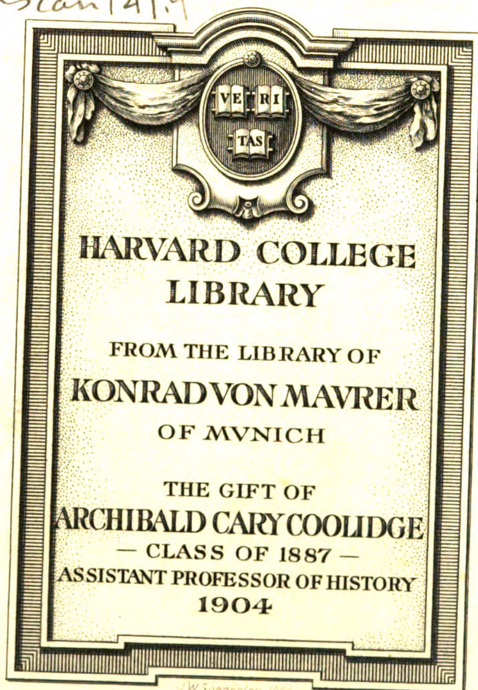

VE RI
TAS
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
KONRAD VON MAVRER
OF MVNICH
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
— CLASS OF 1887 —
ASSISTANT PROFESSOR OF HISTORY
1904
J.W. Spenceley 1904

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,

Foreningens Sekretær.

Tredje Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1900—1902.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Anmeldelser.

Folketal og Fødselshyppighed,

historisk-statistisk belyst.

Af

Marcus Rubin.

Da jeg for henved en Snes Aar siden skulde bearbejde Folketællingen 1880 for København, forekom det mig at være af Interesse at faa Kundskab om Københavns Folketal saa langt tilbage, som en saadan Kundskab antagelig kunde tilvejebringes. Jeg indsamlede da Kirkebogsmateriale for Fødslerne fra den Tid, Kirkebøgerne begyndte, og dette blev det centrale i min Afhandling „Bidrag til Københavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730“ [1]). Hvorfor jeg foretrak Kirkebogsmateriale fremfor Skattelister o. l. til Beregning af Folketallet og af dette Materiale atter Fødselsopgivelser fremfor Dødsopgivelser, er fremstillet i nævnte Afhandling. Jeg har ogsaa der gjort Rede for, med hvilke Forbehold Materialet maatte bruges. Som Helhed var det imidlertid godt og viste sig at kunne benyttes ikke blot som Grundlag for skønsmæssige Beregninger over Folketallet, men ogsaa, og maaske navnlig, til at belyse

---

[1]) Historisk Tidsskrift, 5. Række, III.

Spørgsmaal af ikke ringe social Interesse for Datidens Historie.

En Fortsættelse af den anviste Vej, med Benyttelse af andre Dele af Kirkebogsmaterialet eller for andre Dele af Landet, skete mærkelig nok ikke i den følgende Tid. Imidlertid kan det, og vil forhaabentlig, ske endnu, og jeg skal derfor paany tage det Spørgsmaal op til Undersøgelse: hvor vidt bør man, naar man har tilvejebragt et Fødselsmateriale fra Fortiden og vil benytte det til Beregning af Folketallet, gaa ud fra, at Fødselshyppigheden i gamle Dage var større end nu, og derfor til Udfindelse af Folketallet give Tallet en mindre Multiplikator end i vor Tid, eller snarere antage, at Fødselshyppigheden var mindre end nu, og derfor multiplicere Fødselstallet med et højere Tal end i vor Tid. Min Undersøgelse vil strejfe ind paa forskellige befolkningsstatistiske Omraader fra Fortids- og Nutidsstatistikken, og jeg beder den betragtet mere som Frugten af spredte Studier til det foreliggende Emne end som en skarpt afgrænset Behandling deraf; paa den anden Side er Emnet selvfølgelig ogsaa saare langt fra udtømt ved de her meddelte Data og Betragtninger[1]).

---

[1]) Naar jeg oven for har udtalt, at en historisk-statistisk Benyttelse af vore Kirkebøger saavidt mig bekendt ikke er sket siden min Afhandling af 1882, maa jeg undtage den i Aar fremkomne Afhandling af Dr. Gustav Bang: „Sjællandsk Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede“ (Historisk Tidsskrift, 7. Række, II). Paa Grundlag af Fødsels- (Daabs-) og Dødsangivelser i 30 sjællandske Sognes Kirkebøger for de halvandet Hundrede Aar ca. 1630—ca. 1780 har Forf. fremsat forskellige Betragtninger vedrørende Folketallet og Fødsels- og Dødelighedsforholdene paa hin Tid. Han udtaler den i og for sig rigtige Formodning, at Datidens sociale Ægteskabshindringer have haft Betydning for Fødselshyppigheden, men han giver intet Materiale til Vurdering

I.

I min ovennævnte Afhandling gik jeg ud fra, at Fødselshyppigheden i det syttende og attende Aarhundrede var ret antagelig, nemlig imellem 32 og 40 pro

---

af dette Forholds Rækkevidde. Dels af denne Grund, dels fordi det spredte statistiske Materiale, han i øvrigt støtter sig til, er urigtigt benyttet (jfr. nedenfor), er den Konklusion, han (S. 453) kommer til — „selv da den [Befolkningstilvæksten i den omhandlede Periode] var paa sit Højdepunkt, var den betydelig svagere end i vore Dage, og Grunden hertil maa søges ikke blot i en højere Dødelighed, men ogsaa i en relativt lav Fødselshyppighed" — uden reel Betydning.

Selve Betoningen af det nævnte Moment, Datidens sociale Ægteskabshindringer, er imidlertid fortjenstlig, og som Helhed er det af Interesse, at Forf. har fremdraget Kirkebogsmateriale fra hin Tid. Jeg tror ogsaa, at de 30 Landsogne, hvis Kirkebøger Forf. har udskrevet, ere en ret brugelig Repræsentation for de sjællandske Landdistrikter. En saadan Repræsentation vil og bør man ofte nøjes med i Statistik vedrørende Nutiden, for at naa frem i de omfattende Opgavers Behandling, og vil man ofte være nødt til at nøjes med i Statistik vedrørende Fortiden, simpelthen fordi Materialet er ukomplet. Selv ved Nutidsstatistik, hvor man dog har saa mange Kontrolmidler, maa man imidlertid være forsigtig med Brugen af et saadant „Udsnit" (jfr. mine Bemærkninger om dette Emne i „Nationaløk. Tidsskrift" 1898, S. 101 ff.), og ved Fortidsstatistikken, hvor der alt paa Forhaand er Faldgruber nok, bør man være end mere varsom med at lade Nemhedshensyn bestemme Materialets Størrelse. — For det foreliggende Tilfældes (de 30 Sognes) Vedkommende har jeg gjort følgende Prøve. De 30 Sogne havde ved Folketællingen 1801: 18491 Indb., samtidig havde Sjællands Landdistrikter 218616 Indb., de 30 Sogne udgjorde saaledes ca. 1/12 af Helheden. I 1890 havde Sjællands Landdistrikter 453218 Indb,; i Forhold hertil skulde Sognene have haft 38336 Indb., men de havde kun 34276, d. e. 12 pCt. for lidt. Forsaavidt vare i det nittende Aarhundrede de 30 Sogne ikke typiske for Helheden. Udskiller man imidlertid af Sjællands Landdistrikter og af Sognene Københavns Amtsraadskreds, paa Grund af dennes særlige Udvikling i Aarhundredets Løb, faar man en Tilvækst 1801—90 for samtlige Landdistrikter af 76,39 pCt.

mille af Befolkningen — som Gennemsnit $^1/_{28}$ af Befolkningen — fordi man dengang baade offentlig og privat satte Pris paa Frugtbarhed.

Set fra Statens Side er Sagen klar nok. De mer-

---

og for Sognene (nu 28) af 76,65 pCt., hvad der altsaa tyder paa en omtrent ligeartet Udvikling.

Dr. Bangs Prøve paa, om de 30 Sogne egnede sig til Repræsentation, har været en Deling af Materialet „mekanisk" i to Dele efter Sognenes alfabetiske Ordning, og de Data om Fødselsforhold m. v., han har beregnet for de første 15 Sogne, have da ogsaa saa nogenlunde passet paa de 15 sidste. Men hvis denne Prøve var tilstrækkelig og rigtig, skulde man jo kunne nøjes med Halvdelen af Materialet, de 15 Sogne! Forsøger man dette, finder man, at af de 28 Sogne uden for Københavns Amtsraadskreds havde de 14 første en Tilvækst 1801—90 af 83,14 pCt., de 14 sidste af 68,92 pCt.; Forskellen imellem, om man havde beregnet Landdistrikternes Tilvækst efter det sidste eller det første Procenttal, var altsaa bleven $^1/_7$, d. e. in casu (under Hensyn til den sjællandske Landbefolknings Størrelse 1801) ca. 28000 Indb. Endnu stærkere kommer Forholdet frem ved en Sammenligning af Tallene for de to Tællinger 1787 og 1801, en Periode, der jo staar det behandlede Tidsrum adskilligt nærmere. Tilvæksten 1787—1801 for første Halvdel af Sognene er 11,2 pCt., for anden Halvdel 13,9 pCt., Forskellen imellem, om man havde taget den ene eller den anden Procent som typisk for Tilvæksten, var altsaa bleven e n F j e r d e d e l. Hvis saaledes Prøven paa, om Udsnittet var repræsentativt, skulde ligge i, at hver af de to Halvdele var undergiven samme Udvikling, kom vi til negativt Resultat. Tager man imidlertid samtlige 30 Sogne, synes, som sagt, Udfaldet heldigere — det gunstige Resultat hænger vel sammen med, at der er Tale om tidligere Tiders Landkommuner, hvis Forhold i en og samme Landsdel vare ret ensartede —, men det er jo kun paa et enkelt Omraade, Prøven er foretaget, at gaa videre var mig ikke af Interesse. Vil man fortsætte Kirkebogsstatistik ved Hjælp af Udsnit, bør disse formentlig, saavidt mulig, prøves paa Grundlag af vore længst tilbageliggende Folketællinger; der findes Materiale hertil, og Metoden er, trods Mangler, langt at foretrække for at give sig rene Tilfældigheder i Vold, hvor, som jeg har paavist, et Udsnit paa $^1/_{24}$ i Stedet for $^1/_{12}$ kunde have givet helt vildledende Resultater.

kantilistiske og i Reglen absolutistiske Stater havde Brug for mange Mennesker, til Hær, til Orlogsflaade og Koffardiflaade, til Agerbruget — hvor man bandt Bønderne til Jorden for at faa Arbejdskraft nok — og til den, naturligt eller kunstigt, stærkt opblomstrende Industri. Datidens økonomiske Forfattere ere da ogsaa alle optagne af deres Landes ringe Befolkningstæthed og af Forholdsregler derimod. Man vilde fremme Frugtbarheden, og man vilde hæmme Dødeligheden. I Virkeligheden var det dette sidste, det kom an paa, thi ingen Frugtbarhed forslog overfor de hærgende Krige, de voldsomme Pestangreb og, fremfor alt, de ustandseligt dræbende Koppesygdomme og andre snigende eller hidsige Sygdomme, som man ikke vidste Hjælp for, og som man ved Befolkningernes Vankundighed og hele Levesæt gav den bedst mulige Jordbund at brede sig i.

Staten havde dernæst Kirken ved sin Side; „vorder frugtbare og formerer Eder og fylder Jorden“ vare Biblens Ord, og de indprændtedes unge og gamle. Hermed er det — som jeg i sin Tid udtrykte mig — selvfølgelig ikke min Mening, „at man indgik Ægteskaber ifølge religiøse eller statsborgerlige Pligter eller ifølge Statsøkonomernes Lærdomme“. Men det var dog aabenbart ikke ligegyldigt, om den videst mulige Sætten Børn i Verden, der stedse er betragtet ikke blot som Ret, men Pligt i mindre reflekterende Tider, Befolkninger og Dele af Befolkningerne, havde en Støtte i, hvad der lærtes, prædikedes og ønskedes fra Samfundets ledende Kredse, eller om det modsatte havde været Tilfældet.

Hvad der imidlertid synes at tale imod, at Stat og Samfund virkelig ønskede en talrig Befolkning, er, at større Klasser af Samfundet end nutildags vare afskaarne

fra at gifte sig. Fortidens europæiske Lovgivning paa dette Omraade var paa sine Steder streng til Barbari. Det gjaldt om ikke at fylde Kommunerne med Personer og Familier, der faldt de besiddende til Last. I det klassiske Land for denne Lovgivning, Bayern, forbød Land- og Politiordningen af 1616 Tyenders, Daglejeres og andre uformuende Personers Giftermaal, og Straffelovgivningen af 1751 truede den, der uden Øvrighedstilladelse lod sig vie, og som da ikke kunde ernære sig uden Betleri m. v., med korporlig Straf og Indespærring[1]). — Det maa dog bemærkes, at i Danmark har man, fraset Indskrænkningerne i Militærpersoners Ægteskabsret, først i Løbet af det nittende Aarhundrede indført det økonomiske Moment i Lovgivningens almindelige Betingelser for Indgaaelse af Ægteskab[2]).

Af større Betydning end den legale Indgriben var dog Fortidssamfundets økonomiske Struktur. Tyendeklassen var som nu ugift, men den var langt talrigere, Haand-

---

[1]) Se til hele dette Spørgsmaal Artiklen Eheschliessung i „Handwörterbuch d. Staatswissenschaften“, 2. Udg. Jena 1899.

[2]) Fattigloven af 9. April 1891 bestemmer, at „naar en Mandsperson i Løbet af de sidste 5 Aar her i Landet har nydt Fattigunderstøttelse, som ikke er tilbagebetalt, er han ikke berettiget til at indgaa Ægteskab, medmindre Fattigbestyrelsen for hans Forsørgelseskommune dertil meddeler Samtykke“. Men da der første Gang herhjemme, ved Fd. af 30. April 1824, blev lovgivet paa dette Omraade, vare Bestemmelserne strengere, idet ifølge Fd. hverken Brud eller Brudgom maatte have nydt urefunderet Fattigunderstøttelse, og Tiden for dennes Modtagelse ikke var begrænset til de sidste fem Aar. Hele denne Bestemmelse fandtes ikke i det Kommissionsudkast, der laa til Grund for Ægteskabsfd. af 1824, men var indført af Kancelliet, fordi „Lovgivningen burde sætte Grænse for de mange Ægteskaber, der indgaas, til Skade for Samfundet, af Personer, der ikke have anden Udsigt til at ernære en Familie end den at nyde Understøttelse af Fattigvæsenet“ (Kollegialtidende 1824, S. 260).

værkets og Industriens Medhjælpere vare ikke som i vor Tid fri og uafhængige, men boede for en stor Del hos Mesteren og havde i hvert Fald mere end nu for Skik at vente med at gifte sig, til de selv bleve Mestre, hvad de ogsaa havde større Chancer for end nu, det samme gjaldt andre Medhjælpere hos næringsdrivende i Land og By o. s. fr.

Disse sociale Hindringer, ved Siden af de lovmæssige, hvor disse bestode og overholdtes, have utvivlsomt spillet deres Rolle, hvad man heller ingenlunde i hine Tider manglede Blik for. Men Betydningen af dem maa ikke overvurderes. At de fandtes i Stat og Samfund samtidig med, at man dog ønskede en talrig Befolkning, hang sammen med Datidens økonomiske Former for Livet og med Politistaten, og den Formindskelse i Giftermaal m. m., som herved opstod, var et nødvendigt Onde, som man efter de bestaaende Samfunds- og Statsformer ikke kunde komme udenom; men de virkede mindre, end man nutildags paa Forhaand vilde tro, fordi Alverden, saa snart man var fri af Hindringerne, gik hen og giftede sig.

Bekræftelsen heraf, og i det hele en eksakt Fremstilling af Vielseshyppighed og Vielsesalder i tidligere Tid, kan ikke støttes ved Kirkebogsmateriale, allerede af den Grund at Kopulationsfortegnelserne ikke angive Brudens og Brudgommens Alder. Derimod kan man for det attende Aarhundrede danne sig et Billede af, hvornaar og i hvilket Omfang Befolkningen har giftet sig, gennem det Forhold mellem gifte og ugifte i de forskellige Aldersklasser (og Samfundsklasser), der fremgaar af Aarhundredets Folketællinger. Dette har jeg forsøgt at faa Rede paa ved en statistisk Be-

handling af Folketællingen 1787[1]). Danmarks (Kongerigets) Befolkning fordelte sig ifølge Folketællingen af 1787 paa følgende Maade efter Køn, Alder og gift eller ugift Stand:

Tabel 1.

Mandkøn	Ugifte	Gifte	Enk.	Tilsammen
Under 20 Aar . .	169784	64	1	169849
20—40 — . .	73007	54987	1016	129010
40—60 — . .	7406	73000	3568	83974
60 Aar og derover	1279	25179	6904	33362
Tilsammen . . .	251476	153230	11489	416195
Kvindekøn				
Under 20 Aar . .	168888	895	9	169792
20—40 — . .	58475	68902	2683	130060
40—60 — . .	6782	65587	12176	84545
60 Aar og derover	2359	18143	18951	39453
Tilsammen . . .	236504	153527	33819	423850
I alt	487980	306757	45308	840045

Det hele Antal gifte udgjorde altsaa ved Folketællingen 1787: 306757, d. e. 365 pro mille af Befolkningen. Hundrede Aar efter, ved Folketællingen af 1890, udgjorde Antallet af gifte 748296 af en Befolkning paa

[1]) Nogen officiel Fremstilling af Folketællingen 1787 fremkom ikke, og kun spredtvise summariske Resultater ere offentliggjorte af Datidens og senere Forfattere. En Oversigt over Hovedtallene vil man finde i „Statistisk Tabelværk“ 1. Hæfte (Kbhvn. 1834), Indledningen; nogle Data til Belysning af Erhvervsforholdene ere nylig anførte af Westergaard i 1. Hæfte af „Sociale Smaaskrifter“ (Socialismen og Samfundsudviklingen, Kbhvn. 1899). Udførlige Generaltabeller over Tællingen, fremstillede med stor Omhu, findes i Statens Statistiske Bureau. Det er min Tanke, at de, i hvert Fald delvis, ved Lejlighed skulle fremkomme i en af Bureauets Publikationer. Foreløbig har jeg benyttet dem her til de i Teksten meddelte Uddrag og Betragtninger.

2,172380, altsaa kun 345 p. m. Der fandtes altsaa, i Forhold til Folkemængden, i 1787 20 pro mille flere gifte — eller 10 pro mille flere Ægteskaber — end i 1890.

Dersom nu Forholdet imellem Antallet af bestaaende Ægteskaber i et givet Aar og samme Aars Antal af fødte — levendefødte og dødfødte, ægtefødte og uægtefødte — var konstant, var Sagen klar nok. Thi det samlede Antal fødte udgjorde i 1890: 182 paa 1000 Ægteskaber (1,8 paa 10) og 31,4 p. m. af Befolkningen, Antallet af fødte vilde da i 1787 have udgjort 31,4 + 1,8 p. m., altsaa 33,2 p. m. Den større Fødselshyppighed i det attende Aarhundrede, paa det nævnte Tidspunkt, var forsaavidt godtgjort. Men saa let lader Spørgsmaalet sig ikke løse. Det er saare langt fra, at Antallet af fødte i et Land kun er bestemt ved Antallet af bestaaende Ægteskaber. Disses Indgaaelsestid, Varighed og meget andet vedrørende Aldersfordeling, Fødsel og Død, foruden moralske og sociale Momenter, komme her i Betragtning. Fremfor alt kommer det imidlertid an paa Aldersfordelingen, thi hvor der er mange Børn, maa der jo, under i øvrigt lige Forhold, være faa Ægteskaber, og omvendt. Hvis man derfor, gennem Tallet paa bestaaende Ægteskaber, vil drage Slutninger om Vielseshyppigheden, maa man stille den i Forhold til de Aldersklasser, hvor Giftermaal overhovedet kan finde Sted. Vi ville derfor, paa Grundlag af Tabel 1, beregne Antallet af gifte i Forhold til Befolkningen over 20 Aar, og derefter sammenstille de fremkomne Procenttal med de tilsvarende fra Folketællingen 1890 (jfr. Statistisk Tabelværk, 4. Række, Litra A, Nr. 8 a).

Tabel 2.

Af 100 i hver Aldersklasse inden for hvert Køn:

a. Folketællingen 1787

	Mandkøn			Kvindekøn		
	Ugifte	Gifte	Enk.	Ugifte	Gifte	Enk.
20—40 Aar . . .	56,6	42,6	0,8	44,9	53,0	2,1
40—60 — . . .	8,8	86,9	4,3	8,0	77,6	14,4
60 Aar og derover	3,8	75,5	20,7	6,0	46,0	48,0
20 Aar og derover	33,1	62,2	4,7	26,6	60,1	13,3

b. Folketællingen 1890

	Ugifte	Gifte	Enk.	Ugifte	Gifte	Enk.
20—40 Aar . . .	48,8	50,1	1,1	43,5	54,4	2,1
40—60 — . . .	8,8	85,0	6,2	12,0	73,4	14,6
60 Aar og derover	6,4	67,1	26,5	9,6	42,2	48,2
20 Aar og derover	28,2	64,6	7,2	27,1	58,2	14,7

Denne Tabel viser os straks Nødvendigheden af at udskille Befolkningen under 20 Aar, naar man vil bestemme Ægteskabshyppigheden, thi i hvert Fald for Mændenes Vedkommende finde vi, ifølge Tabellen, et forholdsvis mindre Antal gifte i 1787 end i 1890 — 62,2 pCt. mod 64,6 pCt. — altsaa modsat, hvad vi fandt, naar Befolkningen toges som Helhed. Dette staar i Forbindelse med, at Aldersklasserne under 20 Aar, hvor der jo saa godt som ingen gifte findes, ere stærkere repræsenterede ved Tællingen i 1890 end ved Tællingen i 1787. Men det maa dog straks føjes til, at Ægteskabernes Antal bedst bestemmes ved Antallet af gifte Kvinder: dette Tal er ved begge Tællinger noget større end Antallet af gifte Mænd, en Forskel, der bl. a. kan fremkomme ved, at nogle af de gifte Mænd kunne være Søfolk paa Rejse eller i øvrigt være midlertidig fraværende, og netop derfor er det rettest at lægge det stabilere Tal for Kvindekønnet

til Grund. Tallene for Kvindekønnet vise, at ogsaa naar man kun tager Hensyn til Befolkningen over 20 Aar, var Tallet paa gifte forholdsvis større ved Tællingen 1787 end ved Tællingen 1890. Hvorledes lader nu dette sig forene med Antagelsen om, at der for visse Dele af Befolkningen tidligere mødte sociale Hindringer for deres Giftermaal?

Vi betragte først Mandkønnet. For dette viser Tabellen i Aldersklassen 20—40 Aar 56,6 pCt. ugifte i 1787 mod 48,8 pCt. i 1890, altsaa et meget betydeligt Overtal i Fortiden. Man kunde ræsonnere saaledes: der er forholdsvis færre Personer under 20 Aar i 1787 end i 1890, altsaa maa der være forholdsvis flere over 20 Aar. Men naar dette er Tilfældet, kan Overtallet befinde sig i de første Aargange af 20erne, hvor der er forholdsvis faa gifte, og dette er tilstrækkeligt til at forklare Overtallet af ugifte 1787. Denne Forklaringsgrund mister imidlertid sin Basis ved, at Overtallet af ugifte 1787 endog falder stærkest paa de senere Aar af Aldersklassen 20—40 Aar, hvad der vil ses af følgende Tal:

Mandkøn.

	20—30 Aar			30—40 Aar		
	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.
1787 . . .	69383	55659	80,2	59627	17348	29,1
1890 . . .	151835	112044	73,8	134137	27715	20,7

Saaledes er der for Alderen 20—30 Aar, forholdsvis set, 1/10 flere ugifte 1787 end 1890, men for Alderen 30—40 Aar næsten en halv Gang saa mange. (Vi kunne ikke komme Aldersaarene nærmere, da Folketællingen 1787 kun optoges i 10-Aars Aldersklasser.) Der maa altsaa ligge Realitetsaarsager til Grund, i Aldersklassen

20—40 Aar giftede man sig i Virkeligheden mindre i 1787 end i 1890.

Et Symptom paa, at man dog ogsaa undertiden giftede sig tidligere end nutildags, vil findes i, at Antallet af gifte Mænd (og Enkemænd) under 20 Aar ved Tællingen i 1787 udgjorde 65, ved Tællingen 1801: 116; i Forhold til Tallet paa den mandlige Befolkning under 20 Aar i 1801 og i 1890 skulde Tallet paa gifte under 20 Aar i 1890 da have været 300, men var kun — 12. Altsaa nogle giftede sig tidligere dengang end nu, mange senere. Hvorledes var Fordelingen?

Ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal ere vi saa heldigt stillede, at Generaltabellerne for 1787 give en Fordeling af Befolkningen efter Køn, Aldersklasser og Civilstand i hver af de forskellige Erhvervsgrupper. Herefter har jeg uddraget følgende to Oversigter, henholdsvis for Danmarks Købstæder, incl. København, og for Danmarks Landdistrikter.

Tabel 3.

a. Købstæder, incl. København, ved Tællingen 1787.

Mandkøn 20—30 Aar.

	Ugifte	Gifte	Enk.	Tils.
Egentlige Embedsmænd	113	18	2	133
Landofficerer	184	12	1	197
Soldater	3630	432	14	4076
Søofficerer	53	3	„	56
Matroser	963	562	11	1536
Civile Embedsmænd	457	140	3	600
Købmænd	166	107	4	277
Deres Karle og Drenge	510	12	„	522
Kunstnere og Fabrikanter	130	126	1	257
Deres Karle og Drenge	927	112	4	1043
Haandværksmænd	302	503	8	813

Deres Svende og Drenge . . .	3578	318	3	3899
Skippere, Fiskere og søfarende	511	260	4	775
Andre næringsdrivende	258	271	2	531
Tjenestefolk	2574	105	6	2685
Daglejere	205	203	4	412
Rentenerer	39	9	„	48
Pensionister	39	3	„	42
Fattige	44	4	„	48
Andre	565	81	1	647
I alt . . .	15248	3281	68	18597

b. Landdistrikterne ved Tællingen 1787.

	Ugifte	Gifte	Enk.	Tils.
Gejstlige Embedsmænd	234	106	1	341
Civile Embedsmænd	85	37	„	122
Jordegodsejere	203	39	1	243
Gaardmænd	10459	4599	31	15089
Husmænd	622	1376	13	2011
Inderster	110	346	5	461
Kunstnere og Fabrikanter . . .	435	329	4	768
Haandværksmænd	1953	1263	16	3232
Skippere, Fiskere og søfarende	814	390	1	1205
Andre næringsdrivende	111	69	„	180
Tjenestefolk	24770	578	32	25380
Daglejere	334	1072	11	1417
Rentenerer	5	1	„	6
Pensionister	16	„	„	16
Fattige	159	16	1	176
Andre	101	36	2	139
I alt . . .	40411	10257	118	50786

Af Byernes 18597 Mænd vare altsaa 15248 ugifte, d. e. 82,0 pCt., af Landets 50786 Mænd vare 40411 ugifte, d. e. 79,6 pCt.; de tilsvarende Tal for 20—30aarige Mænd i 1890 vare 73,1 pCt. og 74,2 pCt. — Samle vi nu først for Byerne Befolkningen i to Grupper, efter den sociale Stilling, faa vi følgende Oversigt:

α.

	I alt	Deraf ugifte
Land- og Søofficerer	253	237
Embedsmænd	733	570
Købmænd	277	166
Kunstnere og Fabrikanter	257	130
Haandværksmestre	813	302
Skippere, Fiskere, Søfolk, indbefattet Orlogsmatroser	2311	1474
Andre næringsdrivende, indbefattet (selvstændige) Daglejere	943	463
Rentenerer og Pensionister	90	78
	5677	3420

β.

	I alt	Deraf ugifte
Soldater	4076	3630
Karle og Drenge hos Købmænd	522	510
do. hos Fabrikanter	1043	927
Svende og Drenge hos Haandværkere	3899	3578
Tjenestefolk	2685	2574
Fattige og andre	695	609
	12920	11828

I Klasse *α* have vi 5677 Personer, deraf 3420 ugifte, d. e. 60,2 pCt., i Klasse *β* have vi 12920 Personer, deraf 11828 ugifte, d. e. 91,5 pCt. De ubemidledes og uselvstændiges Klasse har altsaa over en halv Gang saa mange ugifte som de bedre stilledes. Begge Klasser have ganske vist Afvigelser inden for Gennemsnittet; dette gælder navnlig første Klasse, hvor, som man kunde vente, Officerernes Gruppe i det væsentlige bestaar af ugifte (ca. 94 pCt.), medens der paa den anden Side af Haandværksmestrenes Gruppe kun er godt 1/3 (ca. 37 pCt) ugift. Men Købmændene og Fabrikanterne i første Klasse og deres Medhjælpere i anden Klasse svare til Gennemsnittet,

der udviser, at af den velstillede eller fritstillede Befolkning var 4/10 gift i Alderen 20—30 Aar, af den øvrige Befolkning under 1/10. Dette Forhold paavirkes aabenbart noget af, at Klasse *α* tæller en noget ældre Befolkning end Klasse *β*, fordi man selvfølgelig snarere i Slutningen end i Begyndelsen af 20erne er selvstændig m. v.; at dette Moment imidlertid ingenlunde alene kan forklare den betydelige Forskel, men at denne ogsaa maa hænge sammen med dybtliggende sociale Aarsager, skal om lidt blive paavist.

En Deling af Landbefolkningen (Tabel 3 b) i to Klasser lader sig meget simpelt gøre saaledes, at vi i første Klasse tage alle Embedsmænd, Købmænd, Haandværkere, Sømænd og alle Arter af Landbrugere (samt de faa Rentenerer, Pensionister, fattige og andre), i anden Klasse kun Tjenestefolkene, der jo her paa en Gang repræsentere baade Tyende og Medhjælpere, de uselvstændiges Klasse. Saaledes faa vi

	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.
Alle selvstændige . . .	25406	15641	61,6
Tjenestefolk	25380	24770	97,6

Første Klasse har altsaa et Antal ugifte af ca. 62 pCt. Tallet bestemmes ved Klassens Hovedbestanddel, Gaardmændene, der omfatte 3/5 af den, hvoraf 69 pCt. ere ugifte; af de helt fine Folk, Embedsmænd og Herremænd, ere næsten tre Fjerdedele (74 pCt.) ugifte, men af Husmænd, Inderster og Daglejere er kun godt en Fjerdedel (27 pCt.) ugift. Som Helhed er denne Klasses Antal ugifte, 61,6 pCt., svarende til Tallet paa ugifte blandt Byernes selvstændige, 60,2 pCt. Antallet af ugifte mellem de uselvstændige paa Landet er derimod en Del større end i de uselvstændiges Klasse i Byerne — der

ogsaa er mere broget sammensat — nemlig 97,6 mod 91,5 pCt., nogen Væsensforskel er der dog aabenbart ikke.

Naar vi nu ville sammenholde den Kundskab, vi have erhvervet gennem Folketællingen af 1787, med tilsvarende Forhold for Nutiden, maa det desværre indrømmes, at Publikationerne af det nittende Aarhundredes Folketællinger i Danmark mangle Sammenstillingen mellem Erhverv, Aldersfordeling og Civilstand. Den vil fremkomme for Tællingen 1901, men med Hensyn til Fortiden foreligger der kun Materiale for Staden Københavns Vedkommende. Paa Grundlag af dette er der, med Benyttelse af Folketællingen 1885, i Rubin og Westergaards „Ægteskabsstatistik“ (Kbhvn. 1890) foretaget en summarisk Gruppering i 5 Klasser. Af disse omfatte Klasserne 1, 2 og 3: Embedsmænd, Sagførere, liberale Erhverv, Fabrikanter, Grosserere, større forretningsdrivende etc. (Kl. 1), mindre Haandværkere og industridrivende, Detajlhandlere, Værtshusholdere, Skibsførere etc. (Kl. 2), Lærere, Musikere, Assistenter o. s. v. (Kl. 3), medens Klasserne 4 og 5 omfatte underordnede Funktionærer, Tyende etc. (Kl. 4), Haandværkssvende, Fabriksarbejdere, Arbejdsmænd og i det hele den egentlige Arbejderstand (Kl. 5). Man kan herefter sammenstille Kl. 1—3 med Byernes foranstaaende Klasse α, Klasse 4 og 5 med β. Imidlertid er Aldersdelingen ved Folketællingens Erhvervsopgørelse i 1885 og derefter i nysnævnte Skrift foretaget efter Realhensyn og er ikke den sædvanlige Tiaarsdeling; vi have saaledes ikke Aldersklassen 20—30 Aar, men 18—25 og 25—30 Aar. Tallene for Aldersklassen 25—30 Aar lægge vi da til Grund for den følgende Sammenligning.

I Alderen 25—30 Aar var ved Tællingen 1885 i København 54,5 pCt. af den mandlige Befolkning ugif

ved Tællingen 1890 var Tallet 53,7 pCt., og samme Aar var Tallet for samtlige Byer 52,4 pCt. Naar vi altsaa sammenligne Købstæderne 1787 med København 1885, kunne vi maaske betragte denne sidste som et Udtryk for Bybefolkningens Forhold hundrede Aar efter 1787.

De 54,5 pCt. ugifte i København 1885 inden for Aldersklassen 25—30 Aar fremkomme paa følgende Maade:

	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.
Klasse 1—3 (α) . . .	4085	2538	62,1
Klasse 4—5 (β) . . .	8876	4521	50,9
	12961	7059	54,5

De uselvstændiges Klasse udgjorde herefter i Aaret 1885 i København 8876 af 12961, d. e. 68,5 pCt., i Aaret 1787 i samtlige Købstæder 12920 af 18597, d. e. 69,5 pCt.: den sociale Lagdeling var altsaa for saa vidt den samme. Men Procenttallene for ugifte vare højst forskellige:

	1787	1885
Klasse α . . .	60,2	62,1
Klasse β . . .	91,5	50,9

At nu Tallet paa ugifte i Klasse β kun var 51 pCt. i 1885 mod 92 pCt. i 1787, og at altsaa i det ene Tilfælde næsten Halvdelen, i det andet Tilfælde knapt 1/10 var gift (eller Enkemænd), vil delvis kunne finde sin Forklaring i, at vi i 1885 kun have Aldersklassen 25—30 Aar for os, i 1787 Aldersklassen 20—30 Aar, og selvfølgelig falder langt den største Del af de ugifte paa den første Halvdel af Tiaarsaldersklassen. Men at dette Forhold langtfra er tilstrækkeligt til at forklare Forskellen, kan ses af, at i 1885 udgjorde i Aldersklassen 20—25 Aar det hele Antal ugifte 91,3 pCt., altsaa mindre end Antallet af ugifte i Klasse β 1787 for Alderen 20—30 Aar (91,5 pCt.), trods den

aabenbart langt højere Gennemsnitsalder for 20—30aarige end for 20—25aarige. Forskellen er saaledes af social Art: Datidens „Svende og Karle“ vare i Reglen ugifte, medens i vor Tid Haandværkssvende og Fabriksarbejdere, paa Grund af deres Lønnings Størrelse og Art (i Penge, ikke in natura), samt fordi de for en stor Del, som alt nævnt, ikke naa til nogen bedre Stilling ved at vente, i Reglen gifte sig som Svende og Arbejdsmænd m. m. Men paa samme Maade er det i højeste Grad karakteristisk, at vi for de selvstændiges Klasse finde et forholdsvis større Antal ugifte i 1885 end i 1787, thi dette vil sige, at af de selvstændige var der i 1787 i hele Aldersklassen 20—30 et forholdsvis mindre Antal ugifte end hundrede Aar efter i Aldersklassen 25—30 Aar. I 1787 var i Klasse α af 20—30aarige Mænd 60,2 pCt. i Byerne, 61,6 pCt. paa Landet ugifte, i 1885 var af 25—30aarige Mænd i København 62,1 pCt. ugifte.

Det ses altsaa, at naar vi ovenfor for Aaret 1787 fandt en langt mindre Procent ugifte i Klasse α end i Klasse β, da kan Forklaringen ikke ene søges i den formentlig højere Gennemsnitsalder for hin end for denne Klasse, eftersom Procenten for ugifte i Klasse α ogsaa er mindre end den tilsvarende Procent hundrede Aar efter for samme Klasse, uagtet Gennemsnitsalderen, paa Grundlag af det her behandlede Materiale, utvivlsomt er adskilligt lavere, og eftersom samtidig Bevægelsen for Klasse β har været lige den modsatte. Der har været en Realforskel mellem selvstændiges og uselvstændiges Giftermaalsalder dengang som nu, men hvor Giftermaalsprocenten var høj før, er den lav nu, og vice versa.

Selv om altsaa Samfundets sociale og økonomiske

Struktur i tidligere Tid forhindrede en Del af Befolkningen, den uselvstændige, fra at gifte sig, saa giftede paa den anden Side den selvstændige Del af Befolkningen sig langt tidligere end nutildags. Maaske tøvede man noget, som de ovenanførte Tal synes at antyde, i visse Kredse af de fineste Lag[1]). Men for den almindelige selvstændige Befolkning var utvivlsomt Giftermaalet i de unge Aar en given og selvfølgelig Ting.

De, der kunde gifte sig tidligt, gjorde det altsaa. Men ogsaa de, der først kunde gifte sig sent — naar de ikke mere vare Svende, Arbejdsmænd etc. — giftede sig. Dette faar sit Udtryk i, at medens vi for Aldersklassen 20—40 Aar have 57 pCt. ugifte i 1787 mod 49 pCt. i 1890, saa have vi for Aldersklassen 40—60 Aar 8,8 pCt. ugifte ved begge Tællinger og for Aldersklassen 60 Aar og derover 3,8 pCt. i 1787 mod 6,4 pCt. i 1890 (jfr.

---

[1]) Dette bekræftes ogsaa af spredt Fortidsstatistik og af Datidens Forfattere. Bl. a. kan henvises til „De första officiela relationerna om svenska Tabelverket, åren 1749—1757", udgivne af Hielt (Helsingfors 1899); disse officielle svenske Indberetninger fra Midten af det attende Aarhundrede ere af fremragende historisk-statistisk Interesse og foreligge nu i let tilgængelig Skikkelse. Det hedder her (S. 81): „Fidei commiser hindra i synnerhet Ridderskapets och Adelns giftermål, hwartil en fåfäng lystnad at med pragt föra Familiens namn bidragit". I Præsten Baumann's Udgave af Süssmilch's „Die göttliche Ordnung" foreslaar han (Bd. 3, Berlin 1776, S. 204 ff.), at fine Folk, der ikke have Raad til at gifte sig, fordi de ikke kunne opdrage deres Børn standsmæssigt, skulle lade sig vie til venstre Haand (!), herved kunne Børnene faa Moderens Navn og opdrages til Haandværkere etc., samtidig med at man undgaar at vække Forargelse hos Almuesfolk, som „weder einsehen noch beurtheilen können, was bei Leuten von vornehmen oder mittleren Stande zur Entschuldigung desselben (Konkubinat o. l.) vorgewendet werden kann".

Tabel 2). Dette betyder med andre Ord, at de ugifte i den mandlige Befolknings yngre Aldersklasser i det attende Aarhundrede senere giftede sig i et saadant Omfang, at det Forspring, det nittende Aarhundredes mandlige Befolkning har, gaar tabt, naar man kommer op i Midaldersklasserne, og at der mellem de gamle kun er godt halvt saa mange ugifte i 1787 som i 1890. Nutildags gifter den almindelige Befolkning sig tidligt, eller den lader være at gifte sig; dengang giftede man sig, saa snart man kunde, og forblev fremfor alt ikke ugift.

Dog ikke nok hermed. Samtidig med, at vi i Alderen 40—60 Aar finde forholdsvis lige saa mange ugifte i 1787 som i 1890, finde vi flere gifte (86,9 mod 85,0 pCt.), fordi Tallet paa gifte ogsaa rekruteres fra Enkemændene, der ere færre i Tal 1787 end 1890. Man vilde ikke blot ikke være ugift, men man vilde heller ikke være Enkemand i fordums Tider. Den mandlige Befolkning over 20 Aar udviser i 1890: 7,2 pCt. Enkemænd, i 1787: 4,7 pCt., og om end her Forskel i Dødelighed m. m. kan gøre Forholdet en Del kompliceret, saa er der ingen Tvivl om, at Tallene ere et sandt — om end ikke et kvantitativt præcist — Udtryk for Enkemændenes langt større Giftermaalstilbøjelighed da end nu. Naa vi til Aldersklasserne 60 Aar og derover, træffe vi derfor i 1787 tre Fjerdedele af de gamle gifte, mod kun to Trediedele i 1890; den Gang fandtes nøjagtig 1/8 flere end nutildags af de mandlige gamle i Ægtestand.

Den formindskede Tilbøjelighed hos Enkemænd til at gifte sig finde vi stadfæstet i den moderne Statistik — hvor der staar Materiale til vor Raadighed til fuldt rationel Undersøgelse —, og jeg skal, i Fortsættelse af ovenstaaende, anføre følgende Par Tal:

Af 10000 Mænd, der indgik Ægteskab, viedes

	1ste Gang	2den Gang	3die Gang	4de Gang og derover
1855–59	8665	1234	92	9
1890–94	8901	1031	63	5

I Løbet af 35 Aar var altsaa blandt hver 10000 Brudgomme Antallet af Enkemænd gaaet ned fra 1335 til 1099. Nedgangen i selve Vielseshyppigheden for Enkemænd fremgaar endelig af, at medens der i 1860–69 aarlig viedes 6,10 pCt. af Enkemands-Befolkningen, var Tallet i 1885—94 gaaet ned til 3,95 pCt. Dette, for enhver Pris at skulle have en Hustru — selv om man kun sent kan komme til at gifte sig, eller selv om det kun kan ske ved at gifte sig gentagne Gange — har aabenbart haft stærk Rod i Fortidens Mening om, hvad der var ret og rimeligt.

Vi gaa herefter over til at betragte Procenttallene for Kvindekønnet i Tabel 2. Som alt een Gang sagt, var der i Befolkningen over 20 Aar færre ugifte og flere gifte Kvinder i 1787 end i 1890, Ægteskabernes Antal i Forhold til Befolkningen var større. Men giftede nu ogsaa Kvinderne sig i 1787 senere end i 1890?

Herimod taler, at i Alderen under 20 Aar har Folketællingen 1787 904 gifte Kvinder (og Enker), hvortil der i 1890, efter Forholdet til Antallet af Kvinder under 20 Aar ved de to Tællinger, skulde svare godt 2500, medens Tallet kun er 956! Imidlertid finde vi i Tabel 2, at Antallet af ugifte i Alderen 20—40 Aar er 44,9 pCt. i 1787 mod 43,5 pCt. i 1890, hvad der peger hen paa lignende Forhold som for Mændenes Vedkommende: tvungen ugift Stand for visse Kredse af Befolkningen. Dette er sikkert ogsaa til en vis Grad rigtigt, thi Tyende-

klassen, der var langt talrigere end nutildags, kunde ikke gifte sig. Men Forholdet er dog langtfra af den Betydning som for Mændene. Nogen Paavisning heraf efter Folketællingens Erhvervsmateriale egner dette, for Kvindekønnet, sig ikke til. Men at Kvinderne i langt ringere Grad end Mændene kom til senere Gifte end i vor Tid, vise følgende Tal:

	Ugifte i pCt. af samtlige Kvinder	
	1787	1890
20—30 Aar . . .	64,4	62,2
30—40 — . . .	20,1	21,5

Saaledes ere de ugifte vel noget i Overtal i 20—30 Aars Alderen — maaske endda delvis ved en tættere Opfyldning af Aarene nær ved 20 Aars Alderen i 1787 end i 1890 —, men allerede i 30—40 Aars Alderen er Forholdet vendt om, idet Nutiden har de fleste ugifte Kvinder, og komme vi derefter til de højere Aldersklasser, finde vi i Alderen 40—60 kun 8 pCt. ugifte i 1787 mod 12 pCt. i 1890, i Alderen 60 og derover 6,0 pCt. mod 9,6. Lad der saaledes ogsaa i visse Lag af Befolkningen have været en Del flere nogleogtyveaarige ugifte Kvinder dengang end nu — samtidig med, at der i nogle Kredse var flere helt unge Hustruer —, saa indhentede de det forsømte snarest muligt. Heller ikke kendtes hos Bourgeoisiets Kvinder den moderne Selvforsørgelse, ingen havde Lyst til at blive „gammel Jomfru", og Chancen derfor har, som Tallene udvise, for den kvindelige Befolkning som Helhed aabenbart været langt mindre end nu.

Man naar altsaa for begge Køn til følgende Resultat: uagtet man i de „selvstændige" Samfundslag i det attende Aarhundrede som Regel giftede sig tidligere

end nutildags, var den gennemsnitlige Vielsesalder dog højere, fordi man i de talrigere „uselvstændige“ Samfundslag giftede sig senere. Dette Forhold er dog langt mere udpræget for Mændenes end for Kvindernes Vedkommende, og en yderligere Forøgelse af Mændenes Gennemsnits-Vielsesalder maatte fremkomme derved, at Enkemænd i langt højere Grad end nu indlod sig i nyt Ægteskab. Saaledes har der været en væsentlig større Afstand imellem Brudgoms og Bruds Alder end i vor Tids Ægteskaber, et Forhold, der dog, gennemsnitlig set, blev noget udjævnet ved, at man ogsaa hyppigere end nu saa unge Mænd gifte sig med aldrende Kvinder, fornemmelig Enker.

Hvordan Udviklingen op til vor Tid til Stadighed har ført bort fra Fortidsretningen, vil ses af, at af 1000 Vielser fandt i 1855—59 752 Sted mellem ugifte Mænd og ugifte Piger, i 1890—94: 860, saaledes at omvendt de Vielser, hvor en af Parterne eller begge forhen havde været gift, gik ned fra 248 til 140 p. m., og paa samme Maade finde vi, at de Ægteskaber, hvor Brudgommen kun var nogle faa Aar ældre end Bruden, har været i uafbrudt Tilvækst, de Ægteskaber, hvor Aldersforskellen var stor, i uafbrudt Aftagen i den sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede (Statistisk Tabelværk, l. c.).

Folketællingen 1787 har vist os, at Ægteparrene, navnlig Brudgommene, i Fortiden have haft højere Vielsesalder end i Nutiden; men ingen vilde dengang være ikkegift, selv ikke de, der alt een Gang havde været i Ægteskab, derfor giftede man sig mere, og Antallet af bestaaende Ægteskaber var større end i vor Tid.

II.

Gaa vi nu fra disse Betragtninger angaaende Vielserne over til Spørgsmaalet om selve Fødselshyppigheden, da er det jo rimeligt først at søge at komme til Klarhed over Fødselshyppigheden for ægtefødte. Da det er Kvinderne, som føde Børn, og — forstaaet cum grano salis — Kvindernes Talrighed, der bestemme Børnenes, saa maa det jo paa Forhaand synes at tale for en større Fødselshyppighed af ægtefødte Børn, at der ikke blot i Forhold til hele Befolkningen, men ogsaa i Forhold til samtlige voksne Kvinder fandtes flere gifte i 1787 end i 1890. Da endvidere dette bl. a. staar i Forbindelse med, at gentagne Ægteskaber, som vi ovenfor saa, vare langt hyppigere end nu, og da en Mand maa antages at faa flere Børn i to korte Ægteskaber med to Hustruer, end i et langt med een, saa er her jo en yderligere Grund til at forudsætte stor Fødselshyppighed. Men hvad der taler derimod, er Ægtefællernes højere Vielsesalder; ganske vist er det væsentligst Hustruens Alder, der bestemmer Frugtbarheden, men dels faar dog selvfølgelig tillige Mandens Alder Indflydelse paa Børnetalrigheden, dels maa ogsaa Hustruens Alder, efter det foran paaviste, antages at have været gennemsnitlig højere end nu, ikke blot paa Grund af det større Antal Enker, der blev gift, men ogsaa paa Grund af, at en Del af de ugifte først ret sent indtraadte i Ægteskab. Lad nu Forskellen i Gennemsnitsalder ikke være særdeles betydelig —, at den i og for sig kan have spillet en Rolle med Hensyn til Frugtbarheden, ligger i Sagens Natur.

Dog, ligesom vi før saa, at baade Mænd og Kvinder vel bleve standsede i deres Giftermaal af saadanne sam-

fundsmæssige Skranker, de ikke kunde komme over, men at de, saa snart ske kunde, fulgte deres heldigere stillede Medborgeres Eksempel og giftede sig, saaledes træffe vi ogsaa her — ved Børneavlen — en lignende Bestræbelse for at indhente det forsømte, hvorved man, som ved Ægteskaberne, endog naaede ud over Nutidens Præstationer. Hvad Naturen, ved sene Giftermaal, forbød, lod sig ikke ændre, men ogsaa her var kun Skranken.

Med andre Ord: det er ikke alene Vielsesalderen, der for en væsentlig Del bestemmes samfunds- og sædvanemæssigt, men dette gælder ogsaa Ægteskabernes Børnetal. Om Vielsesalderen er højere eller lavere, kan selvfølgelig være et afgørende Moment, men selv ved samme Vielsesalder kan Børnetallet, samfunds- og sædvanemæssigt, blive forskelligt. Forinden jeg i det følgende gaar ind paa nærmere at paavise dette, skal jeg endnu tilføje, at under i øvrigt lige Forhold vil den større Børnedødelighed medføre større Frugtbarhed, ikke blot af psykologiske Grunde, for at erstatte det mistede Barn, hvis Opdragelse m. m. ikke heller økonomisk kan komme i Betragtning, men ogsaa af rent fysiske Grunde, fordi Diegivning o. l. ikke optræder hindrende. Og Fortiden havde, som bekendt, en langt større Børnedødelighed end Nutiden — sikkert blandt andet paavirket af, at man i Ægteskaberne i saa stor Maalestok som muligt satte Børn i Verden, til Skade for selve Afkommet: en circulus vitiosus.

Det typiske Eksempel paa, at der med tidlige Ægteskaber ikke behøver at følge stor Fødselshyppighed, er, som bekendt, Frankrig. I Tiaaret 1881—90 var det aarlige Antal Vielser i Frankrig 7,4 paa 1000 Indbyggere, det samme Antal som i „Vesteuropa“ som Helhed, og

Brudenes Vielsesalder var i Frankrig lavere end „Vesteuropas“ [1]). Samtidig var Antallet af levendefødte paa 1000 Indbyggere i Frankrig 23,9 mod 32,9 i „Vesteuropa“ som Helhed. Med samme Giftermaalshyppighed er der altsaa en Forskel i Fødselshyppighed af næsten en Procent. Rundt taget kan det siges, at der paa 1000 gifte Kvinder i Alderen 15—45 Aar falder aarlig 200 ægte Fødsler i Frankrig, 300 i hele „Vesteuropa“.

Aarsagen til den ringe ægteskabelige Frugtbarhed i Frankrig skyldes økonomisk-sociale Hensyn, Ønsket om ikke at forringe sin egen og sine Børns økonomisk-sociale Stilling. Det er samme Forhold, der ligger til Grund for, at vi ved Folketællingen i København 1880 fandt, at naar vi sammenstillede Arbejderfamilierne med Familierne hos den Del af Bourgeoisiet, der havde bestemte, men knappe Indtægter, og som vilde hævde sit sociale Niveau, saa var — under i øvrigt lige Vilkaar for Ægteskabernes Varighed og Ægtefællernes Alder — Antallet af Børnefødsler pr. Ægteskab hos hine en Femtedel større end hos disse [2]).

Med Hensyn til Tilvækst eller Nedgang i Ægteskabsfrugtbarheden finde vi, at i Frankrig har i det sidste Slægtled Antallet af Vielser stadig svinget omkring 7½ pro mille af Befolkningen, medens Antallet af Fødsler har været i uafbrudt Nedgang, fra 26½ til 22½ pro mille. Af andre Data, der pege i lignende Retning, skulle følgende anføres.

---

[1]) Ved „Vesteuropa“ forstaas Europa, fraregnet Galizien, Ungarn, Rusland og Balkanstaterne („Østeuropa“). Jfr. Sundbärg: Statistiske Öfversigtstabeller för olika Länder (1896 ff.), hvorfra forskellige af de her benyttede internationale Tal ere uddragne.

[2]) Rubin og Westergaard: Ægteskabsstatistik. S. 79 ff.

I Staden Berlin udgjorde Antallet af ægtefødte pr. 1000 Kvinder i Ægteskab:

i Aaret 1876		. . . .	240
- Treaaret	1877—79	gennemsnitlig	220
- —	1880—82	—	199
- —	1883—85	—	184
- —	1886—88	—	174
- —	1889—91	—	166
- —	1892—94	—	151
- —	1895—97	—	138

Nedgangen i det gennemsnitlige Antal af ægtefødte pr. bestaaende Ægteskab har altsaa været uafbrudt i Løbet af de sidste nogleogtyve Aar og har udgjort over ²/₅, et Resultat, der ikke beror paa nogen Forskydning af de gifte Kvinders Alder, da en Sammenstilling af Antallet af fødte indenfor de forskellige Aldersklasser af gifte Kvinder giver samme Resultat [1]).

En lignende Nedgang i Ægteskabsfrugtbarheden som for Berlin vil fremgaa af følgende Tabel, hvor jeg har beregnet Ægteskabsfrugtbarheden for København:

Tabel 4.

	1 Antal af gifte Kvinder under 45 Aar ved Folketællingen	2 Gnstl. aarligt Antal ægtefødte, levendefødte		3 2 i pro mille af 1
København				
1880	26097	1875—84:	7039	270
1885	32412	1880—89:	8162	252
1890	35656	1885—94:	8440	237
1895	37464	1890—99:	8041	215

---

[1]) R. Böckh: Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. 1899. S. 47 og S. 56.

I Løbet af de sidste femogtyve Aar er altsaa den ægteskabelige Frugbarhed i København gaaet ned med en Femtedel.

Endelig har jeg for Danmark som Helhed foretaget følgende Beregninger. I Perioden fra Midten af 1880erne indtil Dato var Antallet af ægtefødte Børn i Danmark 863934 levendefødte og 21877 dødfødte, samtidig var Vielsernes Antal ialt 220216. Dele vi Perioden i to Gange syv Aar, faa vi følgende Tal:

Tabel 5.

	Antal indgaaede Ægteskaber	Fødte i Ægteskab (levende- og dødfødte)	d. e. pr. indgaaet Ægteskab
Danmark			
1885—91	105445	438639	4,16
1892—98	114771	447172	3,90
1885—98	220216	885811	4,02

Vi finde altsaa en Nedgang i Antallet af ægtefødte pr. indgaaet Ægteskab af $^1/_{16}$, men selve Sammenstillingsmaaden, mellem Vielser og fødte, giver usikre Resultater, eftersom et Aars Fødsler snarere bestemmes af de foregaaende Aars end af samme Aars Vielser; et stort Antal Vielser i et givet Aar forhøjer Divisor, uden endnu at have kunnet sætte sig tilstrækkelige Spor i Fødselstallet, hvad der gør Fødselskvotienten for ringe, og omvendt. Imidlertid er Fremgangsmaaden bekvem for hurtig at faa et Overblik, og Fejlen kan ikke blive stor, naar der tages et nogenlunde rundeligt Antal Aar, inden for hvilke der antagelig vil finde en Udjævning Sted. Et Syvaar, som her er valgt, er formentlig det Antal Aar, der i Almindelighed vil medgaa efter Vielsen til fire Fødsler, Gennemsnitstallet pr. Ægteskab i Danmark. At Nedgangen i Ægteskabsfrugtbarheden, der her er sum-

marisk angivet, ogsaa lader sig paavise paa fuld eksakt Maade, vil fremgaa af følgende Oversigt:

Af 1000 gifte Kvinder inden for hver Aldersklasse i Alderen 16—50 Aar bleve Mødre:

	1878—82 gnstl.	1885—94 gnstl.
under 25 Aar	508,3	491,4
25—30 —	396,2	390,8
30—35 —	319,0	297,0
35—40 —	236,4	227,6
40—45 —	117,1	111,9
45—50 —	13,4	11,7

De to Kolonners Tal ere byggede paa Fødselsskemaernes Oplysninger om de fødendes Alder — hvilke Oplysninger ikke kunne føres længere tilbage end 1878 — og Opgivelserne ved Folketællingerne 1880 og 1890 af de gifte Kvinders Alder. (Jfr. de paagældende Bind af Statistisk Tabelværk.) Dette er Grunden til, at Sammenligningen er foretaget mellem Gennemsnittet af et Femaar og Gennemsnittet af et Tiaar, begyndende og endende førend de ovenstaaende Opgivelser om Tallet paa Vielser og fødte.

Som man ser, er der Nedgang i Frugtbarheden i enhver af Aldersklasserne, og da den alt er meget udpræget i den yngste Aldersklasse (under 25 Aar), kan Grunden til den ikke søges i Nedgang i Kvindernes Vielsesalder, et Moment, der jo i og for sig kunde have Betydning, fordi Kvinder, der kun kunne føde faa Børn, eller der, i Forening med deres Ægtefæller, kun ønske faa Børn, selvfølgelig yde et forholdsvis ringere Kontingent til den højere Aldersklasse, naar de alt have faaet Børn i den lavere. Derimod kunde man mene, at Nedgang i Kvindernes Vielsesalder i anden Sammenhæng

spillede en Rolle. Gennemsnitsalderen for Kvinder ved Vielsen var i 1855—59: 28,6 Aar, og derefter gik den uafbrudt ned fra Femaar til Femaar og var i 1890—94: 26,8 Aar. Idet nu de lavere og mere frugtbare Aldersklasser saaledes stedse ere blevne mere fyldte af unge Hustruer paa de højere Aldersklassers Bekostning, kunde man antage, at herved Nedgangen i hver enkelt Aldersklasses Frugtbarhed var bleven opvejet; dette er imidlertid ikke Tilfældet. Naturligvis viser den samlede Nedgang i Ægteskabernes Frugtbarhed sig med ringere Styrke, end den vilde have gjort, hvis Hustruerne ikke vare blevne stedse yngre, men den enkelte Aldersklasses formindskede Frugtbarhed slaar dog igennem, saa at Følgen er, at medens der i 1875—84 for hver 1000 gifte Kvinder i Alderen 16—50 Aar fødtes 248,5 Børn i Ægteskab, var Tallet i 1885—94 kun 236,9 — altsaa en Formindskelse paa hver 10000 fødedygtige Hustruer af 116 Børn. Omvendt vise disse Data os saaledes ogsaa, at der med en tidligere Periodes højere Vielsesalder fulgte større Fødselshyppighed.

Af den foranstaaende Oversigt fremgaar det — hvad enten vi se hen til det ekstraordinære Land Frankrig, til den moderne Millionby Berlin, til de forskellige Samfundsklasser i København, eller til denne By og Danmark som Helhed i det sidste kvart Aarhundrede —, at Børnetallet pr. Ægteskab, selv under i øvrigt lige Forhold med Hensyn til Ægtefællernes Alder o. s. v., varierer, og dette i Kraft af socialøkonomiske Overvejelser og Sædvaner. Der synes i vor Tid at være en bestemt Tendens til Nedgang i Ægteskabsfrugtbarheden, hvad der troligvis staar i Forbindelse med, at den moderne

Arbejderbefolknings forøgede Uafhængighed og forøgede Indtægter vel muliggøre tidligere Giftermaal end før, men samtidig hos den ny Middelstand har fremkaldt Middelstandsfornemmelser, der virke tilbageholdende paa Ægteskabsfrugtbarheden. Og i hvert Fald hos den rigtige Middelstand ere saadanne „Fornemmelser“ utvivlsomt langt stærkere til Stede end tidligere. — Om der imidlertid her er Tale om mere end forbigaaende Fænomener, skal jeg ikke i denne Sammenhæng komme ind paa at drøfte. Det har kun været mig om at gøre at konstatere Forskellen mellem Nutid og Fortid.

Hvad det attende Aarhundrede angaar — Tiden før Malthus — maa det, som alt sagt, antages, at som Hovedregel satte kun Naturen en Grænse for Ægteskabsfrugtbarheden. Særdeles paalidelige Oplysninger have vi ikke om disse Forhold, men nogle Data skal jeg dog anføre. I min ovenfor nævnte Afhandling om Københavns Befolkningsforhold 1630—1730 findes brugelige Oplysninger om Tallet paa Vielser og Tallet paa ægtefødte for 10 Aar, nemlig Aarene 1697—1700, 1702—04 og 1727—29. I disse 10 Aar var det gennemsnitlig aarlige Antal Vielser 659, det gennemsnitlig aarlige Antal ægtefødte døbte 2142, altsaa pr. indgaaet Ægteskab 3,25 døbte. I Tiaaret 1890—99 blev der i København indgaaet 27653 Ægteskaber, og der fødtes inden for Ægteskab 80411 levendefødte, 1847 dødfødte Børn, altsaa i alt pr. indgaaet Ægteskab 2,97 levende- og dødfødte. Regne vi rundt 3 Børn pr. Ægteskab, og føje vi til de nysnævnte 3,25 pr. Ægteskab ved Aar 1700 c. 8 pCt. — vel det mindste Tillæg for dødfødte (= døde før Daaben) paa hin Tid —, saa faa vi Ægteskabsfrugtbar-

heden i København bestemt som ca. 3 Børn pr. Ægteskab omkring Aar 1900 mod ca. $3^1/_2$ omkring Aar 1700[1]).

Gaa vi nu fra det specielle Omraade, København, til Landet som Helhed, saa mangle vi her Materiale til en Konstatering af Ægteskabsfrugtbarheden. Jeg tror, vi maa nøjes med, hvad der foreligger om almindelig „europæisk" Ægteskabsfrugtbarhed i de nærmest foregaaende Aarhundreder, og vor Viden er, mig bekendt, ikke bleven væsentlig forbedret, siden Süssmilch's saalydende Udsagn: „Was nun die Fruchtbarkeit der Ehe selbst anlangt, so wird erwiesen werden, dass nach einer Mittelzahl, die

---

[1]) Med Hensyn til Tillæget af 8 pCt. for døde før Daaben i Fortiden, jfr. Historisk Tidsskrift, l. c. S. 506. — Naar Dr. Bang i sin Afhandling (l. c. S. 450) kommer til andre Resultater end de her nævnte, er det bl. a., fordi han regner Fortidens døbte lig Nutidens fødte.

Selv $3^1/_2$ Børn pr. Ægteskab var jo ikke meget og skyldes de ganske særlige Forhold i Hovedstaden, med det uforholdsmæssigt store Antal Militære, Haandværkssvende og Tyende, der først meget sent kunde gifte sig. Til Gengæld har sandsynligvis Tallet paa uægtefødte været meget betydeligt (jfr. nedenfor). Det samlede Antal fødte (levende- og dødfødte, ægte- og uægtefødte) udgjorde i 1890—99: $31^1/_2$ p. m. af Befolkningen; med et Antal ægtefødte pr. Vielse af 3,5 vilde Fødselskvotienten blive $35^2/_3$ p. m., d. e. $^1/_{28}$ af Befolkningen (jfr. ovenfor S. 4).

Om Sammensætningen af Københavns Befolkning i tidligere Tid henvises til min Afhandling af 1882, se ogsaa for Perioden omkring Aar 1800 mit Skrift „1807—14", 2det Kapitel. Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa (hvad der nu er bleven mig klart ved Bearbejdelsen af Tællingen for 1787), at i dette Kapitel er fejlagtig Betegnelserne 1—11 Aar, 11—21 Aar o. s. v. i Folketællingen af 1801 tagne som 1 til under 11 Aar, 11 til under 21 Aar incl., i Stedet for at de maa forstaas som „indtil man gaar i sit 11te Aar" o. s. v., saa at de svare til vore Tiaars-Aldersklasser (0 til under 10 Aar, 10 til under 20 Aar o. s. v.); nogle af Forholdstallene i det nævnte Kapitel maa derfor ændres, men i Sammenhængen have disse Ændringer ingen Betydning.

aus sehr grossen Summen ganzer Länder genommen ist, 4 Kinder auf jede Ehe durch die Bank können gerechnet werden". Af hele Süssmilch's efter Omstændighederne omfangsrige Tabelmateriale viser den fyldigste, „General-liste over alle gamle kgl. preussiske og kurbrandenborgske Provinser", følgende Tal:

	Viede Par	Døbte	Døbte pr. Par
1717	21118	82160	3,9
1718	20560	80567	3,9
1719	18663	83713	4,5
1720	18637	78124	4,2
1721	19475	75275	3,9
1722	20077	81770	4,1
1723	21109	83515	4,0
1724	21181	84946	4,0
1725	19877	82393	4,1
1726	20331	83396	4,1
1727	20469	81552	4,0
1728	22044	82970	3,8
	243541	980381	4,0

Som man ser, er det en Liste, der baade i sine absolutte og relative Tal frembyder faa Svingninger, og det meget omfattende Materiale — svarende til en større Befolkning end i samtlige den danske Konges Riger og Lande paa hin Tid — er, som det synes, ingenlunde optaget kritikløst af Süssmilch; Resultatet, der i øvrigt ogsaa vilde fremkomme ved en Sammenstilling af tidligere Aars Vielser med senere Aars døbte, bestyrkes da ogsaa af Værkets øvrige Tabeller for længere Aarrækker og forskellige Landsdele m. v., ligesom ogsaa af den svenske Statistik [1]).

---

[1]) Süssmilch. l. c. I. S. 167 ff. og Tabelbilagene. — Jfr. for Sverige: „De första officiela relationerna" etc., S. 87: „Proportion

Vi komme altsaa næppe Sagen nærmere end ved at regne med de fire Børn pr. Ægteskab. Vi faa da 4 døbte Børn pr. Ægteskab, medens vi ovenfor for Nutidens Danmark fandt 4, baade levende- og dødfødte, Børn pr. Ægteskab. Forskellen mellem Fortid og Nutid skulde da i denne Sammenhæng kunne betegnes ved, at Ægteskaberne før vare saa meget frugtbarere end nu, som Dødfødselsprocenten beløb sig til —, og den var klækkelig i tidligere Aarhundreder!

Nogen eksakt Opgørelse af Ægteskabsfrugtbarheden i Fortiden kan naturligvis ikke tilvejebringes, og i hvert Fald ingen, der vilde række til fra By til By, fra Land til Land, fra Aarhundrede til Aarhundrede — allerede af den Grund, at der jo ligesom nu, om end formentlig mindre end nu, var betydelig Forskel efter Tid og Sted. Saa meget fremgaar dog af de spredte Data, der staa til Raadighed, at Antallet af fødte pr. Ægteskab snarere var større end mindre ved Aar 1700 end ved Aar 1900.

Men naar dette er Tilfældet, betyder det i Virkeligheden en langt større Ægteskabsfrugtbarhed før end nu. Thi man glemme ikke, at Ægteskaberne vare langt

---

emellan ägta barn och hionelag 40 af 10 eller 400 pCt." At der her ved fødte forstaas døbte, ses l. c. S. 18. Om Tallene for hvert enkelt Aar 1749—57, se Relationen af 1761, S. 72, sammenholdt med S. 87. — At man i Tyskland og Sverige m. m. kendte sene og abnorme Ægteskaber (ung Mand med Enke o. s. v.) lige saa godt som i Danmark, fremgaar af selve de her nævnte Værker og de deri indeholdte Beklagelser derover; en Overførelse af Udlandets Statistik til Danmark forstyrres altsaa ikke af dette Forhold. Noget andet er, at en saadan Overførelse selvfølgelig i og for sig er en Nøds-Akt —, indtil bedre Tider ved rationel Indsamling af Kirkebogsmateriale kan bringe dansk Stof til Sagens Belysning.

kortvarigere. Ægteskaberne stiftedes for visse Dele af Befolkningen (og dermed gennemsnitlig) senere end nu; dels derfor, dels og navnlig fordi Dødeligheden, ikke mindst ved Barselsengene, var langt større for et Par Hundrede Aar siden end nu, saaledes at altsaa Datidens Ægteskaber begyndte senere og endte tidligere — hvad der ganske særlig maatte gælde de gentagne Giftermaal, Fortiden var saa rig paa — har altsaa tidligere Tiders Ægteskaber haft en væsentlig mindre gennemsnitlig Varighed end Nutidens. Naar desuagtet Antallet af fødte pr. Ægteskab var mindst lige saa stort som nutildags, betegner dette altsaa en Intensitet i den ægteskabelige Frugtbarhed, uden økonomiske Hensyn til Husstanden eller sanitære til Hustruen, som er kendelig forskellig fra vor Tids[1]).

Vi ere nu naaede to Stadier frem og ere komne til det Resultat, at baade Ægteskabshyppigheden og Ægteskabsfrugtbarheden maa antages snarere at have været større end mindre i Fortiden end i Nutiden. Der staar endnu tilbage Spørgsmaalet om de uægte Fødsler. Vare disse talrigere før end nu?

Jeg skal om dette Spørgsmaal kortelig sige, at et direkte, statistisk Svar anser jeg det for umuligt at give. Grunden dertil har jeg egentlig alt udviklet i min Af-

[1]) Angaaende Ægteskabernes langt kortere Varighed i Fortiden, se min Beregning i „Historisk Tidsskrift“, 7. Række, I. S. 218—19 (Anmeldelsen af Dr. Bangs Skrift om Adelen), og ang. det store Børnetal i Ægteskaberne trods deres Kortvarighed, se dels sammesteds, dels „Historisk Tidsskrift“, 7. Række, II, S. 113 (min Anmeldelse af Prof. Fahlbecks Værk om Adelen). Hvilken Indflydelse Ægteskabernes Varighed har paa deres Frugtbarhed, er belyst hos Rubin og Westergaard: „Ægteskabsstatistik“, S. 80.

handling fra 1882 (Afsnit IV). Vi fandt her for Frue Sogn i København, at Antallet af uægtefødte udgjorde i Forhold til ægtefødte i 1651—69: 14,9 pCt., i 1670—89: 6,5 pCt., i 1690—1709: 6,5 pCt. og i 1710—29: 3,7 pCt. Dette syntes jo at tyde paa stærk Nedgang i Tallet paa fri Forbindelser o. l., men samtidig gik Fostermord, Fødsler i Dølgsmaal med paafølgende Ihjelligning eller anden Bortrydning stærkt i Svang, og det var bl. a. for at komme dette Uvæsen til Livs, at Hittebørnsstiftelsen oprettedes i 1750[1]).

Naturligvis har der i tidligere Tider lige som i vore været Op- og Nedgang i disse Forhold, alt efter Standpunkterne for Sæd og Skik, men jeg anser det for givet, at lige saa lidt som man kan tage de spredte positive Opgivelser om Tallet paa dødfødte for gode Varer — eftersom Tallene gøre det klart, at de dødfødte simpelthen ikke anmeldtes — lige saa lidt tør man tage

[1]) Upaalideligheden i Tallene for uægtefødte fremgaar maaske bedst af, at Procenttallene for uægtefødte i Forhold til ægtefødte i „Garnisonen“ opgives for Aaret 1712 (Aaret efter Pestaaret) til 47,5, derefter for 1713—15 til 29,4, 1716—18 til 10,0, 1719—21 til 3,4, 1722—24 til 2,8, 1727—29 (Oplysninger mangle for 1725 og 26) til 8,7. Se „Historisk Tidsskrift“ l. c. S. 522—23 og S. 542—47. Jfr. med de i Afhandlingen anførte Data om Barnemord og Ihjelligning m. m. Angivelsen i de svenske „Relationer“ om, at i Sverige udgjorde i Aarene 1749—56 Antallet af „qwafde barn“ i alt 5345! Men „det är troligt, at flera på dette sättet omkomma, än de, som derföre upgifwas“. Hertil kom i de samme Aar 92 Barnemord, altsaa 10 aarlig. „At ... icke flere än 10 mördas, wittnar om gode politiske författningar til denna syndens hämmande emot förre tider, då pliktpallen war i bruk“ (Relationerne etc. 123—24). Desuden anføres imidlertid for de ni Aar — foruden Kopper, Kighoste etc. — 89001 „okiänd barnsiuka“ (ca. ¹/₉ af Fødslerne). Stor Paalidelighed tør man saaledes ikke vente sig af Datidens Dødsaarsagsstatistik, selv hvor den stod relativt højt, og vel mindst, hvor den vedrører eller strejfer ind paa Forbrydelsesomraadet.

Tallene for de uægtefødte døbte i Forhold til de ægtefødte som et virkeligt Udtryk for Forholdet imellem Fødsler uden for og i Ægteskabet. Med andre Ord: til de ægtefødte døbte bør der lægges en vis Kvotadel for ægtefødte dødfødte, til de uægtefødte bør der lægges et lignende Tal, men man maa være sig bevidst, at der saa endda mangler et vist Antal, ikke blot fordi Dødfødslerne altid (ogsaa nu) udgøre en større Andel af de uægteend af de ægtefødte, men ogsaa fordi der direkte bortryddedes uægtefødte, hvad der maa antages særlig at være sket i de Perioder, hvor Kirkebogsmaterialet viser et paafaldende ringe Antal uægte Fødsler. Naar man derfor har Tallet baade paa ægte- og uægtefødte døbte og forøger dette ved Hjælp af samme Forholdstal, f. Eks. det med Sikkerhed tidligst kendte fra det nittende Aarhundrede, kan man kun regne med at have et Minimumstal for fødte —, hvad der allerede i Forvejen er sandsynligt, eftersom der i Fortidens hele Kirkebogsmateriale for døbte (og døde) sikkert i og for sig har manglet Angivelser, saa at det kun kan antages for tilnærmelsesvis komplet. Følgen deraf er, at naar man forudsætter, at Fødselshyppigheden i Fortiden snarere var højere end lavere end nu, og derfor multiplicerer Tallet paa fødte med et lavt Tal for at finde Folketallet, da har man større Sandsynlighed for at naa til et for lavt end til et for højt Folketal, thi Antallet af fødte er et Minimumstal, og naar vi multiplicere dette med et lavt Tal, maa de to Faktorer give et Produkt, der snarest er for lavt. Frygter man derimod, at den Fødselshyppighed, man har regnet med, dog ikke er høj nok, da kan man trøste sig med, at er den ene Faktor, man multiplicerer med, for høj, saa er den anden Faktor,

Tallet paa fødte, for lav, og der er da Mulighed for, at Fejlene udjævne hinanden[1]).

Naar jeg antager, at Antallet af uægtefødte var stort i Fortiden, er det bl. a., fordi — som ovenfor omtalt — en saa stor Del af Samfundets brede Lag først ret sent kunde gifte sig. Hvor der er sene Giftermaal, vil der, under i øvrigt lige Forhold, være mange uægte Børn. For Fortidens Vedkommende kan det naturligvis ikke positivt godtgøres, man kan kun i Almindelighed henvise til, at hvor der var meget Militær og mange Tyende etc., var der megen Løsagtighed[2]). For Nutiden skal jeg anføre følgende Data.

Som bekendt ere Tallene paa uægtefødte i Forhold til ægtefødte meget forskellige i de forskellige Dele af Landet. Særdeles meget afhænger her af Befolkningens Moral og Sædvaner, men af stor Betydning, ja paa en Maade afgørende, bliver det selvfølgelig desuden, om Kvinderne blive tidligt gifte — thi de gifte kunne ingen uægte Børn faa —, eller om dette ikke er Tilfældet. Opgørelsen heraf kan foretages meget detailleret, men da vi ingen almindelig Folketælling have haft siden 1890, og det kun drejer sig om at illustrere det foreliggende Emne, ikke i og for sig at hidsætte en Redegørelse angaaende Hyppigheden af uægtefødte i Nutidens Danmark, skal jeg nøjes med at belyse Spørgsmaalet fra følgende Synspunkt: Hvormange af de gifte fødende i hver Landsdel ere under 25 Aar, og hvor mange ugifte fødende findes i Forhold til gifte fødende i samme Landsdel, alt for Femaaret 1890—94? Jeg behøver ikke at gentage, at til en ud-

[1]) Det er denne sidste Betragtning, jeg har fremhævet i min Afhandling af 1882, „Historisk Tidsskrift" l. c. S. 503, Note.

[2]) Se bl. a. „1807—14", andet Kapitel.

tømmende, ja blot udførlig Behandling af Sagen maatte Spørgsmaalet stilles mere vidt og mere rationelt (Antallet af ugifte fødende i hver Aldersklasse i Forhold til samtlige ugifte i Aldersklassen m. v.), men, som sagt, hertil foreligger der intet nyt Materiale, og til vort Brug ville de følgende Data være tilstrækkelige.

Tabel 6.

1890—94.

		1. Antal gifte fødende	2. Af hver 1000 af 1 vare under 25 Aar	3. For hver 1000 af 1 var Tallet paa ugifte fødende
I.	Danmark	308105	163	104
II.	København	41444	179	264
	Vest- og Midtjylland	55255	148	48
III.	Fyn	32466	145	109
	Østjylland	90564	158	91
	Bornholm	5132	171	89
	Lolland-Falster	12828	172	88
	Sjælland (uden Kbhvn.)	70416	183	74

Den anden Afdeling (II) af ovenstaaende Tabel indeholder de to Modsætninger, København og Vest- og Midtjylland (Ribe, Ringkøbing, Thisted og Viborg Amter). De to Promilletal bestemmes aabenbart hovedsagelig af de særlige Kulturforhold i Hovedstaden — med Fødselsstiftelsen — og af, kan man maaske sige, de særlige Naturforhold, der have fostret Hedens, Klitternes og Havets midt- og vestjydske Befolkning og dennes Tanke- og Følelsessæt. Men gaa vi derefter til den ø-danske Befolkning og indbefatte under denne Østjylland (Vejle, Aarhus, Randers, Aalborg og Hjørring Amter), da se vi Tabellen give et skarpt Udtryk for den Sætning: des

flere gifte under 25 Aar, des færre ugifte fødende.

Herimod kan ikke indvendes, at mange ugifte fødende netop er Grunden til faa gifte fødende — fordi ugifte Mødre vanskeligere skulde blive gifte —, thi den ugifte Moder vil netop ofte blive gift med Barnefaderen, og det er derfor af reel Betydning at iagttage, at hvis der paa Fyn havde været saa stort et Promilleantal gifte under 25 Aar som paa Sjælland (udenfor København), saa vilde denne Forøgelse, af 38 pro mille, have været større end Fyns Overtal af ugifte fødende nu er, nemlig 35 pro mille. Lægger man Promilletallene for Kolonnerne 2 og 3 sammen, faa vi, at for hver 1000 gifte fødende udgjorde Antallet af gifte fødende under 25 Aar + Antallet af ugifte fødende:

Fyn	254
Østjylland	249
Bornholm	260
Lolland-Falster	260
Sjælland (uden København)	257

Forholdstallet er saaledes overalt 25 à 26 pCt., og Forskellen er næsten udjævnet. — Nu siger det sig selv, at dels kunne ogsaa andre Indflydelser gøre sig gældende, dels kan der være noget skuffende ved Tallene, fordi det naturligvis langtfra er givet, at en Forøgelse af gifte fødende under 25 Aar vilde have medført netop en tilsvarende Formindskelse af ugifte fødende; endelig gælder den anførte Skala kun, naar man tager Landsdelene samlet som ovenfor angivet, medens der allerede, naar man gaar til de enkelte Amter, viser sig meget betydelige Afvigelser. Men i sidstnævnte Henseende var det atter muligt, at man paa ny kom til en lignende Opstilling af

Skalaen som her meddelt, naar man sammenstillede Herreder og Sogne m. v. efter deres Antal af gifte og ugifte fødende; i hvert Fald er der en aabenbar Sammenhæng, hvad der jo i og for sig ogsaa er yderst forstaaeligt, mellem Lejligheden til Børneavl uden for Ægteskab, paa Grund af ugift Stand, og Hyppigheden deraf. Tabellen gør det utvivlsomt, at sene Giftermaal fremme uægte Fødsler, og omvendt.

Ved Siden af denne Nutidsstatistik for Danmark skal jeg anføre Uægtefødslernes Forhold til Ægtefødslernes i det Land, som alt foran er nævnt som det videst gaaende i Ægteskabshindringer ad legislativ Vej, nemlig Bayern. En væsentlig Indskrænkning i disse Ægteskabshindringer skete først ved Lov af 16 April 1868, og hvorledes denne virkede, vil fremgaa af følgende Oversigt:

Af hver 10000 fødte (ægte og uægte) vare uægtefødte:

1826:	2050
1836:	2107
1846:	2054
1856:	2114
1859:	2357
1862:	2250
1865:	2250

Allerede i selve Aaret for den ny Lov, 1868, begyndte Loven at virke — hvad der jo er rimeligt nok, da løse Forbindelser straks kunde gaa over til faste —, og vi faa derefter:

1868:	1997
1871:	1520
1891:	1409
1896:	1406
1897:	1394
1898:	1361

Saaledes har Loven bragt en Nedgang fra 23 à 24 Procent til 13 à 14 Procent uægte Fødsler. Ogsaa det sidstnævnte Procenttal er højt og endnu paavirket af bestaaende Ægteskabshindringer —, men Forskellen imellem, om henved $1/4$ eller kun $1/7$ à $1/8$ af Fødslerne ere uægte, er jo dog overordentlig stor, og Lovens Virkninger ere saaledes i høj Grad talmæssig paagribelige[1]).

— Den noget ældre Alder, i hvilken nogle Samfundslag i tidligere Aarhundreder maatte indgaa Ægteskab, har hverken gjort Tallet paa Ægteskaber mindre eller Ægteskabsfrugtbarheden ringere end i vor Tid; men Forholdet maa utvivlsomt have bidraget til at forhøje Tallet paa uægtefødte.

III.

Der rejser sig nu det Spørgsmaal, hvilket Udslag en rigelig Fødselshyppighed, men en endnu større Dødelighed gav sig i Befolkningens Aldersfordeling. — I al Almindelighed kan det siges, at ved stor Fødselshyppighed ville Børnealdersklasserne være forholdsvis tættere besatte end ved ringe. Det er jo ogsaa klart, at naar de voksne have talrigt Afkom, vil dette, under i øvrigt lige Forhold, udgøre en større Del af den hele Befolkning, end naar de have et mindre talrigt. Derfor se vi, at trods den stærke Indvandring af voksne til de nordamerikanske Fristater, ere, paa Grund af den store Fødselshyppighed, Børnealdersklasserne i dette Land meget stærkt repræsenterede — Aldersklasserne 0—10 Aar rumme (1880)

---

[1]) Statistisches Jahrbuch für das Königreich Bayern. Aarg. 1897 og 1899.

267 p. m. af Befolkningen —; ogsaa i Tyskland finde vi en stor Fødselshyppighed, der dog er ringere end Amerikas, men med hvilken der paa den anden Side forbinder sig en betydelig Udvandring af voksne, saa at Aldersklasserne under 10 Aar udgøre (1890) 242 p. m. af den hele Befolkning. Men i Frankrig er det tilsvarende Tal (1891) 175 p. m.! [1])

Antage vi nu imidlertid, at vi have to Perioder med omtrent samme Fødselshyppighed, men med forskellig Dødelighed — en Forskel, der fornemmelig vil paavirke Dødelighedskvotienterne i Børnenes, dernæst i de aldrendes Aldersklasser —, da faar Perioden med størst Børnedødelighed et forholdsvis ringere Antal Individer i de unges Aldersklasser end den næste Periode; i denne vil Befolkningen atter tælle dels forholdsvis flere Børn, dels forholdsvis færre voksne, fordi disse sidstes Tal er paavirket af forrige Periodes forholdsvis faa Børn, der jo nu danne de voksnes Klasser. Sidstnævnte kunne imidlertid atter deles i de produktive og de gamles Alderklasser, og, med formindsket Dødelighed, ville disse sidste fyldes mere, hine udtyndes, saa at de produktive Aldersklasser

[1]) For Frankrig angives Befolkningen under 20 Aar til i 1791 at have udgjort 447 p. m. af Befolkningen, i 1851: 361 p. m. og i 1891: 350 p. m., Virkningen af den stærkt aftagende Fødselshyppighed. (Se bl. a. Mayr: Statistik u. Gesellschaftslehre II. Freiburg i B., 1897, S. 84 ff., jfr. Artiklen „Altersgliederung“ i Handwörterbuch d. Staatsw., 2. Aufl.) — Naar Dr. Bang i sin Afhandling (l. c. S. 444) udtaler om nogle Sognefolketal, med Aldersfordeling, fra det syttende Aarhundrede: „De uproduktive Aldersklasser synes altsaa at have omfattet en ikke saa lidt større Del af Befolkningen, end de gør i vore Dage. Dette gør os paa Forhaand lidet tilbøjelige til at tro paa, at Fødslernes Antal i Datiden har været stort i Forhold til hele Befolkningens Antal“, da beror hele denne Opfattelse paa en Misforstaaelse af den virkelige Sammenhæng.

baade paa Grund af ringe Rekrutering fra tidligere Perioder og paa Grund af nuværende stærk Udfyldning af Børnenes og de gamles Klasser en Tid lang kun ville omfatte en forholdsvis ringe Del af den samlede Befolkning; dette vedvarer, indtil den talrigere Børnebefolkning i næste Omgang kommer de produktive Aldersklasser — der ved deres mindre Talrighed i Mellemtiden har bragt et forholdsvis mindre Antal Børn til Verden — til gode, hvorved deres Andel af Befolkningen atter vokser, o. s. fr. Endelig paavirkes Tallene af Vandringerne, som forøge de produktive Aldersklassers Tal i de Lande, der have Overskudsindvandring, formindsker det i de Lande, der have Overskudsudvandring, og vice versa med Hensyn til de øvrige Aldersklasser. Alle disse Forhold slynge

Tabel 7.

		Folketællingen 1787	
		Mandk.	Kvindek.
I alt		416195	423850
Deraf pro mille	0—20 Aar	408,1	400,
	20—40 —	310,0	306,
	40—60 —	201,8	199,
	60 Aar og derover	80,1	93,
		1000,0	1000,

Det vil ses af denne Tabel, at ved alle fire Tællinger omfattede Befolkningen under 20 Aar i hvert af de to Køn noget over to Femtedele af den hele Befolkning; for begge Køn tilsammen udgjorde den 404,3 p. m. i 1787, stigende fra Tælling til Tælling til 438,1 p. m. i 1890.

Man kunde nu først og fremmest spørge, om denne Forskel mellem 1787 og 1890 ikke skyldes Tællingens Mangelfuldhed i 1787. Denne var, lige som vor første

sig ind i hinanden — oven i Købet med vekslende Fødsels-, Dødeligheds- og Vandringskvotienter —, saa at en Opredning af hele dette Skifte i Aldersfordelingen i Reglen vil være af yderst vanskelig og problematisk Art. Dog ville visse stærkt udprægede Fænomener i Fødsel, Død eller Vandring sætte deres fra Tælling til Tælling paaviselige Spor, og for Perioder med væsentlig forskelligt Præg vil man i store Træk forholdsvis let kunne angive Virkningerne af Befolkningens Bevægelse paa Aldersfordelingen. Det er dette sidste, vi ville forsøge ved Hjælp af de følgende Data.

Aldersfordelingen ved Folketællingerne af 1787 og 1801 og ved de to sidste Folketællinger i det nittende Aarhundrede fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

Folketællingen 1801		Folketællingen 1880		Folketællingen 1890	
Mandk.	Kvindek.	Mandk.	Kvindek.	Mandk.	Kvindek.
458683	466997	967360	1,001679	1,059157	1,113223
408,6	402,6	439,6	416,2	453,4	423,4
293,5	295,3	280,7	289,3	270,2	285,0
209,4	202,9	190,4	192,4	180,2	183,8
88,5	99,2	89,3	102,1	96,2	107,8
1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0

Folketælling 1769, en Sommertælling, medens alle Tællinger i det nittende Aarhundrede have været i Februar Maaned, og det antages, at den baade af denne og andre Grunde har været ukomplet. Medens imidlertid Mangler ved Nutidstællinger navnlig ville gælde Børnealdersklasserne, var det i Fortiden lige saa sandsynligt, at de voksne ikke kom med i Tællingen, fordi de frygtede for, at denne stod i Forbindelse med Militærbyrder eller

Skattepaalæg, og derfor søgte at unddrage sig den. Det ved en Sommertælling fremkomne Deficit vil ogsaa i højere Grad hidrøre fra voksne end Børn, og endelig finde vi, at Befolkningen under 20 Aar i 1801 udgjorde 405,6 p. m., altsaa kun lidet mere end i 1787, og Tællingen af 1801 betragtes som en „moderne", en fuldstændig Tælling.

Aarsagen til Aldersforskydningen maa da ligge i selve „Befolkningens Bevægelse". Men Fødselshyppigheden i den sidste Trediedel af det attende Aarhundrede var, som vi om lidt skulle se, større end nutildags, saa deri kan Aarsagen til de unges ringe Andel af den hele Befolkning ikke søges; derimod har utvivlsomt den meget betydelige Dødelighed (jfr. nedenfor) væsentlig Indflydelse derpaa. Et andet Moment finde vi i, at der forud for Tællingerne i 1880 og 1890 er foregaaet en betydelig Overskudsudvandring fra Landet, medens det maa antages, at der i de sidste Decennier af det attende Aarhundrede var Overskudsindvandring. Kombinationen af stor Børnedødelighed, formindskende de unges Aldersklasser, og Overskudsindvandring, forøgende de voksnes, maa give smaa Forholdstal for hine, store for disse i det attende Aarhundredes Tællinger, medens nøjagtig de modsatte Forhold give de modsatte Resultater i de sidste Tællinger af det nittende Aarhundrede.

Hvor stor Overskudsindvandringen har været, lader sig ikke med Sikkerhed bestemme. I „Danmarks Statistik" har Scharling fremsat den Antagelse, at Folketallet for 1769 — der oprindelig opgjordes til 785000 og derefter med Tillæg for Militær beregnedes til 815000 — maa ansættes til 835000; idet han hertil lægger Tallet for Fødselsoverskuddet 1769—86 og 8000 for Indvandrings-

overskud, kommer han til et Folketal i 1787 af 865000 i Stedet for Tællingens eget Hovedresultat 840000; endvidere forøger han de 865000 i 1787 med Fødselsoverskuddet 1786—1800 og atter med 8000 Indvandringsoverskud, hvorved han naar til 1801-Tællingens Folketal, 926000. Aarsagen til, at Scharling forhøjer Folketællingstallene, er dels, at man ellers vil komme til at regne med et formentlig for højt Tal for Indvandringsoverskud, dels at Tællingsresultaterne 1769 og 1787 i og for sig, som Sommertællinger etc., maa anses for at have givet for lave Resultater; det oprindelige Tal for 1769, 785000, forøges derfor med 50000 — hvad allerede Forfattere i det attende Aarhundrede have anset for rimeligt —, og Overskudsindvandringstallet bliver da kun 16000, som fordeles lige mellem de to Perioder 1769—87 og 1787—1801[1]).

At der har fundet Overskudsindvandring Sted paa hin Tid er altsaa givet, og jeg antager, at den endog har været ret betydelig. Man huske, at her er Spørgsmaal om det egentlige Danmark, Hovedlandet baade for Norge og for Hertugdømmerne. Indvandringen har saa at sige været politisk og territorialt bestemt, i hvert Fald, hvor der var Tale om Militær fra Hertugdømmerne, studerende fra Norge og lignende Samfundsgrupper. Men den har ogsaa omfattet Haandværkssvende fra Tyskland, Tyende fra Sverige, udenlandske Søfolk o. s. fr.

Særlig betegnende ere Forholdene i København. Folketallet i København kan — naar man vil tage Hensyn til de ovenfor anførte Forhøjelser for hele Landet — ansættes til ca. 95000 i Aaret 1769, ca. 93000 i Aaret

---

1) „Danmarks Statistik“ I og, navnlig, Supplementbindet S. 79—88.

1787 og 101000 i Aaret 1801. Tilbagegangen fra 1769 til 1787 skyldes ingen Nedgang i Fødslerne, men en Dødelighed saa stor, at Dødsfaldsoverskuddet i alt udgjorde 6000, og fra 1787—1801 udgjorde Dødsfaldsoverskuddet i alt 1300. Men dette betyder, at der i 1769—87 var et Indvandringsoverskud paa 4000, i 1787—1801 et Indvandringsoverskud paa 9300, d. e. et aarligt Indvandringsoverskud i Forhold til Middelbefolkningen af 0,24 pCt. 1769—87 og 0,69 pCt. 1787—1801. Altsaa Kopper og alskens andre hærgende Sygdomme bragte en Dødelighed, der maa ansættes til 35 à 40 p. m. af Befolkningen, men samtidig var Indvandringen efter Datidens Forhold ganske betydelig. Overskudsindvandringen til København 1769—87 var som i den første Trediedel af det nittende Aarhundrede, 1801—34, og Overskudsindvandringen 1787—1801 var større end i den anden Trediedel af det nittende Aarhundrede (0,69 i 1787—1801 mod 0,67 i 1834—1870 [1]).

København har altsaa i den her nævnte Periode haft et Indvandringsoverskud af godt 13000; og dersom f. Eks. 5000 heraf ere komne fra Provinserne, og vi regne

[1]) I „1807—14“ har jeg søgt at vise, hvorledes „den glimrende Handelsperiode“ var i langt højere Grad en Realitet, end man ofte har villet gøre den til. Et af de Argumenter, man har anført derimod, er den ringe Tilvækst i Københavns Befolkning i sidste Slægtled af det attende Aarhundrede. Men man har da overset, hvad alt nævnte Skrift gør opmærksom paa (jfr. l. c. S. 113—16), at den ringe Tilvækst skyldes en overvættes Dødelighed — som intet har med Næringslivet at gøre —, medens der, navnlig i Aarhundredets sidste Decennier, var en forholdsvis omfattende Indvandring. I de oftnævnte svenske „Relationer“ hedder det (S. 67): „Köpenhamn har nästan så många Svenske som egne Handtvärkare, tienestehion og Båtsmän“.

med det ovenanførte Indvandringsoverskud til hele Landet af 16000, skulde af disse 8000 være komne til København, 8000 til det øvrige Danmark. Men i Virkeligheden ved vi jo ingen Besked herom, da talmæssige Oplysninger om Indvandringen fra Provinserne til Hovedstaden kun foreligge spredtvis, vi maa altsaa holde os til de 16000, som i de sidste tredive Aar af det attende Aarhundrede skulle være indvandrede (udover udvandrede) til Danmark, og som vel hovedsagelig have været voksne Personer. I øvrigt tror jeg, at de 16000 ere et Minimumstal, allerede af den Grund, at Forhøjelsen af det oprindelige Tal ved Tællingen i 1769 med 30000 til 815000 vist nok var for rigelig — den hidrørte fra, at man i 1769 havde udeladt Militæret og nu overførte til 1769 Militærtallet fra 1787, hvad der anses for at have været „i Favør af Folketællingen 1769" —, endsige naar de 815000 yderligere forhøjes med 20000[1]). Denne sidste Forøgelse er jo foretaget netop for ikke at komme til for stort et Overskudsindvandringstal i Perioden op til 1801, men den har altsaa i og for sig intet at bygge paa, og de stærkt opadgaaende Konjunkturer i hin Periode — hvis Tilstedeværelse, som sagt, ikke modsiges af de store Dødelighedstal — samt den selvfølgelige Tiltrækning, Residenslandet havde for de øvrige Statsdele, gøre det egentlig ubetænkeligt at regne med et forholdsvis stort Indvandringstal. Dog, hvorom alting er, Indvandringen maa have paavirket Tallene for Aldersklasserne efter 20 Aar ikke uvæsentlig, mest — som det ogsaa fremgaar

[1]) Jfr. Statistisk Tabelværk, 1. Hæfte, S. VII.

af Procenttallene — for Mandkønnets Vedkommende og har altsaa haft Betydning for hele Aldersfordelingen[1]).

Den forholdsvis talrige Befolkning ved Tællingen 1787 i Aldersklasserne 20—60 Aar genfindes i de ret høje Tal for Aldersklasserne over 40 Aar ved Tællingen 1801; dels af denne Grund, dels fordi Aldersklasserne under 20 Aar ere svagt repræsenterede i 1787, finde vi lavere Procenttal i Aldersklassen 20—40 Aar i 1801 end i 1787, og de vilde sikkert have været endnu lavere, hvis de ikke vare blevne paavirkedc af Indvandringen.

Samle vi ved de forannævnte fire Tællinger de produktive Aldersklasser, 20—60 Aar, under et, faa vi følgende Oversigt:

	Af hvert 1000 af Mandkøn				Af hvert 1000 af Kvindekøn			
	1787	1801	1880	1890	1787	1801	1880	1890
0—20 Aar	408	409	440	454	401	403	416	423
20—60 —	512	503	471	450	506	498	482	469
60 Aar og derover	80	88	89	96	93	99	102	108
	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Saaledes er den produktive Alders Andel af den hele Befolkning fra 1787 til 1890 formindsket med 1/8

[1]) I Aaret 1890 fandtes der i Danmark af ikke-danskfødte af Mandkønnet 34000. Man kan antage, at ca. 30000 af disse vare over 20 Aar (thi i København vare i 1890 89 pCt. af de fremmede over 18 Aar). Tænke vi os disse 30000 udeladte af den mandlige Befolkning i dens Helhed og af Aldersklasserne over 20 Aar, vilde disse kun udgøre 533 p. m. af Befolkningen i Stedet for som nu 547 p. m., Befolkningen under 20 Aar altsaa 467 i Stedet for 453 p. m. Selvfølgelig kan man ikke udelade de fremmede uden ogsaa at udelade deres her i Landet fødte Børn, hvad der atter vilde forandre Forholdet, men de anførte Data kunne dog tjene til en Illustrering af, hvilke Aldersklasser de indvandrede fornemmelig tilhøre, og den Forskydning, et selv forholdsvis ringe fremmed Element kan fremkalde i Aldersfordelingen.

for Mandkønnets, 1/14 for Kvindekønnets Vedkommende, de unges Andel (Aldersklassen under 20 Aar) er steget med henholdsvis 1/9 og 1/18, og de gamles Andel (Aldersklassen paa 60 Aar og derover) med henholdsvis 1/5 og 1/6. Grundene hertil ere altsaa: langt større Dødelighed for Børn i Slutningen af det attende end i Slutningen af det nittende Aarhundrede, derfor ringere Børneantal, dernæst kortere Levetid for de voksne i hint end i dette Aarhundrede, derfor færre gamle, endvidere Overskudsindvandring i det attende Aarhundredes, Overskudsudvandring i det nittende Aarhundredes sidste Slægtled — begge særlig vedrørende Mandkønnet —, derfor flere „produktive“ i den første end i den sidste Periode, navnlig for Mændenes Vedkommende, endelig gensidig Paavirkning af alle tre Aarsager, der tilsammen have tilvejebragt Forskydningen.

Tilbage staar endnu det Spørgsmaal: hvor stor var Fødselshyppigheden i det attende Aarhundredes sidste Trediedel? Det tilstedeværende Materiale viser følgende Data:

	Fødsler	Dødsfald
Aarene 1769—1786 gnstl. . .	26405	25010
— 1787—1800 — . .	27862	24169

Efter Fødsels- og Dødsangivelsernes Art paa hin Tid tror jeg, at man mindst maa forøge disse Tal med 1/16, hvis man vil have Tal, der svare til vor Tids for fødte og døde, inclusive dødfødte for begge. I hvert Fald maa der formentlig gøres et Tillæg, naar vi, til Udfindelse af Fødselshyppigheden og Dødeligheden, tillige ville regne med de forhøjede Tal for Folketællingerne

1769 og 1787 (835000 og 865000), og vi faa da følgende Kvotienter:

	Fødselshyppighed pro mille	Dødelighed pro mille	Fødselsoverskud pro mille
1769—1787	33,0	31,3	1,7
1787—1801	33,1	28,7	4,4

Vi finde saaledes for hele Perioden en Fødselshyppighed af ca. 33 p. m. mod vor Tids 31 p. m. og en Dødelighed af ca. 30 p. m. mod vor Tids 17 p. m. (alt incl. dødfødte), altsaa et Fødselsoverskud af 3 p. m. mod 14 p. m. At benytte Dødelighedstallene til en Kalkulation af Folkemængden viser sig blot ved disse Par Tal som en vovet Sag, Dødeligheden 1769—87 er $^1/_{10}$ større end 1787—1801, og den er fra det ene Aar til det andet undergivet de bratteste Svingninger; i vor Tid er Dødeligheden gaaet ned til næsten Halvdelen af dens Styrke 1769—87. Langt nærmere ved hinanden staa samtlige Fødselstal. Dersom vi multiplicere de ovenanførte Fødselstal for hver af de to Perioder 1769—1787 og 1787—1801 med 30 (uden først at have givet et Tillæg af $^1/_{16}$, jfr. Afhandlingen af 1882), ville vi faa to Middelfolketal, der ligge godt 7 Procent under de her forudsatte — og Forskellen mellem Resultatet af Folketællingen 1769 og det nu antagne Folketal (785000 mod 835000) er $6^1/_2$ pCt.!

Det er altsaa vel værd, selv med Fare for en klækkelig Unøjagtighed, at beregne Fortidens Folketal efter Fødsler (døbte) — thi hvor glade vilde vi ikke i Perioder uden Folketælling være selv med en ukorrigeret Folketælling som den af 1769 —, og nærmere komme vi vel ikke det rette end ved at multiplicere de døbtes Tal

med c. 30 og da være belavede paa en Fejlmulighed til hver Side af ca. 1/10. Men selv om man ikke beregner Folketal, er det af sociale og andre Grunde af stor Betydning at erfare Tallene paa Vielser, Fødsler og Dødsfald for saa lang Tid og med saa stor Nøjagtighed, som de kunne fremskaffes. Med Hensyn til „Befolkningens Bevægelse“ tror jeg, at enhver ny Undersøgelse vil godtgøre, at Befolkningen som Hovedregel giftede sig, saa snart Lov og Sædvane tillod det, satte Børn i Verden efter Evne, men at Tilvæksten var ringe paa Grund af den store Dødelighed. Og selv om Folketallet en Tid gik fremad, kom pludselig et Pestaar og begravede, hvad Decennier havde bygget op. „Vorder frugtbare og formerer Eder og fylder Jorden!“ Frugtbarhedsbudet kunde man efterkomme og gjorde det, men Jorden fyldte man kun paa Kirkegaardene, man befolkede ikke Landene. Dog kun at fødes til usselt Liv eller snarlig Død, det var egentlig det, Malthus kæmpede imod.

Imidlertid er der siden Malthus' Dage sket mærkelige Ting i Europa. Fra Aar 1800 til Aar 1900 er vor Verdensdels Befolkning vokset fra ca. 187 til ca. 400 Millioner Indbyggere, og endda ere 25 à 30 Millioner Mennesker gaaede til fremmede Verdensdele, og deres Efterkommere tilhøre disse Lande. For „Østeuropas“ Vedkommende har Fødselshyppigheden i hele Aarhundredet holdt sig omkring 45 à 47 p. m., medens Dødeligheden har været jævnt aftagende. Ogsaa i „Vesteuropa“ er Dødeligheden i stadig og stærk Nedgang, men her er tillige i det sidste Slægtled Fødselshyppigheden i Vigen. Den er siden Begyndelsen af 1870erne — altsaa samtidig med stærkt økonomisk Opsving, navnlig for de brede,

talrigste Befolkningsklasser — gaaet ned fra 34,3 p. m. (levendefødte) til 31,3 p. m., en Forskel, der repræsenterer 700000 Fødsler aarlig i Nutidens „Vesteuropa“! Dette kan i Aarsager og i Virkninger ses baade som godt og som ondt, men det er i hvert Fald et Nutids-, ikke et Fortidsfænomen.

Knud den hellige i de ældre kildeskrifter og den senere overlevering.

Et genmæle.

Af

Hans Olrik.

I Historisk Tidsskrift 6. række, IV offenliggjorde jeg for 7—8 år siden nogle studier over Ælnods skrift om Knud den hellige. I denne undersøgelse dvælede jeg bl. a. ved den række begivenheder, der endte med Knuds drab i Odense, og søgte at vise, hvorledes Ælnods fremstilling her i det hele og store måtte være den rette, medens de skildringer, som findes i senere skrifter, deriblandt Knytlingsaga, ikke kan forenes med Ælnods ord og må miste den tillid, som historikerne tidligere havde víst dem. Ligeledes søgte jeg gennem vurdering af Ælnods pålidelighed i större almindelighed og gennem samstilling af hans enkelte udtalelser at fremdrage kong Knuds rette grundpræg, friet for helgentraditionernes guldstøv. Samme syn på denne mærkelige konge hævdede jeg i noterne til min oversættelse af „Danske helgeners levned“ (1893—94) og min karakteristik af Knud i „Dansk biografisk leksikon“. Medens jeg kunde glæde mig ved mundtlig tilslutning af flere historikere og i et par populære bøger

har set mine undersøgelser benyttede, har nylig hr. professor dr. Finnur Jónsson villet forsvare en meget gunstigere opfattelse af pågældende afsnit (Knudssagaen) i Knytlingasaga, og ved at give den ret i flere tilfælde ikke blot overfor Sakse, men også overfor de ældre kilder, har han villet genoplive flere af dens efterretninger til historisk virkelighed. (Knytlingasaga, dens kilder og historiske værd. Videnskab. Selskabs skr., 6. række, hist. og filosof. afd. VI. 1). Kort forinden havde hr. dr. jur. Ludv. Holberg, om end mere i forbigående, udtalt sig mod „den ny teori" om opröret mod Knud den hellige og derigennem hævdet en opfattelse, der i det mindste til en vis grad ikke falder sammen med mine resultater. („Kirke og len", s. 170 f.). Det er disse forskeres indlæg, som tilskynder mig til endnu en gang at vende tilbage til Knuds historie, og jeg tror, at det vil være heldigst at tage hvert af de omstridte punkter for sig.

a) Kongevalget efter Sven Estridsöns død.

Knytlingasaga henlægger denne begivenhed til Viborg, Sven Aggesön og Sakse lader den foregå ved Isøre. Prof. Jónsson tvivler om, at de to danske krønikeskrivere har ret (anf. afh., s. 22). Men sagaens ord — „dér skal Danerne altid vælge sig konge" — viser tydeligt nok, at Islænderne havde dannet sig en teori om, at man fra hele Danmark, også øerne og Skåne, skulde komme sammen i Viborg for at vælge konger, og en sådan lære stemmer ikke med de virkelige forhold: Viborg var sæde for Jydernes landsting (se Ælnod, kap. 23), men ikke Danmarks hovedstad. Og hvad de to danske krønikeskrivere angår, da synes de ganske vist at have udformet sig en uhold-

bar teori om, at kongevalgene forfatningsmæssig burde foregå på rigsmøder ved Isøre. Men fordi denne „Isøre-teori" — der i og for sig ikke vilde være så utænkelig som sagaens „Viborgteori" — næppe holder stik, kan man dog ikke slutte, at der slet ikke er holdt kongevalg på Isøre; „teorien" må netop have virkelige valg til udgangspunkt, og derfor har heller ikke nogen historiker i nyere tid tvivlet om de to Isøre-møder, som Sakse omtaler, og af hvilke det efter Sven Estridsöns død er det förste og vigtigste. Sakses malende skildring af valghandlingen, der så afgjort har de stedlige forhold ved Isøre til forudsætning, kan ikke være greben ud af luften, men må bygge på fast overlevering[1]), og sagaen har i dette tilfælde — netop på grund af den uhistoriske regel, den vil give — ikke nogen autoritet ved siden af den danske tradition.

Dernæst er der spörgsmålet om, hvem af de to medbejlere, Harald eller Knud, de historiske kilder tilkender *retten*. I mine Ælnod-studier (s. 272 ff.) havde jeg víst, hvorledes Ælnod til trods for sin opgave, at forherlige *helgenen* Knud, ikke lagde dølgsmål på, at Harald havde retten på sin side, og at Knuds forsøg på allerede den gang at blive konge i sig selv var en sådan forurettelse af Harald, at han efter dette måtte „gå af vejen for sin broders vrede", d. v. s. i landflygtighed. Den senere danske overlevering og Knytlingasaga, som stiller sig på Knuds side, har derfor ikke længer kunnet bedömme sagen retfærdig.

Om den historiske realitet er vistnok alle enige, og når jeg da her alligevel tager dette punkt op, er det kun

---

[1]) Jfr. Anna Hude, Danehoffet, s. 11 ff.

på foranledning af prof. Finnur Jónssons bemærkninger om sagaens stilling til spörgsmålet om ret eller uret. „Det er ikke rigtigt, når prof. H. Olrik påstår, at sagaens skildring går utvetydig ud på, at Knud havde forret for Harald. Den gör lige det modsatte“. Men når jeg har udtalt mig om sagaens stilling til dette spörgsmål, da er meningen ikke at tillægge sagaen den vildfarelse, at Knud var den ældste. Det er blot prof. J., der lægger denne særlige betydning i mine ord. Selvfølgelig har jeg vidst, at sagaen udtrykkelig gör Harald til den ældste, ligesom også at Sakse gör det, og når jeg ikke des mindre har talt om den forret, disse krøniker tilkender Knud, så er det netop ikke aldersforrang, der menes. Sakse giver Knud forret ved henvisning til hans tidligere bedrifter, men sagaen vil endog søge Knuds fortrin i noget statsretligt (kap. 24): Sven Estridsön sammenkalder i sine sidste dage et stort ting, takker Danerne for deres lydighed og kærlighed og beder om at få lov til at vælge sin efterfølger; dette lovtager folket og stadfæster det med våbentag, og derpå kårer Sven Estridsön Knud. Efter sagaens mening er da Danskerne bundne til at tage Knud til konge; han har på denne ganske vist uregelmæssige måde fået forretten. Sagaens dom i denne sag er altså endnu gunstigere for Knud end Sakses, og mine ord om dens stilling til spörgsmålet om ret og uret i broderstriden turde da være ganske berettigede.

At forøvrigt sagaens fortælling om Knuds ret i kraft af det valg, folket skulde have overladt til hans fader, ikke kan være historisk virkelighed, følger af sig selv; det ældste helgenskrift („Passio“) og Ælnod kunde umulig have undladt at give deres helgens minde et så overordenlig vigtigt forsvar. Prof. Jónssons stilling til dette

realitetsspörgsmål står mig ikke helt klar; som rimeligt er, kalder han Svens ord til Danerne „en fingeret tale“, men på den anden side hævder han, at „sagaens billede af kongen ikke bliver ringere ved den“ (s. 21). Dette er ganske sandt, for så vidt det drejer sig om almindelig fortællekunst; anderledes stiller det sig, hvis talen er om historisk pålidelighed.

b) Knuds optræden efter kongevalget på Isøre.

Prof. Jónsson ytrer (s. 34), at Sakses beretning om, at Knud forlod landet og genoptog sine vikingetog, „vistnok er urigtig“, og at sagaen „utvivlsomt rigtigere“ lader ham modtage *Sjólönd* at styre (hvilket s. 22 godtgöres at være ikke Sjælland, men de sydlige øer). Men hvorfor kalde dette „utvivlsomt rigtigere“, da det dog er aldeles galt? Prof. J. vil ganske vist i dette tilfælde søge støtte hos Knuds biograf: „Ælnod kender heller intet til en udlændighed under Harald“. Men hvad siger Ælnod? At da Harald var valgt til konge, foretrak Knud at gå af vejen for sin broders vrede. Harald har magten over hele Danmark, og så mild han ellers var, trådte harmen mod Knud så stærkt frem, at denne måtte „gå af vejen“. Havde vi end ikke andet her at holde os til end Ælnods ord, måtte vi sige, at Knud efter kongevalget på Isøre gik i landflygtighed. Og at dette netop blev tilfældet, ses så klart som muligt af „Passio“s beretning om, at Knud gik i landflygtighed til Sverige. Denne beretning er nedskrevet få år efter Knuds død, og her er der ikke mulighed for nogen tendens, hvad selve den nøgne kendsgerning angår. Men ved siden af den samtidige kilde kan den mere end hundred år yngre Knudssaga ikke have nogen vægt i denne sag.

Det er endog fristende at tænke sig Knud blandt dem af Svenssönnerne, som begyndte fejde mod deres broder, Harald Hén. At en sådan broderkrig indlededes med støtte fra Norge, véd vi af pave Gregor VIIs irettesættelse til Olav Kyrre, fordi han huser og hjælper oprörerne. Og på dette punkt har sagaen ubestridelig værd, idet den (kap. 27) stadfæster denne beretning ved at skildre den daværende „store uro i landene“ og som hjemmel anfører et malende vers, der afgjort er samtidigt[1]). At Knud deltog i angrebene på Harald, modsiges ganske vist af sagaen, og deri stemmer den overens med Ælnod. Men, som jeg alt tidligere har bemærket (anf. st., s. 274), kunde man nok være tilböjelig til at antage, at h e r dog er et punkt, hvor den ellers så forsigtige Ælnod har taget imod en overlevering, der allerede var præget af helgentendensen. Ifølge det samtidige skjaldevers var det tilmed ikke mindre end 11 af Haralds brødre, der fejdede imod ham. Også dette store tal tilskynder til at søge Knud dér. Alt peger således bort fra sagaens ord om hans jarledömme over de sydlige øer.

c) Knuds kongegerning og årsagerne til rejsningen imod ham.

Hvad Knud egenlig tilsigtede i sin styrelse, deraf giver Ælnod i det hele et ret klart billede; man ser den kraftige konge som forkæmper for kirkelige ideer og for en stærk kongemagt, der var i stand til at gribe ind i alle forhold. At Ælnod derimod skulde have udtömt

---

[1]) Efter prof. Jónssons mening (s. 9) skulde dette vers muligvis oprindelig være d a n s k. Man måtte ønske, at denne interessante, men måske nok lidt overraskende formodning var bleven begrundet.

emnet, vil vist ingen sige; andensteds fra kan vi hente enkelte træk, der udfylder den viden, som den engelske klerk giver os; men Ælnod er og bliver grundlaget for forskningen af Knuds historie.

Jeg må på dette punkt vende mig imod dr. L. Holberg. Denne forf. siger (anf. st.): „Når det ovenfor er antaget, at kong Knud har gjort forsøg på at indføre årstienden af korn, og når dette er støttet på en henvisning til Saxos fortælling herom, så er det ikke overset, at der i de senere år er fremkommen en ny teori om opröret mod kong Knud, der udelukkende holder sig til Ælnods fremstilling, og som derfor nægter enhver forbindelse mellem Englandstoget og opstanden mod kongen, som hverken vil anerkende noget ledingsbrud eller bøder herfor, og som formodentlig heller ikke vil vide noget af kongens forsøg på at indføre tienden, hvorom Ælnod heller ikke taler“.

Förstvil jeg nedlægge indsigelse imod, at der tales om nogen „teori“. Dr. Holberg synes ikke at have forståelsen af, at det simpelthen drejer sig om en kritisk vurdering af kilderne i almindelighed og dernæst i denne kritiks lys en undersøgelse af deres enkelte led[1]). En sådan undersøgelse står enhver historiker åben, og det er hans pligt at foretage den, hvis han vil skrive om den tids begivenheder[2]).

---

[1]) I hvor höj grad dr. Holberg kan lade sig rive hen af tanken om historikernes ny opfindelse, ses af hans umotiverede udfald mod prof. Erslev. Dette har Erslev allerede tilbagevist i dette tidsskrift, 7. række II, 248, noten.

[2]) Når dr. H. tager H. Olrik för 1892 i forsvar overfor H. Olrik efter 1892, har jeg kun det at svare, at det er den mere indgående syslen med kilderne, der har tvunget mig til at skifte mening.

End mere påfaldende er det dog, når dr. Holberg dristig formoder, at den „ny teoris“ mænd ikke vil vide noget af Knuds forsøg på at indføre tiende. For det förste har A. D. Jörgensen — der må siges at have den mig tillagte ære at være den ny teoris „ophavsmand“ — allerede stærkt betonet Knuds forsøg på at gennemføre tiendeydelsen[1]). Og dernæst har jeg i den afhandling, som har fremkaldt dr. Holbergs udtalelser, søgt at påvise, hvorledes Ælnod, skönt han ikke skriver derom, har kendt dette vigtige punkt i Knuds historie, og jeg har søgt at tyde hans mærkelige tavshed i denne sag[2]). Også fremdeles tvivler jeg ikke om, at Knud den hellige virkelig har søgt at indføre tienden; men det er rigtignok ikke væsenligst fordi det findes hos Sakse, men fordi allerede det ældste helgenskrift, „Passio“, beretter det.

Lad os dernæst i anledning af dr. Holbergs hele synsmåde kaste et blik på kildernes beretning i den foreliggende sag!

Som bekendt har den senere danske overlevering sat Knuds sörgelige skæbne i forbindelse med de danskes brud på ledingen: Knud idömmer dem bøder for deres store forbrydelse, og da han indkræver dem, rejser de sig imod ham og slår ham ihjel. Knud den hellige er herved bleven fuldstændig martyr. Först lider han den stærkeste uret, og siden bliver han ovenikøbet dræbt. Men det historiske billede af kongen er samtidig bleven udvisket ikke så lidt. Nu, det ikke er til at undre sig over. For den, der var kommen på lang afstand fra,

---

[1]) Den nord. kirkes grundlæggelse, s. 773 ff.

[2]) Anf. afh., s. 284. Jeg fastholder den fortolkning, jeg har givet på dette sted, overfor dr. Holberg, der forklarer Ælnods tavshed ud fra den uvilje, tiendesagen havde vakt i landet (s. 172).

hvad der var sket, måtte denne sammenhæng frembyde sig som rimelig, ja endog selvfølgelig. Man pragmatiserede uvilkårlig og satte hovedbegivenheden i 1085 (ledingsflådens opløsning) i umiddelbar forbindelse med hovedbegivenheden i 1086 (drabet i Albanskirken).

Knytlingasaga giver ganske vist som helhed et noget mindre legendeagtigt billede af Knud. Fortællingen om hans optræden mod de genstridige Skåninger og Hallandsfarer og mod Blod-Egil og episoden med den smukke præstekone viser os i alt fald — rent bortset fra, om disse træk er historiske eller ikke — en hensynsløst myndig og streng mand med lidenskabelig attrå, og dette svarer godt til Ælnods korte og fyndige karakteristik af Knud. Men med hensyn til årsagsforholdene ved Knuds fald har sagaen i grundtrækkene samme beretning som Sven Aggesön og Sakse og følger altså væsenligst den senere danske overlevering.

I modsætning hertil har Ælnod fortællingen om, hvorledes Knud selv bliver nødt til at give hæren hjemlov, så at der altså ikke bliver tale om noget brud af ledingspligten, og da således hans store erobringsplaner er glippede, søger han så meget stærkere i de indenrigske forhold at give sin vilje eftertryk og göre et myndigt herredömme gældende; hans fogeder går endog så vidt, at de på det groveste foruretter folket, og opröret bryder da ud i lys lue[1]).

[1]) Dr. Holberg mener ganske vist, at „Ælnods fremstilling af, hvorledes kongen i 1086 drog rundt i landet for at røgte „de kongelige sager“, i virkeligheden, når den nærmere undersøges, lader skimte ekstraordinære krav“. Ja, — hvis kunsten er med vold og magt at putte den senere overlevering ind i Ælnods ord. Og så mangler endda forudsætningen, ledingsbruddet, som dog

Denne skildring, der viser, at forholdene har været mere sammensatte, end eftertiden anede, er både af A. D. Jörgensen og mig hævdet som den rette i sammenligning med de senere skrifters, og efter dette har, så vidt jeg véd, ikke nogen historiker udtalt nogen afvigende mening, indtil nu både professor Finnur Jónsson og dr. L. Holberg røber et andet syn på sagerne.

Prof. Jónsson siger (s. 36): „Det er sikkert kun en besmykning, når Ælnod lader Knud give hæren „lov“ til at opløse sig“. At en sådan dom fremsættes uden nærmere begrundelse, må vistnok vække forbauselse. Thi skal der være tale om „nye teorier“ i granskningen af Knud den helliges historie, så turde det være denne påstand.

Måske dog prof. Jónsson har ment her at kunne henholde sig til dr. Holberg, hos hvem man kan søge en slags udfyldning af det tomme rum i udviklingen om Knytlingasagas kilder. Det hedder nemlig (Kirke og len s. 171): „Man har vistnok ikke tilstrækkelig taget hensyn til de vanskelige forhold, hvorunder Ælnod skrev. Han dedicerede sit værk til kong Niels og kunde derfor kun med varsomhed omtale hans broder Olavs optræden; han skrev på en tid, da der herskede en meget stærk opposition i folket mod den nye helgen, der af mang-

vist ingen vil „skimte“ hos Ælnod. Hvorledes dr. Holberg forøvrigt selv med den bedste vilje er i stand til at „skimte“ de „ekstraordinære krav“, er mig ubegribeligt, da Ælnod udtrykkelig siger, at Knud på sædvanlig vis (ex more) fuldførte de kongelige hverv (S. r. D. III, 355). I virkeligheden ligger der altså bevisligt i Ælnods ord ikke forestillingen om noget overordenligt eller usædvanligt. Kongen drog jo ofte om i landets forskellige egne for at varetage kronens interesser og værne om tugt og orden.

foldige stempledes som en tyran, der lå på sine gerninger“.

Her er ganske vist anslået en tanke, som fortjener prøvelse. At Nils i sin tid havde haft sympati for Olav, er vel sandsynligt nok. Den senere danske overlevering vidste i alt fald at fortælle om, hvorledes han var gået som gissel til Flandern, for at Olav kunde blive udløst og bestige tronen efter Knuds død[1]). Men meget var ændret siden den tid. Det var som en gudsdom, da Olavs kongeår blev en ulykkelig tid for Danmark, medens lykken tilsmilede Erik Ejegod, fortsætteren af Knuds kongegerning, og allerede da kunde Knud blive skrinlagt som national helgen. Hverken da eller senere kunde Nils stride imod. Hans store gaver til St. Knuds kirke i Odense[2]) vidnede om, at han fuldstændig var med til forherligelsen af Knuds minde, og det til trods for, at der ved Knuds helgenære faldt en mörk skygge over Olavs skikkelse. Skulde så ikke en fremmed klerk i Odense kunne fortælle kongen den historiske sandhed uden at ty til „besmykning“? Ja, var det ikke snarere farligt for ham, om han vilde berøve Knud noget af det martyrium, som tilkom ham? Og dernæst hensynet til folket! Skrev da Ælnod sit lærde latinske skrift for den store mængde? Nej, han skrev for kong Nils — og så for den danske præstestand, der dog sikkert måtte have samme syn på kongehelgenen som han, ja snarere vilde gå videre i forherligelsen af Knuds minde, hvad „Passio“ tydelig nok bærer vidne om.

---

[1]) Saxo ed. Müller, s. 595.
[2]) Dipl. A. M. I, 243. S. r. D. I, 271. Jfr. Erslev, Repertorium I, Udat. 3—5.

Og lad os i denne sammenhæng dvæle et öjeblik netop ved „Passio“. Dette skrift er skrevet, den gang Erik Ejegod, der havde været Knuds tro tilhænger, med held førte an i reaktionen mod Olavs politik og virkede i samme retning som Knud, og dog kender „Passio“ ikke noget til hærens svig overfor Knud. Medens skriftet ellers, ofte kunstlet nok, søger så mange martyrier for Knud som vel muligt, så skulde det have undladt at fortælle noget om dette afgörende martyrium! „Passio“s tavshed i denne sag er talende, og det synes, som om prof. Jónsson (jfr. ovenfor om Knuds landflygtighed) og dr. Holberg ikke har skænket denne kilde tilstrækkelig opmærksomhed, ligesom de næppe har sét, hvilken rolle dette skrift har spillet for de nyere undersøgelser om Knuds historie.

Meget misvisende er det, når dr. Holberg søger støtte for den senere danske overlevering hos William af Malmesbury, Ælnods samtidige. Den uindviede må tro, at der her er en værdifuld historisk beretning, som virkelig kunde tjene til at afkræfte Ælnods fremstilling. Men sér man på William af Malmesburys opfattelse af de historiske begivenheder i Danmark 1085—86, får man rigtignok en anden opfattelse: I henved to år(!) hindres Knud i sit Englandstog af modvind; han tager da dette som et vink fra Gud og opgiver toget; men der er nogle, som dernæst får ham til at tro, at modvinden skyldtes kærlingers trolddomskunster, og da pålægger han de stormænd, hvis hustruer udpegedes som de skyldige, ublu bøder og sender Olav, der beskyldes for at være ophavsmand til det hele, i lænker til Flandern; „barbarerne“ vil imidlertid ikke tåle dette indgreb i friheden, og i en kirke, hvor Knud har klynget sig til alteret og lover

folket bod, slår de ham ihjel[1]). Som man vil se, kunde William af Malmesburys beretning bedre bruges til at vise, hvorledes fjernheden i sted kan blive endnu mere skæbnesvanger for den historiske opfattelse end fjernheden i tid. Allerede tidligere har jeg víst, hvorledes en anden af Ælnods samtidige, Orderik Vital, endogså kunde gå så vidt i forvanskning, at han lader Olav snigmyrde Knud for at hindre Englandstoget[2]), og når jeg da ikke anførte William af Malmesburys beretning, var det kun, fordi den dog ikke havde misforståelsen i dens mest ondartede form. Men i sig selv er den vrang nok.

Der er da ikke fremkommet noget, der tilskynder til den urimelige antagelse, at meget senere skrifter eller fortællinger fra fjerne egne giver meget bedre oplysning om begivenhedernes gang i Knuds sidste og mest bevægede år end de samtidige eller næsten samtidige danske kilder. Det allerede af A. D. Jörgensen vundne historiske resultat, at der ikke er skét noget ledingsbrud af hele hæren, og at vi ikke i en sådan begivenhed har den förste årsag til Knuds fald, må man derfor lade stå.

d) Knuds avindsmænd.

Medens „Passio“ blot siger, at „næsten alle sammensvor sig mod Herren og hans salvede“, og medens Ælnod også i större almindelighed taler om de ædelbårne og almuen, der rejste sig mod Knud, og blot særlig nævner Fynboen Piper, der forrådte sin konge, har Knudssagaen en række af navne på Knuds fjender.

---

[1]) Guillelmus Malmesburiensis, Gesta regum Anglorum III, 261 (ed. Stubbs, vol. II, Lond. 1889, s. 319 f.).
[2]) Anf. afh. s. 281.

Först *Þórðr skori* og *Tólar verpill*, kongens egne „sysselmænd". Andre kilder kender dem ikke, og vi har derfor ikke noget stof til sammenligning. Professor Finnur Jónsson gör opmærksom på, at navnet Tólar — ligesom navnet på den tro kongsmand Tóli — er unorsk og uislandsk (s. 37 f.), og dette viser, at sagaen bygger på en dansk overlevering. Imidlertid var dette ikke andet end hvad man kunde vente. Når sagaen således blandt kongens ypperste mænd og medkæmpere i Odense nævner fostbrødrene *Pálmar* og *Blakkmar*, er det sikkert Palne og Blakke, der på mindepladen i Knuds grav nævnedes som faldne sammen med ham, og her har sagaen et fortrin fremfor Sakse, der urigtig overfører den tro kongsmand Blakkes navn på den forræderske høvding.

Endvidere nævner sagaen Asbjörn Ødanejarl og Eyvind Bifra som Knuds lumskeste modstandere; de modarbejder ham allerede ved kongevalget efter Sven Estridsöns død, og det er ved deres rænkespil, at Harald bliver foretrukket for Knud; tilsidst volder de som oprörernes førere og Asbjörn særlig ved sit forræderi i Odense kongens død. Disse to sagafigurer vil vi se lidt nærmere på.

Alle er enige om, at man på grund af den lydlige lighed må lade Ælnods Piper og sagaens Eyvind Bifra være en og samme person. Jeg har udtalt den formodning, at sagaens Bifra er en forvanskning af Piper, og at der i formen kunde være noget symbolsk. Professor Jónsson mener det modsatte: Piper skulde være en hadefuld forvrængning af det „olddanske" Bifra, „der muligvis har været udtalt med bilabialt f". Jeg skal herimod vise hen til, hvad jeg allerede för har gjort gældende, nemlig a) at navnet Eyvind vistnok ellers aldrig fore-

kommer på dansk grund, og b) at navnet Piper derimod kendes og ikke som forvrængning (medens man derimod intet kender til Bifra. det være sig nu bilabialt eller ikke). Hvorfor tilnavnet Bifra ikke skulde kunne have noget med Bifru-Kári[1]) at göre, véd jeg ikke; men sagen er ikke meget væsenlig.

Dernæst sagaens Asbjörn Ødanejarl. „Ham identificerer prof. Olrik uden videre og uden spor af hjemmel med Asbjörn, Knuds farbroder“, siger prof. Jónsson. Det lyder svært graverende. Dog er det en trøst, at alle danske historikere har gjort ligeså, fra Langebek og Suhm til professor Joh. Steenstrup[2]). Og forholdet turde da i virkeligheden være dette, at professor Jónsson „uden videre“ opstiller to Asbjörner ved siden af hinanden. Med hvad „hjemmel“ da Jónsson her stiller sig imod hele den danske historiegranskning — om end de stærke ord kun er adresserede til mig — kunde nok synes gådefuldt. Jeg skal dog søge at løse gåden.

Prof. Jónsson må have opstillet problemet således for sig: Hvad sagaen fortæller om sin Asbjörn Ødanejarl falder ikke på noget punkt sammen med, hvad kilderne fortæller om Sven Estridsöns broder Esbjörn. Hvis der da er noget til hinder for at göre dem til én person — og det vil der være, eftersom H. Olrik har hævdet, at Esbjörn, Svens broder, ikke kan have været sin brodersön Harald Héns svigerfader[3]), hvilket sagaen beretter om Asbjörn Ødanejarl —, så gör vi dem til to personer.

---

[1]) Jeg beklager, at jeg (s. 256) urigtig har skrevet Bifra-Kári og takker prof. Jónsson for rettelsen.

[2]) S. r. D. III 282, (tavlen), 354 r. Suhm, Historie af Danmark IV, 571, 573, 688, 710. Dansk biograf. leksikon I, 354.

[3]) Konge og præstestand I, 209 f. Hist. Tidsskr., anf. st., s. 259.

Men her er der fulgt et granskningsprincip, der allerede på Langebeks og Suhms tid så nogenlunde var et overvundet stadium. Ifølge prof. Jónsson skulde sagaen ganske vist antyde, at dens Asbjörn havde en fra Knuds farbroder Esbjörn „vidt forskellig herkomst“, og dermed „bortfalder ethvert angreb på sagaen, hvad dette punkt angår“. Nej, så glat går det ikke. Hvad er nemlig det for „antydninger“, sagaen fremkommer med? Dog vel ikke det, at den lader sin Asbjörn oprindelig høre hjemme i Vendsyssel? Thi vi véd jo ikke noget om, hvor Svens broder Esbjörn var født. Det er i det hele en altfor vovet påstand, at sagaen skelner mellem de to Asbjörn'er, når den overhovedet kun nævner den ene.

Og lad os så se, hvad sagaen beretter om sin Asbjörn i forholdet til Knud den hellige! Hvad den fortæller om hans forræderi, er en forveksling med Pipers forræderi, hvilket professor Finnur Jónsson udtrykkelig indrömmer; og hvad den fortæller om hans mærkelige død til straf for hans niddingsfærd, er — som jeg tidligere har víst det — kun gengivelse af det gamle tyske sagn om biskop Hatto, hvilket prof. Jónsson antagelig tiltræder, idet han regner fortællingen til „munkeopdigtelser“ (s. 39). Men er dette tilfældet, står det yderst slet til med den historiske person, sagaen her fører frem. Af kritikkens skærsild er foreløbig i det höjeste selve navnet reddet. Men også dette går til grunde. Thi hverken „Passio“ eller Ælnod kender denne Asbjörn, der skulde være Ødanernes jarl og dermed næst kongen måtte være rigets mægtigste mand. Den nærmeste eftertid skulde ikke have vidst, at en stor jarl havde været rejsningens egenlige leder! Det turde dog være utænkeligt. Den senere danske overlevering hos Sakse véd heller ikke noget

herom, og denne efterretning i Knudssagaen er da sikkert ikke hentet i Danmark. Engelske kilders efterretning om at Esbjörn, Svens broder, dengang han sammen med Knud var på Englandstog, lod sig bestikke af Vilhelm Erobrer og til straf blev landsforvíst, kan måske have været det skrøbelige grundlag for sagaens Asbjörn-skikkelse[1]. I hvert tilfælde er denne figur aldeles uhistorisk og optræder „uden spor af hjemmel“. Og her lider sagaens autoritet da et slemt skår.

e) Oprörets förste udvikling og sagaens topografiske kundskab.

Som bekendt lader sagaen Knud være på kongsgården *at Sævarenda* ɔ: Sjörind i Thy, da rejsningen blandt Vendelboerne begynder, og ved efterretningen derom flygter han til Fyn uden at have stået ansigt til ansigt med oprörerne. Ælnod lader derimod Knud opholde sig forskellige steder i Vendsyssel, og ved Börglum foregår rejsningen lige for hans öjne; han flygter da syd på, medens oprörerne sætter efter ham og hærjer kongsgården Agersborg ved Limfjorden. Jeg har i min tidligere afhandling afvíst forsøgene på at sammensmelte disse to beretninger, der i sig selv går ud på helt forskellige ting; men prof. Finnur Jónsson har nu igen gjort forsøg på i det mindste at muliggöre en forening af dem.

Her vil der nu först være grund til i almindelighed at underkaste sagaens kendskab til danske stedsforhold, beliggenheden og navnene, en prøvelse. Dette har jeg da også søgt i min tidligere afhandling (s. 253 f.).

[1]) Jfr. min tidligere afhandling, s. 259 f.

Hvad stedernes beliggenhed angår, har jeg gjort opmærksom på sagaens mange urigtige betegnelser af verdenshjörnerne, hvorved Knud endog kommer til at flygte fra Sjörind i Thy nord på til Fyn; men tillige har jeg hævdet, at man ikke kunde gå i rette med sagaen for sådanne retningsangivelser, der viser en regelmæssig forskydning (S. = V.; V. = N.; N. = Ø.; Ø. = S.) og samtidig viser landsdelene betragtede som helheder overfor hverandre; anderledes selvfølgelig med de retningsangivelser, der ikke passer ind i dette system, og særlig en så forvirret opfattelse som den, at Vendsyssel ligger vest for Sjörind i Thy (kap. 47), noget der har særlig interesse i nærværende sammenhæng. Jeg mente dermed at have ladet sagaen vederfares retfærdighed. Men dette synes ikke at være prof. Jónssons mening. Det hedder nemlig (s. 35): „Det er simpelthen uretfærdighed eller mangel på indsigt, når man ikke tager hensyn til de gamles udtryksmåde. Når således Limfjorden siges at gå „fra nordvest til syd", betyder syd øst [S. = Ø., 90° forskubning i den ene retning], ligesom man altid eller ofte sagde at drage „øst på til Danmark" fra Viken i Norge og lign. [Ø. = S., 90° forskubning i modsat retning], eller når det hedder, at Øresund er „nord for" Sælland [N. = Ø.]. Det er ligesom når Adam IV, 5 siger, at Fyn er „syd for" Sælland [S. = V.]". Det vil jo egenlig sige, at verdenshjörnerne efter de gamle kan betegne hvad som helst, 90° til den ene side eller 90° til den anden side, alt imellem hinanden. Det forekommer mig, at sagaen just ikke er tjent med dette forsvar. Hellere måtte man indrömme, at den ved siden af en del relativt rigtige stedsbetegnelser har andre ubetinget urigtige, og at den derfor ikke så ganske er fortrolig med Danmarks topografi.

Dernæst kommer spörgsmålet om forskellige stedsnavne, som sagaen nævner for Danmarks vedkommende, og som ikke kendes fra danske kilder. Lad os först tage *Hjarrandasýsla* (kap. 46). „Dette findes ikke i andre kilder, men derfor er der ingen grund til at antage, at det er urigtigt“ (F. Jónsson, s. 39). Jo, det er der sikkert. Det fremgår nemlig af sammenhængen, at det er Thy, der menes, og dette navn er urgammelt, kendes fra Valdemarstiden som navnet på syslet og kan ikke nogensinde have været fortrængt af en anden betegnelse; her må mindes om, at professor Joh. Steenstrup[1]) har víst, hvorledes en af naturen eller den historiske udvikling bestemtere afgrænset landsdel blev led i sysselinddelingen og beholdt sit navn (Vendel, Thy, Salling, — Himmerland, Harthboer). Der er da heller ikke grund til at tro, at der nogensinde har været et *Plógssýsla* (kap. 103), hvilket sættes i forbindelse med *Plógr hinn svarti*, medens ellers intet dansk syssel har sammensætning med noget mandsnavn. Her står vi ved Islænderens ejendommelige lyst til at finde danske steder opkaldte efter danske personer. Noget tilsvarende kunde lade sig göre på Island på grund af den sene bebyggelse og på grund af måden, hvorpå bebyggelsen foregik. For Danmarks vedkommende måtte det derimod som regel være umuligt, allerede af den grund, at de fleste danske stedsnavne er af meget ældre oprindelse. Dette må på forhånd vække mistanke mod Islænderens forsøg i så henseende. Og mistanken må nødvendigvis blive stærkere, når netop disse efter sagaens personer opnævnte steder aldrig kan genfindes i det forholdsvis fuldstændige stof af stedsnavne fra Middelalderen,

[1]) Vidensk. Selskabs forhandlinger 1896, s. 381 ff.

som ellers står til vor rådighed. Derfor har vi også — til trods for prof. Jónssons påstand om det modsatte — al grund til at tvivle om tilværelsen af sagaens *Ásbjarnarbúðir* og *Eyvindarbúðir*, hvoraf det sidste ovenikøbet er sammensat med et navn, der ellers ikke forekommer i det gamle Danmark. Samme mistro må vel også komme til at gælde *Ragnarsstaðir* og *Ragnarssjór*, der skulde være opkaldte efter Blod-Egils fader Ragnar. Hvad disse sidstnævnte stedligheder angår, havde jeg tænkt mig, at sagaskriveren måske havde hørt om Ringkøbing og Ringkøbing fjord og ikke nöje huskede navnet, så der foresvævede ham noget, der mindede om navnet Ragnar. At professor Jónsson søger en mere tilfredsstillende forklaring, er kun godt. Men når han (s. 39) sætter Ragnarssjór i forbindelse med Ravnsø i Nykirke sogn, Skads herred, da er dertil at sige, at den danske form for mandsnavnet er Regner, og deraf kan ikke opstå navnet Ravnsø. Som man ser, står det altså svagt med Knudssagaens autoritet på disse punkter, og dette ophæves selvfølgelig ikke i mindste måde derved, at Knytlingasagas forfatter (kap. 32) senere hos danske mænd hentede i det væsenlige rigtige oplysninger om landets stiftsinddeling — at Hjörring var bispesæde i det nordligste af de jydske stifter, kan ikke være rigtigt, når hensés til sagaens affattelsestid, og har overhovedet næppe nogensinde haft gyldighed — og muligvis rigtige oplysninger om kirketallet i de enkelte stifter[1]. Sagaens ubekræftede

[1]) Prof. Jónsson er (s. 37 note 2) meget vred over, at jeg (s. 238) har talt om „sagaens letfærdige omgang med danske stedsnavne", og hævder, at den islandske fortæller har været eller villet være ligeså sandhedskærlig som Ælnod. Hertil kan jeg svare, at jeg aldrig har villet beskylde fortælleren for

efterretning om Sjörind som skueplads for de vigtige begivenheder kan derfor på forhånd ikke vække tillid, især hvis den ikke kan passes ind i den skildring, Ælnod giver.

Efter denne lille forundersøgelse vender vi tilbage til spørgsmålet om Knuds opholdssteder, den gang Vendelboernes rejsning begynder. Her vil professor Jónsson ganske vist ikke påstå, at rigtigheden at Knudssagaens fremstilling kan bevises; men han vil hævde, at Ælnods ord kan og må fortolkes således, at de ikke modsiger sagaen, men kan forenes med dens fremstilling. Vi holder os derfor nu alene til Ælnods ord. (Jeg tillader mig at anføre Ælnods fremstilling i den oversættelse, jeg har givet i „Danske helgeners levned“ s. 64, eftersom professor Jónsson ikke har haft noget at indvende imod oversættelsen, men kun mod fortolkningen.)

Ælnod siger: „Efter at kongen i de sydlige dele af landet hinsides den ström, som kaldes Limme, på sædvanlig vís havde fuldført de kongelige hverv, drog han til det kystland, som på dansk mål hedder Vendle, hvilket betyder „foranderlig“, og dér besluttede han at tage bolig i den kongsgård, som .... kaldes Börglum, for at dvæle dér nogen tid med den kongelige hird“.

Jeg har (Hist. Tidsskr., anf. st., s. 239 ff. og noterne til „Danske helgeners levned“) fortolket disse ord således: Knud kommer först til de sydlige egne af landet n o r d f o r L i m f j o r d e n, hvilket i den givne sammenhæng må være Kjær og (det nuværende) Dronninglund herreder; derfra drager han imod Vendsyssels nordvestlige kyst, til

bevidst forvrængning og digtning; men fortællingens karakter viser, at de overleveringer, hvorpå der bygges, har været løse, formodenlig meget løsere, end forfatteren anede.

Börglum (hver opröret udbryder). Prof. Jónsson har imidlertid en anden opfattelse.

Först indvendes der, at betegnelsen „de sydlige dele af landet hinsides den ström, som kaldes Limme,“ vilde være „höjst mærkelig“, om den skulde gælde de af mig påpegede egne. Jeg beklager, at jeg ikke kan drøfte dette spörgsmål med den ærede forf., fordi jeg slet ikke forstår ham. Når egnen, som jeg har peget hen på, hører til det sydligste Vendsyssel, medens Börglum, hvor Knud dernæst drager hen, ligger i det nordlige Vendsyssel, er det mig umuligt at finde noget mærkeligt i den omtalte betegnelse.

Prof. Jónsson fortsætter således: „og der er ingen tvingende grund til at forstå „ultra“ som „nord for“; „hinsides“ kan, ikke mindst hos en ikke-dansk forfatter som Ælnod, og ikke mindst i en sammenhæng som den her pågældende[1]), lige så godt betyde „syd for“ som „nord for“. Det forekommer mig ganske utvivlsomt, at det er egnene, landet syd for Limfjorden, som Ælnod mener“.

Går man ind på denne opfattelse, bliver følgen deraf ganske mærkelig. Sæt, at Ælnod virkelig med „hinsides Limfjorden“ mente landet syd for Limfjorden, altså hovedmassen af Jylland, så blev jo de sydlige dele af landet syd for Limfjorden Sønderjylland eller det sydligste Nörrejylland. Men hvem kunde finde på en sådan betegnelse for Sydjylland? Jeg kunde tænke mig, at prof. Jónsson her vilde sige, at „sydlig“ ligesom i Knytlingasaga skal forstås som „vestlig“. Så bliver betegnelsen ganske vist ikke meningsløs. Men forudsætningen, at

---

[1]) Fremhævet af mig.

Ælnod har den samme forskubning af verdenshjörnerne som sagaen, holder ikke stik; hvor han angiver retninger, er de rigtige nok.

Dernæst træder en anden og vægtigere grund i vejen for professor Jónssons fortolkning. Hvad betød nemlig „hinsides Limfjorden“ for Ælnod? Her kan det ikke hjælpe, at prof. J. minder om den sandhed, at „hinsides“ en ström, som går i V.—Ø., i og for sig både kan betyde „nord for“ og „syd for“. Det, som det kommer an på, er dog, hvor forfatteren står. Når jeg i København eller Ælnod i Odense uden nærmere forklaring siger „hinsides Limfjorden“, så kan vi dermed kun mene „nord for Limfjorden“. Det er lige så indlysende, som når Romerne med „Gallien hinsides Alperne“ forstod det nuværende Frankrig. Og at Ælnod ikke var dansk-født, har intet at sige i denne sammenhæng, da han havde været i Danmark i 24 år og overalt i sit skrift viser god kendskab til danske steder.

Efter dette er der mindre grund til at opholde sig ved den støtte, prof. Jónsson mener at finde i den ellers brugte betydning af Vendle som hele landet, ikke kysten alene. Dette er rigtigt nok. Men Ælnod bruger Vendle som betegnelse for kysten. Det antydes ved ordet „regio maritima“, men det fremgår klart af hans latinske tydning af navnet: *convertibilis*. Her kan nemlig kun være hentydet til kysten, kystlinjen, som vender sig; hele landet kan selvfølgelig ikke siges at vende sig.

For på forhånd at befæste sin stilling har den ærede forf. spurgt professorerne Gertz og Fridericia, om de ikke kunde bifalde hans opfattelse af stedet hos Ælnod, og de har været i stand til at bemyndige ham til at kundgöre dette. Jeg kan kun sige, at det forbavser mig.

Mest forbavsende er dog den unaturlige bastard, som fremkommer af kombinationen af sagaen og Ælnods ord i prof. Jónssons fortolkning. Da jeg i sin tid vendte mig mod A. D. Jörgensens forslag til sammensmeltning, stod jeg dog kun overfor den usandsynlighed, at Knud skulde være flygtet fra Vendsyssel til Thy, hvor han udsatte sig for at blive afskåren fra videre flugt og fangen som i en sæk. Men idet prof. Jónsson med tilfredshed noterer, at der efter hans fortolkning af Ælnod „intet er i vejen for, at det er over Sævarende[1]), at Knud er kommen til Börglum", får han lavet en langt værre sammenhæng: Knud er i Sjörind, da han får efterretning om, at Vendelboerne rykker frem imod ham, og så flygter han skyndsomst — til Vendelboernes land! For at opnå dette lidet misundelsesværdige resultat har sagaens nidkære forsvarer ovenikøbet prisgivet det halve af sagaens beretning (flugten fra Sjörind til Fyn), som taget i og for sig dog i alt fald gav en fornuftig mening.

Det anførte må være tilstrækkeligt. Jeg skal derfor ikke dvæle ved sagaens skildring af det blodige optrin i Albanskirken, skönt der nok kunde være anledning dertil. Kun så meget skal jeg i forbigående bemærke, at når jeg tidligere har udtalt, at det store tindingebrud på Knuds hovedskal ligeså godt kan hidröre fra en kølle som fra den i sagaen omtalte sten, var det ikke for at benægte muligheden af sagaens fortælling, men for at hævde, at der blev tilkendt sagaens „stenhug" en urimelig vægt, idet der ud fra dette ubetydelige træk tillagdes

[1]) Udhævet af prof. Jónsson.

sagaen en troværdighed, som lidet svarede til dens hele karakter.

For at afværge mulig misforståelse vil jeg minde om, at her ikke er tale om Knytlingasagaen i dens helhed. De partier af den, der skildrer Erik Ejegods historie på grundlag af Markus Skeggesöns drape, hører til de bedste middelalderlige skildringer af dansk historie, og sagaens fremstilling af Valdemarstidens kampe har også sin store værdi; og at „Knudssagaen“ som litterært mindesmærke har stor interesse, skal heller ingenlunde nægtes. Men i denne sammenhæng er spörgsmålet ikke om sagaens stil og anskuelighed, men om dens evne til at tilfredsstille vor historiske viden. Spörgsmålet er med andre ord dette: Kan man give Knudssagaen, der er forfattet efter år 1200 og af en mand, der ikke hørte hjemme i Danmark og ikke i skildringen af Knuds kongegerning og død kunde bygge på samtidige skjaldevers[1]), autoritet jævnsides og på vigtige punkter endog fremfor de ældste danske skrifter om Knud, der næsten var samtidige? Er det muligt, at en så meget fjernere tid og en i sted så meget fjernere mand alene i kraft af overlevering havde bedre betingelser for at vide, hvad der var sket i Danmark for over 100 år siden, end de i Danmark bosatte mænd, der havde den friskeste og mest levende overlevering at øse af? For den, der er nogenlunde indlevet i den kritiske historiegransknings grundsætninger, kan svaret ikke være tvivlsomt. Man vil da forstå, at det kun er med selvovervindelse, at jeg har måttet vende mig mod to forskere, hvem historiegranskningen ikke har lidt at takke for, og

[1]) F. Jónsson, anf. afh. s. 9, 40; Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie II, 783.

det er med uvilje, at jeg har grebet pennen, skönt jeg straks måtte sige mig selv, at her ikke var mulighed for at føre historiegranskningen videre, og at der blot forelå den opgave at værge om et allerede vundet resultat. I dette lille mellemværende mellem de to ærede forfattere og mig ligger der imidlertid så meget af vigtige spörgsmål om forskningsmåde, at jeg har anset det for min pligt ikke at tie stille.

Forslaget til en ny Unionsakt fra Erik af Pommerns sidste Aar og dets Ophavsmand.

Af

Kr. Erslev.

Lige siden det sekstende Aarhundrede har dette Forslag været kendt af Historieskriverne, og nylig har Rydberg leveret en fortræffelig Udgave deraf, støttet paa et stort Apparat af Haandskrifter (Sverges traktater III, S. 171 ff.). Forslaget fortjener dog i flere Retninger et nærmere Studium, end der hidtil er blevet det til Del.

Den første Historiker, der har omtalt denne Akt, er Olaus Petri. Han opfattede Brevet som en virkelig vedtaget Unionsakt, som han henførte til Mødet i Stockholm 1435, og han saa deri tillige en saadan Gentagelse af de oprindeligt for Unionen vedtagne Vilkaar, at han uden videre anførte de heri givne Bestemmelser i sin Fremstilling af Dronning Margretes Historie[1]). Denne sidste Misforstaaelse kom ud af Verden, da Hvitfeld aftrykte det virkelige Unionsbrev fra Kalmarmødet i 1397; det viste sig, at hvad der var vedtaget den Gang, var andre og fremfor alt langt mindre specificerede Bestemmelser end de, der er optagne i det senere Brev. Af dette gav

---

[1]) Klemmings Udgave S. 160, 180.

Hvitfeld en fuldstændig Gengivelse, men han saa i det endnu en virkelig vedtaget, blot helt ny Unionsakt. Ogsaa dette er man dog kommet bort fra, og det er da ogsaa klart nok, at vi kun har et Forslag for os, ikke en endelig udfærdiget Unionslov. Akten kendes kun i Afskrifter, og disse har ingen Datering, heller intet om Besegling; mest talende er dog selve Begyndelsen:

> Vi Hans Laksmand i Lund, Olaf i Upsala, Aslak i Nidaros med Guds Naade Ærkebiskopper, Aksel Pedersøn Riges Raad i Danmark, Kristjern Nilssøn Riges Raad i Sverige, Endred Erlendsøn Riges Raad i Norge etc. — saa skulle alle staa, som dette fuldbyrde og der til kommende vorde — ...

Her peges jo direkte paa en Vedtagelse af alle tre Rigers samtlige Raader, men denne er noget fremtidigt og Brevet selv da kun et Forslag til en ny Unionsakt.

De her opregnede seks Raader tillader ret nøje at afgrænse den Tid, hvori Forslaget er fremkommet. Hans Laksmand tiltraadte vistnok i August 1436 sit Embede som Ærkebisp i Lund[1]), Ærkebisp Olaf af Upsala døde

[1]) Man har tidligere ment, at Hans Laksmand blev Ærkebisp efter Valg af Kapitlet, da Sædet var blevet ledigt ved Peder Lykkes Død. Sammenhængen er dog helt anderledes, saaledes som det fremgaar af nylig fremdragne Pavebreve (Afskrifter i Rigsarkivet). Peder Lykke døde ikke som Ærkebisp, men resignerede sit Embede; Resignationen skete gennem en slesvigsk Klerk Johannes Grote overfor Kardinaldiakonen af S. Maria i Cosmedin. Ærkestolen opfattedes derfor som værende blevet ledig i Rom, hvorefter dens Besættelse tilkom Paven, og denne providerede da Dekanen Hans Laksmand med Embedet ved en Bulle, dateret Florens 21. Maj 1436; den ny Ærkebisp fik tillige Tilladelse til at lade sig vie i sin Hjemstavn. I disse Breve kaldes han: electus Lundensis, men til et forudgaaende Valg hentydes der ellers ikke. Den 11. August stadfæstede han som „archielectus confirmatus“ sit Kapitels Privilegier (Reper-

25. Juni 1438; i Løbet af de mellemliggende to Aar maa Forslaget være udarbejdet. Dermed bortfalder jo straks Olaus Petri's Henførelse af Akten til Stockholmsmødet i 1435, og ikke synderlig bedre gaar det Hvitfeld, der under 1436 lader Akten blive vedtaget paa et „Herremøde til Kalmar udi Martio", for ikke at tale om, at et saadant Martsmøde aldrig er blevet holdt[1]). Men nyere Historikere har ikke været meget heldigere, naar de har søgt at finde et Unionsmøde i Tiden mellem August 1436 og Juni 1438 eller da i det mindste et Møde, paa hvilket de seks i Forslaget nævnte Raader har været samlede. I 1437 er der ingen Muligheder; Kong Erik var i dette Aar paa Gotland til langt ud paa Eftersommeren og siden i Danmark, forhandlende med det danske Rigsraad, men kun med det. I 1438 kom et Unionsmøde i Stand, men det holdtes først i Juli Maaned; den svenske Ærkebisp døde netop, da han var undervejs til det, og det var for øvrigt ikke besøgt af Nordmændene. Saa maatte man da tænke paa Aaret 1436, og i lang Tid var man saa temmelig enig om, at Forslaget hørte hjemme paa det store Møde i Kalmar, der holdtes i August—September 1436 og paa hvilket det danske Rigsraad sammen med hanseatiske Udsendinge dømte mellem Kong Erik og hans svenske Undersaatter. Saa opdagede man imidlertid, at den norske Ærkebisp dog ikke ret vel havde kunnet overvære dette Møde, saa

torium n. 6836), og dette er vel sket lige efter, at han har modtaget Pavens Bulle. — Peder Lykke fik tillagt en aarlig Pension af 300 Gylden af Ærkestolen, men er vist død kort efter.

[1]) Efter den Maade, hvorpaa Stoffet er ordnet hos Hvitfeld, mener han dog muligvis 1437, men heller ikke da er der noget Møde i Marts, og hvorledes Hvitfeld er kommet til denne gale Datering, har jeg ikke kunnet udfinde.

vist som han samtidig udstedte Brev helt oppe i Bergen, og senere fremdragne Oplysninger om Kalmarmødet har ogsaa stillet det ganske klart, at ingen Nordmand overværede det store Møde.

De nyeste Granskere har da samlet sig om den Tanke, at Forslaget hører hjemme paa et Møde, som holdtes i Söderköping sidst i September 1436[1]); da der ikke vides noget om Ærkebisp Aslaks Opholdssteder, fra han i August udstedte et Afladsbrev i Bergen og indtil han sidst paa Aaret var i Oslo, kunde han i Mellemtiden have været i Sverige. Dette er jo dog en vel negativ Bevisførelse, og i Virkeligheden maa det siges at være en ganske fortvivlet Idee at tale om et Unionsmøde i Söderköping. Da Kalmarmødet sluttede først i September Maaned og der her var bragt Forlig til Veje mellem Kongen og Svenskerne, aftalte man, at Erik skulde komme til Söderköping til Mikkelsdag, her modtage Hylding af det svenske Rigsraad og af det genindsættes i Sverige. Kongen drog i Mellemtiden til Gotland, og da han vilde rejse over til Fastlandet igen, blev han kastet tilbage af Storm. Sveriges Rigsraad kom alligevel sammen i Söderköping, og den svenske Rimkrønike taler om, at Drosten „og de Danske“ mødtes med Karl Knutsson; men disse Danske er vel kun de danske Fogeder i Sverige, mulig enkelte af de Raader, der havde overværet Kalmarmødet. At der derimod til dette Møde, hvis Formaal var et rent

---

[1]) Denne Idee fremsattes samtidig af Daae i Norsk Hist. Tidsskr. IV, 70 og af v. d. Ropp i Zur deutsch-skandin. Geschichte S. 43; den billiges af Y. Nielsen (Det norske Rigsraad S. 288 f.) og er siden, omend med nogen Tvivl, blevet tiltraadt af G. Storm (Norsk Hist. Tidsskrift 3. R. II, 112) og Rydberg (Sverges trakt. III, 168).

indre svensk, skulde være mødt fuldmægtige Udsendinge fra Danmarks Riges Raad, er højst usandsynligt, og end mindre Grund er der til at tro paa Nordmænds Tilstedeværelse.

Man bør da sige rent ud, at i de to Aar, hvori Forslaget maa være udarbejdet, findes der ikke noget Møde af de tre Rigers Raad, paa hvilket det kan høre hjemme. Men Sagen er jo ogsaa, at det beror paa en ren Fejlslutning, naar man med saa stor Iver har søgt efter et saadant Unionsmøde eller blot et Møde af de seks Mænd, der nævnes forrest i Akten. Man har indset, at Akten kun er et Forslag, men man har ikke tænkt denne Tanke helt ud. Forslagets Affatter har ment, at hans Projekt skulde forelægges paa et Møde af alle tre Rigers Raad, men deri ligger jo ingenlunde, at et saadant Møde virkelig kom i Stand. Forslagsstilleren har, for yderligere at klare Formen for Akten, i Spidsen nævnt de fornemste og ældste gejstlige og verdslige Medlemmer af de tre Rigers Raad og tilføjet, at saaledes skulde Rækken fortsættes, om Forslaget blev vedtaget; men at disse seks ældste har haft noget at gøre med Affattelsen af Forslaget, at de, som Rydberg udtrykker det, skulde være „en Unionskomitee“, eller at det i det mindste skulde være blevet forelagt for dem, det ligger jo aldeles ikke heri. Der er derfor slet ingen Grund til at søge at finde et Møde af disse seks for at forklare Forslagets Fremkomst; med lige saa god Ret kunde man af Forslaget slutte, at Kongen maatte have overværet Mødet[1]), thi der staar deri: „Nu er vor naadige Herre Kongen og vi alle derom ens vordne o. s. v.“, og dog er det jo sikkert

[1]) Saaledes gør f. Ex. Reuterdahl III, I, 134 Anm.

nok, at Kong Erik aldrig i disse to Aar har været samlet med Rigsraader fra alle tre Riger.

Man maa da ikke blot fastholde, at det foreliggende Forslag aldrig er blevet vedtaget paa noget Møde af Konge og Rigsraader, men man maa gaa et Skridt videre og sige, at det heller ikke er udgaaet fra et saadant Møde; det er Enkeltmands Værk, og det kan i de to Aar, hvori det maa høre hjemme, ikke være blevet forelagt endog blot til Drøftelse for de samlede Raader.

Under disse Forhold vil det næppe være muligt at give nogen nærmere Tidsbestemmelse for Forslaget end den, der allerede er udlæst af, hvem Forslagsstilleren anfører som de ældste i de tre Rigers Raad. En vis Sammenhæng kan der dog paavises mellem Forslaget og det store Kalmarmøde i Sommeren 1436. Da paa dette Voldgiftsmændene afgav deres Kendelse mellem Kongen og Svenskerne, var det først deres Tanke at slutte med at sige, at hvad angaar Told, Skatten at mindske, Marsk, Stockholms Privilegier og andet, vilde de henstille det til Overvejelse af Kongen og hans svenske Raad, og videre udtalte de, at Kongen burde enes med de tilstedeværende om, at alle tre Rigers Raad kunde komme sammen paa et bedre belejligt Sted og overveje „Rigernes Bestand og synderligt om Rigerne at blive samlede i tilkommende Tider“ [1]). Denne Slutning blev ikke optaget i selve den endelige Udfærdigelse af Kendelsen; men den viser jo, at Tanken var oppe om at faa vedtaget en ny Unionsakt paa et kommende Fællesmøde, og naar der i Kalmardommen tales forud om Told m. m., har dette

[1]) Hanserecesse 1431—1476 I, n. 608, § 11 (= Rydberg III, 165 Note).

noget ret tilsvarende i Forslaget, hvori det hedder: „Om Told, Mønt og andre saadanne Ærender ... det sætte vi til Kongen og hans Raad i hvert Rige". Vort Forslag, som med sine vidtløftige Bestemmelser om det fælles Kongevalg fremfor alt tilsigter at holde Rigerne „samlede i tilkommende Tider", er da nok udarbejdet i Tiden nærmest efter Kalmarmødet og med den Tanke, at det skulde forelægges som Grundlag for Forhandlingerne paa det Unionsmøde, som man ventede, men som rigtignok ikke kom i Stand.

At Forslaget er Enkeltmands Værk og Tanker, stemmer nu godt med, at det i det hele har et bestemt individuelt Præg og indeholder Bestemmelser, som vanskelig kan være fremgaaede af Raadslagninger indenfor selve de ledende Rigsraadskredse. Tyngdepunktet i det hele er, som nys antydet, Kongevalget; Bestemmelserne om, hvorledes dette skal foregaa, fylder over Halvdelen af hele Akten. Kongen skal vælges i Fællig af de tre Riger paa et Møde i Halmstad, og her skal da som Valgmænd møde 40 Mænd fra hvert Rige, nemlig Ærkebispen med et Par andre Prælater, Drosten og Marsken, Lagmændene (i Danmark Landsdommerne), ledsagede hver af et Par „riddermæssige Mænd" [1]), endelig Afbud fra de vigtigste Købstæder og et vist Antal Bønder. Man har næppe tilstrækkelig betonet, hvor ejendommelig den her foreslaaede Valgforsamling er. Den er overmaade demokratisk, saavist som Købstædmænd og Bønder tæller omtrent lige saa mange Deltagere som de højere Klasser. Men næsten endnu mere paafaldende er det, at Rigs-

[1]) En af Rydberg fremdraget svensk Afskrift har „riddermetiske mæn", medens de tidligere kendte her har det fordærvede „riddere mestøks mæn" eller „riddere medhalders mæn".

raadet slet ikke finder Plads i Forslagets Valgkoncilium; Prælaterne og de to høje Rigsembedsmænd er med og kan jo nok siges til en vis Grad at repræsentere Raadet, men dettes menige Medlemmer forbeholdes der slet ingen Stemme. Hvor underligt er dette ikke, naar Rigsraadet faktisk havde haft den afgørende Stemme ved Kongevalgene i den nærmest foregaaende Tid, hvilken Modsætning til Unionsaftalerne fra 1450, da hele Valget lægges i Raadernes Hænder!

Den, der foreslaar en Valgforsamling som den her opstillede, kan næppe selv have hørt til de ledende Mænd i Datidens Aristokrati; yderligere tør man vistnok af Valgmødets Sammensætning slutte, at Forslagets Ophavsmand har hørt hjemme i Sverige. Forbilledet kan ikke søges i Norge, hvis Rigsraad jo heller ikke deltog i nogen fælles Raadslagning i disse Aar; Norge var et Arverige, i hvilket man ikke kunde finde Mønstre for en Valgordning. Heller ikke stemmer, hvad her foreslaas, med danske Forhold; i Danmark foregik efter gammel Skik Kongevalget paa Landsthingene, medens Rigsraadet dog betragtede sig som det, der havde Valgretten[1]), og den fremtrædende Plads, Forslaget giver Landsdommerne, passer ikke til den ret underordnede Rolle, disse spillede i Danmark. De svenske Lagmænd havde derimod større Indflydelse, og efter Landslovens Bestemmelser skulde Sveriges Konge netop vælges af Lagmændene, hver ledsagede af tolv Mænd fra Lagsagen. Heri er allerede noget, hvorom Forslaget kan minde, men dets Forbillede maa søges langt nærmere. Den første statsretlige Følge

[1]) I en Traktat, som Rigsraadet kort før Oluf's Valg sluttede med de pommerske Hertuger, tales om „de koninge, de van des rikes rade gekoren wert": Repertorium n. 3088.

af den store demokratiske Bevægelse, som Engelbrecht Engelbrechtsson havde rejst i Sverige, havde været, at der var fremtraadt en svensk Rigsdag, hvortil mødte Prælater, Ridderskab, Købstædmænd og menig Almue. Saadanne Rigsmøder var i den korte Tid, den store Folkefører levede, fulgt hurtig paa hinanden, i Arboga i Januar 1435, i Upsala i Juni, kort efter i Stockholm; saa i Januar 1436 paa ny i Arboga, fortsat i Stockholm. Her er Mønstret for den Valgforsamling, i hvis Haand vort Forslag vil lægge selve det fælles Kongevalg i Norden; men sikkert har ingen Mand af Sveriges høje Aristokrati fostret denne Tanke; det var ikke Rigsraadets Politik, der var trængt igennem paa Rigsdagene i Engelbrechts Tid, og med Bondeførerens Død standsede ogsaa Afholdelsen af Rigsdage helt for et Par Aar[1]).

Synes det saaledes, at Ophavsmanden til vort Forslag har haft megen Sympathi med den Statsordning, som under Indflydelse fra Engelbrecht var i Færd med at vokse frem i Sverige, kan han dog ingenlunde søges blandt dennes egentlige Tilhængere. For Engelbrecht var det en Trossætning, at alle Sveriges Ulykker stammede fra de udenlandske Konger, Riget havde haft i den sidste Tid, og han var derfor en svoren Fjende af Unionen. Vort Forslag viser ganske modsat en varm Følelse for de tre Rigers Forening, og det indledes med en kraftig Lovprisning af Dronning Margrete, som havde bragt Rigerne sammen og ved sine „ydmyge Bønner og gode

---

[1]) Efterretningerne om de første svenske Rigsdage er sammenstillede af Emil Hildebrand i Svensk Hist. Tidsskr. 1893, S. 282; han har dog overset Mødet i Juni 1435, da Rigsraadet var „samlet med Mestedelen af Rigets fribaarne Mænd, Købstæderne og Sveriges hele Menighed“ (Hanserecesse I, n. 448).

Gerninger mod alle tre Rigers Almue“ faaet Erik valgt og kronet til Fælleskonge. Engelbrecht havde benyttet de folkelige Rigsdage til atter og atter at omstøde de Mæglingsforsøg, hvortil det svenske Rigsraad havde ladet sig drage med; vor Forslagsstiller vil derimod gennem sin efter Rigsdagens Mønster sammensatte Valgforsamling netop sikre et for hele Norden fælles Kongevalg.

Den ideale Union, der tegner sig gennem Forslaget, er ganske vist en helt anden Forening end den, Margrete havde gennemført i Praksis og Erik af Pommern fortsat med, ja den er egentlig et rent Modstykke dertil. De enkelte Rigers Selvstændighed er stærkt betonet; hvert Rige skal staa med sin særskilte Styrelse, med sine egne indfødte Rigsembedsmænd, og indenfor Foreningen skal der herske den fuldstændigste Ligestilling mellem Staterne. Kongen skal regelmæssigt skifte Ophold mellem Rigerne; „da disse Riger er tre og Aaret er regnet til tolv Maaneder, da stille Kongen sig saa, at han er fire Maaneder i hvert Rige, mindre eller mere efter Lejligheden“. Bortset fra de høje Rigsembedsmænd kan Kongen vel besætte sine Hofembeder med Mænd fra hvad Rige han vil, men det tilraades ham at tage dem fra alle tre Riger, „særdeles fordi at et Rige ej skal sige, at det ene Rige elskes mer end det andet“. Ved Kongevalget vejer alle tre Riger nøjagtig lige meget, og særlig betegnende er det, hvad der skal ske, om Kongen ikke efterlader sig Sønner og man saa enes om at kejse en Konge indenrigsk; i saa Fald skal en Lodtrækning, foretaget af et Syvaarsbarn, afgøre, i hvilket af Rigerne Kongen skal findes, „og det er fordi saa udtrykt, at det ene Riget skal ej siges at være mere forsmaaet end det andet“. Saaledes viser Forslaget helt igennem, at dets

Forfatter har været stærkt paavirket af den Kritik, der først i Sverige havde rejst sig mod Margretes og Eriks Unionsstyrelse.

Dette kan kun bestyrke os i at søge Forslagets Oprindelse i Sverige, hvad der ogsaa stadfæstes af adskillige Smaatræk[1]). Paa den anden Side har Forfatteren aabenbart haft en ret indgaaende Kundskab til Forholdene ogsaa i de to andre Riger, især i Danmark. Hans Angivelse af, hvilke danske Købstæder der skal deltage i Kongevalget, indeholder et meget fornuftigt Udvalg, og naar han vil fastsætte, at Kongen i hvert Rige skal have dels en øverste Kansler med Rigsseglet, dels en Gaardskansler for Retterthingssager, svarer denne Adskillelse til, hvad man havde i Danmark, medens den ikke kendtes i de andre Riger[2]).

Med det ringe Kendskab, som vi har til de enkelte

[1]) Hvor Valgmændene opregnes, nævnes Sverige forud for Danmark; Gotland anføres som svensk Landskab, skønt Øen stadig var et Tvistemaal mellem Danmark og Sverige, hvis gensidige Krav 1435 henstilledes til Afgørelse af det norske Rigsraad. Mod disse Træk, paa hvilke allerede Rydberg har peget, kan det næppe anføres, at de danske Raader nævnes forrest i Aktens Indledning; Danmark stod i den Grad som Hovedmagten i Norden, at det vilde være ganske unaturligt at nævne Rigerne i anden Orden. Talende er det derimod, at hvor Forslaget anfører de forskellige Benævnelser, der brugtes i Norden for Fredløshed, stilles det svenske Udtryk forrest: „Den, som biltuger vorder i Sverige, fredløs i Danmark, utlagdr i Norge“ (i Unionsbrevet fra Kalmar hedder det derimod: „Vorder og nogen i noget Rige fredløs eller biltuger ...).

[2]) Naar Aksel Pedersøn (Thot) nævnes i Spidsen for de verdslige danske Rigsraader, er dette korrekt; Hr. Aksel, der allerede havde deltaget i Unionsmødet 1397, var den ældste af de 1436 levende Raader, skønt de fleste samtidige Akter stiller Erik Krummedige forrest blandt Raaderne, vel fordi han var Kongens Hofmester.

Personer i Datiden, kunde det synes meget dristigt at vove en Formodning om, hvem der kan have været Ophavsmand til det Forslag, hvis Ejendommeligheder vi nu kender. Hvad vi har kunnet udlæse af Forslaget, er imidlertid Træk, der tilsammen peger paa en Personlighed, som maa have indtaget en hel Særstilling. Forfatteren er nærmest knyttet til Sverige, men maa dog ogsaa have haft gode Forbindelser i de andre Riger; han er højt stillet og anset, siden han kunde vente, at hans Forslag skulde blive forelagt de tre Rigers Raader, og dog kan han ikke selv have hørt til det egentlige Rigsraadsaristokrati; han er ivrig for Unionen og ønsker Kong Erik anerkendt, og dog holder han stærkt paa, at Rigernes nationale Selvstændighed skal respekteres, ja han er endog tilbøjelig til at anerkende den Indflydelse, som Engelbrechts Opstand havde skaffet den svenske Almue. Alle disse Bestemmelser passer paa een Mand i Datiden og næppe paa nogen anden, paa Hans Krøpelin.

Hans Krøpelin[1]), tysk af Fødsel, var allerede i Margretes Tid indvandret til Danmark; han blev Skænk ved Dronningens Hof og ægtede en dansk Adelsdame. I Erik af Pommerns første Aar var han Foged paa de norske Slotte Baahus og Elfsborg; senere fik han den overordentlig vigtige Stilling som Høvedsmand paa Stockholm Slot[2]). Her styrede han i mange Aar, og medens han opfyldte alle sine Pligter mod Kongen, forstod han

[1]) Biogr. Lex. IX, 581.

[2]) Styffe (Skandinavien[2] S. 275) lader Bo Dyre være Høvedsmand i Stockholm til 1421 og da afløses af Krøpelin; denne nævnes dog allerede fra Juni 1419 som Høvedsmand her (Rydberg III, 40; Svenskt Dipl. från 1401 III, n. 2641, 2789), medens jeg ikke har truffet Bo Dyre som saadan efter 1418 (Svenskt Dipl. III, n. 2464).

dog, i stor Modsætning til alle de andre tyske og danske Fogeder, at vinde Svenskernes Sympathi, saaledes at den svenske Rimkrønike kunde sige om ham:

De Bønder monne Hans takke,
med Urette lod han dem ej beskatte;
han gjorde dem Naade, hvor han maa;
hvor han hørte nogen trætte,
gerne skilte han dem ad med Rette;
det lønne ham Gud.

Da Opstanden rejste sig i Sverige, blev Hans Krøpelin derfor den givne Mægler mellem Kongen og hans utilfredse Undersaatter; atter og atter forhandlede han med det svenske Rigsraad og med Engelbrecht, rejste til Kongen i Danmark og tilvejebragte Underhandlinger og Forligsforsøg. Trofast holdt han sin Ed til Kong Erik, men han har sikkert fuldt ud forstaaet, hvor megen Grund til Klage man havde i Sverige, og alt eftersom Tiden gik, og det mere og mere viste sig umuligt at faa Erik ind paa nye Veje, gled Hans Krøpelin over mod Svenskerne. Efter Forliget i November 1435 tog Kong Erik ogsaa Stockholm Slot fra ham. Krøpelin fortsatte dog sin Virksomhed som Mægler, og det var hans Fortjeneste, at Voldgiftsmødet kom i Stand i Kalmar i Sommeren 1436. De her tilstedeværende Hanseater nævner ham blandt Kongens danske Raader, men da Voldgiftsdommen var faldet og bl. a. havde fastslaaet, at alle Sveriges Slotte skulde besættes med indfødte svenske Mænd, gjorde Svenskerne alligevel Krøpelin til Høvedsmand paa det vigtige Aabo i Finland, medens ellers Eriks fremmede Fogeder allevegne maatte vige Pladsen.

Man vil se, hvor nøje vort Forslag passer til Hans Krøpelin. Han, den stadige Mægler, maatte fremfor nogen

føle sig kaldet til at opstille et Program for en endelig Udsoning, og naar Forslaget paa den ene Side peger paa en varm Ven af Rigernes Forening, paa den anden Side paa en Mand, der anerkender, at Unionen bør styres helt anderledes, end hidtil havde været Tilfældet, saa stemmer det ganske med de Anskuelser, vi maa tillægge Krøpelin efter hans hele Optræden i disse Aar. Og naar Forslaget endelig indeholder denne Valgforsamling, hvori de forskelligste Samfundsklasser er repræsenterede, fatter man i det mindste bedre, at en Mand som Hans Krøpelin, en Udlænding, der er baaret frem af Kongegunst, men ogsaa har forstaaet at vinde Almuens Sympathi, kan have haft saadanne Tanker, end at de skulde være opstaaede hos en Stormand af de gamle indfødte Slægter.

Hans Krøpelin, hvis vi da i ham tør se Forslagets Ophavsmand, havde imidlertid ikke større Held med sig ved dette Forsøg end ved de mange andre Maader, paa hvilke han søgte at forene Kong Erik og Svenskerne. Det Unionsmøde, han havde for Øje ved Udarbejdelsen af sin Plan, kom ikke i Stand; helt ubemærket gik hans Forslag dog ikke hen. Da danske og svenske Raader i Juli 1438 traadte sammen i Kalmar og her virkelig vedtog en Stadfæstelse af Unionen, har de kendt Krøpelins Forslag, og i den af dem sluttede Traktat benytter de hist og her Vendinger, hentede derfra. Man ser det af følgende Sammenstilling:

Forslaget.	Unionsakten 1438.
dog saa, at hvert Rige bliver ved sin Lov og Ret, Privilegia, Frihed og gode gamle Sædvane og deres Navn.	og at hvert Rige blive ved sit Navn, Lov, Ret, Privilegia, Frihed og gode gamle Sædvane.

… eller nogen Anfægtning af nogen udenlandsk Herre …	… eller med andre udenlandske eller vrangvise Mænds Anfægten.
da skal det ene Rige det andet til Hjælp komme, aldeles som det var eet Rige, efterdi som da er Sagen belejlig og Magten er stor, som dem imod er.	da skulle de andre Riger … til Hjælp komme, … aldeles som det var eet Rige, … efter Lejlighed, som da paa Færde er, og Magten er stor, som dem imod ere.
og Kongen staa dem for Skade.	og Kongen og Rigets Mænd staa dem for Skade.

Men skønt Raaderne vedtog, at der stadig skulde herske Fred mellem Nordens Riger, og at disse gensidig skulde hjælpe hinanden i Orlog, var de langt mindre ivrige end Krøpelin for at opretholde Forbindelsen mellem Rigerne, og da de kom til selve Kongevalget, erklærede de, at derom kunde de „nu ej ydermere ens vorde“, og de nøjedes med at fastslaa, at man, naar Tilfældet indtraadte, i Fællesskab skulde overveje, „hvad som da nyttigere er, at have een Konge eller flere“.

Lige efter fulgte det afgørende Brud med Kong Erik, og Kristoffer af Bayern opnaaede vel efterhaanden at blive taget til Konge i hvert af de tre Riger, men til Forhandlinger om en ny Unionsakt kom det ikke i hans Tid, skønt baade det svenske og norske Rigsraad stræbte efter at faa Sagen optaget til ny Behandling. Efter Kristoffers Død, da Sverige havde valgt Karl Knutsson og Danmark Kristjern I, sluttedes derimod paa Mødet i Halmstad i Maj 1450 en Slags Eventualunion mellem Danmark og Sverige, idet disse to Riger lovede hinanden efter den ene eller begge Kongernes Afgang at mødes til fælles Kongevalg. Stedet for dette skulde være Halmstad, altsaa det samme, der fastsattes i Unionsforslaget fra Erik af

Pommerns Tid; men dette behøver dog ikke at forudsætte nogen Kendskab til selve Forslaget, og Paavirkning fra dette spores heller ikke i de da fastsatte nærmere Vilkaar for Foreningen, medens man derimod gjorde rigelig Brug af Unionsbrevet fra 1438. Senere hen i samme Aar mødtes danske og norske Rigsraader i Bergen og sluttede her den navnkundige Forening mellem Danmark og Norge, og i denne Foreningsakt mærker man vel ikke i Enkelthederne nogen Paavirkning fra vort Unionsforslag, men til Gengæld henvises der til det, aldeles som det var en fuldgyldig Unionstraktat. Det hedder nemlig:

> Og naar Gud vil, at saa haardelig kan ske, at Kongen frafalder, da skal Rigens Raad i det Rige, som Kongen bliver død udi, byde ufortøvet det andet Riges Raad til, at da paa baade Sider Rigens Raad med det første sammenkomme i Halmstad, som første Bebindelsen indeholdt om det Sted.

Dette peger jo tydeligt tilbage paa Forslagets Bestemmelse:

> Først at, i hvilket Rige Kongen afgaar, da skal Drosten og Marsken i samme Rige forkynde det de to andre Riger og byde haardelig dem, som herefter skrevne staa, at mødes i Halmstad.

Saaledes er allerede her Krøpelins Forslag blevet blandet sammen med det gamle Unionsbrev fra Kalmarmødet, og det er da mindre underligt, at adskillige af de mange Afskrifter, hvori det senere blev udbredt, har den samme Opfattelse, idet de tilføjer:

> Dette er gjort af Dronning Margretes Raad og alle tre Rigers og stadfæstet i Kong Eriks Tid, som forskrevet staar.

Naar Olaus Petri i vort Forslag ser selve Grundbestemmelserne for Unionen, vedtagne i Dronning Margretes Tid, omend stadfæstede senere, er dette saaledes en Misforstaaelse, der gaar langt tilbage i Tiden [1]).

Efterat saavel denne ældgamle som senere Tiders Misforstaaelser er fjernede, maa det vel siges, at Unionsforslaget fra Erik af Pommerns Tid ikke har den statsretlige Betydning, som man har tillagt det. Aldrig vedtaget, heller ikke nogensinde forelagt for et Unionsmøde er det end ikke udgaaet fra de fornemste Raader i de tre Riger og kan ikke vise os de Anskuelser, der herskede

---

[1]) I 1513 taler norske Rigsraader under deres Forhandlinger med Kristjern II i København om Unionsdokumentet, hvoraf de fra Norge har medført „Kopier udi gamle Register af samme Reces“ (Dipl. Norv. IX. n. 476); efter de Udtryk, de bruger, er der ingen Tvivl om, at deres Omtale gælder det senere Unionsforslag, hvad Rydberg rigtig har paapeget i sin „Indtrædelsestale“ om Unionsbrevet S. 4. Endnu Vedel har den samme Opfattelse; i en Afskrift af Forslaget i hans Samlinger (Gml. kgl. Saml. 4to, 2443) har det Titelen: „Dronning Margretes Forbund, den Tid hun vandt Sverige“. — Mærkelig er den Tro, der var almindelig i den sidste Unionstid, at det ved Kalmarforeningen var fastsat, at Rigerne ved Kongevalget skiftevis skulde have den første og afgørende Stemme; da Danmark, som havde haft Forstemmen ved Erik af Pommerns Valg, siden ogsaa tiltog sig første Stemme ved Kristoffer af Bayerns, førte dette Overgreb til, at Svenskerne brød Unionen ved at tage Karl Knutsson til Konge. Saaledes siger Povl Helgesøn i den lille Danmarkskrønike (Rørdam, Monumenta 2. R., II, 442), der vistnok er forfattet i Kristjern II's første Aar, og ganske samtidig (1513) skriver Ture Jønsson til Sten Sture, at man bør paase, at Kalmar Dagtingning og Reces holdes ved Magt: „thi Røsten gives nu os, som I vil finde i Recessen, naar I vil lade den overse“ (Allen II, 584). Den samme Opfattelse gaar siden igen i Danmark hos Svaning og i Sverige hos Erik XIV, hvad Rydberg har paavist. Det er jo en ren Sagndannelse, men den har vel nok sit Udgangspunkt i vort Unionsforslag, hvor Ligevægten mellem de tre Riger ved Kongevalget stræbes saa nøje gennemført.

i Aristokratiet. Det er Enkeltmands Værk og Enkeltmands Tanker; men ogsaa som saadant er Forslaget interessant og betydningsfuldt. Det er et velment Forsøg paa at føre Unionen ind paa nye Baner, og hvis jeg har Ret i at gøre Hans Krøpelin til dets Ophavsmand, er det et nyt og hædrende Vidnesbyrd for ham som den ivrige og ærlige Mægler i den store Unionsstrid.

Af Indberetningerne fra den danske Minister i Paris Grev Ludvig Moltke om hans vanskelige Stilling i 1854.

Ved

Fredrik Bajer.

I den indledning til „Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff", som P. Vedel udgav 1882 under titlen „Den ældre Grev Bernstorffs Ministerium", giver denne grundige kender af nyere nordisk nevtralitetshistorie (i noten under s. 35—36) et kort og klart overblik over de seks skandinaviske nevtralitetsforbund i tidsrummet fra 1691 til 1856[1]). Det sidste, som næppe nok kan kaldes et forbund, betegner Vedel som „et svagt men til forholdene svarende udtryk for det vedblivende fællesskab i interesserne".

Som bekendt, havde de nordiske rigers regeringer, i december 1853, da Krimkrigens udbrud kunde forudses, afgivet samtidige og næsten enslydende nevtralitetserklæringer til 23 andre stater. Disse erklæringer hvilede

---

[1]) Et noget fyldigere overblik har forf. af denne afhandling forsøgt at give i *Revue d'histoire diplomatique* (Paris 1900, s. 282—288, i særtrykket *Le système scandinave de neutralité* s. 26—32).

imidlertid ikke på nogen traktat imellem de nordiske riger.

At repræsentere en tilfældig nevtral stat hos en krigsførende magt er ikke let. Sammenhold imellem sådanne nevtrale staters repræsentanter letter opgavens løsning en del. Men, hvor forholdet var så løst som imellem de nordiske stater under Krimkrigen, vedblev vanskeligheden at være stor. Denne vilde været mindre, om en traktat havde været grundlaget for den fælles nevtralitet, og allermindst vilde den have været, om nevtraliteten var bleven erklæret som vedvarende.

Hvilken vanskelig post den danske minister i Paris, grev Ludvig Moltke, havde, fremgår af hans depecher. Ved at meddele uddrag af dem fra 1854 kastes tillige lys over Danmarks vanskelige stilling i det hele taget. Men man må ikke vænte deri at finde et fyldestgörende svar paa det spörsmål, hvor vidt der på den tid — som af nogle påstået — virkelig truede Danmark en fare fra vestmagterne. For at få fuld klarhed herover er det næppe nok at granske „gehejmeregistraturerne“ og en alenhöj bunke aktstykker i Udenrigsministeriets arkiv. De tilsvarende i Paris og London, Berlin og Stockholm måtte undersøges.

I.

Allerede den 29. december 1853 fik Moltke, i en samtale med den franske udenrigsminister Drouyn de Lhuys, et forbud om, hvilke diplomatiske angreb på Danmarks nevtralitet han måtte være belavet på at tilbagevise under den forestående krig. Han havde søgt Udenrigsministeren for at oplyse ham om falskheden af

et i flere blade udbredt rygte. Dette gik ud på, at der imellem de tre skandinaviske riger var indledet forhandlinger om afslutning af et defensivt og offensivt forbund. Moltke havde da netop modtaget noteudkastet til rigernes nevtralitetserklæring, men endnu ikke kunnet afgive Danmarks, fordi dette skulde ske i fællig med hans svensk-norske kollega, grev Löwenhielm, som endnu savnede instruktioner fra Stockholm. Da Moltke beklagede dette, svarede Drouyn de Lhuys, at sagens rette sammenhæng allerede var ham bekendt. „Men", tilföjede han smilende, „hvorfor ikke virkeliggöre den idé, som man tillægger Dem, og slutte en offensiv og defensiv alliance! slut den ej alene mellem Dem og Sverige" [ɔ: Sverige og Norge], „men også med Frankrige og England, og Deres stilling vil blive stærkere derved". Disse ord — skriver Moltke den 31. december i sin beretning til Bluhme — måtte vel anses for *„une phrase obligeante"*. Moltke skulde snart erfare, at de var alt andet end en behagelig talemåde.

At vestmagterne gik systematisk til værks i sine forsøg på at lokke de nevtrale magter til at tage del i krigen, forklares af den konvention, som blev sluttet imellem dem den 10. april 1854. Dennes artikel 5 udtalte ligefrem, at de kontraherende magter gærne [*„avec empressement"*] i sit forbund modtog andre evropæiske magter, som vilde samvirke med dem i krigen. På denne artikel 5 skulde den franske minister i København, Dotézac, efter sin regerings ordre, udtrykkelig henlede opmærksomheden, i det han officielt meddelte det danske kabinet konventionen. Om sligt vilde været sket, dersom

de skandinaviske rigers nevtralitet havde været erklæret på grundlag af en vedvarende traktat, må betvivles. Deres nevtralitet havde i så fald været fastere. Diplomatiske angreb på den havde det været langt lettere at afvise. De var næppe engang blevne forsøgte.

Ikke længe efter, at den nævnte konvention var bleven ratificeret (den 15. april i London), sagde Drouyn de Lhuys til Moltke: „De skal se, at om et år fra nu af vil alverden gå med os". Moltke tilföjer i sin depeche af 23. april til Bluhme, at Norges genforening med Danmark blev stillet i udsigt som lön for tilslutning til vestmagterne, medens der samtidig blev givet Sverige udsigt til at generhverve Finland.

I sine bestræbelser for snart at lokke snart at true Danmark til at opgive sin nevtralitet til fordel for vestmagterne støttedes den franske udenrigsminister stadig af sin direktör for de politiske sager, Thouvenel. I en depeche af 10. juni 1854 gör Moltke rede for en samtale — man kunde gærne sige: et sammenstød —, han den foregående dag havde haft med Direktören. Da Moltke gentagende havde betonet „den oprigtighed, hvormed nevtraliteten var bleven iagttagen af Kongens regering", svarede Thouvenel ham — som han skriver — „med en vis bitterhed" [*„humeur"*]: „Ja vist, De gennemfører nevtraliteten strængt på en sådan måde, at den er os til ingen nytte; vi har også udtalt os temmelig kølig derom i København".

„På grund af dette udfald" [*„sortie"*] — fortsætter Moltke i sin depeche — „kunde jeg ikke lade være at spörge ham, om man trode at have haft grund til at beklage sig over os for at have handlet anderledes end

i overensstemmelse med reglerne for en stræng nevtralitet".

„Hans svar lød — til min största forbavselse — således: „Å nej, men De er russere, er De". „Mit gensvar var simpelt hen, at vi var hverken russere eller franskmænd, men danske, og at vi skyldte vort fædreland og hele Evropa at hævde overfor alle den nevtralitet, som vi højtidelig havde erklæret; men at i øvrigt ingen sympati fra nationens side vilde tynge vægtskålen ned til gunst for Rusland". „Å nej", svarede han, „Nationen elsker sikkert ikke russerne, men Deres regering er russisk". Jeg måtte naturligvis göre bestemt indsigelse imod en sådan anklage, og jeg gentog mit spörsmål, om nogen kendsgerning, nogen forholdsregel fra Kongens regerings side berettigede den franske regering til at formode, at man hos os havde mer levende sympati for Rusland end for vestmagterne. Efter at han havde sagt nej dertil, måtte jeg fremdeles göre indsigelse imod en sådan formodning, der var aldeles grundløs, og jeg tilföjede, at vort fædreland, der nylig var gået ud af en krise, der havde kostet det meget blod og mange penge, trængte til ro og hvile, og måtte afholde sig fra at tage del i en kamp, hvori vi ingen interesse havde at varetage, og at Kongens regering følgelig skyldte landet at göre alt, for at det kunde forblive i den stilling, vi havde indtaget med selve stormagternes samtykke, hvilke på sin side borde respektere denne stilling. Derefter vilde hr. de Thouvenel gærne indrömme mig, at denne strid var aldeles fremmed for os i materiel henseende, og at han følgelig meget godt forstod, at vi vilde blive udenfor kampen, men han vilde have ønsket, at vi havde sluttet os til Frankrige for at bekæmpe Ruslands overmodige

fordringer, et formål, hvorom vi snart vilde se hele Evropa forene sig med Frankrige og England".

Ved modtagelsen hos Drouyn de Lhuys den 14. juni havde Moltke atter truffet Thouvenel, der havde trukket ham til side og med bitterhed omtalt den danske regerings beslutning om „at nægte sin tilslutning til den af hele Tyskland fulgte politik, og følgelig for enhver pris at ville bevare sin nevtralitet, da Tyskland er på nippet til at forene sig med Østrige og Preussen med hensyn til den ordning, som skal træffes i det orientalske spörsmål i overensstemmelse med vestmagterne".

„Jeg svarede ham" — skriver Moltke den 15. juni til Bluhme — „at dersom min regering havde taget dette parti, hvad jeg i øvrigt endnu ikke vidste noget om, var det kun den simple konsekvens af dens nevtrale stilling efter åbent at have erklæret nevtraliteten i forståelse med Sverige, og at jeg nok vidste, at den var bestemt på at hævde denne nevtralitet, der var den eneste politik, som passede for os. I øvrigt, tilföjede jeg, trode jeg ikke, at der allerede i Frankfurt var truffet en afgörelse af staterne i Forbundet. Hr. Thouvenel svarede mig ivrig, at hele Tyskland ikke vilde tøve med at slutte sig til hofferne i Wien og Berlin, og at vi alene vilde unddrage os denne politik, hvortil vi så meget lettere havde kunnet slutte os, som Østrige og Preussen skulde have ladet os forstå, at de ikke forlangte, vi skulde mobilisere vort forbundskontingent for hertugdömmerne Holsten og Lauenborg". — Her blev samtalen afbrudt af andre.

Naturligvis kunde Moltke ønske at forklare sig nærmere, og det for selve den franske udenrigsminister.

Allerede den følgende dag (den 15. juni 1854) søgte han *Drouyn de Lhuys* i hans ministerium, og han fandt ham „aldeles rolig og fri for den nervøse overanstrængthed, som de politiske forviklinger undertiden forårsager ham“, — som Moltke skriver den 16. til Bluhme.

Drouyn de Lhuys havde netop fra Dotézac i København modtaget beretning om al den imødekommenhed, som den danske regering havde vist imod de talrige syge om bord paa det franske krigsskib „Breslaw“, som var løbet ind til Kiel; de var bragte i land, og ved Fredriksort blevne plejede i lokaler, man dèr med den störste velvilje havde anvist dem[1]).

Fra dette udgangspunkt udviklede sig nu en lang samtale, under hvilken man sagde hinanden de mest udsøgte behageligheder, især med hensyn til Danmarks og Frankriges venskabelige forbindelser i fortiden. I den danske regerings imødekommenhed ved at indrette det midlertidige krigshospital ved Frederiksort så Drouyn de Lhuys „et nyt bevis på dens venskabelige sindelag, hvilket han satte så meget mere pris på, som han i den sidste tid“, — skriver Moltke — „når det galdt at bringe den politik til udførelse, som Danmark syntes at have billiget, havde trot at mærke nogen kulde, nogen tøven fra de danske myndigheders side“.

„Ved disse ord“ — fortsætter Moltke i sin depeche — „kunde jeg ikke undlade at afbryde Ministeren for at spörge ham, om der i den sidste tid var hændet noget, der kunde indgyde ham en sådan mistanke. Hr. ministeren svarede mig, at han ikke kunde og heller ikke vilde anføre nogen kendsgerning, ej heller udtale nogen beklagelse, men at man havde

---

[1]) Jf. min afh. *Le système scandinave de neutralité* i *Revue d'histoire diplomatique* 1900 s. 275—276, i særtrykket s. 19—20.

trot at føle eller bemærke en vis kulde fra vor regerings side i dens forhold til Frankrige. — Jeg trode at måtte blive ved med at forlange en forklaring af, hvad der skulde have givet anledning til denne følelse af mistillid, som jeg anså for aldeles uretfærdig; og jeg tilföjede, at, dersom noget var hændt, som havde kunnet give nogen som helst grund til misstemning, var jeg overbevist om, at Kongens regering, så snart den havde erfaret en sådan hændelse, vilde have ladet det være sig yderst magtpaaliggende at råde bod derpå. Da hr. ministeren stadig fastholdt, at han ikke vilde anklage nogen, men vedblev at gentage denne formentlige kulde, denne frygt, som vi syntes at have for at kompromittere os ved at vise vor gunst imod franskmændene, trode jeg at borde göre opmærksom på, at den stilling, hvori vi befandt os efter vor nevtralitetserklæring, pålagde os forpligtelser at opfylde overfor det ene så vel som overfor det andet parti; at således var de nevtrales uundgåelige lod at være behagelige imod ingen og ikke længer så åbenbart at kunne vise al den sympati, som Kongen og Nationen oprigtig nærer for sine ældste venner, franskmændene. Hr. ministeren optog disse ord særdeles vel og forsikrede mig, at han på ingen måde tvivlede om Kongens og Nationens sympati; men at myndighederne altid syntes at frygte for at kompromittere sig i sin berøring med Frankrige.

„Jeg har på bedste måde“ — skriver Moltke videre — „søgt at bekæmpe disse fejlagtige ideer, i det jeg sagde, at min regering, når den fik det at vide, sikkert vilde bestræbe sig for at bevise, hvor lidet grundet denne ulykkelige mening var. Hr. ministeren bad mig da intet at sige derom, efter som vor regerings sidste bevis på sin gode vilje allerede havde beroliget ham meget. Jeg tillod mig at svare, at jeg fandt sagen altfor alvorlig til at kunne tie, og at jeg anså det for min pligt at underrette min regering om indholdet af denne samtale for at sætte den i stand til at fjærne, så vidt som det stod til den, alt, hvad der kunde fremkalde mistro“ [„*ombrage*“] „hos Kejserens regering. Hr. ministeren svarede mig, i det han bad mig om at affatte min rapport i de mildeste udtryk og at lægge i hans ord snarere en smærtelig følelse“

[*„regret“*], „udtalt i fortrolighed, end en beklagelse“ [*„plainte“*], „*som* han ikke havde grund til at fremsætte: „Forbliv nev-*trale,* efter som det passer Dem, men vær i hjærtet med os, lige som vi altid er det med vore gamle og tro venner, de danske, og vær overbeviste om, at, så længe vi er sikre på Deres sympatier, skal ingen magt vove at tilföje Dem skade. Frankrige vil altid være stærkt nok til at hjælpe Dem imod hvem som helst“.

„Efter at have udtrykt“ — slutter Moltke — „for hr. Drouyn de Lhuys hele min erkendtlighed for disse ædelmodige følelser for mit fædreland, tog jeg afsked med ham, og vi skiltes på den venskabeligste måde“.

Den 1. juli 1854 sendte Moltke sin chef en interessant beretning om en samtale med Drouyn de Lhuys, der havde betrot ham kejser Napoleon III's planer.

„Dersom den nuværende krig blev endt hurtig“ — havde den franske udenrigsminister sagt — „vilde det måske ikke blive muligt at udføre de planer, han nærede; men dersom krigen trak længe ud, håbede han at kunne virkeliggöre disse planer, der — tilföjede han, i det han betonede disse ord — er selve Kejserens. Lige så vel som det er af vigtighed for os at sætte stærke grænser for Ruslands landvindinger“ [*„envahissements“*] „på den ottomanske Ports bekostning, og at fratage det nöglen til Sortehavet, lige så nødvendigt er det at rejse en stærk skranke imod denne magts overgreb“ [*„empiétements“*] „ved Østersøen på bekostning af de tilgrænsende nationer. De skandinaviske nationers stilling og vel forståede interesser giver dem tydelig nok hovedrollen i dette modstands-system imod en magt, som i de sidste århundreder ikke har ophørt at udvide sig på bekostning af sine naboer så vel imod nord som imod syd. En af det gamle evropæiske diplomatis største fejl var det derfor at tillade de danske og de svenske at svække hver andre gensidig ved sine uendelige indbyrdes krige, at tillade Sverige at berige sig ved rov fra Danmark,

og endelig stå som rolig tilskuer ved russernes erobringer fra Sverige. Følgen deraf er bleven, at Nord-Evropas sande forsvarere imod Østens jætte er blevne svækkede over al måde. Kejserens idé er derfor at benytte den nuværende krig til betydelig at styrke både Sverige og Danmark; at stræbe at befæste" [„*cimenter*"] „den gode forståelse, som nu råder imellem de to folk og deres regeringer), og således göre dem mægtige nok til at veje op imod Rusland i den evropæiske ligevægts interesse. Med hensyn til de midler, hvormed denne plan skulde udføres, havde Kejseren endnu ikke fæstnet sine ideer, men det er hans vilje at skaffe i Danmark så vel som Sverige en smuk politisk stilling, hvorved de blev i stand til at opfylde det ædle hværv, som man ønsker at betro dem. De forstår nu, fortsatte Ministeren, hvorfor det er os af så megen vigtighed at være sikre på de skandinaviske nationers venskab og sympati; ti, dersom vi ikke kan stole med fuld tryghed på deres følelser, vil vi betænke os på at give dem styrke og midler til at skade os betydelig og helt at ødelægge det politiske system, som vi ønsker at grunde, — dersom De, i stedet for at være for os, vil vende Deres styrke imod os".

Moltke fortsætter sin beretning af 1. juli 1854 til Bluhme således:

„I det jeg takkede H. Exc. for Kejserens regerings venlige stemning imod os, trode jeg at borde tilföje, at jeg var inderlig overbevist om, at aldrig — selv om uforudsete omstændigheder som vi håbede ikke måtte indtræffe, skulde bringe os til at opgive den nevtralitet, som vi havde antaget, — aldrig vilde vi vende vore våben imod Frankrige og England. I øvrigt udtalte jeg min tvivl om muligheden af på solid grundvold at styrke de to nationer i den grad, at de under enhver eventualitet alene kunde frembyde et tilstrækkelig stærkt bolværk imod Østens uhyre kejserrige. Hr. ministeren svarede mig, at man ikke måtte glemme, at vestmagterne altid vilde være med os så vel som Tyskland helt eller for störstedelen".

II.

I juli 1854 syntes der at blive så megen ro i sindene på Quai d'Orsay, at Moltke kunde forlade sin post for nogen tid. Han søgte og fik orlov. Han afrejste den 26. juli og vendte den 28. avgust tilbage til Paris. Men umiddelbart inden sin afrejse ventede der ham en overraskelse. På en höjst ubehagelig måde erfarede han, at den tilsyneladende ro kun var som havblikket foran en storm.

Beretningen om sit afskedsbesøg hos Drouyn de Lhuys nedskrev Moltke samme dag, den 25. juli. Han tog den med hjem; og den 5. avgust meddelte han først mundlig udenrigsminister Bluhme, hvad der var sagt fra den ene og den anden side under hint besøg. Dagen efter (6. avgust) sendte han sin chef den skriftlige beretning med en følgeskrivelse, hvori han bad om, at den måtte betragtes som fortrolig, da den kun skulde tjene til „efterretning om anskuelsesmåder i Paris“.

Moltkes beretning[1]) af 25. juli 1856 begynder således:

„Ved at tale til Drouyn de Lhuys om min afrejse sagde han spøgende: „Jeg skal levere Dem en alliancetraktat o. s. v.“ Jeg blev derfor meget forundret, da jeg kom til ham til afsked, ved at træffe ham meget slet stemt mod os, ja værre end den gang, jeg sidst havde søgt med held at formilde en vis mistro, han havde mod vor nevtralitets oprigtighed etc. Jeg bad ham at sige mig, om Fr. havde nogen grund til anke og bad om fakta: hvortil han svarede, at, når man sporte ham, om Fr. havde grund til klage, svarede han: nej! men han følte, at

---

[1]) Den er affattet på dansk, og synes afskreven af den danske legationssekretær i Paris, baron E. Bertouch.

vi af hjærtet vare Rusland hengivne, og tilföjede: „Man omtaler for mig Deres erkendtlighed imod Rusland; men jeg forstår ikke, hvorfor De skulde føle Dem erkendtligere imod Rusland end imod os; det var dog kejseren af Rusland, som i Deres trængselstid ikke vilde sende Dem hjælpetropper, hvilke vi var helt rede til at lade marchere, på den betingelse, at Rusland og England gjorde ligeså". Hvilket er sandt" — indskyder Moltke — „da flåden til den ende blev holdt fuldt udrustet i Cherbourg, for i så tilfælde at bringe os hjælp [1]). „De skulde dog ikke altfor meget støde an imod vore ideer, da De så udsætter Dem for at miste Frankriges sympati og støtte, som De snart kunde trænge til, når Tyskland fornyer sine krav på Holsten, og gör Dem bryderier af hensyn til Sundet" [2]). Jeg svarede, at for Holstens vedkommende vare vi aldeles rolige, da traktaten af 8. maj 1852 sikrede os hele Evropas garanti for det danske monarkis beståen af dets nuværende besiddelser, og hvad sundtolden angik, så vilde det være imod Ministerens egne anskuelser at tillade, at man svækkede os end mere. Ministeren ærgrede sig synbart over min bemærkning om traktaten, og sagde: „Efter som der nu en gang er en traktat, skal vi holde på den, men vi gör det uden deri at lægge den iver, som vi vilde vist, dersom vi havde fundet sympati hos Dem i stedet for kulde, ja næsten fjendskab. Det samme vil blive tilfældet, når Tyskland falder over Dem for Sundets skyld". Jeg gentog mit ønske om beviser eller eksempler på en sådan uvenlig stemning mod Frankrig fra vor side; men forgæves; Ministeren vedblev sine *vague* beskyldninger uden at fremsætte noget faktum, og tilföjede: „For resten vil De om ikke lang tid få at se, at hele Evropa går med os, og De vil da også komme til at göre det; men når De altfor meget tøver med begæringen herom, giver De bevis på en lunken følelse, og det vil ikke klæde Dem godt at give Deres tilslutning altfor sent". Ministeren nævnede grev C. M. og gr. R. C. som dem, der vare især russisk sin-

---

[1]) Her må sigtes til begivenhederne i 1848.
[2]) ɔ: Sundtoldens aflösning.

dede. Jeg bemærkede ikke at vide, hvor vidt denne beskyldning var grundet eller ikke ....

Da senere kong Fredrik VII blev nævnt af Moltke, lod Drouyn de Lhuys følgende bemærkning falde:

„Å, Kongen er meget velsindet imod os, og Folket ligeledes; men avtoriteterne!" Da samtalen således altid drejede sig i en *cercle vicieux*, uden at det var mig muligt at erholde noget bestemt klagepunkt opgivet, søgte jeg at afbryde; og Ministeren afskedigede mig meget venlig for mig personlig, idet han ønskede mig snart tilbage til Paris. Jeg har för bemærket for Deres Excellence, at Kejseren er meget opsat på, at de nevtrale skulle opgive deres stilling; derfor tror jeg også, at Ministeren ved at tale således om vore forhold har været inspireret af Kejseren selv, og at han har villet søge at imponere.

„Efter denne samtale med Drouyn de Lhuys gik jeg til Thouvenel, der alt forud havde beredt mig paa at finde Ministeren slet stemt imod os. Jeg beklagede mig da over det ubestemte i Ministerens bebrejdelser og bad ham, Thouvenel, bönlig om at sige mig rent ud, hvad der kunde have foranlediget disse. Efter mange omsvøb sagde han mig endelig, at man var meget forbitret over uvenlige ytringer fra flere höjtstående danske embedsmænds side, blandt hvilke han nævnede de oven citerede grever, og tilföjede til min store forundring, at grev B. B. fra Wien, som han sagde den gang at være i Berlin[1]), dèr skulde have ytret sig höjt derhen, „at Preussen kun havde at holde ud, og at da vilde Østrige heller ikke gå med vestmagterne" [2]). Jeg protesterede imod en så påtagelig umulig ytring fra min kollegas side, bad ham ikke at fæste

[1]) Om den danske minister i Wien, grev Henrik Bille-Brahe, skrev hans kollega i Berlin, baron Brockdorff, den 18. juli 1854 til Bluhme, at han (B. B.) var væntet dertil den 20., og dagen derefter vilde fortsætte sin rejse til Danmark.

[2]) Naturligvis en aldeles rigtig opfattelse af den evropæiske situatjon. Var der noget urigtigt deri, så var det alene, at B. B. havde „ytret sig höjt derhen".

lid til sådan snak, og forsikrede, at ingen af os vilde vove deslige ytringer. Thouvenel svarede, at han ikke kunde sige andet, end at rapporterne fra Berlin løde således. Dette er sandelig höjst beklageligt; thi man kunde ikke letteligen træffe et ömmere sted at berøre end en bestræbelse fra hvem som helst, der gik ud på at modvirke opnåelsen af hovedöjemedet for vestmagternes politik, det, at få Østerrig til ganske at handle i deres ånd. For øvrigt sagde Thouvenel mig, at jeg kunde citere ham for Deres Excellence som den, der havde sagt, at om 4 à 6 uger vilde grev Esterhazy" [den østrigske minister i St. Petersborg] „enten have begært eller modtaget sine passer for at forlade sin post i St. Petersborg" [en spådom, der — som bekendt — ikke gik i opfyldelse].

„Ganske forstemt ved disse resultater af mine samtaler med disse to höjtstående embedsmænd, hvis ord altid kunne anses som udtrykket af Kejserens sindsstemning, gik jeg til min østerrigske kollega, baron Hübner, og talte til ham om den forunderlige forudfattede mening imod os, som jeg havde truffen i ministeriet".

Således fortsætter Moltke sin beretning af 25. juli 1854. Han fandt i øvrigt ikke megen trøst hos den østrigske minister, der naturligvis søgte at overbevise Moltke om, at „Danmark borde i et og alt følge Østerrigs politik, og dersom *en definitive* Østerrig og Preussen toge parti mod Rusland, så borde vi så meget mindre tøve med at gøre ligeså, som han var overbevist om, at Sverrige vilde handle således og måske derved opnå subsidier".

III.

Den 30. avgust 1854 — to dage efter Moltkes tilbagekomst til Paris — sluttede Drouyn de Lhuys en længre samtale med den danske minister med at sige

nogle behageligheder om Danmark som Frankriges „trofasteste og oprigtigste ven og forbundsfælle".

Ikke længe efter, den 7. september, indeholdt den officiøse „Moniteur" en smigrende artikel om Danmark. Hensigten mærkede man især i slutningen, hvor alle tre nordiske rigers udmærkede krigsmagt roses, og der tilföjes, at „de ikke længer vilde have noget at frygte af det russiske flag i Østersøen, dersom den nuværende krig sikrede dem de to store vestmagters støtte".

I de følgende to—tre måneder var solskinnet overvejende i de höjeste franske diplomatiske krese, når det galdt den aldrig afbrudte virksomhed for at bevæge Danmark til at opgive sin nevtralitet til fordel for vestmagterne. En lille mörk sky som forbud på en snart truende ny storm öjnede Moltke dog allerede den 25. oktober, da Thouvenel viste ham en rapport og noter fra franske ministre i Tyskland; de skulde bevise, at man der tænkte på at ophæve traktaten af 8. maj 1852 og at ordne den slesvigske sag til fordel for Tyskland. Da Moltke dertil havde bemærket, at selve stormagternes garantier sikrede os imod ethvert angreb på vore rettigheder i følge den nævnte traktat, svarede Thouvenel, at der til vor gunst i det höjeste kunde være tale om at veksle noter, men aldrig om virksom intervention fra Frankriges side, „i det mindste så længe De nærer fjendlige følelser imod os". Således anføres denne udtalelse ordret i Moltkes depeche af 26. oktober 1854. „Da jeg" — hedder det videre — „havde gjort indsigelse imod denne mistanke, svarede han, at han havde kun altfor megen sikkerhed derfor af det sprog, som flere „*grands*" personer [C. M. og R. C.] hos os førte, og af deres stilling overfor Frankriges og Englands ministre. Hr. de

Thouvenel sagde mig i øvrigt, at det kejserlige ministerium vilde give hr. Dotézac meddelelse om den ovennævnte beretning, og at han med det samme vilde få ordre til at meddele den videre til mit hof i en note, hvoraf han læste for mig et stykke, der forekom mig at være det samme som en opfordring til at göre afkald på vor nevtralitet og ligefrem slutte os til vestmagterne".

På foden af et dansk brev af 25. november 1854 til Bluhme har Moltke skrevet: „Jeg beder om tilgivelse for disse liniers uorden; de er skrevne *currente calamo* under den ubehageligste sindsstemning". Det er efterskriften. Begyndelsen er således:

„Deres Excellence tillader, at jeg herved ganske fortroligen og aldeles privat aflægger Dem regnskab for en meget ubehagelig scene, som jeg igår havde med udenrigsministeren Mr. Drouyn de Lhuys. Jeg var gået til ham for at tale i almindelighed om dagens begivenheder, hvorved der, som naturligt, blev spörsmål om Tyskland, dets stilling og dets fordringer, så meget mer som jeg just havde læst i et fransk blad opregnelsen af forskellige punkter, hvis opfyldelse man borde betinge sig på Danmarks bekostning. Ministeren sagde mig, at han kendte disse fordringer og flere i samme ånd, og at han ikke tvivlede på, at jo Tyskland vilde göre alt for at få dem sat igennem og måske sætte dem frem som en betingelse for at tiltræde de vestlige magters politik. — Men, svarede jeg, skulde disse betingelser indvilges, vilde Danmark blive tilintetgjort, da man deri angriber os ikke alene for hertugdömmernes skyld, men i anledning af sundtolden og konventionen af 8. maj 1852: altså i en væsenlig del af vor tilværelse! — Ministeren erkendte dette, men tilföjede, at det ikke vedkom Frankrig! På min bemærkning, at jeg dog trode, at det måtte interessere stormagterne, at se opretholdt ikke alene Danmarks interesser, men den nærværende geografiske inddeling af Evropa, svarede Ministeren, at dette kunde være sandt, at Frankrig derfor altid vilde ledsage os med de samme øn-

sker som, han håbede, at vi nærede for deres sag; at det, Frankrig, vilde svare dem, der måtte foreslå sligt, at man ikke bifaldt den os bestemte behandling, men at vi ikke måtte tro, at Frankrig vilde stille 200000 mand i marken for at hævde et folks interesser, der viste sig så lidt gunstigt stemt for det som vi! — *donnant, donnant!*" [lige for lige!], „tilföjede han, og, idet han mer og mer animerede sig, gentog han alle de så ofte forhen fremsatte ankeposter over os, vore russiske sympatier og de danske avtoriteters formentlige modvillie eller dog kulde lige overfor franske interesser og undersåtter. Jeg tillod mig at bemærke, at alt, hvad jeg tidligere havde fremsat imod disse beskyldninger, syntes at være gået Hs. Excellence i glemsel, samt at han vel heller ikke erindrede, hvad jeg efter min ankomst fra min rejse til København havde, efter Deres Excellences ordre, forebragt ham, og hvormed han i sin tid syntes tilfredsstillet. Ministeren svarede da, at han siden den tid atter havde modtaget sådanne efterretninger fra alle franske avtoriteter i Danmark, så vel som fra alle rejsende eller militærer, der havde været hos os, at han des værre ikke kunde tvivle på de danske avtoriteters vrangvilje mod alt franskt!!! Når jeg bad om oplysning over slig en mistanke og at underrettes om, hvad nyt faktum fra vor side måtte have givet anledning til denne mistanke, svarede han blot med de ældre beskyldninger, fremkastede i almindelighed, med klage over vore russiske sympatier og over den urimelige frygt vi havde for at pådrage os Ruslands mishag, hvorpå vi atter i den senere tid skulde have afgivet en prøve ved at forhale vor adhæsion i Frankfurt til den østerrigske politik, som de fleste tyske stater dog havde givet. Han sagde, at han, som i sin tid med iver og kærlighed havde talt vor sag i London, ikke kunde begribe, at vi til gengæld blot svarede med kulde i denne for Frankrig så vigtige sag; vi måtte altså ikke vænte nogen understøttelse fra Frankrig, lige så lidt som andre magter, der ikke vendte sig på de vestlige magters parti; ikkuns når vi oprigtigen vendte os til dette parti, kunde vi vente en kraftig opretholdelse af vore rettigheder. Jeg forsøgte at göre det indlysende, at vor stilling som nevtrale gjorde os

det umuligt at göre mere for det ene end for det andet parti; at Evropas interesse krævede opretholdelsen af samtlige staters integritet, og at de vestlige magter selv i denne kamp havde vist sig som den svageres beskytter. Alt dette lånte han ikke øre til, men vedblev at appujere på, at vi ingen understøttelse kunde vænte i påkommende tilfælde, med mindre vi toge oprigtigen parti for Frankrig og England. Da jeg så Ministeren så hæftig, stræbte jeg at give samtalen en anden vending, i det jeg bemærkede, at denne diskussion ingenlunde var opstået i den hensigt at fremføre begæring om hjælp eller efter noget opdrag fra min regering, og jeg bad derfor Ministeren lade dette æmne falde, overbevist om, at han en anden gang vilde være mindre prævenerét imod os, og da vilde lade os vederfares mere ret. På dette sidste vilde han dog ikke gå ind, men lod sagen falde, hvorpå vi skiltes ad med de sædvanlige venskabelige hilsener, hvorhos han ytrede, at han nok vidste mig vel stemt, så vel som min konge og den danske nation" o. s. v.

Lord Palmerston, den gang engelsk indenrigsminister, var netop da i Paris. Moltke kalder ham i en depeche af 30. november „denne store revolutionsmager i Evropa" [*„ce grand faiseur de révolutions en Europe"*]. Han menes i höj grad at have påvirket Drouyn de Lhuys, hvem Moltke en dag havde hørt sige til en anden nevtral stats minister: „vi må nødvendigvis have allierede til næste forår, og dersom vi ikke får regeringerne med os, må vi have folkene" — „skæbnesvangre og ildevarslende ord", tilføjer Moltke, som heri ser en virkning af Palmerstons nærværelse i Paris.

I Løbet af december måned 1854 fortsattes de franske forsøg på at lokke for Danmark. Enhver lejlighed benyttedes. En dansk kammerherre, grev Luckner, blev af Moltke forestillet for Napoleon III den 3. december. Det var netop dagen efter, at der i Wien var sluttet en alliancetraktat imellem Frankrige, England og Østrige; og man håbede i Paris sikkert på Preussens og det øvrige Tysklands tilslutning. „Vi har nu Tyskland for os“, sagde da Kejseren til Moltke, „og efter som De har en lille stump“ [*„bout“*] „af dette Tyskland, håber jeg, at vi vil have Dem også“.

Noget lignende sagde Drouyn de Lhuys til ham den 7. december. Han mente, at „Tyskland, ja endog Preussen“, nu gik med Frankrige. Det galdt nu om „at indregistrere tilslutningerne fra de magter, som endnu befandt sig i en tilstand af ubeslutsomhed“.

Bemærkninger vedrørende enkelte Afsnit af Krigen i Jylland 1657.

Af

K. C. Rockstroh.

I en lille men interessant Artikkel i Historisk Tidsskrift 6. R., V har Hr. Dr. phil. Chr. Villads Christensen givet nogle Bidrag til nævnte Krigs Historie, hentede fra de jyske Kirkebøger. Det er med fuld Ret, at Dr. Christensen i Indledningen bemærker, at Krigsbegivenhederne i Jylland 1657—59 „ere i en paafaldende Grad ubekendte og Materialet til deres Historie meget sparsomt“, og derfor tør det antages, at de nedenfor givne Oplysninger, der supplere Dr. Christensens Artikkel, kunne paaregne nogen Interesse. — De ere i Sommeren 1900 uddragne i det svenske Rigsarkiv af dettes meget righoldige Samling af Aktstykker til den hele Krigs Historie, af hvilken Kampen med Bønderne i Limfjordsegnene skal berøres først.

Det er en Selvfølge, at da Dr. Christensen kun har haft, hvad han selv kalder „smaa Notitser“, samt de faa i Forvejen trykte Aktstykker (og Pufendorf) at holde sig til, er der i den nævnte Artikel indløben nogle Fejltagelser; men det skal fremhæves, at Artiklen i det hele ved hel-

dige Kombinationer af det ringe Materiale giver en ret fyldig og nogenlunde rigtig Fremstilling af det passerede.

Den 25. August 1657 blev det svenske Hovedkvarter, ved hvilket Carl Gustav da endnu var til Stede, forlagt fra Kolding til „foran Frederiksodde“ [1]), og den 30. September udfærdigedes der Instruks for Generalmajor Hans Bötticher (han skriver sig Beddecher) om at okkupere Jylland, nedslaa al Modstand af „sammenrottede, bevæbnede Bønder, Snaphaner og Ausschuss“ (Landeværn) samt assistere den svenske Overkommissær for Jylland, Joh. Siltmann, ved de store Udskrivninger af Penge og Naturalydelser m. m. De svenske Rytterafdelinger skulde vel brede sig over hele Landet, men dog overalt holde saadanne Styrker samlede, at de ikke vare udsatte for Overfald af Indbyggerne [2]).

Den 18. September skriver Rigsadmiral Wrangel fra Lejren ved Frederiksodde til den da bortrejste Carl Gustav, at han har haft Efterretninger fra Bötticher selv, der sidst har været ved Aalborg, hvis Borgerskab sendte ham sine deputerede i Møde med Tilbud om Underkastelse. Derimod vare Bønderne i Vendsyssel fuldstændig under Vaaben og havde svaret paa Opfordringerne om Underkastelse og om at kontribuere ligesom Befolk-

---

[1]) Svenske Rigs-Registratur Maj—Sept. 1657. Fol. 1707.

[2]) Smst. Fol. 1711. Dr. Christensen mener, at Korpset var i Randers omtrent midt i September (Pag. 530), men dette er ikke Tilfældet, da Bötticher var i Aalborg omtrent den 11. Han gaar ud fra, at Korpset holdt sig samlet, medens det i Virkeligheden havde Detachementer liggende omkring i Byerne. Af denne Grund kan Angivelsen af Korpsets Styrke Pag. 530: „ved 500 Heste stærk“ ikke gælde hele det til Böttichers Raadighed staaende Kommando.

ningen i de andre Egne, at „de selv vilde indfordre den af Kommissær Siltmann paalagte Kontribution og sende ham den over med Krudt og Bly“. De havde opkastet tre Skanser: to ved Nørresundby og en ved Hals. De to første vare nok meget maadelige, men den ved Hals var i god Stand og forsynet med seks 8-Punds Kanoner. Der var ingen geworbne Fodknægte i Vendsyssel; men Oberstløjtnant Ziegler[1]), der tillige specielt var Kommandant i Hals Skanse, havde eksserceret Bønderne og ladet dem besætte Skansen. Derimod fandtes der omtrent 250 uddannede Ryttere, nemlig de i Landskabet Bremen „durchgegangene“ og af Præsterne og Sognene i Vendsyssel opstillede, hvilke Ryttere førtes af Oberstløjtnant Niels Lykke[2]). — Der er ingen Baade at faa paa Sydsiden af Limfjorden, da Bønderne have bortført dem allesammen,

---

[1]) Oberstløjtnant Friedrich Ziegler blev udnævnt til Chef for Landfolket i Aalborg Stift den $^{24}/_{3}$ 1657. Den $^{18}/_{6}$ s. A. beordredes han til at assistere ved Udskrivningen af 1000 Bønderkarle i Aalborg og Viborg Stifter og til at føre dem til Frederiksodde, hvor han var den 13. August. Derefter beordredes han tilbage til Vendsyssel for at organisere Modstanden her (Jyske Tegn. $^{28}/_{4}$ 57, Krigskanc. Indk. S. 1661 Decbr. og 1662 Febr.). Ziegler var for saa vidt godt egnet til at have med Bønderne at gøre, som han i en Del Aar i Trediverne og Fyrrerne havde været i dansk Tjeneste og kunde gøre sig forstaaelig paa dansk. Senere havde han krigedes i forskellige fremmede Lande. Som det senere vil ses, kunde han vistnok ogsaa drikke paa dansk. hvilket jo var mindre heldigt.

[2]) Niels Lykke havde som Oberstløjtnant ved seks Kompagnier af Christoffer Huass' jyske Rusttjeneste- og Sogneryttere været med i det Bremenske. Regimentet havde i den første Uge af August, haardt trængt af Svenskerne, over Hals og Hoved indskibet sig paa Weseren, efterladende Heste og Oppakning, hvorefter Rytterne i større og mindre Hobe vendte hjem til Danmark. En meget betydelig Del af Regimentet var dog falden i Svenskernes Hænder. (Bl. a. Skrivelser fra Carl Gust. Wrangel 2. og 4. August, Sv. R. Ark.) Den i Brevet fra Niels Lykke, Danske

og Bötticher er betænkelig ved at gaa over Limfjorden, da han, dersom Foretagendet slaar fejl, kun kan trække sig tilbage mod Vandet. Han er derfor gaaet tilbage mod Viborg for at afvente nærmere Ordre fra Wrangel.

Wrangel tilføjer, at han nu „godt havde kunnet forudsige alt dette, da jeg kender Folkene fra for fjorten Aar siden, jeg var her i Jylland, da det gik Generalmajor Helm Wrangel ganske paa samme Maade“. Men da det jo ikke kan gaa an at lade „disse Bønder“ forblive under Vaaben, befaler Wrangel Bötticher at trække til sig det mest mulige af de ham underlagte Rytter- og Dragonregimenter og dernæst med hele Styrken at gaa vest om Limfjorden og falde over Bønderne hurtigst muligt, inden de faa mere Tid til at samle sig. For Eksemplets Skyld skal Bötticher lade hugge ned alle de Bønder, der træffes under Vaaben, medens de, der ville underkaste sig, skulle aflevere deres Vaaben, hvorefter de kunne gaa til deres Hjem. Skanserne ved Nørresundby skulle sløjfes, men den ved Hals skal besættes med Dragoner.

Yderligere indberettede Kommissær Siltmann, at der i Vendsyssel, Thy, Mors og Salling var næsten ikke en Bonde hjemme, men at de overalt ere samlede ved Færgestederne og under Vaaben. I seks Mils Omkreds fra Viborg er alt øde, og Bønderne tilbyde at betale med Krudt og Bly for den paalagte Kontribution[1]).

Jo mere vi saaledes træffe Vidnesbyrd om, at den jyske Bonde endnu besad en ikke ringe Del af Forfædrenes krigerske Kraft og Uafhængighedsfølelse, desto

---

Samlinger Bd. 1, omtalte „Bælum“ Skanse, hvor Oberst Huass forlod Regimentet, er Belem Skansen, paa Elbens sydlige Side, ved Oste-Floden.

[1]) Breve fra Carl Gust. Wrangel til Carl X Gustav, Sept. 1657. S. R. A.

stærkere bør det fremhæves, at det kraftigste og mest vaabenøvede Mandskab paa Landet var blevet udtyndet meget stærkt indtil dette Tidspunkt. Jyske Regiment under Oberst Valdemar Lykke[1]) til Grinderslevkloster var i Foraaret afmarcheret til Hertugdømmerne med en Styrke af omtrent 1500 Mand. Jyske Adels Fodfolk i en Styrke af omtrent 1000 Mand under Major Iver Olufsen var gaaet samme Steds hen. Rusttjenesten, Sogne-, Præste- og Fogedryttere samt Dragoner vare udmarcherede i et Antal af over 2000 Mand. 3000 unge Karle vare beordret udskrevne i Juli og August for at føres til Frederiksodde. Desuden havde hvervede Regimenter eller rettere sagt Regimenter, der skulde oprettes ved Hvervning, haft Løbeplads i Jylland i Foraaret og om Sommeren under meget stærk Tilgang af Folk.

Idet Tidspunktet noget foregribes, skal herved anføres et enkelt Træk af den Partigængerkrig, der førtes mod de Svenske flere Steder i Jylland. Sidst i September overfaldt hjemvendte Sogneryttere under en Ritmester[2]) en svensk Rytterstyrke under Ritmester Johan Schellner i Skive, tog hele Styrken til Fange og „slæbte os arme Syndere fra et Fængsel til et andet“ for til sidst at indespærre dem i Nykjøbing paa Mors. Den 5. Oktober befriedes dog de svenske Fanger ved en Afdeling af Böttichers Folk efter Kampen ved Agger; men de Penge,

---

[1]) Blev dræbt paa Transport fra Glückstad til Frederiksodde sidst i September 1657 ved at en Kanonkugle, afskudt ved en Fejltagelse fra en dansk Krydser (Udligger) paa Elben, rev Hovedet af ham. (Nicolai Bennichs Regnskaber 1657 i Rigsarkivet og Wrangels Brev 14/10 1657 i Sv. R. A.)

[2]) Uden Tvivl Jørgen Lykke. Bestalling som Ritmester ved Huass' Regiment 2/3 1657 (Jyske Tegn.). Hans Ryttere hørte navnlig hjemme i Salling og paa Mors.

som Ritmester Schellner havde indfordret i Landet, vare bleven ham fratagne tillige med Fortegnelserne over, hvem Bidragyderne vare. „Vi kunde godt have mistet Livet“, skriver den svenske Ritmester, „da de flere Gange have svoret paa, at de vilde tage det. Men efter Regnen kommer Solen“, og Ritmesteren var ikke sen til med sin nuværende Overmagt at kaste sig over dem af de danske Ryttere, der efter Affæren ved Agger havde søgt Tilflugt paa Mors. Han fik da ogsaa den Tilfredsstillelse at fange en halv Snes Stykker af dem, der havde været med til at overfalde ham i Skive. Han havde tillige erfaret, at to Oberstløjtnanter — det maa have været Ziegler og Niels Lykke — samt hans værste Avindsmand, Ritmesteren, vare tagne til Fange [1]).

Det ses heraf, at Dr. Christensens Formening om, at Svenskerne ikke kom til Mors (Pag. 525—26) ikke er rigtig. At der ingen Voldsomheder omtales i Dødslisterne kan hidrøre fra, at der ingen saadanne ere forefaldne paa Øen. De svenske Soldater vare Krigere, men ingenlunde tøjlesløse Banditter. De kunde vel i deres „Furie“ ɔ: under Kampen, naar deres Blod var kommet i Kog, vise sig ubønhørlige; men de fleste Efterretninger vise, at de knugende tunge Brandskatninger overalt inddreves efter en bestemt Plan, paa Grundlag af Jordebøger og Mandtal og saa vidt muligt under Medvirkning af den stedlige, indfødte Øvrighed, men uden Vilkaarlighed fra enkeltes Side. Forholdet mellem den svenske Soldat og Befolkningen var ogsaa mange Steder ret hjærteligt, hvilket Dr. Christensen ogsaa anfører Eksempler paa.

---

[1]) Brev fra Schellner, vedlagt Wrangels Skrivelse $^{9}/_{10}$ 1657. S. R. A.

I øvrigt veed Sagnet endnu i vore Dage at fortælle om Svenskernes Ophold paa Mors.

Af andre Efterretninger om Bøndernes Færd skal anføres, at Wrangel fik en Beretning fra Aalborg, dateret den 21. September — vistnok fra en hæderlig Borger i denne By, da Beretningen er skreven paa dansk og den skrivende er hjemmehørende der — hvori bl. a. fortælles, at den 20. var en af Obltn. Zieglers Kaptajner med 200 Mand til Fods kommen fra Vendsyssel til Aalborg og havde bemægtiget sig de paa Raadhuset indsamlede Vaaben, tilhørende det tapre Borgerskab, og var derefter atter gaaet tilbage til Vendsyssel. Ziegler og Lykke have altsaa kendt deres Folk og anset det for bedre, at Aalborgenserne ingen Vaaben havde, naar de kun vare saa lidet tilbøjelige til at bruge dem mod Landets Fjender. Ziegler selv med „600 Mand og nogle“ samt et Korporalskab af Lykkes Ryttere sagdes at være afgaaet til Harboøre, medens Niels Lykke med Resten af Vendelboerne stod ved Nørresundby [1]).

Underhandlingerne med Bønderne fortsattes i øvrigt hele September igennem; men Bøndernes Holdning og deres Svar paa Opfordringerne vedblev at være lige trodsig [2]). Imidlertid var der truffen omhyggelige Forberedelser til Tog imod dem, og i det svenske Hovedkvarter ved Frederiksodde afventede man i Spænding, hvorledes Böttichers Færd vilde løbe af. Først den 9. Oktober kan Wrangel dog meddele, at han har faaet en foreløbig Underretning fra Bötticher om, at Ekspeditionen var „ziemlich fortgegangen“ — altsaa kun nogenlunde.

[1]) Danska kriget, Jylland og Øerne 1657—58. S. R. A.

[2]) Breve fra Lars Flemming 22. og 30. Sept. 1657. S. R. A.

Vi skulle nu se, hvad der var gaaet for sig ved Agger (Harboøre), og hvorledes en af Carl X Gustavs Generaler forstod at udføre en Ordre om hurtig og energisk Handling.

Den 1. Oktober brød Bötticher op fra Viborg ad Holstebro Landevej. Efter 4 Mils Marche „slog han Nattelejr“ ved Haderup, tæt vest for Karup (Skive) Aa. Dagen efter stødte her til ham de Forstærkninger, som han havde beordret til sig fra Aarhus og Skanderborg m. fl. Steder, og med hele sin Styrke, bestaaende af „kommanderede“ [1]) Ryttere og Dragoner af mange forskellige Regimenter, brød han op samme Dag, saaledes at han selv med Hovedstyrken marcherede ad Landevejen til Holstebro (3½ Mil), medens en Flankedækning gik direkte mod Lemvig for at recognoscere mod Snævringen ved Aggersund og mod Lemvig. Hertil ankom Flankedækningen Klokken 8 om Aftenen. For Penge købtes to fædrelandssindede Borgere i Byen til i Løbet af den samme Nat at føre hele Styrken de 4½ Mil „gennem Moradser og Vand“ til Fjendens „Retranchementer“, der sagdes at ligge en halv Mil paa „denne Side“ Vestervig Kloster.

Noget senere paa Aftenen ankom Bötticher med Hovedstyrken fra Holstebro (4½ Mil), hvorefter Marchen straks fortsattes med det samlede Kommando. Ved Harboøre traf Svenskerne paa de første Fjender: en Rytterpatrouille, hvoraf en Mand blev skudt, to bleve tagne til Fange inde i et af Husene, medens Resten undkom op over Tangen. De to fangne maatte nu paatage sig

---

[1]) Saadanne „kommanderede“ Styrker toges altid blandt de dygtigste Folk og de bedste Heste.

det Hverv at føre Svenskerne „uden Skade“ og skjulte af Natten lige ind i de Danskes „Retranchementer“, medens Forsvarerne laa i deres søde Søvn, „hvilket let kunde lade sig gøre, da Officererne drak dygtig“.

Bötticher skyndede nu paa med den sidste Del af Fremrykningen, og „halvanden Time før Dag“ — hvad der vil sige omtrent Klokken 4 om Morgenen — efter en Marche paa tolv og en halv Mil i til Dels meget vanskeligt Terræn, angreb Bötticher uden Ophold den danske Forskansning paa to Steder paa en Gang, men maatte trække sig tilbage igen, dels paa Grund af Bøndernes Modstand, dels fordi en vandfyldt Grav hindrede Angriberens Bevægelser. De svenske trak sig derfor hen bag nogle Højder for at afvente Dagens Komme og dermed Signalet til et nyt Angreb.

Saa snart det blev tilstrækkelig lyst, recognoscerede Bötticher selv Forholdene, og han saa da, at der paa det Sted, hvor Limfjorden („Harboøre Sø“), nærmede sig Havet paa et godt Musketskuds Afstand, havde Bønderne gravet en Grav mellem de to Vande, og den temmelig stærke Vind havde drevet Vandet fra „der See“ (formentlig Limfjorden) op til en anseelig Højde i Graven [1]). Bag ved Graven var der opkastet et „lille Retranchement,

[1]) Med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt Aggertangen var gennembrudt i den Tid (Dr. Christensens Afhandling Pag. 536, Anmærkn.), skal nævnes, at Pufendorf skriver (den franske Udgave, Nürnberg 1697), at Vendsyssel „est séparé du reste de la Presqu'Isle par un petit Isthme, à l'entrée duquel les Ennemis avoient élevé un fort“. Naar man ikke tager det for nøje med Ordet „séparé“, tyde Udtrykkene snarere paa, at Tangen („Isthme“) ikke var gennembrudt. Den fortrinlige svenske Beretning bruger ogsaa Udtrykket, at Bønderne havde gravet en Grav. Dersom Tangen havde været gennembrudt i Forvejen, kunde Bønderne jo have sparet deres Arbejde.

bag hvilket Bønderne stode i stor Mængde og lystig skøde paa vore. Ved Siden af Bønderne til Fods holdt omtrent 150 Mand til Hest".

Forsvarerne ere sandsynligvis blevne allarmerede af Patrouillen ved Harboøre, og Officererne have aabenbart denne Nat i ethvert Fald ikke drukket mere, end at de i en Fart have faaet Folkene purrede ud og stillede op paa deres Pladser. Det synes i Følge Beskrivelsen og det næste Angreb, at der ikke kan være Tale om nogen lukket Skanse, men snarere om en lav Sandvold langs den nordre Rand af Graven, „bag" hvilken Bønderne have fordelt sig paa hele Strækningen. Den svenske Beretning [1]) siger end videre, at der oprindelig var omtrent 1500 bevæbnede Bønder i Retranchementet; men allerede efter det første Angreb løb mange af dem straks deres Vej — vel sagtens da de saa, hvor stærk Fjenden var. Sandsynligvis have de „600 og nogle" Vendelboer, som havde fulgt Obl. Ziegler, først gjort sig usynlige, da Kirkebøgerne jo ikke fortælle om noget Mandefald blandt dem. Derimod ere alle Officererne, og i ethvert Fald en Del af Thyboerne, hvis Hjem jo ogsaa vare nærmest truede, samt den største Del af Rytteriet forblevne paa deres Post. De Danske synes altsaa at have talt højst 8–900 bevæbnede Bønder samt højst 150 Ryttere (Sogneryttere ɔ: bevæbnede og beredne Bønderkarle) og have næppe i Antal været stærkere end Fjenden, fra hvem de kun vare skilte ved en smal og lidet dyb Grav og en

---

[1]) Overkommissær Siltmanns Skrivelse, Aalborg $^{7}/_{10}$ 1657. S. R. A. Siltmann fulgte selv med til Hest under hele Ekspeditionen og var bl. a. ved Flankedækningen mod Lemvig og ved Fortroppen under den videre Marche.

lav Sandvold. Udfaldet af den forestaaende Kamp kunde derfor ikke være tvivlsomt.

Efter endt Recognoscering lod Bötticher den største Del af sine Folk sidde af, lod Rytterne angribe samtidig paa tre, Dragonerne paa to andre, forskellige Steder og førte selv alle Officererne samt Resten af Styrken til Hest mod Forskansningen. Uden at miste en Mand (saaledes siger den svenske Beretning) kom Svenskerne over Grav og Vold og huggede nu ned for Fode — „in der Furie“ — blandt de ulykkelige Bønder, af hvilke der dræbtes omtrent 200 foruden omtrent 80 Ryttere. Officererne bleve „mest tagne til Fange“. Det er sandsynligt, at Bønderne have greben til Flugten straks, da Fjenden satte over Forhindringen, og at de fleste ere blevne nedhuggede under Forsøget paa at komme bort. Havde hele Fjendens Styrke været paa Hestene, var Slagteriet vel blevet endnu værre. — De Svenskes Tab kendes ikke, men det har næppe været stort.

Endnu gav den utrættelige Bötticher sig ikke Tid til at nyde Hvilen. Der blev straks sendt en Styrke paa 100 Heste over Thisted mod Skanserne ved Nørresundby, hvor der i Følge de modtagne Efterretninger skulde være 70 Ryttere samt nogle Hundrede Bønder. Andre Styrker ere sandsynligvis gaaede i andre Retninger — saaledes have vi jo set, at den i Nykjøbing fangne Ritmester og hans Folk bleve befriede — og have spredt sig over Landet for at fuldende Bøndernes Underkastelse. Hovedstyrken synes at være marcheret til Thisted endnu samme Dag, hvilket gav 5½ Mil til de 12½ eller 18 Mil i to Dage og den mellemliggende Nat.

Den mod Nørresundby udsendte Rytterstyrke ankom dertil den 5. om Morgenen, efter et Ridt paa mindst

19½ Mil fra Agger, hvilken Strækning tilbagelagdes i to Døgn, eller, dersom Styrken har overnattet i Thisted, muligvis de 14 Mil fra Thisted til Nørresundby i et Døgn. Da Skansen imidlertid var fuldstændig forladt af de Danske, jog de svenske Ryttere i Følge deres Ordre øjeblikkelig videre til Hals Skanse (yderligere 5 Mil). I denne Skanse fandtes af Besætning kun „en Dienst-Kaptajn(?), en Konstabel og en Musketer“. Skansen ved Hals fik nu fast Besætning lige til August 1658. — Et dansk Skib, der var sendt over fra Kjøbenhavn med nogle Stykker Skyts samt andre Vaaben og en Del Ammunition, løb samme Dag ind ved Hals, og Besætningen, hvoriblandt en Underofficer af Oberstl. Ziegler's (Sjællandske Kommissarieregnskab 1657), blev ubehagelig overrasket ved, at Svenskerne straks styrtede ombord og bemægtigede sig Skib og Ladning.

Hermed var Bøndernes aabenlyse Modstand foreløbig slaaet ned. Siltmann erklærer, at „deres (Bøndernes) Ydmygelse var i Sandhed nødvendig; thi ellers vilde vi ikke have kunnet være her i Landet“. Det er dog betegnende for de jyske Bønders sejge Stædighed, at han i de samme Dage maa indberette, at han endnu ingen Vegne kan komme med Vendsyslerne, „welche, einen Weg wie den anderen, in ihrer Hartnäckigheit verpleiben“. Det stemmer ogsaa godt hermed, at han den 13. Oktober skriver fra Viborg, at det er meget vanskelig i dette fattige Land, med de faa adelige Gaarde, at skaffe Kontributionerne til Veje. Alle Papirer, der kunne give Oplysning om Ejendomsforholdene, alle Lensembedsmænd, Ridefogder, Slotsskrivere o. l. ere skaffede af Vejen eller

flygtede, og Præsterne, der ellers, om de vilde, kunde give Oplysninger, ere „fulde af Træskhed“ og give med Villie fejl Underretning[1]).

Det vides ikke med Sikkerhed, hvor mange af de danske Officerer, der toges til Fange, og hvor. Naar det i Danske Magasin 5 R., 3. Bd. siges, at Skanserne ved Nørresundby og Hals „indtoges“ o. s. v. samt at Niels og Jørgen Lykke fangedes, saa vide vi nu, hvorledes det forholder sig med denne „Indtagelse“ og med Skansernes Besætning. Det vides tillige, at den før omtalte Ritmester Schellner den 5. Oktober i Nykjøbing paa Mors fik Underretning om, at de to danske Oberstløjtnanter og Ritmesteren vare fangne, og da de svenske Ryttere først samme Dag kom til Nørresundby og Hals, kunne de tre Officerer ikke være blevne fangne i denne Del af Vendsyssel, men maa være tagne tidligere og da rimeligvis ved Agger, hvor Ziegler ganske sikkert har været til Stede, de to Rytterofficerer sandsynligvis ogsaa, eftersom det meste af Rytteriet var marcheret her til. Ziegler skriver ogsaa selv 1662, at „da Fjenden om Efteraaret (1657) haardt angreb Stedet (Forskansningen ved Agger) og Folkene for største Delen vare løbne bort, faldt jeg og Oberstltn. Lykke i Fangenskab“.

Man kan ikke andet end beundre General Bötticher og hans Ryttere for deres Præstationer. Fra den 2. til 5. Oktober ved Middagstid, altsaa i tre Nætter og knapt

[1]) Endnu et Vidnesbyrd om det samme er nogle i Stockholm værende Skrivelser fra Ridefoged paa Oberstltn. Anders Sandbergs Gaard, Lundbæk, Erik Justesen ved Navn, til en af de svenske militære Embedsmænd, og hvori han træder meget energisk op mod Embedsmandens Fordringer overfor Bønderne paa Godset.

fire Dage havde en Del af dem tilbagelagt mindst 37 danske Mil eller 10—11 Mil i Døgnet, og dette for en Del i meget vanskeligt og ufarbart Terræn. Alene den 2. Oktober og Natten mellem den 2. og 3. tilbagelagde de 12½ Mil for umiddelbart derefter at forsøge en Overrumpling af Fjenden. — Med Energi og Omsigt havde Bötticher saaledes løst sin Opgave: han har ikke opholdt sig med Plyndren og Røven, hvor han kom frem, men har alene haft sin Opgave for Øje.

Da der i Carl Gustavs Hær fandtes et betydeligt Antal højere Officerer, der i Energi, Duelighed og Samvittighedsfuldhed stode paa Højde med Bötticher, og da den daværende svenske Soldat paa sin Vis stod fuldt ud paa Højde med Førerne, bør ingen undre sig over, at vore løst sammenføjede og næsten fuldstændig uøvede Afdelinger ved næsten alle Lejligheder i Krigen 1657 hurtigt bukkede under overfor Modstanderen. At det ikke kunde gaa Bønderhobene bedre, er selvindlysende. Ganske vist var Tabet af Menneskeliv ikke saa stort som hidtil antaget (Pufendorf m. fl.), men det var dog mere end stort nok.

Fremrykningen fra Haderup stiller sig altsaa saaledes:

Hele Korpset . .	2. Oktober, Natten mellem 2. og 3. samt den 3. Oktober, Haderup—Thisted	18 Mil.
Detachementet til Nørresundby og Hals	[overnattet i Thisted Natten 3.—4.] 4. Oktober og Natten mellem 4. og 5. Okt. Vejen Thisted—Nørresundby . . .	14 Mil.
	og derefter straks den 5. om Form til Hals	5 Mil.

Dr. Christensen anser det for ganske umuligt, at Prof. Fridericia kan have Ret i, at Bötticher med sine Regimenter har deltaget i Stormen paa Frederiksodde den 23. (!) Oktober (Pag. 539 Anm.). Han støtter denne Antagelse dels paa, at Opholdet i Vendsyssel var saa langt og Vejlængden til Frederiksodde saa stor, at Marchen ikke kunde udføres, selv om Bötticher gik over Fjorden ved Aalborg, dels paa en Formening om, at Bötticher saa vel under Indmarchen i som Udmarchen fra Vendsyssel gik over Agger. Naar man imidlertid har set, hvad Korpset var i Stand til at præstere i Retning af Marche, og da der intet foreligger om, at Bötticher har gjort noget Ophold i Vendsyssel, hvilket endog er meget usandsynligt, saa er det indlysende, at hvad enten Korpset gik tilbage over Aalborg eller over Agger, vilde det uden Vanskelighed kunne naa at komme til Frederiksodde i god Tid inden Stormen — der i øvrigt fandt Sted den 24. Oktober, ikke den 23. — Vi vide, at en Del af Korpset marcherede fra Viborg til Hals fra den 1. til den 5. Oktober. Bötticher vil da kunne marchere samme Vej tilbage i Tiden til f. Eks. den 12., og fra Viborg til Frederiksodde vil han kunne marchere i tre Dagmarcher (à c. 7 Mil) og altsaa være i Frederiksodde den 15. Oktober — eller, om han vilde unde Tropperne kortere Marcher, nogle Dage senere.

Formeningen om, at Bötticher begge Gange gik over Agger, støtter sig dels paa Angivelserne af Kvarterer hos Pufendorf — nemlig at Marchlinierne paa enkelte Strækninger løbe ud fra hinanden og derved formentlig angive, at Vejen er tilbagelagt to Gange — dels paa enkelte andre Efterretninger, som dog tillægges mindre Betydning. Det er imidlertid nævnet tidligere, at Bötti-

cher delte sit Korps paa Marchen mellem Haderup og Lemvig, og at en Deling ogsaa har funden Sted oppe i Vendsyssel. Som Følge heraf vil Dr. O. Nielsen formentlig beholde Ret i sin Opfattelse (P. 537 Anm.). Den flere Gange nævnte Ritmester Schellner angiver i øvrigt at have faaet Böttichers Ordre den 5. Oktober om at afgaa til Forening med Generalen ved Aalborg og medtage alle de Baade og Pramme, han kan faa fat i. Dette viser, at Bötticher paatænkte en Overgang ved Aalborg. At han ikke skulde vove at udføre en saadan af Hensyn til Strømgang, er lidet sandsynligt, da Svenskerne jo ikke plejede at vige tilbage for den Slags Foretagender, og det samme var jo udført af Helm Wrangel i 1644.

Det er i øvrigt højst tvivlsomt, hvorvidt de paa Kortet hos Pufendorf angivne „itinera & mansiones Rx: M^tis: Sueciæ“ betegne Korpsets Nattekvarterer; thi hvis saadant var Tilfældet, skulde Landsbyen Haderup have Nummer mellem Nr. 33 (Viborg) og Nr. 34 (Lemvig). Positiv urigtigt er det, at Lemvig og Nørresundby ere angivne som Nattekvarterer under Indmarchen. Sikkert er det, at Tallene fra 47 til 61 følge Carl Gustavs egen Rejse til Wismar og tilbage igen til Heils umiddelbart før Overgangen til Fyen, saa at i ethvert Fald disse Tal svare til den citerede Overskrift paa Kortet, og disse Tal slutte sig umiddelbart til den formentlige Afslutning (Nr. 46) paa Korpsets Tog til Vendsyssel.

Dr. Christensens Bemærkning Pag. 539—40: „Den 23. Okt. var Fæstningen bleven stormet og den danske

Hær tilintetgjort: 4000 Mand bleve fangne, Resten af Besætningen nedsablet" viser tydeligere end noget andet, hvor træffende den samme Forfatters Bemærkning Pg. 520 er — „at Krigsbegivenhederne i Jylland i de nævnte Aar ere i en paafaldende Grad ubekendte ...", og det turde derfor maaske være af Interesse nærmere at omtale nogle Forhold vedrørende

Stormen paa Frederiksodde den 24. Oktober 1657.

Det er urigtigt, at den danske Hær blev tilintetgjort, og det er urigtigt, at 4000 Mand bleve fangne; den danske Hær stod paa Øerne og i Skaane, og Antallet af fangne var maaske ikke engang 2000 Mand. Frederiksodde var endnu ikke hverken ved sit Anlæg eller ved sin Besætning nogen Hovedfæstning, der dækkede Adgangen til Øerne eller til Jylland. Det var endnu kun et forholdsvis vidtløftigt men ufuldendt Brohoved, der sikrede Passagen mellem Jylland og Øerne, og Besætningen var saa vel i Kvantitet som i Kvalitet aldeles utilstrækkelig [1]).

---

[1]) I kgl. Bibliothek, Gl. kgl. Saml. Fol. 716, findes et Bind Planer over Fæstningerne i Danmark, som maa skrive sig fra Tiden før 1658, da ogsaa de skaanske m. fl. Fæstninger ere indtegnede. Heri er Frederiksodde fremstillet som fuldt færdig, med de 7 hele og 2 halve Bastioner. Da de svenske Regimenter imidlertid under Stormen marcherede lige over Gravene ind i Fæstningen, skal dette Plan sandsynligvis kun give et Billede af Fæstningens Udseende, naar Arbejderne engang bleve fuldendte. Planerne ere uden Tvivl tegnede af Ingeniøren Georg Hoffman.

Der er dog intet at sige til, at disse Urigtigheder forekomme i Dr. Christensens Artikkel, da denne Forfatter ikke har kunnet vide bedre Besked med disse Forhold, eftersom samtlige Historieforskere, der hidtil have behandlet dem, have fremsat lignende Angivelser. Selv Professor Fridericia har i sit fremragende og højst interessante Arbejde „Adelsvældens sidste Dage", der bringer saa overordentlig meget nyt og korrekt om de militære Forhold i denne Periode, ikke helt truffet det rette med Hensyn til Stormen paa Frederiksodde. Det efterfølgende skal derfor være Forsøg til et Korrektiv af Professorens Fremstilling, saaledes som det resulterer af en speciel Undersøgelse. Naar Resultatet som Følge heraf kan blive en anden Opfattelse af Forholdene ved Frederiksoddes Storm end den hidtil bekendte, maa det erindres, at dette Resultat skyldes en Fordybelse i et enkelt Spørgsmaal, som Forfatteren af en Haandbog i det hele Tidsafsnits Historie selvfølgelig ikke har kunnet indlade sig paa[1]). Sagen er, at det danske Kildemateriale er saa godt som intet med Hensyn til disse Begivenheder, og det er navnlig i Rigsarkivet i Stockholm, man skal søge Oplysningerne. Tidligere Tiders Historieskrivning har derfor nærmest holdt sig til den mundtlige Overlevering med dennes Overdrivelser baade i hin Tid og senere, og endnu i de nyeste Arbejder kan dette spores meget stærkt.

---

[1]) Hertil kommer, at Sagerne fra Carl Gustavs Tid vistnok ere blevne samlede og ordnede, efter at Professor Fridericia i det svenske Rigsarkiv undersøgte disse Forhold. Derfor kunne Sager, som nu ere let tilgængelige, tidligere have ligget spredte paa Steder, hvor ingen vilde falde paa at søge dem.

Saaledes skriver Prof. Fridericia[1]), at ... „det bedste af Rytterregimenterne ... var blevet forlagt til Fyen“ og senere: „Saaledes var Modstanden kun svag, skønt Garnisonen, vistnok henved 6000 Mand, var den svenske Hær overlegen i Antal“. Endvidere: „Hvor uhyre var ikke Tabet for det levende Værns Vedkommende!“ og opgiver „efter svenske“ Kilder Tabet til blandt andet 2000 hvervede Knægte og 2000 Bøndersoldater fangne samt 1100 faldne Officerer og Soldater.

Idet det med Sikkerhed kan antages, at de svenske Beretninger — navnlig under de foreliggende politisk-militære Forhold — have gjort det mest mulige ud af Sejren og sætte dennes Resultater saa højt som muligt, skulle vi anføre en Del Opgivelser af de Danskes Tab den 24. Oktober, tagne af forskellige Aktstykker (alle svenske), for derigennem et søge at naa et Resultat med Hensyn til dette Punkt.

Der haves

I) en Relation fra Gen.-Kvartermesterltn. Erik Dahlberg[2]), øjensynlig skreven faa Timer efter Kampen, endnu under det friskeste Indtryk af denne, men ogsaa inden nøjagtig Underretning var indhentet om Forholdene. Heri siges, at Fæstningen forsvaredes af 5700 bevæbnede Soldater. Der erobredes 41 Fodfolks- og Dragonfaner; 3000 Menige samt 500 Over- og Underofficerer fangedes, medens 2300 Mand (herunder de bevæbnede Borgeres Tab) taltes op som døde. Det er rimeligvis denne Beretning, der er trykt[3]).

---

[1]) Anf. Skrift p. 295.

[2]) Carl X Gustavs Tid; Handlinger vedrørende Armeerne; Danske Krig; Betænkninger og Diarier. S. R. A.

[3]) Prof. Fridericias nævnte Skrift, Henvisning 6. Bog, Nr. 59.

Derefter er der i samme Aktstykke, men aabenbart noget senere, tilføjet følgende „nøjagtige“ Oversigt over Besætningen:

			Antal Mand
Under	Oberstløjtnant	Linderoth som Kommandant	630
—	—	Bessell	780
—	Oberst	Rosencrantz	800
—	Oberstløjtnant	Powisch	780
—	—	Claus Dyre	600
Fyenske Adels Kompagni			480
Under	Oberstløjtnant	Eiler Holck	650
—	Kaptajn Brabenhahrers (?) Dragoner		130
Rigsmarsken Anders Billes Regiment			320
Sammes Dragoner			120
Kommanderede Ryttere			40
		Summa	5330
Yderligere Borgere som have værget sig			450

Artilleriofficerer og -betjente ere ikke medregnede.

Her have vi Maksimumsangivelsen. Den ser ved første Øjekast ret tillidvækkende ud paa Grund af sine detaillerede Angivelser, og det er aabenbart den, hvis Angivelser ere lagte til Grund for Antallet af Besætningen. Den er i Virkeligheden fuldstændig urigtig, og den skal nu efterhaanden blive reduceret, som den fortjener det.

II) Fortegnelse[1]) over Fangerne, nemlig: 6 Oberstløjtnanter, 8 Majorer, 26 Kaptajner, 27 Løjtnanter, 26 Fænrikker, 56 Underofficerer og „mindst“ 2000 menige Knægte „foruden hvad der har forstukket sig i Buskene og Moradserne“. I det samme Aktstykke angives Antallet af døde Officerer og Menige til „1100 eller lidt derover“.

---

[1]) Samme Sted som Aktstykket I.

Nu er altsaa Fangernes Antal reduceret til „mindst“ 2000 Knægte (før 3000) og 149 Over- og Underofficerer (før 500), de dødes Antal til 1100, idet dog Borgerne muligvis ikke ere indbefattede heri; men da Antallet af kæmpende Borgere paa Maksimumslisten under I) kun ansættes til 450, er der langt til 2300 døde. — Fanernes Antal er bleven til 33 mod 41 før.

III) Navnefortegnelse, vedlagt Wrangels Relation af 27. Oktober til Carl Gustav, over de fangne Officerer og summarisk Fortegnelse over de døde Officerer og Menige. — Antallene ere ganske de samme som under II), dog at der er tilføjet, at der er fanget 1 Løjtnant, 3 Underofficerer og 19 menige Ryttere af Rigsmarskens Livkompagni samt nogle faa Konstabler.

IV) „Korte Relationer“ fra Carl Gustav til forskellige (Fyrster, diplomatiske Agenter, det svenske Rigsraad o.s.v.) om Frederiksoddes Erobring og indeholdte i den svenske Rigs-Registratur for de første Dage af November (bl. a. Fol. 2214). Heri angives Fangernes Antal til „over“ 2000, de dødes til 1000. — Disse Tal maa være de af Wrangel angivne, da Kongen jo var i Wismar.

Man kan altsaa nu sige, at Frederiksoddes Besætning den 24. Oktober om Morgenen har talt omtrent 3000 Mand ialt, og den har ikke været den svenske Hær overlegen i Antal, men endog været betydelig underlegen.

Navnefortegnelsen under III) giver det bedste Korrektiv til den „nøjagtige“ Fortegnelse under I). I Følge Navnefortegnelsen var der tagen til Fange Officerer og Underofficerer af følgende Regimenter og i følgende Antal:

	Officerer	Underofficerer
Af „Rigsmarskens Livregiment til Fods“ [1])	17	8
— Det Linderoth'ske Regiment t. F.	14	4
— Det Besselľske —	17	9
— Det Rosenkrantz'ske —	17	11
— Powisch' —	10	3
— det Lykke'ske Rgt. t. F. (Obl. Claus Dyre)	11	16
Summa . . .	86 og	41

Hertil kommer endvidere nogle faa Officerer m. fl. af Rigsmarskens Stab samt enkelte Artilleri- og Ingeniørofficerer.

Altsaa fandtes „Fyenske Adels Kompagni“, 480 Mand, ikke i Fæstningen [2]). Endvidere høre Eiler Holcks 650

---

[1]) Førtes af Oberstløjtnant Eiler Holck.

[2]) Dette fremgaar i øvrigt ogsaa af en Skrivelse fra Oberst Lobrecht, Chef for det nylig opstillede Fyenske Regiment til Fods, af 19/10 1657, til Anders Bilde (Anders Bildes Papirer i Skoklosters Arkiv i Stockholm). — Disse Papirer betegner Prof. Fridericia i Henvisningerne, 6. Bog, Nr. 59), som „Rester“ og henviser til, at et gammelt svensk Skrift hævder, at der fandtes flere vigtige Sager deriblandt. Denne Formodning er sikkert rigtig. Bildes Papirer udgøre nu kun en lille Pakke, men det ses af Wrangels Korrespondance, at Samlingen har været større. Wrangel har saaledes selv udtaget en Del „Schartequer“ til Brug ved de svenske Udskrivninger af Mandskab i Jylland fra Januar 1658, og i flere Skrivelser til Carl Gustav siger Wrangel gentagne Gange, dels at Bilde ønsker en Del af sine mere private Papirer udleverede, da han vil faa Brug for dem som Bevis mod sine „Fjender“, der ville skade ham, dels at der findes en Samling meget vigtige politiske Papirer, særlig vedrørende den danske Krones Forhold til Hertugdømmerne. Da den dødelig saarede Marsk benytter enhver Lejlighed, naar Wrangel besøger ham, til indtrængende at bede om sine Papirer, foreslaar Wrangel, at der vises den tapre men dybt ulykkelige Bilde den Gunst, at han i det mindste kan faa en Afskrift af de Brevskaber, han mest ønsker.

Mand, Rigsmarsken Anders Bildes Regiment, 320 Mand, sammes Dragoner 120 Mand og Kapt. Brabenhahrers(?) Dragoner, 130 Mand, til samme Regiment, nemlig Rigsmarskens blandede Fodfolks- og Dragonregiment. Dette havde under Oberst Paul Benfeldt (Bentfeldt) taget virksom Del i Kampene i Holsten, hvor Benfeldt blev tagen til Fange og Regimentet oprevet — syv Kompagnier bleve dels nedhuggede, dels fangne — hvorefter Anders Bilde, der selv havde opstillet Regimentet, som ogsaa almindeligt bar hans Navn, tog de svage Rester med sig til Frederiksodde. Claus Dyres Regiment er det samme som Oberst Valdemar Lykkes „Gamle Jyske Regiment til Fods“ og var den 27. September, i et Antal af 400 Mand ialt, blevet indskibet i Glückstadt og sejlet til Frederiksodde. Altsaa har det den 24. Oktober hverken talt 400 Mand eller 600, som af de Svenske angivet.

I det Aktstykke, hvorpaa Professor Fridericia støtter sin Opgivelse af den danske Styrke i Frederiksodde, hedder det om Fangerne: „.... 2000 gemene Soldater och något deröfver, föruthan de som hafwa sigh i Buskar och Moras förstuckit och 2000 Bönder som finge gåå heem“.

Denne Angivelse kan vel være tilstrækkeligt Grundlag for Professorens Udtalelse, at „2000 Bøndersoldater var gjorte til Fanger“; men Professoren synes selv at have tvivlet om Rigtigheden af, at de 2000 Bønder fik Lov at gaa hjem, da han jo kun siger, at de var gjorte til Fanger. Alle øvrige Efterretninger tale ogsaa stærkt imod Rigtigheden af, at de Svenske have sluppet Bøndersoldaterne løs — saaledes de anførte Oversigter (I, II og IV) over Fanger m. m. samt de høje Officerers (Wran-

gels, Dahlbergs m. fl.'s) Relationer, der ikke nævne et Ord derom.

Foruden dette, at Menneskematerialet i sig selv var alt for kostbar en Vare til, at Svenskerne skulde have sluppet 2000 unge Karle løs uden videre, taler Svenskernes hele øvrige Forhold i denne Krig stærkt imod, at de ved Frederiksodde have vist en saadan Overbærenhed. I den foregaaende Del af Krigen vare saadanne Fanger, der vare indfødte Danske, blevne omhyggelig pillede ud, formerede i Batailloner og sendte til de svenske Fæstninger i Pommern og Liffland. Endvidere foretoge Svenskerne fra December 1657 stærke Udskrivninger af jyske Bønderkarle, der ligeledes sendtes over Østersøen. En Opgørelse, som Forfatteren heraf har foretaget efter svenske Kilder, viser, at Antallet af udskrevne og bortførte unge Karle (altsaa ikke Krigsfanger) i disse Aar udgør mindst 8300 Infanterister, 2250 Dragoner og 2200 Ryttere eller ialt 12750 Mand.

Motiverne til disse Udskrivninger ere i Følge Ordren af 21. December 1657 (Svenske Rigsregistratur Fol. 2840) disse, at Hvervningerne i Tyskland ikke have tilstrækkelig Fremgang, og det er vanskeligt at skaffe Garnisoner nok til Ingermanland og Lifland o. s. v. „.... Selv om vi maaske ingen Tjeneste faa af dem nu, mene vi, 1) at vi trække Kræfterne bort fra Fjendens Lande, saa at, dersom det nu kommer til Fred, Fjenden ikke saa snart skal bryde denne igen, og 2) at vi hermed ville besætte Ingermanland, hvor mange Familier ere gaaede over til Russen". De danske Bønderkarle vare altsaa udsete til at kolonisere nævnte Provins og forstærke den „Militærgrænse", som ogsaa tidligere svenske Konger havde interesseret sig saa stærkt for.

Den Pag. 136 citerede Bemærkning af Prof. Fridericia om Rytteriet kunde lade formode, at der i Frederiksodde fandtes andre, om end mindre gode, Rytterregimenter; men dette er saa langt fra Tilfældet, at der kun fandtes en lille Brøkdel af et enkelt Kompagni, da alt det øvrige Rytteri efterhaanden var ført over til Fyen.

Af hvilket Værd i militær Henseende vare nu de 3000 Mand, der udgjorde Besætningen i Frederiksodde?

To af de seks Regimenter: Rigsmarskens (Eiler Holcks) og Rosenkrantz' (Jørgen Gundesen), vare „hvervede" i Foraaret 1657, men bestode næsten udelukkende af danske Bønderkarle, dels udskrevne, dels virkelig hvervede. Det første havde som nævnt allerede før taget Del i Krigen, men bestod nu kun af nogle „lasede og abgerissene" [1]) Rester af et oprindelig smukt Regiment. Rosenkrantz' Regiment bestod nu hovedsagelig af en Hob nylig udskrevne fyenske Bønderkarle, der vare uden Uddannelse. Det nu meget svage Jyske Regiment havde kæmpet tappert i det Bremenske, og det var navnlig dette Regiment og Rigsmarskens, der ydede tapper Modstand under Stormen [2]). De øvrige tre „Regimenter", nemlig Linderoths, Bessells og Powisch' bestode alene af de jyske Bønderkarle, der i den første Halvdel af August over Hals og Hoved vare bleven udskrevne og førte til Fæstningen. De havde altsaa nu været Soldater i to Maaneder, men havde ingen Uniformer endnu og ingen Faner.

---

[1]) Brev fra Wrangel 26/9 57. S. R. A.

[3]) Erik Dahlbergs Rapport. Svenskerne lede i Stormen et Tab af omtrent 300 døde og saarede (Wrangels Rapport 27/10 57).

Hertil kommer at Sult og anden Nød drev de endnu udisciplinerede Bønderkarle til skarevis at løbe bort fra Fæstningen til deres Hjem i Jylland og Fyen, og der herskede stor Sygelighed iblandt dem. En Fortegnelse blandt Anders Bildes Papirer[1]) viser saaledes, at omtrent midt i Oktober var Antallet af bortløbne 166 Mand, medens 484 Mand vare syge. Disse syge ere uden Tvivl talte med blandt Fangerne, men maa gaa fra i Antallet af kæmpende.

Wrangel vidste fuldkommen god Besked med Forholdene i Fæstningen, dels gennem Spioner, dels gennem Overløbere[2]), og det hed sig, at der blandt de Menige herskede megen Misfornøjelse, hvilket de talrige Desertioner blandt Bønderkarlene jo ogsaa tyder paa. Tillige herskede den mærkelige Skik, som i øvrigt var almindelig overalt i den Tid, at Belejrer og Belejret jævnlig udvekslede fangne Officerer med hinanden — saaledes den 22. Oktober, et Par Dage før Stormen. Wrangel vidste tillige, at Anders Bilde nylig havde været meget syg og endnu var svag.

Det hedder i Beretningerne, at de Svenske toge 33 Faner og Standarter. Hermed har det ogsaa sin egen Sammenhæng. Dels havde Linderots, Bessells og Powisch' Regimenter ingen Faner, dels vare kun Rester af Rigsmarskens

[1]) Skokloster Arkivet. S. R. A.

[2]) Prof. Fridericia omtaler i Henvisning (6. Bog Nr. 58) en tysk Overløber, der har givet Underretning om Besætningens Styrke i Slutningen af September. Wrangel skriver 21/9, at to Kaptajner ere deserterede til ham fra Fæstningen: den ene en født Tysker, den anden en Skotte.

Regiment og Jyske Regiment til Stede — saaledes stode flere Kompagnier af det sidste Regiment i Holsten som Fæstningsgarnisoner. Antallet 33 kan derfor kun være fremkommet ved, at en Del i Fæstningsmagasinerne opbevarede, gamle, kasserede Faner[1]) med Tak ere medtagne som „erobrede“. Den endnu opbevarede originale Fortegnelse[2]) i Stockholm siger bl. a ogsaa om Nr. 24: „gammel, sønderskudt“; Nr. 25 er „sønderreven“; Nr. 26 er kun „en Stok af en sønderreven Fane“; men Nr. 27 er endda kun „et Stykke af en gammel sønderbrudt Fanestok“.

„Frederiksoddes Fald skyldtes ikke Uheld eller Fjendens numeriske Overlegenhed, direkte og indirekte stammede det fra Uduelighed og Demoralisation ....“: disse ere en højt fremragende Historikers[3]) sammenfattende Dom i Anledning af Begivenhederne hin 24. Oktober. Saa stor har Mangelen paa Indsigt været hos den store Mængde i hin Tid, saa stor Perfiditeten og Ondskaben — mod bedre Viden — hos nogle (her tænkes selvfølgelig ikke paa Svenske), der i deres egen Interesse udnyttede Begivenheden med Tilsidesættelse af Sandhed og Ret og med Tilsidesættelse af Fædrelandets Interesser, at endnu, næsten to og et halvt Aarhundrede efter ere vi ikke naaede videre, end at vi gaa hine samvittighedsløse Bagvaskeres Ærinde og benytte denne Begivenhed til at fremsætte Sigtelser mod en enkelt Stand og specielt mod

[1]) Den Slags gamle Faner fandtes i alle Fæstninger, saaledes som det fremgaar af Fæstningsregnskaberne.

[2]) Trykt i Theatrum Europæum.

[3]) Prof. Fridericia anf. Skrift.

den daværende Repræsentant for denne Stand, den af hine Bagvaskere hadede, misundte og delvis frygtede Mand, Rigsmarsken Anders Bilde. Mod ham særlig vendte det uvidende, opviglede Folk sin Vrede; det var ham, hvem Hofkredsene i Kjøbenhavn frakendte Ære og Duelighed: ham der, syg og svag, forblev paa det mest udsatte Punkt, skønt han i Følge sin Stilling som den danske Hærs Overhoved, som Organisator og Ordner, egentlig ikke hørte hjemme her. Ja, dersom han havde været Skyld i, at Frederiksoddes Besætning var saa utilstrækkelig i enhver Henseende, saa kunde man med Rette bebrejde ham noget; men det vides jo, at han ved sin Ankomst fra Hertugdømmerne i September forefandt en Fordeling af de danske Stridskræfter, som han ingen Indflydelse havde haft paa.

Hvorledes har ikke Ondskaben og Uretten triumferet den Gang, naar Virkningerne endnu i vore Dage ere saa kraftige! Og det var navnlig denne Begivenhed: at en syg og svag Mand, omgiven af kun en Hob uøvede Bønderkarle, blev overvunden af en Fjende, der stod paa Højden af Datidens Krigskunst og Krigerdygtighed, det var den, der blev saa kraftig en Løftestang til at styrte i Støvet den eneste Stand, for hvem Fædrelandet virkelig betød noget.

Betragter man alene den militære Side af Sagen, maa enhver indrømme, at saaledes som Forholdene faktisk forelaa hos de to Modstandere, betegner Begivenheden i Frederiksodde den 24. Oktober 1657 vel en Ulykke for Nationen, men er ikke nogen Skamplet. 3000 hovedsagentlig uøvede Bønderkarle bleve overvundne af en i Tal betydelig overlegen Modstander, der i militær Kraft var mange Gange stærkere. At Begivenheden

fra svensk Side udbasunedes som en Vaabendaad af første Rang var et nødvendigt politisk Træk, som ogsaa bar rigelig Frugt — at den kunde faa saa skæbnesvangre Virkninger i Danmark taler hverken til Fordel for Nationens sunde Sans eller til Gunst for deres Oprigtighed og gode Villie, der i hine mørke Dage vare de virkelig styrende og ledende [1]).

Til Slut skal omtales en særegen Begivenhed fra denne Krig, nemlig Rigsmarskens formentlige Marche fra Ribe til Frederiksodde under Belejringen. Det har hidtil været den almindelige Antagelse [2]), at Anders Bilde indskibede sig med en Del Tropper i Glückstadt, sejlede til Ribe og derfra marcherede gennem det af Fjenden besatte Jylland til Frederiksodde. Ja Pufendorf ved endog at fortælle [3]), at Anders Bilde først marcherede til Kolding og der fra til Frederiksodde. Prof. Fridericia siger, at Marsken havde 1000 Mand Infanteri med sig, at han afgik fra Glückstadt den 2. September og ankom til Frederiksodde midt i September. Professoren har aabenbart selv næret nogen Mistro til Rigtigheden heraf; thi han finder det „mærkeligt nok", at det lykkedes at komme

[1]) Det var dem, Christen Skeel advarede Kongen imod, da de udsprede Mismod, søge at skabe Forvirring og udsætte Konge og Rige for den største Fare ved deres Skamskrifter. „De nyde Lejde og med vores Formue beriges, som af ingen anden end Eders Majestæt dependere og alting med Eders Majestæt opopsætte". Rigsraadsbreve $^{2}/_{11}$ 1657.

[2]) F. Eks. Fridericias anf. Skrift Pag. 278 og Meidell: Fra Enevældens Dæmring Pag. 139.

[3]) Den franske Udgave Pag. 398.

gennem den svenske Belejringshær[1]). Kaptajn Meidell lader Rigsmarsken indskibe sig allerede den 15. August samme Sted; han bliver vel opholdt af Modvind o. s. v., men slipper alligevel ind i Fæstningen. En Fortælling om, at Marsken sejlede Jylland rundt med sine Skibe og Folk, betragter Meidell som en af de mange Bagvaskelser mod Anders Bilde.

Og dog er netop denne Fortælling rigtig, det andet urigtigt. Allerede dette, at Beretningerne om denne mærkelige Marche ere afvigende fra hinanden, maatte gøre Forskeren forsigtig. Siden den 25. August laa Wrangel foran Fæstningen, hans „Partier", stærke Rytterafdelinger, gennemstrejfede hele det sydlige Jylland og holdt specielt Øje med Egnen omkring Ribe, da Spionefterretninger sagde, at den danske Rigsmarsk paatænkte at gaa i Land her for at marchere tværs over Halvøen.

Allerede den 10. August skriver Carl Gustav til Wrangel, at han har sikker Efterretning om, at Anders Bilde med de Ryttere, Knægte og Dragoner, han har hos sig, vil gaa ad Søvejen til Ribe[2]), og den 30. underrettes Wrangel om, at Bilde vil forsøge pr. Skib at komme til Ribe og derfra vil marchere til Aarhus eller Aalborg, og Wrangel skal absolut forhindre, at dette sker.

Men Anders Bilde har næppe for Alvor tænkt paa at forsøge noget saa dumdristigt. Han har bestemt sig til at benytte Søvejen nord om Skagen, og for at lede Fjenden,

[1]) Endnu stærkere fremtræder denne Tvivl i „Danmarks Riges Historie" (Side 383), hvor Professoren indskrænker sig til en kort Bemærkning om, at Anders Bilde med 1000 Mand naaede ind i Fæstningen, uden nærmere Angivelse af Maaden, hvorpaa dette skete.

[2]) Svenske Rigs-Registratur Fol. 1631 og 1711.

hvis gode Efterretningssystem han sikkert har kendt alt for godt til, at han kunde tænke paa at skjule sin Indskibning, paa Vildspor, har han selv udspredt Rygtet om den paatænkte Landgang ved Ribe. Derfor indløbe Efterretningerne Slag i Slag i det svenske Hovedkvarter i Slutningen af September, at nu er Marsken ankommen ad Søvejen.

Saaledes skriver Wrangel den 20., at han i Følge Kongens Befaling (nu har Kongen altsaa erfaret den rette Sammenhæng, men for sent) havde givet Admiral Geertson Ordre til at krydse ved Skagen for at opsnappe Marsken: men han har nu erfaret, at Marsken for fire Dage siden (altsaa den 16. eller 17.) er ankommen til Fyen, og Wrangel har selv set, at to hollandske Skibe, fulde af Bildes Folk, ere løbne ind til Frederiksodde[1]).

Fra Aalborg skriver den tidligere omtalte svenske Spion (formentlig en dansk Borger) den 21.: „For tre Dage siden er vor Rigsmarsk med fem Skibe fra Glückstadt sejlet forbi Sæby til Frederiksodde. Han havde med sig 2000 Mand, nogle sige 4000. Han har haft god Vind og er nu vel naaet til Stedet. Han har været meget syg og har ladet hente Præsten fra Sæby ud til sig for at berette sig“ [2]).

Den 26. har Wrangel faaet nye Efterretninger og skriver, at Bilde har været meget syg og er det endnu efter sin Ankomst til Frederiksodde. Han har ladet sig berette ved Samsø. Han havde med sig omtrent 1000 Mand, men mest „lasede og abgerissen“ [3]). Samme Dag deser-

[1]) Wrangels Breve. S. R. A.
[2]) Den danske Krig, Jylland og Øerne 1657—58. S. R. A.
[3]) Wrangels Breve. S. R. A.

terede de to tidligere omtalte Kaptajner til Svenskerne, og de have nok sørget for at være forsynede med gode og paalidelige Efterretninger for at være sikre paa en god Modtagelse hos Wrangel.

Endelig skal det nævnes, at Anders Bilde døde den 10. November og ikke den 9. som hidtil antaget. Wrangel skriver nemlig den først nævnte Dag, at Rigsmarsken døde „i Dag, tre Timer efter Midnat“ [1]).

[1]) Wrangels Breve. S. R. A.

De danske købstæders skattevæsen

indtil begyndelsen af det 17. århundrede.

En oversigt

af

M. Mackeprang.

M. Mackeprang.

Fra det 15. århundrede til enevældens indførelse dannede den årlige byskat i fiskal henseende skæl mellem land og by. Da således rådet i Thisted ikke ret vidste, om byen var en fri købstad eller en landsby, uagtet den 1524 havde fået de samme privilegier som Viborg, fik en kommission på fire adelsmænd befaling til at undersøge forholdene og taxere den til årlig byskat som andre købstæder[1]). Bortfaldt købstadretten, ved at byen nedlagdes, forsvandt byskatten og afløstes af de sædvanlige bonderedsler. I å. br. af 19. juni 1578 om Kongsbaks og Falkenbergs nedlæggelse til fordel for Varberg hedder det f. ex. om de indvånere, der agtede at blive boende på den gamle grund, at lensmanden skulde sætte dem „for skyld og landgilde som

[1]) Danske Atlas V, 419 f. Efter jordebogsafgifterne ansattes den til 100 mk. d. årlig.

andre bønder". De to afgifter, landgilde og byskat, modsættes således hinanden og opstilles som karakteristiske for de to uprivilegerede stænder; indbyrdes frembyder de også visse lighedspunkter. Begge bevarede de nemlig gennem århundreder deres størrelse uforandret og var således mindre en skat end en på grunden hvilende kanon.

Den årlige byskat var dog ikke købstædernes ældste skat. Den lader sig ikke med sikkerhed påvise før omkring 1400, og allerede i begyndelsen af 12. århundrede omtales i flere østdanske stæder en anden skat, midsommersgælden[1]). Det er tilfulde godtgjort af professor Steenstrup, at midsommersgælden er identisk med den arnegæld, der svaredes i de jydske byer, og da jeg med hensyn til dens oprindelse og udbredelse intet nyt kan fremføre, skal jeg indskrænke mig til at henvise til denne forskers redegørelse[2]).

Men jævnsides med midsommersgælden havde man i modsætning til det 16.—17. århundrede en mængde andre skatter. Adskillige steder forekommer således græsgæld eller toftegæld, sikkert en slags leje af de jorder og fælleder, kongen havde overdraget byen[3]). Meget udbredt var endvidere i Østdanmark den såkaldte tyvestud, som bar navn efter den anvendelse, den fik. Såvel den københavnske stadsret fra 1254 som Roskildes fra 1268 bestemmer nemlig, at fogden skal have to denarer

[1]) Hvilken forbindelse kan der være mellem denne skat og de midsommerspenge, hvormed tyven efter Thor degns artikler (længere danske text art. 25.) tinger sig fra bonden?

[2]) Studier over K. Valdemars Jordebog S. 144 ff.

[3]) F. ex. Kbh.s stadsret 1254 art. 17, Næstved 1484 (S. r. D. IV, 362).

af hver borger i tyvestud, og både den såkaldte skånske birkeret og de skånske byprivilegier fra 1360—61 gør det til pligt for hvert „madskab“ at give ham en denar til jul og en til påske, mod at han skulde holde tyvene i fængsel til den næste tingdag efter deres pågribelse[1]). Disse skatter udrededes af alle borgere, men desuden fandtes en række særlige afgifter, der dels ramte købmænd og håndværkere i forening, dels og navnlig de sidste. Fælles er torvørtugen eller -gælden og de ret sjældent forekommende vinduspenge, afgifter hvis navne er tilstrækkelig talende, til at man kan udelade videre kommentar. De ældste oplysninger om særlige håndværkerafgifter får man gennem Slesvigs gamle stadsret. I følge denne skulde skomagerne årlig give 3 mk. penge, peltserne 1 mk. eller 1000 skind, bagerne 3 ℔ mel til Ste. Hans og 6 øre penge 3 gange om året. I den yngre redaktion er alle disse ydelser forsvundne, hvorimod de københavnske bagere, sudere, slagtere og ølkoner endnu i slutningen af det 14. århundrede måtte yde lignende kendelser til deres herre, Roskilde-bispen[2]).

Bortset fra disse næringsafgifter er det ejendommeligt for de andre skatter såvel midsommersgælden som tyvestuden, at de indenfor samme by altid udredes med et en gang for alle fastsat beløb for hver person eller husstand (madskab, commedia). De må betragtes som en slags kopskat, og de opgivelser, der i kong Valdemars jordebog findes om midsommersgældens størrelse, kan

[1]) Kbh. stadsret 1254 art. 3, Roskilde art. 9, Birkeretten art. 11. Malmø art. 29, Lund art. 7—9, Halmstad art. 7—12.

[2]) Slesvigs ældre stadsr. art. 32. Roskilde-bispens jordebog i S. r. D. VII, 104—05.

altså alene have gyldighed for et enkelt år. De adskiller sig herved fra byernes anden hovedskat, ledingspengene, som trådte i stedet for ledingens ydelse in natura og pålignedes byen med et fast beløb, der overensstemmende med den senere byskat synes at have haft en konstant karakter[1]). Da købstæderne foruden disse pengeskatter endvidere havde naturalpræstationer som afgift af fiskefangsten, pligt til at brygge øl o. s. v. samt en del ægtarbejde, vil man se, at deres skattevæsen har haft et i høj grad broget udseende[2]).

Overgangen fra det ældre system til det senere enkle og usammensatte, hvor byskatten bliver købstædernes eneste ordinære skat, er vanskelig at udrede, dobbelt vanskelig fordi de optræder samtidig, om end sjælden i sted så dog hyppig i tid. Midsommersgælden holdt sig i flere byer til begyndelsen af det 15. århundrede; således omtales den i privilegierne for Malmø og Helsingborg af 1415, ja den forekommer endog så sent som 1493 i et privilegium for Skovkloster, hvorved kong Hans bekræftede dets ret til at oppebære midsommersgælden og andre småredsler af Næstved, der var bleven det overdraget af Erik Lam 1140[3]). Ledingspengene er efter Kristoffer af Bajerns privilegium for Viborg fra 1440 denne bys eneste skat, og endnu under kong Hans svaredes der foruden den egentlige byskat både ledings-

[1]) 1286 fritages således Slesvig for solutionem 40 mr., que dicitur bygyold, ratione expeditionis. Hasse, Urkunden etc. II, 290.

[2]) En god oversigt over alle de en enkelt by pahvilende afgifter haves i indtægtslisterne i Roskilde-bispens jordebog for Roskilde og København (S. r. D. VII, 68—69, 104—05), samt for Næstved i S. r. D. IV, 362.

[3]) S. r. D. IV, 342 xxxii. 1505 betaler byen årlig byskat.

penge og arnegæld af Randers [1]). At midsommersgælden i det mindste i Næstved havde bevaret sin gamle karakter, fremgår bedst af, at den 1484 betaltes med 2 sterlinger af hvert madskab [2]).

Undertiden synes de ældre afgifter at være gået op i byskatten. Således hedder det i Kristian I's privilegium for Husum, der almindelig sættes til c. 1465, at byen skal give 300 mk. l. „hvori de penge, som de var pligtig til årlig at give os af arnen, skal være iberegnede [3])“. Dette kan jo ikke være andet end arnegælden, der ikke blot blev betalt af egentlige købstæder — en sådan var Husum nemlig ikke —, men også af landsbyer eller små handelspladser som f. ex. Varnæs ved Åbenrå fjord. Men at dette ikke overalt har været tilfældet, viser den i Roskilde-bispens jordebog givne oversigt over hans indtægter af selve Roskilde by; her opføres såvel midsommersgælden med en sterling af hvert madskab som stadens pactus, der sættes til 100 mk. s. Og pactus må efter de fra samme håndskrift stemmende efterretninger om Nykøbing og København forstås som byskat, om det end i dette tilfælde ikke er så absolut afgjort som ved de to andre købstæder [4]).

---

[1]) Nemlig 22 mk. lb. og 3 mk. s. i arnegæld (Danske Mag. 2. R. IV, 290).

[2]) S. r. D. IV, 362.

[3]) Registrum K. Christian I S. 74: Dar mede sodane gelt, alse se uns jarlikes van des herdes wegen to gevende plichtich weren. ingerekent wesen schall.

[4]) S. r. D. VII, 68—69, jfr. Danske Mag. 5. R. IV, 67. Efterretningerne om Københavns og Nykøbings byskat er som oplyst af prof. Erslev (Mag. s. 66 og 68) senere tilføjelser. Jeg siger „ikke så absolut afgjort“, fordi pactus her er ansat til 100 mk. s., hvilket efter den alm. møntberegning vil svare til 281 mk. 4 sk. l. Men byskatten var senere kun 200 mk., og der gives

Enkelte træk peger også på en vis forbindelse mellem ledingspengene og byskatten. I Kristoffer af Bajerns omtalte privilegium for Viborg hedder det (art. 1), at ledingspengene (denarii expeditionales) skal udlægges på det første byting efter kyndelsmisse, hvilken bestemmelse er gået over i Holstebros byret fra 1552, blot med den forandring, at denne i stedet for ledingspengene har årlig byskat[1]). Det tyder også i denne retning, at den årlige byskat i det 16.—17. århundrede i mangfoldige byer, som f. ex. København, Middelfart, Næstved, Randers, Ringkøbing og Skelskør, kaldes orlovsskat, et navn, der muligvis kan bringes i forbindelse med det middelalderlige kværsæde, uden at jeg dog er istand til at kunne præstere noget bevis herfor.

Kong Valdemars jordebog indeholder en række oplysninger om størrelsen af de enkelte afgifter fra adskillige af landets byer[2]). Men selv med anvendelse af en vidtdreven kombinering og fortolkning er det ikke muligt at bringe disse talstørrelser i rimelig forbindelse med de senere skatteopgivelser. Ikke en gang de, man kunde næsten sige fossile, 22 mk. penge, Randers på kong Hans' tid betaler i leding, og som man med god grund

ikke noget mere konstant end disse afgifter, hvis størrelse desuden passer for de to andre byer.

[1]) Jydske Saml. X, 179. Sæbys ligeledes afledte privilegium mangler denne artikel; i de danske oversættelser fra 16.—17. årh. gengives den. exped. med udbudsdenarier (Ursin, Viborg. S. 63). Tiden må forstås rent bogstavelig og angår ej udbetalingstiden til rentekammeret, jfr. lignende bestemmelser for Thisted 1542 (Danske Atlas V, 420).

[2]) Såvel i den såk. „hovedliste" fra 1231 som i „indtægtslisten" og „plovtalslisten". De to sidste er dog ret værdiløse, da det ikke vides, hvilke indtægter de omfatter. Hovedlistens opgivelser af købstadydelser er sammenstillet af Erslev i Valdemarernes Storhedstid S. 286—87.

kunde tillægge en meget høj ælde, lader sig genfinde; byens ledingsafgift er nemlig 1231 20 mk. sølv. Alene ved et par købstæder er der en svag mulighed for, at vi i jordebogens summer har et til byskatten svarende beløb, skønt jeg rigtignok er mest tilbøjelig til at betragte denne lighed som en drilagtig tilfældighed. Viborg svarer således efter hovedlisten 120 mk. penge i ledingsafgift og 80 mk. for mønten, dens byskat er 200 mk., men ganske vist lybske mk. Det andet exempel er ikke meget bedre. Helsingørs byskat var 56 mk. 4 sk. eller 20 mk. lødig, og i den såkaldte indtægtsliste står der „Hælsingør XX m̊“, uden at der dog mæles et ord, om man herved skal forstå mk. sølv eller mk. penge; det sidste er måske det sandsynligste, og således brister også denne sæbeboble.

Heller ikke ad denne vej er det altså muligt med sikkerhed at udrede de gamle skatters endelige skæbne, og den tanke, at de fra at være statsskatter kunde være gåede over til at blive kommunale afgifter eller magistratssportler, må i det mindste opgives for de to vigtigstes vedkommende, hvorimod det sandsynligvis har været tilfældet for enkelte af håndværkernes kendelser. Faktum er, at de forsvinder, og at vi i løbet af det 15. århundrede i stedet for den tidligere brogede masse træffer en eneste skat, der ikke hviler direkte på den enkelte borger, men på byen.

Den årlige byskat er utvivlsomt overført fra Tyskland. Også her havde købstadsskatterne fra første færd hvilet på hver enkelt borger, men efterhånden kommer kommunen til at stå som den beskattede; en sjælden gang findes dog begge systemer jævnsides ligesom i Roskilde. Meget tidlig fastsættes skattebeløbene til en be-

stemt sum. Allerede 1235 fritages en lille rhinsk by for alle andre afgifter mod en årlig skat på 20 mk. sølv, og i løbet af det 13. århundrede gennemføres dette overalt [1]). Det karakteristiske for denne skat, den „sædvanlige skat“ som den kaldes, er dens konstante karakter, idet den holder sig uforandret gennem flere århundreder, ja for en by endog fra Rudolf af Habsburgs tid til det tysk-romerske riges opløsning 1806 [2]). Ganske det samme er et særkende for den danske byskat. Endnu mere afgørende er dog, at betalingstiden var den samme i begge lande. Fra begyndelsen af 14. århundrede bliver nemlig Mortensdag den gængse termin for de tyske rigsstæder samt adskillige andre byer, og også i Danmark er byskatten fra begyndelsen knyttet til denne dag, hvad der f. ex. i Ålborg gav den navn af Martiniskat [3]). Men denne dag har ikke gammel hævd som skattetermin i Danmark; midsommersgælden og arnegælden skulde jo som navnet angiver betales til St. Hansdag, og den almindelige landskat, studen, i det mindste fra slutningen af det 13. århundrede til St. Andreasdag (30. november), der endnu i begyndelsen af 16. århundrede var betalingsdag for bonderedsler og ligeledes kendes fra enkelte købstadsafgifter af agrarisk karakter som toftegælden [4]). I betragtning af den sejghed, hvormed man holdt fast ved slige terminer, må det anses for givet, at byskatten

[1]) Se i det hele Zeumer, Die deutschen Städtesteuern im 12. u. 13. Jahrh. S. 20—21, 23 ff. (Staats- u. socialwissensch. Forsch. 1. Bd. 2. H.).

[2]) Zeumer S. 153.

[3]) Zeumer S. 29. — Den egentlige frist synes i Danmark at være 8 dage efter Mortensdag.

[4]) Frdng. af 1284 for Sjælland art. 7 (Gehejmearch. Aarsberetn. V. 21). — Åbenrå stadsret art. 5, Haderslev stadsret art. 31.

er et lån syd fra, hvilket, som vi senere skal se, også gælder om enkeltheder ved skattevæsenets ordning.

Den årlige byskat kan, som ovenfor anført, påvises med sikkerhed c. 1400. Indtil 1450 har jeg truffet den bl. a. i følgende købstæder:

1370-1400	Roskilde	(S. r. D. VII, 68)
c. 1400	Nykøbing, Odsherred	(„ „ 36)
„ „	København	(„ „ 105)
1406	Horsens	(Nye Danske Mag. VI, 236)
1409	Nysted	(Repert. III, 128)
1417	Århus	(Ibd. S. 237)
1429	Slesvig	(Reg. K. Christian I. S. 383)
1431	Eckernførde	(Stemann III, 43)
1436	Svendborg	(Repert. III, 487)
„	Tønder	(Westphalen, Monumenta IV, 3224)
1448	Flensborg	(Reg. K. Christian I. S. 398—99) [1])

Med undtagelse af Nysted nævnes den i de andre byer på en sådan måde, at man ser, det er en alt existerende afgift, og det skyldes sikkert ene manglende efterretninger, at vi ikke kan føre den endnu længere tilbage. Grunden til dens fremkomst er ukendt; det har vel i almindelighed været pengetrang hos kongen, der lod ham foretrække denne større, samlede sum fremfor en hel række mindre, som det ofte kunde volde vanskeligheder at få inddrevet. Muligvis kan også analogien fra de i det 14. århundrede så almindelige extraordinære skatter, de såkaldte „beder", have været en medvirkende faktor. Dens indførelse synes at have gået ret stille af, kun fra fire byer [2]), Nysted (1409), Tønder (1436), Odense (1477)

[1]) Alt c. 1433 synes den at forekomme her (Dipl. Flensborg. I, 416).
[2]) Odense: Rosenvinge V, 208. art. 12; Bogense: Aflev. 1648.

og Bogense (1504), er der bevaret os meddelelse herom eller rettere om dens fastsættelse. Navnet pactus, hvorunder den forekommer i de tre sjællandske byer, lader formode, at den er resultatet af en forhandling mellem byen og kongen. Andre steder omtales den simpelthen som skatten (f. ex. Århus) eller de penge, byen plejer at give (Horsens), i plattyske breve fra Sønderjylland hedder den ofte „rechtes plicht unde jarlikes schatte“, eller „plicht unde orbor“. I det 16. århundrede er årlig byskat den officielle betegnelse, jævnsides med hvilken dog også orlovsskat er i brug i byerne selv.

Enkeltvis udrededes byskatten såvel i penge som i naturalier. Nysted skulde således efter brevet 1409 foruden 90 lybske mk. give 2 læster byg eller malt, Tønder 20 mk. lybsk, 2½ læst malt, 10 fede svin og 20 sider flæsk, og endnu langt ned i det 16. århundrede betalte Skagen og Hjørring udelukkende fisk, ligesom Nysted vedblev at levere sine 2 læster byg[1]). Dette er dog undtagelser. Reglen var i det mindste fra begyndelsen af det 16. århundrede, da vi gennem kansleren Klaus Gjordsens optegnelser om kronens indtægter på kong Hans' tid får den første samlede oversigt over alle byskatter, at de udrededes i penge. De er dels ansatte i løde mark (mark sølv), dels i mark dansk ɔ: lybske mark à 16 sk., således at en lødig mark er lig med 45 sk., et værdiforhold der vides at have været gældende c. 1400[2]).

[1]) Stundom kunde også en eller anden ægtydelse træde i stedet. Således fritoges Korsør 1558 ¹/₆ for al byskat mod for fremtiden at føre kongens folk over beltet. 1524 fik Helsingør en lignende begunstigelse, men kun på 8 år (Frederik I's Danske Reg. S. 46. Kancel. Brevb.).

[2]) Aarb. f. nord. Oldk. 1886, S. 138, n. 2, jfr. f. ex. Svensk Diplomatarium II, 452.

Først derved bliver de ofte yderst mærkværdige beløb på 281 mk. 4 sk., 56 mk. 4 sk., 28 mk. 2 sk., 8 mk. 7 sk., 19 mk. 11 sk. o. s. v. forståelige. Selve skattesummerne peger forøvrigt hen på en tid, da størrelsesforholdet mellem købstæderne var et ganske andet end det, man sædvanlig er vant til at regne med, ikke blot fra den nyere tid, men også fra slutningen af det 16. århundrede. Køge og København er således taxerede ens, nemlig til 281 mk. 4 sk. = 100 mk. sølv, og Helsingør står i klasse med småstæder som Kerteminde, Nykøbing og Vordingborg (med 56 mk. 4 sk. = 20 mk. sølv), medens derimod Næstved, Malmø og Odense er landets højst beskattede byer (300 mk.) [1]).

Det er allerede gentagne gange berørt, at den årlige byskat gennem lange tider beholdt den samme størrelse. For nærmere at dokumentere dette samt gøre rede for de enkelte byers ansættelse har jeg i et tillæg givet en oversigt over byskatterne efter rentemesterregnskaberne fra 1580 og 81, sammenlignet med de opgivelser, der haves i Klaus Gjordsens lister, suppleret med såvel ældre som yngre efterretninger, hentede andetsteds fra. Jeg har valgt regnskaberne fra 1580 og 81, fordi de, såvidt mig bekendt, er de sidste, der regelmæssig opfører byskatterne efter gammel møntregning i mark, hvorved en altid noget vanskelig og tvivlsom omsætning fra daler til mark kan undgås, men for mangfoldige byers vedkommende har skatten bevaret sin størrelse langt ud over denne tid, ja lige til den ophæves kort efter enevælden. Selvfølgelig forekommer der også undtagelser herfra. Da taxeringen skrev sig fra så tidlig en tid, kunde det ikke

[1]) Udenfor kongeriget betaler Flensborg 600 mk. (Dipl. Flensborg. I, 556 [1452] II, 322 [1543]).

undgås, at der efterhånden opstod højst absurde tilstande, idet skatten aldeles ikke stod i noget rimeligt forhold til byens virkelige størrelse og skatteævne, der jo var udviklingens love underkastet. Regeringen søgte undertiden at råde bod herpå, og fra slutningen af det 16. århundrede haves der adskillige exempler på skattenedsættelser, om end langt færre end man kunde vente. Om Stege hedder det således, at den var bleven meget forringet, da fiskeriet var aftaget; før havde den haft c. 500 bosiddende borgere, nu var tallet sunket stærkt, og da taxeringen var altfor hård, nedsattes den fra 200 til 100 mk., „som mønten før gik“ [1]). Hvorvidt regeringen ved vedtægt eller lovbud var forpligtet til ikke at forhøje byskatten, vides ikke; et faktum er imidlertid, at sligt næsten ikke kendes, bortset fra den forandring, møntreduktioner o. l. måtte medføre. Disse gav da også anledning til klage. Svendborg betalte således før reduktionen i 1572 200 mk. d., efter reduktionen 100 dlr., altså egentlig det dobbelte, men ved å. br. af 4. juni 1578 nedsattes skatten til 50 dlr. [2])

Byskatterne var små, set på baggrund af det økonomiske opsving i købstæderne gennem det 16. århundrede endog meget små, og medens de i ældre tid havde haft nogen finansiel betydning ved at tilføre kongen rede mønt, spillede de efter 1536 en aldeles underordnet rolle

---

[1]) Ved å. br. af 1582 $^{21}/_{6}$ i Sj. Reg. XII, 240—41. Jfr. også Horsens, der 1579 skulde taxeres lige med Kolding, da mange gårde var øde eller købte af adelen (Kanc. Brevb. S. 784—85), og Kolding, der 1567 $^{22}/_{7}$ blev taxeret som Vejle (Kanc. Brevb.).

[2]) Ved å. br. af 1595 $^{21}/_{5}$ fritoges Roskilde for de 100 mk., hvormed dens byskat tilforn var bleven forhøjet (Sj. Reg. XIII, 396), men muligvis står denne forhøjelse også i forbindelse med en møntreduktion.

i statens budget. Efter Klaus Gjordsens optegnelser skal de under kong Hans have udgjort c. 6500 mk., medens lensindtægterne anslås til 26 à 28000 mk., altså det firdobbelte[1]). Efter rentemesterregnskabet for 1580 var forholdet som 1 til 12, nemlig 2900 dlr. mod c. 37000[2]). Og hertil kom, at skattebeløbet af flere årsager meget ofte ikke indgik i kongens kasse. Før Grevefejden var nemlig byskatterne indbefattede i mange købstadsforleninger og pantsættelser, ligesom der også ofte anvistes enkelte personer en større eller mindre del af en enkelt byskat som belønning for ydede tjenester, som afdrag på gæld eller lignende[3]). I god forståelse med regeringens hele købstadspolitik skete der under Kristian III en stor forandring i dette forhold; enkelte levninger fra den gamle tid kunde vel blive stående, men normalt indbetaltes nu alle byskatter direkte til regeringen, og det må anses for ganske exceptionelt, at Viborgs halve byskat så sent som 1589 bortgaves ad gratiam[4]). Andre omstændigheder gjorde dog et dybt skår i regeringens indtægt af købstæderne, og navnlig må de talrige fritagelser enten for en bestemt tid eller ad gratiam fremhæves. Disse var i hele det 16. århundrede yderst almindelige; man behøver blot at gennemløbe sagregistret i "Kancelliets Brevbøger" for at overbevise sig om, at regeringen i så henseende stillede sig meget

[1]) Danske Mag. 3. R. I, 136—37.

[2]) Efter Grundtvig, Frederik II's Statshusholdning S. LV. Summen er fremkommen ved at medtage restancerne fra 1579, thi tager man alene skatten fra 1580, bliver forholdet som 1 til 18.

[3]) En mængde exempler i Erslev, Danmarks Len og Lensmænd S. 163—66. Jfr. Danske Mag. 5. R. II, 119—26.

[4]) J. R. V, 90. Nemlig til landstingsskriveren, der 1573 $^{2}/_{6}$ for 2 år havde fået hele skatten (Kancelliets Brevb.). I 1568 svaredes endnu fra gammel tid 10 mk. af Storeheddinges byskat til Helligtrekongers Kapel i Roskilde (Kanc. Brevb. S. 358).

imødekommende overfor borgernes ønsker. Blandt de mangfoldige motiver til fritagelse var ingen almindeligere end ildebrande, der på grund af de overalt brugelige strå-tage så at sige hørte til dagens orden. Desuden også „den farlige sygdom pestilentse“ eller andre ulykker; da det således berettedes om Skanør og Falsterbo, at de var „mestendelen ødelagte af sand, som daglig tager overhånd“, eftergav Frederik II dem 1577 foreløbig skatten[1]). Fritagelserne var som anført dels på tid, dels ad gratiam, „til vi anderledes derom tilsigendes vorder“. I begge tilfælde kunde de have meget lang varighed. Om Nyborg hører vi, at dronning Dorothea og rådet havde givet den frihed i 40 år, og et fribrev til Vordingborg fra 1577 tilbagekaldtes først en menneskealder senere[2]). Hyppig overlodes skatten også til byerne selv. Snart manglede man penge til at forbedre havnen, snart var det et rådhus' der skulde bygges, snart skulde fæstningsværkerne udvides og istandsættes. I den sidste henseende synes de skånske købstæder at være bleven stærkt begunstigede. Landskrone fik således 1579 sin byskat og cise i 2 år til arbejder på befæstningen og havnen, og 1581 fornyedes tilståelsen ad gratiam; senere overdroges Malmøs skat for hele 10 år til byens befæstning, efter at der til denne 1586 var bleven anvist 2 års skat samt den halve told og cise[3]). Den fremragende betydning, netop denne by havde, gør jo også en sådan gavmildhed ret forståelig.

[1]) Kanc. Brevb. S. 220.

[2]) Repert. 1449 $^{26}/_{9}$. En afskrift af Vordingborgs privilegium findes i „Indk. Breve til Danske Kancelli“; det indsendtes som følge af, at Kristian IV 1604 $^{16}/_{11}$ befalede dem atter at betale skat.

[3]) Kanc. Brevb. S. 676, Sk. R. I, 366 v, 545 v; III, 194. 1592 fik Lykå sine byskat- og fogedrestancer til befæstningen, der var brøstholden (Sk. Reg. II, 117).

Det var efter Grevefejden reglen, at byskatterne skulde indbetales direkte til kongens rentekammer, og også før denne tid har det været det normale for de købstæder, der lå under fadeburet; de talrige kvitteringer i brevbøgerne fra Kristian II's og Frederik I's tid beviser noksom dette. Det påhvilede borgmester og råd at indsende beløbet, men ligesåvel som alle andre myndigheder, lensmænd, byfogeder, toldere, cisemestre m. m., var de yderst sendrægtige med dette hverv. Det var såre vanskeligt at få pengene ind, og man kan ikke sige andet, end at regeringen har vist en næsten englelig tålmodighed. Thi restancerne var ofte meget gamle, som det fremgår af følgende ganske tilfældig valgte exempel[1]). Ved nytårstid 1592 restede 24 byer for 1 år, 6 for 2, 8 for 3, 1 for 4, 1 for 5, 3 for 6, 2 for 7, 1 for 8, 2 for 9, 2 (Helsingborg og Præstø) for 11, ja en (Holstebro) endog for ikke mindre end 15 år! I det hele havde altså ikke færre end 51 byer eller c. ²/₃ af det samlede antal ikke betalt deres skat i rette tid.

Undertiden blev kravene for gamle, eller byen var for fattig til at betale, og der var da intet andet at gøre end at lade nåde gå for ret, men som oftest fastholdt regeringen, hvad rimeligt var, sine krav, og hvasse missiver kunde da udgå til magistraterne. Hvad der imidlertid i høj grad undskylder disse, var den for alle tider fælles ulyst, borgerne havde til at indbetale deres skatteportioner. Gang efter gang måtte de, som nedenfor nærmere skal påvises, manes, og resultatet blev alligevel ofte tarveligt. Ligeledes har sikkert den besværlige rejse og den for mange småbyers budget ikke ubetydelige ud-

---

[1]) Sj. T. XVIII, 150 v—51. Jfr. 118 f.

gift, skattens oversendelse medførte, haft sin betydning, og rimeligvis for at råde bod herpå oprettedes under Syvårskrigen et nyt embede, idet der 1568 udnævntes en renteskriver for Nørrejylland. Noget senere, nemlig 1581, fik Hans Skriver, borgmester i Kolding, bestalling på at være renteskriver og oppebære de årlige byskatter af købstæderne i Jylland samt høre byfogedernes og de små cisemestres og tolderes regnskaber og modtage deres oppebørsler. Hans årsløn skulde være 100 dlr. samt sædvanlig hofklædning til sig selv og en dreng [1]). Før 1620 har jeg endnu truffet to af disse lokale renteskrivere, der begge var rådmænd i Århus [2]). Allerede tidligere ser man dog jævnlig, at enkelte adelsmænd har fået befaling til at opkræve købstadsskatter; således f. ex. 1569 med den motivering, at det ellers må befrygtes, at de ej betales i rette tid.

Langt større finansiel betydning end den årlige byskat havde uden sammenligning de extraskatter, der i krigstid, eller når forholdene ellers krævede det, som f. ex. til kroning eller brudeudstyr, pålagdes købstæderne med beløb, mod hvilke de årlige byskatter, navnlig for de mere anseelige stæders vedkommende, næsten virker komisk ved deres lidenhed. Da disse skatter imidlertid ramte alle de uprivilegerede stænder og pålignedes ens for bønder og borgere, nemlig efter princippet: Den rige hjælpe den fattige, har en skildring af dem sin rette plads i en fremstilling af landets almindelige skattevæsen,

---

[1]) Kanc. Brevb. 1568 6/9. J. Reg. III, 251—52.

[2]) Nemlig Peder Christensen (Hübertz, Aktst. vedk. Aarhus I, 224) og Hans Grønbek (J. R. VI, 487). De synes at være blevne lønnede af deres egne oppebørsler.

og jeg skal derfor her nøjes med at henvise til P. V. Jacobsens bog om dette æmne[1]). Standser denne end ved Frederík II's død, sker der dog ingen væsenlig forandring, førend landehjælpen i begyndelsen af 1620erne og særlig fra Danmarks deltagelse i Tredveårskrigen fuldstændig mister sin extraordinære karakter og bliver en sikker årlig gæst, ligesom også den såkaldte „drengeskat“, der tidligere havde været ukendt, nu kommer til[2]). Og på sin vis kan desuden disse skatter ikke gøre krav på så stor interesse som den årlige byskat, der på flere steder synes at have dannet grundlaget for de kommunale skatter.

Vi ved for middelaldrens vedkommende endnu mindre om disse end om statsskatterne. Stor betydning har de næppe haft, men at de har existeret, er utvivlsomt. Når det således i et privilegium for Malmø hedder: „Skal borgmestrene og rådet ingen ny pålægning pålægge, uden vor foged er derover“, kan dette, forekommer det mig, kun have nogen mening, hvis talen er om kommunale skatter[3]). Først fra den tid, da skattemandtal og lignende

---

[1]) Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II S. 98 f. Som Jacobsen allerede har bemærket (s. 104—05), ser man kun meget sjældent, at borgerne lægges i lægd til disse skatter; derimod var det mere almindeligt ved udredning af forskællige præstationer som bådsmands- og bøsseskyttehold o. l.

[2]) Den forekommer første gang i skattebrevet af 1631 $^{22}/_{7}$, men allerede ved det som tillæg til skattebrevet af 1629 $^{1}/_{10}$ udstædte missive af $^{12}/_{10}$ befales det, at købsvende også skal sættes i skat.

[3]) Rosenvinge V, 93 art. 13, jfr. priv. for Odense af 1495 art. 1, Skagens byret art. 19, kong Kristoffers stadsret art. 24 (alle hos Rosenvinge). Jeg skynder mig forøvrigt med at tilføje, at bortset fra de extraordinære skatter har grænsen mellem stats- og kommunale skatter ofte været yderst flydende, idet man jævnlig har nøjedes med at påligne den årlige byskat med et noget større beløb end strængt nødvendigt og anvendt overskudet til kommunens tarv.

kilder endnu er i behold i større mængde, nemlig midten af det 16. århundrede, er vi heldigere stillet.

I mange byer giver skattelisterne ingen anden oplysning end den rent faktiske, hvor meget hver enkelt betalte, men jævnlig får man dog gennem dem et indblik i måden, hvorpå det enkelte beløb er opstået, og flere steder viser det sig da, at man ved ansættelsen af skattens samlede størrelse er gået ud fra den årlige byskat. Navnlig er forholdene i Ribe lærerige i så henseende. Normalt eller rettere sagt i særlige gunstige år nøjedes man med at opkræve en „årlig skat før jul“ eller en „enfold“ skat, hvis størrelse, der dog kunde variere med en hundrede mk., falder sammen med byskattens. Men var tiderne onde, steg man til en dobbelt, 3-dobbelt, 4-dobbelt, 6-dobbelt, 8-dobbelt, 12-dobbelt, ja under særlig trykkende omstændigheder som f. ex. under Syvårskrigen endog til en 60-dobbelt skat. Den, der altså til dagligdags kunde slippe med at betale 1 mk., måtte dette år (1564) udrede 60 mk., hvortil dog må bemærkes, at han i listerne kun anføres med den sædvanlige taxt „skatskillingen“, der for at give den virkelige skat må multipliceres in casu med 60[1]). At det virkelig er den årlige byskat, der er lagt til grund, kan så at sige exakt bevises. En notits i skatprotokollen for 1570 fortæller nemlig, at til udredningen af nogle bådsmænd og andet skibsmandskab blev efter 250 mk. dansk årlig skat lagt en firdobbelt skat[2]). Og byskatten var netop 250 mk.

---

[1]) Efter de fra 1545 bevarede skattebøger (Provinsark. i Vibg.). Se f. ex. 1573, hvor der betales skat to gange og sidste gang en dobbelt skat eller „af hver mark 2 mk.“

[2]) Midfaste 1570; 11/4 s. å. lægges efter mandtalsregistret for 1569

Også andetsteds, som f. ex. i Ålborg, Næstved og Skelskør og en enkelt gang i Helsingør, har jeg truffet en lignende ordning med byskatten som enhed, der utvivlsomt har været ret almindelig udbredt.

I en by som Ribe fremtræder hver borgers skattebeløb som en helhed; i andre jydske byer er det derimod sammensat af forskællige faktorer. Randers ældre kæmnerregnskaber, der tillige indeholder årets skattemandtal, har således stundom en bemærkning om, at disse omfatter: Orlovsskat sat af borgmester, råd og menighed, markskat 1 sk., hele huspenge og halve huspenge „og dobbelt forskudt af dennem, som formå ikke at skatte markskat“. Orlovsskatten er vistnok en fællesbetegnelse, der i sig rummer alle de enkelte skatter, af hvilke markskatten var den vigtigste. Dennes navn kommer sikkert af, at den betaltes efter et opgivet antal „mark“, men man vægrer sig ved at tro, at dette beløb kan repræsentere mandens samlede indtægt, hvad der jo ellers lå nær at tænke; dertil synes de nemlig gennemgående at være altfor små. En af de i 1571 højest ansatte, der ejer hele otte gårde, er således kun taxeret til 200 mark skat. Og hvis man tør slutte fra andre byer, hvor en ganske lignende ansættelsesmåde brugtes, bliver det absolut umuligt. I anledning af, at Vejle ved å. br. af 10. april 1611 fik befaling til årlig under den svenske fejde at betale 300 dlr., siges det, at magistraten „overvejede markskatten“ med menigheden, hvorefter den sattes til $5^1/_2$ sk. d. Og i et lidt yngre skattemandtal hedder det: D. 14. febr. 1620 er lignet og lagt byens markskat, „og er

efter 250 mk. d. årlig skat en 24-dob. skat i henh. til miss. af $^{12}/_3$.

samtykt, at i år skal udgives af hver mark skat både til bådsmandshold så og til de 318 rdlr. til Halmstads bygning (i henhold til miss. af 1619 $^{22}/_{11}$) $10^{1}/_{2}$ sk. d.“, de 5 sk. at udlægge inden fastelavn, de $5^{1}/_{2}$ inden påske[1]). Svarede nu de opgivne mark til den virkelige indtægt eller formue, vilde skatteprocenten for disse år altså nå en så svimlende højde som henholdsvis 34,4 og 65,6 p. c., man vilde med andre ord komme til at betale en trediedel og to trediedel af sin indtægt i skat! Selvom dette i praxis er umuligt, er der naturligvis theoretisk set intet i vejen herfor, og det er derfor meget heldigt, at vi fra Kolding har en efterretning om, at der til dækning af omkostningerne ved en proces, byen førte på Viborg landsting, pålægges en skat af „1 mk. d. af hver skat mark[2])“. Skattemarken har altså utvivlsomt været en slags portion, og at sætte den lig med en almindelig, udmøntet mark vilde være ligeså urigtigt som at tro, at en tønde land og en tønde hartkorn var et og det samme. Den synes at have været en engang for alle fastslået énhed, men hvor stor den har været, og hvorledes man har beregnet den, ser jeg mig desværre ikke istand til at oplyse. Dette må så meget desto mere beklages, som vi ellers herved vilde have fået midler i hænde til at kunne føre vore undersøgelser over formuesforholdene i nogle danske købstæder et par menneskealdre højere op i tiden end nu, hvor mandtallene til den 1627 påbudte 2 procent skat, såvidt jeg ved, er det ældste nogenlunde brugelige materiale. En udvej er der ganske

---

[1]) Bysbogen (Byfogedafl. nr. 469) 1611 $^{26}/_{4}$ — „Kæmnerregnskaber 1611—50“.

[2]) Borgmester- og råds bog 1582—1631. Opgørelsen for 1606. I anledning af hyldingen 1608 pålægges en skat paa $^{1}/_{2}$ mk. osv.

vist, men den kan meget let føre os på vildspor. Et lignende princip, som det vi her har set i nogle jydske byer, genfindes nemlig i Nakskov, hvis borgere dels betalte en uforanderlig afgift, jordskyld kaldet, af deres faste ejendomme, dels udredede en næringsskat[1]). Enheden, skattemarken, kaldtes imidlertid for begge disse faktorers vedkommende ikke skattemark, men „løde mark", og det kunde jo tænkes, at man herved virkelig forstod den gamle sølvmark, i hvilket fald man sikkert er bleven ved med at anvende det værdiforhold mellem den udmøntede mark og sølvmarken, hvorefter denne sattes lig med 2 mk. og 13 sk. penge. Så helt umuligt, som det ved første øjekast ser ud til, er dette ikke, thi endnu et stykke ind i det 16. århundrede ansættes jo flere byers årlige skat i løde mark. Men mere end en hypothese er det naturligvis ikke, og det forekommer mig, at selv efter en sådan multiplikation med c. 3 vilde på den ene side skatteprocenten være uforholdsmæssig høj, medens på den anden side indtægterne vedbliver af være lovlig små.

Vender vi efter denne digression tilbage til Randers, lærer byens store videbrev af 1609 (art. 44) os, at „huspenge er jordskyld af agrene i vangene", og det siges sammesteds, at ingen huspenge skal udgives med skat „uden alene én tid om året med orlofsskat", altså ikke sammen med de extraordinære skatter[2]). Den opkrævedes selvfølgelig med et variabelt beløb, alt efter det benyttede areals størrelse. Den er gammel kendt i byen,

---

[1]) Skattemandtal 1585. Af hver løde mk. gives dette år 3 sk. såvel af de faste ejendomme som af „handelen" ɔ: næringen.
[2]) Videbrevet er trykt som tillæg til Neckelmann, Om Communevæsen.

thi allerede et kongebrev fra 23. jan. 1445 (Repert.) nævner „huspenge og skat“, og omtrent samtidig omtales den i Ribe[1]). Medens den mindre havde karakter af en skat end af en landgildeafgift, var den tredie faktor, forskatten, derimod en kopskat, der i det mindste ved århundredets slutning hvilede på alle, rig såvel som fattig, med det samme beløb, nemlig 3 sk.[2])

Denne afgift, hvis navn med små variationer skrives forskat, forskådt, forskodh og forskudt, er gammel i gårde her i landet; allerede 1461 bestemmes det ved en dagtingning mellem bispen i Århus og staden, at gejstlige gårde skal give forskodh til byen som tilforn[3]). Den synes at være en art supplement til markskatten, og fandtes ligesom denne både i Kolding og Vejle, hvor den forfaldt til St. Andreas dag og lader til at have været anvendt til kommunens eget brug. Om den også i disse byer altid er bleven pålignet med samme beløb, kan jeg ikke afgøre, men at dens samlede størrelse i Kolding indenfor årene 1596—1610 svinger mellem 14 og 16 dlr., gør det sandsynligt[4]). Endvidere var den i brug i Flensborg, hvis skattevæsen efter en fra c. 1500 stammende vedtægt var sammensat af de samme tre elementer, som vi traf i Randers, om end de enkelte navne ikke helt betyder det samme[5]). Det hedder nemlig, at de borgere, der bor i (deres egne) huse, skal give

---

[1]) Kinch I, 322.

[2]) Ofte, men ikke altid, træffes tillige en anden personlig afgift, nemlig ledingen, hvis størrelse ligeledes er 3 sk.

[3]) Hübertz, Aktstykker osv. I, 22—23. Den forekommer endnu i skattemandtal fra beg. af det 17. årh.

[4]) Bgm. og råds bog 1582—1631.

[5]) Vedtægten er trykt i Dipl. Flensborg. II, 931—32. Jfr. den senere tilføjelse til stadsretten af 1284 ibd. S. 886 noten.

8 sk. i huspenge, medens de, der bor i boder eller tilleje, skal give 4 sk. lybsk i forskat. Desuden skal alle borgere give en „witten pennyngh" af hver mark i skat, eller hvis det ikke kan slå til, da så meget, at det bliver tilstrækkeligt. Denne sidste afgift er altså tilsyneladende analog med markskatten i de kongeriske byer, bortset fra at den udredes med et meget mindre beløb.

Et ejendommelig vidnesbyrd om Tysklands store indflydelse på vore købstadforhold er det, at ligesom den årlige byskat var et lån sydfra, således er også beskatningsmåden med markskat og forskat umiddelbart indført fra de nordtyske købstæder, endog så direkte, at „skatteprocenten" undertiden er den samme, selv om man ofte har lavet noget om på systemet. For blot at tage et par exempler findes en lignende ordning i Brunsvig, Hamborg, Lybæk og Rostock[1]). Forskat betales i alle byer med det samme beløb af alle skatteborgere, men selve beløbet kan være noget varierende for de forskællige år, omend der er en tendens henimod at fixere det. Således er det vistnok allerede fra begyndelsen af det 15. århundrede konstant i Rostock (8 sk.), hvorimod det i Lybæk i reglen var 4 sk. Ligesom i Flensborg udgjorde skatten i Rostock 1 penning af marken, medens den i Lybæk, hvor den kun udrededes af urørligt gods samt i den senere tid af skibe, var 2 pro mille.; i Brunsvig betalte man derimod ligeså mange penning af marken, som forskatten udgjorde skilling osv.

---

[1]) Staats- u. socialwissensch. Forsch. XXXII, 98 f. (Rostock), Koppmann, Kämmereirechnungen d. Stadt Hamburg I, LV—LVI, Hans. Geschichtsblätter 1884, 55 f. (Lybæk), Beitr. z. Gesch. d. Stadt Rostock II. 3. H. S. 10 ff.

Hvem skulde betale skat? Det synes, som den oprindelig regel har været, at alle, der boede indenfor byens mure, var skattepligtige. Allerede Slesvigs ældste stadsret bestemmer, at enhver, der bor i byen, hvad enten han er ridder eller baron, skal være dens love underkastet og deltage i alle tynger, og dette påbud genfindes såvel i Flensborgs som i Haderslevs byret[1]). I overensstemmelse hermed befales det i et privilegium til Ribe fra 1265, at alle, der køber jord i byen, skal udgøre „generales solutiones" med borgerne, og 1315 bestemmes, at klerke skal skatte til byens befæstning ligesåvel som borgerne; på Slesvigs byråds klage til hertug Valdemar (1336) over, at borgersønner, der blev gejstlige, ikke vilde betale „skooth" og andre afgifter, giver hertugen rådet medhold[2]).

Fuldtud lod dette sig dog i længden ikke gennemføre. Adelen og gejstligheden havde allerede ved midten af det 13. århundrede opnået skattefrihed på landet, i det mindste for deres sædegård, og dette overføres efterhånden også på købstadforholdene. Et privilegium for Vejle fra 1327 giver sognepræsten skattefrihed, og for adelens vedkommende kan frihed for sædegården tidligst spores i de skånske privilegier fra 1360—61, medens den derimod endnu ikke findes i deres forgænger og hovedkilde, Magnus Smeks privilegium for Malmø fra 1353. „Alle riddersmænds mænd, fribårne mænd og alle andre, hvilken stand eller stilling (stat el. skickelse) de helst er udi, som gods have i fornævnte by, de skal udgive lige med bymænd(ene) al kongelig gæld og skyld......

---

[1]) Æ. stadsret art. 63 = y. str. art. 83 = Flensb. danske str. art. 87, Haderslev str. art. 9.

[2]) Terpager S. 687, Hasse, Urkunden III, 524.

dog undtaget de gärde, som de selv udi boer", hedder det i Malmøs privilegium[1]). Men bortset herfra holdtes hovedreglen ved magt af regeringen, således som det f. ex. fremgår af den i skjoldbrevene fra 15. århundrede almindelig indførte klausul, hvorved købstadgods ligesom krongods og bondegods undtoges fra skattefrifriheden. Også de enkelte fribreve, der haves, samt de i den senere tid ikke sjældne konflikter mellem adelsmænd og byøvrigheder peger i samme retning[2]).

Overfor gejstligheden hævdede kronen ligeledes, at købstadgods var skattepligtigt. Der kendes flere exempler på, at det forbydes prælater, klerke og lærde mænd at tilhandle sig købstadgods uden at gøre den samme tynge deraf „til byens tjeneste og bestandelse" som den tidligere ejer, og ved en rettertingsdom om gods i Viborg, der var købt eller pantet af klerke, anvendes ligefrem den gamle sætning: „Ingen kan sælge mer, end han haver", om skattefriheden[3]). Klostrenes stilling har antagelig ikke været forskællig fra den enkelte gejstliges, men de har sikkert haft endnu mindre lyst til at opfylde deres forpligtelser, og for at afværge den fare, at alt for mange faste ejendomme kom på den døde hånd, befaler kong Hans' almindelige stadsret, at den,

[1]) Vejle priv. i Repert. I, 240. Derimod omtales sognepræstens skattefrihed ikke i det samtidige meget lignende priv. for Kolding (Rosenvinge V, 301); først i priv. af 1452 (Rv. V, 307 art. 35) er sognepræsten og degnen skattefri. — Malmø 1360, art. 27. (Rv. V, 81.)

[2]) Se f. ex. de i Danske Diplomer S. 245, Københavns Dipl. II, 89 og Dipl. Christierni I S. 61 trykte fribreve fra 1406, 49 og 56.

[3]) Dipl. Viberg. S. 32 (1444), Hübertz, Aktst. I, 64 (1488), Danske Mag. 4. R. II, 191 (1488 Viborg). Jfr. tillige k. Hans' priv. for Ålborg (Rosenvinge V, 289).

der vil gå i kloster, først skal sælge sit hus og jord til en borger „og give sig siden udi kloster med penninge og løsøre og ikke med jordegods, om nogen det købe vil“ [1]).

Til skattefrihed for sædegården knyttede sig dog den betingelse, at man skulde leve som adelsmand — henholdsvis som gejstlig — og ikke drive borgerlig næring. Allerede i et brev fra 1306 befaler Erik Menved sine mænd og tjenere, der har ejendomme i Saxkøbing eller driver handel der, at skatte som andre borgere [2]), og i Odenses store, 1477 stadfæstede privilegium fastsætter art. 12, at den, der køber og sælger, skal rede som andre borgere, hvilket senere er hovedreglen for kommunal beskatning, men her sandsynligvis tager bestemt sigte på de mange adelige slægter i byen. Direkte udtales det i Kristian I's privilegium for Ålborg, at frie og frelse mænd, der har gårde der i staden, skal „give og gøre deraf, eftersom ...... sædvane været haver, uden de dem selv besidde og ingen handtering eller købmandskab bedrive, men bjerge dem af deres rente“ [3]). Omvendt siges det i et privilegium for samme by fra 1540, at adelsmænd, der driver handel af deres gårde, skal skatte som almindelige borgere, men ellers have dem frit [4]).

Dels er altså næringen, dels ejendommen det afgørende. Ingen måtte drive borgerlig næring uden at deltage i byens tynge, og på særlige undtagelser nær

---

[1]) Art. 70, optaget fra Københavns stadsret 1294 art. 89.
[2]) Repert. I, 142, jfr. 356 og Suhm XII, 400.
[3]) Rosenvinge V, 286 art. 17.
[4]) Jydske Saml. VII, 283. Jfr. priv. for Nakskov af 1461 (Aflev. 1648): Når frie mænd købslå til salg, skal de rede skat som andre borgere.

skulde alle, der ejede grund i byen, skatte af den. Disse fundamentalregler, der havde udformet sig i middelalderens sidste århundreder, vedblev stadig at stå ved magt. For købstadgejstligheden betød reformationen ikke nogen forandring; Riberartiklerne af 1542 forbød at besvære dem ud over, hvad der var brugeligt i bispernes tid, og den samme skattefrihed gjaldt ligeledes for universitetets professorer og latinskolernes hørere og elever, ligesom den omfattede de gejstliges enker, sålænge de sad i ugift stand. Modsat mændene bevarede disse endog deres særret, selv om de drev borgerlig næring[1]). Men fritagelsen omfattede kun den egentlige købstadgejstlighed, derimod ikke de landsbypræster, der ligesom bønderne ved køb eller arv var kommen i besiddelse af købstadgods, hvilket åbenbart særlig i småbyerne i stor udstrækning har været tilfældet, at dømme efter de ikke få herom udstædte kongebreve, som gav rådet myndighed til at arrestere deres rente og gods, hvis de ikke betalte deres skatter[2]). Adelen trak sig fra begyndelsen af det 16. århundrede personlig mere og mere tilbage fra deltagelse i bylivet, uden dog derfor at afhænde sine ejendomme; tværtimod ser vi den ofte optræde som grundejer i stor stil. Selvom købstæderne havde retten på deres side, er det imidlertid åbenbart faldet dem yderst vanskeligt at tvinge de uden-

[1]) Å. br. af 1574 10/9. Jfr. Kancel. Brevb. 1567 13/4, 69 21/2. Jfr. en skrivelse fra 1612 til lensmanden på Århusgd., hvorved det forbydes rådet der i byen at beskatte en kapellan, såfremt han ikke drev nogen håndtering eller købmandskab (J. T. VI, 47).

[2]) Se f. ex. de i 1. bd. af Sechers Forordninger trykte breve til Holstebro (S. 285), Nykøbing M. (394), Odense (434), Vejle, Kolding og Assens (443) osv. Bestemmelsen findes allerede i et kongebrev af 1452 17/11 til Horsens (Horsens byark. i Rigsark.).

bys skatteydere og navnlig da adelen til at opfylde deres forpligtelser, i det disse uden videre overførte den kun for dem selv rent personlig gældende frihed på lejerne af deres gårde og boder, hvilket affødte adskillige stridigheder[1]).

Men foruden byens egne indvånere eller grundejere fandtes der også andre skattepligtige. Det var de fremmede købmænd, der særlig i den senere middelalder i stort tal hjemsøgte købstæderne til ikke ringe skade for disses handlende og håndværkere. Flere af de ældre stadsretter indeholder derfor påbud om, at de gæster, der lå i vinterleje i byen, skulde udgive lige med borgerne al den skat, som blev pålagt i denne tid[2]). Andetsteds er afgiften sat til en bestemt sum, som f. ex. i Holbæk og Skagen, hvor den begge steder var 12 sk.[3]), og endelig bestemmer Københavns stadsret fra 1443 (III, 7), at gæster, der kommer did for at købe og sælge, skal give

[1]) F. ex. striden mellem Karen Gyldenstjerne t. Stjernholm og Horsens by, der er kort fremstillet i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 69—70, og Fabricius, Horsens s. 377 f. Det kan tilføjes, at allerede 1592 havde [illegible] og hendes arvinger fået bevilling på at nyde nogle huse, gårde og våninger udenfor Horsens skattefrit, hvorfor byens årlige skat nedsættes med 100 mk., men det hedder samtidig i brevet, at „af huse, gårde og våninger, som er liggendes inden porten, der af skal gøres og gives skat, hold og al anden borgerlig og byes tynge, som andre huse gøre og give" (1592 7/6, 8/6, J. Reg. V, 239, 239v—40). Jfr. tillige å. br. af 1579 13/10 om forholdene i Middelfart og en strid, Bogense by 1604 havde med nogle jomfruer „af de Suaber". (F. Reg. III, 142—43, 50—51.)

[2]) Malmø 1360 art. 10 = Lund 1361 art. 13, Odense 1477 art. 19, Ålborg stadsret art. 7. Flere af de senere privil. indeholder lignende bestemmelser for fremmede, der ligger hele året over, således Malmø 1440 art. 5, Viborg 1440 art. 19 og Kolding 1452 art. 34.

[3]) Rosenvinge V, 193, 295.

gæsteskud en tid om året, hvilket optoges såvel i kong Kristoffers som i kong Hans' stadsret (art. 29 og 83). Fra tiden efter Grevefejden var det vist væsentlig kun København og Malmø samt Helsingør, der i nogen større udstrækning havde besøg af fremmede købmænd; en egentlig taxering af disse fandt næppe sted, men man synes at have enedes med dem om, hvor meget de passende burde give. Således opføres f. ex. i Malmøs kæmnerregnskab for 1610—11 gæsteskud af ialt 5 personer, nemlig tre á 40 og to á 24 mk., hvilket er uligemere, end borgerne selv plejede at betale, og i Helsingør måtte en gang „liggerne“ ɔ: unge købsvende, nærmest svarende til vore prokurister, love at betale en bestemt sum, da der klagedes over, at de unddrog sig både kgl. og bys tynge[1]).

Af den egentlige borgerstand, heri indbefattet såvel borgerne som „indbyggerne“, personer, der levede i byen uden at have taget borgerskab, havde rådet fra det 15. århundrede opnået skattefrihed[2]). Skattefri var endvidere kongens embedsmænd, byfoged, tolder og cisemester, samt de ikke få personer, der havde opnået fribrev, en begunstigelse, der regelmæssig synes at være bleven uddelt til enkelte særlige klasser af næringsdrivende som f. ex. apothekere og bogtrykkere, men med hvilken man i det hele taget langtfra var karrig. Alene i København får magistraten, efter at dens klage over de mange fritagelser havde fremkaldt en af hofmesteren foretagen undersøgelse, befaling til at kassere 21 fribreve, der dels var givne ad gratiam dels på åremål[3]). Og hertil kom

---

1) Tb. 1567 30/10. Jfr. Kbh.s Dipl. I, 459—60, 565.

2) Mackeprang, Købstadstyrelse S. 96.

3) Kbh.s Dipl. I, 457, IV, 615—16.

de såkaldte kongens daglige tjenere, hvilken såre elastiske betegnelse foruden de til administrationen og hofholdningen i videste forstand knyttede personer tillige omfattede hærens og flådens personel, som officerer, skippere, bøsseskytter, tømmermænd, bådsmænd osv. Allerede i sit privilegium for København af 1458 omtaler Kristian I som fri for al kongelig og byes tynge „vor og vor kære husfrues stegere, basunere, skræddere, harniskmagere og andre af vore tjenere, som os dagligen følger“, og adskillige gange senere gentages det samme i enkelte privilegier, indtil det tilsidst fastslås i den for hele riget gældende forordning af 18. novbr. 1623[1]). Deres skattefrihed var dog ikke absolut; den gaves stadig under forbehold af, at de ikke drev borgerlig næring, men levede af deres årssold, eller hvad de ellers kunde fortjene ved arbejde for kongen. Fritagelsen må altså gælde for den del af skatten, som hvilede på faste ejendomme, hvad enten de nu var ejere eller lejere, thi den, der lejede en gård, et hus eller en bod, overtog ejerens forpligtelser i så henseende. Det er derfor i sin orden, når det i en optegnelse fra midten af det 16. århundrede hedder, at de årstømmermænd, der tjener kongen i København, skal være skattefri, „og borgerne, som forhyrer dennem deres huse, skulle gøre tynge selv af deres huse og sætte deres husleje derefter des højere[2])“! Man må antage, at de fleste har fulgt dette råd, så meget mere som det almindelig og med rette påstodes, at kongens tjenere kun mådelig overholdt det vilkår, der betingede deres særstilling. I enhver købstad kunde der selvfølgelig findes kongelige tjenere eller fandtes, hvis man henregner by-

[1]) Kbh.s Dipl. I, 195, 439—40; Danske Mag. 4. R. I, 227.
[2]) Kbh.s Dipl. III, 29.

fogeder og toldere til denne kategori, men efter sagens hele natur havde de dog særlig til huse i København og senere i Helsingør, det sidste sted på grund af Kronborg og Sundtolden. Efter en fortegnelse fra 1620 fandtes der i den førstnævnte by godt og vel 80 kgl. tjenere af den forskælligste art, der brugte borgerlig næring — for størstedelen ølsalg —, men desuden „fast over tusend bosatte mænd, som hverken bemøjes eller anmodes om vagt, pligt eller tynge, men anses og holdes for kgl. ms. fri folk [1])". Og i Helsingørs tingbøger møder man jævnlig klage fra rådet og menigheden over, at kongens tjenere, i den ældre tid særlig bøsseskytterne, drev borgerlig næring, men alligevel intet vilde yde til bysens bedste, „endog de og haver fæst og besidde borgerlig bolig, som skat og tynge kunde vel holdes af [2])".

Det må dog tilføjes, at skattefriheden i det mindste for magistratens og de højere kgl. tjeneres vedkommende kun gjaldt de ordinære skatter, ikke de extraordinære, „efterat det dermed haver en fast anden lejlighed", men både skattemandtallene og menighedens klager vidner om, at man efter bedste ævne har søgt at udstrække sin ret til at gælde også for disse langt mere trykkende afgifter [3]).

Det siges i Erik Glippings forordning for Sjælland fra 1284 (art. 12), at den fattige mand, der hverken sår

---

[1]) Kbh.s Dipl. IV, 772. I den følgende tid blev antallet langt større. 1660 endog 40 prc. af befolkningen (Fridericia i Hist. Tidsskr. 6. R. II, 251 f.).

[2]) Tb. 1578 3/2. Man enedes om, at de skulde holde borgerlig tynge, hvis de brugte nogen næring; når de udkommanderedes, skulde deres koner til gengæld sidde skattefri. Jfr. Tb. 1579 18/1.

[3]) Jfr. Jacobsen, Skattevæsen S. 103. Mackeprang, Købstadstyrelse S. 96—97, 252.

eller slår, ikke skal „inne". Et lignende påbud om en vis minimumsindtægt som betingelse for deltagelse i skattepligten savnes for købstæderne, og alt tyder på, at man har skrabet bunden så nær som vel mulig for at være sikker på, at ingen skulde undslippe. Noget andet er det, at medtagelse i skattemandtallet selvfølgelig langtfra altid betyder, at skatten virkelig er bleven betalt; dertil træffer man for ofte i mandtallene små, meget talende bemærkninger som „haver intet", „arm" eller lignende. Derimod kan det ses, at man har søgt at hindre fattigfolk i at slå sig ned i byen eller i det mindste i at blive borgere, hvilket jo allerede de stundom ret høje borgerskabspenge delvis afværgede. I Ribe vedtager således magistraten og de 24 mænd 1577, at ingen må blive borger uden i tre år at skatte efter mindst 4 sk., hvad der 1587 forhøjedes til 8 sk., og Vejles videbrev fra 1610 udtaler, at den, der vil være borger, må stille sikkerhed for, at han i tre år kan skatte af 10 skatte mark i det mindste[1]).

Man er som sagt gået meget langt ned, og mandtallene viser, at en mængde personer er bleven ansat til 1, 2 eller 4 sk., altså til yderlig små beløb. Det er vist for størstedelen kvinder, der har dannet hovedbestanden af disse små skatteydere; thi lige så vel som den velhavende købmandsenke måtte den fattige ølkone bære sin del af stadens byrder. De synes undertiden at have udgjort en særlig skatteklasse; i Skelskør tales der f. ex. om skat „af dennem, som står udenfor roderne", og da

[1]) Ribe „Jordebog" S. 105 v (Provinsark.) — Indført på de første blade i Vejles bysbog fra 1627; til sammenligning kan anføres, at i 1620 er gennemsnitsansættelsen 13 mk.

disse for største delen er kvinder, kaldes denne andel stundom „kærlingeskatten“ [1]).

Hvad endelig skatteobjekterne angår, er det allerede af det ovenfor sagte tilstrækkelig klart, at der skattedes både af indtægten, „næringen“, og af kapitalen, der vel som oftest har været anbragt i faste ejendomme. Den tidligere citerede Flensborgvedtægt fra middelalderens slutning siger f. ex., at borgerne skal skatte af alt det gods, de har og håndterer, „undtagen deres skårne klæder“, og dette stemmer ganske overens med, at købstæderne østen for Storebælt 1534 samtykker at udgive den 25. penning af både rørligt og urørligt gods „undtagen deres daglige klæder, dertil gryder, kander og deres daglige køkkentøj“. Ligeledes hedder det i en 1627 afgiven erklæring fra købstædernes afsendinge, „at når nogen skat . . . sættes, da overvejes det, hvad en mands formue er, både udi penge, gårde og købmandsskab“ [2]). Et meget vigtigt skatteobjekt har øjensynlig de faste ejendomme været, og både af regering og kommune lovgives der ofte om dem. Lå en grund øde, må man antage, at der gik ingen eller kun ringe skat af den, men da kommunens skattepligt overfor staten jo vedblev at være den samme, kom byrden altså til at hvile desto tungere på hver enkelt mand. Intet under, at man

---

[1]) Efter regnskabet for 1583 gives således 15 stobe øl til rådet, da de lignede roderne og satte kærlingeskatten. Den svarer muligvis til en afgift i Ringkøbing, årspenge, der betaltes af ikkeborgere, fattige koner og — sognepræsten. — Forøvrigt synes det at have været ret almindelig, at fattigfolk søgte at slippe for at betale skat ved at flytte udenfor byportene, hvorfor der udstedtes adskillige forbud herom. Se f. ex. å. br. af 1576 $^{16}/_{2}$ og 1578 $^{25}/_{8}$.

[2]) Nyt hist. Tidsskr. I, 451; Erslev, Aktst. t. Rigsraadets Hist. II, 13.

derfor ligesom på landet nærede stor frygt for øde grunde, og der udgik talrige påbud om, at de skulde bebygges, for at ikke byens indtægt skulde mindskes[1]). Almindeligvis sattes fristen til tre år, og i modsat fald tilfaldt de kongen og byen — forudsat at man ikke lod nåde gå for ret. Af samme årsag søgte man at hindre, at gårdene ved arv splittedes på altfor mange hænder; en vedtægt fra Århus (1551) gør det således til pligt for hovedejeren at udkøbe de andre[2]). Var gården eller huset udlejet, hvilede „grundsskatten“ på lejeren, og det er derfor en meget almindelig bestemmelse, at ejendomme kun må udlejes til pålidelige, skattedygtige folk[3]).

Selvangivelse synes i det mindste i den ældre tid at have været gængs, og angivelsen er bleven bekræftet med ed. Oplysende er i så henseende en 1457 fældet dom mellem borgmestrene i Ålborg og en borger, som de havde sat „i stok og jærn og pint . . . sin førlighed af“, bl. a. fordi han efter deres mening ej rettelig havde skattet af sit gods og sine penninge. Dommerne fandt imidlertid, „at han havde det forret med helgens ed og oprakte fingre, eftersom byens vilkår udviser, (og) at han havde rettelig skattet af alt hans gods“. De udtaler tillige, at borgmestrene skulde have undersøgt hans hus, og havde de da fundet mere gods, var det bleven forbrudt, og han selv skulde have stillet borgen. I Flens-

---

1) Talrige exempler herpå i de første bind af Sechers Forordninger under rubrikken „købstæder“. — 1540 samtykker rådet i Ålborg, at udenbys mænds øde jord skal skatsættes til 4 sk. (Bysb. S. 403).

2) Hübertz I, 145 f. Jfr. kongebrev til Kolding 1589 21/3 og Middelfart 1590 5/2.

3) F. ex. Kbh.s Dipl. I, 332—33 og 427 (1524, 56), Ålbg. bysb. S. 403 v (1536), kongebrev til Horsens (1577 21/2) o. o.

borg, hvor borgerne skulde udrede deres skat „by eren eeden in den hilgen to zwerende“, faldt godset ved falsk angivelse halvt til kongen og halvt til staden, og falskneren skulde dømmes, „som man retter over en anden meneder[1])“.

Selve taxeringen foretoges i den ældre tid af magistraten alene, i det 16.—17. århundrede af magistraten og et udvalg af borgerne, sædvanligvis de 24 mænd, indtil forordningen af 7. april 1619 (art. 13) indførte de såkaldte taxerborgere[2]). Men efter hvilke principper man er gået frem ved ligningen, er det ganske umuligt at afgøre, da det kun i al almindelighed siges, at skatten lægges, „eftersom enhver sin formue og lejlighed haver været“, eller der anvendes lignende svævende udtryk. Trods den store mængde skattemandtal, der endnu er i behold, er vi derfor ude af stand til at kunne beregne, hvilken procent af den ansattes formue hans skatteportion udgør. Listerne kan kun give os et sikkert ikke altfor nøjagtigt billede af formuesfordelingen indenfor hver købstad, hvorimod de lader os i stikken, når vi søger at udregne, hvor meget der var samlet på den enkelte hånd.

Ikke sjældent hændte det, at en borger, der sikkert altid har hørt til de mere velstående, klagede sin nød for kongen, når han anså sig forurettet ved ligningen, og udvirkede en ordre til magistraten om, at han ikke skulde taxeres højere end den bedste, næstbedste, tredie-bedste mand i byen[3]). Men også magistraten havde på sin side god grund til at føre klage, nemlig over den

[1]) Top. saml. p. perg. Ålborg nr. 12.
[2]) Mackeprang, Købstadstyrelse S. 195 f.
[3]) Talrige exempler herpå i Kancel. Brevbøger.

utrolige langsomhed, hvormed borgerne betalte deres skat, hvilket atter måtte medføre, at såvel den årlige byskat som extraskatten indgik yderst upræcist til rentekammeret. Allerede stadsretterne og privilegierne fra det 13.—14. århundrede indeholder bødebestemmelser i så henseende, der navnlig er detaillerede i de skånske privilegier fra 1360—61 og i Roskilde stadsret. Straffebestemmelserne vedbliver at udgå i den følgende tid; efter Viborgs stadsret skulde man således betale staden 3 mk., efter et Ålborgprivilegium forbrød man endog sit borgerskab, hvis skatten ikke var redet en måned efter, at den var bleven pålagt[1]). Men alt dette hjalp intet; rådet havde stadig den største møje med at få borgerne til at opfylde deres forpligtelser, og der vedtoges til ingen nytte et utal af påbud, der skulde skabe bedre tilstande.

Bedst kendte er forholdene i Helsingør, hvor det åbenbart har stået meget ilde til. I 1574 samtykkes det, at den, der efter at være bleven påmindet fire gange på tinge ikke inden tre dage betalte sin byskat, skulde sættes i rådstuekælderen og alligevel udgøre skatten. Men allerede året efter klagede kæmneren over, at størstedelen af borgerne stod tilbage med deres skat fra forrige Mortensdag, uagtet mange var så formuende, at „de ikke havde behov at drage dermed op så lang tid[2])“. Og det blev næsten jo længer jo værre. Få år efter gav den ældste borgmester tilkende, at uagtet menigheden noksom og ofte var påmindet herom, „så at hver tingdag slider man tiden hen dermed, dog agter man intet hverken formaning til gode ej heller trudsel

---

[1]) Rosenvinge V, 294, „eller have det i borgmester og råds minde“, Viborg stadst. art. 1 = Kolding 1452 art. 1.

[2]) Tingb. 1574 6/12, 75 9/9; 1579 16/1 er der atter almindelig klage.

med pant at tage eller anden straf". „Efterdi der ingen lydighed findes", havde rådet derfor i sinde at klage til kongen, men først vilde det dog lade udmelde 16 borgere, der skulde afgøre, hvad der var tjenligst. De 16 mænd erklærede, at borgmester og råd var i deres gode ret, men anmodede dem dog om hellere selv at beholde straffen i hænde, „at andre ulæmper ikke skal forårsages", hvorfor man enedes om, at den forsømmelige skulde give dobbelt pant, og hvis han vægrede sig, sættes i kælderen [1]). Der vedblev imidlertid at være „stor modvillighed og ulydighed", og „hvad derom tilsiges...., hjælper det dog intet", selv ikke efter at man havde prøvet en slags dragonader. I 1594 tilvaredes borgerne nemlig om inden otte dage at betale deres restancer; i modsat fald skulde „til dennem indforvises til deres kost og underholdning" tømmermænd, murere og andre håndværkere, der arbejdede for byen [2]). Det var kun en dårlig trøst, at ganske de samme klager om end knap så højlydt genlyder fra andre byer.

[1]) Tingb. 1581 19/6.
[2]) Tingb. 1594 26/8.

Tillæg.

Købstædernes årlige byskatter. (Jfr. S. 160.)

Tallene i første kolonne angiver skattebeløbene i mark dansk, således at skillingerne er anført som decimaler, efter den i Nye Danske Magazin VI. 313 f. trykte optegnelse om de indtægter i rede penge, „som kong Hans havde årligen af slot og len udi Danmark", nedskrevne c. 1523 af Frederik I's kansler Klaus Gjordsen. Lakunerne er såvidt som mulig udfyldte, navnlig efter de ældste bevarede rentemesterregnskaber fra 1546 (indeholder kun regnskaberne fra Jylland) og 1551. Tallene i anden kolonne er tagne fra rentemesterregnskaberne for 1580 og 81, suppleret med en efter 1605 nedskrevet fortegnelse over de enkelte købstæders skattebeløb i daler á 3 mk. (Danske kancellis arkiv. Blandede akter. Pk. B., her citeret som „fortegnelsen").

	„Kong Hans' tid"	1580—81.	Skattebel. i løde mk.
Skåne osv.			
Malmø	300	300	
Åhus[a])	133.7[1])	132.13	47 ?
Halmstad	150	100[2])	
Lund	100	100	
Landskrone	100	100[2])	
Ystad	100	100	
Væ	84.6[1])	84.6	
Ronneby	75[1])	75	
Ny og Gl. Varberg	70	60[2])	
Trelleborg	60	60	
Helsingborg	56.4	56.4	20
Falsterbo }	106.4	56.4[2])	20
Skanør }		50[2])	
Bosted	50.10	Nedlagt	18
Sømmershavn	33.12[1])	33.12	12
Sølvesborg		22.8[2])	8
Laholm		13.8[2])	
Tommerup	28.2	Nedlagt	10
Kongsbak	22.8	„	8
Ny Falkenberg	19.11	„	7
Gåsekil	8.7	„	3
Engelholm		„	
Avaskær			
Lykå			
Sjælland.			
Næstved	300	300	
København	281.4	281.4	100
Roskilde	200	200	
Slagelse	200	150	
Stege	200	100[4])	
Køge	181.4	181.4[5])	(100)
Kalundborg	100	100[2])	
Skelskør	100	100	
Slangerup	80	80[2])	
Storeheddinge	80	80	
Helsingør	56.4	56.4[2])	20
Holbæk	56.4	56.4	20
Nykøbing	56.4	56.4	20
Vordingborg	56.4	56.4[2])	20
Præstø	30.6	30	
Søborg	28.2[6])	Nedlagt[3])	10
Ringsted	24	50	
Korsør[7])			
Lolland-Falster.			
Nakskov	281.4	281.4	100
Nykøbing	200	150	

a) Som tilhørende kirken nævnes byen ikke i Klaus Gjordsens register.

1) Efter rentemesterregnskabet fo 1551.

2) Fortegnelsen.

3) Efter rentemesterregnskabet fo 1551 er beløbet det samme som under kong Hans.

4) Resten eftergivet. Ved å. br. 1582 21/6 nedsættes skatten fra 2 til 100 mk.

5) Skatten var oprindelig 281 mk sk., men ved kongebrev af 14 31/1 (Danske Selsk. papirer) byen befaling til årlig at give 1 mk. l. af byskatten til domkapit i Roskilde.

6) Nye Danske Mag. VI, 312.

7) Skatten afløst af færgepligt.

	„Kong Hans' tid"	1580—81.	Skattebel. i løde mk.
Stubbekøbing . . .	200	200	
Nysted	90	90	
Saxkøbing	80	30[8])	
Fyen.			
Odense	300	300	
Svendborg	200	100[9])	
Assens	100	100	
Middelfart	100	[10])	
Fåborg	60	50[8])	
Kerteminde	56.4	56.4	20
Bogense	40	40	
Rudkøbing	40[1])	40[2])	
Nyborg	28.2	28.2	10
Jylland.			
Ålborg	200	200	
Århus	200	200	
Horsens	200	b)100[2])	
Randers	200	223.6½[11])	
Ribe	200[12])	250[13])	
Viborg	200	200	
Kolding	100	100	
Nykøbing	100	100	
Varde	100	100	
Vejle	80	80	
Grenå	67.8[6])	78.4[14])	24
Thisted	(40)[15])		
Ebeltoft	33.8	34	12?
Ringkøbing	30	30	
Lemvig	30[1])	30	
Holstebro	22.13	22.13 og 1 alb.	8?
Hjørring, Skagen	Giver fisk	40[16]) fisk	
Hobro		18	
Skive		15[2])	
Sæby a)		30	
Mariager[17])			

[8]) Allerede i rentemesterregnskabet for 1551 har skatten denne størrelse.

[9]) Endnu efter rentemesterregnskabet 1551 har skatten sin gamle størrelse.

[10]) „Er udi langsommelig tid ingen årlig byskat annammet; hvis lejlighed sig derom belanger, er ingen efterretning" (Fortegnelsen).

b) Jfr. s. 161, note 1.

[11]) Opstået ved at en særafgift „ledingspenge", der efter rentemesterregnskabet 1546 udgør 22 mk., er lagt til byskatten.

[12]) Skatten angives til 237½ mk., men de 37½ mk. er sikkert de 15 gylden, byen giver i „Voldersmesseskat" (Nye Danske Mag. VI, 290).

[13]) Heri også lejen for „Segeberg toft", som byen 1562 får for 12 mk. d. årlig afgift (Kinch II, 85).

[14]) Opstået ved at en særafgift, „hösteskat", der 1546 er 10 mk. og 12 sk., er forenet med byskatten.

[15]) „Tilforn ... nu give de intet": 1551 er skatten 200 mk., jfr. ovenfor s. 150, noten.

[16]) Endnu 1546 giver byen fisk.

[17]) „Giver ingen årlig byskat, medens derimod berettes, at borgerne gør ægt med deres heste og vogne" til klostret (Fortegnelsen). Det samme var forøvrigt tilfældet med den anden klosterby, Maribo (Mackeprang, Købstadstyrelse S. 159).

Smaastykker.

1.

Om en hidtil upaaagtet Rejse til Aachen af Dronning Margrethe i 1385.

Af E. R. Daenell.

Dietrich Westhoff fortæller i sin „Dortmunder Chronik“:

„1385 ist die Koninkinne van Dennemark durch Dortmunde nach Achen gereiset und ist daerselvest to Dortmunde mit geschenke vereert worden“ [1]).

Denne Notits i en meget senere Kilde bekræftes ved et ældre Vidnesbyrd, som ligeledes stammer fra Dortmund. I Fortsættelsen af den 1384 skrevne „Chronik der Pseudorektoren der Benediktskapelle zu Dortmund“ siges:

„1385 venit regina Daciae Tremoniam tendens versus Aquisgranum“ [2]).

Den her nævnte Dronning er utvivlsomt Dronning Margrethe, og selv om de to Notitser, begge optegnede i samme By, mulig kun kan opfattes som et og samme Vidnesbyrd, maa det dog staa fast, at Margrethe 1385 var i Dortmund paa en Pilgrimsfart til Aachen. Imidlertid var det jo ønskeligt, om der om Rejsen kunde fremdrages Efterretninger fra andre Byer, som Dronningen har passeret igennem, eller fra selve Rejsemaalet Aachen.

---

[1]) Udg. af I. Hansen i „Chroniken der deutschen Städte vom 14.—16. Jahrh.“ XX (1887), S. 247.

[2]) Udg. af I. Hansen i „Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde“ XI (1886). S. 546. Allerede i Städtechroniken XX, 247 Anm. anfører han dette Vidnesbyrd.

Saa vidt jeg har kunnet efterspore dette Spørgsmaal, under Syslen med andre Arbejder, er det dog kun Münster, i hvis Tradition der ligeledes er Tale om den danske Dronnings Pilgrimsrejse. Den samtidige Fortsættelse af „Die Chronik des Bischofs Florenz von Wevelinkhoven“ beretter derom, hvor der fortælles om Biskop Heidenrich af Münster, som forestod sit Embede 1382—92, uden dog at angive et bestemt Aar:

„Honestissime reginam Dacie tractavit, cum per civitatem et Dyocesin monasteriensem causa peregrinacionis transivit, de quo per plagam septentrionalem multum laudis et honoris est adeptus“ [1]).

Det ligger nær at antage, at Vejen ledede Dronningen over det gamle hellige Köln. Men hverken Stadens Aarbøger eller Regnskabsbøger har bevaret noget derom [2]).

Selve Aachens historiske Overlevering giver kun ringe Oplysning [3]). „Die kleine Aachener Chronik“, som er forfattet i det 18. Aarhundrede efter ældre Optegnelser, siger:

„1384 was der weinsche König zo Aichen mit vill herrn, da zeigte man das heiligthum zum thorn auss [4])“.

Forudsat at disse Angivelser sigter til Margrethe, maa det intetbetydende „weinsche“ og det afvigende Aarstal saavel som Forandring af Dronning til Konge lægges Kompilatoren til Last.

Desuden indeholder de aachenske Stadsregnskaber ved Slutningen af Juni 1385 den Notits:

---

[1]) Jfr. „Geschichtsquellen des Bistums Münster“, udg. af I. Ficker I (1851), S. 76, sml. S. XVII; smstds. S. 144 faar vi i en anden Bispekrønike den samme Efterretning Ord for Ord i plattysk Oversættelse. Denne Stadfæstelse af de fra Dortmund stammende Efterretninger er undgaaet Hansen i Städtechroniken XX, 247 Anm.

[2]) F. Ex. „Die Kölner Stadtrechnungen“, udg. af R. Knipping, hvori Udgifterne for Aarene 1380—96 mangler.

[3]) Allerede Hansen har i Städtechroniken XX, 247 Anm., henvist til de følgende to Citater.

[4]) Udg. af Käntzeler i „Annalen des histor. Vereins für den Niederrhein“ 1876 S. 92.

„Herzoge Vriederich 8 quart, der Kuniginnen 8 quart“ [1]).

Ogsaa her bliver det et aabent Spørgsmaal, om der menes den danske Dronning.

Ellers har jeg hverken i tyske eller i nordiske Kilder fundet nogen Stadfæstelse paa Margrethes Pilgrimsrejse til Aachen.

Efter de i det foregaaende anførte Efterretninger er det nødvendigt at undersøge, om en saadan Rejse overhovedet kan rimes sammen med det andet Kildemateriale og med Nordens politiske Situation i 1385. Thi kun om dette Aar kan der efter de overensstemmende Vidnesbyrd fra Dortmund og Münster være Tale.

Til 11. Maj 1385 ventede Margrethe at modtage fra Hansestæderne de fire skaanske Slotte. Det er næppe sandsynligt, at Dronningen, naar en saa stor og saa længe attraaet Hændelse stod for, skulde være draget paa en Pilgrimsrejse, selv om hendes Søn Oluf var bleven myndig netop i Foraaret 1385[2]); thi siden ligesom før var hun selv den sande Leder af den danske Politik. Imidlertid var Hansestæderne ikke straks villige til at give Afkald paa deres territoriale Højhed over en Del af Skaane, og det var først i Begyndelsen af Juli 1385, at Hanseaternes Sendebud overgav Slottene til Oluf og Margrethe, som ventede derpaa foran Helsingborg[3]). For de næste Underhandlinger med Hansestæderne fastsatte Dronningen derimod et saadant Tidspunkt som den 29. Juli 1386, og dermed forsvinder hun ganske ud af den nordiske Politik for hele den anden Halvdel af Aaret 1385 [4]).

---

[1]) Udg. af I. Laurent i „Aachener Zustände im 14. Jahrhundert.“ (1876) S. 301; den følgende Notits lyder: „was der rait by eyn na Petri et Pauli (Juni 29!) 13 quart.“

[2]) Jfr. Kr. Erslev, Dronning Margrethe (1882) S. 128.

[3]) K. Koppmann, Hanserecesse II, n. 311 c, S. 473. Jfr. Erslev l. c. S 107 ff., Daenell, Die Kölner Konföderation (1894) S. 140 ff.

[4]) Oluf var 13. Aug. i Hjortholm: Reg. Danica I, n. 2772—73, 17. Aug. i Gurre: Repertorium n. 3484. I Høsten besørger han Brevvexlingen med Hansestæderne. jfr. Koppmann, Hanserecesse II, S. 472 ff.

Saaledes hindrer intet os i at stole paa de Dortmundske og Münsterske Krønikers Vidnesbyrd og i at tro, at Dronning Margrethe i den anden Halvdel af Aaret 1385 har gjort en Pilgrimsrejse til Aachen. Noget nærmere om den Vej, Dronningen har valgt, ud over dette, at hun passerede gennem Dortmund og Münster, lader sig næppe fastslaa. At hun har naaet sin Rejses Maal, er der ingen Grund til at betvivle; men om de Aachenske Kilders Efterretninger staar i Forbindelse med Dronningens Besøg, synes mig højst tvivlsomt[1]).

Da Kr. Erslev skrev sin fortjenstfulde Biografi af Dronning Margrethe, forelaa af de foranførte Kildecitater kun et enkelt trykt, og dette er blevet ham ubekendt, saaledes at der ikke i hans Bog findes noget om Dronningens Pilgrimsrejse til Aachen. Det hænger visselig sammen hermed, at ogsaa Dronningens Plan om at paatage sig en Valfart til Rom i 1390, forekommer Erslev saa underlig, at han siger: „det var vel kun ment som en Kompliment til Paven, der skulde skaffe hendes kære Vadstena den Jubelaflad, der ellers kun kunde erhverves i Pavens eget Hjem“ [2]). Her synes Forfatteren mig at se fejl paa Dronningen. Hun har vel arvet Faderens Rejselyst og efter kvindelig Natur forbundet den med Trang til from Andagt paa hellige Steder. I alt Fald er Planen i 1390 en interessant Analogi til Rejsen i 1385. Ogsaa 1390 var der vederfaredes Margrethe en stor Lykke: Sverige, Folkungernes Arv, var generobret, de tre nordiske Rigers Union iværksat. De skaanske Slottes Tilbagevindelse fra Hansestæderne havde til Følge Dronningens Pilgrimsrejse til Aachen i 1385. Opnaaelsen af hendes Livsmaal, de nordiske Rigers Forening under hendes Herredømme, maatte synes hende at fortjene en Valfart til Kristenhedens Hoved,

---

[1]) At Margrethe endnu i Begyndelsen af Juli var i Skaane, medens Notitsen i de Aachenske Stadsregnskaber tilhører Slutningen af Juni, vidner snarere derimod.

[2]) Jfr. Erslev l. c. S. 417.

Paven i Rom. Men hvad der hindrede hende i at udføre Planen, det var Krigens Fortsættelse fra Mecklenburgernes Side[1]).

2.

En dansk fyrstinde i Nordtyskland i slutningen af det 11te århundred.

Af Hans Olrik.

Blandt Nordtysklands anseteste klostre var Korveys datter, Benediktinerklostret Bursfeld ved Weser, grundlagt 1093 af grev Henrik den fede af Nordheim og hans hustru Gertrud, og senere midtpunkt for Bursfeld-kongregationen, der også fik betydning for Danmark[2]).

Dette kloster blev den 1. Marts 1104 af pave Pachalis II stadfæstet i besiddelse af de mange gaver, det havde modtaget af stifterne, deres frænder og andre nordtyske fyrster, deriblandt „Otto af Boechell, den nævnte Henriks (ɔ: Henrik den fedes) broder, markgreve af Stade, tillige med hans hustru Sigrid den danske og deres sönner og døtre“ [3]).

Da flere af de slægtskabsforhold, der angives i dette pavebrev, vitterlig er urigtige, kunde der rejses tvivl om brevets ægthed. Dette er dog ugrundet. Var det et falskneri, der var udarbejdet i selve klosteret, vilde slige fejl være undgåede, og disse kan vanskelig tydes som andet end misforståelser, det fjerne pavelige kancelli har gjort sig skyldig i[4]).

Blandt disse misforståelser er det slægtskab, som opstil-

---

[1]) Jfr. Daenell, Geschichte der deutschen Hanse (1897) S. 75 og Anm. 4, hvortil endnu Diplom. Norveg. V, S. 251 f.

[2]) Jfr. Kirkehist. saml. 3. række I 546 ff.

[3]) Similiter ab Othone a Boechell dicti Henrici fratre marchioni Stadensi cum uxore eius Sicchidi Danica cum filiis et filiabus. Codex dipl. Saxoniae regiae II (Leipzig 1889), s. 4. Hustruens navn er, som man ser, forvansket; dog kan der ikke være ment noget andet dansk kvindenavn end Sigrid.

[4]) Jfr. O. Posses bemærkninger, Codex dipl. Saxoniae II, 4 og I, indledn. s. 133.

les mellem den nævnte markgreve af Stade og grev Henrik den fede, klosterets stifter. Henrik havde nemlig ikke nogen broder af navnet Otto. Men det kan betragtes som givet, at Bursfeld virkelig har fået gaver af en markgreve af Stade, der (på höjtysk) hed Otto, og af hans hustru Sigrid, og at denne sidste virkelig har været dansk.

Denne Otto er da Udo III eller Ljuder Udo, greve i Stade, der var midtpunkt i en stor del besiddelser ved Nedreelben — „grevskabet på begge bredder", som Helmold kalder det[1]); först langt hen i 12te årh. kaldtes det „grevskabet Stade" — og dermed tillige markgreve af Nordmark[2]). Han hørte til den slægt, der ikke uden grund kaldtes Udonernes[3]). Hans stamfader var den grev Udo, der dræbtes 994 af nordiske vikinger[4]); hans farfader var den ældre Ljuder Udo († 1057), hans Fader Udo II († 1082), begge markgrever af Nordmark og grever i Stade. Udo II måtte finde sig, i at hans hidtilværende rigslén i kraft af Henrik IVs gave til Adalbert blev et len under ærkesædet Hamburg-Bremen; til gengæld fik han Ditmarsken lagt under sig. Udo II efterfulgtes i Stade og som markgreve af sin ældste sön Henrik den lange, og den næstældste sön, vor Udo, har da vistnok siddet som herre over det sydlige Ditmarsken. Når han nemlig i pavebrevet kaldes Otto af Boeckell, da må dette forstås således, at han har siddet på Böckelburg eller Böcklenburg sydligst i Ditmarsken, hvor også senere grev Rudolf af Ditmarsken residerede, nu flekken Burg[5]). Henrik den lange døde imid-

[1]) Chron. Slavorum II, 6 (skoleudg. v. Pertz, s. 205).

[2]) Om Stade og grevskabet se Dehio, Hartwich von Stade (Bremen 1872), s. 93 ff. R. Chalybaeus, Geschichte Ditmarschens (Kiel u. Leipzig 1888), s. 29 ff.

[3]) Helmold, anf. st. (skoleudg. s. 204): Quid dicam de amplissima potestate Hartwici archiepiscopi, qui de antiqua Udonum prosapia descendit?

[4]) Joh. Steenstrup, Normannerne III 244.

[5]) Om Böcklenburg se Chalybaeus, s. 18 f. Ved Minden lå et Böckel og ved Hannover et Bockel, men de hørte ikke til grevskabet omkring Stade og vistnok heller ikke til de udstrakte Stade'ske allodialgodser.

lertid allerede 1087 uden at efterlade sig sönner, og Udo III efterfulgte ham. Denne sejrede over Slaverne og indtog Brandenburg (1100). Men på anden måde var hans magt forringet, idet han af kejser Henrik IV blev tvungen til at overlade selve Stade til æventyreren Fredriks styrelse. Udo grundlagde sammen med sin moder og sin broder Rudolf klosteret Rosenfeld ved Stade (1101), og her døde han 2. Juni 1106. Hans umyndige sön Henrik blev hans efterfølger som greve, medens markgreveværdigheden gik over til hans broder Rudolf I († 1124). Disse to havde mange kampe med Fredrik i Stade, men måtte til sidst lade ham være i fred. Udonernes ældre linje uddøde med Henrik (1128). Markgreveværdigheden gik da over til hans fætter Udo IV, Rudolf I's ældste sön, der dog allerede 1130 faldt i kampen mod Albert Björns mænd. Rudolf I's anden sön, Rudolf II, blev greve af Ditmarsken, men på grund af hårde pålæg dræbt af de stridbare marskboere (1144). Hans tredje sön var den berömte Hartvig, domprovst og senere ærkebiskop af Bremen[1]).

Det er altså markgrev Udo III eller Ljuder Udo, der har været gift med en dansk kvinde af navnet Sigrid. Stadeårbogen har imidlertid en helt anden fortælling om Udos ægteskabsforhold: Han vilde ægte hertug Magnus'es datter Eilika, men blev indtaget i grev Helprik af Plocekes smukke søster Ermengard og ægtede hende, hvorfor flere af hans vasaller, der i Helprik så en ligemand, rejste sig imod ham; med Ermengard fik han sönnen Henrik, der blev hans efterfølger, og to døtre, af hvilke den ene (Adelheid) ægtede grev Henrik af Ilenburg, markgreve af Meissen († 1123), den anden (Ermengard) blev gift med grev Poppo af Hinneberg; efter Udos død og sönnen Henriks død (dette sidste kan ikke være rigtigt) ægtede Ermengard grev Gerhard af Hemsberg (og hun døde

[1]) Om Udonerne se Ann. Rosenveldenses og Annalista Saxo, Mon. Germ., Script. XVI. Jfr. Wedekind, Noten zu einigen Schriftstellern III 230 ff. Dehio, Gesch. des Erzbistums Hamburg-Bremen II 49 f. 52. Chalybaeus, s. 34 ff.

först 1154)[1]). Der er dog i disse efterretninger ikke noget, der hindrer formodningen om, at Udo III også har været gift med Sigrid. Vi er nemlig i stand til at fastslå, hvornår Udo har ægtet Ermengard: dette ægteskab foranledigede, som ovenfor omtalt, opstand af flere Sakserhøvdinger, og af den samtidige og vel underrettede årbog fra Rosenfeld véd vi, at denne rejsning fandt sted i året 1103[2]). Da var ægteskabet altså nylig indgået. Men Udo havde været regerende fyrste i det mindste siden Henrik den langes død 1087 og kan ikke have været ugift indtil 1103. Der er således intet i vejen for, at han i förste ægteskab har været gift med den danske Sigrid.

Spörgsmålet er nu, hvem denne Sigrid kan have været. Her må mindes om, at Udo III hørte til Stade-markgrevernes ansete og rige æt, og at hans ægteskab med grevedatteren Ermengard af Sakserne betragtedes som en mesalliance. Efter dette kan der da næppe være tvivl om, at Sigrid var af fyrstelig æt, eller med andre ord: hun må have tilhørt den danske kongeslægt. Det vilde da ligge nær at opfatte hende som datter af en af de ældste af Svenssönnerne. Muligvis er hun dog snarest identisk med den Sigrid, vi allerede kender: Sven Estridsöns datter, som var gift med Venderfyrsten Godskalk, men ved hans drab (1066) måtte flygte til Danmark med deres lille sön Henrik[3]), og om hvis senere skæbne man ellers ikke har vidst noget. At denne Sigrid vistnok har været ældre end Udo III, umuliggör ikke deres ægteskab. Og dette har, efter det omtalte pavebrev at dömme, ikke været barnløst; dog kendes disse sönner og døtre slet ikke i de Stade'ske kilder, og det er derfor ikke umuligt, at pavebrevet atter her har en fejl. Så meget kan pavebrevet dog vise, at

[1]) Mon. Germ., Scriptores XVI 326. Jfr. J. A. Bolten, Ditmarsische Geschichte II 117 ff. Eilika, der ikke blev Udos hustru, ægtede i stedet grev Otto den rige af Ballenstedt, og deres sön var Albert Björn.

[2]) Mon. Germ., Scriptores XVI 102: 1103. Principes Saxoniae contra Udonem marchionem congregantur, et Allesleve obsident. Patria ab utraque parte nimio incendio vastatur.

[3]) Adam af Bremen III, 50 (skoleudg. s. 131).

Sigrid har været Udos hustru endnu i 1093 eller de nærmeste år derefter, da de berigede Bursfeld; og hun er da vel død i tiden 1100—1101. Senere har Nils ved at forholde hendes sön, Venderfyrsten Henrik, hans mødrenearv gjort sig ham til fjende og fremkaldt den krig, der först endtes ved Knud Lavards optræden.

At en dansk kongedatter ægtede en fyrste, hvis herredömme strakte sig på begge sider af Elbens nederste løb, kan ikke undre. Markgreven i Stade, under hvem også Ditmarsken var lagt, var jo nabo til Danmark, især da de danske i denne tid har haft dele af Holsten under sig[1]). Og som regel har der været godt forhold mellem de to parter. Ganske vist sluttede Sven Estridsön på mødet i Lüneburg (1071) forbund med kong Henrik IV og ærkebiskop Adalbert imod Sakserne, og ifølge Lamberts årbog skal der endog som vederlag være tilbudt kong Sven netop den del af Sakserlandet, som tilhørte markgrev Udo II[2]). Men denne sidste efterretning må betragtes som temmelig usikker, og det tör antages, at Sven i alt fald ikke er kommen i virkelig besiddelse af det Stade'ske land eller en del deraf[3]). Lambert fortæller videre, at kong Sven i 1073 lod sin flåde sejle til Saksland, men da han vilde til at hærge landet, modsatte de danske krigere sig, fordi Sakserne var de danskes naturlige forbundsfæller, og Sven måtte da give efter og vende tilbage[4]). Men denne efterretning står mærkelig ene, og en af de grundigste granskere af den tids historie betvivler dens rigtighed[5]). I alt fald har Svens tog ikke ført til noget, og har han virkelig været i Elbegnene, synes det jo, som om det blot har foranlediget opgivelse af den sakserfjendtlige politik, som han rent i forbi-

[1]) Joh. Steenstrup, Danmarks sydgrænse, s. 97 ff.
[2]) Lamberti Annales, skoleudg. ved Pertz (Hannover 1874), s. 111.
[3]) G. Meyer v. Knonau, Jahrb. d. deutsch. Reichs unter Heinrich IV und Heinrich V, II 74. Joh. Steenstrup, Danmarks sydgrænse, s. 101.
[4]) Lamberti Annales, s. 127.
[5]) Meyer v. Knonau II 287. 819 f.

gående havde indladt sig på. Fra nu af stod man velvillig overfor Sakserne ligesom tidligere; Investiturstriden udbrød, og af politiske grunde stillede Sakserne sig på Gregor VII's side imod Henrik IV, men på samme side stod Svenssönnerne i Danmark (måske med undtagelse af Olav Hunger), og for så vidt var der nu en slags forbund mellem Danskerne og og Sakserne. Endnu kunde Sakses beretning om Sven Estridsöns sön Björn tages som et brud på dette gode forhold: Björn skulde have underlagt sig Holster og Ditmarsker og sikret sit herredömme ved at bygge borg på Ejderøen (Rensborg), men blev fældet af en almuesmand på tinge[1]). Dog, det kan let tænkes, at Sakse, der skrev mere end et århundrede senere, her med urette har taget Ditmarskerne med — fra Rensborg lod marskfolket sig næppe styre —, og udelades disse, er der i Björns færd ikke noget fjendskab mod markgreverne i Stade. Og selv om Sakses efterretning muligvis fuldt ud er rigtig, bliver det ikke så umiddelbart et angreb paa herrerne i Stade, som det straks kunde synes; thi i alt fald de nordlige Ditmarsker har, efter först at have dræbt deres egne grever (ved midten af det 11te årh.), vistnok slet ikke tålt noget herredömme over sig og har vel kun af navn stået under markgreverne i Stade[2]). I hvert tilfælde kan Björns fremtrængen i disse egne ikke tale imod, at Sigrid har ægtet Udo III; thi ægteskabet må være indgået inden Björns erobringstog og fald.

Senere ser vi vitterlig den danske kongeæt og Stadeslægten i forbindelse med hinanden, idet Ljutgard, den ovenfor nævnte markgrev Rudolfs datter og ærkebiskop Hartvigs søster, blev Erik Lams dronning. Efter hvad der nu er oplyst, synes det altså som om der to menneskealdere tidligere er knyttet en lignende forbindelse, idet kongedatteren Sigrid har ægtet en markgreve i Stade. Men det er kun det gamle pavelige stadfæstelsesbrev for Bursfeld kloster, der afslører os dette lille stykke historie; i de Stade'ske overleveringer gik

---

[1]) Saxo ed. P. E. Müller. s. 603 f.
[2]) Chalybaeus, s. 32 f.

det efterhånden af minde, og derfor har det hidtil kunnet undgå danske historikeres opmærksomhed.

3.

I anledning af prof. H. Olriks afhandling: Knud den hellige i de ældre kildeskrifter.

Af Finnur Jonsson.

I min afhandling om Knytlingasaga (i Vidensk. Selsk. Skr. 6. række, hist.-fil. afd. VI, 1) har jeg søgt at påvise sagaens tilblivelsesmåde og kilder samt undersøge dens pålidelighed. Forhåbenlig er det lykkedes mig at klarlægge den første del af opgaven. Jeg mener at have godtgjort, at sagaen er, med forbillede af Heimskringla, sammensat efter og af forskellige kilder, dels skjaldedigte og tradition, dels ældre skriftlig affattede enkeltsagaer, samleren eller forfatteren har optaget uden nogen videre bearbejdelse efter historiske synspunkter eller kritisk behandling overhovedet. Dette sidste er særlig sket ved Knud den helliges saga. Der eksisterede en fuldstændig saga om Knud, og den har samleren helt og holdent optaget. Da den i forhold til de øvrige sagaer var meget lang, kom den til at svare til Snorres Olaf d. helliges saga, hvorved ligheden med Heimskr. blev endnu större — i det ydre. På grund af disse forskellige kilder er Knytlingasaga som sådan meget uensartet og dens enkelte dele af meget ulige historisk værd. Man gör derfor, når man udøver kritik, rettest i og viser störst retfærdighed ved udtrykkelig at nævne enkeltsagaen og ikke „Knytlinga“ som helhed.

Hvad den anden del af opgaven, den om sagaens pålidelighed, angår, var undersøgelsen heraf ulige mere vanskelig, og jeg følte flere gange, i hvor höj en grad dette var tilfældet. Særlig gjaldt dette Knudssagaen. Her er der mange tvivlsspörgsmål og mange punkter, hvorom en strid var uundgålig. Da det er prof. H. Olrik, som i de sidste tider særlig er kommen til at beskæftige sig med herhenhørende skrifter og foretage undersøgelser, måtte det blive disse, jeg først og

fremmest skulde tage i betragtning. Da jeg mente, at han ikke på alle punkter havde opfattet sagaen rigtig og unødvendig uddybede kløften mellem denne og andre kilder, særlig Ælnod, måtte jeg kritisere hans opfattelse og hævde sagaens delvise rigtighed. Det forekom mig, at prof. Olrik heller ikke havde haft det rette blik på sagaen, idet han stærkt fremhævede dens fremstilling med hensyn til danske stednavne tildels også personnavne som „letfærdig“ i modsætning til Ælnods sandhedskærlighed. Mod denne opfattelse protesterede jeg og denne protest hævder jeg fremdeles i dens fuldeste omfang.

Selvfølgelig overlader jeg heller end gærne hele den historiske undersøgelse til de virkelige historikere — det bliver dog dem, der må komme til det endelige resultat, forudsat at sagaen ikke bliver misforståët og overhovedet retfærdig behandlet. Når prof. Olrik synes at bebrejde mig en mangelfuld metode, i hvert fald hvad et enkelt punkt angår, må jeg udtale, at jeg ikke erkender berettigelsen hertil. Historisk kildeundersøgelse er ikke noget særligt for sig; det er den samme metode, vi andre også anvender.

Den nævnte bebrejdelse fremføres i anledning af, hvad jeg bemærkede om sagaens „Asbjörn Ødanejarl“, der ifølge den er Harald Héns svigerfader og bedste støtte. Denne Asbjörn er af prof. Olrik — i lighed med forskellige andre tidligere forskere — bleven identificeret med Sven Estridsens broder Esbjörn, og dette benyttes så til et angreb på sagaens uefterrettelighed, ti Harald Hén kunde ikke være sin farbroders svigersön. I det jeg nu nægter berettigelsen af denne identificering, får jeg skyld for at göre én person til to ifølge en, jeg havde nær sagt, antediluviansk granskningsmetode. Nu er det jo faktisk så, at sagaen ikke antyder noget som helst slægtskab mellem kong Harald og dennes svigerfader, ja, angiver endogså, at denne stammede fra en egn, Hjarrandasysla[1]), på Vendilskage. Saxo omtaler slet ikke Asbjörn

[1]) Når prof. Olrik imod min bemærkning om, at der ikke er grund til at antage at dette navn er urigtigt, udbryder: „jo, det er der sikkert“, ti det skulde fremgå af sammenhængen, at dette

i noget som helst forhold til kong Harald; „de danske kilder ved“ overhovedet „ikke noget“ om Asbjörns (hverken „A. jarls“ eller „Knuds farbroders“) modstand mod Knud d. hellige. Hvis de danske kilder omtalte farbroderen Asbjörn i forhold til Harald, så kunde der være grund til at mistænke sagaen, men således er nu altså ikke tilfældet. Under sådanne omstændigheder forekommer prof. Olriks påstand mig mildest talt mærkelig. Vilde det være ubeskedent at forlange beviserne for identiteten af disse to Asbjörner? — selv om det ikke var mere end sandsynlighedsbeviser. Det forekommer mig så sikkert som noget, at det ikke er mig, der adskiller og deler en person til to, men prof. Olrik — og andre —, der slår to sammen til en, uden nogen som helst støtte i kilderne. Med andre ord: hele identificeringen er et rent og skært postulat, som ikke i mindste måde bliver bedre ved at det er gammelt. Efter mit kendskab til sagaerne er den slags angivelser som den om Asbjörn noget af det sikreste, og vi har da også adskillige paralleler dertil. Jeg skal blot minde om kong Gnúpa i Olaf Tryggvasons saga — hvilke „videnskabelige“ löjer har man ikke gjort med det navn? — og hvor begrundede har de vist sig at være. — Heller ikke vil det være muligt at benægte, at der til samme tid i Danmark kan have levet flere end én fornem mand med navnet Asbjörn (Esbern). Hertil kommer så den temlig afgörende omstændighed, at Esbern, Haralds farbroder, var bleven gjort landflygtig af kong Sven 1070 — hvilket jo godt forklarer de danske kilders tavshed om ham efter denne tid. Der er fornuftigvis og metodisk m. h. t. denne sagaens Asbjörn Ødanejarl følgende to ting at vælge imellem: enten er han en historisk person — der da har spillet en lignende rolle som i sagaen — eller han er en i den islandske tradition eller af den isl. forfatter opdigtet person, hvorimod prof. Olriks slutning: hvis det er en historisk person, så er det Sven

syssel måtte være Thy, „og dette navn er urgammelt“ —; så ved jeg det meget godt; men denne identificering er en løs og ubevislig påstand — og jeg finder ingen grund til at frafalde min tro på angivelsens rigtighed.

Estridsens broder, er forkert og ganske umetodisk. Hvilket af de to førstnævnte alternativer er det rigtige, er jeg for mit vedkommende ikke i ringeste tvivl om.

Angående Knuds forhold til Harald Hén under dennes herredömme forekom det mig — og forekommer iøvrigt endnu —, at det har stor sandsynlighed for sig, at sagaen har ret i, at Knud fik de såkaldte Sjólönd (prof. Olriks bemærkninger under b) til at styre, idet forholdet mellem Knud og Harald i kilderne ikke fremstilles som absolut fjendsk. Ælnod siger kun, at Knud „holdt det for bedre at gå af vejen for sin broders vrede“ (kap. 4); hermed er i hvert tilfælde angivet hvorledes Ælnod opfattede forholdet; „Ælnod hævder her udtrykkelig, at Knud efter at have lidt skuffelsen ikke fejdede mod Harald“ (prof. Olrik i Danske helg. s. 41, anm. 3)[1]). Saxo lader Harald være meget forsonlig og göre Knud gode tilbud, men denne afslår dem og begiver sig til Sverrig, og det er Saxos opfattelse, at han har opholdt sig dér og gjort søtog i de år, Harald herskede. Her står påstand mod påstand. Jeg for mit vedkommende er tilböjelig til at give sagaen ret. Det er i hvert fald alle kilder enige om, at Knud ikke fejdede med Harald, Ælnod, Saxo („uden at blande sig i sit fædrelands sager, som om han helt havde glemt den uret, der var bleven tilföjet ham“, Winkel-Horns overs. II, 19), sagaen. Den ældste kilde, Passio, siger, at Knud blev „af sine brødre jaget i landflygtighed til Svearnes land“[2]) — ved hvilken lejlighed dette skete, siges der

---

[1]) I sin afhandling om Ælnod (s. 70 = 274) udtaler prof. Olrik, at det vilde være fristende, at søge Knud blandt hans mod Harald fejdende brødre. Dog mener han det næppe „berettiget, afgjort at forkaste hans fremstilling og hævde, at Knud må have fejdet mod sin broder: men som mulighed kan dette ikke afvises“ (og Saxo?). Er den her antydede behandling af Ælnod også i kraft af den „historiske metode“?

[2]) Når prof. Olrik betegner min mening om det lille vers om uroen i Danmark (Knytl. k. 27) som muligvis dansk som en „måske nok lidt overraskende formodning“, har jeg dertil kun at bemærke, at, som mine ord viser, gives der ikke her direkte beviser. Hvad der særlig bragte mig på den mening er versets

intet om. Men skulde ikke Saxos fremstilling kunne være en misforståelse af dette eller lignende udtryk? Jeg fremsætter ingen formodninger om den egenlige sammenhæng, men det forekommer mig som sagt yderst tvivlsomt, på hvis side retten er.

Hvad de enkelte omtvistede stedsnavne angår, kan det ikke nytte at strides om dem, ti i virkeligheden ved vi begge to lige meget, d. v. s. intet positivt om dem. Kun hævder jeg, at sagaens ord derom ikke kan affejes med, at de ellers ikke kendes, eller göres urimelige ved vilkårlige eller usandsynlige gisninger — som dem, prof. Olrik i sin afhandling om Ælnod udtalte. Hverken han eller nogen anden kan nægte, at der kan have eksisteret et *Hjarrandasýsla, Plóyssýsla*, osv. Den slags navne, knyttede til en enkelt bestemt person, kunde, ja næsten måtte i tidens løb falde bort eller ændres. At disse navne ikke findes blandt de senere syssel-navne, der jo netop efter den af prof. Olrik anførte afhandling af prof. Steenstrup er meget unge, er langtfra afgörende. Skulde vi ikke netop i disse navne have minder fra den ældre tid, da syslerne endnu ikke var bleven den almindelige inddeling og et större eller mindre område overdroges til bestemte personer, der så for en tid fik navn efter disse? Det forekommer mig, at den her antydede udvikling vilde være ret naturlig, så meget mere, som ordet *sýsla* ikke kan föjes til noget mere naturligt, man kunde sige selvfølgeligt forled, end til et mandsnavn[1]). Dette blot til overvejelse. Navne som *Ásbjarnarbúðir* og *Eyvindarbúðir* kan det endnu mindre nytte at strides om. Jeg for min part er overbevist om, at det ikke er fingerede navne, men virkelige; en anden sag er, om de ikke af forfatteren ved en urigtig formodning er knyttede til de pågældende personer, Asbjörn jarl og Eyvind bifra. Jeg vil ikke påstå, at tilknytningen gör et ganske tilforladeligt indtryk. Hvad det sidste, Eyvindsnavnet an-

hele form og aktuelle tone. Vil man ikke gå ind på denne opfattelse, nå, så er skaden ikke stor.

[1]) At disse navne er opdigtede antager jeg så meget mindre som den slags betegnelser hverken er norske eller islandske.

går, kan jeg derimod ikke finde dette mistænkeligt, fordi det „ellers ikke forekommer i det gamle Danmark“. Det kunde sikkert meget let finde indpas der ved giftermålsforbindelser — ligesom f. ex. Magnusnavnet. Men, som sagt, her er vi blottede for al positiv viden. Der er flere navne endnu, hvorom der kunde göres en bemærkning, men jeg skal ikke dvæle derved, men gå over til det hovedpunkt, hvorom det efter min mening drejer sig, nemlig begyndelsen til opstanden mod Knud og dennes rejse i det nordlige Jylland. Ganske vist har jeg ikke meget at föje til, hvad jeg i min afhandling har udtalt. Her har jeg søgt at vise, at der ikke behøver at være nogen modsigelse mellem sagaens og Ælnods fremstilling. Prof. Olrik forstod dennes ord (kap. 17 beg.): Rex igitur in locis australibus, ultra fluvium, qui Lima dicitur... ad regionem maritimam, quæ Vendel osv., som om der var tale om de sydlige (d. e. sydøstlige) dele af Vendsyssel nord for Limfjorden (omtrent nuværende Dronninglund herred), og lader Knud ad den vej komme op til Börglum, hvorfra han så flygtede sydpå over Agersborg. Hvis dette var rigtigt, vilde sagaens fremstilling, ifølge hvilken Knud kommer til Sævarende (Sjörrind), være urigtig. Sagaens beretning er nu ganske vist under alle omstændigheder for så vidt ufuldstændig, som den ikke lader ham komme videre nordpå, altså ikke til Börglum. Da jeg ikke kan godkende prof. Olriks opfattelse af Knuds rejse og da Ælnod ikke ellers har et direkte ord om, ad hvilken vej Knud er kommen til Börglum, finder jeg det vedblivende ret sandsynligt[1]), at han er kommen derhen over Sjörrind, og at det er mindet herom, der har bragt navnet ind i sagaen. Jeg har betegnet Ælnods udtryk, forudsat, at de skulde forstås som prof. Olrik vil: „de sydlige egne

[1]) Når prof. Olrik temmelig overlegent taler om „den unaturlige bastard“ der ifølge min forklaring skulde fremkomme, vedkender jeg mig ikke nogen sådan. Det er prof. Olrik, der ikke forstår min tankegang, men skylden er hans. Noget så absurd som han pådutter mig (s. 78) har jeg selvfølgelig aldrig tænkt, og jeg nægter, at det der fremførte resultat har noget med sagaen eller min opfattelse at göre.

af landet nord for Limfjorden", som höjst mærkelige. Prof. Olrik „beklager, at han ikke kan drøfte dette spörgsmål" med mig, fordi han „slet ikke forstår" mig. Denne mangel på forståelse er sandelig prof. Olriks fejl og ikke min. Et blik på kortet viser dog, at hvis der skal tales om sydlige dele af Vendsyssel, må det snarest være den sydvestlige del, netop Thy, der menes. Nu skal jeg villig indrömme, at Ælnod ikke har haft et kort liggende for sig og at hans geografiske begreber om Jylland sikkert har været ret mangelfulde — han betegner Limfjorden som „fluvius", hvilket under alle omstændigheder viser hans ukendskab til forholdene —. Men et er sikkert, at selv om man går ud fra, at prof. Olriks opfattelse er rigtig, kan de „sydlige dele nord for Limfjorden" ikke mere betegne de „sydøstlige dele" end „de sydvestlige dele", ti det modsætningsforhold i stedlige forhold, som prof. Olrik udfinder, er ikke på nogen måde tvingende. Derfor er prof. Olriks forklaring også af denne grund meget mislig eller rettere sagt vilkårlig. Jeg hævder fremdeles, at Ælnods „ultra" betyder „på sydsiden". Prof. Olrik får ud heraf, at så måtte den således betegnede egn være „Sønderjylland eller det sydligste Nörrejylland" — og han har da naturligvis let ved at udbryde: „men hvem kunde finde på en sådan betegnelse for Sydjylland?" Nej, ganske vist; således har jeg selvfølgelig heller ikke opfattet stedet; min opfattelse er betegnet ved det komma, der i noten hos mig og i udgaven i SRD er anbragt foran ordet „ultra". Jeg opfatter stedet således: „I de sydlige steder, „hinsides" floden Lima, osv." Disse „sydlige steder" er modsætningen til det straks efter nævnte Vendle; der siges altså ikke andet end at Knud „udførte de kongelige hverv" i egnene syd for Limfjorden, og der kan således menes både de nærmest ved denne liggende og fjærnere egne.

Forholdet er altså dette:

a) Betyder „ultra" nordfor, kan både de sydøstlige og — og måske snarest — de sydvestlige egne af Vendsyssel være mente, da Ælnod ellers ikke med en stavelse antyder Knuds rejse, med undtagelse af dens endepunkt: Börg-

lum. I sidste tilfælde kan Ælnod og sagaen udfylde hinanden.

b) Betyder „ultra“ sydfor — bliver Ælnods udtryk endnu mindre bestemt, og i samme grad vokser muligheden for, at sagaens omtale af Sjörrind er rigtig, ɔ: at Knud på vejen til Börglum er taget ind på denne gamle kongsgård.

Jeg skal i forbindelse hermed til velvillig overvejelse fremdrage et moment, jeg med vilje undlod at omtale i min afhandling. Det er Ælnods udtryk „advehitur“ [ad regionem maritimam, quæ osv.]. Det forekommer mig ikke usandsynligt, at dette ord her betyder: „sejler til“, „kommer sejlende til“ („drog han til det kystland“ prof. Olriks overs.). Det forekommer et par andre steder, i k. 13 og 25, netop i denne betydning — og ellers ikke, undt. i udtrykket necessariis advectis i k. 25, hvor der også kan være og vistnok er tale om førsel til søs[1]). Derimod bruges f. ex. proficisceretur i k. 26 om en rejse til lands. Hvis advehitur også på dette sted — i k. 17 —, hvad der synes mig at være den eneste metodiske opfattelse, betyder „sejler til“ eller „kommer sejlende til“, er det en given sag, at Knud er kommen til Börglum sejlende sydfra langs kysten — herved kan han da selvfølgelig være kommen til Sjörrind, hvis det da ikke netop er herfra han er sejlet.

Jeg er langt fra at nære nogen beundring for Knudssagaen; den er på mange punkter fejlagtig og mindre godt fortalt. Men disse fejl berettiger ikke til helt at vrage den som kilde; den indeholder utvivlsomt mange gode og pålidelige ting, der må tages i betragtning og som det ikke er nogen grund til at kaste bort. At Ælnod, så vidt hans beretning når, i det faktiske (hans evindelige subjektive udgydelser er den isl. saga heldigvis fri for) står over sagaen som kilde betragtet, falder det mig ikke et öjeblik ind at nægte. Hvor meget pålideligt Knudssagaen — og Knytlingasaga overhovedet — på hvert enkelt

---

[1]) Senere k. 32 bruges *advehitur* rent passivisk = „flyttes, bringes“ hvilket ikke modbeviser, at ordet de andre steder betyder et og det samme, „sejler“.

punkt indeholder, må selvfølgelig overlades den fremtidige historiske granskning at undersøge og bestemme. Mig personlig er det nok, hvis min litteraturhistoriske undersøgelse og bestemmelse af Knytlingas enkelte dele, sammensætning og kilder kan være vejledende og som sådan findes væsenlig rigtig.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

---

31. Decbr. 1900 døde Oscar Alin, f. 1846, fra 1872 Skytteansk Professor ved Upsala Universitet. Den afdøde indtog baade som konservativ og protektionistisk Politiker (i en Række af Aar havde han været Medlem af Rigsdagens Førstekammer) og som Historiker en fremskudt Plads i Sveriges offentlige og videnskabelige Liv; i den sidste Tid hindrede dog Sygelighed ham i at spille en saa stor Rolle som tidligere. Han deltog i Udgivelsen af den illustrerede *Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar*, hvis 3dje Del: *Sveriges nydaningstid 1521—1611* (1878) er forfattet af ham, og med Iver lagde han sig efter Aktstykkepublikationer, udgav saaledes 12te Bind af *Schinkels Minnen ur Sveriges nyare historia* (1881—93) og efter Rydbergs Død 12te Del af *Sveriges Traktater med främmande Magter,* omfattende Tiden 1868—77 (1900). Størst Opmærksomhed tildrog dog sig hans Arbejder om Sveriges Forhold til Norge; inden for dette Omraade ligger hans Hovedarbejde: *Den Svensk-Norska Unionen. Uppsatser och Aktstycken.* 1—2, 1889—91, hvortil senere knyttede sig forskellige mindre Afhandlinger. Han søgte her at hævde et udpræget højsvensk Standpunkt, hvis Indhold væsenligt var følgende: Kongen af Danmark afstod ved Kielfreden Norge til den svenske Krone, ikke til den svenske Konge personlig; paa denne Afstaaelse vedblev Norges statsretlige Stilling at bero, og Mosskonventionen forandrede ikke væsenlig dette Grundlag; Unionen var derfor ikke en Traktat

mellem to ligeberettigede Stater, men en senere af Sverige under den frivilligt antagne Form af norsk Medvirkning foretagen Organisationsakt inden for dets folkeretligt anerkendte Suverænitet. Denne Opfattelse var forsvaret med megen Kundskab og Skarpsindighed, men ogsaa med en ikke ringe Formalisme og Tilbøjelighed til at søge sine Beviser inden for visse Aktstykkeudtryk med Undervurdering af andre, der viste i modsat Retning. Hans Paastande gav Anledning til en hæftig og vidtløftig Strid baade fra svensk og norsk Side; ogsaa en Række svenske Historikere tog Afstand fra ham, navnlig i hans Opfattelse af, at Mosskonventionen ikke, hvad Sveriges Forhold til Norge angik, havde ophævet Kieltraktatens statsretlige Gyldighed, og Debatten blev saa meget mere brændende, som han drog politiske Slutninger overfor den moderne Strid med Norge ud af sit historiske Standpunkt. 1899 begyndte han Udgivelsen af et nyt større Arbejde: *Carl Johan och Sveriges yttre Politik 1810—15*; men deraf udkom kun 1. Hæfte, behandlende Aarene 1810—11 (1899).

Den franske Politiker og Historiker, Albert Hertug af Broglie, er død 19. Januar 1901, henved 80 Aar gl. Hans første historiske Hovedværk var *L'église et l'empire Romain au 4e siècle*, 1—3. Partie (Paris, 1856—66). Til Sysselsættelsen med dette Emne var han ledet hen ved den Lighed, der forekom ham at være mellem den kristne Kirkes Stilling over for Romerrigets Samfunds- og Kulturtilstand og Katolicismens Stilling i det moderne Frankrig over for et Samfund, der i meget hvilede paa Revolutionens mod Kristendommen fjendske Ideer; dog stræbte han under Udarbejdelsen af sit Værk at komme bort fra denne Tendens og kun forfølge rent videnskabelige Formaal; det lykkedes ham ogsaa at frembringe et Arbejde af stor Værdi for Opfattelsen af den kristne Kirkes Betydning og Forhold til Staten i Tiden fra Konstantin til Theodosius' Død 395. Derefter tog Politiken ham fangen i en Række Aar, men da det ikke lykkedes ham at tilvejebringe en monarkistisk Restauration i 70'erne, vendte han tilbage til historiske Studier, der nu kom til at omfatte det 18. Aarhundrede. I 1878 udgav han *Le secret du Roi. Correspon-*

dance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752—74, T. 1—2 (1878), hvori han bragte helt nyt Lys over Kongens hemmelige Diplomati. Derpaa kastede han sig over den diplomatiske Historie under den østrigske Arvefølgekrig i en Række Værker: *Frédéric II et Marie-Thérèse* 1740—42, T. 1—2 (1883), *Frédéric II et Louis XV* 1742—44, T. 1—2 (1888) og *La Paix d'Aix-la Chapelle,* 1892. I disse meget oplysende Arbejder, der bærer Vidne om Forf.'s fine Dannelse og store Fremstillingsevne, forherliger han stærkt Marie Teresia og angriber hæftigt Frederik II, til Dels ud fra et vist ensidigt moralsk Synspunkt. Hans sidste større Arbejde blev: *Voltaire avant et pendant la guerre de Sept ans* (1898), hvori han ud fra sit religiøse og konservative Synspunkt stiller sig lige saa usympatetisk mod den franske Filosof som mod Kongen i Sanssouci.

Som Fortsættelse i udvidet Form af den i 1898 i Haag afholdte internationale Kongres for diplomatisk Historie samledes i Juli 1900 i Paris en international *Congrès d'histoire comparée.* Der var truffet store Forberedelser, og Programmet var meget lovende, men Udførelsen synes langtfra at have svaret dertil. Der var en betydelig Deltagelse fra mindre Stater, men kun meget faa Englændere og Tyskere, ja selv Franskmænd; de fleste af disses anseteste Historikere holdt sig borte; imellem de deltagende bør dog nævnes Gaston Boissier, Henri Houssaye, Retshistorikeren Girard, Litteraturhistorikeren Lanson og Arkæologen Reinach. Der holdtes i forskellige Sektioner en Række Foredrag. Det næste Møde vil blive afholdt i Rom i Foraaret 1902.

Ifølge en paa det andet nordiske akademiske Møde i Göteborg 1899 taget Beslutning er begyndt at udkomme *Nordisk Universitets-Tidskrift* (1. Hæfte, Göteborg 1900). Det er Organ for den nordiske Universitetskommission og skal væsenlig redegøre for Arbejdet for Samvirken mellem de nordiske Universiteter, bringe Meddelelser om Tildragelser inden for disse og i det hele fremme den gensidige Kendskab til deres indre og ydre Liv; tillige skal det indeholde en Oversigt over den videnskabelige Produktion ved Universiteterne og bringe

populær-videnskabelige Bidrag, særlig Foredrag i akademiske Samfund. Det udgives af Bibliotekar *L. Wåhlin* med Bistand af en Række nordiske Videnskabsmænd.

Oberst N. P. Jensen har forøget sine tidligere krigshistoriske Arbejder med et stort Værk: *Den skaanske Krig 1675—79*, Kbh., 1900. Det er den første større moderne Fremstilling af dette vigtige historiske Afsnit og er helt igennem bygget paa arkivalsk Materiale. Forf.'s Hovedsynspunkt er, at Krigen i Skaane fra dansk Side har været ledet meget slet, og han lægger Hovedansvaret herfor over paa Kristian V og Krigssekretæren Herman Mejer, medens han frikender flere af Generalerne, saaledes Frederik Arenstorf og delvis Sandberg, for de imod dem rettede Beskyldninger; muligvis havde der ved Siden heraf været Grund til at fremhæve den Usikkerhed i hele Ledelsen, som fremkom ved Kampene mellem forskellige Hofpartier. Trods Forfatterens Undersøgelser maa det vel ogsaa siges, at adskilligt endnu staar uopklaret. Forf.'s Fremstilling er imidlertid en fortræffelig Vejledning til Forstaaelse af Krigsbegivenhedernes Gang til Lands; svagere er hans Behandling af Søkrigen, hvor der er taget for lidt Hensyn til Striden mellem Tromp og de danske Admiraler, og af den udenrigske Politik; Snaphanernes Forhold og i det hele Stemningerne i Skaane havde vel ogsaa fortjent en mere indgaaende Drøftelse. Desværre er der tillige hist og her indløbet forskellige Fejl. Men i det hele har Værket afhjulpet et betydeligt Savn i vor historiske Litteratur.

Den norske Rigsarkivar *Huitfeldt-Kaas* har genoptaget Udgivelsen af *Meddelelser fra det norske Rigsarchiv, indeholdende Bidrag til Norges Historie af utrykte Kilder* (hvoraf 1. Bd. udkom 1870) med 2. Bd. 1. Hæfte (Kristiania, 1900). Det indeholder Generalmajor Georg Reichwein's Kopibog 1645—57 og Bidrag til den norske Adels Historie, foruden nogle mindre Meddelelser.

Af *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling*, utgifna af det svenska Vitterhets-Historie- och Antiqvitets-Akademien, er udkommet 2. Afd. 10. Bd. (ved *P. Sondén*) (Stockh., 1900). Det omfatter navulig Rigsraaden Johan

Skyttes Breve (1612—42) og Pfalzgrev Johan Kasimirs Breve (1614—51) til Oxenstierna.

Den af Lavisse og Rambaud udgivne store og meget fortjenstfulde *Histoire générale du 4. siècle à nos jours*, er nu afsluttet med 12te Bind, der har ført Skildringen frem lige til det 19. Aarhundredes Slutning (Paris, 1901).

Under Ledelse af Ernest Lavisse og med Medvirkning af en Række franske, især yngre Historikere er begyndt en paa 8 store Bind beregnet *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la révolution* (Paris). Lavisse vil selv skrive Ludvig XIV's Historie, et Arbejde, som han længe har forberedt. Hidtil er udkommet nogle Hæfter af 1. Bind, der behandler Galliens Historie (ved G. Bloch), og af 2. Bd., der behandler de første Kapetinger (ved Luchaire).

Den preussiske Arkivbestyrelse, som i en Række af Aar har udgivet talrige Kildesamlinger til tysk Historie under Titel af *Publikationen aus den kgl. preussischen Staatsarchiven*, har nu tillige paabegyndt Udgivelse af et Hæfteskrift: *Mittheilungen der kgl. preussichen Archivverwaltung*, Leipzig. Af de hidtil udkomne 4 Hæfter indeholder det 1. en Oversigt af Statsarkivernes Generaldirektor R. Koser over den arkivalske Forsknings nuværende Stilling i Preussen; heri findes bl. a. en Fortegnelse over Indholdet af de ovenfor omtalte Publikationers hidtil udgivne 75 Bd. og Personalfortegnelser over de preussiske Arkivembedsmænd. 2.—3. Hæfte giver Registranter over Statsarkivet i Hannover og en Udsigt over dets Historie. 4. Hæfte har dog størst Interesse for dansk Forskning, idet Arkivdirektor Hille her har meddelt en Udsigt over Samlingerne i Statsarkivet i Slesvig.

Landsdommer Tøger Reenberg til Ristrup.

Et Digterliv for 200 Aar siden.

Af

J. Paludan.

In magnis voluisse sat est.

Den Mand, som det her skal forsøges at drage frem fra lange Tiders, som det forekommer mig, ufortjente Forglemmelse, gør ingen Fordring paa en Plads blandt Danmarks store Digtere. Hvad der giver ham Interesse, er hverken hans Personligheds Ejendommelighed eller hans Digtnings Værd i og for sig, men snarere den Tid, han levede paa. Grændsen mellem det 17. og det 18. Aarhundrede var for Nordeuropas Vedkommende et af de Tidspunkter, da noget nyt ligger i Luften, og da det næsten kan synes at bero paa en Tilfældighed, om den ene eller den anden kommer først til at forkynde det. Det nye, som skulde frem, var da en almindelig Verdsliggjørelse af Livsanskuelsen og i Forbindelse dermed en større Naturlighed, Lethed og Frihed i Digtekunsten, hos os betegnet ved Overgangen fra tysk til fransk Indflydelse. Og det, der gjorde Reenberg til dette nyes Herold, var hverken Seerblik eller overordentlige Digtergaver, men simpelt hen et livligt Hoved og en sund,

jævn Natur, der hverken vilde stylte sig op eller være andet og mere, end den var. Han kunde ikke finde sig til Rette med den conventionelle gudelige Tone saa lidt som med Alexandrinerens og den 2. schlesiske Skoles forlorne Højtidelighed, som dengang herskede i Digtningen. I den franske Klassicisme fandt han derimod en Retning, der laa hans egen og den nye Tids Aand nærmere: det rolige Maadehold og den forstandige Klarhed, forbunden med Respect for Regler og skarpt satirisk Blik for alle Taktløshedens Overdrivelser, men fremmed for al Begejstring, den religiøse og erotiske saa vel som Naturfølelsens. Vistnok kom denne franske Aand ikke efter alle sine Sider til fuld Udvikling hos os, men paavirket af den indfører Reenberg dog en friskere Tone i Lejlighedsdigtningen og den moralske Satire, samt efter Boileaus Mønster en helt ny Digtretning, den poetiske Kritik. Var han end ikke den, som skulde komme, og blev han i mange Henseender kun en Røst, der raabte i Ørken, saa har han i alt Fald Fortjenesten af at forberede en ny Litteraturperiode, den, der culminerede i og tildels afsluttedes med Holberg; ja, i en enkelt Henseende, i Drikkevisen, varsler han endog Ambrosius Stub. Denne Fortjeneste er i alt Fald tilstrækkelig til at hævde ham som facile princeps mellem Samtidens rigtignok kun lidet fremragende Poeter, og det er ingen retfærdig Vurdering, naar N. M. Petersen stiller ham sammen med Vilh. Helt og Jacob Schandrup og dømmer, at „ved disse tre Mænd havde Poesien intet vundet“ [1]).

[1]) Bidr. t. den dsk. Litteraturs Hist., 2. Udg., II, 302.

I.

Slægten Reenberg synes at være af jydsk Bondeæt, og som dens første Mand nævnes Ridefogden, senere Herredsfoged i Hammerum Herred, Christen Laursen, der 1616 skal være bleven stukken ihjel af en Bisværm[1]). Han var gift med Kirsten Klausdatter Rennerg eller Reniór fra Slesvig, efter hvem Børnebørnene skulle have

[1]) Tøger R.'s Levnetsbeskrivelse og Stamtavle i Udg. af hans Poetiske Skrifter I—II, 1769, ved hans Dattersøn Tøger Reenberg Teilmann. V. Bang, Familien Reenberg, i Saml. til jydsk Hist. og Topografi 2. R, III, efter Optegnelser i Worms Samlinger fra Horsens Skolebibliothek, der i det hele gjøre et nøjagtigt og paalideligt Indtryk. Andre Familiesagn henvise rigtignok til tysk Oprindelse; saaledes beretter Præsten Frederik Monrad, der vistnok omkring ved 1740 skrev Tøger R.'s Broders, Provst Morten Reenbergs Levnet, mest efter Meddelelser fra denne selv (Kirkeh. Saml. 3. R., III, 454), at Familiens Stamfader var en Tysker ved Navn Reinberg, som kom her til Landet i „den kejserlige Krig". Nogen Usikkerhed er der med Hensyn til Familienavnet. Efter Hundrup i Viborg Skoles Program 1875, 45 er Tøger Reenbergs Broder, Peder, dimitteret og immatriculeret under Navnet Reimerus. I Hofmans Fundatser 1756, II, 325 siges Stamfaderen Christen Laursen, som dog levede før Trediveaarskrigen, ogsaa at være indvandret fra Tyskland; men Hofmans Efterretninger om Slægten synes temmelig løse og stride mange Steder baade mod de Oplysninger, Teilmann 13 Aar senere gav i Udgaven af sin Bedstefaders Digte, og mod Opgivelserne i Worms Saml., der udtrykkelig nævne Chr. Laursens Fødested, Feldborg Sogn ved Holstebro. — Endelig fortæller Degnen Thjørring i sine Optegnelser om viborgske Personligheder i forrige Aarhundrede (Saml. t. jydsk Hist. og Topografi IV, 384), at Tøger Reenbergs Fader, Klaus Christensen, i sin Ungdom af de kejserlige Tropper blev ført til Tyskland og antog Navnet Reenberg efter sit Herskab der ude. Dette er vistnok kun en sagnagtig Udvidelse af, hvad der berettes i de Wormske Saml., at Klaus Christensen 1628 maatte flygte fra Ringkjøbing, hvor han havde en Skrivertjeneste, fordi de kejserlige vilde føre ham bort med sig.

antaget Familienavnet Reenberg. Hans ældste Søn, Klaus Christensen, blev efterhaanden Slotsskriver paa Hald Slot, Landcommssarie-Skriver i Jylland, derefter Handelsmand i Viborg, 1649 Raadmand og 1659 Borgmester samme Steds. Han betegnes som Viborgs rigeste og mest ansete Mand og var vistnok som de fleste Kjøbstadsborgere paa den Tid en ivrig Ven af Regeringsforandringen 1660. Som Borgmester var han en af Byens Delegerede paa Rigdagen i Kjøbenhavn 1660 og underskrev Hyldingen efter Enevoldsakten, og det var maaske i denne Anledning eller under et af de tidligere aarlige Adelsmøder i Viborg, at han, som Sønnen Morten Reenberg beretter, nær havde faaet samme Skæbne som de kejserlige Raader paa det bekendte Prager-Møde 1618, idet en Adelsmand greb fat i ham og vilde kaste ham ud af Vinduet paa Raadhuset. 1661 blev han Medlem af Commissionen til Udarbejdelse af Danske Lov[1]), og til Peder Villadsen, en af de virksomste Hjælpere ved Souverainetetens Indførelse, som 1661 var bleven Biskop i Viborg, traadte Borgmesteren i nært Forhold, idet hans to ældste Sønner ægtede Døtre af Villadsen. Kl. Christensen ejede og drev en stor Del af Viborg Bymark, 34 Tdr. Hartkorn[2]), og kjøbte i sine senere Aar af Fru Dorthea Lykkes Bo Hovedgaarden Lynderup ved Hjarbæk Fjord, 1½ Mil Nord for Viborg, under hvilken han samlede 230 Td. Hartkorn. 1639 havde han ægtet Mette, en Datter af Peder Pedersen (Løvenbalk), Sognepræst til Sortebrødre i Viborg, og fik med hende ikke mindre end 16 Børn, deraf 7 Sønner, som han alle evnede at holde til Studier og sende paa

---

[1]) Secher og Støchel, Forarbejderne til Danske Lov I, 3.
[2]) Ursin, Stiftsstaden Viborg 1849, p. 310.

Udenlandsrejse. De 6, der naaede den voksne Alder, kom ogsaa i anseelige Stillinger; den ældste, Peder Reenberg, blev Stiftsprovst i Aalborg, Jens blev Rector i Viborg, Frants Dr. med. og Provincial-Medicus i Aalborg, Peder Hegelund Reenberg Borgmester samme Steds, og den yngste, Morten Reenberg, en ejendommelig, kraftigt udpræget Personlighed, var Præst ved Frue Kirke og Stiftsprovst i Sjællands Stift.

Det 13. Barn, Tøger Reenberg, fødtes 10. Oct. 1656. Han blev først sammen med nogle af sine mange Sødskende undervist af Huslærer i Hjemmet, siden i Viborg Skole, hvorfra han blev Student 1675. Om Reenbergs Skolegang og Viborg Skoles Tilstand under Rectoren Jens Juulbye vide vi intet nærmere. Juulbye var gift med en Datter af Biskop Villadsen, og var eller blev saaledes Svoger til to af Reenbergs Brødre, af hvilke den ældste, Peder, var Skolens Conrector siden 1672. Som Søn af ansete Forældre har Tøger Reenberg vel lidt mindre under den da almindelige Raahed, og ikke som de fleste Peblinge behøvet at søge sit Underhold ved Tiggeri og Sang i Kirken eller for Dørene. Men med Undervisningen var det i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede saare ringe bevendt, og neppe har hverken Skole eller Universitet havt stor Betydning for hans aandelige Udvikling i de Retninger, hvori hans Virksomhed siden kom til at gaa. Nyere Sprog og Litteratur dyrkedes ingen af Stederne, og ved Universitetet var Theologien det eneste Studium, der førtes igjennem til en afsluttende Examen, hvilken R. ogsaa underkastede sig 1679. Dansk Ret havde kun Peder Resen foredraget; men han var dengang gaaet over i anden Stilling, og fra Universitetets naturvidenskabelige Glansperiode stod

kun Filologen og Chemikeren Ole Borch samt Fysikeren Rasmus Bartholin tilbage; men deres Fag gav R. sig neppe af med. Derimod indførte Griffenfeld netop i Aaret 1675 den filosofiske Forberedelsesexamen for at raade Bod paa Studenternes utilstrækkelige humanistiske Grundlag. Den maa R. have taget, da den var Betingelse for at stedes til theologisk Examen; men det var kun et Repetitionskursus i Skolefagene: Filosofi, klassiske Sprog, Mathematik, Fysik og Geografi.

Allerede under Skolegangen 1671 havde R. mistet sin Fader, og 1677 døde Moderen; men trods den store Børneflok vare Familiens Kaar alligevel saadanne, at han 1680 i Sommeren efter, at han havde taget Examen, kunde tiltræde en længere Udenlandsrejse. Han hørte i et Par Maaneder Orientalisten Edzardi i Hamburg, tilbragte Vinteren 1680—81 i Oxford og London, traf dernæst i Paris sin ældre Broder Frants, som allerede havde været flere Aar udenlands og blev ham en god Fører paa Resten af Rejsen. Efter over et halvt Aars Ophold i Frankrig, især i Paris, drog de til Italien og laa ved Universitetet i Padua i Vinteren 1681—82, gik dernæst over Venedig til Rom og Neapel og tilbage over Tyrol og Bayern til Frankfurt. Her blev de Sommeren over, sejlede saa ned ad Rhinen til Cölln, tog gjennem Brabant til Holland og til Søs hjem sent paa Efteraaret 1682.

Det vilde nu være af største Interesse, om vi havde Optegnelser fra Reenbergs Haand, ved Hjælp af hvilke vi kunde gøre os Rede for de Indtryk, han modtog paa denne Rejse i alle Europas Hovedlande netop ved den Tid, da den franske Klassicisme gjorde sit Sejerstog igjennem dem. Der er ingen Tvivl om, at den har havt en lignende Betydning for ham, som Holbergs Rejser til

de samme Lande 20—30 Aar senere fik for denne. Men Holberg rejste som en fattig Student, hvis Rute tildels bestemtes af hans tynde Pengepung, og som maatte nøjes med at se, hvad man kunde faa gratis, og de fleste af Tidens danske Borgersønner maatte være glade ved at komme udenlands i den underordnede Stilling som Hovmestre for unge Adelsmænd og følge de foreskrevne Veje til et foreskrevet Maal. Reenberg derimod rejste som den velhavende Mand, der kunde følge egen Lyst og egne Planer. At han har rejst med Udbytte, er klart nok deraf, at han efter Hjemkomsten blev den første danske Digter, der med fuld Bevidsthed pegede paa og søgte at efterligne de nye Retninger, Poesien udenlands havde indslaaet, — tildels de samme, som Holberg senere, med større Evner og større Virkning, gjorde til Nationens Eje. Det var imidlertid ikke den Tids Sæd at skrive „confessions“ og reflectere over sit Sjæleliv og dets Impulser og Stemninger, uden højest i religiøs Henseende. Holberg meddeler os fra sine Rejser kun de ydre Begivenheder og de ydre Indtryk, og om Reenbergs vide vi ikke engang saa meget; vi kjende kun Rejseruten i dens simpleste Grundrids[1]).

Det var en i alt Fald i udvortes Henseende glimrende Tid, i hvilken Reenbergs Rejse falder. Ludvig XIV

---

[1]) I sine Digte nævner han kun Rejsen et eneste Sted, Poet. Skr. v. T. R. Teilmann II, 402, i et Vers til sin Ven Landsdommer Helverschou, hvor han minder denne om deres første Bekendtskab for „ti Gang fire Vintre“ siden,

Just da jeg kom tilbage
Fra Seine, Tiber, Thems og Rhin,
Og da vi, begge unge,
Ved Drue-Saft, hin ædle Viin,
Om Galathea siunge.

stod efter Freden i Nimwegen paa sin Magts Højdepunkt, og Hoffet i Versailles, hvor den mørke Fromhed endnu ikke var bleven herskende med Mad. de Maintenon, repræsenterede den højeste europæiske Dannelse og Aand, Smag og Elegance. Fransk var ved at blive anerkjendt som Verdenssproget og fransk Litteratur som Verdenslitteraturen. Medens Corneille var forstummet, skjøndt han først døde 1684, havde Racine dengang allerede skrevet sine berømte Dramer af den romerske Historie og delte Theatret med den en halv Snes Aar før afdøde Molière. Boileau havde afsluttet den betydningsfulde Del af sin kritisk-satiriske Production, men Lafontaine var endnu midt i sin Fabeldigtning. England besøgte Reenberg i Karl II's senere Aar, da Restaurationen allerede var mindre populær, men da Kongen stræbte at efterligne Ludvig XIV's Hof i Pragt og lette Sæder saavelsom i Beskyttelse af Litteraturen; da Dryden indførte fransk Smag i Kritiken og paa Scenen, medens Miltons lige udkomne Paradise lost, der var i en helt anden Aand, gik temmelig ubemærket hen. Italien havde vistnok ved denne Tid tabt baade sin politiske og litterære Betydning; Renaissancens ædle Kunst var med Bernini begyndt at udarte til Rococco, og Florens var under de sidste Medicæer sunken ned fra Førerstillingen i Videnskabens Verden. Men her saa vel som i Rom og Venedig kunde Reenberg dog beundre de herlige Levninger fra Romertiden, fra Pavemagtens og Kunstens store Dage, og endnu udfoldede sig ved de mange smaa Fyrstehoffer, i de pragtfulde Paladser og Villaer midt i den yppigste Natur, et aristokratisk forfinet Liv, der paa sin Vis kunde maale sig med det franske.

Overgangen fra al denne europæiske Herlighed til

de smaa og snævre danske Forhold formidledes ved Tilbagerejsen gjennem Tyskland, der befandt sig i politisk Opløsning, truet af Frankrigs Overmagt, og hvor Aandslivet endnu ikke var slaaet ind paa de nye Baner. Under Indflydelse af Hoffmannswaldau og den endnu levende Lohenstein stod Digtningen her ligesom hos os stadig paa den udartede Efterrenaissances Standpunkt, og det er da intet Under, at Reenberg, efter alt hvad han andet Steds havde set og oplevet, kunde komme paa Tanker om at opgive Efterligningen af Tyskerne og vende Blikket der hen, hvor Livet og Fremskridtet var.

Vistnok er det ikke sandsynligt, at den unge og ubetydelige theologiske Candidats Rejser have bragt ham i nogen saadan personlig Berøring med Udlandets politiske eller litterære Storheder, som i sin Tid Bartholinerne, Ole Borch eller Steno, men hans senere Virksomhed viser, at han har besiddet sund Sans og en livlig Opfattelsesevne. Selv i vore Dage vilde nu Modsætningen være næsten overvældende for et ungt og modtageligt Sind ved at komme tilbage fra de store Culturmidtpunkter med deres stærkt pulserende ydre og indre Liv, og for Resten af sine Dage bosætte sig i Viborg eller paa en lille Gaard midt inde i Jylland. Hvor meget mere da paa Reenbergs Tid, da Danmark i en ganske anden Forstand stod udenfor hele Culturbevægelsen, da de fjernere Provinser laa afsondrede hen, fortabte i Dagliglivets og de locale Interessers Smaalighed, og da Forbindelsen med Hovedstaden frembød større Vanskeligheder end nuomstunder med Paris eller London!

Men det var en helt anden Slægt, der levede i hine Tider, mindre nervøs og let paavirkelig, men sejgere, mere vedholdende i de færre og mere usammensatte Ind-

tryk, den modtog. Da Reenberg vender hjem, føler han hverken Trang til at storme frem som Reformator for at meddele Samtiden alt det nye, han har set, eller til at sætte sig hen at klynke over de smaa Forhold, han nu var nødt til at virke i. Han tager sundt og naturligt fat paa de nærmest liggende praktiske Opgaver og forarbejder uden Hast og Utaalmodighed sine aandelige Indtryk. Efterhaanden som Hensynet til Livets Ophold tillader det, optræder han som Digter, i Begyndelsen i gammel Stil, som Lejlighedspoet, og det er næsten en Snes Aar efter Rejsen, fra først af mere tilfældigt, at hans Digtning præges af de der modtagne Impulser. En stærkere, mere udpræget Individualitet vilde vel have sat dybere Spor i dansk Aandsudvikling; men Reenbergs jævne og sunde Natur stemte godt baade med den lidt smaatskaarne Tidsaand og med den klare Forstandsretning i Poesien, som bredte sig fra Frankrig, og som han først slog til Lyd for her hjemme.

Efter Hjemkomsten synes han at have tilbragt en tre Aars Tid med fortsatte Studier, vistnok mere i litterær og poetisk end i theologisk Retning, skjøndt han i disse Aar anonymt oversatte (Lady Pakingtons?) „The whole duty of man“: „Et Menneskes Skyldighed imod Gud, sig selv og sin Næste“, 1686. Oversættelsen oplagdes paany 1740 og atter 1779[1]), saa den maa have slaaet godt an. Et andet Andagtsskrift „om Udvælgelsen“, ligeledes oversat fra Engelsk, og en Oversættelse af den reformerte Præst i Kjøbenhavn Jean La Placettes „La Communion dévote“ omtales i hans Levnetsbeskrivelse, men have ikke kunnet gjenfindes; formodentlig ere

¹) Literatur-Journalen 1780, p. 320.

de begge noget senere[1]). Det siges udtrykkelig, at han paa sine Rejser grundigt havde tilegnet sig det franske, engelske og italienske Sprog, i hvilke han førte en Del af sin Brevvexling[2]). Brudstykkerne af franske Breve i Levnetsbeskrivelsen ere meget vel skrevne, og at han havde sat sig godt ind i fransk og engelsk Litteratur, har han givet Beviser for. Naturligvis forsømte han heller ikke den klassiske, i alt Fald den latinske Litteratur, som han ofte citerer[3]).

---

1) La Placettes Skrift er i alt Fald først fra 1695. Et Par religiøse Digte „om Udvælgelsen" og „Guds Naade-Kald", det sidste oversat fra Tysk, stamme fra Aarene 1725 og 32.

2) Endel af Reenbergs Manuscripter, deriblandt flere paa Fransk, brændte, ifølge Oplysninger fra Familien, for ikke mange Aar siden paa Armvanggaard ved Varde.

3) I et Brev til Bogholder Peder Rasmussen af 1704 (Poet. Skr. I, 279), hvor han taler om sin Søn Christian, som han selv har undervist, hedder det mærkelig nok:

Hos mig var kun Latinet fall ....
Vor Ungdom heller, som er sært,
Af franske Vare roser ....,

og Tysk kunde Sønnen slet ikke. Udtalen af franske Ord, saaledes som den bestemmes ved Rim og Rhytme i Reenbergs Digte, lader unægtelig meget tilbage at ønske. Men det er utvivlsomt, at han overalt har benyttet de fremmede Forfattere i Originalsprogene. Sorterup siger i sin Note til Omtalen af Reenberg i „Cacoëthes carminificum" (Luxdorphs Saml. af danske Vers X, 734), at denne har efterlignet Boileaus Satire til Molière, „hvilken i Tydsken er oversat og findes i Hofman Waldaus Gedichtes Tom. II, p. 218". Heri finder Rahbek i Bidrag til den danske Digtekunsts Historie IV, 37, Noten „et nyt Beviis, hvorledes vor Litteratur, selv hvor den synes at have franske Mønstre, dog var en stadig Drabant af den Tydske". Men Sorterup siger jo egentlig ikke, at Reenberg har oversat fra Tysk, og det er i ethvert Fald ikke Forholdet. I C. H. v. Hoffmannswaldaus und anderer Teutschen auserlesene Gedichte II, Leipzig 1697, findes flere tyske Oversættelser og Bearbejdelser af Boileaus Satirer, deriblandt S. 226 (ikke 218) den 2den Satire oversat af B. N(eukirch), og Tom. VII, 51 en

Formodentlig har Rejsen gjort et betydeligt Skaar i Reenbergs Fædrenearv, og i Længden kunde han ikke leve blot for sine litterære Interesser, især da han d. 29. Dec. 1685 havde ægtet Magdalene Broberg, en Datter af Dr. jur. Mathias Broberg til Sjelleskovgaard[1]. Det lader ikke til, at han nogensinde har tænkt paa at søge præstelig Stilling, skjøndt han som ovenfor anført havde taget theologisk Examen, der jo dengang ved Siden af Graderne var den eneste existerende officielle Studieafslutning. Derimod var Reenberg praktisk anlagt, og det kan da ikke undre, at han greb den Udvej at forpagte Fædrenegaarden Lynderup, som Arvingerne 1686 havde solgt til den næstældste Broder, Jens, dengang Conrector i Viborg. Her levede Reenberg i 18 Aar fra 1686, og maa have passet sin Dont og havt sit gode Udkomme, siden han trods sin Families stærke Tilvækst endte med at kjøbe sig sin egen Herregaard, hvad der ganske vist i de Tider betød mindre end nu. Dog synes han fra først af at have havt vanskelig ved at underordne sine litterære Interesser under sin praktiske Virksomhed, i alt Fald efter hans egne, halvt spøgefulde Ytringer at dømme, og fra denne Forpagtertid stamme hans fleste og betyde-

---

Efterligning af den ved Gottsched; men Reenberg har aldeles ikke fulgt nogen af dem.

[1]) Nu Vedelslund, V. for Aarhus. Søn af Borgmester Rasmus Nielsen Skriver i Aarhus, immatriculeret i Kjøbenhavn 1650 og i Leyden, hvor han sagtens har taget Graden, 1658 sammen med Broderen, Lic. jur. Niels Broberg. Sandsynligvis er han død allerede i Begyndelsen af 1686, da Arvingerne d. 11. Marts tilskødede hans Søn Rasmus Broberg Sjelleskovgaard (Skøde- og Panteprotokol Nr. 22, pag. 401, i Provinsarkivet for Jylland). Sml. J. Vahl, Chr. Nielsens Slægtebog I, 172, Rørdam, Studenternes Deltagelse i Kbhvns Forsvar 145 ff., Personalhist. Tidsskr. II, 201.

ligste Digte. Det er rigtignok mest kun Lejlighedspoesi, knyttet til det daglige Livs Smaabegivenheder, og kun udmærket ved en vis Lethed og Fyndighed, der mere og mere taber sig, efterhaanden som han bliver ældre. Men kunne disse Digte saaledes ikke gjøre Fordring paa stort æsthetisk Værd, saa have de desto større biografisk Interesse og give et ualmindelig klart og livligt Billede af en jydsk Landmands Liv fra de Dage, da ellers de fleste Poeter tilhørte den gejstlige Stand, og deres Digtning i høj Grad farvedes af deres Stilling. Reenbergs Digte vare efter deres hele Character kun undtagelsesvis bestemte for Offentligheden; Lejlighedsdigtningen opfattedes som en ganske privat selskabelig Forlystelse, hvor da et eller andet Digt, der udmærkede sig ved sin Kvikhed, kunde løbe Landet rundt i Afskrifter og til sidst komme i Trykken, ikke altid paa Forfatterens egen Foranledning; saaledes se vi, at Rostgaard lod trykke Reenbergs Bryllupsvers til ham og Conradine Revenfeldt[1]). Saadanne Vers samledes atter i Tidens Anthologier, de Wielandtske, Høpfnerske (1725—28) og Luxdorphske (1742) Samlinger, hvor Reenberg aabenbart er en Yndlingsdigter. Men selv betragtede han kun Digtningen som en Bisyssel; endnu i 1703 skriver han til Rostgaard (I, 202):

Det gaaer mig som den Græker, der
I Bogen altid hængte,
Paa Huset og Forretninger
Ey nogensinde tænkte,

---

[1]) Reenbergs Poet. Skr. I, 60. En Mængde af Reenbergs Digte findes i Haandskriftsamlingerne, saaledes i Rostgaards Saml. 244 og 264 4to, Additamenta 247 a—c, 251, 252, 518 4to, 46 a, 8vo paa Univ. Bibl.; i Thotts Saml. 1526 og 28 4to, Ny kgl. Sml. 826, 826 c paa kgl. Bibl.

(Han og, som jeg, en Landmand var)
Hvad skeede? Han blev øde:
Hans Ager hannem Tidsel bar,
Da Jorden ey fik Giøde ....

hvilket dog i høj Grad maa forstaas cum grano salis, da Reenberg netop i dette Aar tilforhandlede sig Ristrup.

Reenbergs Digte give os ogsaa ved deres nøjagtige Ordning og Datering [1]) i Udgaven af hans Poetiske Skrifter, et godt Indblik i hans private og huslige Forhold siden 1694, fra hvilket Aar det første Lejlighedsdigt i Samlingen stammer. Det er dog ikke sandsynligt, at han først skulde have begyndt at skrive Vers i en Alder af 38 Aar; men rimeligvis kom ved denne Tid de første af hans Vers frem i Trykken og med Datering. Nogle af hans religiøse Digte ere ogsaa fra 1691, men af de verdslige har jeg kun fundet et eneste, der sikkert stammer fra tidligere Tid, nemlig „Panegyricus generosi Philax“, der i flere Haandskrifter bærer Aarstallet 1679, altsaa endog før Reenbergs Udenlandsrejse, og er optaget i Høpfners trykte Samling af danske Rim 1728, III, Nr. 11. Det er en meget langtrukken og snaksom Levnetsbeskrivelse og Gravskrift over en skudt Jagthund, nærbeslægtet med Kingos 20 Aar ældre „Sæbygaards Koklage over den døde Tyr“. Det synes nærmest at bero paa en Tilfældighed, naar dette og enkelte andre af Reenbergs Vers ere udeladte i Udgaven af hans Poetiske Skrifter, der dog optager adskilligt, som ikke er mere værd [2]).

[1]) Den synes at stamme fra en Optegnelse, som Rostgaard fik fra Luxdorph 1739, altsaa endnu i Digterens Levetid. Addit. 265 4to paa Univ. Bibl.

[2]) Under Reenbergs Navn, men ikke optaget i de Poet. Skr., forekommer i Wielandts Sml. af dsk. Vers XV, 131 en Gravskrift over Mogens Skeel, i Luxdorphs Sml. V, 360 Brev til Lands-

De tidligste af Reenbergs Vers, omtrent indtil den Tid, da han blev Landsdommer 1703, ere mest rettede til private Venner og bekjendte eller Medlemmer af hans udbredte Slægt. Det er rimede Indbydelser, Taksigelser, Barsel- og Bindebreve o. lign. Ubetydeligheder, der imidlertid udmærke sig ved en vis Friskhed og Realisme, hvor Digteren snakker ugenert fra Leveren om alt, hvad der i Øjeblikket optager ham, fortæller nyt fra Slægt og Venner og skildrer sit daglige Liv:

Naar Klokken er sex, jeg da først vaagner op,
Et Qvarteer jeg rækker og strækker min Krop,

hvor svært han har ved at komme op af Sengen, hvordan han deler sig mellem Studeringerne og Avlingen:

Visite jeg giør
I Stalden og Laden, til Øxen og Køer,
Dernæst i mit Kammer, fra Otte til Ti
Thuanus, Sleidanus[1]) mig giør Compagnie,
Dog stundom jeg rykker min Christians Haar
Og siger: Læs over, du skabbede Faar[2]).

Kl. 12 spiser han, men synes ellers at tilbringe det meste af Dagen i sit „Kontor“:

de Døde jeg spør,
Hvad Julius Cæsar, Tiberius giør.
Med Drake jeg seiler ald Verden omkring ....

dommer Lange 1694, VII, 533 Passions-Bøn: „Bliv, syndig Øie, til en Brønd“. I Haandskrift desuden i Additam. 247 b, 4to paa Univ. Bibl.: Til Hr. Fr. Buskis Bryllup (Præst i Daugberg-Mønsted, c. 1700, ogsaa i Ny kgl. Sml. 826 og i Addit. 4to 172), Over Dr. Frants Reenbergs Kjæreste, Bente Marie d'Hemmer; Addit. 4to 518: Binde-Brev til Frk. Bjelche; Ny kgl. Saml. 826 en Omskrivning af Te Deum paa en tysk Melodi: „O Gud, vi love Dig“, hvis slette Vers ikke ligne R., skjøndt den ogsaa tillægges ham i Chronologien over hans Digte.

[1]) I, 28. Latinske Verdenshistorier af Franskmanden de Thou og Joh. Sleidanus, Professor i Strassbourg.

[2]) Reenbergs ældste Søn, som han altsaa læste med.

Naar Klokken er Otte, mig bæres tre Egg ....
Men haster til Stedet i Bogen, jeg slap,
Og synes at Tiden, den er mig vel knap.

Men ogsaa hans Landmandsinteresser komme til deres Ret, naar han sender Postmester Gandorph et Rimbrev med 3 Lispund Ost, diskuterer Sædpriserne og sine Hoppers Bedækning med Svogeren Jens Broberg eller forhandler om Landgilde med Amtsforvalter Randulf i Aarhus[1]). Han er end ikke fri for overfor sine fornemme bekjendte at kokettere lidt med, at han kun er

en ubeleven Bondemand[2]),

og han kommer hvert Øjeblik ind paa sine slette økonomiske Forhold:

Nemo er min Debitor
Og Nihil er min Rente;
Min Jordebog i Null bestaaer,
Min Indtægt er i Vente.

Da han bidrager til Collecten for Navigationsskolen paa Møen, kalder han sig

sandelig en fattig Mand,
Dog ikke den, der tigger,

og da han søger Anbringelse for sin ældste Søn, klager han over

en Kone syg og mange Smaae,
En giftefærdig Datter
Og ingen Beiler; Trang for Straae,
Lidt Indkomst, store Skatter.

Disse Klager blive ved lige op i hans ældre Dage, endnu 1720:

Mit Øl er slett, min Viin er suur,
Min Jordebog er liden.[3])

---

[1]) I, 3, 26, 178.
[2]) I, 43, 44, 67.
[3]) I, 115, 201, 274, 313, 395.

Men man kan ikke værge sig imod den Mistanke, at Reenberg i Pengespørgsmaal har været en ægte Jyde, naar man husker, at han ved den Tid sad paa sin egen Herregaard, som han trods sin Families Talrighed kunde efterlade til sin Søn. Samme Aar, 1720, udgik der en Opfordring til Rangspersoner om at tegne sig for Sedler i Tallotteriet — en af den Tids mange uregelmæssige Beskatninger, — og Reenberg tegner sig da ligesom adskillige af Midtjyllands store Proprietærer, paa Hessel, Skjersø, Tyrrestrup, Stenalt, for 15 Sedler, ganske vist med et Hjertesuk: „Det falder mig sandelig tungt, da jeg dette Aar ved Kjøbmanden, som fik mine Øxen, tabte over 1000 Rd.“ 1727 søgte han og hans Collega, Landsdommer Poulsen, om Moderation i den paalignede Brandhjælp til Viborg By, da de selv havde lidt betydelig Skade ved Branden, men Amtmanden svarer, at han vilde ønske, at alle havde „saa god Evne til at contribuere, som de to Herrer“. Kort før sin Død legerede Reenberg 320 Rd. til Skolerne i Sabro og Faarup Sogne[1]). Ved Skiftet efter hans Død 1742, som findes i Stamhuset Nørholms Arkiv, vurderedes hans Gaard Ristrup, som overtoges af Sønnen Fridrich, til 14000 Daler (courant), c. 44000 Kr., og Boets Masse beløb 11944 Dl. 2 Sk., c. 38000 Kr., hvorved jo maa erindres, at Pengenes Kjøbeevne dengang var mindst tredobbelt saa stor som nu.

Men unægtelig havde Reenberg mange Munde at sørge for. 1686 fødtes hans ældste Søn Christian, og fra da af fik han indtil 1702 regelmæssig med 1—2 Aars

[1]) Hübertz, Aktstk. vedk. Aarhus III, 100, 138. Hofman, Fundatser II, 325.

Mellemrum et Barn, i alt 4 Sønner og 8 Døtre, hvoraf dog kun 6 naaede den voxne Alder, og kun 1 Datter og Sønnen Major Fridrich Reenberg til Ristrup overlevede Faderen. De mange Fødsler svækkede Hustruen, som i de sidste 25 Aar før sin Død, 27. Dec. 1729, næsten altid var sengeliggende. Disse Forhold synes nok til Tider at have trykket Reenberg. Adskillige af hans Vers ere Indbydelser til Barsel, som vel ere holdte i humoristisk Tone, men hvor Utaalmodigheden over de mange Børn jævnlig faar sit Udtryk:

Vel siger Præsten, at vi faae
Velsignelser og Lykker
Med Børnene: men selv jeg maae
Fornemme, Skoen trykker.
Til Amme, Skole, Strømper, Skoe
Min Udgift sig forøger.
Hvad er jeg? Paa min sande Troe!
En ret elendig T[øger].[1])

Stundom kan han være saa oprigtig, at det for vor Følelse forekommer stødende, ja oprørende:

Jeg vilde Himlen sige Tak
Og mig lyksalig regne,
Om jeg udi min Almanak
Saaledes kunde tegne:
I Mandags blev Charlotte fød,
I Tirsdags blev hun Christen,
Men inden Onsdag var hun død
Og er nu lagt i Kisten.[2])

Dette christelige Ønske fik Faderen opfyldt, idet den vedkommende lille Pige kun blev et Aar gammel, og ikke mindre end 5 af Børnene døde i den spæde Alder. Han ytrer i det hele oftere Fortrydelse over

[1]) I, 62, 277.
[2]) I, 52, 62, 277.

det ubetænksom Trin
Til Ægtesengen ....[1]),

og navnlig ser han med Bekymring paa de mange Pigebørn, der

voxer op
foruden Frier at møde;

medens ogsaa Sønnerne

paa deres Krop
Min Sved og Arbeid øde.[2])

I sin ældre Alder har han travlt nok med at anbefale disse sidste til indflydelsesrige Patroner og faa dem sat i Vej, og nu gaar det løs med rimede Ansøgninger[3]). Især havde han Bekymring af den ældste Søn Christian, der kom ind i det tyske Cancelli og blev Legationssecretær i Berlin, men derefter, uden at det ses hvorfor, blev hjemkaldt i en Slags Unaade og gik et Par Aar hjemme hos Faderen, indtil han døde 1718, som det synes af Sorg. 2 andre Sønner blev Officerer, men den ene, der vel var ansat ved de Tropper, Frederik IV lejede ud under den spanske Arvefølgekrig, faldt i en ung Alder ved Neufchatel. Af Døtrene ægtede den ældste Amtmand Chr. Teilmann til Skrumsager, medens den yngste, Charlotte Amalie, som Barn mistede Armen ved et Vaadeskud af en af Brødrene, men alligevel i en moden Alder blev gift med Chr. Fischer til Allinggaard.

Skjøndt Reenberg saaledes havde nok om Ørerne, tabte han aldrig sit gode Humør, og den djærve Gemytlighed, som præger hans Vers, fulgte ham op i den høje Alderdom, støttet af et fortrinligt Helbred. Han var en

---

[1]) I, 171.
[2]) I, 63, 274, 355.
[3]) I, 274, 312, 390.

Ven af Kvindeselskab, af et muntert Liv og et godt Glas; endnu i sin ældre Alder minder han som før anført Landsdommer Helverschou om den Tid

da vi, begge unge,
Ved Druesaft, hin ædle Viin,
Om Galathea siunge.

Trods Klagerne over sine Indtægter førte han et gjæstfrit Hus:

Jeg elsker gierne Compagnie,

siger han oftere[1]). Viborg Snapsthing, en Landsthingssamling forbunden med Termin og Marked, var et Knudepunkt for Egnens selskabelige Liv, og Reenberg beskriver 1697 ganske morsomt de Forventninger, hvormed den aarlige Fest blev imødeset i Egnen, de travle Forberedelser, hvor Hvermand pynter sig selv og sit Tyende op paa det bedste for at gøre Figur ved Stævnet:

Den Kiortel, som Lakeyen bær
Til Juul og Høytiids-Dage,
Han nu igien i Snapstings-Færd
Paa Bonde-Bag skal drage,

og Markedsmylderet i den overfyldte By:

Hvert Hus er fuld af Dreng og Svend,
Saa langt som Gaden rækker,
Der høres Fidler, Spillemænd,
Fantaster, Aber, Gekker.

Men han skjuler heller ikke, at der gaar Penge med:

Min Snapstings-Viin tog meget bort,
Og lutter Rhinske Draaber
De plukkede mig immerfort[2]).

En stor Del af Reenbergs Vers ere Indbydelser til eller

[1]) I, 13, 136, II, 402.
[2]) I, 113, 5.

Taksigelser for Gilder, hvor det gjerne gik lystigt til. Hans snakkesalige Beskrivelser af disse er ikke uden culturhistorisk Interesse og giver os Indblik i Sider af Tidens Liv, som Litteraturen ellers lader ligge: den daglige Levemaade, Kjøkkenet og den selskabelige Omgang. Saaledes i den fornøjelige Indbydelse til Patrioten og Digteren Henrik Gerner, der var Biskop i Viborg 1693—1700[1]). Reenberg søger paa alle Maader at lokke Bispen ud til Lynderup, skjøndt han kun kan love ham fire Retter: Suppe, Fisk, Steg og Kage, højst endnu en Biret til Stads. Trods den tarvelige Beværtning vil Bispen af Høflighed forsikre:

Ret nu min Mave sprækker,

hvilket glæder Husmoderen i den Grad, at hun trækker Reenberg i Enrum for at give sit Hjerte Luft:

See, hvor Bispen lod
Sig Maden vel befalde!

Efter Maaltidet gaar efter den Tids Skik (ligesom nu i England) først Vinen rundt for Alvor med Rækker af Skaaler (uden Taler) og Passiar om politiske og religiøse Materier[2]):

O Hierne-mægtig Drue-Blod,
Hvor kandst Du skærpe Tunger,
I Harer sætte Løve-Mod
Og reformere Konger!
Ved Viinen ræsonnere vi,
Hvad Ende Krigen tager,
Om Fred og Feide, Fransk Partie,
Religionens Sager,

---

[1]) I, 9.
[2]) Sml. I, 53, 357—61:

Naar Tungen nu er bleven smurt,
Vi Land og Riger skifte,
Og Printzer (dennem uadspurt)
Med Printzessinder gifte.

Om Alcoran og Pavens Mesz
Og om Calvini Lærdom,
Et vos, fæcundi calices,
Me facitis disertum!

Andet Steds skildrer Reenberg et Barselgilde med endnu solidere Spiseseddel:

Eenfoldig, slet, dog det velmeent
Som hos en Landsbye-Broder:
En Søbekaal, en grønsalt Gaas,
En røget Oxe-Tunge,
Kiød, Pølse, Flesk, en hakket Moes
Tilreed af Lev'r og Lunge;
En Steeg udaf min Faarestie,
Det beste Lam af alle,
Og stander Fiorden mig vel bi
Med Giedder eller Skalle...
Om vi os ey med denne Kost
Tilfulde kunne mætte,
Vi med en Kavring, Smør og Ost
Vel skulle Pinden sætte.

Her synes det at gaa løs paa Øllet:

Saa slages Hull og tappes op
Af min Tormaaneds Tønde,
Jeg med en Valbirks Pæle-Stob
De Skaaler vil begynde.
Det holdes ud paa Aftenen,
Derhos vi qvæde Viser
Om Axel, Vidrik Verlanden,
Svend Felding, Langbeen Riser[1]).

I Reenbergs senere Aar, inde i det nye Aarhundrede, er Moden imidlertid forandret. Nu hedder det:

Kapunen er tilrede,
Kalkunske Høns, vor' Ortolans,
En tre Aars gammel Bede,

og Konen

kræse vil og brase
Med Saucer, Tærter, Fricassé,
Posteier og Potage,
Alting Fransøsk! det er Maneer,

[1]) I, 59.

men det falder ikke ret i Reenbergs Smag:

Jeg mig dog vel i Enerom
Med Danske Spise mætter.[1])

Ved saadanne Lejligheder nægtede Reenberg hverken sig selv eller sine Gjæster et Glas over Tørsten:

Fy mig! om nogen skulde gaae
Ædruelig fra mit Gilde.

Nej

Et lidet Glas og eet Glas til
Kand ey aldeles skade,

forsikrer han i Indbydelsen til Gerner, hvor han forestiller sig, at Bispen vil protestere, og han bekjender aabenhjertigt:

Ey heller jeg forsværer slet
Den aabenhierted' Drue
Og skøtter lidet, Mahometh
Med Helvede vil true.[2])

Hvad han derimod blev nødt til at „skøtte“, var Protester fra en anden Kant. Fru Reenberg var som sagt sygelig, men synes ogsaa efter jævnlige Antydninger i Mandens Vers at have havt et noget vanskeligt Sind[3]). Fra Begyndelsen var ogsaa hun gjæstfri:

Og vel jeg veed, at Konen der
Vil gierne have Giæster,
Vi hende saa velkommen er
Som Jule-Dag er Præster,

lader han Gerner sige i Indbydelsesbrevet; men i senere Aar tilføjer han i sin Indbydelse til Etatsraad Lerche:

---

[1]) I, 259 (1704), 328 (1709).
[2]) I, 16, 53, 135.
[3]) Planctus conjugis audiens
Tristi perfruar otio et
Ludam carmina danice,
siger han i et spøgende latinsk Vers om sit Hjemmeliv 1702 (I, 50).

Helst Konen min det gierne seer;
(Mig tør vel ingen raade,
At byde Giæster, naar det er
Mit Herskab ey til Maade).[1]

Overfor Mandens Skødesynd har hun aabenbart strax taget bestemt Stilling. Allerede 1694 tør han ikke love at komme over til Svogeren Lange paa Asmild Kloster:

Du veedst Junonis Nykker,
Naar Jupiter for lystig er
Og Nectar søde drikker.

Man kan ordentlig have ondt af den arme Mand, der sidder ene og melancholsk tilbage, efter at de lystige Brødre have forladt hans Gaard og ere tagne andet Steds hen for at tømme nok et Bæger Rhinsk:

Det angrer mig, jeg sagde Ney
Af Frygt for min Gudinde,

og han tænker stærkt paa, om man ikke skulde kunne hitte paa „en liden Løgn“, et Paaskud til at ride bag efter. Men der er ingen Naade:

En Ruus Du Dig vil hente,
En Daler brænder Dig paa Laar;
Jeg Stakkel sidder eene;
Du drikker op, hvad jeg et Aar
Med Kniplen kand fortiene.
Hvad vil Du svare for Din Gud?
Din Søn Du slet forsømmer;
Skal han da blive til en Stud? [1])

Det vilde dog være Uret at slutte heraf, at Reenberg var forfalden, eller at han var en Tøffelhelt. At drikke tæt i et muntert Lag var i de Tider ikke blot som nu undskyldeligt, men ligefrem en selskabelig Forpligtelse, og de

---

[1]) I, 13, 257.
[2]) I, 6, 7.

halv spøgende Udtalelser om Konen vise kun, at hans Forhold til hende var præget af den samme Føjelighed og Godmodighed, som overalt var et Hovedtræk i hans Charakter.

Det stemmer godt med Reenbergs selskabelige Anlæg, at han i Grunden er den, der indfører Drikkevisen i vor Litteratur. Vistnok havde Søren Terkelsen midt i det forrige Aarhundrede oversat nogle enkelte Drikkeviser fra Tysk i sin Visebog; Bording havde forsøgt een: „Frisk op, naar Djævlen gjør sig vred“, og en anden tilskrives Griffenfeld, men ingen af dem har dog den ægte bacchiske Klang, som siden voxer hele det 18de Aarhundrede igjennem, fra Ambros. Stub til Rahbek og hans samtidige, og fortsætter sig endnu i vor Tids Studentersang. Den lyder for første Gang i Reenbergs tre Viser. Ogsaa disse ere rigtignok Oversættelser eller rettere Omskrivninger, men fra Fransk, og Prof. Nyrop har i Dania IV, 43 f., meddelt Originalen til den bekjendteste af dem:

I et Viinhus jeg skal sige
Mit Farvel og sættes ned,

som i Abrahamsons Bearbejdelse vel endnu synges i vore Dage[1]). Ogsaa Originalerne til Reenbergs øvrige Viser findes alle, endog flere Gange, i de haandskrevne Samlinger af hans Vers paa vore Bibliotheker[2]). Som Supplement til Nyrops Meddelelse hidsætter jeg den franske og danske Text til Visen: „Kommer, I Philosophister“,

[1]) Det er iøvrigt ikke, som Nyrop siger, i Kofod Anchers Fortale til Reenbergs Skr., I, 39, men i (Teilmanns?) Levnetsbeskrivelse af Digteren, I, 59, at denne og den følgende Vise nævnes som oversatte og henføres til Aaret 1702.

[2]) Thotts Sml. 1528 4to, Ny kgl. Sml. 826, 4to, Additam. 247 b, 4to.

som synes at være Forbilledet for flere senere spøgende Sammenstillinger af Vinen og Filosofien, Lyder Sagens: „Diogenes, vranten og stolt“, Plougs: „Soldets Philosophi“ og Chr. Richardts: „Da Hegel engang laved Puns“:

Ça, troupe philosophique,
Beuvons, voici la saison,
De cette liqueur bacchique
Qui nous regorge à foison!
Commençons
Et voyons,
S'il y a quelque hydropote.
Ne sçait-on pas qu'Aristote
Les bannit de sa leçon?

Les sept sages de la Grèce
S'enivroient tous les matins,
Chantoient avec allégresse.
Leurs sentences aux festins,
Et Platon,
Ce dit on,
Ainsi qu'on le certifie,
Trouva la philosophie
Bien cachée dans un flacon.

L'on me dit que Diogène,
Si je ne me suis trompé,
Eût plutôt souffert la gêne,
Que d'avoir son vin trempé.
Tout son fléau
Étoit eau,
Ainsi par mille bouteilles,
Tout environné de treilles,
Il mourut dans un tonneau.

L'on me dit que Demosthène
Étoit un bon biberon;
Et c'est chose bien certaine,
Que le sçavant Cicéron
Eut débat
Au sénat
Pour vouloir défendre un homme
Qu'on alloit punir à Rome
Pour avoir bu du Muscat.

Kommer, I Philosophister!
Smager denne klare Viin!
En Fantast, der Bacchus mister
For ald Ciceros Latin!
Er og sandt,
Ingen fandt
Stor Behag i Vand at drikke.
Aristoteles og ikke
Var saa stor og slem Pedant.

Grækernes de store Viise
Toge sig hver Morgenstund
Udaf denne søde Spiise.
Lærdom flød af deres Mund.
Plato med,
Som man veed,
Der han længe sig betænkte,
Fandt i Glasset, han iskienkte
Ud sin Viisdoms Hemlighed.

Jeg og haver hørt at sige
Om min Slægt, Diogenes,
Han for Vinen skulde skrige.
Naar den hannem fattedes;
Men for Vand
Skiælved han,
Til han, som en Seyerherre,
I sit Fad og Huus med Ære
Reyste til de Dødes Land.

Før Demosthenes begyndte
At udlee Philippi Kraft,
Han sig meget vel forsynte
Med den skiønne Drue-Saft.
Jeg vil troe,
Cicero
Sig mod alle Patres satte,
Da de fordum vilde skatte
Een, som fandtes i en Kro.

Épicure, tu mérites Des louanges tous les jours, Tes leçons seront bénites Dans la ville et à la cour, Car le vin, Jus divin, Bannira de nos cervelles Les tristesses trop mortelles Et la crainte du matin.	Fader Epicurus kiendte Intet Træ, der bedre var Eller Livet mere tiente, End den Qvist, som Viinen bar; Thi med den Slog han hen Grimmert, som med sine Griller Os ved Lyst og Glæde skiller, Livets Fiende, Dødens Ven.
J'ai appris dans l'histoire Que le sérieux Caton, Quand il crioit à boire, Il vouloit des grands flacons, Et souvent En buvant Père révérend Socrate S'épanouissant la rate Se moquoit du Dieu tonnant.	Cato, som jeg fordum hørte, I min Ungdoms Skolegang Viinen tog og Glasset rørte, Indtil Morgen-Lerken sang. Socrates Gik til Giest Der med andre smukke Lærde, Drak sit Glas og sig ey keerde Efter Jupiter og Præst.
Luther en trempant sa croûte Étoit, dit-on, plus content Qu'en expliquant quelque doute Dans le nouveau Testament, Et Calvin Un matin, Réfutant le purgatoire, Fit voir à force de boire Qu'on se purge dans le vin.	Luther, Luther selv ey skiendte Paa et lystigt Compagnie, Med den Viin, som Fyrsten sendte, Drak Melanchton ey forbi. Fleere med Giorde det: Thi Calvinus til Geneve, Ihvor suurt han vilde leve, Ey forsoer ald Lystighed.
Les chanoines, gros yvrognes, Aussi bien que les prélats, Font parade de leur trogne Parmi les pots et les plats. Et leurs nez Boutognés Montrent par cette devise Que pour bien servir l'église Il faut être enluminé.	Paver, Bisper, Munke, Præste, Uden de er Hypocrit, Naar de spiiser af det beste, Drikker de til Appetit. Faaer igien, Som jeg meen', Blusset Næse, røde Kinder; Det om deres Stand os minder, At de er oplyste Mænd.
Les Arabes qui s'escriment Et qui pestent (?) contre Dieu, C'est à cause de leurs crimes, Que le vin n'est pas pour eux.	Ingen uden Guds Fornegter, Mammelukker, Tarterer, Mod den ædle Drue fegter; Billig derfor sluttes her,

Muscadet,
Vins clarets,
Fuyez, fuyez tous les lâches,
Ces perfides qui s'attachent
Aux lois de Mahomet!

At hver Mand
Sige kand:
Alle I, som Viin forsvære
Og vil glædelig ey være,
Følger eders Alkoran!

Den tredie, mindre bekjendte Drikkevise lyder saaledes paa Fransk og Dansk:

L'autre jour que j'avois bu tant,
Je fis un songe incomparable;
Je rêvois que dans un instant
Tout le monde fut devenu table,
Et les montagnes flacons de vin,
Les villes jambons de Mayence,
Et les forêts saucisses et boudins,
Moi rien qu'un gueux de potence;
Lorsque la cruelle Atropos
Vient couper mon avaloire,
Pour mettre mon âme en repos
Je chanterai à ma gloire
Cet épitaphe tout de nouveau:
Cy gist un buveur invincible,
Les cabarets l'ont rendu gueux,
Ses enfants en font maigre chère,
Encore sont-ils trop heureux,
Trop heureux sont-ils encore
D'être nés enfants d'un tel père!

Rusendes var jeg anden Dags Gaar,
Sov hen, og sødelig drømte:
Mig tyktes, Verden var bleven et Bord,
Det jeg i Drømme berømte:
Biergene vare Boteller med Viin,
Og Stæder Westphaliske Bøster,
Skovene Pølser: Men jeg, af et Sviin
Blev til en Stodder og Kryster.
Døden i dette kom, slukte min Tørst.
Jeg ønskede mig at finde
En Hiertens Ven, der vilde mig først
Opskrive til Æreminde:
Her hviler en Kempe, saa viide berømt,
At tømme Boteller en Mester:
Da Pungen tilligemed Botlen blev tømt,
Smal-Hanse hos Børnene giester.
Lyksalig er dog denne Søn,
Denne Søn lyksalig dog er,
Som fødes af saadan en Fader.

II.

Med Aaret 1703 foregaar der i flere Henseender en Vending i Reenbergs ydre Livsforhold, som ogsaa sætter Spor i hans Digtning. Fra nu af er han ikke mere den

jævne Forpagter paa Lynderupgaard, men en af Jyllands ansete Herremænd og Embedsmænd, en mere og mere indflydelsesrig og søgt Mand i offentlige Hverv og praktiske Anliggender.

I October dette Aar kjøbte Reenberg Hovedgaarden Ristrup i Sabro Herred, N. V. for Aarhus, ikke, som det i hans Levnetsbeskrivelse hedder, af Gehejmeraad Wibe, men af sin Svoger H. v. Lossows Arvinger [1]). Imidlertid flyttede han ikke derhen det første Aarstid, thi i October 1704 klager han for sin Ven, Kammerraad, Finansdeputeret Peder Rasmussen over, at

den gamle Frue,
Som jeg forpagtet har min Gaard,
Vil ikke døe af Snue;
Og selv skal flytte, veed ey hvor
At samle mine Klude,
Nu min Patron fra Skolen gaaer
Og handle vil med Stude [2]).

Patronen er Lynderupgaards Ejer, Broderen Jacob Reenberg [3]), som næste Aar, 1705, tog Afsked som Rector i Viborg, efter Sagnet paa Grund af Sammenstød med den unge og myndige Biskop Deichmann [4]). Han boede

[1]) I, 315. — Skøde- og Panteprotokol Nr. 33, pag. 314, i Viborg Provinsarkiv. Af Wibe kjøbte han derimod noget Strøgods, som behøvedes for at complettere Gaarden (og den noget sydligere beliggende Lyngbygaard, med hvilken R. ogsaa maa have havt at gjøre) til fri Sædegaard. Paa Grund af senere indløbne Misforstaaelser synes R. dog at have fortrudt denne Handel (I. 178). — Lossow havde været gift med Kirstine Marie Broberg, Søster til Reenbergs Hustru, s. Skøde- og Panteprotokol Nr. 21, pag. 117, i Viborg Provinsarkiv.

[2]) I, 274.

[3]) Hundrup, Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole, Program, Viborg 1875. Jens R. blev adjungeret Broderen Peder som Conrector 1677, og blev Rector efter Juulbye 1691.

[4]) Efter Degnen Thjørrings før omtalte Optegnelser (Saml. t. jydsk. Hist. IV, 385, 409). Udgiveren Dr. Heise nævner en Tradition om.

siden paa Lynderup, hvor han holdt en meget besøgt Privatskole og døde i en høj Alder 1733. Det synes efter Rimbrevets noget uklare Udtryk, som om Ristrup ved

at der i Anledning af Jens Reenbergs Afsked skal være opstaaet Uvenskab mellem Brødrene Reenberg og Deichmann, og Prof. Holm i Biogr. Lex. IV, Art. Deichmann, tillægger Tøger R. et latinsk Skandskrift over Deichmann i Form af Epitafium ved hans Forflyttelse til Christiania Bispestol 1712, som især i dansk Oversættelse er overmaade plumpt og voldsomt (s. ogs. Saml. t. jydsk Hist. IV, 296, hvor Thjørring imidlertid siger, at det stammede fra en eller flere gejstlige). Kilden er Bruun, Rostgaards Levnet, 271, og Reenbergs Navn findes tilskrevet i et Par Haandskrifter (Add. 255, 4to) af Paskvillen paa Univ. Bibl., men dette er neppe bevisende. I alt Fald anser jeg det for højst usandsynligt, at Reenberg saaledes skulde have angrebet Biskop Deichmann, som i hans Levnetsbeskrivelse nævnes blandt hans nære Venner, til hvem han blandt de første sendte Afskrifter af „Forsamling paa Parnas“ og „Ars poetica“ 1701. Deichmanns umaadelige Ros over dette sidste Digt foranledigede dets videre Udbredelse og Tilføjelsen af de for D. meget smigrende Slutningslinier. Senere spores rigtignok ingen Forbindelse mellem R. og D., men Biskoppens Udtalelser i Beskikkelsen for Jens Reenbergs Eftermand (Thjørring 409) tyde paa alt andet end et fjendtligt Forhold. Det hedder her, at Reenberg i snart 27 Aar „med berømmelig Flid og Vindskibelighed“ har forestaaet Skolen, men nu ikke længere vil blive ved den, „som Skolen saa vel som jeg dog gjerne havde ønsket“.

Hovedsagen er dog, at hverken Reenbergs Personlighed eller hans Digtnings hele Character gjør det sandsynligt, at han skulde have nogen Del i den uhyggelige Paskvillitteratur, som paa hans Tid sneg sig om i Krogene. Et andet rimet Skandskrift (over Landsdommer Lerche) findes imellem hans Digte i Additam. 4to, 265, dog med udtrykkelig Tilføjelse af, at det neppe skyldes ham, men en Mag. Stistrup. Det eneste personlig nærgaaende Vers, der med Bestemthed kan tillægges ham, findes i det Digt, han sendte sin Ven Landsdommer Bartholins Datter ved hendes Bryllup med Capitain Müller 1704. Ligesom Holberg siden laante den forfaldne Student Poul Rytters Navn i sine Angreb paa Andr. Høijer, saaledes skriver Reenberg her under en samtidig Rimers, den fordrukne Herredsfoged Jacob Knudsen Schandrups Navn, og slutter med det Ønske, at Gud

Salget har været forpagtet bort til „en gammel Frue", saa at Tøger Reenberg ikke vidste, hvor han skulde flytte hen fra Lynderup. Dette maa dog snart have ordnet sig, og Reenberg fik nu travlt med at bringe sin Gaard i Orden, ombygge Udlængerne, anlægge Have o. s. v., som en driftig Landmand egner og anstaar.

Allerede 1688 var Reenberg bleven udnævnt til Sekretær i Danske Cancelli, hvilket dog kun kan have været en Titel, da han allerede dengang var Forpagter paa Lynderup og aldrig kom til Kjøbenhavn. Imidlertid synes han stadig at have næret Ønske om at beklæde en anseeligere Embedsstilling, og den 27. Marts 1703, et halvt Aar før han kjøbte Ristrup, opnaaede han Beskikkelse som 4. Landsdommer i Jylland, som sædvanlig ved den Tid gjennem personlig Protection, idet en fjern Slægtning, daværende Ceremonimester, Etatsraad Vincens Lerche, anbefalede ham til sin Svoger, Oversekretæren i Danske Cancelli Ditlev Wibe. Dette var imidlertid ogsaa kun en ulønnet Expectancestilling, som Reenberg ifølge Takkeverset til Wibe nærmest synes at have naaet som Anerkjendelse af hans digteriske Virksomhed:

---

vil beskærme de nygifte mod alt ondt og

Mig selv fra Drukkenskab og Ruus,
Det ønsker Jacob Knudsen (I, 273).

Skjøndt Reenberg tænkte, „at den Poetaster, hvis Navn jeg har laant for at skiule mit eget, ikke fortryder paa at komme frem i saa godt Selskab", tog Schandrup, som rimeligt var, Angrebet meget ilde op, og hævnede sig samme Aar ved at slutte et andet Bryllupsvers med Ønsket om, at Brudeparret maatte bo i Fred,

Til Tøger ej kan skumle,
Til Randers Mand har ingen Pram
Og Brunsvig ingen Humle.

Herr Wibe til min Konge
Suppliquen gav: Han naadelig
Bad Tityrum at siunge (I, 228).

Først 1714 ved Etatsraad Bartholins Død opnaaede han lønnet Ansættelse (300 Rd.) som anden Landsdommer[1]). Reenberg var uden juridisk Uddannelse, hvilken ved denne Tid saa godt som ikke gaves i Danmark og vel heller ikke behøvedes paa Grund af Danske Lovs Simpelhed og Klarhed. Men som en dygtig og praktisk Mand var han vel skikket til Dommerstillingen og skal have gjort god Fyldest, bl. a. i den langvarige og indviklede Sag om Mariager Klosters Indløsning til Kongen fra Friherre Liliencrones Arvinger 1713—16. Fra nu af se vi ham ogsaa stadig anvendt i allehaande Tillidshverv, som Medlem af Commissioner o. s. v. 1724 foreslaas han og hans Collega Landsdommer Poulsen til Curatorer for den umyndiggjorte Peder Bentzon[2]); 1729 og de følgende Aar administrerede han Hovedgaarden Kabbel ved Lemvig for Justitsraad Berregaard og senere for dennes Bo[3]), og 1732 var han og Justitsraad P. Fogh til Ryomgaard Commissærer i en Sag mod Cancelliraad Kjær til Børglum, som var indviklet i Bestikkelsesanklagen mod Rostgaard[4]). 1730 paaskjønnedes hans Virksomhed ved Udnævnelse til Justitsraad, og først efter at være naaet over 80ne synes han at have standset den, idet det i hans Levnet hedder, at han 3—4 Aar før sin Død slog sig

[1]) Ifølge den nøjagtige Angivelse i Levnetsbeskrivelsen. Reenbergs Bestalling findes dog ikke i Jydske Registre i Rigsarkivet, og andre Steder, f. Ex. i Krogs Efterretn. om Viborg By og Ursin, Stiftsstaden Viborg, findes andre Aarstal, hvis Hjemmel heller ikke kjendes.

[2]) Hübertz, Aktstk. vedk. Aarhus, III, 131.

[3]) O. Nielsen, Skodborg-Vandfuld Herreder, 47.

[4]) Bruun, Rostgaards Levnet, 372.

fra Verden og kun befattede sig med Læsning af gudelige og historiske Bøger. Som Digter forstummede han tidligere; efter Oversættelsen af Phædrus 1725(?) findes kun et Par ubetydelige Digte; det sidste daterede, fra 1732, er af religiøst Indhold. Han døde efter faa Dages Sygeleje paa Ristrup den 24. Juni 1742, 86 Aar gammel og som det synes temmelig eensom. 13 Aar forud var han bleven Enkemand; hans eneste overlevende Datter var gift i Nærheden paa Allinggaard, og Sønnen Fridrich, der arvede Ristrup, var Officer. Derimod boede hans yngste Broder Peder Hegelund hos ham efter at have opgivet sin Forretning og Borgmesterpost i Aalborg og henlevet nogle Aar hos Jens Reenberg paa Lynderup. Han døde næste Aar, 1743, som en 85aarig Olding.

Ved Aar 1703 havde Reenberg den betydningsfuldeste Del af sin Digtervirksomhed, navnlig ogsaa den litterær-satiriske, bag sig. Han vedblev vel at skrive Lejlighedsvers, men den Kreds, til hvilken de rettedes, blev i hans nye Stilling efterhaanden en anden. Tidligere var det mest Slægt eller jydske Venner og Naboer: Svogrene Broberg til Sjelleskovgaard og Lange til Asmild Kloster, Biskop Gerner, Oberst Peperlow, General-Fiscal Brostrup Albertin til Tølløse, Oberstlieutenant Gregers Friis til Tustrup, Oberst Parsberg til Eskjær, Fr. Juel til Villestrup, Brødrene Landsdommer Christopher og Professor Hans Bartholin, Sønner af den berømte Thomas. Enkelte fornemmere Velyndere havde Reenbergs Muse vel ogsaa allerede tidlig, f. Ex. Generalmajor Joh. Ranzau til Frydendal og flere af den Ranzauske Slægt; men først da han efter Aar 1700 naaede sin Berømmelses Højdepunkt, traadte han i hyppigere Forbindelse med Landets indflydelsesrige Mænd. Til den store Mæcen Fr. Rost-

gaard sender han uden endnu at kjende ham personlig et Bryllupsvers 1703[1]), som gav Anledning til nærmere Bekjendtskab og Brevvexling, navnlig angaaende Samlingen af Bordings Vers, som Rostgaard ved den Tid havde for, og hvortil han blandt mange andres ogsaa benyttede Reenbergs Hjælp. Allerede samme Aar tilstillede denne Rostgaard en „skyldigst Taksigelse“ fuld af litteraturhistorisk Lærdom og med Forjættelse om, at

Du ved Bording, han ved Dig
Udødelig skal blive (I, 204),

alt i Anledning af Udgaven af Bordings Poet. Skr., som for Resten først fremkom 32 Aar efter. Lidt tidligere er det litterære Forhold til Biskop Deichmann, lidt senere det til Biskop Laurids Thura i Ribe, der selv var Lejlighedspoet, og til Professor, siden Sjællands Biskop Christen Worm. Reenbergs Forretninger som Landsdommer og Trangen til Protection for ham selv og hans Sønner bragte ham ind i nye Forhold til Mænd i den højeste Styrelse: Oversekretærerne Wibe og Sehested, Etatsraad Lerche, de Finansdeputerede Johan Neve og Peder Rasmussen, Etatsraad og Højesteretsassessor Fogh til Ryomgaard, Kammerherre Gabel og Gehejmeraad Krabbe. Alle disse fornemme Velyndere maatte efter Tidens Skik opvartes med Vers, og Tonen bliver da ganske naturligt en helt anden. Det er den jævne, ligefremme Gemytlighed, der virker saa velgjørende i Reenbergs første Digte og i de Brevfragmenter, der findes spredte i hans Levnet som Rester af en udbredt Correspondance, der vilde have været af uvurderligt Værd til hans egen og Tidens Characteristik, men som desværre er gaaet tabt[2]). Efter 1703 kommer

[1]) I, 181.
[2]) I, 30, 36, 44, 47, 48, 337.

denne Tone kun sjeldnere frem i nogle enkelte Vers til Oberst Lange i Hamburg, Janus Friedenreich paa Palstrup (Dedication af Fablerne), Neve og den senere Svigersøn Fischer. De nye Venner ere ikke saaledes at spase med, og fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kommer ogsaa Reenberg ind paa den ellers saa almindelige Massefabrikation af Bryllups-, Lig- og Ærevers, rimede Ansøgninger og Taksigelser, undertiden endog skrevne i andres Navn, hvor Sprænglærdom og Mythologi, opstyltede, overdrevne Udtryk og Billeder eller, om end heldigvis sjelden, den endnu værre, søgte og kunstlede Leg med Ord og Navne, Anagrammer o. s. v.[1]) maa erstatte personlig Følelse, Varme og Hengivelse i Emnet.

Reenbergs Optræden betegner umiskjendelig et nyt Stadium i vor Lejlighedspoesi. Det var egentlig først med og efter Bording, at denne var blomstret op; det store Navn, han vandt, og den Lethed og Færdighed, hvormed han havde bearbejdet Sproget, kaldte en Flom af Efterlignere for Lyset. Men allerede Bordings Virksomhed viser i dobbelt Retning. De Vers, hvori han udtaler sig om sine private Forhold eller henvender sig til Venner og jævnlige, udmærke sig ved Friskhed og Naturlighed og gennemtrænges af ægte dansk Lune. Her tumler han sig frit i en national Form, den firefodede Jambe, hvor han lemper det gamle fireleddede Knittelvers efter Kunstdigtningens Fordringer til større Regelmæssighed. Naar hans afhængige og nødlidende Stilling derimod tvang ham til at henvende sig til Stormænd, der ikke som Gabel eller Tscherning forstod og yndede hans lette Form, eller naar han i Egenskab af Hofpoet skal be-

[1]) I, 369, 403.

synge, hvad der hænder Riget og Kongehuset, saa bliver hans Muse en helt anden. Idet hun stiger op paa Alexandrinerens Stylter og ifører sig det mythologiske Højtidsskrud, taber hun hele sin frimodige Naivitet, sin personlige Hengivelse og sin glade Spøg. Med et conventionelt Smil paa Læben bevæger hun sig i abstracte Lignelser og koldt højtidelige, engang for alle fastslaaede Vendinger og Udtryk.

Desværre var det næsten udelukkende denne sidste Stil, Efterfølgerne optog. Det fulgte dels af den submisse Aand, den stærkere og stærkere Afhængighedsfølelse, som Enevælden efterhaanden udviklede, dels ogsaa af Renaissancens Fordringer til Digtningens Værdighed, som kun altfor ofte forvexledes med Pedanteri og Stivhed. Dertil kom saa den 2den schlesiske Skoles Indflydelse, den affecterede Hyrdestil og det kunstlede Sprog med dets Ordspil, Brandere og Verskunster, hvori man dengang saa Poesiens Sjæl. De følgende 30 Aar, fra Peder Syv til Gerner og Kingo, kjendte kun Alexandrineren eller den tyske Viseform, enten man nu besang Phyllis og Chrysillis, en Vens Bryllup eller Ligfærd, Niels Juels Søsejre eller Griffenfelds lysende Stjerne.

Da er det, at Reenberg paa Overgangen til det følgende Aarhundrede atter vender tilbage til den ægte bordingske Tone. Strax fra sin første Optræden anslaar han denne med aldrig svigtende Sikkerhed: ikke et eneste Digt har han skrevet i Alexandrinere; han benytter overhovedet næsten kun den firefodede Jambe, og kan dennes Rhytme end ogsaa blive ensformig, saa har den dog en ganske anden Friskhed end den klaprende og forlorent højtidelige Alexandriner. Andet Versemaal har Reenberg kun i nogle Fabler, i et Par gudelige Digte med trochaisk

Rhytme, samt endelig i nogle ganske faa og ene staaende Lejlighedsvers[1]). Til denne „Bordings lette Skrivemaade“ svarer ogsaa Aanden i de allerfleste af Digtene: det er rene Bagateller, friske og naturlige Rimbreve til Enkeltmand, der i dagligt Samtalesprog dreje sig om Digterens Hverdagsliv. I Modsætning til Fortidens livløse og upersonlige Poesi overraskes vi her behageligt ved at se Digterens eget Billede træde lyslevende ud af Versets Ramme: en elskværdig, om end ingenlunde betydelig Personlighed i Dagligdragt, ikke i Selskabstoilette, uden Pudder og Sminke. Som blæst bort er den forlorne Idealisme, der hidtil havde skjult Digteren selv og det Liv, der bevægede sig om ham, under et tykt Lag af trivielle Almenbetragtninger og en conventionel høj eller poetisk Stil, der gjør det ene Digt saa ligt det andet som to Draaber Vand og breder Kjedsommelighedens Taage over hele Litteraturen. Reenberg er ægte Realist, og det er jo ikke hans Skyld, at den Virkelighed, han gjengiver, oftest er temmelig interesseløs og prosaisk. Selv paa hans ældre Dage, da som før anført hans Kreds og dermed hans Digtnings Tone bliver en anden, forfalder han aldrig til Alexandrinerens Trivialitet, den stivt højtidelige eller krybende underdanige Tone. En Rest af individuelt Præg og naturligt Lune bryder dog altid igjennem Respecten for de højgunstige Patroners Stand og Rang, der nu ofte gjør hans Vers langtrukne og kjedelige og bringer ham til at pynte dem op med Lærdom og mythologiske panni purpurei. Denne Tidens almindelige Uvane spores vel ogsaa i Reenbergs tidligere Rim, naar han f. Ex. 1694 med utrolig Snakkesalighed faar Jaques Clément og Ra-

---

[1]) I, 38 Daglige Forretninger, 396 Nytaarsønske til Oberst Lange.

vaillac, Jonas og hans Kikajon, Kong Frode og Properts puttede ind i et Bindebrev til Biskop Gerner[1]). Men den tager aldrig helt Magten, og det er undertiden morsomt at se, hvorledes den gamle og den nye Form, de mythologiske Billeder og de realistiske Stillelivsskildringer fra den jydske Herregaard staa uformidlede overfor hverandre. I en af Tilskrifterne til Phædrus' Fabler beder han Vennen Friedenreich paa Palstrup om at læse disse ved Aftentide,

Naar Titan hos Antipodes
Vil Sønderpolen gieste,
Naar Hesperus sig dukker ned
I Tharsis's Vester-Vande,
Naar Borgestuens Menighed
Ved fittet Kort vil bande,
Naar Lade-Nøglen bæres ind
Og Studen faar sin Natter ....[2])

Reenbergs Gjenoplivelse af den bordingske Stil beror ingenlunde blot paa Naturslægtskab; den er fra Begyndelsen af fuldt bevidst Efterligning. Han kalder endog sig selv

En Mester Bordings Abe,

og undertiden finde vi ordret Gjenklang af Bording. Naar denne i „Forhaabnings- og Forhalings Griller" lover at

stræbe paa Parnassi Spids
Saa højt hen op at stige
Som Cats og Rist ....,

eller at

anvende Flid og Kunst
Mit Fædr'nemaal til Ære,

saa formaner Reenberg sin Brodersøn til at arbejde paa

---

[1]) I, 21.
[2]) II, 172.

at Du til Parnassi Spids
Med Tiden kunde stige.
Men da maa bruges Fliid og Kunst .... [1])

1720 begynder han en Ansøgning til Overkrigssekretær Gabel med et Citat af Bordings Vers til Gabels Farfader, Frederik III's bekjendte Yndling, og i Bryllupsdigtet til Rostgaard lader han Bordings „Gejst“ aabenbare sig som Overbringer af et Brev fra Parnas [2]). I Taksigelsen for Udgaven af Bording stiller han denne lige saa højt „paa Bjerget“ som de fornemste udenlandske Digtere: Shakespeare(!), Boileau, Corneille, Tasso og Ariost, med hvem rigtignok i Tidens Smag ogsaa Cats, Marot, Opitz og Rist ligestilles. Og endelig hylder han Bording i Begyndelsen af „Forsamling paa Parnas“ som Rimets Mester [3]). Det er da intet Under, at et latinsk Æredigt til Reenberg [4]) fremstiller ham som Bordings Medbejler og Overmand i en mere cultiveret Tid:

Lusit jambæis trimetris(?) Bordingius olim,
Et sparsis salibus carmina coepta novis.
Huic tamen obstiterit prisci qvoqve forsitan ævi
Simplicitas, cultæ non satis apta lyræ.
Simplicitas abiit, et adest limatior ætas,
Et pariunt Vatem jam nova Secla novum.

Den ændrede Tone, som Reenberg anslog, fandt snart Efterligning, og lidt ind i det nye Aarhundrede finde vi de lette jambiske Vers og den gemytlig humoristiske Tone saa temmelig herskende i Lejlighedsdigtningen. Selv Poeter i ældre Stil som Jørgen Friis opgive

---

[1]) I, 32, 229.
[2]) I, 183, 204.
[3]) I, 207. II. 105.
[4]) I, 65. I Ny kgl. Sml. 826, 4to er det tillagt Luxdorph, hvad allerede Rahbek formoder i Bidr. til den danske Digtek. Hist., IV, 50.

nu af og til Alexandrineren for at slaa ind paa den nye Retning, og lige fra Sorterup og Schandrup ned til Wadskjær møder der os, som jeg andet Steds har sagt, „et fordringsløsere, jævnere, mere ægte dansk Pust, og selv om dette fører noget af den gamle Plumphed med, virker denne næsten som en velgjørende Modsætning til Forgængernes unaturlig conventionelle Stil“ [1]). Men nægtes kan det ikke, at med den lettere Form bliver ogsaa Lejlighedsdigtningens Indhold bestandig mindre vægtigt, at det smaa og hverdagslige, de snævre Privatinteresser mere og mere brede sig paa ægte Følelses og almindelige Ideers Bekostning. Hos P. Dass, i Kingos Ungdomsdigte og i hans Morgen- og Aftensange finde vi endnn Rester af en Naturfølelse, som man ellers forgjæves søger i den beskrivende Digtning; men Reenberg, som dog tilbragte hele sit Liv paa Landet, synes ikke at have havt noget Syn for Naturen; hans Omtale af Landbruget er saa praktisk økonomisk som muligt og former sig aldrig til Idyl som i Gerners Hesiodos. I en af Indbydelserne til Gerner søger han at lokke denne ved Sommerens Skjønhed, men det bliver ikke til andet end Trivialiteter uden individuelt Syn, selv i de af Fr. Barfod i Ambr. Stubs Levnet fremhævede Linier:

Helst nu det smukke Sommer-Vær
Til Lystighed indbyder,
Og Kreaturerne enhver
Sig i Naturen fryder:

---

[1]) Renaissancebevægelsen i Danm. Literatur 229. Reenberg selv synker dog sjelden ned i den uhøviske Skæmt, selv ikke i Brudevers, hvor den saa at sige hørte til. Kun i Bryllupsdigtet til Capt. Müller og Jfr. Bartholin (I, 267 ff.) dvæler han ved den endnu ufødte Efterslægt, og et Par andre Steder, I, 63, 161, tillader han sig noget drøje Udtryk.

Sin grønne Kiortel Skoven bær,
Og Engen staar i Grøde,
Ja Marken udstafferet er
Med gule Baand og røde.

Heller ikke Begyndelsen af „Foraars-Jagt“ hæver sig højere [1]):

Aprilis, du smukke, du deilige Vaar!
Som volder, Naturen sin Skikkelse faaer:
Da Markerne grønnes, da Træerne knoppes,
Da Fugle med Fugle vil parres og kroppes.

Og disse Udbrud er endda noget temmelig ene staaende. Der findes i hans to tykke Bind heller ikke et eneste erotisk præget Digt, og til den patriotiske eller heroiske Lejlighedsdigtning føler han lige saa lidt noget Kald. Det er jo ogsaa vist nok, at denne under Enevælden som oftest bar et temmelig smaatskaaret Præg, saa Fædrelandet incarneret i Kongens Person, og i enhver Storbedrift mindre øjnede et Udslag af Folkeaanden end Enkeltmands personlige Fortjeneste, saa at den fædrelandske Aand, som skulde have baaret den, taber sig i Kryberi og Smiger. Dog skød denne Digtning i Reenbergs Samtid livskraftige Skud i Sorterups Heltesange og tildels i Jørgen Friis's Digt om Norges Forsvar 1716, og der er ingen Tvivl om, at Reenberg selv af Hjertet hyldede Enevælden og havde al Grund til at føle sig vel under den; han, som ved Slægtskab og Venskab var forbunden med mange af dens Støtter og over hvem dens Naades Sol oftere lyste. Men kun i et Par tarvelige Digte synger han om fædrelandske Emner; det ene udtaler gode Ønsker for Frederik IV, det andet forklarer Felterne i Danmarks Vaaben [2]). I Tilegnelsen af Fablerne til Rostgaard

[1]) I, 12, 37.
[2]) I, 369, 427.

og i Slutningen af Ars poetica undskylder han selv, at han ikke har besunget Kongen og hans rastløse Virksomhed, hans Helte og hans Sejre: dertil behøves en Homer eller Horats,

men kort er Høne-Flugt;
Mig fattes Ørne-Vinger:
Tilmed, at sees med Landsbye-Tugt
For Thronen, ey gelinger.[1])

Men Tilegnelsen er blot Efterligning af Horats's 2den Bogs 1ste Satire og Boileaus Discours au Roi 1665 og 9de Satire: Digteren er ikke Smigrer, han følger sit Kald til Satiren og overlader de højere Emner til større Aander:

Je mesure mon vol à mon foible génie,
. . . .
Pour chanter un Auguste, il faut être un Vergile.[2])

Vi have i disse Digte et slaaende Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Enevældens Aand var den samme i Augustus's Rom, i Ludvig XIVs Frankrig og Frederik IVs Danmark. Det er mærkeligt at se Digtere fra saa forskellige Tider ganske paa samme Maade og næsten i samme Udtryk og Vendinger gjøre Undskyldning for, at de ikke have sunget Monarkens Pris, idet de tillige forvandle selve Undskyldningen til en Lovsang. For Reenbergs Vedkommende var Sagen vel den, at han som de fleste af hans samtidige ingen Trang følte til at blande sig i det offentlige Liv. Han passede sig selv, sin Bedrift, sin Familie og sit Em-

---

[1]) II, 163; sml. Vilh. Helt i Lima mordendo decorat, 1690, (Curieuse poet. Skr. 1732, 225):
Jeg vilde synge om vor Nordens store Løve,
Som af et Konge-Mod ald Verden gav sin Prøve;
. . . .
Men holt, min Musa, holt, Du Tonen først maa lære,
Som sømmer sig en Sang til store Kongers Ære.

[2]) Œuvres de Boileau, La Haye 1722, I, S. 3 og 5, cfr. 149.

bede, og lod dem skøtte Statens Anliggender, hvis Stilling medførte det. Tiden var lidt filistrøs; dens Sans for offentlige Interesser var lige saa uudviklet, som vor Tids er overudviklet.

Hvad der udmærker Reenberg er altsaa kun Formens Lethed og den personlige Friskhed og Elskværdighed, som præger hans Digte. Som Aand stod han ikke over sine samtidige; ogsaa han er udelukkende Forstandsmenneske; han griber ikke dybere i Tilværelsens Strenge og leder ikke Digtningen ind paa nye Baner, men bliver i de gamle Spor: Lejlighedsdigtningens, den gudelige Digtnings og Læredigtningens. Det var ikke nogen uimodstaaelig Hjertets Trang, der førte ham ind paa den religiøse Poesi; det var noget, der nu engang hørte sig til. Hver eneste Digter i det 17de Aarhundrede har aflagt Vidnesbyrd om sin Rettroenhed i gudelige Vers, og var der end i Reenbergs Dage begyndt at trænge en mere verdslig Aand ind, saa var denne dog endnu ikke den herskende. Ligesom vi i hans Lejlighedsvers se, at Samtalerne ved Selskaber og Gilder skiftede mellem religiøse og politiske Emner, saaledes maatte ogsaa Digterne endnu dele sig mellem det jordiske og det himmelske; men i Reenbergs Digtning indtager det sidste ikke længere nogen fremtrædende Plads. Hans gudelige Digte hæve sig hverken i Tanke eller Udtryk over Tidens almindelige Niveau. Nogle af dem høre til hans allertidligste, allerede fra 1691, saaledes „Forberedelses-Suk“, Syndsbekjendelse“ og Skriftebøn ved Nadveren, maaske ogsaa de vigtigste, Oversættelserne af Davids 1ste Psalme og de 7 Pønitensepsalmer[1]). Davids Psal-

[1]) Efter Chronologien i Addit. 265, 4to; i de Poetiske Skrifter ere de udaterede.

mer vare bearbejdede og parafraserede af Digtere i Snesevis i det 17de Aarhundrede, bl. a. af de allerstørste: Arrebo, Bording og Kingo. Rahbek har i Bidrag til den danske Digtekunsts Historie II, 244 f., sammenstillet disse Behandlinger med Reenbergs og har vistnok Ret i, at denne er mindre inspireret end Forgængerne. Da Arrebo sad i Malmø, tynget af sin Konges Unaade og paa til Dels uretfærdige Beskyldninger afsat fra Trondhjems Bispestol, kunde han nok fristes til at paakalde Guds Hævn over sine Forfølgere og sukke med David: „Herre, hvor længe?“ Og „Psalmisten i det danske Kirkechor“ har sikkert ligesom det gamle Testamentes Psalmist følt Lysternes Storme bruse i sit Indre, og atter vendt sig med Lede fra Verdens Forfængelighed. Men neppe har den brave Forpagter paa Lynderupgaard, hverken i sit indre Liv eller sine ydre Skæbner, havt nogen Opfordring til at røre de samme Strenge som Israels kongelige Sanger. Hans jævne, regelmæssige jambiske Vers, hvor passende de end monne være for dansk Lejlighedsdigtning, egne sig ogsaa kun i ringe Grad til Gjengivelse af hebraisk Hymnepoesi.

Til Reenbergs senere Aar høre et Par rimede opbyggelige Betragtninger over det guddommelige Naadevalg, af hvilke den sidste, fra 1732, er frit oversat efter den tyske Digter Canitz [1]). Men derhos staar noget af hans moraliserende Læredigtning i gammel Stil endnu paa Overgangen til den religiøse Poesi. Saaledes gaar den temmelig langtrukne „Markedsgave til min Dotter“ [2])

---

1) Gedichte bei König, 1727, 16.

2) II, 464. Den skal stamme fra 1709 og være rettet til hans ældste Datter Christine Marie, som dengang var 21 Aar og siden ægtede Etatsraad Teilmann.

væsentlig ud paa at indskærpe et fromt Liv, hvorved Reenberg dog tager Afstand fra de begyndende pietistiske Bevægelser:

Du skalt ey troe og tænke
Din Christendom saa vanskelig
En Byrde, som en Lænke,
Som den beskrives af Endeel,
Hvis sorte Galdes Griller
Saa mangen angergiven Siæl
Ved ald sin Glæde skiller.

Af et betydelig mere verdsligt Præg ere de tilsvarende moralske Leveregler, som Reenberg 1707 i en Ansøgning til Oversekretær Sehested for sin ældste Søn Christian[1]) fingerer at have sendt denne i Stedet for Penge til hans Underhold, hvilket Faderen ikke mere har Raad til at bekoste. Det er egentlig kun en Omskrivning af den „hedenske Morale“ i Pythagoras's „gyldne Sprog“, hvilke Reenberg nogle Aar før havde sat paa danske Vers, eller i hans senere Oversættelse af „Morales du Duc de Bourgogne“ [2]). Det er en rent praktisk Levevisdom, som ganske vist for et Syns Skyld indledes med en flygtig Compliment til Religionen, et „Frygt Gud“ ganske i Forbigaaende, men som ellers vidner om, at Livsanskuelsen nu er i Begreb med at blive verdsliggjort, og at Moralen emanciperer sig fra sit religiøse Grundlag, til Dels under Indflydelse af den indtrængende franske Aand.

I den lille Oversættelse „Min søde Pibe“ [3]) løber

---

[1]) I, 312.
[2]) II, 451, 456, ogsaa betitlet „Portrait d'un honnête homme“ i Haandskrifterne.
[3]) I, 255. Den franske Text, som Nyrop har optrykt i Dania IV, 47, blev i Almindelighed (ogsaa i nogle af vore Haandskrifter, f. Ex. Rostg. Sml. 264, 4to) tillagt den tyske Filolog Joh. G. Grævius, † 1703. Den tyske Oversættelse ved Canitz (Gedichte

Tobakkens Pris ud i en allegorisk Betragtning over, hvorledes alt i Verden kun er en flygtig Røg, og Mennesket tilsidst skal blive til Støv og Aske. Forkjærligheden for et Emne som Tobakken er betegnende for Tidens Prosaaand. Allerede Bording skjaldrede om „Nyse-Krud eller Snuu-Tobak“; Vilh. Helts „Tobaks-Aske“ indeholder samme allegoriske Tanker som Reenbergs Oversættelse, men vidtløftigere og i en mere udpræget religiøs Tone. Lucoppidans bredt udmalende „Tobaks Berømmelse“ 1714 endelig roses af J. E. Schlegel.

Allerede ved Omtalen af Reenbergs Lejlighedsdigtning har der været Anledning til at pege paa Tidens Smaahedsaand, dens Hang til at søge Lykken indenfor det private og huslige Livs Omraade og sky de med videre Interesser og større Aspirationer forbundne Farer[1]). „Bene vixit, qui bene latuit“ var Valgsproget, og „den ædle Middelmaadighed“, den stille, fredelige og nøjsomme Tilværelses Fortrin blev et Hovedemne baade i Hyrdedigtning og Moral. Horats's bekjendte 2den Epode: „Beatus ille, qui procul negotiis“ udtaler en Klogskabsregel, som passede lige godt i den augustæiske Tidsalder og under den danske Enevælde, og dens Grundtone klinger igjennem vor Digtning lige fra Terkelsen og Bording til Reenberg, som, vistnok fra Tysk, oversætter et lille Vers:

Lyksalig den, der i sin Hytte
Ukjendt af Verden lever hen, (I, 425)

---

bei König 1727, XLVI og 159; ikke benyttet af Reenberg) nævner derimod som Forfatter en fhv. fransk Præst i Middelburg i Zeeland, Lombard. Men Visen synes at have en lang Stamtavle, der ender i England, s. Ztschr. f. vgl. Littgesch., N. F. XIII: Internationale Tabakspoesie.

[1]) Paludan, Renaissancebevægelsen i Danm. Litt. 211.

der meget minder om Opitz's populære Bearbejdelse efter Horats:

Wohl dem, der weit von hohen Dingen
Den Fuss stellt auf der Einfalt Bahn.

Et andet lille Digt behandler „Lykkens Ubestandighed“, om hvilken ogsaa Lucoppidan sang i mere religiøs Aand og i Visetone[1]). Endelig udformer Reenberg 1707 i et Nytaarsvers til Etatsraad Lerche efter Juvenals 10de Satire hele denne Tidens spidsborgerlige Livsanskuelse: Nøjsomhed er det eneste i Verden, som er værd at ønske sig; Rigdom er et forgængeligt Gode, som Tyvehaand, Ildebrand eller Bankerot paa et Øjeblik kan berøve os; den fattige er sundere og mere tilfreds i sin straatækte Hytte, og fører Rigdommen oven i Kjøbet til Gjerrighed, saa giver den kun Uro og Plage. End større Farer medfører Ærgjerrigheden:

Endnu vor Danmark mindes den,
Som blev med Ørne-Vinge
I Været bragt, men ned igien
For Avind maatte springe,
Sin Konge, som der siges, troe;
Men jeg mig ey befatter
Med hans Process: qvo teste, quo
Sub crimine, quis delator?

Higen efter Krigerry fører oftere til en brat Død end til et stort Navn, medens derimod en høj Alder gjerne er forbunden med Svaghed, Knarvornhed og søvnløse Nætter. Det er, som man ser, hverken nye Tanker eller et frejdigt Livssyn, Reenberg her fremsætter og senere gjentager i sammentrængt Form og mere gudelig Tone i en Oversættelse af nogle franske Vers af Baronesse Gyldenkrone 1718[2]).

[1]) I, 41. Wielandts Saml. af dsk. Vers V.
[2]) II, 462. Ogsaa Canitz besynger den ringe Stands Fordele, men uden Berøring med Reenberg.

Emnerne for den moralske Satire ere i det hele paa denne Tid temmelig ensartede: man hentede dem hos Juvenal eller Horats og lempede dem med lidt større eller mindre Selvstændighed efter Datidens Forhold. Saaledes gaar Juvenals blodige Philippika mod Kvinderne og Ægteskabet noget afdæmpet igjen i Boileaus 10de Satire. Hos os havde Jens Sthen Sehested i „Pigernes Dyd- og Laster-Spejl“ paa en jævnere og billigere Maade gennemgaaet Kjønnets Fejl og Fortrin. 1696 optog Reenberg Diskussionen om Ægteskabet i en fra Virgils Ekloger laant Dialogform, men ikke i Hyrdetone. I „Samtale mellem Timander og Philemon“ søger den sidste at bevæge sin Ven til at gifte sig, medens Timander først forholder sig noget satirisk afvisende, hvorved Samtalen faar mere Liv og individuelt Præg end dengang almindeligt. Siden angriber han Kvindernes Vanart i den sædvanlige Stil, medens Philemon fører et tungere, moralsk-religiøst Forsvar for Ægteskabet, hvor han dog ifølge Tidens Tankegang ikke undlader at fremhæve de materielle Fordele: Hustruen

Kand føre Dig til Brude-Skienk
Ti Tusinde Rixdaler;
Jeg selv har Skifte-Brevet seet ....
Een Gaard dertil, besat og frie,
To Gange Hundred Tønder ....

Bag efter hedder det saa rigtignok:

Skjøndt hun i bare Middeler
Saa stor en Rigdom eyer,
Personen dog, som dydig er,
Vel firedobbelt veyer.

Det Kvindeideal, der skildres, er vistnok ikke det moderne:

I Kirken, hvor man hende seer,
Hun synger, læser, beder,
Og det med saadan god Maneer,
Man sig derover glæder.

Huustavlen hun foruden kand ....
Claus Pors, Romancer, eller det
Som fører ingen Nytte,
Hun skøtter ey, men i dets Sted
Vil virke, sye og knytte.
Er mesten taus og sielden leer ....

Reenberg nævner og citerer her paa et Par Steder Juvenal og Boileau og henter nok fra dennes 10de Satire Ideen til nogle af sine Kvindetyper, som forekomme næsten i samme Orden: den utro Hustru, Koketten, den spillesyge, den trættekjære, den ahnestolte. Derimod forbigaar han dem, til hvilke der ikke fandtes nærliggende danske Paralleler: den lærde Dame, den bigotte, det bekjendte rystende Exempel paa Gjerrighed, Ægteparret Tardieu, og indfører i Stedet en her hjemme hyppigere forekommende Figur, den fordrukne Kvinde. I det hele følger Reenberg her endnu ingenlunde Boileau saaledes som i andre af sine Satirer. Var Afstanden allerede stor mellem den romerske Kejsertids Furier og Megærer, som Juvenal skildrer dem, og de letfærdige eller hykkelske Verdensdamer i Paris og ved Hoffet i Versailles, saa var den endnu større mellem disse og de brave, kjedsommelig dydige eller stundesløst virksomme, trættekjære og sladderagtige Husmødre i vort jævnt borgerlige Samfund.

Jeg troer, at Kvinde-Kjøn var slemmere til Rom,

siger ogsaa Holberg i sit 4de Skjemtedigt, hvor „Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig“. Situationen er hos Holberg den samme som hos Boileau, men modsat Reenbergs, idet det er Vennen, der fraraader Ægteskabet. Holberg er imidlertid ikke paavirket af nogen af sine Forgængere og kjender vel ikke engang Reenbergs 25 Aar ældre Satire. Han vil slet ikke angribe Ægteskabet i og for sig, end sige Kvindekjønnet:

Jeg derfor ey bifalder
En Juvenalis, som med sin forgiftig Pen
Greb an det hele Kiøn.

Han vil kun foreholde sin Ven Farerne og Betænkelighederne ved et Giftermaal i hans høje Alder. I sin samtidige Satire „Det daarlige Giftermaal“ raader ogsaa Falster til at se sig vel for, og skildrer i korte Træk den ødsle, forlystelsessyge og slette Hustru.

Menneskelige Daarskaber og Latterligheder i Almindelighed omhandler Reenbergs „Verdens Daarekiste“, 1699, i endnu nærmere Tilslutning til Boileaus berømte 8de Satire „De l'homme“ (1668) end Holbergs 1ste Skjemtedigt, som har samme Emne. Naar Holberg i sit Digt tiltaler en Magister, siger han selv i Indledningen, at det sker for at „imitere Boileau“, som rettede sin Satire til Claude Morel, Doctor ved Sorbonnen. Men fraset denne formelle Lighed behandler Holberg sit Emne langt mere uafhængigt af Boileau end Reenberg, og skjøndt han naturligvis i mange Enkeltheder maa træffe sammen med denne, spores der dog heller ikke nogen directe Paavirkning fra Reenberg. Billedet af Verden som en Daarekiste ligger jo ved en Satire af dette Indhold saa nær, at det næsten med Nødvendighed maatte frembyde sig ogsaa for Holberg[1]):

Hvad Arbeyd var det ey, om man kun gjorde Liste
Paa Daarer, som man seer i mangen Daare-Kiste ....
Mod Verdens Dulhuus det dog ey at ligne er.

Paa samme Tanke hviler Boileaus 4de Satire, der er nær beslægtet med den 8de og har blandet sig med den baade hos Reenberg og Holberg: alle Mennesker ere

[1]) Mindre poet. Skr. v. Liebenberg 148.

Daarer, og dog tror enhver, at han er den eneste kloge:

D'où vient, cher Le Vayer, que l'homme le moins sage
Croit toujours seul avoir la sagesse en partage,
Et qu'il n'est point de Fou, qui par belles raisons
Ne loge son voisin aux Petites-Maisons? ....
Tous les hommes sont fous et malgré leurs soins
Ne diffèrent entre eux que du plus ou du moins.

Ligesaa siger Holberg efter at have gjennemgaaet alle Civilisationens Latterligheder:

Sligt uanseet. enhver stor Viisdom hos sig seer,
En Daare bryster sig, en andens Feyl beleer.

8 Aar efter Holberg anvender Falster i sin Satire „Verden som et Dolhuus, afdeelt i sine besynderlige Værelser“, 1730, ikke blot Daarekisten i Titelen, men gjennemfører Billedet i alle dets enkelte Led. idet han først skildrer nogle virkelige Vanvidsformer, men dernæst viser, at de saakaldte normale Menneskers Taabeligheder ere langt latterligere:

Naar jeg udi Tanker seer
Vor Verdens Børs igjennem,
Der som et Dolhuus er besat
Af kloge Grillenfænger,
Da er det mig umuligt, at
Jeg mig kan bare længer.

Satiren fremfører en Række Typer af forskellige Livsaldre og Livsforhold, som hver plages af sin Orm, især Indbildskhedens og Storhedsvanvidets i dets vexlende Former, og slutter med Digteren selv, der bilder sig ind at være kaldet til Dommer over andre, uden dog at kunne forbedre dem.

Hovedtanken i Boileaus 8de Satire er derimod den at ydmyge Mennesket ved at stille ham sammen med Dyrene og kritisere hans indbildte Fortrin fremfor dem. Skjøndt han besidder Fornuft, lader han sig i de fleste

Tilfælde lede af blind Lidenskab, og Civilisationen har for en stor Del netop sit Udspring af hans Laster og udvikler disse, medens Dyrene leve lykkeligere og fredeligere i Naturtilstanden. Dette Paradox kommer hyppig igjen i det 17. og 18. Aarhundredes moralske Satire og i de fantastiske Rejseromaner lige ned til Niels Klim[1]), ligesom det staar i nær Forbindelse med Rousseaus Culturfjendskab og Oplysningstidens Lovprisning af Naturen og det naturlige. Tankegangen i Reenbergs Digt svarer nu saa ganske til Boileaus, at man kan betegne det som en Bearbejdelse, der paa sine Steder nærmer sig til fri Oversættelse. Naar Boileau begynder:

De tous les animaux qui s'élèvent dans l'air
Qui rampent sur la terre, ou nagent dans la mer
. . . .
Le plus sot animal, à mon avis, c'est l'homme.
. . . .

v. 13. Il est vrai, de tout tems la raison fut son lot,
Mais de là je conclus que l'homme est le plus sot.
. . . .

v. 35. Mais l'homme sans arrêt dans sa course insensée,
Voltige incessamment de pensée en pensée,
. . . .
Ce qu'un jour il abhorre, en l'autre il le souhaite,

saa hedder det hos Reenberg:

I, 118. Thi faer med Drake Verden om,
Du skal dog ikke finde,
Et Kreatur saa gal og dum
Som Dyret, fød af Qvinde.
. . . .
Men den Fornuft, vi rose meest,
Vort Øye tidt forblinder . . . .

---

[1]) Paludan, Om Holbergs Niels Klim 79 f., 86. Boileau har maaske laant Ideen hos Montaigne.

Den Ting, hvorfore jeg i Gaar
Til Himlen vilde storme,
I Morgen skal forskydes, naar
Mig plager andre Orme.
Bestandig Ubestandighed,
Omskiftelige Tanker
Vi Mennesker regieres ved . . . .

Hos Holberg mere afvigende[1]):

Han en fornuftig Siel til Lod bekommet har,
Er derfor just Tyran, just derfor ene Nar,
Der meget viislig kand om alting raisonnere,
For Passioner dog kand intet practisere.

Menneskets postulerede Verdensherredømme har heller ikke meget paa sig; Boileau:

v. 59. De tous les animaux il est, dit il, le maître;

men mon det egentlig er Bjørnen, der er bange for Vandreren eller Vandreren for Bjørnen? Hos Reenberg:

I, 121. Hvad det angaaer, at os er sagt,
Det vi, som Herrer, kunde
Befale Dyrene med Magt . . . .
Men vilde Du en Slagter-Hund,
Som Dyre-Konge, byde
At lægge sig og holde Mund,
Jeg tvivl, han vilde lyde.

Vistnok har Mennesket gjort sig Verden underdanig og opfundet Love og Straffe, Kunster og Videnskaber; Boileau:

v. 119. Lui seul vivant, dit-on, dans l'enceinte des villes
Fait voir d'honnêtes mœurs, des coutumes civiles,
Se fait des gouverneurs, des magistrats, des rois.

Reenberg:

I, 123. Han jo med Viisdom og Forstand
I Verden Love giver . . . .

men Dyrene kunne undvære Loven; de kjende hverken

[1]) Mindre poet. Skr. v. Liebenberg 154.

til Krig, Forbrydelse eller Proces:

v. 122. .... sans lois et sans police,
Sans craindre archers, prévôt ni suppôt de justice,
Voit-on les loups brigands, comme nous inhumains,
Pour détrousser les loups, courir les grands chemins?
v. 147. On ne connaît chez eux ni placets, ni requêtes ....

Reenberg:

I, 120. Naar hørtest blandt de vilde Dyr
Som ufornuftig kaldes,
En Abner udi Vens Postyr
Af Joab overfaldes ....
Man saae dem aldrig i Procesz
Om Liv og Ære trette ....
Ey Herreds-, Birke-, Landstings-Dom,
Ey Procurator Renker.

Holberg (Liebenb. Udg. 131):

Betragt Dig Menneske, betragt og vilde Bæster.
Hvorover Du af Gud er skabt at være Mester,
See Tigrens Grumhed an, see Revens List og Svig,
Ja, alle Bæsters Feyl, de findes jo hos Dig ....
Man derfor ey en Bye, en Flek fast ey kand finde,
Hvor jo tillige med en Kag, en Galge er,
En Byfogd, Bøddel, Lov, Sverd, Riis og andet meer.
. . . .
En Ulv ey æder Ulv, sin Mage aldrig rør,
Han heller lider Nød, af Hunger heller døer.

Som Bevis paa, at Dyrene lade sig lede af det usvigelige Instinct uden at føres vild af Lune og Lidenskab, omskrive alle tre Digtere det bekjendte Exempel om Myren fra Horats's 1ste Satire i 1ste Bog. Boileau:

v. 25. La fourmi tous les ans traversant les guérites
Grossit ses magasins des trésors de Cérès ....
Jouit l'hiver des biens conquis durant l'été.

Reenberg:

I, 120. Den liden Myre-Republik
Bestaaer, at sammenbære
Sin Spiisning efter Aarsens Skik
Og den igjen udtære.

Holberg:

S. 133. Paa Proviant et Aar sig laver kun en Myre;
Men viise Seneca kand her i sig ey styre.

Efterhaanden forholde dog begge de danske Digtere sig noget friere til deres Mønster og variere Emnet selvstændigt. Reenberg begynder med at sige, at han heller vilde være en Kat, en Slange eller en Abe end et Menneske, og støtter siden Paastanden om Menneskets Slægtskab med Dyrene paa Pythagoras's Sjælevandringslære, hvorefter Sjælen, naar den farer ud af Mennesket,

I, 122. da farer ind og giester
Nu Bæsternes i Mennesker,
Nu Mennesker i Bæster.
Saaledes er en Muldvarps Siæl
Indgivet en Forpagter,
Et Asens i en Bonde-Træl,
Og Ulvens i en Slagter o. s. v.

Boileau har intet tilsvarende, men derimod er det samme Tanke, hvormed Lauremberg 1652 begyndte sit første Skjemtedigt, og som kommer igjen i Holbergs Metamorphosis, rigtignok begge Steder i noget anden Forbindelse.

Holbergs 1ste Skjemtedigt, som er betydelig vidtløftigere end Boileaus og navnlig Reenbergs, har ogsaa langt mindre Enhed i Tankegangen. Ved Siden af Sammenstillingen mellem Mennesker og Dyr indføres strax fra Begyndelsen et andet Synspunkt for de menneskelige Daarskaber, idet Digteren lader Heraklit og Demokrit, den grædende og den leende Filosof, betragte dem hver ud fra sin Livsanskuelse. Ogsaa dette Motiv forekommer allerede hos Lauremberg i hans 2det Skjemtedigt, og det er ligeledes antydet i Reenbergs før omtalte „Viborg Snapsting“, der mod Slutningen former sig til en Satire, navnlig over Modedaarskaberne:

I, 116. To gamle, graae Philosopher,
Een græd, den anden griinte.
Hvor denne fandt saa meget Vand,
Vi spørge maae med Rette,
Men undres ey, den anden kand
Sig ey af Latter mætte.

Sml. Holberg:

S. 131. Jeg dog den sidstes Latter
Meer end den førstes Graad og vaade Øyen skatter.

Hos Holberg tager imidlertid dette Motiv efterhaanden ganske Magten fra det boileauske, Sammenligningen med Dyrene. Boileaus og efter ham Reenbergs Satire slutter ganske følgerigtigt med, at dersom Æslet havde Talens Brug og saa vore Moder og Lader, vilde det dømme:

v. 308. Ma foi, non plus que nous, l'homme n'est qu'une bête!
I, 129. De Øren, som hans Moder bær,
Os skulde bedre sømme.

I Stedet for Æslet indfører Holberg en Maanebeboer som den, der dømmer Jordboernes Sæder, en Fiction, der var meget almindelig i de vidunderlige Rejsebeskrivelser, og som han siden nærmere udførte i Tanians Rejse i Niels Klim. Men medens Boileau og Reenberg til Slutning navnlig gaa ud paa at vise, at Civilisationen bunder i Menneskets slette Natur, fremstiller Holberg den snarere som en Samling af Selvmodsigelser og Latterligheder gjennem en Række Typer, som kun af og til minde om tilsvarende Træk hos Boileau. Saaledes er Holbergs dristige Philippica mod hedensk og christelig Overtro kort antydet af Boileau, der ogsaa har beslægtede Skildringer af Ærgjerrighed, Gjerrighed o. s. v. Boileau:

v. 80. Il faut souffrir la faim et coucher sur la dure
. . . .
Afin qu'un héritier, bien nourri, bien vêtu etc.

Holberg:

S. 146. M. haver Midler, hans Døds-Time flux tilstunder,
Hans Gods tilfalder dem, som han ey gierne under,
Sig dog ey æder mæt . . .

Men dette er jo loci communes: allerede Helt siger i „Lima mordendo decorat“, 1690:

Den, som ham arve skal, ham ønsker i sit Hierte
Ti Alen under Jord . . .
Den Tak vor Puge faaer,
Fordi han sultet har i tredsindstyve Aar.

Nok saa nær paa disse Boileauske Typer kommer Reenberg i Tilegnelsen af Phædrus's Fabler til Gehejmeraad Rosenkrantz [1]), en lille Satire, der i mange Henseender slutter sig til „Verdens Daarekiste“, omtrent som Boileaus 4de Satire til den 8de. Boileau viser gjennem en Række Typer, hvorledes Mennesket

IV, 52. De ses propres défauts se fait une vertu,

og paa samme Maade hævder Reenberg, at skjøndt Mennesket roser sig af sin Fornuft, kunne dog kun faa sige sig fri for Griller. Her hedder det, at den gjerrige

II, 168. Med Sult og Vagt sin visne Krop
Udmartrer, som en Fange,
Og tidt for den, han tænkte mindst,
Naar han til Jorden skatter . . .

Den ærgjerrige, som

II, 167. i Rolighed og Fryd
Sit Levnet kunde føre,
Ubudden tager Sværd og Spyd
For sig et Navn at giøre.

Boileau:

VIII, 91. Bientôt l'ambition et toute son escorte
Dans le sein du repos vient le prendre à main forte,

---

[1]) II, 166.

L'envoie en furieux, au milieu des hazards,
Se faire estropier sur les pas des Césars.

Billedet hos Reenberg:

II, 166. enhver sig kaarer
En vildsom Vey, forvirret Stie,
Der leder os som Daarer.
Knap een af femten træffer paa
Den Vey, han meen' at vide,
Men slipper den, han burde gaae,
Og skejter ud til Side,

er hentet fra Boileau:

IV, 41. Comme on voit qu'en un bois, que cent routes séparent,
Les voïageurs sans guide assez souvent s'égarent,
L'un à droit, l'autre à gauche, et courant vainement,
La même erreur les fait errer diversement.
Chacun suit dans le monde une route incertaine,
Selon que son erreur le joue et le promène.

Endelig gjøre begge de danske Digtere ligesom senere Falster i „Verden som et Dolhus“ en Slags Undskylning for deres Kritik over andre ved at tage sig selv med blandt Daarerne. Reenberg:

I, 127. Jeg og af samme Vanitet,
Blandt andre Narre fleere,
Vil her mig gjøre til Poet,
Og Verden reformere.

II, 170. Jeg skriver mig i samme Flok,
Er og en Gek med andre.

Holberg:

S. 149. Jeg finder, hvis mig selv jeg ene giennemgik,
At skrive andet jeg ey Tid og Stunder fik.

Med „Det latterlige Gjæstebud“ 1701 [1]) ere vi ude over den egentlig moralske Satires Omraade og inde paa den sociale. Det er endnu mere end „Verden som en Daarekiste“ en blot Efterligning af Boileau, hvis 3die

---

[1]) I, 140.

Satire, „Festin ridicule", Reenberg følger Skridt for Skridt, idet han blot localiserer den. Hvad der her har Interesse er altsaa Sammenligningen mellem danske Sæder og de franske 25 Aar tidligere, samt Reenbergs Evne til at opfatte og gjengive sit Forbillede. Satiren skildrer en rig Parvenu, der vil vise sin Flothed ved et kostbart Gilde, men kun røber sin Mangel paa Smag og Evne til at sammensætte saa vel Spisesedlen som Indbydelserne saaledes, at nogen kan have Fornøjelse af det. Her har Boileau atter efterlignet Horats Sat. lib. II, 8, om Nasidienus's Gjæstebud, men med Tilføjelse af en Indledning og en Slutning, som navnlig tjener til at characterisere den Gjæst, der fortæller om Gildet, som en fin Gourmand, for hvem hans skuffede culinariske Forventninger staa som noget frygteligt. Han er bleven ganske bleg:

III, 5. Qu'est devenu ce teint, dont la couleur fleurie
Semblait d'ortolans seuls et de bisques nourrie?

og til Slutning ønsker han, hvis han lader sig saaledes narre en anden Gang:

v. 234. Que tous les vins pour moi deviennent des vins de Brie.
Qu'à Paris le gibier manque tous les hivers,
Et qu'à peine au mois d'Août l'on mange des pois verts!

Disse kvikt characteriserende Træks Betydning har Reenberg ikke forstaaet. Hos ham faar Gjæsten vel ondt af den daarlige Mad og Vin, men om ham hedder det kun:

I, 140. Du seer saa gusten, bleeg og suur,
Som Konen, naar hun hører
En Kat udi sit Fadebuur . . ..

og hvis han kommer der igjen, lover han

I, 160. Jeg skal til Straf Assessors Rang
For Penge paa mig smøre,

m. m., som aldeles ikke er betegnende for hans Indivi-

dualitet. Det kan nu ikke undre os, at Reenberg er en mindre fin Psycholog end Boileau, der lader et let satirisk Skær falde ogsaa over sin Fortæller. Indledningen, hvor Gjæsten søger at unddrage sig Indbydelsen, spinder Reenberg videre ud og laaner her et Par Smaatræk fra Horats Sat. lib. I, 9, om det tilfældige Møde med en paatrængende Person, hvem Fortælleren kun kjender af Navn, og hvem han forgæves prøver at undgaa ved at lade, som om han har noget at tale med sin Karl om. I selve Beretningen om Gildet er der ogsaa et Træk, som Boileau ikke har, men som synes hentet fra Horats lib. II, Sat. 8, v. 34, at nemlig Gjæsterne, da de komme til Fisken, forlange større Vinglas:

I, 156. Hr. Vært, giv større Skaaler,
Thi Viinen smager vel paa Lax,
Og Fisken Væde taaler!

Fra Retternes Orden og Mangfoldighed, der afviger meget fra vore Dages Brug, kan man neppe drage nogen sikker Slutning om Datidens Spiseseddel, da Boileau her synes at være Forbilledet. Ogsaa han har Suppen, kogt paa en gammel Hane, som

I, 148. Nu til Kapune døbtes om
Af Verten cum honore.

III, 47. Qui changeant sur ce plat et d'état et de nom
Par tous les conviés s'est appelé chapon.

Mellemretterne ere hos begge omtrent de samme: Fricassée paa en Bede, som egentlig er en gammel Vædder, Oxetunge i Ragout. Derefter les pièces de résistance: atter en gammel Hane, garneret med Snepper, Stære og Ænder, som imidlertid ere skudte i Rugetiden. Boileau:

v. 89. Sur un lièvre, flanqué de six poulets étiques,
S'élevoient trois lapins . . .
Et sur le bord du plat six pigeons étalés.

Det højtidelige Optog, hvori Tjenerne bære Stegen frem:

> I, 151. Som Rector, ja Magnificus
> For fire Faculteter,

kommer hos Boileau igjen ved Skinken:

> v. 51. Un valet le portoit, marchant à pas comptés
> Comme un Recteur suivi des quatre Facultés.

I Stedet for denne Ret slutter Gildet hos Reenberg med forskjellige Slags Fisk, og hos begge Digterne fremhæves Retternes stærke Krydring som Tegn paa slet og gammeldags Smag.

Hvad Gjæsterne angaar, saa forholde de sig hos Horats nærmest satirisk til den mislykkede Anretning; hos Boileau og Reenberg derimod indfinde de ansete Mænd, hvis Nærværelse er stillet i Udsigt, sig slet ikke, men erstattes af et Sæt Snyltegjæster, der istemme Værtens egne Lovtaler over Maden og Vinen. Gjæsterne ere dog ganske andre hos Reenberg, og navnlig forsøger han sig i en selvstændig Characterskildring af Værtinden, som slet ikke forekommer hos Boileau: en falmet Kokette, der nok holder af en temmelig vovet Conversation. Characteristisk for Forskjellen mellem franske og danske Samfundsforhold er det, at den mest fremtrædende Gjæst hos Boileau er en Poet, hos Reenberg en Præst. Overensstemmende dermed kommer Samtalen ved Bordet, efter begge Steder at være begyndt med Politik, hos Boileau ind paa Poesien, hos Reenberg paa Religionen, Djævelens personlige Tilværelse og den thistedske Besættelsessag. Begge Steder ender det saa med et vildt Slagsmaal mellem de drukne Gjæster, under hvilket Fortælleren lister sig ud af Døren.

III.

Til Reenbergs moralske Digtning hører endelig hans Bearbejdelse af Phædrus's Fabler. Fabeldigtningen, som i den orientalske og den klassiske Oldtid saavel som i Middelalderen havde spillet saa stor en Rolle i Moralens og Satirens Tjeneste, var siden Lafontaine atter bleven moderne som Middel til at meddele Levevisdom under en let fattelig, billedlig Form, svarende til de naturligere og friere Opdragelsesgrundsætninger, der hen imod Oplysningsperioden bredte sig fra Hofferne ned ad. Fénelon skrev Fabler for den lille Hertug af Bourgogne og Tessin for den unge Gustaf III. Men først efterhaanden fik man Øjet op for, at Lafontaine havde hævet Fabelen fra billedlig Moral til fri Digtning og gjennem sin forstaaelsesfulde Dvælen ved Naturen i det smaa og det enkelte rejst en første, halvt ubevidst Protest mod den franske Klassicismes Naturløshed. I hans Spor var det, at Schweizerskolen og siden Gellert (De poesi apologorum 1744) og Lessing 1759 gav Fabelen en Æresplads i Poesiens Rige og benyttede den som et Hovedvaaben i Kampen mod fransk Smag og fransk Stivhed.

Denne senere Udvikling kunde Reenberg naturligvis ikke ane. Han var en ubetinget Beundrer af den franske klassiske Smag, og naar han, som det synes ved en Tilfældighed, blev ført ind paa Fabeldigtning, gik denne nærmest i Tidens pædagogisk moraliserende Aand. Efter Anmodning af sin Velynder, Generallieutenant Johan Ranzau, oversatte han i Aaret 1706 et engelsk Lystspil, „Æsop", som den bekjendte Architekt og Dramatiker John Vanbrugh 1697 havde bearbejdet for Drury Lane Theatret. Den oprindelige Forfatter var Franskmanden

Boursault, en meget frugtbar Lystspildigter fra Ludvig XIVs Dage, hvis Navn nu mest erindres fra hans Angreb paa Molières „Critique de l'École des femmes", i Anledning af hvilket Molière spottede ham i „L'impromptu de Versailles", og Boileau nævnede ham mellem „les froids rimeurs" i sin 7de Satire. I sin Tid gjorde hans Komedier dog ikke ringe Lykke. Til et Par af disse har han laant Emnet fra den sagnagtige Levnetsbeskrivelse af Fabeldigteren Æsop, som gaar under Constantinopolitaner-Munken Maximus Planudes's Navn. Boursaults „Les fables d'Ésope" 1690 (senere under Titel „Ésope à la ville") og „Ésope à la cour" ere byggede paa Sagnet om, at den pukkelryggede Vismand stod i høj Gunst hos Krøsus, Kongen af Lydien. I det første af disse Stykker vil en lydisk Statholder af Ærgjerrighed tvinge sin Datter til Ægteskab med Kongens Yndling; men da denne snart opdager, at Pigen føler sig frastødt af hans Hæslighed og desuden elsker en anden, tager han det fornuftige Parti at forene de elskende. Uden synderlig Forbindelse med Hovedhandlingen er der indlagt en Række Scener, hvor Folk af forskjellige Stænder og Stillinger forebringe Æsop deres oftest ubegrundede eller taabelige Ansøgninger og Klager, og give ham Anledning til at fortælle nogle af sine Fabler for at afvise dem eller bringe dem til Fornuft. I Fortalen undskylder Boursault sit Forsøg paa at kappes med Lafontaine i Gjenfortælling af æsopiske Fabler paa Vers, og han har ganske vist hverken været særlig heldig i den Henseende eller i Opfindelsen af sit højst udramatiske Stykke. Ikke desto mindre nød dette Æren af at blive oversat paa en Mængde europæiske Sprog, formodentlig fordi man under den almindelige Interesse for Fabeldigtning fandt Behag

i det dristige Forsøg paa ogsaa at lempe den for Scenen.

Vanbrugh har nu ingenlunde forbedret sin Original ved at lægge den til Rette for den plumpere engelske Smag. Boursaults eneste Fortrin, Dialogens let flydende Alexandrinere, gaar tabt ved Omsætning paa engelsk Prosa, som kun paa enkelte pathetiske Steder hæver sig til blank-verse; i Fablerne ere dog de rimede Vers bibeholdte. Navnene ere angliserede, og Vanbrugh har foretaget en Mængde Omflytninger, Udvidelser og Tilføjelser, der især sigte til at føre Stykket mere over i det burleske, med drøje Pryglescener o. s. v. Især er hans 5te Act næsten helt ny[1]), og adskillige af Fablerne ere vilkaarligt ændrede eller ombyttede med andre.

Reenbergs danske Oversættelse af Vanbrughs Stykke er næsten ganske ordret og temmelig tarvelig. Boursaults Original kjendte han aldeles ikke. Dialogen er stiv og ubehjælpsom og viser tydeligt, hvor langt den digteriske Prosa i Udvikling stod efter Verset. Men hvor ufuldkomment og uselvstændigt dette dramatiske Arbejde end er, var det dog i Datidens Litteratur, 16 Aar før Holbergs

[1]) I denne Vanbrughs 5te Act findes den „poetiske Brudevielse“, som Holberg i „Just Justesens Betænkning over Comoedier“ hellere havde set udeladt, og ligeledes den lille Balletscene, som Rahbek i Bidrag til den danske Skueplads's Historie 59 ff. citerer efter Wielandts Lærde Tidender, men — ganske naturligt — ikke har kunnet gjenfinde hos Boursault. Vanbrugh paabegyndte ogsaa en aldeles original Fortsættelse af Æsop, som Reenberg har oversat sammen med Stykket. Naar Rahbek finder en chronologisk Vanskelighed i, at 3 Fabler af dette ubetydelige Fragment allerede forelaa i Reenbergs Oversættelse 1706, beror det paa, at han ikke kjendte 1ste Udgave af den engelske Fortsættelse 1697, men ansaa 2den Udgave 1720 for Originaludgaven. Cfr. Sir John Vanbrugh, ed. by Ward 1893, I, 155.

Optræden, noget ganske ene staaende som Forsøg paa at overføre moderne europæisk Smagsretning i Dramet paa dansk Grund, hvad der kun var forsøgt een eneste Gang af Mogens Skeel o. 30 Aar tidligere. Ogsaa deri spore vi Reenbergs videre Blik, der gjorde ham om ikke til en Reformator, saa dog til en Ideernes Forløber, at han vendte sig til det engelske Skuespil, som ellers først henimod Aarhundredets Slutning blev almindeligere kjendt, men da ogsaa almindelig yndet her i Landet, bl. a. ved Tode. Han optager ogsaa nogle af den engelske Scenes Ejendommeligheder, f. Ex. de senere saa moderne characteriserende eller typiserende Personnavne og paa en vis Maade ogsaa det urimede Vers. Her viser det sig imidlertid i en beklagelig Grad, at Reenberg med al sin Rutine savnede metrisk Indsigt. Fra hans egen firefodede Jambe skulde Overgangen synes let til Englændernes nationale dramatiske Vers, den urimede femfodede Jambe, som han fandt hos Vanbrugh. Dermed vilde den Reform i den versificerede Dialog, som nu først Ewald indførte med „Balders Død“, have været angivet 70 Aar tidligere, og Alexandrinerens Herredømme i vort Drama muligt betydelig indskrænket. Men ligesom Reenberg af Magelighedshensyn fører de engelske Fablers friere, uregelmæssige Rhytme over til sin egen sædvanlige jambiske Trav, saaledes undgaar han øjensynlig med Villie det i hans og hans Publikums Øren fremmed klingende engelske Vers. Vanbrugh anvender det oftere, ganske vist temmelig principløst; men Reenberg omsætter det til Prosa paa to eller tre Steder nær, i Elskerparrets Repliker, og her gjengiver han de femfodede Jamber i sexfodede, ɔ: i den Tiden tilvante Alexandriner, som han ellers selv aldrig benytter, og oven i Kjøbet i dennes allerutaale-

ligste Skikkelse, urimet og med lutter kvindelige Udgange:

> Jeg meente, Riigdom var det største [Verdens] Gode,
> Men da jeg [effter] saae, hvad Riigdoms Magt formaaede,
> Jeg fandt, det lidet var ....[1]).

Blot ved et saa simpelt Middel som Udeladelse af de indklamrede Stavelser, vilde den femfodede Jambe være kommen frem.

Reenbergs Drama har aabenbart tildraget sig Samtidens Opmærksomhed, skjøndt det aldrig blev trykt[2]). Det var nemlig det eneste Stykke, der foruden Holbergs og Molières blev opført paa den danske Skueplads i dens første Saison, Efteraaret 1722, rimeligvis paa Foranledning af Reenbergs Velynder Rostgaard, som allerede tidlig har ejet Haandskriftet dertil. Langebek fortæller, at han under sit første Besøg paa Krogerup 1738 har hørt af Rostgaard, at der i Reenbergs Oversættelse af Æsop, som „engang“ blev spillet i Kjøbenhavn, tales om, at Æsop vilde være noget til Hove, hvorved der var lidet at bestille og meget at fortjene, Ober-Secreterer eller saadan noget (det er dog ikke Æsop, men Landmanden Holger

---

[1]) Euphronias Replik i III Act.

[2]) Naar Rahbek i Bidragene l. c. siger, at hverken Brudevielses- eller Balletscenen er „aftrykt“ hos Reenberg, tænker han vel paa de Poetiske Skrifter, hvor Oversættelsen af Æsop jo overhovedet ikke er optagen. Begge Scenerne findes naturligvis i de to Haandskrifter af Oversættelsen, Rostgaards Saml. 238—39, 4to. Kun et af dem (239) har Titelblad, hvor Stykket betegnes som „Æsopus, oversat af Engelsk, var prented London 1702“, uden at Forfatter eller Oversætter nævnes. Men de i Stykket indlagte Fabler ere aftrykte under Reenbergs Navn i Luxdorphs Samling af danske Vers VII, 1742, og i Reenbergs Poetiske Skr. Det andet Haandskrift synes (efter Overbibliothekar Dr. Birket-Smiths Formodning) at være det ved Stykkets Opførelse benyttede Regisseurexemplar, hvor der, sikkert ved Rostgaards Foranstaltning, er foretaget en Mængde Textrettelser.

i 2den Act, der ønsker sig en saadan Plads). Folk havde da troet, at dermed stikledes paa Rostgaard, men denne forsikrede Frederik IV, at det stod ligesaa i den engelske Original, hvis Oversættelse han havde havt i sit Bibliothek vel 10 Aar tilforn[1]), Man maa dog ikke have følt sig tilfredsstillet ved Reenbergs Behandling, thi den opførtes kun denne ene Gang; 1761 oversatte Skuespilleren Reerslev atter Stykket, lige efter Boursaults Original, og 1763 tryktes i Sorø hans „Æsopus i Byen, Comedie i 5 Acter af Boursault, oversat af R.“, saa vel som Tvillingstykket „Æsopus ved Hoffet“, begge enkelte Gange opførte paa den danske Skueplads 1762—63[2]). Herved var dog intet vundet; ogsaa Reerslev omsætter Boursaults Alexandrinerdialog i bleg og farveløs Prosa, dog af en lidt modernere Holdning end Reenbergs, og hans Vers i Fablerne ere yderst tarvelige.

Det er vistnok Skuespiloversættelsen, der har vakt Reenbergs Interesse for Fabeldigtning og bragt ham til at ofre en stor Del af sin Levetid paa Oversættelsen af Phædrus's Fabler:

Nu snart i 14 Aar
De med mig haver vandret,

siger han ved Slutningen af sit Arbejde[3]). Allerede tidlig optager eller citerer han Fabler i sine Digte, 1696 i Samtalen mellem Timander og Philemon, 1703 i Bryllupsdigtet til Rostgaard[4]). Men de 14 Aar, da han syslede med Phædrusoversættelsen, maa falde mellem 1710—24.

---

[1]) Overskou, Den danske Skueplads I, 253. L. Daae i Norsk hist. Tidsskr. II, 312.

[2]) Haandskr. i Additamenta 293, 4to paa Univ. Bibl. Overskou, Den danske Skueplads II, 252, 269.

[3]) II, 413.

[4]) I, 100, 182.

I Tilegnelseu til Rostgaard med det fuldendte Værk tituleres denne nemlig „Ober-Secreterer", fra hvilken Post han afskedigedes i Unaade d. 25 Jan. 1725[1]). Og Levnetsbeskrivelsen beretter, at de tidligst oversatte Fabler af Phædrus forelagde Reenberg gjennem Prof. Chr. Worm for den berømte Mathematiker Ole Rømer i dennes Dødsaar 1710, og var meget begjærlig efter at høre hans Mening. Ifølge den nævnte Tilskrift til Rostgaard havde Reenberg selv staaet i Venskabsforhold til Rømer, og dennes Dom maa være falden gunstig ud:

Saa stor en Mand den første var,
Der mig til dette skyndte:
Strax, for det Venskab, han mig bar,
Min Sang-Gudinde nynte.

Efter Luxdorphs Note til dette Sted havde Rømer selv oversat en Del af Phædrus, men var ikke kommen videre godt derfra. At Rømer efter sit lange Ophold i Frankrig, hvor han som Mathematiklærer for Dauphin endog var knyttet til Ludvig XIVs Hof, havde bevaret sin Interesse for Poesi og ansaas for en Autoritet her hjemme, er ganske naturligt; i Rostgaards Saml.[2]) findes enkelte Digte, til Dels efter Fransk (dog ikke Fabler), som menes at være afskrevne „efter Etatsraad Ole Rømers egen Concept".

Reenbergs Oversættelse af Phædrus's Fabler, som først tryktes i Luxdorphs Verssamling i Oversætterens Dødsaar 1742, er i de Poet. Skr. indledet med og ledsaget af en Række til forskjellig Tid affattede rimede Tilskrifter til Velyndere og Venner: Rostgaard, Frieden-

---

[1]) II, 159.
[2]) 159 fol.; deriblandt nogle Linier af en paabegyndt Oversættelse af Corneilles Horace.

reich, Rosenkrantz, Oberst Lange, Justitsraad Helverschou. De fleste ere allerede tidligere omtalte og gaa ofte ud paa at anmode om Vennernes Censur. Derhos localiserer Reenberg Horats's Epilog til første Del af Epistlerne i en spøgende Advarsel til sin Bog, der nu vil frem for Lyset og i Trykken, men som nok vil længes tilbage til sin rolige Bordskuffe, naar den først har prøvet Kritiken og Publikums Ringeagt og ender som Kræmmerhuse i Urteboden. Reenberg har vistnok i denne Oversættelse set sit Hovedværk, hvad den i alt Fald i kvantitativ Henseende ogsaa er. Men i digterisk Værd staar den tilbage for det meste af, hvad han ellers har skrevet, og hvad Valget af Original angaar, vilde han have indlagt sig større Fortjeneste, hvis han ogsaa i dette Tilfælde havde holdt sig til franske Mønstre og forsøgt at overføre Lafontaines Fabler paa Dansk. Reenberg var perfectibel, og der kunde da mulig have forplantet sig til ham noget af den fine og friske Natursans, som udgjør den inderste Poesi hos Lafontaine, men hvis Savn gjør Reenbergs Fabler som saa meget andet af Samtidens Digtning tørre og prosaiske.

Phædrus, der betegnes som Augusts frigivne Slave, oversatte i den første Kejsertid en Del æsopiske Fabler paa latinske Vers og tilføjede nye af mythologisk, allegorisk og anekdotisk Indhold, som kun uegentlig kunne kaldes Fabler. Allerede Qvintilian anbefalede denne Samling til pædagogisk Benyttelse, og Middelalderen igjennem, men især efter Luthers Anprisning af Fablers Nytte, var den en af de almindeligste Skolebøger, der paa engang tjente til Indøvelse af latinsk Versification og af gode Morallærdomme. I vore Skoler foreskrev dog Frederik IIIs Uniformitetstabel af 1656 (Reenbergs Fød-

selsaar) Læsningen af Æsops Fabler i Joachim Camerarius's latinske Prosaoversættelse[1]); men derfor kan Phædrus godt have været Reenberg bekjendt allerede fra Skolen, og det er forstaaeligt nok, at hans Valg just er falden paa denne.

Reenberg har sikkert oversat efter den Tids Standard-Udgave, P. Burmanns, Amsterdam og Haag 1698 og 1718, efter hvilken sidste han i et Anhang tilføjer de 5 første af de saa kaldte „Fables nouvelles“, som vare fundne i senere middelalderlige Prosasamlinger[2]), men i hvilke man mente at kunne spore saa tydelige Rester af Phædrus's jambiske Trimetre, at den poetiske Form lod sig restituere. Reenberg gjør intet Forsøg paa at efterligne den latinske Versification, men holder sig til sine simple firefodede Jamber, som dog i Fablerne ofte behandles uregelmæssigere end i hans øvrige Digte, med skiftende ufuldstændige og overfuldstændige Vers, endog i samme Fabel afvexlende med firefodede Trochæer. Som oftest betegner dog det skiftende Versemaal Indtrædelsen af et nyt Afsnit, enten Fabelen selv efter Indledningen eller Moralen efter Fabelen. Saaledes i I 6 „Frøerne og Solen“, II 7 „Mulæslerne og Røverne“, III 13 „Bierne og Humlerne“, IV 7 „Slangen og Filen“, V Prologen, V 4 „Manden og hans Æsel“, V 9 „Oxen og Kalven“. Enkelte Fabler som IV 16 „Styrmanden og Skibsfolkene“, IV 24 „Simonidis Beskærmelse“ ere endog affattede i sexliniet Strofe, som Reenberg ellers aldrig anvender, eller i helt

---

[1]) Fabellæ Æsopicæ qvædam notiores et in scholis usitatæ, a J. Camerario compositæ. Hafn. MDCXCIV.

[2]) Det var nogle af disse, navnlig de saakaldte „Romulus's Fabler“, som Chr. Pedersen havde oversat paa Dansk 1556 efter Tyskeren Heinrich Steinhöwel.

ejendommelige Versemaal som „Krabben og hendes Datter“ [1]).

At Reenberg i sin Oversættelse har omskrevet og parafraseret Phædrus, udtaler han selv i sin Afslutning:

Sandt nok, jeg ikke Spor i Spor
Dig haver fulgt; det ikke
Kom mig tilpas, da slige Kaar
Sig bedst for Skolen skikke [2]).

Men han følger dog temmelig nøje den latinske Text; fra Lafontaine, som har behandlet de fleste af de samme Fabler, spores ingen Indflydelse [3]). Hentydninger til danske Forhold ere kun sjelden indlagte:

II, 11. Sprekke Tydsk og Eder flette,
Knebelbarter op at sætte
Vinder ikke Skaane Land,

III 13 Indledningen til Jydske Lov, IV 12 Omtale af Hans Skonnings Dyredigte. Omskrivningerne og Udvidelserne, som forresten vare almindelige i Tidens Oversættelser, tjene dels til at lette Omsættelsen i danske Vers, dels ere de en Følge af Reenbergs naturlige Brede og Snakkesalighed. Han var ganske ude af Stand til at efterligne den epigrammatiske Korthed, som er Phædrus's største Fortrin, om den end undertiden kan udarte til Utydelighed. Fortællingen svulmer op, f. Ex. i III 22 om Bjerget, som føder en Mus; men især ændres og parafraseres Prologerne og Epilogerne til de forskjellige Bøger, endog med helt selvstændige Tilføjelser som Tiltalen til Oberst

---

1) II Bd., S. 430.
2) II Bd. 413.
3) Undtagen mærkelig nok i een eneste Fabel, II 4 „Ørnen, Katten og Vildbassen“, hvor der om Vildgrisene bruges den sjeldne franske Glose „marcassin“, som forekommer i samme Fabel hos Lafontaine III 6 „la gent marcassine“.

Lange i Epilogen til II og efter Prologen til III Bog. Ogsaa Fablernes Begyndelses- og Slutningsmoral omflyttes og udtværes med stor Frihed. Saaledes er foran I 24, „Tudsen og Oxen", en enkelt Linie hos Phædrus:

Inops, potentem dum vult imitari, perit,

bleven til et helt lille Læredigt om Samtidens honette Ambition [1]).

Men trods sine Udvidelser og sin frie, ofte langtrukne Behandling var Reenberg ikke Sprogkunstner nok til let og utvungen at kunne gjengive en fremmed Tankegang. Hele Fabler som III 4 „Abens Hoved", IV 4 „Skifte mellem tre Søstre", vilde være rent uforstaaelige, naar man ikke havde Originalen ved Siden. Han er egentlig kun sig selv, hvor han ganske frit kan give sig hen i sin egen Tankegang, og Fablerne staa langt tilbage for hans originale Vers i Sprogets Behændighed og Renhed. Alderens Svækkelse gjør sig maaske ogsaa nok noget gjældende i den hyppige Brug af tvungne Ordstillinger, anakoluthiske Vendinger, uregelmæssige Participialconstructioner o. s. v. som en Nødhjælp, der ofte gjør Stilen knudret og Meningen uklar:

III, 4. Men ey saa vist, at Reglen er
Jo under Feil-Exempel.

III, 7. Herr Ulv (forsøgt hvad Hungers Tvang
I Snee og Slud betyder,
Og ey saa godt, som Brød og Mang
At slikke Folken's Gryder,)
Af Glæde sprang ....

IV, 11. Soldaten, medens fattig, stod
Som Muur ....

---

[1]) Som for Resten er en Omskrivning af en til samme Fabel knyttet prosaisk Replik i Oversættelsen af Vanbrughs Æsop, IV Act, hvor Reenberg har versificeret Fabelen i noget forskjellig Form, Poet. Skr. II, S. 433, sml. Rostgds. Saml. 239, 4to (upagineret).

IV, 14. Naar Lykkens Drift mod Ønske gaaer,
Det Sindet strax forrykker,
Som andet Glas og Potteskaar
Mod Gulvet slaaes i Stykker.

V, 4. Den Frugt, Forvovenhed os bringer,
Skjøndt for den Onde findes sød,
Dog ganske faa det vel gelinger,
Og Enden er de fleestes Død.

Hans Levnetsbeskriver roser ham for en særlig sproglig Omhyggelighed, ifølge hvilken han skulde have gjort sin Stil kort, hurtig og flydende ved bevidst Udeladelse af alle Forbindelsesord og Overgange, som syntes overflødige. Men allerede Rahbek gjør opmærksom paa, at Reenberg som de fleste af hans samtidige er overmaade vidtløftig og snaksom i sin Fremstilling trods den tilsyneladende sproglige Korthed, som vistnok ikke er tilsigtet, men snarere en Følge af, at han uden synderlig Kritik greb sit Udtryk, som det bød sig og nogenlunde passede i Rhytmen, selv om Meningen led derunder. Samme Sorgløshed, der stemmer godt med den Lethed, hvormed han strøede Vers om sig uden at lægge videre Vægt paa dem eller bryde sig om at bevare dem, røber sig i Ordvalget. Han klager selv over sin jydske Dialekt, som mange Steder kommer frem[1]); han benytter en Mængde gamle, selv paa han egen Tid vanskelig forstaaelige, til Dels vel endog selvlavede Former, og ikke mindre hyppigt tager han sin Tilflugt til fremmede, tyske, franske og især latinske Ord:

[1]) Jeg haabes, Bd. I, S. 44, sml. Hans Navn maa blomstres, I, 23, Jeg haanes ved (skammer mig), I, 136, Skyvle (skjule), I, 116, 423. Høre derhen ogsaa de ejendommelige, stadig tilbagevendende Passivformer paa -st? I, 120: Naar hørtest blandt de vilde Dyr; 142: Mit Ney jeg haantest ved; 146: syntest have været; 151: Midt paa Bordet gjortest Vey; 186: bragtest Bud; endog II, 319: Naar Godset siden svandtest hen.

I, 7. En blunt Perrykke
Paa et Dogger-Hoved sat.

III, 17. Hver Træe og, efter sin Gemæs,
En Skytse-Guddom finder.

IV, 1. Omsider kom en gau Krabat,
En gjennemtrappet Broder.

IV, 6. Om Du vil laste
Mit Skrift for dessen ringe Dragt ....

Vor Tid, som lægger mere Vægt paa en characteristisk end paa en correct og værdig Stil, vil maaske ikke gaa strengt i Rette med Reenberg for mange af disse Friheder, og man kan vel ogsaa være enig med Rahbek i, at ikke blot provinsielle, men ogsaa fremmede Ord kunne være paa deres Plads i spøgende Digtning og medføre Ideassociationer, som vilde gaa tabt ved Oversættelse[1]). Ofte maa man ogsaa anerkjende en vis Lethed og Behændighed i Reenbergs dristige Tumlen med Ordene:

Bd. I, 270. Nu, Barnet født, hun Manden spør
Om Navnet.

Fab. III, 19. Æsopus, eene Svend og Pige,
(Sin Herres rette Maitre Jacq',
Og, med et bagvendt Ord at sige,
I Huset eene Totum fac) ....

Men i de fleste Tilfælde ere disse Uregelmæssigheder dog ingenlunde fremkomne ved Valg eller Eftertanke, men ligefrem af Rimnød og for Nemheds Skyld[2]). Dette bestyrkes ofte derved, at disse tvungne og uklare Vendinger næsten kun forekomme i Fablerne og Digtene fra Reenbergs ældre Dage, medens han i sin Ungdom, da han kun skrev Vers for sin Fornøjelse og ikke lagde an paa

---

[1]) Bidrag til den danske Digtekunsts Hist. IV, 21 ff., med de der anførte Exempler paa halv latinske Vers.

[2]) Ligesaa vistnok falske Betoninger: Qvarteer I, 38, Character 156, begge med Tone paa næstsidste Stavelse.

at være Digter, bevæger sig i Sproget med en for den Tid ganske enestaaende Frihed og Naturlighed. Sproglig Renhed kan man derimod ikke just rose ham for; den tilstræbte Datiden egentlig kun i højere, især religiøs Stil, som Kingo i sine Psalmer, medens den ikke vilde have været paa sin Plads, naar Verset skulde nærme sig til daglig Tale.

I Aarhundredets sidste Halvdel beskjæftigede man sig flittig med Fabeldigtning, men mest i Oversættelser og Efterligninger af Gellert. Holbergs Fabler 1751 ere som bekjendt selvdigtede, men Aaret i Forvejen gav Suhm en Prosaoversættelse af Phædrus's Fabler sammen med Pythagoras's Gyldne Vers (som Reenberg ogsaa havde gjengivet i danske Rim), og siden oversattes Phædrus oftere, mest til Skolebrug og derfor i Prosa. Saaledes 1785 af N. F. S. Grundtvigs Fader, Præsten Joh. Grundtvig, og s. A. af J. H. Lehnert, 1797 af en anonym (Rathke?). 1826 fremkom en ny Oversættelse i Originalens senariske Vers af Mentz Rynning Thaarup, Søn af Statistikeren Fr. Thaarup.

IV.

Sin Hovedbetydning har Reenberg dog paa et andet af Læredigtningens Omraader, i den litterære Satire. Her er det, at han i Boileaus Fodspor hos os indfører Tidens nye aandelige Erhvervelse, den æsthetiske Kritik, og hvor uselvstændig han end er, tør vi dog betegne ham som aandsbeslægtet af Boileau, nemlig for saa vidt som begge vare Børn af samme Tidsaand. Allerede under Reenbergs Lejlighedsdigtning har der været Anledning til at paapege hans „herskende Evne“: den sunde, rolige, lidt nøgterne Forstandighed, der er betegnende

for hele Tidens Overgang mod Oplysningens Livssyn, saa vel som den jævne, naturlige Danskhed, der udmærker hans Stil og Form. Men netop samme Egenskaber, den borgerlige praktiske Fornuft og det nationale Præg, betinge baade Boileaus overlegne Syn og hans digteriske Begrændsning. Det er disse Egenskabers Overensstemmelse med hele Tidsaanden, der gjør ham til Lovgiver paa det franske Parnas, og det er dem, der rette hans Satire mod den fremmede, unationale Flitter, den spanske Pathos og den italienske Affectation, der dækkede over Digtningens Plathed i Frankrig, ganske som den Hoffmanswaldau-Lohensteinske Svulst søgte at skjule den i Danmark og æggede Reenbergs Spot. En anden Sag er det, at den større Personlighed, de større Forhold og den rigere Culturudvikling gjør Boileaus Blik saa meget videre og hans Rolle saa uendelig betydeligere, medens den franske Aands logiske Klarhed og Formsans skærper og hvæsser hans Satire til det prægnanteste sproglige Udtryk, hvor Reenbergs ofte sløves i lidt vrøvlet dansk Gemytlighed.

En Følge af de ensartede Tidsforhold var det ogsaa, at Reenberg som Boileau begyndte negativt og benyttede Satirens Kost til at feje ud i Digtningens Augiasstald. Den derved fremkaldte Uvillie og Polemik nødte saa begge til at føre Beviset for deres litterære Dommerkald ved hver efter sin Evne at opstille Reglerne for Poesien. Til Boileaus første Digterperiode, 60erne i det 17de Aarhundrede, høre hans fleste litterære Satirer, og omtrent 30 Aar efter, vistnok 1696, skrev Reenberg sin „Forsamling paa Parnas“. Indtil da forelaa der fra hans Haand kun mindre betydende Lejlighedsdigte uden synderlige Spor af fransk Paavirkning, medens denne hans

første egentlige Satire strax viser sig som en Localisering af Boileaus bekjendte Satire II „à M. de Molière, sur la difficulté de trouver la rime et de la faire accorder avec la raison“. Som Boileau her anraaber Molière, saaledes besværger Reenberg sin Mester, Bording, om at lære ham Rimets Kunst:

Rare et fameux esprit, dont la fertile veine
Ignore en écrivant le travail et la peine,
. . . .
Enseigne-moi, Molière, où tu trouves la rime.
On diroit, quand tu veux, qu'elle te vient chercher.
. . . .
A peine as-tu parlé, qu'elle même s'y place.

Siig, gode Bording, siig mig dog,
Hvo lærte dig at skrive?
. . . .
Naar jeg dig seer saa mesterlig
Din Digt at sammenbinde,
Jeg slutte skal, at Riimet dig
Vil ret med Forsæt finde.
. . . .
Du digter ey saa fage,
Jo dig et Ord tilrede staaer
Og tage vil sin Mage.

Omvendt gaar det Digteren selv, naar han vil efterligne sit Mønster:

v. 14. En vain, pour la [rime] trouver, je travaille et je sue,
Souvent j'ai beau rêver du matin jusqu'au soir:
Quand je veux dire *blanc*, la quinteuse dit *noir*.
. . . .
Si je pense exprimer un auteur sans défaut,
La raison dit Virgile et la rime Quinaut.

Her glipper det naturligvis for Reenberg at eftergjøre den svidende Satire i disse lige saa knappe som træffende Vers:

II, 106. Jeg tager flux til Spansk Tobak
Og tømmer ud min Dose,
Ja sætter femten Gange Klak,
Dog hitter ey en Glose.

. . . .
Indsætter jeg det Ord: *Poet,*
Og jeg derpaa skal rime,
Jeg strax maa slutte med *Privet*
Og ende med en *Lime* (Kost).

Træt af de forgjæves Forsøg kaster Digteren Pennen og sværger, aldrig at rime mere, men Øjeblikket efter glemmer han sin Ed. Boileau ønsker nu blot, at han kunde overvinde sig til at fylde sine Vers med de tomme og trivielle Fraser, som Tidens Rimere ere saa stærke i, og giver en fortræffelig Prøvesamling af disse. Ogsaa her opgiver Reenberg imidlertid af gode Grunde at følge ham, og tager først Traaden op et Stykke længere henne:

v. 77. Bienheureux Scudéri, dont la fertile plume
Peut tous les mois sans peine enfanter un volume!
Tes écrits, il est vrai, sans art et languissans
Semblent être formés en dépit du bon sens,
Mais ils trouvent toujours, quoi qu'on en puisse dire,
Un marchand pour les vendre, et des sots pour les lire.

II, 107. O Dorus[1]), du lyksalige!
Hvor kunde du vel riime!
Vel tusind Vers du skaffede
Til Trykken i een Time.
Vel er det sandt, din frugtbar Pen
Var uden Sands og Hierne;
Blandt Gekke var dog altid den
Som dig betalte gierne.

Derefter slutter Boileaus Satire med en kort Betragtning over Forskjellen mellem Digteren og Rimeren. Men Reenberg, som ikke har faaet Korthedens Naadegave, er endnu kun midt i sin Indledning, og udspinder disse Betragtninger videre paa egen Haand med Angreb paa Lejlighedspoeternes trivielle Emner og tvungne Sprog,

[1]) Den afskedigede Præst Klaus Bang, † 1683, fabrikerede under dette Navn slette Lejlighedsvers.

deres Forkortninger og Ordomsætninger, af og til med en Mindelse fra Boileau:

II, 110. Vil Slutningen sig passe net,
Om Resten da er grimet,
Det skader ey, det er ey ret,
Naar Verset kun er riimet.

Boileau:

83. Et quand la rime enfin se trouve au bout des vers,
Qu'importe que le reste y soit mis de travers?

Nu først er Reenberg naaet til sit egentlige Thema, idet han som Bevis for og Exempel paa, hvor vanskeligt det er at klæde Tanken i en let og fri poetisk Form, giver en Kritik af de vigtigste nyere danske Digtere. Denne har intet enkelt Forbillede hos Boileau, men er indklædt i den gammeldags Ramme af en Drøm, hvor Bording viser sig for Reenberg og fortæller ham, hvorledes Phoebus Apollo og Pallas efter Arrebos Død holdt Ret paa Helikon eller Parnas for at afgjøre, hvem der skulde indtage den ledige Plads. Fortællingen gaar imidlertid umærkeligt over i Handling, hvor Reenberg selv sammen med Bording er til Stede ved Digtermønstringen og beretter i eget Navn, hvad der er sket. Den første, der træder frem, er Arrebos uheldige Fortsætter, Præsten Klaus Trundhjemb, som imidlertid afvises. Ikke bedre gaar det den før nævnte Klaus Bang og Mads Rostock med hans utrykte Digt om Ribe By:

Ney, svarte Phoebus, skulde man
Saaledes Krandser give,
Hvert Laubærtræ paa dette Land
Pilskallet maatte blive.

Heller ikke den meget ansete og endnu levende norske Digterinde Dorothea Engelbretsdatter († 1716) finder Naade for Gudens Øjne; han indrømmer vel, at hun har

Evner, men laster hendes „selvgjorte danske Gloser“ og vil i det hele ikke vide af, at Kvindekjønnet giver sig af med Digtning:

At skrive Vers, at ride Hest,
I Krigen modig være,
Det stedse sømmer Manden bedst,
Er Kvinder ingen Ære.

Lige saa lidt vil han tilkjende Kvinderne kritisk Evne; han henviser Lejlighedspoeter som Klaus Bang til et Publikum af Idioter og Fruentimmer:

Jeg ydermere veed det Sted,
De kunde dig berømme,
Jeg meen' hos Fruentimmeret,
Men Spørsmaal: Kand de dømme?

Endnu haanligere afvises Skandskriveren Jacob Vorm, skjøndt alle satiriske Digtere tage hans Parti og hævde, at Lasterne ville trives og Dyden gaa til Grunde, hvis man skal straffes saa haardt som Vorm, fordi man skriver Sandhed. Men efter Gjennemlæsningen af hans Vers (der unægtelig lade lige meget tilbage at ønske fra Skjønhedens og fra Sandhedens Synspunkt), lyder Dommen:

Han har foruden Naade
Fortient at miste Liv og alt
I Sted for Laurbær-Blade.

Den sidste Concurrent er Sognepræsten til Ormslev og Koldt, Hr. Mads Trane, hvis versificerede „Christelige Pilegrim“ findes at mangle „den Geist og Andagt“, som maa til i et Opbyggelsesskrift, og efter Luxdorphs Uddrag i Noterne virkelig synes at have været et tarveligt Arbejde. Reenberg siger om ham:

Og er ey Gek i Verden til,
Som en Poet vil være,
Han jo en større finde vil,
Som skal hans Foster bære.

ligesom Boileau om Scudérys Værker:

> Mais ils trouvent pourtant, quoi qu'on en puisse dire,
> Un marchand pour les vendre, et des sots pour les lire.

En stor Del af Samtidens bekjendte Poeter vil Reenberg trods Bordings Opfordring ikke omtale, fordi han mener at

> hvis jeg skrev udtydelig (?)
> Alt det, du mig befaler,
> Ald Verden skulde kalde mig
> En Skumler og Bagtaler.
> Det farligt er, man tidt har lært,
> At røre ved Poeter ....
> Ja, raadde de, jeg blev ombragt,
> Og ilde kom af Dage;
> Min Krop blev vist paa Steile lagt,
> Mit Hoved sat paa Stage.

Enden bliver da, at Kingo tilkjendes Sæde næst hos Ovidius, men dog paa Betingelse af, at han skal sigte sine Rim noget nøjere. Derefter vaagner Digteren og spørger sig selv:

> Om jeg vel turde være
> Min Drøm bekiendt for Ting og Ret,
> Og skænde manges Ære.

Det er intet Under, at Reenberg kunde nære Betænkelighed ved Offentliggjørelsen af sit Digt, thi det var virkelig noget helt ene staaende i dansk Litteratur. En litterær Kritik fandtes endnu ikke; de faa litteraturhistoriske Arbejder, som vare fremkomne i det 17de Aarhundrede, fra Lyschanders „Scriptores danici“ til P. Syvs „Danske Boglade“ og O. Borchs „Dissertationes de poetis“, ikke at tale om Daniel Paullis Litteraturtidende „Mercurius librarius“, indskrænkede sig til Navne- og Titelfortegnelser med en enkelt indskudt Bemærkning eller et kort Referat. Udtalelser eller Domme om et Digterværk

kjendtes kun i Form af Udgivernes Fortaler og de smigrende Æredigte paa Latin og Dansk, som maatte ledsage ethvert betydeligere Værk, samt i Vennebreve, hvor man stod Ansigt til Ansigt med Forfatteren og ofte udtalte sig paa hans egen Opfordring. Skribenterne vare kun vante til at høre Behageligheder paa Tryk; den eneste Art af Digtning, der var fuglefri, var Lejlighedspoesien. Da Renaissancesmagen trængte ind med sin Fordring paa højere Opgaver for Digtekunsten og en mere anset Stilling for Digteren, maatte den ganske naturligt vende sig mod det platte, krybende og betlende Lejlighedsrimeri. Hos os som i Tyskland og Frankrig rettede de samme Digtere, der selv skrev Lejlighedsvers i Skokketal, hele det 17de Aarhundrede igjennem deres Satire mod mindre begavede Kaldsfæller, der digtede for Betaling og i den gamle „lavere“ Stil[1]. Selv da den 2den schlesiske Skole havde stemt Fordringerne til Digtningen ned og bragt de gammeldags nationale Vers til Ære igen, vedblev denne Polemik hos L. Thura, Sorterup og Reenberg, ligesom siden Holberg og Fr. Horn gjenoptog dette uudtømmelige Emne for Satiren. Men det var ogsaa den eneste litterære Kritik, man kjendte, og den var hidtil altid holdt ganske i Almindelighed, uden at nævne Navne. Det er netop et af de mest betegnende Træk for Tidens smaaborgerlig pedantiske Aand, at den trækker sig ind som Sneglen i sin Skal og intet frygter mere end at drages frem for Offentligheden. Satiren var Gjenstand for sygelig Mistænksomhed og gav overalt Anledning til personlige Udtydninger; Satirikerne ere ængstelig optagne af at værge sig mod denne Misforstaaelse,

---

[1]) Paludan, Renaissancebevægelsen 484 ff.

lige fra Søren Tvilling og Lauremberg til Sehested og Helt; endnu 1717 advarer den store Mæcen Rostgaard frem for alt Poeterne mod, hvad der kan være „satyricum aut quoquo modo scopticum eller i nogen Maade kunde udtydes til noget Menneskes, endog det allerringestes, Beskæmmelse“. Det er jo bekjendt nok, hvorledes han og Gram paa denne Maade misforstod Peder Paars, og hvorledes baade Holberg og Fr. Horn idelig maa belære deres Samtid om Forskjellen mellem den ægte Satire og ondskabsfulde Angreb paa Privatlivet. Digtningen betragtedes dengang i alt Fald ikke efter sin Form som offentlig Ejendom, hvilken det stod enhver frit at udtale sig om. Naar den var from eller nyttig, havde den løst sin Opgave: derefter bedømtes den, ikke efter, hvordan den var skreven. Og stilede den ikke saa højt, saa var den blot en Privatsyssel, en Morskab i ledige Timer, som ikke kom andre ved. Æsthetisk Kritik blev derfor betragtet som personligt Angreb, og ligesom de lærde Stridigheder gjerne udartede til privat Skænderi, saaledes opfattedes litterær Satire som Skandskrift, der ikke fortjente bedre end Arbejde i Bremerholms Jern. Paa Tryk forlød kun Ros og Æredigte; Dadelen sneg sig haandskreven om i Krogene og blev saa meget mere ondartet, især da Tiden jo var plump i Aand og Sprog, og Angrebene unægtelig lige saa ofte fremgik af personlige som af litterære Grunde.

Under disse Omstændigheder var det en fast uovervindelig Vanskelighed, at Kritikken efter Boileaus Mønster begyndte i poetisk Form, der maa lægge mere Vægt paa det skarpe og rammende Udtryk end paa den nøjagtige Motivering, et saa uforberedt Publikum som vort trængte til. Ikke mindre bidrog det til Misforstaaelse, at der efter

al den personlige Ros, som havde forvirret Begreberne om godt og slet i Litteraturen, naturligt maatte følge personlig Dadel, der ikke nøjedes med abstract og i Almindelighed at advare mod Digtningens Fejl, men lagde Fingeren paa Bylden og pegede paa bestemte Exempler. Man forstaar den Alarm, der maatte blive i Poeternes Lejr, da Reenberg første Gang trak baade levende og afdøde Forfattere frem med Navns Nævnelse og revsede dem for Brud, ikke paa Guds og Kongens, men paa Æsthetikens Love, hvis Gyldighed ingen endnu forstod og anerkjendte. Naturligvis kunde den litterære Satire give Anledning til Misbrug, og Boileau havde i saa Henseende ingenlunde nogen ganske ren Samvittighed; han var ikke fri for at lade sig lede af personlige Hensyn og sætte sine Uvenner i Helvede ligesom Dante. Han valgte ofte sine Exempler paa slette Skribenter blandt de Forfattere, der havde tilladt sig at tale eller skrive mod ham selv, og naar han saa forsonede sig med dem, slettede han deres Navne ud og satte andre i Stedet. Saaledes gik det med den foran nævnte Boursault, med Colletet og mange flere. Men i Theorien har han jo ganske Ret, naar han søger at klare Forskjellen mellem Angreb paa Mennesket og paa Digteren:

Sat. IX, 203 ff. „Il a tort", dira l'un, „pourquoi faut-il qu'il nomme?
Attaquer Chapelain! ah! c'est un si bon homme.
Balzac en fait l'éloge en cent endroits divers".
. . . .
Voilà ce que l'on dit. Et que dis-je autre chose?
En blâmant ses écrits, ai-je d'un stile affreux
Distillé sur sa vie un vénin dangereux?
Ma muse en l'attaquant, charitable et discrète,
Sait de l'homme d'honneur distinguer le poète.
Qu'on vante en lui la foi, l'honneur, la probité.
. . . .
On le veut; j'y souscris, et suis prêt de me taire.

Mais que pour un modèle on vante ses écrits,
. . . .
Ma bile alors s'échauffe, et je brûle d'écrire.

Reenberg, der aldrig vides at have nærmet sig Grændsen for Smædeskriveriet, maa vie Slutningen af „Forsamling paa Parnas" til at værge sig mod de samme Angreb:

II, 133. Een svare vil, at den. jeg her
Ey for Poet vilære,
Han from, gudfrygtig, ærbar er.
Maa dog i Fred ey være.
Men hør? hvad kommer det herved?
Du hannem Titul giver
Af Fromhed, Dyd og Ærlighed;
Vel an! Jeg underskriver.
Men siger du: Han er Poet
Og høyt paa Bierget klyver,
Jeg skal standhaftig negte det,
Tør svære paa, du lyver.

Ogsaa en anden Bornerthedens Indvending maa han svare paa, naar den siger til Kritikeren: „Gjør det bedre selv!"

II, 134. Det skader ey, at du mig kand
Med bedre Føye sigte,
At jeg, som dadler anden Mand,
Selv veed dog ey at digte.
Det gives Magt; men dette jeg
Af Slibe-Steenen lærer,
Der giver Jernet Odd og Egg,
Og selv dog intet skiærer.

Det er det horatsianske

.... fungar vice cotis, acutum
Reddere quæ ferrum valet, exsors ipse secandi,

som ogsaa Boileau omskriver i Slutningen af Art poétique, hvor han betegner sig som

Plus enclin à blâmer, que savant à bien faire.

Reenberg kunde jo nok vide, at alle disse Forkla-

ringer intet vilde nytte, og han havde da heller ikke i Sinde at offentliggjøre sin Satire, men læste den kun for et Par gode Venner, indtil den ifølge Levnetsbeskrivelsen af en af hans Husfæller blev listet ud af hans Skuffe og i kort Tid spredt i Afskrifter over hele Landet. Det gik her som altid: man er ivrigst efter at læse det, man misbilliger og forarges over. Der stod „en hel Krigshær i Harnisk mod ham“ under Anførsel af Forfatteren til den „Christelige Pilegrim“, Hr. Mads Trane, som dog ikke vilde være ved, at han var vred paa egne Vegne, men lod, som om han især tog sig Reenbergs haarde Dom nær over den afdøde Jacob Vorm, hvis Enke han havde ægtet. Reenberg var ilde tilmode over det optrækkende Uvejr og søgte at afværge det ved i de følgende Aar at sende sit Digt til ansete Mænd som Generallieutenant Joh. Rantzau og Biskop Deichmann, der maatte antages at have den rette Forstaaelse af Satiren. Derimod vilde han ikke lade Rostgaard udgive det, hvad denne havde i Sinde.

Naar det i Levnetsbeskrivelsen hedder, at „den befrygtede Kriig fra Parnasso gik over, som en Torden-Skye, uden at briste“, saa er det vel sandt, at „Forsamling paa Parnas“ ikke fremkaldte nogen saadan Versekrig som den, der netop i de samme Aar udbrød i Anledning af Sorterups „Cacoethes carminificinum“ 1701, en ganske lignende litterær Satire, og fortsattes 1709 med samme Forfatters „Poetiske Skandsekurv“, der ogsaa i Formen af en Retsforhandling efterligner Reenberg. Sorterup var en langt mere stridssyg og mindre godmodig Character end Reenberg, og hans Fejde med Poeterne Frands Kyhn, Mads Viingaard, Rose o. a. viser tilstrækkeligt, at om end Poesien og Satiren var kommen ind paa nye

Baner, havde den derfor ingenlunde aflagt de gamle Fejl, Personligheden og Plumpheden.

Imidlertid var det ikke blot indirecte, at Reenbergs Digt gav Stødet til de første litterære Versfejder her hjemme. Blev hans „Forsamling paa Parnas“ end ikke offentlig angrebet, saa foreligger der dog et haandskrevet Forsøg paa en Gjendrivelse, „Echo som Raab, Svar som Tiltale“, efter Sorterups Noter til „Cacoethes“ af Præsten Mads Bergenhammer i Maarslet, Nabo og formodentlig Ven af Mads Trane[1]). Digtet er for en stor Del anlagt som Parodi paa Reenbergs, i samme Versemaal og ret let rimet:

Vor danske Bording, siig mig dog,
Hvo er den Skumlefante,
Hvad er det for et modigt Spog
Og hvad for en Claus Gante,
Der henter dig op af din Grav,
Hans Skumleskiul at være,
Og gøre vil sig til deraf,
Han smitter andres Ære?
Naar jeg ham saa pasquillelig
Sin Digt seer sammenbinde,
For Fred, jeg slutter, at han Kriig
Vil ret med Forsæt finde.
Det ham saa flux fra Pennen gaaer;
Han digter ei saa fage
Før Skumle-Ord til Rede staaer;
Hver tage vil sin Mage.

Men ellers er Forfatteren ganske hildet i den bornerte Opfattelse, som Reenberg forgjæves har stræbt at imødegaa, at det at dadle en Mands Vers er det samme som at skænde hans Ære. De døde skal man lade i Fred og

[1]) Uddraget i Nyerup og Rahbeks Bidrag IV, 9 stemmer ikke ganske med de i Luxdorps Noter til Reenbergs Skr. II, 105 anførte Begyndelsesord. Afskrifter findes bl. a. i Thotts Saml. 1527 og 1528, 4to.

de levende ligesaa, naar de ikke have fornærmet en selv:

For Dorus først jeg fægte maa,
Hvad gaaer dig an de døde?
Dem godt man bør at tale paa
Og skiule deres Brøde.
Jeg troer nok, han aldrig dig
For nær gik her ilive;
Hvi maa han da i Himmerig
I Fred for dig ei blive!

Reenberg har i sine Vers vist sig som en god Poet, men en daarlig Christen:

Hvo har af disse Guds Børn dig
Vel dertil offenderet,
At dennem saa ubluelig
Du har exsibilered?

Han har endog dristet sig til at nægte „den Randers Mand“, Præsten Joh. Olavius, † 1698, Navn af Poet, skjøndt

den store Borck om ham
Med største Ære melder,

nemlig i sin „Dissertatio de poetis“. Det er jo næsten Ord til andet Boileaus:

Balzac en fait l'éloge en cent endroits divers!

For Resten giver Nyerup tilstrækkelige Prøver af dette Poem, der paaviser enkelte virkelige Fejl hos Reenberg, f. Ex. Dadelen af de „selvgjorte Gloser“ i Dorthe Engelbretsdatters Digte, som beror paa manglende Forstaaelse af hendes norske Maal. Bergenhammer bebrejder sin Modstander, at han skriver anonymt, hvad der ellers er forklarligt nok, naar Digtet kun kjendtes i uautoriserede Afskrifter; at Bergenhammer i øvrigt meget vel vidste, hvem han havde for sig, fremgaar af de efter Tidens Skik branderagtigt forblommede Hentydninger:

Om du var end det største *Berg*, i Jylland er at finde....

og

Til Slutning end jeg raader dig: lad slige *Toger* være!

Maaske ligger der ogsaa en nærgaaende Allusion til Reenbergs Brødre i Linien:

Naar Broder Jens og Broder Frantz i Bacchi Skole møde.

Endelig formaner han:

Den Gave, som du fik af Gud,
Brug vel og ikke ilde!

og minder Reenberg om hans haarde Dom over Skandskriveren Jacob Vorm; det vil ikke gaa Reenberg selv bedre:

Og det er det, som ogsaa dig
Din Slibesteen smukt lærer,
Der slider Jern, dermed dog sig
Tillige kun fortærer.

Hvor tung Tiden var i sin Opfattelse af Satire, se vi paa anden Maade i Sorterups Omtale af „Forsamling paa Parnas“ i „Cacoethes carminificinum“:

Regn og Slud fra Pindi *Bjerge*
Meer end Skarnet skyller fort;
Boileau sig ey kand verge,
Hand jo selv maa skumme bort(?)

med den tilføjede Note: „En Anonymus, som holdes for at være Tyge Reenberg, vil med Magt støde Bording ned af Parnasso, men glider selv med ...“. Naar han kan tro, at Reenberg vil angribe sine højt skattede Mestre og Mønstre, Boileau og Bording, hvad maa andre saa ikke have faaet ud af Sorterups egne, vrøvlede og uklare Vers?

V.

Langt fra som Sorterup at indlade sig i Skænderi imødegik Reenberg paa en langt værdigere Maade Angreb og Misforstaaelser ved Affattelsen af sit Hovedværk, „Ars poetica“, 1701. At dette ikke blev nogen selvstændig Poetik, bør vi ikke lægge ham til Last. Han fulgte i Boileaus Spor ligesom det mere eller mindre var Tilfældet med Pope i England, med Canitz og Gottsched i Tyskland, med Triewald i Sverig, og ligesom Boileau selv havde fulgt Horats, hvis „Epistola ad Pisones“ Reenberg i øvrigt ogsaa helt igjennem benytter og frit sammenarbejder med Boileaus Art poétique. Det var den samme Aands- og Smagsstrømning, der gik hen over hele Europa; Reenberg er endda en af Boileaus allertidligste Disciple, og det er ganske oplysende at se, hvilke Modificationer den latinske og den franske Poetik undergaar ved at overføres paa dansk Grund. De store Hovedregler, Fordringen om Fornuft, Klarhed, Simpelhed og Naturlighed i Digtningen laaner Reenberg fra sine Forgængere, om det end ikke lykkes ham at udforme dem i saa typiske Vers, at man føler dem som de Cardinalpunkter, om hvilke det hele drejer sig. Horats's saa ofte misforstaaede „utile dulci“ træder allerede hos Boileau noget mere i Baggrunden:

> Qu'en savantes leçons votre Muse fertile
> Partout joigne au plaisant le solide et l'utile,

og udviskes saa temmelig hos Reenberg:

> Et Vers er giort til Lyst og Fryd
> Og viiser os at blive
> Til Mennesker, at elske Dyd ....[1]).

---

[1]) Horats v. 343, Boileau IV. v. 87, Reenberg II, S. 30.

I Ordningen af sit Læredigt følger han nærmest, men ikke ganske Boileau, der systematiserede Horats's lidt aforistiske litterære Causeri. Hos Reenberg, der savner Indledningen, træde Overgangene mindre klart frem og synes jævnlig lidt bratte; men han begynder dog ligesom Boileau med Bemærkninger om Poesien i Almindelighed, gaar derfra over til at behandle de enkelte Digtarter og slutter med Hylding af Kongen og Apologi for sin egen kritiske Virksomhed. I Begyndelsen af Digtet slutter han sig dog nærmest til Horats, idet han opstiller Orden og det rette Maal, Harmoni og Proportion, som den første Lov i Digtningen, ligesom i Naturen. Efter det bekjendte:

Humano capiti cervicem pictor eqvinam
Jungere si velit ....

sammenligner han et slet bygget Hus med et ilde sammenflikket Vers, der falder fra det høje ned i det platte. Men naar Digterne ville undgaa een Fejl, tage de sig oftest ikke i Agt for den modsatte: den, der vil være kort, bliver uklar, og den, der stræber efter Tydelighed, bliver langtrukken. Desværre gjælder dette her som oftere Reenberg selv, naar han skal omskrive det horatsianske

v. 25. Brevis esse laboro,
Obscurus fio.

eller Boileaus

I, 65. J'évite d'être long, et je deviens obscur:

II, 5. Hiin skriver kort, ey veed derhos
Sig vel at tage vare,
Man søge skal en Oedipus
Hans Mening at forklare;
En anden klart og tydelig,
Men naar han os fortæller
Hvert Ord, han er keedsommelig
Og vores Andagt qvæler.

Lidt heldigere er han siden:

II, 30. Vær kort, dog klar og tydelig,
Ey Fylde-Kalk indflikke!

Den, der alligevel lader sig friste af Digtningens vanskelige Kunst, maa søge Vejledning hos Klassikerne, hvis Fortrin udførligt udvikles. Naar vi aldrig naa højere end til at blive deres Efterlignere, ligger Skylden til Dels i vor pedantiske Opdragelse, der fra smaa af vænner os til først og fremmest at se paa Skillingen. Det er det samme, som Horats bebrejder Romerne:

325. Romani pueri longis rationibus assem
Discunt in partes centum diducere ....
.... Si de quincunce remota est
Uncia, quid superat?

II, 17. Naar fem pro cento gives skal,
Hvad renter mig en Daler?
I den Trafik vort Liv bestaaer.

Man maa skrive for Ærens Skyld, ikke rose Folk for Penge, om det end er en ærlig Sag at tjene sit Brød ved sin Pen, som det ogsaa hedder hos Boileau:

IV, 125. Travaillez pour la gloire, et qu'un sordide gain
Ne soit jamais l'objet d'un illustre écrivain.
Je sais qu'un noble esprit peut, sans honte et sans crime,
Tirer de son travail un tribut légitime.

Digteren bør først og fremmest

II, 19. følge sit Talent
Og den Naturens Gave,
Han finder sig at være sendt;

de forskjellige Digtarter kræve forskjellig Evne, som vi se hos Klassikerne og hos vore egne Poeter:

II, 20. En Arebo med fyndig Ord
Kand Skabelsen udføre,
Og Kingo, med sit Siunge-Chor,
Sin Harpe veed at røre.

Regelen er atter hentet fra Horats:

38. Sumite materiam vestris, qui scribitis, æqvam
Viribus ....

og Boileau:

I, 12. Consultez longtemps votre esprit et vos forces,

og Exemplerne tillempede:

I, 17. Malherbe d'un héros peut vanter les exploits,
Racan chanter Philis, les bergers et les bois.

Men i Opfattelsen af Inspirationens Betydning for Digtningen er der dog en characteristisk Forskjel mellem Reenberg og hans Forbilleder. Boileau sætter det bekjendte

385. Tu nihil invita dices faciesve Minerva,

i Spidsen for hele sin Poetik: Ingen bliver Digter,

I, 3. S'il ne sent point du Ciel l'influence secrète,
Si son astre en naissant ne l'a formé poète.

Reenberg miskjender heller ikke den digteriske Indgivelses Betydning:

II, 94. En anden slæber som en Hest,
Sig martrer med at skrive,
Men fattes det, Naturen meest
Til hannem skulde give:
Det er den Geist og Fantasie,
Som er den rette Moder
Til Vers og Riim ....

Men han priser den dog i temmelig beskedne og prosaiske Ordelag:

Og viid, du intet artigt gjør,
Før Geisten er dig reede,

hvorpaa han skynder sig at knæsætte forrige Aarhundredes pedantiske Syn paa Poesien:

Dog er os Geisten ikke nok ....
Ney, Verset kræver Fliid og Konst,
Om det skal artigt blive.

og

II, 94. Naturen, Læsning, Øvelse
Skal os Poeten mage;
Men fattes eet af disse Tre,
Troe mig, du staaer tilbage.

Med desto bedre Samvittighed kan han følge Boileau i Fremhævelsen af Fornuften:

II, 22. Hun Mester er, og Riimet bør
At følge som en Slave.

I, 28. Que toujours le Bon-sens s'accorde avec la rime.
. . . .
La rime est une esclave, et ne doit qu'obeïr.

Ej heller savner han sine Mestres Autoritet for Flidens Betydning:

292. carmen reprehendite, quod non
Multa dies et multa litura coercuit, atque
Præsectum decies non castigavit ad unguem.

I, 173. Polissez-le sans cesse, et le repolissez,
Ajoutez quelquefois, et souvent effacez.

II, 24. Naar du dit Skrift polerer glat
Og ofte gjennemhegler,

stryger og retter og gjerne lytter til Kritik, saa vil Du undgaa,

II, 22. At det paa Bockenhoffers Bord
Skal Møl og Orme føde,
Og siden solgt for ringe Værd,
Til Kræmmerhuus omstøbes,
Om Peber, Safran, Ingefær
Og andre Varer svøbes.

Derefter følger et lille metrisk Afsnit, der advarer mod enslydende Stavelser, Hiater og falsk Rhytme:

II, 24. Poetens Sjæl Accenten er,
Der Liv til Verset giver,

omtrent efter Boileau:

I, 104. Ayez pour la cadence une oreille sevère,

medens Reglerne for Ordvalget nærmest ere hentede fra Horats: man skal ikke frygte for i Nødsfald at danne eller fra et fremmed Sprog laane en Glose,

II, 25. Der ey saa just fra Konning Dan
Af Borgerskab kand rose.

Sprogkunsten skifter som Naturen,

60. Ut silvæ foliis pronos mutantur in annos.

Det gamle Tvivlsspørgsmaal om Tilladeligheden af at benytte den hedensk-klassiske Mythologi[1]) beskæftiger baade Reenberg og Boileau. Begge ere enige om det mythologiske Apparats og Personificationens Nødvendighed for den episke Digtning:

III, 165. Chaque vertu devient une Divinité,
Minerve est la Prudence, et Vénus la Beauté,
. . . .
Un orage terrible aux yeux des matelots,
C'est Neptune en courroux, qui gourmande les flots . . . .

II, 35. At Dyden og med større Pragt
Sin Majestæt kand bære,
Hun laaner sig en Guddoms Dragt . . . .
Ved Godhed tegnes Jupiter,
Mercurius forstandig,
Minerva klog, Apollo lærd,
. . . .
Blæs Vinden op og stormer hart,
Det Æolus skal giøre . . . .

III, 177. Qu'Enée et ses vaisseaux, par le vent écartés,
Soient aux bords Africains d'un orage emportés,
Ce n'est qu'une avanture ordinaire et commune.
. . . .
Que Neptune en courroux s'élevant sur la mer
D'un mot calme les flots, mette la paix dans l'air,
. . . .
C'est là ce qui saisit, frappe, surprend, attache.
Sans tous ces ornemens le vers tombe en langueur,
La Poësie est morte ou rampe sans vigueur.

---

[1]) Paludan, Renaissancebevægelsen i Danm. Litt. 470 ff.

II, 33. Ulyssis widerværtig Fart,
Folk, Skib og Gods til Grunde,
Er noget, som er ikke rart,
Men høres mangelunde;
Men at Neptunus bister er,
. . . .
Forfølger Manden her og der ....
Er det, som viiser sin Poet
Og Sindet kand betage.

Reenberg kjender nok de religiøse Betænkeligheder overfor Mythologiens Brug[1]),

II, 27. Men jeg er ikke saa bigot,
Jeg skulde mig indbilde,
Min Daab dermed at gjøre Spot,
Min Christendom at spilde ....
Jeg som Poet beskrive kand
Charonis Færge-Skøite,
Neptuni Fork, en lodden Pan,
At leege paa sin Fløyte.

Derimod siger Sorterup endnu 1716 i Indledningen til „Nye Heltesange“:

hvad haver jeg at giøre
Med saadan Hedenske, forvorped Dievelskab?
Til Herren Zebaoth mit Offer vil jeg føre.

I Frankrig ere disse Betænkeligheder aabenbart allerede et overvundet Standpunkt, der kort afvises:

III, 222. D'ôter à Pan sa flûte, aux Parques leurs ciseaux,
D'empêcher que Caron dans sa fatale barque
Ainsi que le berger ne passe le monarque,
C'est d'un scrupule vain s'alarmer sottement.

Kun i gudelig Digtning hører den mythologiske Stil ikke hjemme, og Boileau vil heller ikke have den erstattet med den christelige Engle- og Djævlemythologi, aabenbart

[1]) Hele Stykket citeres i Rahbek og Nyerups Bidrag til den danske Digtekunsts Hist. IV, 32.

mindre fordi Christendommens Værdighed ikke taaler poetisk Benyttelse, end fordi han tvivler om dens digteriske Brugbarhed. Reenberg er betydelig frommere:

II, 28. Men er min Sang om Gud og Mand,
Bort Jupiter og Venus!
Guds Ark og Dagon ikke kand
I eet Capel forenes,

og derfor bør:

disse Hunde drives ud
Af Helligdommens Tempel.

Som Horats advarer mod Plumphed i Satyrspillet og Boileau især i Satiren med Henvisning til Regnier, hvis Stil

II, 177. se sentait des lieux, que fréquentait l'auteur;
. . . .
Du moindre sens impur la liberté outrage,

saaledes vil Reenberg ikke vide af „tølperske Ord“,

II, 28—29. som lugter af en Kippe ....
En Drossel kiendes paa sin Sang,
Og Fisken af sin Hale,
En Klokke ved sin Lyd og Klang
En Mand af Ord og Tale.

Stilen bør være let og afvexlende:

I, 69. Voulez vous du Public mériter les amours,
Sans cesse en écrivant variez vos discours.

II, 29. Vilt du, at Folk skal høre dig ....
See til, du ey keedsommelig
Ved een Materie bliver.

Men endnu mere maa man vogte sig for den modsatte Fejl, Horats's „ampullæ et sesquipedalia verba“, den gængse Svulst og Affectation:

I, 39. Ils croiroient s'abaisser dans leurs vers monstrueux,
S'ils pensoient ce qu'un autre a pu penser comme eux.

Reenbergs Advarsel mod den Tids Lohensteinere savner ikke sin Anvendelighed endnu i vore Dage:

II, 31. Endeel, vi finde, plaget er
Med særlige Capricer,
Særdeles unge Mennisker,
Naar Blodet dennem hidser:
De, for at viise stor Talent
Og Stiilen høyt at bringe,
Forkaste det, som er gemeent,
Sig høyre ville svinge;
Udspidse Hiernen, tvinge Ord,
Udgrunde dybe Klygter
Saa høyt, at ingen det forstaaer,
Ey den, som Verset digter.

Stilen og Talen maa svare til Indholdet; Heltene maa fremtræde heroisk, og naar deres menneskelige Svagheder komme frem, maa dette kun tjene til at characterisere dem, ikke drage dem for langt ned:

III, 105. Achille déplairoit moins bouillant et moins prompt.

I det hele maa Characteren overholdes fra Begyndelsen til Enden,

120. Achillem
Impiger, iracundus, inexorabilis, acer ...
Sit Medea ferox invictaque, flebilis Ino.

II, 37. Achilles stolt, end i sin Grav,
Ulysses klog, forsigtig
Ærgierrig Cæsar, Hector brav ....

Ligeledes følger Reenberg Horats i Forskriften om ikke at tage Munden for fuld:

Begynd saaledes, som du veed,
Du kand det vel udføre.
Hvo høyt vil klyve, falder ned ...,

med Henvisning til Homers Odyssee og Billedet om Bjerget, der føder en Mus. Boileau laaner sine Exempler fra franske Digtere og fra Virgil:

III, 269. Que le début soit simple etc.

Man maa ikke hente sin Indledning altfor langt borte:

147. Nec gemino bellum Trojanum orditur ab ovo,

II, 37. Af Tvilling-Egget du ey bør
Anfange Trojæ Brynde;

men

Ey heller du forpligtet er
At følge Dag og Time
Som hiin, der skriver Krøniker ....

Digteren skal ikke

III, 303. garder dans ses vers un ordre méthodique,

eller

II, 73. chantant d'un Héros les progrès éclatants,
Maigre historien, suivre l'ordre du temps.

Fra den episke Digtning gaar Reenberg nu over til den lyriske, Elskovs- og Klagedigtene, som maa holdes i anden Stil og Versemaal. Han hævder med Styrke overfor Tidens forlorne Hyrdepoesi, at Stemningen maa være følt og ægte; ligesom han senere gjengiver Horats's

102. Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi,

og Boileaus:

III, 142. Pour me tirer des pleurs il faut que vous pleuriez.

II, 55. Vilt du bevæge mig til Graad,
Dit Øye først maa flyde,

saaledes hedder det her om Elskovsdigtet:

II, 39. Det hiælper ey, Poeten veed
Et Vers at sammenbinde,
Naar ey den rette Kierlighed
I Blodet er at finde.
Thi siig, du sukker, længes hart,
Vil døe for din Hyrdinde;
Men troe mig, Phyllis merker snart,
Om Kierlighed er inde.

II, 73. Mais pour bien exprimer ces caprices heureux,
C'est peu d'être Poëte, il faut être amoureux.
Je hais ces vains auteurs, dont la Muse forcée
M'entretient de ses feux, toujours froide et glacée.

Derefter følger en længere Fremstilling af Sangens og Musikens historiske Udvikling, hvor Reenberg bl. a. fremhæver de gamle Viser som Saxos Kilder. Hertil svarer hos Boileau kun et lille Afsnit om Oden:

II, 61. Aux athlètes dans Pise elle ouvre les barrières,

II, 41 Ved Pisa, naar de rendte Dyst. osv.

Naar det derpaa fremhæves, at

Ved Regler det forgieves er
At ville Viser tvinge,

gjælder dette vistnok her kun den ejendommelige lyriske Begejstring, som i Oden bryder Former og Skranker:

II, 72. Chez elle un beau désordre est un effet de l'art;

men paa et senere Sted udvider Reenberg dog Sætningen til en almindelig Protest mod Fortidens mechaniske Opfattelse af Poesien:

II, 99. Ey kunde Regler nogen Tiid,
Poeten Hierne give,
Men vel, at han med større Fliid
Studere skal og skrive.

Satiren derimod behandler Boileau mere historisk, medens Reenberg ligesom andet Steds overfor Tidens Smaaheds-aand her hjemme er udelukkende optagen af Spørgsmaalet om dens religiøse og moralske Tilladelighed:

II, 42. Om det en Christen vel anstaaer
En anden sort at giøre?

og dens Forskjel fra Nidvers og Skandskrift. Naar

Præsten har Lov at ivre mod Laster, bør Satyristen have samme Frihed[1]). Forsigtigt tilføjer Reenberg:

II, 44. Dog er det bedst, han ikkun leer
Og skiemter med sin Lige,

medens Boileau i Frankrig kun behøver at advare mod at træde Gud og Religionen for nær.

De mindre lyriske Versarter, Sonet, Epigram, Ballade, Madrigal, Rondeau, som ikke spillede den Rolle i vor Litteratur som i den franske, forbigaar Reenberg, men giver efter Horats og Boileau en Udsigt over Tragediens Historie fra Grækerne til Renaissancen samt over den græske Komedies Udvikling:

II, 46. Tragedien i første Dragt
Var Landsbye-liig og ringe,

III, 61. La Tragédie informe et grossière en naissant,

med enkelte selvstændige Indskud, f. Ex. om Overgangen til Opera:

Med Spillen, Dandsen og Musik,
Maskiner, kostbar Klæder,

der jo allerede havde været dyrket ved Christian Vs Hof og særlig yndedes af Frederik IV, som netop var ifærd med Opførelsen af det 1703 fuldendte Operahus. Om den tyske Efterligning minder han i Anledning af Skuespillets Forplantelse fra Grækenland

II, 48. Til Rom, Athenens Abe,
Der hende fulgte, som vi her
Os efter Tydsken skabe.

Men medens hans Forbilleder give udførlige Regler for

---

[1]) Sml. Holbergs 3die Skjemtedigt:
Straf derfor, Svoger, meer min Skrivemaade ey,
Straf og en Prædikant, som gaaer den samme Vey.

den dramatiske Digtning, mener han, at dette tjener til intet hos os, hvor man aldrig har forsøgt sig i Dramet. Det er hverken fordi det skorter os paa typiske Characterer, eller fordi vort Sprog er for fattigt, men snarere af en vis Smaahedsaand og paa Grund af økonomisk Tryk:

II, 50. Vor danske Geist for ærbar er
End sig dermed at bryde ....
Med Norden Pikkelhærings Dragt
Ey passe vil og mage.
Men allermeest vor Fattigdom
. . . .
Naar Maven ledig er og tom
Forgaaer Poete-Gave.
. . . .
Et sørgeløs og freidigt Sind
Sig for Theatret skikker;
Derfore først er kommen ind
Og seet i Republikker[1]).

Reenberg tænkte vist lige saa lidt paa, med disse sidste Ord at ville give Monarkiet Skyld for Landets Fattigdom, som han drømte om det glimrende Dementi, Holberg faa Aar senere skulde give hele hans Bevisførelse.

I Anledning af Komedien kommer han dog ind paa Characterskildringen og anbefaler efter Boileau Naturstudium:

III, 359. Que la nature soit donc votre étude unique,
. . . .
Qui sait bien ce que c'est qu'un prodigue, un avare.
Un honnète homme, un fat, un jaloux, un bizarre,
. . . .
Un geste la découvre, un rien la fait paroître,
Mais tout esprit n'a pas des yeux pour la connoître.

---

[1]) Det hele, ret characteristiske Sted er citeret hos Rahbek og Nyerup IV, 30.

II, 54. Studeer Naturen idelig,
Hun lærer dig at skabe
En From, Forsigtig, Taabelig ....
Et Ord, sagt hen i Vind og Vær,
En Mine, mindste Fagter
Vil hannem røbe, skjønt enhver
Ey kiender det og agter.

I den speciellere Udførelse af, hvorledes Dictionen maa svare til Handlingen og den talendes Character, holder Reenberg sig imidlertid nærmere til Horats:

108. Format enim natura prius nos intus ad omnem
Fortunarum habitum ....
Post effert animi motus interprete lingua,

II, 55. Naturen først udi vort Blod
Affecterne vil røre;
Hvad hun i Hiertet skrive lod,
Med Tungen vi udføre,

med de klassiske Exempler, Telephus og Peleus. I Horats's fortrinlige Characteristik af Menneskets Livsaldre:

156. Ætatis cujusque notandi sunt tibi mores,

hos Boileau:

III, 374. Chaque âge a ses plaisirs, son esprit et ses mœurs;

II, 56. Hver Alder sindet er for sig,
Med egen Lyst og Sæder,

gjengiver han heldigt, om end lidt vidtløftigt, den bekjendte Skildring af Oldingen:

Difficilis, querulus, laudator temporis acti,

II, 58. Fortæller, hvor hans Ungdom gik
Blandt brave Folk og lærde,
Berømmer den fremfarne Skik
Fra Christian den Fjerde,
Nysgierrig, snaksom, dadler hver ....[1]).

---

[1]) Rahbek og Nyerup IV, 26.

Heller ikke ilde er den videre localiserende Udførelse af Stilforskjellen i Komedien:

114. Intererit multum, Davusne loquatur an herus,
. . . .
Mercatorne vagus cultorne virentis agelli,
Colchus an Assyrius, Thebis nutritus an Argis.

II, 59. En Davus flittig høre maae,
Men Herren selv befaler.
Hver om det Væsen, han er i:
Forpagteren om Stude,
En Enkemand om riigt Partie,
En Skipper om sin Skude,
Soldaten brouter om sin Magt,
Hr. Peder raaber: Offer!
. . . .
Og hvor Personen haver hiem
Med Billighed du agter:
Lad ey Frantzosen komme frem
Med Spanske Trin og Fagter;
Lad Sverrig tale sødelig,
Lad Tydsken Eeder flette ....

Det er den vigtige Regel om Localfarven, de geografiske og Naturforholdenes Indflydelse paa Litteratur og Aandsliv, som senere skulde spille en saa stor Rolle fra Montesquieu ned til Victor Hugo og Taine og blive et Hovedvaaben i Kampen mod den abstract almenmenneskelige franske Klassicisme, som dog selv havde fremsat den, men ikke evnet at overholde den. Boileau udtaler den tydeligt nok:

III, 113. Des siècles, des pays étudiez les mœurs.
Les climats font souvent les diverses humeurs.

Men det falder ham naturligvis ikke ind at anvende dette mod den dramatiske Retning, hvis ypperste Talsmand han selv er; han advarer kun imod Romanskrivernes Lyst til at overføre den galante og sødlige Hoftone paa Fortidens Helte og Riddere.

Efter Horats 391 ff. og Boileau IV, 133 giver Reenberg nu en Fremstilling af, hvorledes Digtningen har ført Menneskene fra Barbari til Civilisation, og hvorledes denne Udvikling har fundet Udtryk i Amphions- og Orpheusmytherne og i de ældste græske Digteres nære Forhold til Religionen. Men hvad der hos hans Forbilleder kun er en Episode, hos Boileau indskudt for at vise, hvorledes Poesien har svigtet sine store Opgaver og er udartet til Styverfængeri, svulmer hos Reenberg temmelig uforanlediget ud til en hel Cultur- og Litteraturhistorie, der behandler de gamle Germaner og Tacitus, Nordboernes Runer og deres Udryddelse ved Christendommen, Eddaerne, om hvilke det hedder:

II, 88. Ja, kunde vi, som hiine kand,
Dem læse denne Stunde,
Ey Norden skulde Grækenland
Sin Pindarum misunde.

Rimet forsvarer han som en national „gothisk“ Ejendommelighed mod Miltons og Isaac Vossius's Angreb, saa vel som overfor Renaissancens, hos os Bertel Knudsens, Forsøg paa at efterligne latinske Metra:

II, 87. Et Sprog imod sin Skik og Gang
Med Qvantiteter bryde,
Som Bøge-Bark skal give Klang,
Som sprukken Klokke lyde.

Videre skildrer Reenberg Middelalderens og Reformationstidens regelløse Digtning:

II, 89. De digtede saa lystig hen,
Ey agtede saa nøye,
Hvor Riimet gik, naar Slutningen
Sig næsten kunde føye;
Ey agtedes det heller stort
I deres Digt og Sange,
Om Stavelsen var lang og kort,
Om der var een for mange.

. . . .
Om Riime-Konsten synes slet,
Var deres Andagt større.

For Folkevisernes Poesi har han en paa den Tid usædvanlig Sans, sammenligner deres Kæmper med Achilles og minder i Anledning af German Gladensvend om Dædalus og Circes Forgjørelseskunster:

II, 91. Med Verner Ravn, med Biørnen, som
Udgik paa Dalby Heede.
Alt dette næsten er forgiet,
Det, som af ædle Fruer
Med Lyst var siunget, er nu slet
Fordømt til Borgestuer,

siger han halv vemodig. Nu have vi faaet en ny og fuldkomnere Poesi „i Riim, Accent og Tale“; men faa dyrke den med fornøden Omhu og Flid;

I, 93. Vi have kun een Arebo,
Og siden Bording døde
Er Sædet efter disse to
Paa Bierget blevet øde.

Efter denne Udsigt over dansk Digtekunsts Historie, der i det hele vidner om sundt Blik og god Kundskab, slutter Reenberg sig atter til Horats i Fremhævelsen af, at medens det middelmaadige kan have sin Berettigelse i mange andre Forhold,

368. Certis medium et tolerabile rebus
Recte concedi;

medens

En Hiem-Tings Procurator kand
Et Stevnemaal forrette,
Omskjønt han ey som Vordeman[1])
Har lært at gaa i Rette,

[1]) Reinhold Wordeman, † 1697, synes i sin Tid at have havt et stort Ry som Prokurator ved Højesteret.

saa gjælder det om Poesien:

378. Si paulum summo decessit, vergit ad imum.

IV, 32. Il n'est point de degrès du médiocre au pire,

siger Boileau, som ellers her vælger franske Exempler og med Hentydning til sin Uven Claude Perrault viser, at man heller maa være en god Murer end en daarlig Læge. Han foretrækker det uformelige for det kjedelige:

J'aime mieux Bergerac et sa burlesque audace,
Que ces vers où Motin se morfond et nous glace.

Ligesaa Reenberg:

II, 95. Claus Porsis Snak, Tambowrs Bedrift[1])
Jeg vil langt heller høre
End den Poet, hvis usle Skrift
Skamfere kand mit Øre.

I et betydeligt Værk støder selv den ringe Fejl, men den er dog tilgivelig:

359. Indignor, quandoque bonus dormitat Homerus,

II, 97. Homerus blunder lidet, dog
Homerus er den samme,

og

hvor den gode Arebo,
Hvor Bording, Kingo feile,
Jeg harmes, læser med Uroe
Og bider mine Negle.

Men den blot kjedelige og ubehændige Digter er utaalelig.

Til sidst undskylder han atter, ligesom i „Forsamling paa Parnas" og ligesom Horats og Boileau, at han uden selv at være Digter drister sig til at give Regler for

[1]) Claus Pors til Øllingsø udgav 1613 „Levneds-Compas", en Samling moraliserende Anekdoter og Historier. En lignende, mere humoristisk og lasciv Samling, „De geest van Jan Tambour", Amsterd. 1660, benævnt efter en kjendt hollandsk Skuespiller, har mulig ogsaa været oversat paa Dansk.

Poesien, et overflødigt Arbejde, efter at Aristoteles og Horats have skrevet:

II, 98. Kand vel den Blinde viise Stie?
Kand Vugge-Barnet tale?

Besad han en Virgils eller Horats's Talent, var det bedre anvendt til at hylde „Nordens Sol“ og

for min Jorde-Gud
Mig bukke ned og knæle.

Han slutter altsaa med Frederik IVs som Boileau med Ludvig XIVs Apotheose, men dog, som før omtalt, i nærmere Tilslutning til Horats Sat. lib. II, 1, v. 10:

Si tantus amor scribendi te rapit, aude
Cæsaris invicti res dicere ....

og Boileaus Omskrivning deraf i den 9de Satire.

Men evner Reenberg end ikke at behandle saa høje Emner, vil han dog stræbe, at han

II, 101. saa vidt jeg kand formaae
Og mig forleenes Styrke,
Skal ikke slet tilbage staae
Mit Føde-Sprog at dyrke,

selv om han

ubesindig selv begaaer,
Hvad jeg hos andre laster.

Han frygter ingen Kritik, naar Mænd som

Krag og Rantzow, Juul og Friis,
En Bartholin og fleere

eller Biskop Deichman billige hans Forsæt og opfordre ham til at skrive. Denne Udfordring til Kritiken og Opregning af Digterens formaaende Venner og Velyndere er en Efterligning af Horats Sat. lib. I, 10, v. 81 ff., og for Anledningen til Tilføjelsen af de 4 sidste Linier til Deichmans Ære er tidligere gjort Rede.

Nær til Ars poetica slutte sig de umiddelbart efter affattede smaa Digte om „Poesiens Opmuntring“ 1702 og „Poesiens Vanskeligheder“ 1703. I det første har Reenberg faaet fat paa et lønnende Emne for Satiren, nemlig de rimede Ansøgninger. Der har allerede været Anledning til at gjøre opmærksom paa, hvorledes den Opblomstring af Poesien, som indtraf paa Overgangen til det 18de Aarhundrede, kun ytrede sig i Formen og i et friskere og mere nationalt Præg, medens man hvad Indholdet angaar mere og mere begrændsede sig til Lejlighedsdigtning og det private Livs smaa Forhold. Frederik IV var visselig ingen Ludvig XIV; hans litterære Opdragelse var i høj Grad forsømt og fra hans Side var der ingen højere Sans og Støtte for Digtningen at vente. Men en smaatskaaren realistisk og halv humoristisk Poesi som den, der udviklede sig i hans første Aar, den kunde han forstaa, og den tiltalte hans jævne, folkelige og i Ungdommen muntre Sind. Naturligvis vare de mange Smaapoeter ikke sene til at benytte sig af denne Vej til Befordring og timelig Velfærd paa en Tid, da Embedsbesættelser mindre afhang af Dygtighed og Fortjeneste end af en kongelig Naadesact. Disse Forhold udviklede en ny Tiggerpoesi, holdt i Tidens almindelige hyperloyale Tone og saa meget mindre tiltalende, som det nu ikke var privat Understøttelse, men Statens Embeder, den gjaldt. I Bibliothekernes Haandskriftsamlinger findes fuldt op af rimede Ansøgninger og Taksigelser, paa hvilke ogsaa Luxdorph giver Prøver i Noterne til Reenbergs Digt, hvor han nævner Chr. Muus som Ansøger om Ribe Bispestol 1701, Tychonius om Præsteembedet i Skive og Jacob Schandrup om Herredsfogedstillingen i Middelsom Herred 1702:

Jeg betler for Din Stol et lidet Levebrød!

En ihærdig Ansøger var ogsaa Frands Kyhn i Blidstrup, der bl. a. vilde forbinde Degnekaldet i sit eget Sogn med Præsteembedet og i den Anledning lovede Kongen:

Lad Præsten blive Degn, saa tigger han ey meer.

Endnu 1718 og 19 have vi lignende Ansøgninger af den bekjendte Poet Jørgen Friis, bl. a. om Helsinge Sognekald.

Naar det alligevel ikke lykkedes Reenberg at gjøre synderligt ud af sin Satire, skyldes dette vist ikke blot Mangel paa slaaende Vid, men ogsaa en vis Forsigtighed, idet Kritiken let kunde faa Udseende af at sigte paa allerhøjeste Sted. Satirens Anlæg og enkelte Udtryk minde noget om Joh. Laurembergs 4de Skjæmtedigt, idet Rammen paa begge Steder er et Møde og en Samtale med en Tiggerpoet. Men Lauremberg blander paa en uklar Maade Satire over Lejlighedspoesien med Klage over Digtningens Foragt og med Forsvar for den gammeldags Digtning mod den nye højtravende Renaissancepoesi. Hos Reenberg derimod har Tiggerpoeten pakket alt sit Eje paa Ryggen og er i Begreb med at flytte til Hove. Paa Grund af det Optog, hvori han saaledes møder, er det vel, at Digtet i nogle Haandskrifter betitles „Bissekræmmeren“; men Laurembergs Tiggerpoet bliver forresten ogsaa af Pigerne i det fornemme Hus antagen for en Bissekræmmer. Grunden til Flytningen er, at der nu efter Poetens Mening er kommen gode Tider for Muserne. Medens den spanske Arvefølgekrig raser over hele det øvrige Europa, har Frederik IV efter Freden i Travendal aabnet dem et Asyl i Danmark, og nu gjælder det at smede, medens Jernet er varmt. Den ene af Musernes Sønner har faaet Bispesæde, den anden Præstekald, — ja

II, 142. den, som ey engang
Af dennem kjendtest ægte[1]),
.... blev og bønhørt, og fik
En Herreds-Dommers Sæde.

Reenberg advarer Poeten mod at nære for store Forhaabninger: Kongen kan dog ikke mætte alle graadige Munde. Men forgjæves; Poeten stoler paa den Færdighed, hvormed han kan smøre Vers ned,

II, 144. Naar Bordinger og Arøboer,
Med andre, Hiernen bryder,
. . . .
Saa snart jeg skriver: „Høy Patron“,
Strax veed min Pen at finde
Det Ord: „Recommendation“.
Og Riimet dermed binde;
Og om i Verset skrevet er:
„Herr Ober-Secreterer“,
Min Pen ey hviler, siger: her
Skal staae „incommoderer“.

Det er en Gjenoptagelse af Satiren over Dorus og Lejlighedsrimeriet i „Forsamling paa Parnas“, støttet dels ligesom denne til Boileaus 2den Satire, der spotter Dusinpoeternes platte og trivielle Floskler:

v. 37. Si je louois Philis „en miracles féconde“,
Je trouverois bientôt: „à nulle autre seconde“.
Si je voulois vanter un objet „nonpareil“,
Je mettrois à l'instant „plus beau que le soleil“;

dels ogsaa til den 1ste Satire, der stiller Digterens beskedne Tilbageholdenhed overfor Kongen mod

v. 89. cette foule effroyable
De Rimeurs affamés dont le nombre l'accable,
Qui, dès que sa main s'ouvre, y courent les premiers,
Et ravissent un bien qu'on devoit aux derniers.

Reenberg minder dog endnu Tiggerpoeten om, at den Gunst, Virgil og Horats have naaet ved deres enestaaende

[1]) Jacob Schandrup.

Talent, ikke er enhver Smører beskaaren, og skilles derpaa fra ham for at gaa hjem og nedskrive sine Tanker om dette Møde.

Betydeligere er det andet Digt, „Poesiens Vanskeligheder“, i Haandskrifterne ogsaa betitlet „Klage til Rostgaard“, skjøndt det i den trykte Udgave er tilskrevet Grev Friis. De Vanskeligheder, Reenberg her beklager sig over, ere af dobbelt Art: først Slidet med at bringe Tanken i poetisk Form, som han alt har skildret i Indledningen til „Forsamling paa Parnas“ og nu udvikler videre, stadig med Anklang til Boileaus 2den Satire, — og dernæst Publikums Uvillie mod den satiriske Digtning, Poeternes gamle fælles Klageemne, som han har strejfet i Slutningen af „Forsamling paa Parnas“, og som Boileau behandler i sin 7de Satire. Reenberg begynder med Forbandelser over den Tid og Dag, da han først viede sig til Digtningens brydsomme Arbejde, og over dem, der have lokket ham dertil: Homer, Ovid, Horats, Juvenal og Boileau selv, som dog har kjendt den samme Fortrydelse:

Sat. II, 53. Maudit soit le premier, dont la verve insensée
Dans les bornes d'un vers renferma sa pensée.

Uden denne usalige Grille kunde han have levet i Ro og Mag,

Passer tranquillement, sans souci, sans affaire,
La nuit à bien dormir et le jour à rien faire.

Ligesaa siger Reenberg i „Ars poetica“:

Jeg ellers kunde magelig
Udi min Bonde-Hytte
I Rolighed henliste mig,
Min egen Syssel skytte,

og paa lignende Maade udtrykker han sig i „Forsamling paa Parnas“, i Digtet til Brostrup Albertin (1703) og nu

her[1]). Han ønsker, at Sygdom, Sult og Tørst eller Lemmetab havde hindret ham i at spilde sin Tid paa Digtning, at Virgil havde brændt sine Skrifter og Horats var falden ved Philippi, og at Boileau

sig maa
Af Frygt og Rædsel korse,
Naar han skal se Cotin, Perrault,
Pradon og Bonnecorse,

alle de Smaapoeter, som han har forfulgt med sin Spot. „Men hvo kand tie?" — hedder det med en pludselig Overgang, — naar han ser alle de Fejl og Daarligheder, der gaa i Svang: at Taaben sidder i Højsædet og Fortjenesten tigger, at Alderdommen koketterer og Tjenestepiger gaa i Silke, at Narren gjælder for lærd, at Oldinge holde Bryllup, at Dyden roses og sulter,

II, 155. At Jorden, og med Jorden vi,
Med nederst øverst bytter,
Ey, efter ny Philosophie,
Gaaer om, men culebuter.
Naar jeg alt dette seer og spør,
Min Pen er aabenmundet
Og pladrer ud alt det, jeg før
I Eenerom har grundet.

Saaledes byder Verset sig ogsaa af sig selv for Boileau, hver Gang han kommer til at tænke paa Litteraturens Narre; forgjæves vil han standse:

Sat. VII, 52. Ma plume auroit regret d'en épargner aucun,
Et sitôt qu'une fois la verve me domine,
Tout ce qui s'offre à moi passe par l'étamine.

Der er kun den Forskjel, at Reenberg holder sig til almindelige moralske Typer:

Hvad skader eller nytter
Det mig, at Florus er et Bæst,
Narcis en Berenhytter ....

[1]) I, 230. II, 6, 106.

At Julius er resolut,
Dog over andres Penge,
Corinna fik i Fior en Glut,
Dog, Brud, gik Møe til Senge.

Boileau derimod angriber directe og med Navns Nævnelse:

v. 37. Faut il peindre un fripon, fameux dans cette ville
Ma main, sans que j'y rêve, écrira Raumaville.
. . . .
Faut il d'un froid rimeur dépeindre la manie?
Je rencontre à la fois Perrin et Pelletier,
Bonnecorse, Pradon, Colletet, Titreville,
Et pour un que je veux, j'en trouve plus de mille.

Den, der ikke skammer sig ved at gjøre en Daarlighed, skulde i det mindste skamme sig ved at høre Satiren over den, og den, der ikke vil høre, kunde i alt Fald nøjes med at gaa sin Vej og ynke Digteren; men i Stedet skaber denne sig kun Uvenner. Det er de samme Klager, som vi kort før høre hos Vilh. Helt:

Jeg seer min Daarlighed, som vel jeg burde hade,
Dog hvad jeg seer og veed, jeg kand den dog ey lade,
Jeg ey udgrunde kand, hvad Pokker mig har seet [er skeet?]
Hvad Pokkers Raserie har gjort mig til Poet[1]),

og kort efter i Holbergs 3die Skjæmtedigt 1722: hvor megen Fortræd Satyristen end skriver sig til,

Jeg dog ey sove kand, før jeg i Pennen fører
Alt Galskab, Giekkerie, alt hvad jeg seer og hører.
Ved mindste Leilighed min Musa siger: Skriv!

I disse Smaadigte har Reenberg aabenbart villet supplere sin Ars poetica med litterære Satirer i Boileaus Stil, inden han, atter ligesom Boileau, viede sine senere Aar til rent moraliserende Digtning. Men han stiller sig

---

[1]) Curieuse Poetiske Skrifter 1732, 197: „Lima mordendo decorat", fra 1690.

her friere til sit Forbillede, ikke nærmest parafraserende som i Ars poetica. Han laaner blot Motiver og Enkeltheder og smelter et Par boileauske Satirer sammen, og maaske netop paa Grund af denne relative Selvstændighed naar han ikke ret højt. I det hele har Reenberg hverken original Begavelse eller udpræget Personlighed nok til at blive en dansk Horats eller Boileau, hvis sproglige og poetiske Love kunde præge Litteraturen gjennem lange Tider. Han har visselig heller ikke i sit Kogger de lette Pile, som Boileau afskyder næsten uden at vende sig om for at se, hvor de ramme, saa lidt som hans mere tungfodede Satire besidder den kjernefulde sproglige Concentration, som lod Boileaus Vers

Ep. X v. 12. devenir quelquefois proverbes en naissant.

Han kan ofte blive mat og langtrukken, og hans Satire savner det directe, ofte personlige Sigte, som gjør Boileaus saa livfuld, concret og svidende. Udfaldet af det Forsøg, han havde gjort med „Forsamling paa Parnas", skræmmede hans fredelige Natur; i sine senere Digte holdt han sig efter Fortidens Mønster til Almensætninger og Typer.

Men det er allerede af ydre Grunde heller ikke retfærdigt at sammenligne de to rige Ungkarle, som i den civiliserede Verdens Midtpunkter, midt i Tidens strømmende Liv og i Omgang med alle dens Stormænd, kunde leve alene for deres Digtning, — og den jydske Proprietær, der sad i sin afsides Krog af et lille Land med sine 12 Børn og Hovedet fuldt af praktiske Forretninger og økonomiske Bekymringer. Stille vi derimod Reenberg sammen, ikke blot med hans Forgængere i dansk Digtning, men ogsaa med hans Efterfølgere, træde hans Fortrin baade i Tanke og Form klart frem. Selv Holbergs

22*

Skjæmtedigte staa i Versformen, om end ikke i Kraft og Vid, tilbage for Reenbergs. Sorterup, som efter Reenbergs Mønster optog den litterære Satire, og hvem N. M. Petersen anser for „ulige større“, — vel sagtens noget paa Grundtvigs Autoritet, for hans Heltedigtes Skyld, — viser ellers ikke Spor af fransk Indflydelse, men er endnu ganske afhængig af den 2den schlesiske Skole. Hans haartrukne Ordspil og Brandere, hans Forkjærlighed for gamle og søgte Ord, hans hele skruede og dunkle Stil danner en slaaende Modsætning til Reenbergs Simpelhed og Klarhed, og han falder hvert Øjeblik fra det højtravende ned i den gammeldags Raahed og Plathed, som hos Reenberg næsten ganske er fortrængt af den sikre franske Smag. Lad være, at Sorterup i Rimfærdighed ikke staar tilbage og i digterisk Inspiration paa et enkelt Sted, i Heltesangene, hæver sig højt over Reenberg, saa synker dennes Satire dog aldrig ned til stilistiske Plumpheder og Smagløsheder som:

Mangen een kand Rime-Bulke
Saa opgylpe af sin Kraas,
At en Ko kand ikke hulke
Nær saa hart i Bondens Baas.

Og selv om Reenbergs Angreb paa Tidens Versemagere ikke altid ere rammende, behøver man dog ikke at gjætte sig til Meningen gjennem den Slags mislykkede Rebus, hvorved Sorterup tror at lægge poetisk Snille for Dagen i Omtalen af de samme Rimere:

Andre giver for en Mude[1])
Mange *Daare*-Ramser ud,

om Claus Dorus (Bang);

---

[1]) For Betaling.

Hvor en hellig *Brand* optender
Andagts Sponner til en Glød,

om den aandelige Digter Fr. Brandt;

Hvortil duer uden Ende
At opramse meget Snaus,
Naar enhver dog maa bekiende
At mand sladdrer som en *Claus*.

ɔ: Arrebos Fortsætter, Claus Trundhjemb;

Og Helkiæ Daatters Smykke
*Løn*lig *borg*ed, var ey leed,

om Jens Lønborgs bibelske Drama Susanna.

Ikke desto mindre synes Sorterup i Samtiden at have vakt mere Opsigt; J. E. Schlegel tager ham med i sin bekjendte Digterrevue i „Der Fremde“ 1746, men glemmer den kun et Par Aar før afdøde Reenberg. Ved Holbergs Optræden skrev Reenberg vel endnu, men han var mellem 60—70 Aar og havde tabt sin Ungdoms Friskhed. Dog opførtes hans Æsop som sagt 1722, og da Falsters første Satire, „Disse Tiders onde Optugtelse“, udkom anonymt 1720, gjættede man efter Statholder Chr. Rantzaus Vidnesbyrd [1]) paa Reenberg som Forfatter. Kort efter udkom de første danske Verssamlinger, ved Bogtrykkerne Wielandt og Høpfner 1725—28 og ved Bolle Villum Luxdorph i Reenbergs Dødsaar 1742, og i disse, især i den sidste, indtage Reenbergs Vers en stor Plads. Men først 17 Aar efter hans Død, 1769, bleve Justitzraad og Landsdommer Tøger Reenbergs Poetiske Skrifter udgivne i tvende Dele af Forfatterens Dattersøn, Capitain Tøger Reenberg Teilmann til Endrupholm. Det var dog vistnok mere den velhavende Fami-

[1]) Rahbek og Nyerup, Den danske Digtekunst IV, 234.

lies Pietet end den Anseelse, han endnu nød, der skaffede Reenberg Æren af en efter de Dages Forhold smuk og vel udstyret Udgave med en Fortale af Lovhistorikeren Peder Kofod Ancher, en Mand, hvis Interesser strakte sig langt ud over hans særlige Fag, og som derfor ofte maatte lade sit ansete Navn benytte til at føre yngre og debuterende Forfattere, f. Ex. ogsaa Eilschow, ind i Litteraturen. Fortalen er imidlertid aabenbart skreven invita Minerva, „ikke uden Vankelmodighed og Imodsigelse“, og behandler med Hensyn baade til Forfatterens egen og til Reenbergs borgerlige Stilling det i og for sig lidet frugtbare Spørgsmaal, om en Poet tillige kan være Jurist. Kofod-Anchers „Hovedsag er, snart at komme til Ende“, og han lægger Pennen til Side, saa snart han „har faaet saa meget bragt til Veje, som ungefær kan udgjøre den sædvanlige Størrelse af en Fortale“.

Betydelig interessantere og mere oplysende er den derpaa følgende Levnetsbeskrivelse af Reenberg, formodentlig ved Udgiveren selv, da den for en stor Del bygger paa Familiepapirer og Breve, som nu desværre ikke mere findes. Det er ved Siden af Reenbergs egne Vers Hovedkilden til vor Kundskab om denne Digter, som aldrig senere er optagen til monografisk Behandling.

Endelig ere en stor Del af Digtene i Udgaven forsynede med Noter, som af Samtiden tilskrives den bekjendte Kunstdommer, daværende Generalprocureur Bolle Villum Luxdorph, som jo ogsaa tidligere havde vist Interesse for Bevarelsen af Reenbergs Vers. Det var endnu noget nyt hos os at sætte et saa stort Apparat af Fortaler og litterære Commentarer i Bevægelse i Anledning af Udgaven af en dansk Digters Værker, som i den lærde Tid havde maattet nøjes med det obligate Paahæng af

Ærevers. Udgiverne have aabenbart i saa Henseende fulgt de samme franske Forbilleder, som Reenberg først bestræbte sig for at gjøre bekjendte her hjemme, maaske særlig Udgaverne af Boileaus Œuvres, Genève 1716, Amsterdam 1717 og Haag 1722. Fremfor alt give Noterne til „Forsamling paa Parnas" gode Oplysninger om Tidens Digtekunst i det hele, medens Kritiken ubestridelig har Ret i, at de ellers ikke alle ere lige vigtige, og at nogle „tjene mere til at vise Anmærkerens Lærdom og Læsning, end at de skulde være fornødne til Textens Oplysning".

Det er Jacob Badens „Critiske Journal", der 1770 udtaler denne Dom i en Recension over Udgaven, hvoraf det fremgaar, at Reenbergs Digtning allerede da forekom noget forældet. Det meste af denne Recension er aftrykt i Rahbeks og Nyerups Bidrag til den danske Digtekunsts Historie IV, der giver en udførlig og billig Bedømmelse af Reenberg. Men siden har der været Stilhed om hans Navn; N. M. Petersen, i hvis Øjne det jo ingen Fortjeneste var at have indført en fremmed litterær Smag, er som før omtalt ingenlunde retfærdig i sin flygtige Omtale, og Fr. Schaldemoses ganske betydningsløse og uselvstændige Udgave af Reenbergs Udvalgte poetiske Skrifter 1834 egnede sig ikke til at gjenoplive Mindet om Digteren.

Smaa Bidrag til Artilleriets Historie under Kristian d. 4de.

Af

Otto Blom.

I.

Robert Scott og Læderkanonerne.

I en Afhandling, „Who invented the leather guns?“ har Oberstlieutenant H. W. L. Hime i det engelske Artilleris Tidsskrift, „Proceedings of the Royal Artillery Institution“ (Vol. XXV, 1898) henledet Opmærksomheden paa en Artilleriofficer fra Kong Karl d. 1stes Dage ved Navn Robert Scott. Dennes Epitafium i St. Marys Kirke i Lambeth i London betegner ham som Opfinder af de saakaldte Læderkanoner, der ellers gjerne omtales som en Opfindelse af Melchior v. Wurmbrandt, efter hvis Forslag Gustav Adolf 1627 indførte dem i Sverrig for dog efter faa Aar igjen at opgive dem. Gravskriften beretter, at Scott, efterat have tilført Kongen af Sverrig et Kompagni Soldater paa 200 Md., tjente ham i fem Aar, hvoraf de sidste tre som Generalkvartermester for Armeen; efterat have opnaaet sin Afsked i Naade gik han til Danmark, hvor Kongen gjorde ham til General for sit Artilleri; endeligt vendte han hjem til sit Fædre-

land, England, hvor Kong Karl gjorde ham til sin Kammerjunker og gav ham en aarlig Løn af 600 Pd. Strl. Han døde 1631.

Oberstltnt. Hime oplyser efter en engelsk Regerings-Registrant, at der ganske rigtigt d. 20. Febr. 1630 er tilstaaet Oberst Robert Scott en Aarspenge af 600 Pd. Strl., efterat der allerede d. 3. Sept. 1629 var givet Ordre til for 1400 Pd. Strl. at indkjøbe et Hus i Lambeth med 8 Acres (ca. 6 Tdr. Land) Tilliggende til Brug for Oberst Scott i Kongens Tjeneste. Der opstilles den Formodning, at Scott i den korte Tid, han har tjent Kong Karl d. 1ste som Oberst, har faaet de af ham opfundne Læderkanoner indførte i England, hvor de leilighedsvis omtales under Borgerkrigen mellem Kavalererne og Rundhovederne, hvorimod Hime finder det ikke urimeligt, at det kan have været Læderkanoner af Wurmbrandts Konstruktion, som den skotske Hær brugte i Slaget ved Newburn 1640, idet de kunne være bragte hjem til Skotland af Sir Alexander Leslie, da han 1638 forlod Dronning Kristines Tjeneste.

En særdeles god Støtte for Beretningen i Robert Scotts Gravskrift om hans Tjeneste i den svenske Hær og om hans Paternitet til Læderkanonerne har Oberstltnt. Hime fundet ved at benytte A. Cronholms fortræffelige Værk, „Sveriges Historia under Gustaf II Adolf“. I 2det Bind af dette Skrift omtales Scott og hans Kanoner jævnligt i Anledning af Forberedelserne til Felttoget i Vestpreussen 1628, idet Cronholm derved støtter sig til og omhyggeligt citerer en Række af Breve i det danske Rigsarkiv, skrevne fra Stockholm 1628 til de høieste Regeringsautoriteter hjemme af den danske Adelsmand, Erik Krabbe til Veibyvad, som i Aarene 1626—1630 var

Kristian d. 4des Agent eller Resident i Stockholm. Det er fornemmelig tre Breve, et af 11. Mai og to af 30. Mai 1628, skrevne til Kong Kristian og til Kongens Kansler Kristian Fris til Kragerup, som Cronholm har henyttet. Det vilde ikke svare Regning paa dette Sted at gjengive dem ordret, saa meget mindre, som Cronholm har brugt dem meget omhyggeligt; men da denne har forbigaaet Et og Andet, der har været uden Interesse for hans Øiemed, tror jeg at kunne forsvare at give et Resumé under Et af Brevenes Indhold, forsaavidt det angaaar Robert Scott og hans Læderkanoner, deriblandt et fjerde Brev fra Erik Krabbe, som Cronholm ikke har kunnet benytte, fordi det først ifjor (1900) er fundet i Rigsarkivet.

Dette sidstnævnte Brev, stilet til den udvalgte Prins, Kristian d. 4des ældste Søn, som i Faderens Fraværelse i Krigen mod Keiseren stod i Spidsen for Regeringen hjemme, er mere end et Aar ældre end de øvrige Breve, nemlig skrevet d. 6. April 1627. Krabbe beretter deri, at en Friherre Wurmbrandt, som under den svenske Feide, altsaa under Kalmarkrigen, har tjent i Danmark, har inventeret Læderstykker, som Kongen af Sverrig har proberet paa Isen og bestemt sig til at indføre ved Tropperne, idet han har skjænket Opfinderen Kronens Gaard Juleta som Belønning. Læderstykkerne føre samme Kugle som Metalstykker, men bruge kun omtrent halvt saa meget Krudt og skyde dog skarpere end disse; de ere saa lette, at tre eller fire Mand kunne bringe dem op paa Klipper og Bjerge, og at to Mand let kunne trække dem paa flad Mark; de ere hurtige at lade med Patroner ligesom andre smaa Bøsser; og efter Wurmbrandts Angivelse kunne de gjøre 60 eller 100 Skud uden Afkjøling. Imidlertid gjør Krabbe allerede i dette samme Brev af

6. April 1627 opmærksom paa, at der foruden Wurmbrandt findes „en anden Person af Artilleriet“, der ligeledes har forfærdiget Læderstykker og præsenteret dem for Gustav Adolf; men han er kommen post festum, uagtet han har udtænkt sin Invention før Wurmbrandt og skal overgaa denne i Indsigt og Erfaring. Jo længere man skyder med hans Stykker, desto renere skulle de blive uden Afkjøling. I Stykkerne findes der af Metal kun en tynd Kobberplade inderst, omlagt saa stærkt med Tagl, at den ikke let kan springe, og overtrukket med Læder udvendigt.

Det er egenligt alene med denne anden Inventor, med andre Ord Robert Scott og hans Opfindelse, at Krabbe beskjæftiger sig godt og vel et Aar senere i sine Breve af 11. og 30. Mai 1628 til Kristian d. 4de selv og hans Kansler. Kongen maa have paalagt Krabbe at indlede Forhandlinger med Wurmbrandt om at afkjøbe ham hans Invention, og „den Herremand“, som han diskret betegnes i Brevet, har gjort Mine til at gaa ind paa en slig hemmelig Forhandling, men synes bagefter at have skiftet Sind. Krabbe har derfor henvendt sig til „en Skotte“, som ogsaa forfærdiger Læderstykker, med hvilke der ved Skibsholmen sidste Vinter blev gjort Prøver, som Kansleren Kristian Fris og Rigsraaden Tage Thott Ottesen overværede under deres Ophold i Stockholm paa en Ambassade til Gustav Adolf; Krabbe kan derfor ogsaa appellere til Kanslerens Erindring om, hvormeget de Svenske dengang berømte denne Skotte. Kongen af Sverrig havde ikke kunnet komme til Enighed med ham om Prisen for hans Hemmelighed, for hvilken han forlangte en Sum af 20000 Rdlr. Species; Skotten, der hidtil havde tjent som Generalkvartermester i den svenske Hær, havde

derfor begjæret sin Afsked og faaet den, skjøndt meget ugjerne, da Kongen nødigt vilde have, at nogen anden Potentat skulde komme i Besiddelse af Hemmeligheden. Endnu efterat Kongen var gaaet ombord (d. 29. April) for at begive sig til Krigsskuepladsen i Preussen, havde Raadet paany forhandlet med Skotten og lovet, at Kongen nok vilde gaa ind paa hans Forlangende, naar han blot vilde blive; men det vilde han ikke, eftersom han ikke havde kunnet faa, hvad han alt forud havde tilgode, efter hans eget Sigende 16000 svenske Daler. Han har nu bestemt sig til at søge sig en anden Herre, og Krabbe har opfordret ham til at tilbyde Kongen af Danmark sin Tjeneste, hvad han og har lovet. Krabbe fremhæver for Kongen, at Skottens Læderstykker ere ikke halvt saa tunge som Wurmbrandts og dog holde Proba med 1/2 Kuglevægt Krudt, de sidstnævnte derimod kun med 1/8 Kuglevægt (?). Et af Skottens Læderstykker, som han havde i Stockholm, har han lykkeligt faaet udpraktiseret tilsøs forbi Vaxholm til Svenskernes Fortrydelse. Tilvirkningen af Læderstykker er iøvrigt ikke Skottens eneste Hemmelighed; han ved ogsaa, hvorledes man i en Fæstning eller paa et Skib kan skyde 500 Skud paa en Gang og derhos lade 10 Gange, før en Anden kan lade en Musket en Gang; men i aaben Mark kan han gjøre 50 Skud og lade fire eller fem Gange, medens Andre lade en Gang. Han har derhos betroet Krabbe, at han kjender en Person, som besidder Hemmeligheden ved Perpetuum mobile, og som forstaar at tingere Kvægsølv, saa det ikke er til at skjelne fra Guld, saaledes som det skal være prøvet i Gabriel Bengtson Oxenstiernas Nærværelse. Krabbe mener for vist, at Skotten selv er den omtalte, unavngivne Person; thi det er ham vitterligt nok „illum habere multarum utilium

rerum scientiam". Krabbe udtaler et inderligt Ønske om, at det maa lykkes at erhverve denne Mands Tjeneste for Kongen af Danmark, hvad enten det nu er Skottens artilleristiske Opfindelser og Hemmeligheder, eller hans Egenskaber som Adept, der i stærkest Grad have taget Brevskriverens Fantasi fangen. Brevet til Kongen af 11. Mai nævner, at Skottens Afreise fra Stockholm muligt kan trække lidt ud, for at han kan faa sikkret sig sit Tilgodehavende hos den svenske Regering; Brevet til Kansleren af 30. Mai ender med at bede om Undskyldning, fordi det er saa kort, eftersom Skotten haster saameget.

En nøgtern Nutidslæser af Erik Krabbes Breve unddrager sig ikke let et Indtryk af, at den ærlige og velbyrdige Brevskriver — hans Iver for Kongens Tjeneste ganske ufortalt — har været noget lettroende, og at Robert Scott har været idetmindste et Stykke af en Styverfænger, om han end har forfærdiget et Læderstykke, som har vundet Anerkjendelse ved de neppe meget dybtgaaende Prøver i Stockholm. Robert Scott selv maa have været Hjemmelsmanden for det Meste af, hvad Krabbes Breve og hvad hans egen Gravskrift fortælle om ham, saa at Overensstemmelsen i disse Beretninger ikke give synderlig Garanti for deres Nøiagtighed, om end de engelske Arkivkilders Samstemning i et enkelt Punkt med Gravskriften støtter dennes Troværdighed noget. Hvorom alting er, maa jeg tilstaa, at jeg har set med nogen Mistro til Gravskriftens Paastand om, at Robert Scott i Mellemtiden mellem Opholdene i Sverrig og i England, altsaa engang i de fem Fjerdingaar mellem 30. Mai 1628 og 3. Sept. 1629, skulde have beklædt en Stilling som General for Kongen af Danmarks Artilleri. Det jeg ved af, kjendes han ikke som saadan af nogen dansk Historieskriver;

hverken blandt Kristian d. 4des egenhændige Breve eller i Kancelliets Brevbog over Korrespondancen med Sverrig har jeg kunnet finde nogen Ordre til Erik Krabbe om at forhandle med Robert Scott; det er forgjæves at søge dette Navn i de rigtignok overmaade tarvelige Levninger af danske Tøihus- og Artilleriregnskaber for 1628 og 1629 saavelsom i samme Aars Rentemesterregnskaber; der findes i disse intet Spor af, at han har oppebaaret Lønning som Artilleriofficer eller Honorar af nogen Slags for Opfindelsen af Læderkanonerne eller for nogen af sine andre mærkelige „Secreta“. Og dog har Gravskriften beholdt Ret. Der haves nemlig i Rigsarkivet en paa Tydsk affattet Fortegnelse over Bestallinger for nogle Officerer, især Artilleriofficerer i Kristian d. 4des Krigstjeneste, indeholdende korte Angivelser af Lønningsvilkaarene; deraf at Lønningerne ere angivne som maanedlige, kan man slutte, at disse Udnævnelser kun ere beregnede paa Krigstid, ɔ: paa at tilbagekaldes med kort Varsel, naar Krigen var forbi, og det uagtet flere af de opførte Bestallingshavere vides at have tjent Kongen mange Aar baade før og senere i Fredstider, men da for en meget lavere Aarsløn. I denne Fortegnelse er opført en fra Kjøbenhavn d. 6. Juli 1628 udfærdiget Bestalling for Robert Scott som „General-Artilleriemeister“ med samme Gage, som der før ham har været tilstaaet Andre af samme Charge, hvilket nærmere forklares saaledes, at det i hans Kapitulation er fastsat, at han som General-Artillerimester skal have 400 Rdlr. om Maaneden; men i det Tilfælde, at han hverver og stiller et Kompagni Soldater, skal der fra Mønstringsdagen yderligere gives ham 300 „wegen des Generalats“.

Jeg er ikke i Stand til at afgjøre, hvilken Stilling

Robert Scott egenligt har indtaget som General-Artillerimester, da jeg ikke ved nogen Anden, der har ført denne Titel i den danske Armee; noget permanent Rigsembede, svarende til Franskmændenes „Grand-maître d'Artillerie“ eller Engelskmændenes „Master-general of the Ordnance“, har det dog sikkert ikke været. Efter Lønningens Størrelse at dømme maa det have været en temmelig betydelig Stilling, Scott har indtaget; dog lønnedes Johan Philip Fuchs meget høiere, med 2000 Rdlr. om Maaneden, i det Aar, han tjente Kristian d. 4de som General for Infanteriet og Artilleriet ved Hæren i Tydskland under Kejserkrigen, indtil han fik Banesaar ved Lutter am Barenberg. Af andre høiere Artilleriofficerer, som under Kristian d. 4. have gjort Tjeneste i Krigen, kan der efter den ovenomtalte Bestallingsfortegnelse nævnes: Kaspar Mildenitz, der fra 1585 havde tjent som Lieutenant og vistnok fra 1588 som Høvedsmand for Besætningen paa Kronborg, og der d. 11. Marts 1611 fik Bestalling som „Oberster Artillerimeister“ og som saadan faldt ved Stormen paa Kalmar; endvidere Kristoffer Schwenke, som efter fra 1612 at have tjent som Arkelimester paa Elfsborg og Kronborg, d. 19. Jan. 1618 var blevet Arkelimester ved Tøihuset i Kjøbenhavn, i hvilket Embede han døde d. 21. Dcbr. 1653, men som under Keiserkrigen fik Bestalling d. 11. Febr. 1626 som „Feldzeugmeister“, i hvilken Stilling han blev haardt saaret ved Lutter am Barenberg; endeligt Moritz Hermann von Oeynhausen, der d. 7. Nov. 1628 fik Bestalling som „Commandeur der Artillerie“. Alle disse tre Artilleriofficerer fik ifølge samme Bestallingsfortegnelse en maanedlig Krigslønning af 100 Rdlr., altsaa kun 1/4 af Scotts. Om General-Artillerimesterens Myndighed har strakt sig udenfor det Artilleri, som stod i

Marken overfor Fjenden, om han f. Ex. har havt Myndighed over Fæstningernes og Flaadens Artilleriforraad, er vist vanskeligt at afgjøre; jeg tror det ikke; i de faa Levninger af Artilleriregnskaber, der ere bevarede fra 1628 og 1629, har jeg ikke fundet ham nævnt.

Fra d. 30. Mai til d. 6. Juli 1628, da Scott fik sin Bestalling som General-Artillerimester, er der kun gaaet lidt over fem Uger; endnu kortere Tid end som saa kan der vel neppe været gaaet fra det Øjeblik, da han forlod Kristian d. 4des Tjeneste, til den Dag, d. 3. Sept. 1629, da han allerede var i Kongen af Englands. Man maa derfor antage, at han er blevet aftakket af Kristian d. 4de, senest umiddelbart efter at Keiseren havde ratificeret Freden i Lybek, d. 13. Juni 1629. Men det er ikke usandsynligt, at han er blevet aftakket allerede før d. 7. Nov. 1628, da Oeynhausen fik Bestalling som Kommandeur for Artilleriet, i hvilket Tilfælde Scotts Tjeneste i den danske Armee kun har strakt sig over fire Maaneder.

I mit Skrift fra 1877, „Kristian d. 4des Artilleri, hans Tøihuse og Vaabenforraad“ (p. 223), har jeg leilighedsvis bemærket, at Kronborg Kobbermølles Regnskaber 1624—29 indeholde et Par Poster, som muligt antyde, at der i Danmark er gjort Prøver med Læderkanoner 1628 og 1629. Oberstltnt. Hime, som har lagt Mærke til min Notits derom, antager det for sandsynligt, at det er Læderstykker af Robert Scotts Invention og Tilvirkning, der have været under Forsøg. Det kan være, at denne Gisning er rigtig, men bevises kan det ikke. Det er i høi Grad rimeligt, at Scott har faaet den af sine Læderkanoner, som han havde praktiseret søværts bort fra Stockholm vistnok til Danmark, præsenteret og prøvet her i Landet, umiddelbart efter eller muligt endog før

før han i Juli 1628 traadte i Kristian d. 4des Tjeneste; det er derhos rimeligt, at han har givet det første Stød til, at det forsøgtes her i Landet at eftergjøre hans Læderskyts; men det faar at staa uafgjort hen, om det er under hans Auspicier, at Forsøgene ere førte videre og afsluttede.

I Kronborg Kobbermølles og Giethusregnskab 1624—29 finder man opført følgende Udgifts- og Indtægtsposter blandt mangfoldige andre, som her ikke komme i Betragtning:

D. 24. Aug. 1628 er udleveret: 1 Bøssekammer, vog 6 Lspd.

D. 2. Okt. 1628 er udleveret: 2 Kobberkamre til „Lerstøcker“, voge 2 Skpd. 5 Lspd.

D. 13. Okt. 1628 er modtaget: 2 Bøssekamre, voge 2 Skpd. 5 Lspd.

D. 16. Dec. 1628 er modtaget: 1 Bøssekammer eller Kammerstykke, vog 1 Skpd. 1 Lspd.

D. 13. Jan. 1629 er udleveret: 1 Kammer til den nye Invention, vog 1 Skpd. 1 Lspd.

Forudsat, at det førstnævnte, d. 24. Aug. udleverede „Bøssekammer“ paa ikkun 96 Pds. Vægt, ligesom de d. 2. Okt. og d. 13. Jan. udleverede Kamre, har været bestemt til et „Lerstøcke“, anser jeg det for høist rimeligt, at dette første Læderstykke har været af Robert Scotts Konstruktion; ved Bøssekamret maa da forstaas det tynde Metalrør, der dannede Løbet i Læderkanonen. Mere tvivlsomt eller endog lidet sandsynligt forekommer det, at de d. 2. Okt. og 13. Jan. udleverede Kobberkamre eller Kammerstykker til Læderstykker eller til den „nye Invention“, — hvorledes det end forholder sig med deres Vandren ud og ind ad Giethusets Porte — have hørt netop til Robert Scotts Piecer. Disse fremhæves jo af Erik Krabbe

for deres ringe Vægt, mindre end Halvdelen af, hvad Wurmbrandts Kanoner veiede; men her veie „Kobberkamrene“ alene i Gennemsnit 360 og 336 Pd., hvad der ikke er saa helt lidt, naar det sammenholdes med, at selvsamme Dag, d. 2. Okt. 1628, da Giethuset leverede de to Kamre paa gennemsnitlig 360 Pd., leverede det de første af en Leverance af 14 helt metalstøbte, 6pds „Regimentskanoner“, hvis Vægt i Middeltal var netop den selvsamme som Kamrenes, nemlig 360 Pd. Man fristes til at spørge sig selv om, hvad man mon da egenligt har tænkt sig at vinde ved „den nye Invention“.

Den sidste Udlevering og Indlevering af et Kammer, det paa 1 Skpd. 1 Lspd., staar formentlig i Forbindelse med følgende Poster i Rentemestrenes Udgiftsregnskab for 1628—29:

D. 19. Dec. 1628: Givet Haandværksfolk, som hjælpe den Kapitain at gjøre den nye Invention af „Ledder“ til Stykkerne.......................................10 Rdlr.

D. 16. Marts 1629: Givet Mattias Andre von Wischow til Plitzfolk ....8 Rdlr.

D. 20. Marts 1629: Antvordet for^{ne} Mathias Andre von Wischow til Plitzfolk at hjælpe ham at gjøre en Prøve af „Ledderstykker“ ....8 Rdlr.

D. 27. Marts 1629: Givet Kapitain Andre von Weischoff, Kgl. Maj. har bevilget ham, for han har undervist Kristoffer Schwencke Tøimester at gjøre „Lederstøcker“, efter hans Supplikation.......................................200 Rdlr.

Kapitain Mattias Andre von Wischow er ellers, saavidt vides, ganske ubekjendt; man kan kun gjætte paa, at han har været en af de tydske Kapitainer, der tjente Kristian d. 4de under Keiserkrigen. Ligeoverfor Juleta Kongsgaard og 12000 Rdlr., som Wurmbrandt fik for Opfindelsen af Læderkanonerne to Aar forud, og

overfor de 20000 Rdlr., som Robert Scott forlangte for sin Invention i samme Retning — ei at tale om den maanedlige Løn af 400 Rdlr., den sidste fik i Danmark, og den Aarpenge af 600 Pd. Strl., han opnaaede i England — ser den Belønning af 200 Rdlr., som tilstodes Wischow engang for alle, mærkeligt lurvet ud, selv om man tager i Betragtning, at han ikke har været Mand for at lære Kristoffer Schwencke den ædle Kunst at gjøre Guld eller at indvie ham i Hemmeligheden ved Perpetuum mobile, hvad der efter Erik Krabbes Mening vilde have været en smal Sag for Robert Scott. Det skjønnes ikke rettere efter den ringe Belønning, der tilstodes Wischow, end, at enten har Kristian d. 4de i Foraaret 1629 gennemskuet, at Opfindelsen af Læderkanonerne ikke var meget bevendt, eller Wischow har kun været en underordnet Hjælper i en Andens Tjeneste, maaske i Scotts. Eller har maaske den keiserlige Stykkapitain Michael Mieth Ret, naar han i sin „Artilleriæ recentior Praxis“ fra 1683 paastaar, at Læderkanonerne, som Svenskerne en 50 Aar før hans Tid havde bragt i Velten for en føie Stund, alt dengang slet ikke vare nogen ny Opfindelse, men kjendte og beskrevne længe forud? Dermed forklares det maaske bedst, at Kristian d. 4de ikke har belønnet Wischow rigeligere.

Et Produkt, sagtens det eneste synlige af Wischows og Kristoffer Schwenckes forenede Bestræbelser, har man muligvis havt i „et gammelt Læderstykke med Kobberkammer, udi Mundingen sønderskudt“, som ifølge et Inventarium fra Efteraaret 1646 fandtes paa Kjøbenhavns Tøihus; det brændte med dette i Febr. 1647. Paa Glückstadts Tøihus fandtes der 1686 et $^{3}/_{4}$pds. Metalstykke, omvundet med Læder og Tovværk. En 2pds, 16 Kalibre lang, 91 Pd. tung Læderkanon, som nu findes

i den historiske Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøihus, er først 1857 erhvervet fra Arsenalet i Hamborg.

II.

David Frederik von Siegroth og de rekulefrie Lavetter.

Dengang Erik Krabbe d. 11. Mai 1628 skrev til Kristian d. 4de fra Stockholm om de Forhandlinger, han havde indledet med Melchior von Wurmbrandt og Robert Scott, vare disse to ikke de eneste af Gustav Adolfs Officerer, der havde professionelle Hemmeligheder tilfals. I det samme Brev indberetter han nemlig, at der i Stockholm er „en Anden, som forstaar et Instrument, at Stykker skulle aldeles ikke rekulere, naar der fyres“. Denne Inventor har tilbudt, at, naar Kongen vilde sende ham et Honorar efter sit Godtbefindende, vilde han fly Krabbe en Tegning af Instrumentet, hvorefter Kongen kunde lade forfærdige saa mange, som det behages; dog stiller han det Vilkaar, at det skal holdes hemmeligt, hvem der har røbet Opfindelsen for Krabbe, eftersom Kongen af Sverrig selv har prøvet den og funden den „vittig“. — I et senere Brev til Kristian d. 4de af d. 17. Aug. s. A. bringer Krabbe Sagen i Erindring og beder om Kongens Resolution paa Tilbudet.

Erik Krabbe synes det paafølgende Efteraar at have gjort en Skyndereise ned til Kjøbenhavn og har da maaske opgivet Inventors Navn, som han i sine Breve ikke har nævnt. Efterat han igjen havde givet sig paa Veien til sin Post i Stockholm, er der gjennem det danske Kancelli under d. 1. Novbr. 1628 udfærdiget et Kongebrev til ham om, at, eftersom En ved Navn Siegroth har foregivet for ham at forstaa at støbe Jernstykker

ligesaa store og lette og til samme Kugle og Krudt som Kobberstykker, saa paalægges det Krabbe at skaffe Oplysning samt paa det nøieste at tinge med Opfinderen om, hvad han begjærer for denne Opfindelse saavelsom for „det Instrument, at Stykkerne ikke skulle rekulere“, og dernæst gjøre Indberetning desangaaende. -- Under 14. Febr. 1629 er dernæst udfærdiget et andet Kongebrev til Krabbe med Ordre, at da der i Sverrig findes En, „som lader sig forlyde at vide en Kunst med Stykker, at de, naar de fyres, ikke skulle tilbagespringe“, og som er villig til at aabenbare samme Kunst mod en Recompense af 200 Rdlr. Species, saa paalægges det Krabbe at kontrahere med ham, om at han: enten personligt skal begive sig herned til Danmark for at gjøre Prøve med sin Opfindelse, i hvilket Tilfælde der loves ham en Belønning af 200 Rdl. som ovenfor nævnt foruden Godtgjørelse for Reiseomkostningerne; eller han skal fremstille sin Opfindelse skriftligt for Kongen, i hvilket Tilfælde denne da vil lade ham udbetale de 200 Rdlr., „dersom Vi samme hans foregivne Anslag, naar vi det probere, godt og ret befinde“ [1]).

Gustav Adolf har havt to Officerer af Navnet Siegroth i sin Tjeneste. Den ene, Hans Henrik von Siegroth var 1624 Oberst i Artilleriet; det er ham, man har villet gjøre til Ophavsmand til de svenske metal- eller jernstøbte Regimentskanoner, dog som det synes uden anden Hjemmel end en vrøvlagtigt gjengiven Anekdote uden Pointe, som Staden Frankfurts Stykkapitain Daniel Elrich giver tilbedste i det Tillæg, hvormed han har udstyret sin tydske Oversættelse fra 1676 af den polske Felttøi-

[1]) De to her nævnte Kongebreve af 1. Novbr. 1628 og 14. Febr. 1629 findes i Kancelliets Sjællandske Tegnelser.

mester Kasimir Siemienowicz's bekjendte Artilleriværk. Den anden af Navnet var David Frederik von Siegroth, som i Decbr. 1625 endnu var Kapitain i det svenske Artilleri, derefter blev Møntguardein og fra 1629 stillet i Spidsen for Bjergværksvæsenet, indtil han fra 1644 til sin Død 1649 paany tjente i Artilleriet som Oberst.

Det er denne sidste, David Frederik von Siegroth, som Erik Krabbe har havt at forhandle med, og som Kristian d. 4de i Kongebrevet af 14. Febr. 1629 har givet de to Alternativer at vælge imellem. Af disse har Siegroth valgt det første, som det ses af et Brev fra Helsingør, af 5. Juli 1629 til Kong Gustav Adolf fra dennes Resident i Danmark, Johan Fegræus[1]). Siegroth, som har staaet i Forbindelse med denne, befandt sig dengang ved Kristian d. 4des Hovedkvarter ved Armeen i Sønderjylland eller i Holsten. Det er rimeligt nok for at kunne demonstrere Fortræffeligheden af sin „Kunst med Stykker, at de, naar de fyres, ikke skulle tilbagespringe", at Siegroth d. 2. Juli 1629 paa Rentekammeret har hævet en Sum af 40 Rdlr., at bruge til Kongens Behov[2]). Muligt er det til den samme Opfindelse, der hentydes i en destoværre udateret Blyantsoptegnelse fra Kristian d. 4des egen Haand[3]); saa uklart end Kongen har udtrykt sig, synes den dog at dreie sig om et Projekt til at mindske Rekulestødet af en Kanon ved at lade det udtømme sig igjennem en eller flere Staalfjer, der have været anbragte paa Lavetten, uvist hvor eller hvorledes; Kongen synes forud at have ventet sig noget andet og mere af Sieg-

[1]) Adlersparre: Historiska Samlingar, III, 101.

[2]) Rentemesterregnskabet 16$^{29}/_{30}$.

[3]) Bricka o. Fridericia: Kristian den Fjerdes egenhændige Breve, VII, 97–98.

roths „Instrument", nemlig at det ikke blot skulde have mildnet Stødet i Affutagen, men helt tilintetgjort Kanonens Tilbageløb, hvorved han har tænkt sig, at den af Krudtet udviklede Energi i fuldere Maal skulde blive overført paa Kuglen, naar ingen Part af den medgik til at sætte Kanonen med Lavetten i Bevægelse bagud.

Har Siegroths Invention saaledes ikke fyldestgjort Kristian d. 4des egenlige Forventninger, saa har Kongen imidlertid benyttet hans Ophold her i Landet til igjennem sin Oversekretair i det tydske Kancelli, Frederik Günther, at affordre ham nogle iøvrigt lidet betydelige Oplysninger angaaende de Vilkaar, hvorunder Støbningen af Metalskyts foregik i Sverrig[1]). Den Forventning, som er udtalt i Kongebrevet af 1. Novbr. 1628, men rigtignok ikke i det af 14. Febr. 1629, at Siegroth skulde have Anvisninger at give angaaende Støbningen af let Jernskyts, har formodenligt hvilet paa en Misforstaaelse, enten det er Krabbe, der har misforstaaet ham, eller Regeringen hjemme, som har misforstaaet Krabbe; det var nemlig ikke om Støbningen, men om den paa hin Tid ellers forlængst opgivne Smedning af Jernkanoner, at han havde Forslag at gjøre. Et Par udaterede Optegnelser af Kongen[2]) synes at vise, at denne har næret nogen Betænkelighed ved Forslagene, maaske af Hensyn til den Eneret paa Tilvirkningen af Jernskyts, som 1624 var indrømmet Participanterne i det norske Jernkompagni[3]). Hvorom alting er, saa har Kristian d. 4de fra sit Hovedkvarter paa Herregaarden Ø ved Sliens Munding d. 22. Juni

[1]) Bricka o. Fridericia: Kristian den Fjerdes egenhændige Breve, II, 208 o. 209.

[2]) Bricka o. Fridericia: Kristian den Fjerdes egenhændige Breve, VII, 113.

[3]) Norske Rigsregistranter, V, 403.

1629 igjennem det tydske Kancelli tilstaaet Siegroth en Koncession paa visse Begunstigelser ved Anlægget af et Værk, hvor der af Stangjern skulde afsmedes Kanoner af 100 Kuglers Vægt, altsaa meget lette især efter den Tids Forhold[1]). Siegroth har betinget sig, at Koncessionen skulde holdes ganske hemmelig, samt at Kongen ikke maatte forlange, at Værket skulde være sat i Gang og istand til at levere Kanoner, før fire Maaneder efterat Bevillingen var udfærdiget. Der synes i Virkeligheden ikke at være Spor af, at Kanonværket nogensinde er kommet videre end til det ganske løse Projekt.

I Rentemestrenes Udgiftsregnskab for 1629—30 har jeg ledet forgjæves efter en Post paa de 200 Daler, som Siegroth havde Løfte om for den Invention til at hindre Kanoner i at løbe tilbage ved Skuddene, saafremt den viste sig at svare til Øiemedet. Derimod viser Regnskabet, at der d. 19. Oktbr. 1629 er blevet leveret til Statholderen i Kjøbenhavn, Frands Rantzau, en Kjede af Kroneguld paa 23 Lod med Kgl. Maj.s Kontrafei i en emailleret Krans, som efter Kongens Befaling er foræret Oberst Sicrat (!), Gouverneur over Bjergværkerne i Sverrig. Det ser næsten ud til, at man paa en god Maade har komplimenteret Siegroth ud af Landet, da det ved Udløbet af den fire Maaneders Frist, han havde betinget sig, viste sig, at han ikke havde evnet at sætte den paatænkte Tilvirkning af smedede Jernkanoner i Gang, samt at hans Projekt om rekulefrie Lavetter ikke havde svaret til Forventningerne, maaske dog væsenligst fordi disse have været spændte for høit og fremfor alt i en urigtig Retning.

---

[1]) Koncessionen er indført i den af det tydske Kancellis Brevbøger, som er betegnet „Patenten, 1626—1629", p. 308.

To Aktstykker vedrørende den politiske Skandinavismes Historie i Aarene 1856—57.

Meddelte ved

Hother Ploug.

Efter at der nu er hengaaet en Menneskealder, siden den politiske Skandinavisme udspillede sin Rolle som Faktor i vort offentlige Liv, er det naturligt, at den historiske Forskning er begyndt at beskæftige sig med den. Som det første Forsøg paa at fremstille denne Bevægelse i dens Oprindelse, Forløb og Udgang har Hr. cand. mag. Julius Clausens forrige Efteraar udkomne Bog, „Skandinavismen, en historisk Fremstilling", med Rette vakt en Del Opmærksomhed; men dette Værk, der fremfører ikke faa nye Oplysninger, væsentlig indhentede i Sverige, har paa en paafaldende Maade forbigaaet, hvad der her i Landet kan tilvejebringes af hidtil utrykt Materiale til Belysning af Begivenhedernes Sammenhæng. Særlig ligger der i Plougs Bo ikke lidt af saadant Stof, af hvilket vel næppe alt egner sig til fuldstændig Offentliggørelse i dette Øjeblik, medens dog Størsteparten af det vilde være bleven stillet til Forfatterens Raadighed, om han havde rettet en Henvendelse til Plougs Nærmeste derom. Ogsaa anden-

steds[1]) henligger der værdifulde Aktstykker, særlig Breve, til Belysning af det skandinaviske Røre; men i Forfatterens Fremstilling bliver det dog Plougs Papirer, hvis Afsavn føles stærkest, ikke blot paa Grund af den fremskudte Stilling, denne faktisk har indtaget i de gamle Skandinavers Kreds, men ogsaa særligt, fordi de svenske Kilder, Forfatteren har benyttet, først forstaas ret, naar de suppleres med, hvad Ploug har efterladt. I en i Maanedsskriftet „Tilskueren"s Hæfter for Juni og Juli d. A. optagen lille Afhandling, „Carl Ploug og Skandinavismen", har jeg forsøgt en Supplering og Berigtigelse af Hr. Clausens Fremstilling, til hvilken Afhandling jeg tillader mig at henvise dem, der maatte ønske udførligere Besked om Plougs Forhold til den nordiske Enhedstanke. Her offentliggøres nu efter Koncepterne to Skrivelser fra ham, et Brev til Kronprinds Carl af Sverige-Norge af 6. November 1856 og en Redegørelse for Planerne om en Union mellem de nordiske Riger, som Ploug efter Opfordring fra Kong Oscar den første har udarbejdet og sendt denne den 8. December s. A. Overfor den mod Studentermødernes Ledere navnlig af Blixen-Finecke[2]) og senere af saamange andre fremsatte Anke, at de kun kæmpede med Skaaler og Bladartikler, har det sin Interesse at se, at netop Studenternes daværende Fører har drevet paa at faa Skandinavismen bragt fra Tale til Handling, fra Studenternes Fester ind i „Fyrsternes Kabinetter". De to Skrivelser bidrage derhos til at kaste Lys over Plougs — og „Fædrelandets" — danske Politik i Aarene mellem 1848 og 1863, idet de vise, hvor stor Indflydelse

[1]) Efter hvad der er mig bekendt, har saaledes Hall efterladt flere Breve fra Hamilton, Manderstrøm o. a.

[2]) Jvfr. dennes Piece „Skandinavismen praktisk" af Januar 1857.

hans skandinaviske Sympathier have haft paa hans og hans Blads Domme om Personer og Forhold her i Landet. Den i Efteraaret 1856 foreliggende politiske Situation, under hvilken de tvende Skrivelser ere affattede, findes iøvrigt klart fremstillet i N. Neergaards Værk: „Danmark under Junigrundloven“ 2. Bind, Pag. 59—151.

---

1. Skrivelse fra Ploug til Kronprinds Carl af Sverige-Norge.

6. November 1856.

Den naadige Tilladelse, som D. K. H. har givet mig til at tilskrive Dem umiddelbart, benytter jeg første Gang til at fremføre min Undskyldning for, at jeg endnu ikke har fuldført eller oversendt den Fremstilling af den skandinaviske Idees Stilling og Fremtid her i Landet, som jeg med Glæde modtog D. K. Hds. Opfordring til at meddele Dem. Aarsagen hertil er den strax efter Deres Besøg indtraadte og næsten hele forrige Maaned værende Ministerkrise[1]), hvis Ende og Følger jeg maatte ønske nogenlunde at kende for at kunne tage Hensyn dertil. Det er imidlertid faldet mig ind, at et Par flygtige Bemærkninger om denne Krise og dens Udfald muligvis straks kunde være til Nytte for D. K. H. Vel tvivler jeg ikke om, at De underholder en umiddelbar Brevveksling med vort Hof, men det er jo sandsynligt, at dette ikke opfatter og bedømmer Begivenhederne ganske saaledes som de, der staa udenfor dem nede i Folket, og jeg har nogen Grund til at tro, at dette navnlig er Tilfældet i nærværende Tilfælde. Jeg har derfor tænkt mig, at det muligt kunde interessere D. K. H. ogsaa at se en anden Betragtning gjort gældende, og at De mulig derved kunde sættes i Stand til at fælde en sikkrere Dom. Men disse Bemærkninger turde jeg da ikke

[1]) Sigter til P. G. Bangs Afløsning som Konsejlspræsident af Andræ, hvilken indtraf den 18. Oktober 1856. Samme Dag indtraadte A. F. Krieger i Ministeriet som Indenrigsminister for Kongeriget.

opsætte, og jeg kunde ogsaa ønske at adskille dem fra hin almindeligere Fremstilling, der jo skulde være skikket til at lægges for Deres ophøjede Faders Øjne, idet jeg uden Tvivl her maa tale noget friere om Personerne, end det maaske strengt taget er passende. Paa Deres K. Hds. velvillige Overbærelse i saa Henseende forlader jeg mig imidlertid trygt, men jeg beder Dem dog derfor, om disse Linier maa betragtes som kun bestemte for Deres egne Øjne.

Efter hvad jeg veed om Ministerkrisens Oprindelse er den kun fremkaldt ved indre Uenighed i Ministeriet og især ved Geheimeraad Scheels anmassende Optræden ligeoverfor sine Kolleger; han har f. Ex. gjort Paastand paa at afskedige og udnævne Gesandter uden deres Vidende og Samtykke[1]). Har han nu foranlediget den uforsætligt, saa har han handlet uforsigtigt; har han fremkaldt den med Bevidsthed, saa har han forregnet sig, thi den har skadet Hoffets og hans Sag betydeligt. Den har for det første vist, at Hoffets hele Stilling er forladt og hjælpeløs, idet det ikke har nogen anden Mand af Betydning og Indflydelse at betroe sig til end Hr. v. S. alene. Den har fremdeles viist, at saavel det som han let taber Modet og da lader sig formaae til Indrømmelser. Den har endelig viist, at hverken det eller han, i alt Fald endnu, have Lyst til at vende sig til saadanne Mænd, af hvilke der var Noget at haabe og vente for den skandinaviske Idees Udførelse.

Hr. v. S. har i de tre Uger, da han holdt Situationen svævende i sin Haand, kun søgt nye Kolleger blandt Statsmændene af den gamle Skole, Helstatens Tilbedere og Skandinavismens Modstandere. At disse have Lyst til at komme til Roret igjen, er utvivlsomt; naar de altsaa alle som een have afslaaet S's. Indbydelse, uagtet han i indre Spørgsmaal staar dem meget nær, saa maa Aarsagen være den, at der

---

[1]) At von Scheele som Minister var en mindre loyal Kollega, er almindelig bekendt. Et halvt Aar senere kostede hans stadige Gaaen paa egen Haand ham hans Portefeuille. — Med Hensyn til. at Ploug skriver Scheel, — ikke Scheele — se Biogr. Lex. 15. Bd. 2. Hæfte Pag. 94.

imellem dem bestaar en stiltiende eller udtrykkelig Overenskomst om, at de ville drive S. bort for at bevæge Kongen til i Fortvivlelse at abdicere [1]). Kongen ville de ikke have mere med at gjøre, men hans Efterfølgere have de sikkret sig. Det er denne Opdagelse, der har gjort S. og Hoffet paa den ene Side og de andre Ministre paa den anden Side tilbøjelige til at udsone sig med hinanden.

Denne Forsoning kan imidlertid ikke vare længe. Nogle Kongen afnødte Indrømmelser have uden Tvivl maattet saare ham, og den nye Statsraadspræsident er ikke skikket til at vinde hans Yndest eller bevare Freden. Man venter derfor, at Ministeriet ikke vil bestaae længer end i det højeste til Rigsdagen er adskilt, hvilket vil være i Februar. Maaskee vil det falde meget tidligere, thi Trykket fra Udlandet, det vil sige fra Preussen og Østerrig, er meget stærkt. Dersom jeg er rigtigt underrettet, har Preussen forlangt, at Fællesforfatningen skal forelægges den holstenske Stænderforsamling, før den tør træde i Kraft [2]). Dette Forlangende kan Ministeriet umuligt indrømme; thi det vilde være det Samme som strax at kaste det hele overbord. Det kommer nu an paa, hvor vidt de tydske Magter ville drive deres Trusler; de kunne jo blive saa alvorlige, at Ministeriet maa gaae. Men sker det, staaer Abdicationen rimeligvis for Døren. Scheel har sagt, det veed jeg med Vished, at der ikke vil gaae „6 Uger“ efter Ministeriets Afgang, inden den skeer. Og er den først skeet, saa er den skandinaviske Idee for mange Aar umuliggjort, medmindre en Revolution skal bryde den Vej. Dette er maaskee det sandsynligste, men det ønsker jeg lige saa lidt som D. k. H.

Prinds Christians Indkaldelse i Statsraadet [3]) er bleven een af de Betingelser, under hvilke Udsoningen er skeet.

---

[1]) Det vides nu, at alle Medlemmerne af Ministeriet Ørsted ved dettes Afskedigelse gav hinanden Tilsagn om ikke at ville tjene oftere under Frederik den Syvende.

[2]) ɔ: ved Note fra Manteuffel af 23. Oktober.

[3]) Ved allerh. Rescr. af 23. Oktober 1856 kaldtes Prinds Christian af Danmark til at tage Sæde i Geheime-Statsraadet.

Jeg har ingen Grund til at troe, at Scheels Modstandere i Ministeriet ere afgjort fjendtligt stemte mod en skandinavisk Forbindelse, naar den viste sig mulig. Nogle af dem (Andræ, Hall og den nye Indenrigsminister, Krieger) maatte ifølge hele deres Fortid langt snarere antages at være for den. Snarest er hint Skridt beregnet paa at berolige Tydskland, og i og for sig har det ikke meget at betyde, men af Publikum maa det opfattes som et officielt Dementi, der er givet de skandinaviske Bevægelser og Udtalelser i Sommer. Derfor tror jeg, at Hoffet ikke burde indrømmet det. Det er jo tilsyneladende et Skridt til Forsoning; sæt at Prindsesse Louise til Gjengjæld en smuk Dag kjører til Hove, hvad saa?

Min Mening om Hr. v. S., som jeg uforbeholdent har tilladt mig at udtale for D. k. H., er ingenlunde forandret til det bedre ved de sidste Begivenheder; jeg tvivler endnu mere end før om hans Brugbarhed i den skandinaviske Sags Tjeneste. Visselig er han en Mand med et godt Hoved, men uden Ideer som uden Principer, uden moralsk Mod som uden højere Klogskab, mere Absolutist end constitutionel, mere tydsk end dansk. Jeg troer ham ikke engang i Stand til at offre smaa personlige Antipathier for en stor Sag; thi hvorfor skulde han ellers ved denne Lejlighed, saa snart han opdagede hin Sammensværgelse, have undladt at henvende sig til Mænd paa den modsatte Side. Han har undskyldt sig med, at han frygtede ikke blot for Intervention men endog for Occupation, ifald han sammensatte et mere liberalt og nationalere Ministerium end det nuværende. Men hvor vanskelige end Forholdene til Tydskland kunne være, saa kan han dog neppe for Alvor have troet herpaa; i alt Fald vil denne Eventualitet ikke kunne forebygges af hans nuværende Kolleger. Det er rimeligere, at det kun er ren personlig Uvillie, der har holdt ham tilbage. Med Alt dette troer jeg, at Hr. v. S. i saa høj Grad besidder Hoffets Fortrolighed og Tillid, at jeg ingenlunde vover at bestride hans Uundværlighed. Men hvis Deres k. H. ikke forsmaaer mit Raad, der sandelig ikke er dicteret af den Svaghed, jeg tillægger ham, personlig Antipathi, saa troer jeg, det vil være rigtigst at iagttage og behandle ham

med en vis Forsigtighed. Jeg vilde besidde et udmærket Bidrag til hans Charakteristik mere, ifald jeg vidste, om det er sandt, at han midt i Oktober har tilstillet den svenske Regjering en Note om D. k. Hs. Ophold her og sin Samtale med Dem, samt meddelt denne Note til en anden Magt (Rusland) [1].

D. k. H. vil let skjønne, at, som Sagerne her staae, er det af overordentlig Vigtighed for den skandinaviske Sag, at det svensk-norske Hof snart hidsender en Repræsentant, der med Aarvaagenhed og Snuhed forener en Agtelse (ind)gydende og Tillid vækkende Personlighed, saa at han kan forskaffe D. k. H. stadig og sikker Underretning om Sagernes sande Tilstand, styrke de Svage og Vaklende, passe paa de Upaalidelige, og være dem, der inderligt ønske at arbejde for Sagens Fremme, til Støtte og Vejledning. Jeg beder indtrængende D. k. H. gjøre alt, hvad De formaaer, for at de snarest muligt sende et saadant Ombud. Den skandinaviske Sag er Danmarks Livssag, og selv om dens Fuldbyrdelse ikke ventes nær umiddelbart forhaanden, saa kan den ialtfald under vore usikkre, forviklede og vanskelige Forhold let lide et afgørende Nederlag, der maaske vil kunne forebygges, naar her idetmindste er een Mand i en ophøjet og sikker Stilling, der med Troskab og Iver tager sig af den.

Jeg er med udmærket Højagtelse og med Underdanighed D. k. Hs. hengivne

Carl Ploug.

---

[1]) Jvfr. hermed Fremstillingen i „Danmark under Junigrundloven“ 2det Bind, Pag. 141—142.

Ved denne Lejlighed skal iøvrigt v. Scheele, efter hvad der er Ploug meddelt, have søgt at faa Kronprinds Carl tildelt en Irettesættelse, fordi han under sit Ophold her havde modtaget en Mand, som Kongen (Frederik 7.) ikke vilde modtage. Dette mislykkedes dog, idet det var Kong Oscar vel bekendt, at Ploug faa Maaneder forinden havde været Kong Frederiks Gjæst paa Eremitagen og der udbragt Kongens Skaal (ved Studenternes Besøg den 20. Juli).

2. Om Muligheden af og Betingelserne for den skandinaviske Idees Fuldbyrdelse.

(Af C. Ploug.)

[Skreven efter Opfordring af Kong Oscar I og afsendt 8. Decbr. 1856.]

Den skandinaviske Idee kan tænkes fuldbyrdet i een af følgende tre Former, der betegne forskjellige Grader i dens Udvikling: som defensiv Alliance, som et off. og defensivt Statsforbund, som dynastisk og reel Union.

Den laveste Grad i Ideens Udvikling, den blot defensive Alliance vilde, da en Krig mellem Nationerne er en moralsk Umulighed og indirekte saavelsom privat Deltagelse, naar den ene af dem blev angreben, som Erfaringen alt har vist, vilde følge af sig selv, kun være Staternes Stempel paa et factisk bestaaende Forhold. Ved Alliancen, om den kom istand, maatte Fyrsterne gjensidigen garantere hinanden deres Besiddelser; dog var det unødvendigt, at Sverigs og Norges Garanti for Danmarks Vedkommende strakte sig udover de Besiddelser, der ligge udenfor det tydske Forbund; ja dette var af Hensyn til Alliancens nordiske Charakter ikke engang ønskeligt. Den maatte helst begrændses til en bestemt Tid (10 eller 20 Aar), efter hvilken den ved Fornyelse vilde vinde ny Styrke, medens den derimod vilde afkræftes ved at gjøres evig. Den maatte ogsaa helst fastsætte Antallet af de Tropper, som Rigerne i Tilfælde af Angreb skulde sende hinanden til Hjælp, saavelsom den Tidsfrist, inden hvilken de skulde møde, samt Forplejningsmaaden og Commandoforholdet.

En højere Udvikling af Ideen vilde et off. og defensivt Statsforbund være. Spørgsmaalene om Krig og Fred kunde kun afgøres ved begge Forbundsmedlemmers Enighed; angaaende andre Punkter af Forbundstraktatens Udførelse kunde derimod en tredie Magts Voldgift søges, helst Storbrittanniens, som den med de nordiske Nationer nærmest beslægtede og i deres Udvikling mest interesserede Magt. Da Forbundets Formaal først og fremmest var fælles Sikkerhed, maatte det have en udviklet Militairforfatning, for hvilken det tydske Forbunds kunde tages til Mønster. Bidragene saavel af Mand-

skab som af Penge til den nordiske Forbundshær og Forbundsflaade maatte bestemmes efter Rigernes Folkemængde. Men da Kongen af Danmark som Hertug af Holsten og Lauenburg er undergiven en anden Forbundsforpligtelse, maatte disse Lande holdes ude af det nordiske Forbund, og Danmarks Matrikel kun bestemmes for Kongeriget og Slesvig samt Bilandene. Af samme Grund maatte det være Fyrsterne tilladt at holde en større Hær og Flaade, end deres Andel i Forbundets Stridskræfter udgjorde, hvilket vel ogsaa af den Aarsag vilde være fornødent, at Garnisoner og Depoter jo maatte lades tilbage i Tilfælde af Forbundshærens Udrykning. Det vilde maaske ogsaa være hensigtsmæssigt at skjelne mellem den store Flaade og Skærgaardsflaaden, saaledes at den første blev det fælles, den sidste Rigernes særlige Søværn; ligesom ogsaa at samle Forbundsflaaden i een Havn, der da fik Garnison af alle tre Rigers Tropper. Men foruden saadanne til Rigernes Sikkerhed sigtende og deres militaire Forhold ordnende Bestemmelser kunde Forbundsacten ogsaa aabne en videre Udsigt til Grundtankens Udvikling. Den kunde saaledes oprette en Forbundsautoritet, der til visse bestemte Tider skulde træde sammen og overveje, i hvilke Retninger Fællesskabet til alle tre Rigers Bedste kunde udvides, og udarbejde Forslag herom til Forelæggelse for de respektive Regeringer og Repræsentationer. Som Exempler paa saadanne Forslag nævnes: en fælles skandinavisk Borgerret (eller en blot academisk eller en paa de samme Betingelser støttet Næringsret), Fællesskab i Bestemmelser og Foranstaltninger betræffende Handel og Søfart (fælles Consulater), fælles militaire Dannelsesanstalter (navnlig Søkrigsskole), en Toldforening, ja vel endog fælles diplomatisk Repræsentation. Endelig kunde det ogsaa fastsættes, at alle tre Riger, naar det ene af de to Dynastier uddøde, skulde samles under det andet.

Men ligesom en blot defensiv Alliance, selv naar den begrændses til et bestemt kortere Tidsrum, dog ikke tilstrækkeligt vil betrygge Rigernes Sikkerhed, dels fordi de i constitutionelle Stater jævnlig vexlende Regeringssystemer vilde udøve en ligeledes vexlende Indflydelse paa dens Fasthed,

dels fordi overmægtig fremmed Indflydelse sikkert vilde forsøge at svække eller bryde den, naar et belejligt Øjeblik dertil kom — saaledes vilde formentlig heller ikke et off. og defensivt Statsforbund have Udsigt til at bestaa usvækket. Ikke blot vilde nemlig Kongen af Danmarks dobbelte Stilling som Medlem baade af det nordiske og af det tydske Forbund medføre Vanskeligheder, paa hvilke det første som det mindst mægtige let kunde strande; men der maatte nødvendigt opstaa en Skinsyge mellem de tvende Dynastier, som baade vilde spores i Regeringernes indbyrdes Forhold, og som navnlig vilde puste til den nationale Skinsyge. Derfor kunde et saadant Forbund istedetfor at blive den nordiske Enigheds Bolværk let blive dens Grav. Altsaa synes Enhver, der tænker den skandinaviske Tanke helt igjennem, at maatte erkjende, at kun dennes tredie og fuldkomneste Form, en dynastisk og reel Union, yder fuld gjensidig Sikkerhed og bærer Haab og Livskraft i sig for kommende Tider. Men medens det formentlig kun vilde bero paa de respective Regeringers egen gode Villie at udføre den skandinaviske Idee som Alliance eller som Statsforbund, saa stille meget store Hindringer sig i Vejen for den dynastiske og reelle Union.

Hvis Valget stod frit mellem de tvende Dynastier, der regere Norden, vilde det i og for sig ikke frembyde nogen Vanskelighed, thi det ene maa i en nær Fremtid udslukkes, medens det andet, fuldt af Livskraft og Forhaabning med et nationalt og folkeligt Sindelag forener en levende, uegennyttig Interesse for Nordens Enhed. Men Danmark har hastet med under højst ugunstige Tidsforhold at kaare sig et nyt eventuelt Dynasti, og den til dette bortgivne Arveret er værnet ikke blot ved forfatningsmæssige Bestemmelser men ogsaa ved de europæiske Stormagters Garanti. Efterat den nye Arvefølge var bleven fastsat ved Protokollerne i London af 2. og 23. August 1850, i Warschau af 24. Maj eller 5. Juni 1851 samt Tractaten i London 8. Maj 1852, har den danske Rigsdag efter nogen Modstand givet sit Samtykke. Den nye Arvefølge er derpaa proklameret i Thronfølgeloven af 31. Juli 1853, der er stadfæstet i § 1 af Fællesforfatningen af 2. Oktober

1855. For at faa denne Thronfølgelov forandret, maatte altsaa Regeringen først beslutte at forelægge et Forslag herom for Rigsraadet, dette skulde derpaa vedtage samme med to Trediedele af Stemmerne, og naar dette var sket, skulde Stormagterne ansøges om at ophæve deres Garanti. Men ligesom det allerede ikke vilde være let for Regeringen at tage en saadan Beslutning ligeoverfor den eventuelle Thronfølger, der nu ovenikjøbet har faaet Sæde i Statsraadet, saaledes vilde det ogsaa være tvivlsomt, om Rigsraadets Samtykke kunde opnaaes, idet ikke blot en Trediedel af dettes Medlemmer tilhører Monarkiets tydske Befolkning, men ogsaa den danske Flerhed er sammensat saaledes, at det svageste Parti i Folket her er stærkest repræsenteret. Vare nu endog disse betydelige Vanskeligheder overvundne, saa stod Londontractatens Ophævelse tilbage, og om end de vestlige Magter, i hvis aabenbare Interesse det vilde være, at en skandinavisk Union kom istand, villigen gik ind herpaa, saa er det næppe tvivlsomt, at de tydske vilde modsætte sig og ligeledes Rusland, der formener at have Arvekrav paa en Del af Monarchiet og udtrykkelig har forbeholdt sig disse sine Rettigheder i Warschauerprotokollen.

Hvad dernæst det danske Folks Stemning angaar, saa deler sig dette, forsaavidt det tager Del i det politiske Liv, i tre Grupper: det nationale Parti, der indbefatter Blomsten af Landets Intelligens og Ungdom, og som i Conseqvens af sin hele Anskuelse maa stræbe efter den skandinaviske Forbindelse; det demokratiske Parti (Bondevennerne), som nu indseer, at der Intet er at vente for den folkelige Udvikling af Forbindelsen med det ridderskabelige Holsten og reactionære Tydskland og som derfor trofast og ærligt slutter sig til hint Parti i dets skandinaviske Stræben; endelig Helstatspartiet, der dels bestaar af Constitutionelle, som ikke kunne taale Samqvem med Almuen, og Absolutister, som ikke kunne taale Grundloven, og som sætter hele sit Haab til Helstatens Bestaaen og det nye Dynasties Bevaring. Naar de to første Partier ere enige, raade de over alle Valg til Rigsdagen og ere stærke nok til i og udenfor den at nedslaa al Modstand;

24*

men de tælle kun faa Mænd, der kunne overtage Statsstyrelsen, og disse faa have som Ministre at kæmpe med de store Vanskeligheder, som det sidstnævnte Parti kan lægge dem i Vejen. Dette, der kun er ringe i Antal, tæller forholdsvis mange Mænd af Indflydelse og Betydning, navnlig i den højere Embedsstand samt i Adel og Godsejerstanden. Det stiller ingen Hær, men Intriguer i Marken, det har som sagt slet ingen Magt i Rigsdagen, men nogen i Rigsraadet og mest i Salonerne; det har udelukkende Adgang til og Omgang med de fremmede Diplomater, og det har Penge nok til at have adskillige Organer i Pressen til Disposition saavelsom til, naar det gjælder en Styrkeprøve, at vække noget Røre blandt den mindre oplyste Del af Samfundet.

Det vil heraf skjønnes at være tvivlsomt, om en folkelig Bevægelse til Bedste for en skandinavisk Union for Øjeblikket vilde kunne rejses til nogen Nytte eller med Haab om Sejer; thi for at rejse en saadan var det nødvendigt ikke blot at pege paa Maalet, men ogsaa at angive Midlerne, og disse ligge tildels udenfor det danske Folks Omraade. Selv om det var muligt at fremkalde en saa stærk Bevægelse, at den nødte Kongen og Regeringen til at tage Beslutning om Arvefølgens Forandring, saa vilde den tydske Minoritet i Rigsraadet snarest derved ægges til at modsætte sig samme, og saavel fra den som fra det eventuelle Dynasties Side vilde de yderste Anstrængelser blive gjorte for at bevæge Stormagterne til at negte deres Samtykke. Men det vilde neppe nok under disse mislige Udsigter lykkes at tilvejebringe nogen stærk Folkebevægelse. Man er endnu træt af den sidste Krigs Offre, og Helstaten er for ny til, at dens Farer og Ulemper endnu kunne føles og fattes af Alle. Forsøget paa at rejse Folket vilde ikke blot støde paa Træghed, men ogsaa paa virksom Modstand fra Helstatspartiets Side, medens det var at frygte, at mange eller endog de fleste af det nationale Parties Førere af Mangel paa Haab om et godt Udfald og af Frygt for at tilsætte deres politiske Anseelse ved en mislykket Bestræbelse, vilde holde sig tilbage fra Kampen. Følgen af Forsøget, om

det blev gjort i dette Øjeblik, uden at Udsigten til at naae Maalet var bleven lysere, kunde let blive et Nederlag, der ikke blot vilde ramme de enkelte Personer, der vare rede til at offre sig, men selve Sagen og skyde dens Udførelse ud i en fjern Fremtid. Bestræbelserne for den skandinaviske Idee synes derfor paa dansk Side mere at burde gaa ud paa at tilvejebringe de fornødne Betingelser end at burde rettes lige mod Maalet, eller at burde indskrænke sig til at forberede Muligheden.

Denne synes at nærme sig i den mellem Danmark og de tydske Stormagter opstaaede Conflict angaaende Monarchiets Fællesforfatning. Disse Stormagter have formentlig Tilsagn af en tidligere Regering om Fællesforfatningens Forelæggelse for den holstenske Stænderforsamling at holde sig til. Disse Tilsagn har den samme Regering, som gav dem, tilsidesat ved Udstedelsen af Forordning 26. Juli 1854, der indførte et raadgivende Rigsraad for hele Monarchiet, og som Tydskland ikke blot stiltiende men ved en udtrykkelig Lykønskning til Opgavens heldige Løsning anerkjendte. Denne Ordning, der tilsidesatte Kongerigets bestemte og klare Ret til at se Fællesanliggenderne constitutionelt ordnede, forefandt den nærværende Regering, der da bestemte sig til ved Hjælp af hint Rigsraad at tilvejebringe en anden Forfatning, hvori den constitutionelle Form i alt Fald nogenlunde er bevaret. Nu forlange de tydske Stormagter, at denne siden 2. October 1855 i Virksomhed værende Forfatning skal forelægges de holstenske Stænder. Paa denne Fordring kan Regeringen umuligt gaa ind, og den har saaledes kun Et af To at vælge imellem, enten at indrømme saadanne Forandringer i Fællesforfatningen i absolutistisk Retning, at denne tilfredsstiller det tydske Forbund, eller at tilbyde de tydske Forbundslandes, Holsten og Lauenburgs Udsondring af Fællesstaten, saaledes at denne fremtidig bliver en Unionsstat bestaaende af Danmark-Slesvig paa den ene Side, Holsten-Lauenburg paa den anden. Hvilken af disse Veje Regeringen vil gaae, er i dette Øjeblik endnu ikke klart, men hvilken af dem, den saa gaar,

synes en større Mulighed at aabnes for den skandinaviske Idees Fuldbyrdelse, end der nu er tilstede. Indrømmes Forandringer i Forfatningen, saa vilde disse vække en stor Uvillie og en bestemt Modstand i Kongeriget, som tidligere eller sildigere maa hidføre et Brud. Tilbydes Udskillelsen eller Eidergrændsen, saa kommer det an paa, om Tilbudet modtages, eller om det forøger Spændingen og bevirker en Forbundsintervention i Holsten, men ogsaa i begge disse Tilfælde er det utvivlsomt, at den nationale Følelse, der er saa nær beslægtet med den skandinaviske, maa komme i Bevægelse og Muligheden derved voxe.

Det er nemlig klart, at den nødvendige Betingelse for den skandinaviske Idees fuldkomne Gjennemførelse er Kongerigets og Slesvigs Udløsning af Forfatningsforbindelsen med de tydske Forbundslande eller Eidergrændsens Anerkjendelse af Tydskland og Europa. Ved Fællesforfatningens Ophævelse taber Arvefølgeloven af 31. Juli 1853 sin uangribelige Charakter. Vel vilde „Monarchiets Integritet“, til Bedste for hvilken den nye Arvefølge er oprettet, ikke eo ipso derved ophæves ligesaalidt som Stormagternes Garanti for samme. Men ligesom et af de oprejste Værn for Arvefølgeloven vilde bortfalde med § 1 i Fællesforfatningen af 2. Oct. 1855, saaledes vilde Magten til at forandre samme gaa over fra Rigsraadet til Danmarks og Slesvigs fælles Repræsentation, der baade vilde faa en meget mere folkelig Beskaffenhed end hint Raaad, og hvori Repræsentanterne for den tydske Trediedel af Slesvigs Befolkning kun vilde udgøre en meget ringe Minoritet. Hvad Stormagternes Garanti angaar, saa vilde denne ogsaa svækkes derved, at med Forfatningsfællesskabets Ophør vilde Muligheden af en større Adskillelse for de tydske Forbundslande træde frem i Forgrunden, ja maaske stiltiende forudsættes, og Ruslands forbeholdte, blot en Del af Holsten gjældende, Arvekrav vilde ikke længere kunne forhindre, at Kongeriget og Slesvig, naar de derom bleve enige, kunde forandre Arvefølgen.

Forbundslandenes Udskillelse og Eidergrændsens Aner-

kjendelse er altsaa det nærmest liggende Maal, hvorpaa den skandinaviske Sags Venner i Danmark som i Broderlandene synes først at burde rette hele deres Opmærksomhed og Virksomhed. Den svensk-norske Regering synes paa en dobbelt Maade at kunne virke hertil. Dels ved at tilraade den betegnede Løsning ad den diplomatiske Vej og i de europæiske Magters Raad, dels ved at træde i et nærmere beskyttende Forhold til Danmark under de nærværende for det mislige Forhold. Dersom Sverig og Norge gjennem deres forventede nye Repræsentant ved Hoffet i Kjøbenhavn ville forhøre, om den danske Regering skulde være villig til med de forenede Riger at indgaa en defensiv Alliance, hvorved Kongen af Danmarks Besiddelser udenfor det tydske Forbund garanteres ham, og H. M. Kongen af Sverig og Norge i Tilfælde af Angreb paa disse lover at komme ham til Hjælp enten med en bestemt Styrke eller med hele sin Magt, saa synes den danske Regering umuligt at kunne afvise et saadant Tilbud. Den vil derved faa det fornødne Mod til at indtage en fast og bestemt Holdning ligeoverfor de tydske Fordringer; med eet Ord: Danmarks Politik vil derved blive national. Muligt, at Tydskland, naar det fik Kundskab herom, vilde trække sine Fordringer tilbage. Da vilde vel ingen øjeblikkelig Forandring indtræde i de danske Forfatningsforhold, men den Farve, den danske Politik havde antaget, vilde ikke brat forsvinde, og en større Tilnærmelse til Broderfolkene, en Udførelse af den skandinaviske Tanke i dens mindre fuldkomne Former enten som varig Alliance eller som Statsforbund, vilde kunne fremgaa heraf; Resten maatte saa overlades Tiden. Fastholdt derimod Tydskland sine Fordringer og forsøgte at sætte dem igennem med Magt, da vilde visselig Alliancen udsætte Sverig og Norge for Offre af Blod og Penge. Men dels er det lidet sandsynligt, at det tydske Forbund vilde gaa videre end til Holstens Besættelse, i hvilket Tilfælde Alliancen ikke vilde medføre nogen activ Optræden af Sverig og Norge, dels vilde Broderlandene, ifald der blev paaført Danmark en Krig fra Tydsklands Side, hvad enten en

Alliancetractat udtrykkelig forpligtede dem eller ikke, vanskelig kunne forblive neutrale eller undgaa Offre, medmindre de baade vilde aldeles opgive den skandinaviske Idee og tilsidesætte Omsorgen for deres egen Sikkerhed. Men ligesom Alliancen med Broderfolkene, naar den viste sin Betydning ved at afholde Tydskland fra at overskride Eideren, allerede vilde forpligte det danske Folk til en Taknemlighed, der vilde aabne gode Udsigter til den skandinaviske Idees Fuldbyrdelse i dens fuldkomneste Form, saaledes vilde muligvis i Tilfælde af Krig en virksom Bistand fra Broderlandenes Side umiddelbart som sin nødvendige Følge kunne medføre dette Resultat. Den Krone, som „Tåget öfver Bält“ ikke forskaffede Kong Carl den Tiende, den vilde en svensk Hær, der gik over Belterne i modsat Retning, ikke for at erobre men for at frelse Danmark, ufeilbarlig hjembringe.

Forudsat nu, at disse Betragtntnger maatte findes rigtige, og at den nærværende Krisis i de danske Forhold med Fremgang maatte kunne benyttes til at befordre eller hidføre den skandinaviske Idees Virkeliggjørelse, saa vilde hertil ikke blot udfordres Skridt fra den kgl. svensk-norske Regerings Side, men ogsaa en indre dansk Virksomhed for at forberede det danske Folk paa en saadan Løsning og vinde den offentlige Mening for samme; thi for at en dynastisk og reel Union mellem de nordiske Riger skulde bestaa og være til Velsignelse for dem, maa det ansees for en absolut nødvendig Betingelse, at den blev til ikke ved et europæisk Magtsprog eller ved en Overenskomst mellem Regeringerne alene, men tillige fik Folkets Samtykke gjennem dets tilstedeværende lovlige Repræsentation. Men for at en saadan Virksomhed skal kunne begyndes og ledes med Alvor og Kraft, for at skaffe den Understøttelse af betydende Mænd og Udbredelse blandt Folket, vil det ikke blot være nødvendigt forud at vide, om og hvorvidt den kgl. svensk-norske Regering vil foretage Skridt i denne Retning som det antydede, men tillige at kjende dens og navnlig H. M. Kongen af Sverig og Norges Tanker om de Vilkaar, under hvilke Unionens endelige Fuld-

byrdelse kunde skee; thi først naar man havde positiv Vished om, at disse vare antagelige fra dansk Side, først da kunne man uden Fare for at skuffe sig selv og sine Medborgere arbejde for Sagens Fremme, og først da kunde de mange, der desværre betragte Opløsningen af Forbindelsen med Holsten som et Offer, bevæges til at slutte sig til den skandinaviske Stræben. De Hovedvilkaar, ved hvis Tilsikkring det danske Folk kan antages at ville være villigt til at indtræde i en nordisk Union med Forbehold af nærmere Overenskomst om mindre vigtige Punkter, ere følgende:

1) Danmark indtræder som 3die fuldkomment ligeberettiget Medlem i Unionen med samme indre Frihed og Selvstændighed som Sverig og Norge.
2) Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849 anerkjendes som dets særlige Forfatning med Forbehold af de Forandringer, som dels Unionsforholdet, dels Slesvigs Indordning under samme nødvendiggjøre.
3) Danmarks Rige omfatter foruden Bilande og Colonier Hertugdømmet Slesvig til Eideren. Den tydsktalende Trediedel af dettes Befolkning tilsikkres lige Ret med den danske, og Hertugdømmets Eiendommeligheder beskyttes ved provindsielle Institutioner.
4) Der indrømmes alle 3 Rigers Repræsentationer en begrændset men sikker Indflydelse paa de unionelle Fællesanliggender, og de hertil fornødne Forandringer foretages i Rigsacten af 6. August 1815.

Der er vel dem, der ville undres over, at Ploug har dristet sig til at indlade sig i Underhaandsforhandlinger med Sverige-Norges Monark om saa vidtgaaende Planer, og som ville drage i Tvivl hans Berettigelse til som Kongen af Danmarks Undersaat at fremsætte saa utilsløret sit Ønske om at se Dynastiet Bernadotte komme

til Magten her. Hertil er kun at sige, at Faktum udviser, at hans just ikke stærke monarkiske Følelse[1]) ikke har følt sig generet herved. Det fremgaar derhos af hans Redegørelse, at han ikke har omgaaedes med revolutionære Planer, men har haabet at se sit Projekt virkeliggjort ad lovlig Vej, gennem Lovgivningsmagtens Samtykke. At der maatte bringes Offre fra dansk Side ved Opgivelsen af alt, hvad der følger med et eget Kongehus, saasom Hof, diplomatisk Korps og meget andet, har staaet ham klart. For manges Nationalfølelse vilde der naturligvis have været noget saarende i at indtræde i Unionen paa lignende Maade som Norge, saaledes at Kongen residerede i Stockholm, og Danmark for de unionelle Fællesanliggenders Vedkommende regeredes derfra. Men for ham laa der intet for det danske Folk nedværdigende heri. Som for Lehmann og Clausen saaledes ogsaa for Ploug stod det at bevare et selvstændigt dansk Folkeliv som den ubetinget højeste nationale Opgave, og han saa den bedste Betryggelse herfor i Forbindelsen med Broderfolkene. Det ses derhos af adskillige Udtalelser af ham, at han har antaget, at Nordmændene vilde befinde sig bedre i Unionen, naar Danmark kom til; som de med Danskerne mest beslægtede vilde de Side om Side med disse have erholdt større Modstandskraft mod mulige Anmasselser fra Storsvenskeres Side.

Det er rigtigt, at det er Følelsen af Danmarks Nød, der mere end noget andet har gjort Ploug til politisk

---

[1]) At Ploug ofte har fremsat Kritik af de Kongers Regeringshandlinger, under hvilke han har virket, paa en særdeles uforbeholden Maade, tør anses for almindelig bekendt.

Skandinav. Alt fra sin Barndom ved Nørrejyllands Sydgrændse havde han medbragt et Indtryk af vore forkvaklede statsretlige Forhold, og han saa i Begyndelsen af Halvtredserne med største Bekymring Fremtiden imøde. Sejrene i Treaarskrigen gjorde langt mindre Indtryk paa ham end paa Størstedelen af Nationen — ikke for intet ere hans to bedste Digte fra denne Tid[1]) knyttede til Erindringen om Nederlag — hvorimod han, næppe med Urette, uddrog det Resultat af Krigen som Helhed, at Danmarks Evne til en selvstændig national Politik for stedse var forbi, saa at det nærmest kun havde Valget imellem at kaste sig i Armene paa Tydskland eller søge en Statsforbindelse mod Nord (jævnfør hans Artikel i „Fædrelandet“ Nr. 186 for 13. August 1862). I 1851 blev han ligefrem udhysset i Skandinavisk Selskab, fordi han fra Talerstolen antydede noget om, at det var lidet eller intet bevendt med vore Sejre i Treaarskrigen, og en lignende Tankegang raader i hans Digt „Slagdagen“ fra 1863.

At der intet kom ud af Kong Oscars Allianceforslag af 1857, er jo bekendt. Og efter hvad der nu vides om Ruslands Holdning overfor det skandinaviske Røre, er det vel tvivlsomt, om der, selv i Tilfælde af en venligere Modtagelse fra dansk Side, kunde have været ventet en videre Udvikling af de skandinaviske Bestræbelser som Følge af Alliancen. Det tør dog antages, at dennes Afslutning vilde have fremskyndet Afgørelsen af det gamle Mellemværende mellem Dansk og Tydsk, saa at denne var falden paa et for os gunstigere Tidspunkt.

---

[1]) „Slaget ved Slesvig“ og „Christian den Ottende“.

Men uanset, at Plougs Bestræbelser bleve resultatløse, maa man — synes mig — erkende, at hans Tankegang var rettet imod en virkelig Realpolitik. I den Tanke definitivt at føre Hegemoniet i Norden over til Sverige, hvis dette lagde sit Sværd i Vægtskaalen for Eidergrændsen, laa der et forstandigt do ut des, et virkeligt Vederlag for Sverigs udlagte Blod og Penge, som gør det forstaaeligt, at Kong Oscar optog Tanken med Sympathi.

Smaastykker.

4.

Den jydske Krig i Efteraaret 1157.

Af Knud Fabricius.

Man vil endnu mindes den heftige Strid, som for en Aarrække siden førtes paa dette Tidsskrifts Blade mellem afdøde Rigsarkivar A. D. Jørgensen og Prof. Johannes Steenstrup. Stridens Æmne var Kampen paa Gradehede, og de to Videnskabsmænds Standpunkt hertil er bekendt. A. D. Jørgensen var den, som søgte at bryde ny Grund; han saa i Sakses Beretning om den navnløse Kamp uforenelige Modsætninger til den gamle Opfattelse, som fandt Slagets Plads paa den flade, aabne og ufrugtbare Hede. For ham passede Beskrivelsen kun paa Østjyllands kornrige Bakkestrøg, og han flyttede Skuepladsen for Kampen bort til Randersegnen, til Middelsom Herred, medens han opstillede den Formodning, at Kong Svend paa Flugten havde forvildet sig ud paa Heden og fundet sin Bane paa det Sted, hvortil saa en senere Tradition fejlagtigt havde henlagt det store Opgør mellem de to Konger.

I Modsætning hertil pegede Prof. Steenstrup paa de mange andre Beretninger, som uafhængige af Sakse bestemt

---

Litteratur: A. D. Jørgensen: Samlede Afhandlinger, 2det Bind (H. T. 6. R. II, 623 og III, 108). Joh. Steenstrup: Vore Folkeviser, p. 223 og H. T. 6. R. III, 226. Rosenørn: Grev Gert og Niels Ebbesen I, Forundersøgelser p. 123 og Saml. t. jydsk Historie 2. R. III, 165. Both: Illustr. Tid. II, 131. Henry Petersen i Aarb. f. n. O. o. H. 1887 og Illustr. Tid. 11/12 1892.

fastslaa, at Slaget stod paa Gradehede og intet andet Steds. Ejendommelighederne ved Sakses Beskrivelse søgte han derimod at bortforklare, og han endte sit Indlæg med at erklære: „Jeg tør vistnok bruge det Udtryk, at syv og syvsindstyve Grunde paa den mest uomtvistelige Maade godtgøre, at Slaget stod paa Grathehede, og at ingensomhelst Grund taler for, at det ikke skulde have staaet her“ [1]).

Det er vanskeligt at afgøre, hvilken Stilling den øvrige videnskabelige Verden indtog under denne Strid. Kun faa have siden da [2]) udtalt sig om Spørgsmaalet, men man tør vel sige, at A. D. Jørgensens Hypotese forekom de fleste at staa paa temmelig svage Fødder. Forfatterens Autoritet var dog saa stor, at kun faa vovede at udtale sig bestemt derimod, en beskeden Tvivl lodes i Reglen tilbage som i J. Olriks Artikel „Gradehede“ i Salmonsens Konversationsleksikon.

For at klare os Spørgsmaalet synes det mig heldigst først at undersøge de knappe Kilder, som uden nærmere Beskrivelse kun nævne Kampens Tid og Sted, d. v. s. alle andre Kilder end Sakse og Knytlingasaga. A. D. Jørgensen saa ganske bort fra disse, og Prof. Steenstrup havde ikke Uret i at paastaa, at hans Hypotese kun anviste, hvilken Vej man skulde have gaaet for at tolke Sakses Tekst, hvis de andre Kilder havde tiet om Begivenheden [3]). Steenstrup beraabte sig derimod baade paa Svend Aagesøn og Knytlinga, samt paa „hele Rækken af fortrinlige paa samtidige Optegnelser støttede Aarbøger, saaledes Roskildekrøniken ... Lundeaarbogen ... Rydaarbogen ... og mange andre Krøniker og Optegnelser [4])“, og i en Anmærkning giver han ikke mindre end 14 Henvisninger til Scriptores Rerum Danicarum.

Undersøge vi da nu de danske Kilder til Kampens Historie, viser det sig, at den ældste af disse kun er fjærnet

[1]) Vore Folkeviser, p. 229.
[2]) 1890—1891.
[3]) og hvis Sakse ikke to Gange i Valdemar den Stores Historie nævnede „bellum Grathicum“ (Sakse bruger Ordet „bellum“ i Betydningen „Slag“. H. T. 6. R. III., 231).
[4]) Vore Folkeviser, p. 229.

med en Afstand af 13 Aar fra selve Begivenheden. St. Hansdag, d. 24de Juni, 1170 blev Knud Lavards Levninger skrinlagte i Ringsted, og han selv erklæret for Helgen. Til Brug ved Gudstjenesten forfattedes nu en udførlig Levnedsbeskrivelse af den afdøde, bestaaende af Læsestykker og Sangpartier, og i anden Afdelings ottende Læsestykke, som behandler Begivenhederne efter Knud Lavards Død, og som aabenbart var beregnet til at messes fra Alteret, læse vi følgende [1]):

„Da de [2]) nemlig kom sammen i Roskilde, blev Knud og Constantin paa en skammelig Maade ombragte af Svend [d. 9de August]; de bukkede under, men Valdemar slap haardt saaret bort. Saa kæmpede han med Forrædderen paa Grathaeheth, vandt efter Guds Vilje Sejr, og saaledes blev hele Danmark undergivet hans Herredømme."

13 Aar efter Kampen var man altsaa ikke i Tvivl om, hvor den havde fundet Sted; „cum proditore in Grathaeheth dimicans" hedder det udtrykkeligt. Ringstedmunken, som nedskrev dette, har aabenbart haft sin Viden fra det sejrende Parti, men iøvrigt nærede vel paa dette Tidspunkt intet Menneske i Danmark Tvivl om dette Faktum. Lad os dog høre Modpartiets Mening; Historieskriveren Svend Aagesøn hyldede ganske vist den nye valdemarianske Politik, men hans Fader, Aage Kristiernsøn, stod i Kong Svends Rækker St. Sørensdag 1157.

Svend Aagesøn skrev sit Værk i Slutningen af Firserne, altsaa omtrent 30 Aar efter Slaget. Hos ham faa vi en saalydende Oplysning [3]):

„Den førnævnte Svend, Skaanes Konge, mødte Jyllands Konge Valdemar og indlod sig i Slag med ham ved Gratha. Sejren blev ikke længe tvivlsom; Svend blev nemlig overvunden og ombragt ved Bondehaand".

Det tolvte Aarhundrede herhjemme var altsaa sikker i sin Sag. Men var Samtiden uden for Danmark uden Interesse for Begivenheden? Den nordtyske Historieskriver Helmold,

---

[1]) Mon. Germ. XXIX, 19.
[2]) D. v. s. de tre Konger.
[3]) Mon. Germ. XXIX, 36.

som bringer adskillige Oplysninger om danske Forhold, kunde næppe forblive stum ved en Lejlighed som denne, og efterse vi hans Værk, finde vi ganske rigtigt følgende[1]):

„(Valdemar) samlede en Hær og mødte ham (d. v. s. Svend) med en kraftig Skare, og der blev leveret et Slag ikke langt fra Viborg. Svend blev dræbt paa den Dag, og alle hans Mænd sammen med ham, og Valdemar fik Danmarks Rige."

Denne Beretning er nedskreven i Aarene umiddelbart efter 1163 og altsaa vor ældste Kilde til Begivenheden. Men kedeligt er det jo, at den tier om Pladsen derfor; „non longe a Wiberge" er al den Oplysning, vi faar. Paa den anden Side er det dog ret forklarligt, at en Forfatter fra Grænsen mellem Holsten og Vagrien ikke interesserede sig for eller kunde vide Navnet paa en lille Hedestrækning i Nørrejylland, og det maa indrømmes, at hans Beskrivelse bortset fra denne Mangel er meget træffende. „Ikke langt fra Viborg" kan man jo godt sige om Grade, der ligger ikke en Gang tre Mil borte; derimod vilde det falde vanskeligere at anvende Udtrykket paa A. D. Jørgensens formentlige Valplads i Randersegnen, som er fem til seks Mil fjærnet derfra.

Vi have hermed gennemgaaet det tolvte Aarhundredes Beretninger om Kampen mellem Svend og Valdemar, ene Sakse undtagen[2]). Turen kommer nu til det trettende Aarhundredes, af Prof. Steenstrup saa højt priste Aarbøger. For dem vil man dog vel i Almindelighed paa Forhaand have mindre Interesse paa Grund af deres større Afstand fra Begivenheden, og i Bedømmelsen af dem kan jeg da heller ikke være enig med Professoren. Han lagde særlig Vægt paa Roskildekrønikens, Lundeaarbogens og Rydaarbogens Udsagn. Den første af disse er paa dette Punkt kun en Omskrivning af det allerede omtalte „Knud Lavards Levned" og intet andet[3]), kun med den lille Tilføjelse, at Svends Lig

---

[1]) 1ste Bog, Kap. 84.

[2]) som vel endda rettest bør henregnes til det følgende Aarhundrede.

[3]) hvad forøvrigt Prof. Steenstrup selv ved en anden Lejlighed har paavist; det var ham, der først pegede paa de Bogstavrim,

blev begravet „in ecclesia villulæ“. Roskildekrønikens Fortsættelse, som behandler Kampen 1157, er forfattet under Valdemar Sejr, og da Gradekapellet paa denne Tid var velkendt af alle for sine Sjælemesser over den afdøde Konge, skyldes Tilføjelsen altsaa ingen selvstændig Viden om Slaget, og vi kunne roligt se bort fra at benytte Roskildekrøniken som selvstændig Kilde. Med Lundeaarbogen og Rydaarbogen staar det endnu værre til. Den første af disse, der er forfattet ved 1265, er fra Erik Lams Død til Roskildegildet en næsten ordret Afskrift af Roskildekrøniken[1]) med smaa Tilsætninger, som vistnok ere hentede fra Sakse. Beretningen om Gradekampen slutter sig vel ikke efter Ordlyden saa nøje til sit Forbillede, Roskildekrøniken, men den er i Virkeligheden kun en friere Gengivelse af dennes Indhold uden nogensomhelst Selvstændighed og følgelig uden Kildeværdi[2]). Hvad Rydaarbogen angaar, bygger den for denne Periodes Vedkommende paa Lundeaarbogen og Sakse. For Beretningen om Gradekampen gælder det samme, og et enkelt Træk, som kunde synes originalt[3]), er vistnok kun en mindre nøjagtig Gengivelse af et lignende Udtryk i Roskildekrønikens Fortsættelse[4]).

En nøjere Prøvelse af disse Aarbøger fra det 13de Aarhundrede, som Prof. Steenstrup lagde særlig Vægt paa, fører altsaa, synes det mig, til lidet opmuntrende Resultater. Og hvis man kaster et Blik paa de øvrige af ham citerede Kilder, forekommer det mig ikke, at Hovedindtrykket forandres. To af disse ere forfattede af Peder Olsøn ved Midten af det 16de Aarhundrede og sekundære efter Rydaarbogen[5]); to andre skyldes Hamsfort († 1627) og ere baserede paa Sakse og

som Roskildekrønikens Fortsættelse har laant fra Passio (H. T. 6. R. IV, 682).

[1]) og af en anden, ældre Aarbog til 1254.

[2]) Oplysningen „fugit in Grathæmosæ“ er vistnok en Gengivelse af Sakses „Sveno cum paucis ad palustria forte fuga perveniens“.

[3]) „et sepultus in capella Grathæ“.

[4]) „in ecclesia villulæ terræ commendatum est.“

[5]) Scr. I, 120 og 176.

Rydaarbogen[1]). I det hele er Rydaarbogen et ligefremt Faktotum for de efterfølgende Aarbogsforfattere; af de 14, af Prof. Steenstrup anførte Kildesteder, staa endnu 7 tilbage. Af disse ere tre direkte Laan fra Rydaarbogen[2]); en, den jydske Krønike[3]), benytter paa et Sted Rydaarbogen og paa et andet Sakse, og den sjette Kilde, Visbykrøniken[4]) er Laan fra Aarbogen til 1287, som atter har benyttet Lundeaarbogen og Rydaarbogen. Tilbage staar det sidste Citat, som er hentet fra en dansk Kongerække, der er skreven paa Erik Klippings Tid; det har ikke været mig muligt bestemt at paavise dens Kilde, men derfor er der dog næppe nogen Grund til at vurdere den synderlig højt[5]).

Min Dom om det 13de Aarhundredes Kilder til Kampen mellem Svend og Valdemar falder derfor som sagt ikke sammen med Prof. Steenstrups. De flestes Værdiløshed kan direkte paavises, og hvor dette en enkelt Gang ikke er Tilfældet, har Opgivelsen et saa mistænkeligt Præg, at man nødig vil tro paa dens Originalitet[6]). Den Tanke, at en Forfatter mod Slutningen af det 13de Aarhundrede selvstændigt skulde vide nogen Besked om Begivenheder ved det foregaaende Aarhundredes Midte, var fra først af usandsynlig og er ikke bleven bestyrket ved en nærmere Prøvelse. I Stedet for en selvstændig Tradition se vi altsaa hos det 13de Aarhundredes Forfattere kun et simpelt Afskriveri. Vi nødes da til at holde os til de faa Hjemmelsmænd, som inden Aar 1200 fæstede deres egne Indtryk paa Pergamentet. Men de nære heller ingen Tvivl. Danske eller tyske, Valdemars eller

---

1) Scr. I, 39 og 276.

2) Aarbog til 1317: Scr. II, 171. Isl. Fragmenter: Scr. II, 431. Lars Straale: Scr. III, 305.

3) Scr. II, 376 og 381.

4) Scr. I, 252.

5) Maaske er Svend Aagesøn Kilden, og i Haandskriftet findes Kongerækken i samme Codex som denne. (Scr. I, 22).

6) En god Oversigt over de vigtigste Kilder: Erslevs Udvalg af Kildesteder, p. 76—80.

Svends Partigængere samstemme de i at henlægge Slaget 1157 til Egnen om Viborg, til Gradehede.

Det vil nu sikkert vise sig heldigt at give et kort Referat af de Begivenheder, som fulgte paa Blodgildet i Roskilde, før vi gaa over til Sakses Beskrivelse af den egentlige Kamp. Kun paa denne Maade blive vi nemlig i Stand til at se hvad der foregik i Efteraaret 1157 i sin Helhed, og Afslutningen, det store Opgør, træder frem paa sin rette Plads, belyst fra alle Sider.

Vi kende alle den rystende Begivenhed St. Laurentiusaften, den 9de August. Kong Knud laa Lig i Roskilde Kongsgaard, og en anden Konge, Kongsemne kunde man vel kun kalde ham, flygtede saaret bort mod Sydvest, ned mod Ringstedegnen, hvor han havde sine mest trofaste Tilhængere. De svigtede ham heller ikke, Esbern Snare nævnes med Ære som hans ypperste Hjælper, og kort efter kunde Valdemar paa Viborg Ting kære over Kong Svends Forrædderi, Kong Knuds Drab og sit eget Saar. I Mængde strømmede nu Jyderne sammen om ham for at hævne deres faldne Konge.

Svend saa, at han maatte gribe rask til for at sikre sig det fulde Udbytte af sit Anslag, som kun halvt var lykkedes. Efter at have gjort et forgæves Forsøg paa at gaa i Land i Jylland ved Lillebælt opbød han Skaanes og Sjællands Befolkning. Valdemar drog atter til Viborg, hvor han ægtede Knuds Halvsøster Sofie for at knytte hans forhenværende Tilhængere til sig. Saa gik han til Randers for derfra paa sin Flaade at angribe Svend i hans Tilflugtssted Sjælland. Men Svend kom ham i Forkøbet. Han satte paa fynske og sjællandske Skibe over til Jylland og lagde dem ind i Djursaamundingen[1]) (Grenaa Købstad eksisterede endnu ikke paa denne Tid). Med en udvalgt Rytterhær søgte Kongen til

[1]) Jeg maa i Opfattelsen af dette Sted hos Sakse følge A. D. Jørgensen; Rosenørn forekommer mig at lægge mere ind i det, end Teksten berettiger os til. (Se Saml. t. jydsk Hist. 2. R. III, 165).

Viborg og bemægtigede sig denne By, skøndt Indbyggerne ikke viste sig meget imødekommende over for ham. Derfra begyndte han saa at rykke frem ad Vejen mod Randers. Hans militære Stilling var i dette Øjeblik meget gunstig. Han var Herre til Søs og var i Færd med at opsøge Valdemar, hvis vigtigste By han havde bemægtiget sig. Denne stod selv i den ubetydelige Flække Randers uden endnu at have kunnet samle saa mange Folk, at han turde byde sin Modstander Spidsen, og han var nu i umiddelbar Fare for at blive klemt inde mellem Svends Rytterhær og hans Flaade. I dette Øjeblik greb Valdemar dristigt til. Han sendte sin Flaade under Anførsel af Sakse (som nogle anse for en Fader til Historieskriveren) og Buris Henrikssøn ud mod Svends Skibe; nogle af disse vege uden Kamp, andre forbleve trofaste mod deres Konge og sloges paa Flugt. Dette tog Svend sig overordentlig nær, siger Sakse.

Ikke desto mindre vedblev han med sin Fremrykning mod Randers. Esbern Snare fik af Kong Valdemar Befaling til at udspejde hans Tog, og Sakse ved meget at fortælle om hans Bedrifter paa denne farefulde Færd. Han gjorde god Nytte, og da Svend kom til Randers, hvor han haabede at skulle kunne overvælde sin Modstander, var Fuglen fløjen. Kong Valdemar havde ikke følt sig mandsstærk nok til at tage imod Slaget straks; han var gaaet over paa Gudenaaens søndre Bred og havde kastet Randers Bro af efter sig. Svend blev nu liggende i Randers By, og Ungersvendene i begge Hære morede sig med at skyde paa hverandre fra Brostumperne med Kastespyd og Slynger.

Paa dette Tidspunkt, i September Maaneds Begyndelse, gik Kampen i Staa. Det var først efter Mikkelsmesse (d. e. den 29de September), siger Knytlinga, at Valdemar atter satte sig i Bevægelse til den Marsch, som skulde ende med Slaget paa Gradehede. Ogsaa i en anden Henseende er den Pavse, som nu indtraadte, mærkelig. Hele den Skildring af Begivenhederne lige fra Blodgildet til dette Tidspunkt, som er givet paa de foregaaende Sider, er kun et Referat af Sakses og Knytlingas Fortælling; intet Punkt deri er omtvisteligt.

Men fra nu af til den 23de Oktober høre vi i vore Kilder saa godt som intet om, hvad der foregik, og vi ere i Hovedsagen nødte til at bygge paa Slutninger.

Først er det lønnende at kaste et Blik paa de to Kongers indbyrdes Stilling, da de stod over for hinanden ved Randers, den ene nord, den anden syd for Aaen. Deres Roller ere i Virkeligheden ganske ombyttede fra det Tidspunkt, da Svend satte sin Fod paa Jyllands Grund. Den Gang havde Valdemar Viborg inde og stod i Randers; nu var denne Stilling bleven Svends. Den Gang stod Svend syd for Gudenaaen og var Herre til Søs; nu var denne Plads tilfaldet Valdemar. Men paa eet Punkt glipper Sammenligningen; Svend havde nemlig nu mistet sin Flaade og var derved afskaaret fra sin Hovedborg, de danske Øer. Han manglede Sympati hos den Befolkning, hvori han stod, og kunde saaledes ikke forøge sin Hær, medens nye Skarer daglig strømmede til hans Fjendes Lejr.

Eet fast Punkt havde han, han var Herre over Viborg. Det bliver da nødvendigt at undersøge, hvor stort Værd denne Besiddelse havde, og om dens Betydning i nogen Maade kan have indvirket paa Felttogets videre Gang. Man plejer at kalde Viborg Jyllands gamle Hovedstad, og vi nødes til at spørge, om dette Navn ogsaa har Berettigelse for den Periode, hvormed vi her beskæftige os.

Viborgs Betydning i Oldtiden er bekendt og skal her kun strejfvis berøres: „Det hellige Bjærg“ var Jyllands Hovedoffersted, og det berømte Ting har sikkert allerede da staaet i fuld Flor. Ogsaa som Handelsstad var Viborg af Vigtighed.

Større Interesse have vi dog for Byens Tilstand i den ældre Middelalder. Kristendommen fik sit faste Sæde her. Viborg blev Bispesæde, et Domkapitel indrettedes [1]) og Grunden til Domkirken lagdes 1130. Hertil har sikkert knyttet sig flere Kirkearbejder; Sakse [2]) fortæller, at Fangerne fra Slaget

[1]) Heise: Diplom. Vibergense XXVII ff.
[2]) P. 682.

1150 „in unam ædium captivi traduntur“, hvor Talen synes at være om Kirker. Vi maa derfor tænke os, at der har rørt sig et kraftigt religiøst Liv paa det her behandlede Tidspunkt.

Langt vigtigere end alt dette var dog Landstinget. Ælnoth, som skrev sit Værk i Begyndelsen af Tyverne, bruger stærke Ord om Viborg Ting, hvor, som han siger[1]), en ikke ringe Menneskemængde ofte kom sammen baade til Sagsafgørelse og Lovgivning; „og“, føjer han til, „hvad der bliver fastslaaet der efter fælles Beslutning af den forsamlede Mængde, lader man ikke ustraffet haant om i nogen Del af Jylland“. Viborg var endog af og til Plads for Kongevalget, selv om dens Betydning som saadan er bleven overdreven af Islænderne. Foruden adskillige tidligere er sagtens Knud Magnussøns Valg 1146 og de to Kongers Hylding 1154 foregaaet her; Tronprætendenterne maatte jo lade sig vælge paa Tinget i den Landsdel, hvorpaa de støttede sig.

Endelig bevarede Viborg ogsaa sin Betydning som Handelsstad i den ældre Middelalder. Indirekte kan vi læse dette ud af Byens Møntvæsen; Udmøntningerne følge Handelen. „Viborg var tidlig Hovedmyntstedet for Nørrejylland“ [2]). Alt i alt vil man indse, at den indtog en meget fremskudt Plads blandt Jyllands Byer i det tolvte Aarhundredes første Halvdel.

Rigtig til sin Ret kommer den dog først ved en Sammenligning med disse. Aalborg var ogsaa en gammel By, men den var af Vigtighed ved sit Sildefiskeri og Handelen paa Norge, var i det hele et benyttet Overfartssted til de andre nordiske Riger. Den „har ikke været af videre Betydning som Myntsted“ [3]). Med Aarhus forholdt det sig i denne Henseende paa samme Maade, og Randers' Betydning var endnu mindre[4]). Ribe, som laa fjærnere og knap

---

[1]) Scr. III, 361.
[2]) Hauberg: Myntforhold m. m. i Danm. indtil 1146, p. 74.
[3]) Hauberg, p. 75 og 76.
[4]) Sakse kalder p. 732 Randers en „vicus“, et Ord, som han mest synes at benytte om ubefæstede Byer. H. T. 5. R. II, 514.

kan regnes mellem de nørrejydske Byer, var den eneste af dem, som havde Chancer for at kunne tage Kampen op med Viborg; den var en af Rigets store Porte, hvorigennem Ind- og Udførselen fandt Sted [1]). Ribes glimrende Handelsperiode skulde dog først rigtig komme under Valdemarerne, hvor dens Toldafgifter (Hestetolden) bleve en vigtig Indtægtskilde for Kongen, og den manglede ganske de politiske Institutioner, som vare knyttede til Viborg.

Det bedste Indtryk af de jydske Byers indbyrdes Størrelse vil vi dog faa, hvis vi ser os i Stand til ligefrem at maale dem mod hverandre med simple Tal. Vi have et, om end ikke helt godt, saa dog brugeligt Middel hertil, en Kilde, som ganske vist er o. 75 Aar yngre end den her behandlede Begivenhed, og som derfor maa benyttes under stadigt Henblik paa de Forandringer, som den mellemliggende Tid kan tænkes at have bragt.

Sine bedste Oplysninger giver Valdemars Jordebog, naar vi undersøge de Summer, som Landets Byer gav Kongen i Ledingsafløsning [2]). Denne Indtægt var vel nok den mest konstante gennem Valdemarstiden af de i Bogen anførte, selv om Ribes hurtige Vækst har bidraget sit til at forrykke det oprindelige Forhold. Vi se da Viborg optræde med det højeste Tal, 120 Mrk. den. [3]) Den eneste danske By, som staar paa Højde med den, er netop Ribe; Aalborg kan derimod kun naa 80, Horsens 60, Lund 40, Randers 20 og Aarhus 12.

Paa andre Omraader stiller en Sammenligning sig betydelig vanskeligere. Som Møntsted er Viborg sikkert sakket agterud i Valdemarernes Regeringstid, og naar Talen er om de øvrige i Jordebogen anførte Oppebørseler fra Byer, bliver en Sammenligning næsten umulig. Viborg var nemlig, saa vidt vi kunne skønne, i 1231 forlenet bort til en „dominus

---

[1]) Allerede Adam af Bremen nævner Sejladsen fra Ribe paa Frisland, England og Tyskland, ja endog det hellige Land. Kinch: Ribe Bys Historie, I, 13.

[2]) Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, p. 196.

[3]) Efter den noget senere Indtægtsliste endog 220 Mrk.

Woghen", som herfor ydede Kongen 214 Mrk. den.[1]) Aalborg ydede derimod 24 + 24 Mrk. arg. = 48 Mrk. Sølv = ca. 150 Mrk. den. Der er dog en vis Lighed mellem disse Tal og den ovenfor omtalte Ledingsafløsning, ogsaa her forholder Aalborg sig til Viborg som 2 til 3[2]).

Efter nu, som jeg haaber, at have vakt en Forestilling om Viborgs fremtrædende Betydning blandt de jydske Byer ved det tolvte Aarhundredes Midte, staar det endnu tilbage at undersøge, om Samtiden var af samme Mening, og om Besiddelsen af Byen spillede nogen større Rolle i de Krigsforetagender, som gik forud for Kampen paa Gradehede.

Det er i Virkeligheden saa, thi i hele Prinsekrigen, lige siden 1146 havde Viborg været det Punkt, hvorom enhver Krig i Jylland drejede sig. Knud Magnussøn var jo Jydernes Konge, og efter Kampe paa Øerne opsøgte Svend ham i hans eget Land 1150. Sakse giver en detailleret Beskrivelse af, hvad der foregik her. Svend havde vundet Viborgs Indbyggere ved Løfte om Skattefrihed; Knud rykkede saa frem mod Byen med en stor Hær vestfra. Svend drog til Møde med ham; det kom til et Slag, hvori Knud blev overvundet, og hans Folk forsøgte saa at overrumple Viborg. Forsøget mislykkedes, og Kong Knud maatte flygte bort over Aalborg til Sverige.

Aaret efter kom han igen, denne Gang sydfra. Svend besluttede sig til at modtage en Belejring i Viborg, som han havde ladet befæste, og over for hvis Indbyggere han havde vist kongelig Gavmildhed. Knud turde ikke storme Byen, men lejrede sig syd for den. Her blev han overrasket af Svend, som i Længden ikke havde kunnet skaffe sine Krigere Underhold i Byen; en Nattemarsch bragte ham uventet til Knuds Lejr, som laa bag en lille Aa. Heller ikke nu blev Udfaldet længe tvivlsomt, Knud maatte som sædvanlig flygte, og

[1]) Denne Sum maa vist oven i Købet betragtes som Hr. Vogns fulde Afgift, og han var ogsaa forlenet med Landet om Viborg. O. Nielsens Udgave, p. 5 og 6.

[2]) De øvrige danske Byers Ydelser i Følge Jordebogen ere vistnok uanvendelige i denne Sammenhæng.

efter Sakses Udsagn bidrog den unge Valdemars Tapperhed i ikke ringe Grad hertil.

Hvad endelig det sidste Felttog angaar, det hvis Afslutning nu nærmede sig, saa vi Svend først og fremmest efter sin Ankomst til Jylland bemægtige sig Viborg; „sub dubia oppidanorum fide“ føjer Sakse ganske vist til, og Valdemars Optræden paa Viborg Ting havde vel heller ikke kunnet undlade at paavirke Indbyggerne, som tidligere havde været saa trofaste mod Svend[1]).

Lad os da nu efter at have kastet et Blik paa Viborg vende tilbage til de to Konger, som vi i September forlod ved Randers, Svend nord for og Valdemar syd for Aaen. I Løbet af denne Maaned vare store Skarer strømmede til Valdemars Lejr efter fuldendt Høst. Det var derfor naturligt, at Kongen efter Mikkelsmesse, i Begyndelsen af Oktober, ønskede at faa en endelig Afgørelse paa Striden.

Denne kunde skaffes til Veje paa to Maader, enten ved at angribe Svend selv eller ved at tage Viborg tilbage, hvorefter Svend vilde være saa svækket, at han rimeligvis blev nødt til at rømme Jylland. Det første lod sig ikke let gøre, Aaen var jo imellem, og hvad var der til Hinder for, at Svend, der stod paa den modsatte Bred, kunde lade en Del af Valdemars Folk gaa over og saa overfalde og knuse denne Trop, medens de øvrige stode og saa derpaa fra den anden Side? Langt raadeligere var det at gaa mod Viborg, og Svend vilde heller ikke kunne lade sit Hovedtilflugtssted ligge ubeskyttet; han maatte kaste sig mellem Valdemar og Byen, og det vilde saaledes naturligt komme til et afgørende Slag.

Langt raadeligere var som sagt denne Plan, thi ved den støttedes Kong Valdemar mægtigt af Gudenaaens Naturforhold og Løb. Aaen løber fra det nuværende Silkeborg til Randers i nordostlig Retning, og danner paa dette Stykke en meget anselig Krumning mod Nord mellem Svostrup og Langaa.

[1]) Fra en senere Tid kunde man vel anføre Slaget mellem Junker Otto og Grev Gert 1334 paa Taphede, tæt øst for Byen; det har øjensynlig samme Karakter som de ovenfor anførte Kampe.

Betydningen heraf maa ikke overses. Fra Randers til Kongens Bro (en Mil nord for Svostrup) er Vejen i lige Linje syd for Aaen knap fire Mil, nordenom derimod seks, altsaa en betydelig længere Distance. Denne Forskel varer ved paa alle Punkter mellem Silkeborg og Randers, og hertil kommer, at Marschen paa Nordsiden yderligere vanskeliggøres paa flere Maader, saaledes maa man her passere mindst tre større Vandløb, Nørreaa, Tangeaa og Allingaa, medens der paa Sydsiden kun løber eet, Lilleaa. Aalejets Bredde er nu ved Randers 1500 à 3000 Alen, altsaa en Fjerdingvej; vest derfor stiger den endog til 3600. Ved Langaa er Lejet ca. 1500 Alen bredt, ved Bjerringbro ca. 900 og ved Sminge ca. 750 Alen. Hele dette Leje har vistnok Aarstiden sat under Vand. Ganske vist indsnævres det mange Steder undervejs, hvor det højere Land paa begge Bredder nærmer sig betydeligt, men Gudenaa maa dog paa hele denne Del af sit Løb betegnes som en virkelig strategisk Hindring, hvilket noksom ses af, at den har været benyttet som saadan i det 19de Aarhundredes Krige. Selve Aaens Bredde er vanskeligere at bestemme, allerede ved Silkeborg er den 100 à 150 Alen, saa at den herfra og til Randers sikkert snarest overskrider dette Maal.

Hvis altsaa Valdemar gik over Gudenaa paa et eller andet Punkt mellem Kongens Bro og det nuværende Silkeborg, vandt han en iøjnefaldende Fordel over Svend, som først vilde kunne naa at være ved Overgangsstedet betydelig senere end sin Modstander. Hertil kom endda yderligere, at Valdemar som Angriberen havde den store Fordel selv at kunne vælge dette Sted og føre sin Fjende bag Lyset paa forskellige Maader, hvorved hans Forsøg paa at hindre Overgangen end mere svækkedes.

Sakse siger nu alene om Begivenhederne mellem Randers Bros Afbrydning og den endelige Kamp, at Valdemar „tilsidst gik over Aaen paa et andet Sted“, og skildrer saa Slaget; dette viser jo, at Aaen var den Hindring, som skulde overvindes, for at de to Høvdinger kunde støde paa hinanden.

Valdemar gik altsaa over Gudenaa, rimeligvis hvor nu Silkeborg ligger; her ere nemlig Forholdene særlig gunstige, da Overgangsstedet paa begge Sider dækkes af anselige Søer. Derefter vendte han sig mod Nord, mod Viborg.

Hvad Vej han er rykket frem, er det umuligt at sige; den nuværende Landevej løber i kun en god Mils Afstand øst for Gradekapellet, og det er ikke usandsynligt, at Heden da har strakt sig saa langt til denne Side. Snarere har han dog fulgt den berømte „Hærvej“ fra Kolding til Viborg; den løber lige over Gradehede[1]).

Paa dette Punkt af Begivenhederne falder Sakses Skildring af Overvejelserne i Svends Lejr, da Spejderne vendte tilbage og søgte at afskrække Kongen fra Kamp med Valdemars overlegne Hær. Med Henblik paa det tidligere udviklede forstaar man nu den dybere Betydning deraf. Aage Kristiernsøn, Svend Aagesøns Fader, sagde, at nu maatte der kæmpes, ellers vilde Kong Svends Folk forlade ham, da de frygtede for at faa deres Ejendomme plyndrede. Disse Ejendomme maa først og fremmest have ligget i Viborg og Landet derom, hvor Aage Kristiernsøn selv vistnok stammede fra; de vare mest udsatte, hvis Svend prisgav Byen for at undgaa Kamp[2]).

Selve Gradekampen skal jeg ikke søge at skildre i Enkelthederne, da jeg tilmed anser dette for en Umulighed; som ved saa mange Middelaldersslag var Taktikken det under-

---

[1]) Knytlinga, der ellers ikke kan regnes blandt de gode Kilder, har paa dette Sted (Kap. 117) en overraskende Sætning. Efter at have meldt, at Kong Valdemar kom til Gradehede, tilføjer den: „Han vidste da, at Kong Svend kunde ventes did med en stor Hær, og at de nu snart maatte mødes, hvad saa Udfaldet vilde blive.“ Det er muligt, at dette kun er et af Knytlingas sædvanlige intetsigende Ræsonnementer, men Tanken er rigtig; Valdemar maatte vente, at Svend vilde kaste sig mellem ham og Viborg for at dække sit sidste Tilflugtssted.

[2]) Maaske kunde man ogsaa af Helmolds ovenfor anførte Udsagn om Slaget, at det stod „ikke langt fra Viborg“, slutte, at det foruden en Stedsbetegnelse ogsaa giver et Vidnesbyrd om den Rolle, Viborg spillede for Kampen.

ordnede, to Skarer tørnede sammen, og den stærkeste fik Overhaand ved sin blotte Vægt. Sakse giver i sin Beskrivelse deraf kun en Række enkelte Træk uden rigtig at faa nogen Helhed frem. Han fortæller saaledes om Hestenes altfor stærke Fodring i Svends Hær; om at Valdemar i sidste Øjeblik fik en Forstærkning, som han i Begyndelsen paa Afstand ansaa for Fjender. Han taler om Valdemars Hærs uhyre Størrelse (kun en Tiendedel kunde se Fanerne); om de unge Bønder paa hans højre Fløj, hvis staalfarvede Kofter fik Fjenden til at tro, at her stod Hovedstyrken; om en Sanger, som red foran Hærens Midte og opflammede Valdemars Krigere ved en Kampsang om Svends Forræderi; endelig om et Kornhegn, som i Begyndelsen spærrede for begge Hære og maatte omhugges af Valdemars Fodfolk. Det er om disse Træk, den litterære Strid stod mellem Rigsarkivar A. D. Jørgensen og Prof. Steenstrup. Den første fandt dem besynderlige for en Kamp paa den aabne Hede, og søgte, som allerede omtalt, Forklaringen i at lægge Slaget andet Steds hen. Den anden holdt paa Kamppladsen paa Heden og mente at kunne forlige Sakses Skildring hermed. I det første Punkt stemmer jeg ganske overens med Professoren, Slaget stod paa Heden, dette maa betragtes som en fastslaaet Kendsgerning. I det andet, Striden om Sakses Skildring, maa jeg derimod nærme mig mere til A. D. Jørgensen. Det er i Virkeligheden besynderligt, at Sakse taler om et Vanggærde den 23de Oktober, naar Jydske Lov bestemte, at saadanne skulde være fjærnede fra Markerne Mikkelsdag den 29de September[1]). Hestefodringen lyder ogsaa noget mistænkelig, den ligner meget de sagnagtige Træk, hvormed en senere Tid plejer at udstyre sine Slagbeskrivelser og forklare Udfaldet[2]). Det er dog tilmed næsten utænkeligt, at der i Svends Hær ikke skulde have været en eneste Mand, som vidste, at man ikke maa overfodre Heste, før de skulle gøre et rask Indhug. I et fladt Terræn plejer man desuden at kunne se temmelig

[1]) I dette Punkt følger da ogsaa Rosenørn ganske A. D. Jørgensen.
[2]) Man sammenligne saaledes Mosens Rolle i Slaget paa Falen.

langt bort, især naar det gælder Genstande, som ere hævede noget op over Jordfladen, saa Valdemars Hær maa have været ganske utrolig stor, naar kun en Tiendedel af den kunde se Fanerne. Men værst er det, at vi hos Sakse ingen fyldestgørende Fremstilling faar af, hvad der foregik mellem Hærsamlingen i Randers og Kampen paa Gradehede. Enhver, som læste Sakses Fortælling uden Kendskab til Jyllands Topografi, maatte nødvendigvis faa det Indtryk, at disse to Begivenheder foregik med meget kort indbyrdes Afstand, og der er intet Tegn paa, at vor Forfatter selv havde nogen klar Opfattelse af denne Afstands Størrelse. Dette hænger til en vis Grad sammen med Sakses ejendommelige Fremstillingsmaade; hans Historie er en „Gesta Danorum“, han ophænger den ene store Karton ved Siden af den anden uden at bekymre sig stort om Forbindelsen[1]) og maler sine Billeder i store Træk, nu og da udpenslende en særlig Figur (saaledes Valdemar i Slaget 1151, Esbern Snare paa det andet Vendertog o. s. v.). Begivenhedernes Sammenhæng interesserer ham derimod mindre, Marscher og diplomatiske Forhandlinger skydes til Side, hvor de da ikke rumme særlige Æventyr, kort sagt, hans Bog er en Række Fortællinger, som han for en stor Del har gengivet paa samme Maade, hvorpaa han har modtaget dem. Men hertil kommer, at Sakse aabenbart føler sig meget lidet hjemme i Jylland, og hans mangelfulde Kundskab om Forholdene her træder særlig frem, naar den sammenlignes med hans indgaaende Kendskab til Sjælland og særlig Roskilde. Hans Skildring af, hvorledes Absalon den 9de August flygtede fra Kongsgaarden, gennem „Broen“[2]) til den søndre Port af Korsgangen ved Trinitatis' Kirke og derfra ud af Byen til Fjenneslev, er saa fuldkommen, at en moderne Forsker[3]) derved har set sig i Stand til nøjagtigt at

---

[1]) Dette træder tydeligt frem ved Skildringen af Vendertogene, hvor et „postea“ eller „per idem tempus“ danner en saare nødtørftig Forbindelse mellem Billederne. At søge den kronologiske Sammenhæng ud af saa intetsigende Ord er sikkert meget voveligt.

[2]) Den nuværende Gade „Fondens Bro“.

[3]) Henry Petersen i H. T. 6. R. II, 319 ff.

fastslaa den nu forsvundne Kongsgaards Beliggenhed. Her var nemlig Sakse hjemme, og her kunde Absalon selv pege paa Skuepladsen for sine Oplevelser. Paa samme Maade fortæller Sakse vidt og bredt om Esbern Snares smaa Æventyr mellem Viborg og Randers, meget mere end om Gradekampen; Sagen var, at her var igen Hvideslægten hans Kilde, maaske endog Esbern selv. Men Oplysningerne om Gradehedeslaget ere sammenstykkede af, hvad forskellige Øjenvidner kunde meddele, ja maaske endog af, hvad Folk vidste paa anden, tredje Haand. Om Absalon, om Esbern eller den tidligere omtalte Sakse have deltaget deri, ved vi ikke; hvis den sidst nævnte, som kæmpede ved Djursaa, var hans Fader, er han vel bleven paa Flaaden. Sakse selv, som først skrev sit Værk i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede, maa paa dette Tidspunkt have været meget ung; Selvsyn fattes, og Traditionen med dens sagnagtige Træk havde allerede begyndt at væve sit Slør om Begivenheden, da han fik det Hverv at beskrive den [1]).

Medens A. D. Jørgensen holdt sig til Sakse og ganske saa bort fra det 12te Aarhundredes Kilder, og medens Prof. Steenstrup søgte at forsone de to Parter, indtager jeg derfor det tredje mulige Standpunkt. Jeg holder mig til Passio og Svend Aagesøn, de ere ganske uigendrivelige, og hvad der i Sakses Beretning er uforeneligt hermed, skyder jeg til Side og forklarer det psykologisk ud fra Forfatterens Personlighed [2]).

En indgaaende Skildring af Slaget paa Gradehede er

---

[1]) I min Dom om Knytlingas Beretning samstemmer jeg ganske med A. D. Jørgensen; den gør et konventionelt Indtryk og er sikkert konstrueret af Forfatteren selv.

[2]) Det bedste Bevis paa, hvor ringe Betydning det har, at Sakse ikke nævner Slagpladsens Navn, skønt han aabenbart godt kender det, er at sammenligne det oftere omtalte Slag i 1151 dermed. Heller ikke her giver Sakse noget Navn, men siger om den Aa, som løb mellem de to Hære: „Det er en lille Aa, som man før aldrig havde hørt Tale om, men dette Slag har gjort den navnkundig.“ Først hos Knytlinga og Aarbogen til 1300 faa vi saa at vide, at Aaens Navn var **Gedbæk**.

derfor næppe mulig, bortset fra de faa Træk hos Sakse, som have Sandsynligheden for sig[1]). Forfattere som Both og Rosenørn have ment, at de støttede paa disse og de naturlige Forhold kunde give en Skitse af Kampens Taktik, men som tidligere berørt er dette næppe troligt her saa lidt som i de fleste Middelaldersslag. Den Vold ved Halleraa, som spillede en saa stor Rolle i Boths Beskrivelse, er da ogsaa af Sofus Müller bleven reduceret til at være et ganske almindeligt Anlæg fra den ældre Middelalder, en Vejspærring, som saa mange andre af Nørrejyllands „Diger“ [2]).

Der er ingen Grund til her at komme ind paa de velkendte Momenter, Kong Svends Flugt og Fald[3]), hans Begravelse ved Gradekapellet og den moralske Virkning af Slaget paa Samtiden, som tydelig nok kan læses ud af Bjergstedbrakteaternes Fredssymboler. Hvad der hidtil har staaet som en Gaade ved den jydske Krig 1157, haaber jeg derimod i det foregaaende at have givet en Løsning paa, som jeg selv antager, den eneste mulige Løsning. For mig er Gradekampen en Kamp om Besiddelsen af Viborg[4]), ved hvilken ejendommelige Naturforhold som Gudenaaens Løb sandsynligvis ere komne til at gribe ind. Og naar Talen er om denne Begivenhed, Introduktionen til, hvad man plejer at kalde Danmarks Storhedstid; den Tid, da Folket atter samledes og vendtes mod store fælles Opgaver, da Selvtilliden atter vaktes og dog samtidig holdtes i Tømme af en sund real Sans, turde et beskedent Bidrag dog ikke være for beskedent til at kunne gøre Krav paa Historikerens Opmærksomhed.

---

[1]) Jfr. Blicher: „Jeg har raadført mig med Saxo, men den gode Mand har ikke været stærk i Jyllands Geografi“ (Oldsagn fra Alheden i Saml. Nov. I, 12).

[2]) Vor Oldtid, p. 632.

[3]) I den ældre Lundegavebog (Weekes Udg. p. 270) staar der under den 23de Oktbr., at Kong Svend Erikssøn blev dræbt „cum multa strage suorum“.

[4]) Henry Petersen har aabenbart haft Øje herfor, se en henkastet Bemærkning i Aarb. f. n. O. o. H. 1887, p. 82.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Professor Søren Bloch Thrige, tidligere Rektor ved den lærde Skole i Haderslev og, efter sin Afsættelse fra dette Embede under Krigen 1864, Bestyrer af Haderslev Læreres Skole i København, døde 1. Juli 1901, over 81 Aar gl. Han havde i sin Ungdom været en af de i alt Fald meget faa Danske, der var Deltagere i Rankes Seminarieøvelser i Berlin, men naaede dog ikke til nogen selvstændig videnskabelig historisk Produktion. Hans største Arbejde var *Danmarks Historie i vort Aarhundrede*, 1.—2. D. (1889), et Værk, der indeholder en god Oversigt; dernæst har han forfattet forskellige Skolebøger, især behandlende Oldtidens og Nordens Historie, der i sin Tid betegnede et ikke ringe Fremskridt og vandt stor Indgang, den om Oldtiden ogsaa ved Universitetet, men senere ganske vist ikke svarede til de nyere Fordringer, samt *Verdenshistoriske Smaaskrifter*, 1.—2. Bd. (1893—95), af populær Art; endelig var han 1878—79 Udgiver af *Historisk Aarbog*, et Tidsskrift, der indeholdt en Række værdifulde Afhandlinger.

I Hans Forssell, som døde 2. August 1901, har Sverige saa kort efter Alin mistet en anden af sine mest fremragende Historikere. Forssell er født 1843, og allerede 1869 udkom første Del af hans *Sveriges inre historia från Gustaf den Förste*, hvori han efter sin Plan vilde følge den svenske Stats Udvikling fra Reformationstiden ned gennem Aarhundrederne. Værket var bygget over vidtomfattende Studier, især i det svenske Kammerarkiv, som i sin Rigdom paa Regnskabssager fra det 16. Aarh. langt overgaar vore Arkiver, og det store Stof var af Forf. udbyttet med al den kritiske Forsigtighed, som statistisk Materiale fra saadanne Tider kræver. Paa dette Grundlag skildrede han fint og skarpt den store Omvæltning, der med Gustav Vasa foregik i Statslivet, det nye Kongevældes Opbyggelse og dets Forhold til Kirken, Aristo-

kratiet og Folket. Fortsat vilde dette Skrift være blevet et Førsterangsværk inden for Nordens historiske Litteratur, og Forssells vide Blik og den Fordybelse i de forskelligste Sider af det historiske Liv, hvorom hans mindre Arbejder (delvis samlede i *Studier och Kritiker*, 1875) bærer Vidne, vilde være kommen det til gode, ikke mindre hans livlige Deltagelse i Samtidens politiske og økonomiske Liv. Men netop det sidste kaldte ham bort fra Historien. I 1875 blev han Finansminister, og da han 1880 opgav denne Stilling, fik han det høje Embede som Præsident for Kammerkollegiet. Saaledes blev første Del af Sveriges indre Historie staaende som en Torso, og F. maatte nøjes med at offentliggøre en Del af det store Materiale, han havde indsamlet til Oplysning af det 16. Aarhundrede. I ny og næ vendte han dog tilbage til historiske Studier. Hans Optagelse i det svenske Akademi gav ham Anledning til at skildre Forgængeren Fryxell (1881), Aaret efter en ældre Historiker, Erik Benzelius. Senere droges han mere henimod den nyeste Tid og gav en indgaaende Levnedsskildring af Karl Johans Udenrigsminister Wetterstedt (1888), ligesom han polemiserede mod Alins Fortolkning af Kielerfreden (1895). Siden 1892 var F. Medlem af det danske Videnskabernes Selskab. *Kr. E.*

24. April 1901 døde titulær Professor, Docent i nordisk Sprog- og Oldforskning ved Lunds Universitet Sven O. M. Söderberg. Den dygtige og samvittighedsfulde Lærde omfattede med lige Interesse Sprogforskningen og Arkæologien og var Bestyrer af Universitetets historiske Museum og Myntkabinet. Söderberg blev kun 52 Aar gammel og efterlod sit store Værk *Ölands Runinskrifter* (1900) ufuldendt. *Joh. Stp.*

Mandell Creighton, Biskop af London, døde 14. Jan. 1901, omtr. 58 Aar gl. Foruden til mindre historiske Arbejder var han Forfatter til *A History of the Papacy during the period of the Reformation*, V. 1—5 (1882—94), et Værk, der tager sin Begyndelse fra det store Skismas Tid og navnlig har sin Styrke i Skildringen af det 15. Aarh.; desuden var han Medstifter 1886 og Redaktør indtil 1891 af *The English Historical Review*, hvorved der er skabt et Midtpunkt

for den engelske historiske Forskning i Lighed med den franske Revue historique og det tyske Historische Zeitschrift.

Bernhard Erdmannsdörffer, Professor ved Universitetet i Heidelberg, er død 1. Marts 1901, 68 Aar gl. Han indtog en særdeles fremragende Plads blandt Tysklands Historikere, baade ved sin Grundighed, sin Upartiskhed og sin livlige Fremstilling. Særlig havde han lagt disse Egenskaber for Dagen i sit Hovedværk: *Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich's des Grossen 1648—1740,* 1.—2. Bd. (1892—93), der hører til de allerbedste Arbejder i den Samling, Oncken's Allgemeine Geschichte, i hvilket det fremtraadte, og skildrer Tysklands indre og ydre Forhold med stor Paalidelighed og den roligste Dom. For dette Værk erholdt han 1892 af Kejser Vilhelm den saakaldte Verdunpris, hvilket vakte en betydelig Opsigt, da man deri saa en tilsigtet Forbigaaelse af Heinrich von Sybel som Bismarcks Tilhænger. Af hans andre Arbejder skal nævnes hans Biografi af *Graf Georg Friedrich v. Waldeck* (1869), en af den store Kurfyrstes Statsmænd, og hans sidste lille Skrift, en fin og tiltrækkende Biografi og Karakteristik af *Mirabeau* (i Monografien zur Weltgeschichte, 1900). Til hans Efterfølger som Professor i Heidelberg er udnævnt Erich Marcks, hidtil i Leipzig.

Den franske Historiker, *F.-T. Perrens*, er død 4. Febr. 1901. Han sysselsatte sig i sin tidligere Tid mest med Frankrigs Middelalder (*La Démocratie en France au moyen âge,* T. 1—2, 1873; *Étienne Marcel,* 1875), men vendte sig derefter til Italiens Historie; hans Hovedværk er *Histoire de Florence*, der i 9 Bind (1877—90) behandler Firenze's Historie fra Stadens ældste Tid til 1531 og var det første større Arbejde herom; hertil sluttede sig et mindre Skrift: *La Civilisation Florentine du 13. au 16. siècle* (1893).

23. April 1901 døde Biskop i Oxford Will. Stubbs. Stubbs, der var født 1825, havde oprindelig været Præst, blev derefter Bibliothekar ved det ærkebiskoppelige, righoldige Bibliothek i Lambeth (London), 1866 Professor i Historie i Oxford, men vendte atter tilbage til Kirkens Tjeneste, blev

1884 Biskop i Chester, 1888 i Oxford. Hans store Ry som den lærdeste, mest methodisk uddannede af Nutidens Historikere i England skyldes hans Udgaver af Kilder fra Middelalderen og hans Forfatningshistorie. I den af Master of the rolls ledede Række af middelalderlige Kilder — som i Kritik og Omhu i det Hele saa lidt kan maale sig med den tilsvarende tydske, de af Pertz og hans Efterfølgere ledede Monumenta — har Stubbs paa mønsterværdig Maade udgivet en Del Historieskrivere fra det 12te og følgende Aarhundreder, saaledes Benedictus abbas, Roger af Hoveden, Radulf de Diceto, Walter af Coventry. I Fortalerne til denne Snes Bind vil man jævnlig finde fortrinlige Skildringer af Mænd og Tider. Ypperst blandt hans Arbejder er dog det i mange Oplag udkomne Værk *The constitutional history of England in its origin and development* (3 Bind). Som Stubbs i sin Udgivervirksomhed var en Lærling af tydsk Videnskabelighed, mærkes i dette iøvrigt saa selvstændige Værk nogen Afhængighed af enkelte tydske Forfattere — og desværre har Forf. ingen Kjendskab til nordiske Kilder — men iøvrigt er det et overordentlig righoldigt Arbejde, som for mange Afsnits Vedkommende giver en almindeligere Fremstilling af Englands Historie og ikke blot af Forfatningslivet. Hertil slutter sig den i 8 Oplag udkomne Bog *Select charters and other illustrations of English constitutional history,* der har faaet stor Betydning for det forfatningshistoriske Studium i England og Udlandet. *Joh. Stp.*

I afdøde Alins Sted er til Skytteansk Professor i Upsala udnævnt Professor i Historie ved det derværende Universitet S. J. Boëthius.

Af de planlagte svenske Provinsarkiver er i Løbet af Aaret 1900 aabnet det første, *Landsarkivet i Vadstena* med den tidligere Hofintendant Lars Örnberg som Forstander.

Den bekendte østrigske Historiker og Diplomatiker Theodor v. Sickel har fratraadt sin Stilling som Forstander for *det østrigske Institut for Historieforskning i Rom*, hvor han havde virket til stor Gavn ved Udnyttelsen af Vatikanerarkivet,

og er blevet fulgt af Professor i Innsbruck Ludvig Pastor, bekendt ved sine Skrifter om Pavedømmets Historie.

Af *De danske Runemindesmærker, undersøgte og tolkede af* Ludv. F. A. Wimmer. *Afbildningerne udførte af J. Magnus Petersen*, er 2det Bind udkommet (Kbh., 1901); det er tilegnet Professor Dr. Edvard Holm. Forf. omhandler heri Runestenene i Jylland og paa Øerne (undtagen Bornholm, der indtager en Særstilling). De jydske Runestene er omtrent tre Gange saa mange i Antal som Øernes (71 mod 25), og Hovedmængden af dem skriver sig mærkelig nok fra Tiden nærmest før og efter Aar 1000, fra hvilken Tid netop kun nogle enkelte Stene fra Øerne kjendes. Til Gjengjæld have Øerne en mærkelig Gruppe Runestene fra Vikingetidens Begyndelse i det 9de Aarh.s første Fjerdedel, da Jylland netop ingen Runestene har at opvise. Omkring 1025 ophører i Jylland den Skik at rejse Runestene over afdøde temmelig pludselig; paa Øerne findes enkelte interessante Stene fra den senere Del af Aarhundredet. Saaledes spænde Undersøgelserne i dette Bind over dansk Kulturliv gjennem tre Aarhundreder. Ved Prof. Wimmers enestaaende Kjendskab til disse Mindesmærker, hans sproghistoriske Viden og skarpsindige Tolkning samt ved de udmærkede Afbildninger er Bogen et Hovedværk til Kundskab om Oldtiden, og enhver Dansk maa glæde sig ved, at Forf. er skredet saa langt frem mod dets Afslutning.

Joh. Stp.

For tre Aar siden udgav Overretssagfører Chr. Kier i Aarhus en Bog, *Edictus Rotari. Studier vedrørende Langobardernes Nationalitet*, der gik ud paa at vise, hvor nær den langobardiske Ret stod de nordiske Landes Ret; særlig nær synes Slægtskabet at være med de götiske Stammers Ret og allermest med dansk Ret. Heraf maatte man da formentlig atter slutte, at de til Italien indvandrede Langobarder vare en nordisk og ikke en tydsk Folkestamme. Bogen var Gjenstand for en udførlig, meget rosende Redegjørelse af den franske Videnskabsmand R. Dareste i Nouvelle Revue historique de droit français et étranger (V. XXIV); en bekjendt norsk Retshistoriker (A. T. i Tidsskrift for Retsvidenskab, D. XIII) hilsede

den ligeledes som et meget fortjenstfuldt Skrift, der havde aabnet en ny Udsigt ind til den nordiske Oldtids Retsforfatning. Af Prof. M. Pappenheim i Kiel er derimod Kiers Bog bleven stærkt angrebet og dens Resultat forkastet (i en Anmeldelse i Zeitschrift f. Rechtsgeschichte XXI. German. Abth.). Tidligere end den danske Forfatter havde den bekjendte østerrigske Retshistoriker J. Ficker i sit store Værk „Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte" hævdet, at langobardisk Ret var beslægtet med nordisk, men han havde især henvist til Gotlands gamle Ret og Gulathingsloven. Med fuld Anerkjendelse af det fortjenstfulde i Kiers Bog har Ficker taget til Orde for sin Opfattelse i en længere Afhandling Das langobardische und die scandinavischen Rechte (i Mittheilungen des Instituts f. oesterreichische Geschichtsforschung, Th. XXII). Herpaa har atter Kier svaret i et nyt Skrift *Dansk og langobardisk Arveret. En retshistorisk Undersøgelse* (Aarhus, 1901). Uden at fælde nogen Dom om det omstridte Spørgsmaal kan det om Forf.s sidste Skrift udtales, at det afgjort ikke staar tilbage for det tidligere, men kaster klarere og skarpere Lys over flere Sider af Opgaven.

Joh. Stp.

Professor Kr. Erslev har som Frugt af mange Aars Studier udgivet: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning* (Kbh., 1901). Værket, der tillige fremtræder som 2den Del af hans *Danmarks Historie under Dronning Margrethe og Erik af Pommern,* kaster nyt Lys over alle de forskellige Sider af Eriks Historie; med skarp Kritik og klar Fremstilling forener det en original og indgaaende Forstaaelse af Kongens skandinaviske, sønderjydske og indre danske Politik.

Carl Bruuns Værk: *Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner* er nu efter Forfatterens Død bragt til Afslutning, idet Dr. P. Munch paa Grundlag af hans Samlinger har ført Fremstillingen ned til 1807 (Kbh., 1901). Den afdødes Enke Fru Henriette Bruun har tilføjet et Register.

I Decbr. 1899 dannedes i Upsala *Kyrkohistoriska För-*

eningen med det Formaal at virke for Kendskaben til Sveriges Kirkehistorie, navnlig gennem Udgivelsen af et *Kyrkohistorisk Årsskrift.* Af dette er udkommet 1. Aarg., udgivet af Professor i Kirkehistorie i Upsala Herman Lundström (Upsala, 1900). Af de deri indeholdte Afhandlinger skal særlig nævnes: Schück, *Svenska Pariserstudier under medeltiden*; Lundström, *Hvilka äro våra äldsta domkapitel?,* og Aurelius, *Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen.*

Professor Martin Weibull i Lund og hans Søn Docent, Dr. Lauritz Weibull har paabegyndt Udgivelsen af *Historisk Tidskrift för Skåneland (Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm),* af hvilket hidtil er udkommet 1. Binds 1.—2. Hæfte (Lund, 1901). Af de deri indeholdte Afhandlinger skal nævnes L. Weibulls *Bildhuggare och träsnidare i Lund och Malmö under renaissancen*, og afdøde Sven Söderbergs *Undersökningar vid Falsterbo.* Det skal bemærkes, at da der i Forvejen findes et dansk Tidsskrift, som behandler Bornholms Historie, nemlig *Fra Arkiv og Museum,* kunde det svenske Tidsskrift vel allerede af denne Grund have set bort fra, at Bornholm før 1660 regnedes for at høre til de skaanske Provinsers Omraade.

Paa Lunds Domkirkes Bekostning er begyndt Udgivelsen af *Diplomatarium dioecesis Lundensis*, *Lunds Ärkestifts Urkundsbok* ved Dr. Lauritz Weibull. Det skal indeholde en saa vidt muligt fuldstændig Samling af de Middelalders Aktstykker, som vedrører det under Ærkebispen og Kapitlet i Lund lydende Ærkestift; Materialet bliver væsentligt hentet fra Rigsarkiverne og Bibliotekerne i Stockholm og København, Vatikanerarkivet og tyske og hollandske Stadsarkiver. Hidtil er udkommet 3. Bds 1. Hæfte, omfattende Tiden 1421—42, i hvilke Aar Ærkebispestolen beklædtes af Peder Lykke og Hans Laxmand. Lunds Ærkesædes Diplomatarium udgør en Afdeling af et større Hele: *Monumenta Scaniæ historica*, af hvilket med det første tillige vil udkomme 1. Bind af Malmø Stads Diplomatarium.

Professor i Upsala H. Schück og Forfatteren Oscar Levertin har paabegyndt Udgivelsen af *Svenska Memoarer*

och Bref. De udkomne 2 Dele (Stockh., 1900) indeholder Oberst Brelins Optegnelser (fra 1809—18), Rigsraaden og Digteren Johan Gabriel Oxenstiernas Selvbiografi (for 1786—88), Ærkebisp Uno v. Troils Selvbiografi (for 1770erne) samt Bibliotekar C. C. Gjörwells Familiebreve (1790—1811).

Charles Gross, Professor ved Harvard Universitet i Massachusetts, har udgivet: *The sources and litterature of English history from the earliest times to about 1485* (London, 1900). Det omfattende Værk svarer paa en udmærket Maade for Englands Vedkommende til Dahlmann-Waitz's og Monods historiske Bibliografier for Tysklands og Frankrigs, idet det giver en systematisk Udsigt over Kilderne og Litteraturen til Englands, Wales' og Irlands Historie i Middelalderen; navnlig er Eftertrykket lagt paa Kilderne og Hensyn ogsaa taget til Haandskrifter. Tll mange af Titlerne er endda føjet Noter, der forklarer Bøgernes Indhold eller bestemmer deres Værdi.

Under Ledelse af G. Carducci og V. Fiorini er paabegyndt en ny Udgave af *Muratori's Rerum Italicarum Scriptores.*

Af Vigtighed vil blive den af de tyske Historikere Professor G. v. Below (Marburg) og Privatdocent F. Keutgen (Jena) paabegyndte Udgivelse af *Ausgewählte Urkunden zur Deutschen Verfassungsgeschichte.* Det hidtil udkomne 1. Bd. (Berlin, 1901) omhandler Stæderne og viser, at Udtrykket Forfatningshistorie vil blive taget i vid Forstand, idet det foruden Aktstykker om Stadsforfatningens Oprindelse og Stadsretterne ogsaa har Afdelinger om Forvaltningen, Handel, Haandværk og Lav, Gejstligheden, Herrer og Naboer samt Hansen, alle omfattende Tiden fra det 10.—15. Aarh. 2. Bd. skal behandle Territoriernes, 3. Bd. Rigets Forfatning.

Det store og betydningsfulde Værk: *Allgemeine Deutsche Biographie*, redigeret af Friherre R. v. Liliencron, er nu for sin Hovedrækkes Vedkommende bragt til Afslutning med det 45. Bd. Hvor stort det har været anlagt, fremgaar allerede deraf, at det efter Oplysninger i Fortalen til sidste Bind indeholder 23273 Artikler og har haft 1418 forskellige Medarbejdere. Der er imidlertid straks begyndt en mindre Sup-

plementrække, som da Værket, forskelligt heri fra Dansk biografisk Lexikon, ikke har behandlet nulevende Personer, skal give Levnedsbeskrivelser af dem, der er døde under Værkets Udgivelse, samt tillige andre Tilføjelser.

Den engelske Cromwelllitteratur har for Tiden en mærkelig rig Periode; fra forskellige Sider er fremkommet det ene betydningsfulde Værk efter det andet. Forrest i Rækken mellem de paa dette Omraade virkende Forfattere bør nævnes S. R. Gardiner. Trods svag og sygelig arbejder han utrætteligt hen til Afslutningen af sit Livs Gerning, Fremstillingen af Englands Historie i det 17. Aarhundrede indtil Restaurationen. For faa Maaneder siden har han udgivet 3dje Bd. af *History of the Commonwealth and Protectorate* (London, 1901), der omfatter Aarene 1654—56. Beundringsværdigt ved udtømmende Kildestudium og skarpsindig Kritik, om end ikke ved Komposition, kaster det nyt Lys over mange Forhold, baade i den indre og ydre Politik. Med Hensyn til den første er det Cromwells første Parlament og derefter hans parlamentsløse Periode, det behandler. Gardiners Hovedtanke her er den, at Cromwell vel af Hjertet haabede paa den Dag, hvor han kunde vende tilbage til en streng lovlig Styrelse, men ikke formaaede at besejre de Vanskeligheder, der stillede sig i Vejen herfor, og som først og fremmest beroede paa Forskellen mellem hans Ideal, en Regering, der var i Hænderne paa de bedste og derfor ogsaa paa ham selv og virkede for det godes Sejr, særlig Tolerancen og Moralen, og saa det modsatte Ideal, Regeringen i Hænderne paa Folkets udvalgte Repræsentanter. Og til Virkeliggørelsen af hans Ideal havde Forholdenes Udvikling ført det med sig, at han maatte søge sin Støtte hos Hæren. Kampen mellem ham og Parlamentet fik herved til Midtpunkt Kontrollen over Hæren. Heraf fulgte saa hans Opløsning af det, hans ulovlige Fremgangsmaade mod Modstandere, Militærstyrelsen gennem Generalmajorerne, hvilket atter havde til Virkning en stigende Misfornøjelse med Protektoratet. Ogsaa i den ydre Politik var hans Formaal store og omfattende; han vilde gøre sig til Protektor for den protestantiske Verden, jævnsides med at fremme Englands

Magt og Handel, men det skortede ham paa tilstrækkeligt Kendskab til Europas politiske Forhold. Jævnsides med denne Del af sit store Værk har Gardiner tilmed udgivet en omarbejdet Udgave af en tidligere mindre Biografi: *Oliver Cromwell* (1901). Næst efter Gardiner er i dette Øjeblik C. H. Firth uden Tvivl den originaleste Cromwellforsker; i Samlingen *Heroes of the nations* har han udgivet: *Oliver Cromwell and the rule of the Puritans* (1900). Af stor Interesse er ogsaa den bekendte Politiker og Kritiker John Morley's *Oliver Cromwell* (1900); det er ikke saaledes som de hidtil nævnte Værker støttet paa selvstændige Kildestudier, men fængsler i høj Grad ved sin udmærkede Fremstilling og fine psykologiske Forstaaelse saa vel af Personer som af aandelige Tilstande.

H. Hüffer, bekendt ved en Række Arbejder over Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundredes Historie, har begyndt Udgivelsen af *Quellen zur Geschichte des Zeitalters der französischen Revolution*, der er bygget paa over 30aarig Forskning i europæiske Arkiver. Der er udkommet 1. Bd., indeholdende Kilder til Krigens Historie 1799—1800 (Leipzig, 1900).

Professor Alfred Stern (Zürich) har udgivet 3dje Bind af sin i dette Tidsskrift tidligere omtalte *Geschichte Europas 1815—71* (Berlin, (1901). Bindet begynder med en Udsigt over Ruslands indre Forhold under Alexander I og skildrer derefter Nikolaj I's Tronbestigelse og Decemberoprøret, Kejserens udenrigske Politik og hans Forbindelse med England og Frankrig i det orientalske Spørgsmaal 1827. Efter et Blik paa Cannings Indgriben i Portugals Anliggender og hans Død, fremstilles derpaa Navarinobegivenhederne, den russisk-tyrkiske Krig 1828—29 og Anerkendelsen af Grækenlands Uafhængighed 1830. Herefter vender Skildringen sig til Vesteuropas Forhold: de tyske Staters indre Tilstande i Slutningen af 20erne, Stridighederne paa den pyrenæiske Halvø, Katolikernes Emancipation i England 1829 og endelig Karl X's Regering i Frankrig. Herved har Forf. naaet at føre Skildringen af alle de europæiske Hovedlandes Historie frem til Julirevolutionen;

for Belgiens, Nederlandenes og de skandinaviske Staters Vedkommende vil han tage Tiden fra 1815 op som Indledning til deres senere Historie i de følgende Bind. Den foreliggende Del af det stort anlagte Værk besidder i fuld Grad sine Forgængeres Fortrin: en klar Fremstilling, bygget paa et overordentligt grundigt Studium af hele den saa omfangsrige trykte Litteratur i Forening med et udstrakt Kendskab til hidtil ufremdragne Arkivalier fra alle Europas Hovedarkiver; baade herved og ved en kyndig Kritik er det lykkedes ham paa mange Punkter at bringe nyt frem, samtidigt med at han giver en saa indgaaende Oversigt, som man ikke hidtil har besiddet.

Forskellige Forhold ved den danske Hofstat i det 16. Aarhundrede,

særlig dets anden Halvdel.

Af

Emil Madsen.

Den Lyst til Pragt og Glans i det daglige Liv, der ved Siden af Begærlighed efter Magt var et Karaktertræk hos mange Konger og Fyrster i Middelalderen og ofte gav deres Slægtninge og undergivne Anledning til Bestræbelser efter at tilrane sig Herredømmet, kunde vanskelig finde nogen fuld Tilfredsstillelse i Boligernes Størrelse, Indretning og Udsmykning, i Bohavet, Klædedragten og Maaltidernes Anordning. Tilfredsstillelsen maatte hovedsagelig søges i Fornemheden og Talrigheden af de Personer, som til daglig Brug omgav Kongen eller Fyrsten og var hans Tjenere. Hertil kom endnu, at Hensynet til egen Sikkerhed samtidig med at bevirke, at Boligerne fortrinsvis var indrettede paa Forsvar og ikke paa Bekvemmelighed, nødvendiggjorde et talrigt Følge, der altid befandt sig i Kongens eller Fyrstens Nærhed.

Hofstaterne var derfor ved Middelalderens Slutning saa vel herhjemme som udenlands talrige. De var tillige

vel ordnede, idet de var inddelte i Klasser og Grupper, af hvilke enhver havde sit særskilte Virksomhedsomraade, og de besad ved overordnede og trinvis underordnede en Leddeling omtrent som den, der fandtes i Krigsmagten.

Disse Tilstande varede, indtil særlig Skydevaabnenes Forbedring forandrede Forholdene. Det blev da umuligt at opnaa Sikkerhed ved de tidligere Midler. Hensynet til Sikkerhed svandt mere og mere i Betydning, hvad der først gav sig til Kende i Bygningsmaaden af Slottene og Borgene. Paa Hensynet til Bekvemmelighed og en pragtfuld Udstyrelse baade i det ydre og indre af dem kunde der nu lægges større Vægt. Efterhaanden forandredes ogsaa Hofstaternes Præg; men i denne Retning gik Forandringerne betydeligt langsommere.

Herhjemme viste Forandringerne sig endnu i Christian III's Tid kun i nogle forholdsvis mindre fremtrædende Enkeltheder. Hoffets daglige Liv og Tilvejebringelsen af Hofstatens Fornødenheder var næppe synderlig forskellige fra, hvad de havde været i Slutningen af Middelalderen. Under Frederik II var Forandringerne betydeligere, saaledes at den egentlige Overgang fra Middelalderen til den nyere Tid i, hvad der angaar Hofstaten ligesom i mange andre Forhold, egentlig først fandt Sted under ham; dog forblev den hele formelle Ordning og dermed ogsaa Hofstatens Inddeling i Klasser og Grupper omtrent uforandret, baade til Slutningen af det 16. Aarhundrede og endnu langt ind i det 17.; men, idet den gamle Tid under Frederik II mødtes med den nyere, blev Hofstaten i hans og en Del af Christian IV's Tid baade talrigere, fornemmere og pragtfuldere, end den nogen Sinde før havde været.

Ved en nærmere Betragtning af Hofstaten, som den

den Gang var, maa der imidlertid gøres Rede for, hvad der egentlig skal forstaas ved Betegnelsen Hofstaten.

I og for sig skulde dette synes let; men i Virkeligheden er det vanskeligt, da faste Holdepunkter for en stor Del mangler, især paa Grund af, at mange Benævnelser paa Stillinger og Vilkaar netop vekslede stærkt i det 16. Aarhundrede og derhos endog paa samme Tidspunkt ikke er brugte paa ganske ensartet Maade. Nogen Vilkaarlighed i Betragtningen kan derfor ikke undgaas.

Dette gælder saaledes ved Afgørelsen af, hvorvidt de militære, som i den anden Halvdel af det 16. Aarhundrede, det Tidsrum, som her i Særdeleshed haves for Øje, behøvedes i stadigt stigende Antal i den kongelige Tjeneste, bør henregnes til Hofstaten eller ikke. Det vil erindres, at den Udvikling af Artilleriet og Søværnet, som fandt Sted, tillige med forskellige andre Omskiftelser, bragte den Andel i Udredningen, som Bisperne, visse Lensmænd og Adelsmænd samt Købstæderne havde haft i Middelalderen, til omtrent ganske at forsvinde, saaledes at næsten alt det Artilleri og det Søværn, som skulde tjene til Rigets Forsvar, blev at udrede af Kongen. I den ældre Tid havde Kongen kun haft i fast Tjeneste det forholdsvis ringe Antal af Personer, der behøvedes til den lille Del af Udredningen, der paahvilede ham personlig. Nu, da hele Udredningen blev hans Sag, voksede Personalet stærkt, medens det endnu ikke stod klart, hvorvidt det ligesom tidligere skulde betragtes som en Del af Hofstaten eller som udskilt fra denne. En vis Uklarhed fremtræder herved. Mange Personer, der hørte til Artilleriet og Søværnet, og som efter vor Tids Betragtning virkede i Statstjenesten og ikke i Hoftjenesten, findes derfor stadig opførte i Hofstaten. Hvad der kan

tjene til Oplysning om dem, er dog for en stor Del alt fremdraget tidligere[1]), og de kan her derfor ganske lades ude af Betragtning.

Noget lignende gælder de saakaldte „pensionerede“, dog ikke i lige saa vid Udstrækning. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede forstodes der hovedsagelig ved hin Betegnelse de udenlandske Krigsmænd, som mod et aarligt Vederlag og under flere eller færre indskrænkende Betingelser havde forpligtet sig til at gøre Tjeneste i Krig med en af dem tilvejebragt Styrke, naar de paakaldtes. Efterhaanden som Fodfolkets og især Rytteriets Bevæbning og Ordning forandredes, blev et større Antal af pensionerede mindre nødvendigt. De blev derved færre, men vedblev dog at forefindes i hele det 16. Aarhundrede. Enkelte af dem stod i særdeles Yndest hos Frederik II og synes fra først af at have staaet paa en ret venskabelig Fod med ham, i det mindste ved Sammenkomster i Udlandet. Den fra Syvaarskrigen bekendte Jürgen v. Holle skrev saaledes til Kongen den 9. Sept. 1560[2]): Min ædle, velbyrdige, naadige Herre Grev Günther til Schwarzburg og jeg, samt andre gode Mænd, har endnu en Tid lang været opfyldte af Erindringen om deres kongelige Majestæts Mildhed og Erindringen om, at deres Majestæt naadigst behagede at drikke os til[3]). En enkelt, Oberst Idel v. Kirchberg, synes endnu i Christian IV's Tid at have kunnet glæde sig ved en særdeles Gunst, idet han indkaldtes til at overvære Kroningen 1596 og fik Tærepenge i den Anledning[4]). Men

---

[1]) Se Afhandling om Artilleriet i Hist. Tidsskr. 7. II. 135 flg.
[2]) Fra et Sted, der er kaldt Gronde (Grende?).
[3]) Krigsarkivet, Fr. II, Pk. Nr. 4.
[4]) Rtm. Regnsk. 1596–97. 249.

i det Hele taget tabte disse Personers Betydning sig efterhaanden henimod Aarhundredets Slutning, saa at der næppe er Anledning til at dvæle ved dem.

Derimod indtraadte samtidig med, at de militære pensionerede blev færre, flere og flere Personer, hørende til andre Livsstillinger, i de pensioneredes Klasse, og til dem maa der tages Hensyn ved en Betragtning af Hoffet. Særlig gælder dette de mange Jurister af fremmed Herkomst, der som kongelige Raader benyttedes i udstrakt Grad især i Christian III's og en stor Del af Frederik II's Tid ved Forhandlingerne i Udlandet angaaende de da i rigelig Mængde forekommende og ofte højst forviklede, politiske Sager, foruden undertiden ogsaa i indenlandske Anliggender. Nogle af disse Raader kom omtrent aldrig til Danmark, men opholdt sig stadig i Udlandet. Andre boede derimod her og fik tillige med deres Folk ofte Underhold ved Hoffet, og disse gik da ogsaa i Reglen ud af de pensioneredes Klasse og ind i den egentlige Hofstat.

Samtidig indtraadte ogsaa en forandret Brug af Betegnelsen pensionerede, idet den ogsaa anvendtes paa Personer, som var i virkelig Hoftjeneste, i Christian III's Tid, sjældent senere, stundom med den Bibetydning, at de i Øjeblikket var fritagne for Tjeneste. I Rentemesterregnskabet 1559 findes saaledes Torbern Bilde, der samtidig synes nævnt som Kongens Kammerjunker[1]), opført som modtagende Pension sammen med fremmede Høvedsmænd, Ritmestre og Doctores i Kejserretten. I Regnskabet 1592—93 nævnes blandt de pensionerede

---

[1]) Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet, 1873—76. 152.

Jørgen Svave med Vedtegning, at han ikke skulde være daglig til Tjeneste, men lade sig bruge inden- og udenlandsk, naar han tilsagdes[1]).

De pensioneredes Stilling fremstiller sig derhos yderligere som uklar, idet der ikke sjældent findes opført i Regnskaberne forskellige, der fik Pension eller Tjenestepenge („Dienstgeld"), uden at deres Forpligtelser med Hensyn til Deltagelse i Hoftjeneste nærmere kan angives. Som Eksempler paa saadanne kan nævnes den bekendte Maler eller Kontrafejer Melchior Lorichs, som var i Kongens Tjeneste fra ca. 1580 til 1583, og fra hvis Haand der haves et vel udført Portræt af Frederik II[2]), og Tyge Brahe, der, efter at han fra ca. 1572 til 1574 havde været Hofjunker[3]), den 18. Februar 1576 blev antagen i Pension[4]), den 23. Maj samme Aar forlenedes med Hveen[5]), og derpaa i lang Tid findes opført i Regnskaberne som modtagende Pension eller „Dienstgeld".

Tilsidst findes Udtrykket Pension ogsaa brugt ganske i Nutidens Betydning om Understøttelse til Personer, der

---

[1]) Af Rtm. Regnsk. 1594—95 ses Jørgen Svave i Overensstemmelse med Vedtegningen at være befalet sendt til Østerrig for at indfordre en Pengesum, der var betroet en Mand til at købe ungarske Heste. Han maa formentlig være den Jørgen Svave til Harreslev Gd. i Fyen m. m., der var Sønnesøn af en Broder til den bekendte Peder Svave (jvf. Sandvig, Peder Svave, Kbh. 1777. 36).

[2]) Gengivet i Kunst, 2. Aargang. Kunstens Hist. i Danm. 49.

[3]) Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 158.

[4]) Rtm. Regnsk. 1576. 131.

[5]) Kanc. Brevb. Tyge Brahe begyndte at holde offentlige Forelæsninger i Kbh. i Sept. 1574 og opholdt sig 1575 i Udlandet.

paa Grund af Alder eller Svagelighed var afgaaede fra Hoftjeneste[1]).

Manglen paa Adskillelse mellem Hof- og Statstjeneste bevirkede, at det underordnede Personale i Kancellierne og Rentekamret stadig findes opført i Regnskaberne som hørende til Hofstaten. Her er der dog næppe Anledning til at inddrage det videre i Betragtningen, da det danner en ganske særlig Gruppe.

Derimod er der allerede i Datiden skelnet ret nøje mellem Hofstatens Folk og de saakaldte Slotstjenere, der vel undertiden kunde spille en vis Rolle i Hoflivet og i mange Henseender var undergivne Kongens Forsorg, men som dog aldrig synes betragtede som henhørende til Hofstaten, lige saa lidt som Lensmændene paa de kongelige Slotte, selv ikke dèr, hvor Hoffet jævnlig opholdt sig, saaledes end ikke Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot.

Slotstjenerne paa et Slot var den derværende Lensmands undergivne, og de i Hoftjenesten styrende havde i Almindelighed ingen Myndighed over dem. Betegnelsen omfattede ikke Lensmandens og hans paa Slottet værende Families personlige Tyende, derimod det ofte meget store Antal af Personer, der var Lensmandens Hjælpere i hans Virksomhed dels som Slottets militære Befalingsmand, dels som den Embedsmand, der forestod de talrige administrative Forretninger angaaende Slottet og Lenet, deriblandt en vidtløftig Regnskabsføring, og endelig som den, der ledede det til Slottet hørende Avlsbrug. En Mængde Betegnelser paa de forskellige Slotstjenere forekommer i hin Tid, og da nogle af dem ogsaa findes

---

[1]) Det findes f. Eks. brugt paa denne Maade 31. Jan. 1599. Sj. Reg.

brugte om Personer, som hørte til Hofstaten, er det nødvendigt at nævne, hvem der i Almindelighed var Slotstjenere. Der fandtes saaledes vistnok paa ethvert Slot, bortset fra dem, som udgjorde dets militære Besætning, en Slotsfoged, en Ridefoged, en Slotsskriver med en eller flere Underskrivere, saaledes stundom en saakaldet Kornskriver, derhos en Redesvend[1]), en Borgekok eller Huskok med Underkok og Drenge, en Bager, en Brygger og en Kældersvend, ligeledes med underordnede. Hertil kunde saa efter Omstændighederne komme Portnere og Vægtere, Fogedsvende, Urtegaardsmænd og Urtegaardssvende, Postvognsvende, Fiskere og forskellige Haandværkere, navnlig en Smed, en Møller og en Bødker med underordnede, og det i Slotstjenesten værende kvindelige Personale, saasom en Oldfrue, en Fadeburskvinde og Fadeburspiger. Endvidere henhørte til Slotstjenerne det saakaldte Ladegaardsfolk, der i Almindelighed bestod af en Ladegaardsfoged med en Skriver, Mælkedejer, Kuske (Vogndrivere), Røgtere, Tærskemænd o. fl. Undertiden findes ogsaa Skovfogeder opførte som Slotstjenere.

Paa nogle Slotte af særdeles Betydning for Hoffet, saaledes navnlig Kjøbenhavns Slot, henhørte derhos til Slotstjenerne enkelte Personer med særlige Bestillinger,

---

[1]) Redesvenden synes at have været den Person, der modtog Bøndernes Afgifter i Varer og førte Regnskab over dem (nedertysk Rede lig Regnskab). At Redesvendene en Tid lang havde været vante til for egen Regning at nyde visse Fordele, kan sluttes af, at det i Bestemmelserne om Slotstjenernes Lønninger paa Varberg Slot 1558 udtales, at Redesvenden ikke som hidtil skulde have Skrabesmør, Smaaredsel, Laks, Faareskind, Huder eller tomme Tønder (10. Novb. 1558, Kanc. Brevb.). Noget lignende forekommer angaaende Redesvenden paa Kjøbenhavns Slot 9. April 1560 (Kanc. Brevb.).

saaledes den saakaldte Taarnmand, ved hvilket Udtryk der fra først af forstodes en Fangevogter, senere, da Fangevogteren blev en Person med særlig Bestilling, den Trompeter eller Spillemand, som med sine Medhjælpere skulde blæse fra et af Slotstaarnene paa visse Tider af Døgnet[1]). Fortrinsvis paa Kjøbenhavns Slot, dog ogsaa paa andre, fandtes de saakaldte „Liggere i Porten“ eller „Liggere“ og paa Kjøbenhavns Slot de saakaldte „Skytter i Porten“.

De første synes at have været Bud, der benyttedes til allehaande Ærinder, især udenbys; thi der siges i Anordningen 1564 angaaende Kjøbenhavns Slot „Liggere, som løbe efter Vogne og udsendes alle Vegne i Slotsbestilling“ [2]). De synes dog ogsaa at have været benyttede som Budbringere i Statstjenesten, dog næppe udenfor Kongeriget og Hertugdømmerne. Det fjerneste Sted, til hvilket nogen Ligger synes at have været sendt, er paa den ene Side Varberg og paa den anden Side Holsten. De synes dog fortrinsvis kun at have været sendte til saadanne fjernere Steder i Syvaarskrigens Tid som en Nødhjælp.

Det angives, at Skytterne skal have været Bøsseskytter, altsaa Artillerister, hørende til Slottets militære Besætning; men da der ved „Skytter“ i hin Tid stedse forstodes Fodfolkssoldater, bevæbnede med Geværer, har de sandsynligvis udgjort en særegen, lille Gruppe eller henhørt til Slottets Besætning af Fodfolk, naar der fandtes en saadan, og forrettet en Slags Vagttjeneste, foruden at

[1]) Se nærmere herom Instruks angaaende Kjøbenhavns Slot 1593, Kbhs. Dipl. IV. 713, angaaende Kronborg 29. Jan. 1586. Sj. Reg.
[2]) D. Mag. 2. V. 63.

de i udstrakt Grad blev benyttede som Budbringere endog til forholdsvis fjerne Steder, saasom Norge og Nordtyskland, undertiden ogsaa i særlige Hverv. Dette gav Anledning til, at Skytterne 1577 klagede over, at de kun fik én Hud om Aaret til Støvler, og Kongen befalede da Rentemesteren at drage Omsorg for, at de fremtidig fik to Huder foruden Løn, som det kunde være billigt[1]).

Den Pengesum, de fik til at bestride Rejseudgifterne, synes i Reglen i Danmark og Norge, ifølge Rentemesterregnskaberne, at have været mærkværdig ringe, saa ringe, at det næppe kan forklares paa anden Maade, end at de har haft fri Forplejning paa alle Kongens og Kronens Slotte og Gaarde, som fandtes paa deres Vej. 1587 findes der saaledes betalt en Skytte 1 Dlr.[2]) til Tæring paa en Rejse til Bohus, en anden 2 Dlr. til Tæring paa en Rejse til Bergenhus. Derimod fik en tredie 6 Dlr., skønt han kun skulde til Flensborg, og henimod Aarhundredets Slutning ses, at de ogsaa stundom har faaet Penge til at leje Vogne.

Som særlige Hverv, der overdroges dem, kan nævnes, at der ifølge Regnskabet 1597—98 udsendtes nogle af Skytterne i Porten til Roskilde og flere Steder i Sjæland for at anholde Løsgængere, som fandtes dèr, og at der ifølge Regnskabet 1600—01 udsendtes en Skytte til Skaane i et lignende Ærinde.

At hine Liggere og Skytter var Slotstjenere, fremgaar tydeligt, foruden af den foran nævnte Udtalelse 1564, af Bestemmelsen 15. Febr. 1578 om, hvem der

---

[1]) Kbhs. Dipl. IV. 622.

[2]) Saa vel her som i det følgende maa der i Reglen ved Dlr. forstaas den saa kaldte gamle Daler, der vejede c. 2 Lod og bestod af 14—15-lødigt Sølv.

maatte komme op paa Slottet i Kjøbenhavn, idet der siges, at dersom Liggerne i Porten eller Skytterne handlede mod Bestemmelserne og indlod nogen, hvem dette ikke var tilladt, skulde „Lensmanden“ straffe dem med Taarn og Fængsel[1]), og endnu tydeligere af den Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot den 16. Novb. 1599 tildelte Instruks, idet der her udtales, at Slotsfogeden daglig skulde føre Tilsyn med Skytterne og Liggerne i Porten, samt deres Tilstedeværelse paa Slottet, naar de ikke var bortsendte[2]).

Derimod kan der ikke henregnes til Slotstjenerne en Del Haandværkere m. fl., som var bosatte i Nærheden af de Slotte udenfor Kjøbenhavn, paa hvilke Hoffet ofte opholdt sig i længere Tid, saaledes især Koldinghus og Skanderborg, og som arbejdede for Hoffet baade i den Tid, det opholdt sig dèr, og til andre Tider. Disse kunde vel være henviste til Lensmanden paa Stedet for hos ham at oppebære det for dem bestemte Vederlag; men de var i øvrigt stillede aldeles lige med de Haandværkere af lignende Art, der var bosatte i Kjøbenhavn, hvor selvfølgelig de fleste af de i Hoftjenesten ansatte Haandværkere fandtes, og saaledes ej heller underkastede de for Slotstjenerne paa Stedet overhovedet trufne Bestemmelser[3]).

Betragtes da Hofstaten, som den var med de Indskrænkninger eller Begrænsninger, der er givne ved det

---

[1]) D. Mag. 2. VI. 154.
[2]) Sj. Reg.
[3]) Saadanne Bestemmelser findes undertiden udstedte af Kongen og i den tidligste Tid fremstillede som Artikler, der i deres Form ligner dem, der samtidig udfærdigedes for Krigsmænd, saaledes Bestemmelser for Lensmanden og en Del af Slotstjenerne paa Elnbogen (Malmøhus) den 1. Novb. 1541 (Bestallingsreg. 1545—54. 41 flg.).

foregaaende, maa det straks bemærkes, at ved den Forandring, som foregik i Tidens Løb med Betydningen af visse Betegnelser, undertiden vel ogsaa ved en løsere eller endog hel fejlagtig Brug af en eller anden Betegnelse, stiller det sig i flere Tilfælde vanskeligt at afgøre, dels hvorvidt en bestemt Person paa et givet Tidspunkt hørte til Hofstaten, og dels hvilken Stilling en saadan indtog i samme.

En stadig benyttet og andre udelukkende Betegnelse for alle dem, der udgjorde Hofstaten, findes ikke. Den hyppigst anvendte, og som ogsaa giver mindst Anledning til Misforstaaelse, er Hoftjenere, som derfor ogsaa vil blive benyttet som Betegnelse i det følgende; men ved Siden af denne findes ogsaa Udtrykket Hofsinder brugt baade som Fællesbetegnelse for Hoftjenerne og som Betegnelse for en særskilt Del af Hofstaten.

Paa Grundlag af Ordet Hoftjener deltes Hofstaten noget hen i det her fortrinsvis omhandlede Tidsrum i to store Klasser, af hvilke den ene, især henimod Slutningen af Aarhundredet, nærmest synes at være kaldt Daglige Tjenere, medens den anden omtrent stedse findes betegnet med Adskillige Hoftjenere.

Den første Klasse indbefattede, som Navnet angiver, alle de Personer, der daglig gjorde Tjeneste hos de kongelige, naar de ikke af en eller anden Grund var lovlig forhindrede. Den bestod af en Mængde Grupper, af hvilke den øverste udgjordes af dem, der var de styrende i Hoftjenesten. De var, saaledes som Ordningen var i den anden Halvdel af Aarhundredet, Hofmarskalken, Staldmesteren, Hofskænken, Køgemesteren og Jægermesteren, foruden enkelte andre, der ikke fandtes til enhver Tid, nemlig Hofmesterinderne og de Hofmestre,

der forestod de kongelige Børns Opdragelse m. m. En Fællesbetegnelse for denne Gruppe fandtes ikke. Den næste bestod af de Adelsmænd, som oftest yngre, der gjorde Tjeneste ved Hoffet, uden noget bestemt Virksomhedsomraade. Endvidere omfattede Klassen hvad man med Nutidens Udtryk kunde betegne som Staldetaten og som Jagtetaten, endvidere Personalet i Kælderne, Køkkenerne og i Sølvkamret, Enspænderne, Drabanterne, Trompeterne, Sangerne og Instrumentisterne, Ridebudene, Fodbudene og Lakajerne, derhos forskellige særskilt stillede Personer som Kammerjunkerne og Kammertjenerne, Herolderne, Dørknægten og Løberen, endelig Livdrengene og Jomfruerne i Jomfrukammeret, der alle var adelige, samt det kvindelige Personale, som var til Tjeneste hos Dronningen, Kongens Døtre eller Frøknerne og de nævnte Jomfruer.

Navnlig er det med Hensyn til den anden af de ovenfor omtalte Grupper, at Betegnelserne skifter eller vakler. I Christian III's Tid er det fortrinsvis den, der findes betegnet med Ordet Hofsinder, om end dette Ord ogsaa da, men mere sjældent, kan findes anvendt som Fællesbetegnelse for den første og den anden Gruppe, samtidig med at Betegnelsen „Junkere“ en meget sjælden Gang kan findes brugt om den anden[1]). Undertiden træffes ogsaa andre Betegnelser, saaledes „Hofsinder og Hoftjenere“ for Personer, der synes at henhøre til begge Grupper[2]).

Var der saaledes allerede da en vis Vaklen i Talebrugen, blev denne dog efterhaanden endnu større i

---

[1]) Saaledes i Christian III's Hofordning 1538 (D. Mag. 2. I. 250).
[2]) F. Eks. i Rentemesterregnskabet 1557—58.

Frederik II's Tid og senere. Betydningen af Ordet Hofsinder udvidedes til mere og mere at gælde omtrent den hele Klasse, der her er benævnt Daglige Tjenere, uden dog endnu henimod Aarhundredets Slutning at betegne den fuldtud. Stundom forekommende Betegnelser, saaledes „Hofsinder og andre Daglige Tjenere", viser, at der ikke fandtes nogen skarp Skillelinie indenfor Klassen. Samtidig blev det en Tid lang, særlig i den første Del af Frederik II's Regeringstid, almindeligt, at de Adelsmænd, som fandtes blandt de Daglige Tjenere, betegnedes som „Herremænd", hvornæst Betegnelsen „Hofjunkere" mere og mere blev brugt, først især om de yngre Adelsmænd og tilsidst om alle, der udgjorde den første og anden Gruppe blandt de Daglige Tjenere. I en Anordning af 1596 findes der saaledes under Overskriften Hofjunkere opført Hofmarskalken, Hofskænken og Køgemesteren, sammen med Personer, hørende til den anden Gruppe[1]).

Den udvidede Betydning af Ordet Hofsinde kan spores deri, at den samme Person undertiden findes betegnet baade som Hofsinde og Hofjunker, saaledes naar der siges, at Breide Rantzau blev ansat i begge Stillinger 1574[2]); men samtidig kan ogsaa Betegnelserne Hofsinde og Hofjunker træffes brugte synonymt, saaledes naar det i en Kancelliskrivelse af 18. Juli 1576 udtales, at Kongen havde forhandlet med nogle af sine „Hofsinder og Enspændere", som skulde til Øsel, og at han befalede, at der straks skulde udbetales de nævnte „Hofjunkere og Enspændere" deres Besoldning[3]).

Undertiden kan ogsaa baade Udtrykkene Hofsinder

[1]) 13. Okt. 1596. Sj. Tg.
[2]) Medelfar, Ligprædiken over Breide Rantzau, Kbh. 1618.
[3]) Sj. Tg.

og Hofjunkere findes brugte om Personer, der vel paa en Maade hørte til Hofstaten, men hvis egentlige Livsstilling dog laa udenfor denne. Skibskaptajnen Alexander Durham findes saaledes opført som Hofsinde 1571 og følgende Aar[1]).

I Modsætning til, hvad der saaledes gælder de Daglige Tjenere, er der som foran nævnt ingen Vaklen i Betegnelsen af Klassen Adskillige Hoftjenere, ej heller angaaende de Personer, som den bestod af, undtagen for saa vidt at nogle enkelte Gange en Person, som en Tid er henregnet til den ene Klasse, senere kan findes opført i den anden. Aarsagen kan dog i Reglen udfindes. Den er i de fleste Tilfælde, at en Person, som oprindelig henhørte til de Daglige Tjenere, senere overførtes til Adskillige Hoftjenere, fordi han af en eller anden Grund,

---

[1]) Rtm. Regnsk. 1571. — I Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 153 findes Holger (Ottesen) Rosenkrantz opført som Hofjunker 1559. Det besynderlige heri, da han den Gang var Rigsraad og ellers ingen Rigsraad paa den Tid fandtes i Hofstaten (Rigsraaderne var selvfølgelig ikke Kongens Tjenere), er alt fremdraget af Heise. Men, naar Rosenkrantz i Rentemesterregnskabet 1. Jan 1559 til 20. Sept. 1559 findes opført som Hofsinde, synes Sagen ogsaa at forholde sig anderledes, end det straks skulde synes. Han er ikke nævnt, hverken i dette eller det paafølgende Regnskab, blandt de Hofsinder, der mod tog Besoldning for deres Tjeneste ved Hoffet, men kun i Lister over Personer, der var med i Ditmarskerfelttoget, og disse Lister synes at indbefatte baade Folk, der umiddelbart hørte til Kongens Følge, og Folk, der tjente i Hoffanen. Listerne, i hvilke de paagældende med Hensyn til Beregningerne til Dels findes opførte med rustede Heste, Træk- og Vognheste, er analoge med andre lignende Lister fra Krigene (saaledes temmelig lig med den, der er trykt i Hist. Tidsskr. 7. I. 458). De indbefatter derfor, skønt de i Overskrifterne flere Gange er betegnede som angaaende Kongens Hofsinder, adskillige Personer, der næppe henhørte til Hofstaten, saaledes de i samme forekommende 2 Berggeseller, 2 Feltskærere o. fl.

f. Eks. fordi han blev gammel og svagelig, ikke længer kunde udføre daglig Tjeneste, medens man dog ikke ganske vilde afskedige ham. Dette blev saaledes Tilfældet med den i hin Tid ofte nævnte Instrumentist eller Gigler[1]) Jakob Sefeld, der blev antagen 1571 ligesom de andre Instrumentister blandt de Daglige Tjenere, men allerede 1579 blev saa svagelig, at han ikke kunde følge Hoffet, hvornæst han findes opført blandt Adskillige Hoftjenere[2]).

I det Hele taget bestod den Klasse, som bar dette Navn, af en Mængde til forskellige Livsstillinger hørende Personer, som arbejdede for Hoffet eller var knyttet til det, uden dog derved at være forhindrede i at gøre deres Evner og Færdigheder frugtbringende hos andre end Hoffets Personale. Der henhørte saaledes til hin Klasse de i Hoffets eller for en ringe Del snarere i Statens Tjeneste værende Gejstlige, Jurister, Læger og Videnskabsmænd, Bygmestre og Ingeniører, som vi nu vilde kalde dem, Billedhuggere og Malere, Møntmestre, Haandværkere og forskellige andre. De var hovedsagelig at betragte som private.

Medens der kun højst undtagelsesvis og næppe for andre end enkelte Udlændinge findes udfærdiget Bestallinger for de Personer, som hørte til de Daglige Tjenere, er der næppe nogen blandt Adskillige Hoftjenere, for hvem der ikke er udstedt Bestalling. Dog maa der med Hensyn til Bestallingerne bemærkes, at det ikke var

---

[1]) Ordet betegner utvivlsomt den, der spillede paa en Gige, da Ordet i de her paa tysk udstedte Bestallinger er gengivet med „Geiger". Det er derfor næppe fuldt berettiget, naar O. Nielsen kalder Jakob Sefeld Gøgler (Kbhs. Dipl. II. 412).

[2]) Bestallingsreg. 1555—73. 317 b.; D. Mag. 2. VI. 47; Rtm. Regnsk. 1586. 289.

aldeles sjældent, at den paagældende havde været endog flere Aar i Kongens Tjeneste, inden en saadan blev tildelt ham.

Fælles for alle i Hofstaten, hvad enten de hørte til den ene eller til den anden Klasse, var, at de fik Vederlag for deres Tjeneste.

Dette Vederlag kunde være af meget forskellig Art, alt efter den Stilling, som den paagældende indtog. Ses der bort fra den Del af Vederlaget, som kunde bestaa i almindelige, mindre Len, Kanonikater eller andre saakaldte gejstlige Len, Tiender og lignende, der kun tildeltes Personer i visse Grupper, ligeledes fra forskellige ikke forud betingede Gaver eller Begunstigelser, der ikke sjældent ydedes Hoffolkene, kunde Vederlaget i sin fuldeste Udstrækning bestaa i Aarssold, Ophold og Underhold ved Hoffet, samt Staldrum og Foder til Heste, flere eller færre Klædninger, Tildelelse af Proviant, Brændsel, Bolig med eller uden Fritagelse for Skatter og for andre kongelige eller borgerlige Besværinger eller Tynger, som det kaldtes i Datidens Sprog. Hertil kunde der komme forskellige mindre Tillæg, der vistnok i Almindelighed underforstodes, naar Vedkommeude havde Ophold og Underhold ved Hoffet, men dog ogsaa undertiden findes udtrykkelig nævnte, saaledes Tildelelsen af Lys og Sengklæder samt Vadsk.

Den, der modtog Pension, fik i den første Tid alene Aarssold. Under andre Forhold ydedes der den paagældende efter Omstændighederne flere eller færre af de nævnte Tildelelser, stundom kun en enkelt af dem, uden at nogen bestemt Regel synes at være fulgt med Hensyn til de enkelte Grupper og Klasser. Om end ikke ofte erstattedes dog af og til nogle af Vederlagene med Penge,

saaledes i en temmelig vid Udstrækning Opholdet og og Underholdet ved Hoffet i Frederik II's Tid og senere. Stundom kan det skønnes, at der ved Fastsættelsen af Aarssolden er taget Hensyn til det større eller mindre Omfang af de andre Vederlag, og da personlige Hensyn ogsaa stundom synes at have gjort sig stærkt gældende, kan Aarssoldens Størrelse ikke godt benyttes som Maalestok for Betydningen af den paagældendes Stilling.

Vilde man fortrinsvis betragte Aarssolden paa denne Maade, vilde man let komme til et urigtigt Resultat, selv om man formaaede at tage Sølvets synkende Værdi tilbørligt i Betragtning. Hofmarskalken fik saaledes i Aarssold 1559 200 Dlr. om Aaret, den, der var Marskalk (eller Hofmarskalk?) 1562, fik 400 Dlr. og Hofmarskalken 1589—90 800 Dlr.[1]); men herved er at mærke, at den, der var Marskalk 1562, alt, da han nogle Aar i Forvejen var bleven antagen i Kongens Tjeneste, havde faaet tilsagt 400 Dlr. i aarlig Løn[2]), og at den, der var Hofmarskalk 1589—90, da tillige beklædte den nys oprettede Stilling som Rigets Oberst[3]), og at der for denne Stilling var tilsagt ham 600 Dlr. aarligt Vederlag. I Rentemesterregnskabet 1589—90 er der skelnet mellem de to Stillinger, saa at der deraf fremgaar, at han som Hofmarskalk kun fik 200 Dlr. Senere er der ej heller be-

---

[1]) Rtm. Regnsk.

[2]) Friederich v. Dohna, 13. Novb. 1559 (Bestallingsreg. 1555—73. 133 b).

[3]) Sten Maltesen Sehested blev Hofmarskalk tidlig i Aaret 1586 og bestaltedes derpaa som Rigets Oberst 1. April s. A. (Sj. Reg.). Oprettelsen af Stillingen som Rigets Oberst synes ifølge hans Bestalling nærmest kun at have tilsigtet at have en her bosiddende og fuldt paaregnelig, øverste Befalingsmand for hvervede Fodfolkssoldater, naar saadanne behøvedes.

talt mere. I Rentemesterregnskabet 1600—1601 er Aarssolden for Hofmarskalken saaledes atter kun 200 Dlr. Lignende, forholdsvis smaa Pengevederlag findes for de øvrige højtstillede i Hofstaten. Staldmesteren fik saaledes 1572 ligeledes 200 Dlr., men 1587—88 300. Hofskænken fik samtidig 200, og Køgemesteren 150. Derimod fik denne sidste 1600—1601 200; men Jægermesteren fik 300 Dlr. Samtidig fik mange, der til Dels indtog mere underordnede Stillinger, lige saa meget eller mere, naar der blot tages Hensyn til Aarssolden. De som Raader benyttede Jurister fik sjældent mindre end 200 Dlr., somme ogsaa 300 og 400. Den tyske Kansler Henrik Ramel, da tillige Prins Christians Hofmester, fik 1587—88 600 Dlr. En Hofjunker, der 1585 blev ansat som Høvedsmand for Enspænderne, fik 300 Dlr. En udenlandsk Berider, der blev antagen 1573, fik 150 Dlr., og en anden, der blev antagen 1577, fik 200. En Kapelmester, som kom i Tjenesten 1587, fik ogsaa 200 Dlr.[1]).

De i Pension værende, fremmede Krigsmænd, fik ikke sjældent langt større Besoldning, naar de indtog højere Stillinger. Dette synes dog hovedsagelig at have været begrundet i, at de fik Vederlag i Reglen alene i Form af Penge, og at de, for at kunne opfylde de indgaaede Forpligtelser, som oftest maatte staa i stadig Forbindelse med de Befalingsmænd, der skulde tjene under dem, naar det blev Krig, og aarlig give dem en Del af den Sum, som de selv modtog[2]).

---

[1]) Rtm. Regnsk. og Bestallingsregnsk. 1555—73. 337 b.

[2]) Som Eksempel paa et saadant, ganske vist usædvanlig højt Vederlag kan nævnes, at den fra Begyndelsen af Syvaarskrigen bekendte Regimentschef Hilmar v. Münchhausen i den første

Det kunde synes, at der maatte være en bestemt Regel for, om Hoffolkenes Besoldning skulde udredes af Kongens eller af Kronens Indtægter; men en saadan findes aabenbart ikke. Mange Udbetalinger angaaende Hoffet og blandt disse mange Lønninger ses at være foretagne af Rentemestrene, og de er altsaa nærmest afholdte af Kronens Indtægter; men der mangler heller ikke sjældent i Rentemesterregnskaberne Udbetalinger, som maa forudsættes at have fundet Sted, og disse maa da være foretagne af Kongens personlige Indtægter eller af det saakaldte Kongens Kammer, angaaende hvilket Regnskaber nu ikke haves. At Udbetalinger af Lønninger skulde ske fra Kongens Kammer til en eller anden, findes udtalt i enkelte Bestallinger, især saadanne, der gjaldt de ovenfor nævnte Raader, Gejstlige, Læger og Videnskabsmænd, stundom ogsaa i Bestallinger for andre Personer[1]). I nogle andre Bestallinger findes udtrykkelig bestemt, at Udbetalingen skulde ske af Rentekammeret[2]). Undertiden staar der, at Udbetalingen skulde finde Sted enten fra Kongens Kammer eller fra Rentekammeret[3]). I de fleste Tilfælde er Stedet ikke angivet.

At Kongens Kammer og Rentekammeret efter Om-

Bestalling, ved hvilken han synes at være tagen i Tjeneste, Bestallingen af 9. Juli 1560, tillagdes et aarligt Vederlag af 600 Dlr., derpaa i en Bestalling af 6. Okt. 1561 tilsvarende 1400 Dlr. og endelig i en Bestalling af 3. Okt. 1563 2000 (Bestallingsreg. 1555—73. 144, 160, 171 b.).

[1]) F. Eks. i Friederich v. Dohnas Bestalling af 13. Novb. 1559 (Bestallingsreg. 1555—73. 133 b).

[2]) F. Eks. i de for Drejeren Hans Meyer den 20. Febr. 1555 og den 4. Juli 1559 udstedte Bestallinger (Bestallingsreg. 1555—73. 36 b og Kanc. Brevb.).

[3]) F. Eks. i Bestalling af 30. Sept. 1559 for Raaden, Dr. Hieronymus Thenner (Bestallingsreg. 1555—73. 130 b).

stændighederne kom hinanden til Hjælp, fremgaar af flere Skrivelser. Da en Del Hofsinder 1579 skulde følge Kongen paa en Udenlandsrejse, og disse skulde have tre Maaneders Besoldning til „Udredning“, havde Rentekammeret ikke de fornødne Penge. Kongen lod derfor den, der skulde foretage Udbetalingen (Mønsterskriveren), faa 7000 Dlr. af sit eget Kammer, for at han deraf kunde betale de Herremænd og Enspændere, som skulde med paa Rejsen, to Maaneders Besoldning forud og efterhaanden paa selve Rejsen betale Kuskene og andre lavere stillede Folk („gemeines Gesindt“), hvad der tilkom dem[1]). Omvendt befalede Kongen 1583, at Rentemesteren skulde give Mønsterskriveren Penge, som han kunde have i Behold til Betaling af Enspændere og andre, der skulde sendes ud paa Rejse, for at Kongen ikke skulde været besværet med at lade Udbetalingerne foretage fra hans eget Kammer[2]). Noget lignende træffes ogsaa 1587 med Hensyn til de sædvanlige, maanedlige Udbetalinger af Lønningerne, da Rentekamret ikke havde udredet Pengene i tre til fire Maaneder[3]).

Nogle vilde maaske af disse Omstændigheder fristes til at antage, at Kongen til Trods for de store Indtægter, han personlig havde, paa en ikke fuldt ud medholdelig Maade lod Kronen betale en stor Del af Udgifterne ved Hofholdningen. Man kunde endog synes, at der undertiden lagde sig en mærkelig Smaalighed for Dagen; thi kongelige Personer fik ikke blot jævnlig, men endog ved særlig højtidelige Lejligheder, som f. Eks. ved Christian IV's Søster, Frøken Augustas Bryllup 1596, af Rentekamret

---

[1]) 29., 31. Juli 1579 (Kanc. Brevb. og Sj. Tg.).
[2]) 2. Juli 1583. Sj. Tg.
[3]) 20. Marts 1587. Sj. Tg.

de Penge, de skulde bruge til at lægge i Tavlerne eller ofre i Kirken. Endog Grev Günther til Schwarzburg fik nogle Gange samtidig med Kongen Penge til at lægge paa Tavlen i Kirken paa Kjøbenhavns Slot fra Rentekamret[1]). Der forekommer ogsaa i Christian III's Tid Penge, udbetalte af Rentekamret til kongelige Personer, saasom Kongen, Dronningen, ja endog Kongens Svigersøn, Kurfyrst August af Sachsen, til at spille bort, og lignende findes i Frederik II's Tid[2]). Dog vilde en saadan ligefrem Betragtning af Sagen være ubillig. At store Udbetalinger til Hoffet skete ved Rentekamret, er uomtvisteligt, men dels havde dette gammel Hævd[3]), og dels maa det haves for Øje, at Hofudgifter og Statsudgifter i hin Tid hverken var eller kunde være skarpt adskilte. Betragtes begge Arter Udgifter under ét, viser det sig, at Kongen, i det Mindste fra det Tidspunkt, da hans personlige Indtægter steg betydeligt, snarest udgav mere af sit eget Kammer i begge Retninger tilsammen, end han efter vor Tids Begreber kunde anses forpligtet til. Det er ingenlunde store Summer, som der undertiden, men endda temmelig sjældent, findes anførte i Rentemesterregnskaberne som indbetalte til Kongens Kammer,

---

[1]) Rtm. Regnsk. 1562—63. 183 b.

[2]) I det Hele forekommer dette dog sjældent, og det var meget smaa Summer, der nævnes i saadan Anledning. Vistnok var det saaledes til Spillepenge, at seks Mark i Toskillings-Stykker indbetaltes i Kongens Kammer fra Rentekamret 26. Maj 1563 (Rtm. Regnsk. 1562—63. 192 b). Ligeledes er det hovedsagelig kun smaa Summer, der ofte nævnes som udbetalte til Kongen, for af ham at anvendes til Almisser eller Gaver til Fattige og andre ubemidlede.

[3]) Af de Regnskabsbøger, som haves fra Kong Hans' Tid, og som synes at svare til den senere Tids Rentemesterregnskaber, ses, at ogsaa denne Konge tilsvarende modtog Penge til „at doble med“ (D. Mag. 4. I. 82).

medens det paa den anden Side vides, at meget store Summer er betalte af samme eller for dets Regning, i, hvad vi nu til Dags vilde kalde Statsanliggender, saaledes alle Udgifterne ved Kronborgs Bygning[1]).

Ophold og Underhold ved Hoffet var det sædvanlige for alle Daglige Tjenere og disses undergivne endnu i Christian III's Tid, samt Staldrum og Foder til deres Heste i de kongelige Stalde. Efterhaanden forandredes dette under Frederik II, saaledes at det tilsidst omtrent kun var nogle af de lavere staaende Grupper af Daglige Tjenere, som havde Ophold ved Hoffet. Underholdet inddroges ogsaa, endog for en Del af de sidstnævnte. Samtidig indskrænkedes ogsaa Hesteantallet i de kongelige Stalde, saaledes at disse kom til omtrent udelukkende at indeholde de Heste, som var fornødne til selve de kongelige og nogle faa andre, og dette knap nok; thi enkelte kongelige Personer, der ikke havde Ophold paa Kjøben-

---

[1]) Det bør dog maaske bemærkes, at Kongens Indtægter den Gang var forholdsvis meget gode, især da Øxentolden og navnlig Øresundstolden, der var en væsentlig Del af Kongens personlige Indtægter, allerede tidligt under Frederik II gav stort Udbytte. Henimod Aarhundredets Slutning sejlede der saa mange toldpligtige Skibe gennem Øresund, at Antallet i Reglen betydeligt overgik det, som forekom i den paafølgende Tid indtil henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede, og at Antallet i enkelte Aar kunde naa op til omtrent Halvdelen af det Antal Skibe, som gik gennem Øresund, inden Dampkraft blev almindelig anvendt. Antallet var saaledes 6292 i 1595 (Sundtoldregnsk.), medens det i 1817—1826 var gennemsnitlig 10905 aarlig, i 1827—1836 tilsvarende 12197 (Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik III. 495). Den aarlige Indtægt af Sundtolden var dog ikke saa stor, som den undertiden blev anslaaet til af Samtiden (jvf. herom Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—35, 202, Anm. 3). Den var saaledes 1595 (foruden en Del Salt) c. 142000 Daler. Undertiden gaves noget af denne Indtægt til Rentekammeret.

havns Slot, havde ogsaa deres Heste i den af dem benyttede Bolig. Christian IV's Broder, Prins Ulrik, havde saaledes de til hans Brug bestemte 16 Heste hos sig i sin private Bolig i Gert Rantzaus Gaard[1]). De Vederlag, der i Stedet for Ophold, Underhold og Foder til Hestene m. m. ydedes i Form af Penge, kaldtes „Maanedsbesoldning“ for de beredne og „Kostpenge“ for de uberedne, og til Forskel fra dem kaldtes da Aarssolden ofte „Pension“ eller „Tjenestepenge“.

De, som hørte til Klassen Adskillige Hoftjenere, havde i Reglen hverken Ophold eller Underhold ved Hoffet. Dog forekom der enkelte Undtagelser. Flere Gange findes der saaledes tilsagt Raader, der var i Kongens Tjeneste, at de, naar de var ved Hoffet, skulde være berettigede til Underhold ved samme, saaledes at de selv spiste sammen med Kancelliets Personale, og deres Folk i Borgestuen („Die Hofstube“). Ogsaa deres Heste skulde fodres ved Hoffet[2]). Tilsvarende findes der udtalt i enkelte Bestallinger for Kancellisekretærer og ligestillede, at de var berettigede til at spise i Kancelliet, hvor der rettedes an for Kansleren og Raaderne[3]). Undertiden findes der ogsaa tilsagt nogle Gejstlige og Læger, endnu sjældnere ogsaa Haandværkere og andre Underhold ved Hoffet; dog synes det, som om der samtidig med de ovenfor nævnte Indskrænkninger angaaende

---

[1]) Suhm, Nye Samlinger til den danske Hist. III. 100. — Om Beliggenheden af Gert Rantzaus Gaard se Kbhs. Dipl. I. 487, Anm. 8.

[2]) F. Eks. i Bestalling af 18. Aug. 1556 for Dr. David Blanckenheim (Bestallingsreg. 1555—73. 73 b).

[3]) F. Eks. i Bestalling af 25. Juli 1559 for Kancellisekretær Sebastian Schwendt v. Oeringen (Bestallingsreg. 1555—73. 132).

Underholdet for de Daglige Tjenere ogsaa er foregaaet en stærkere og stærkere Begrænsning med Hensyn til Klassen Adskillige Hoftjenere.

Klædninger eller stundom Pengevederlag tildeltes derimod, som det synes, vedblivende i det hele Aarhundrede de fleste Hoftjenere og til Dels ogsaa deres Folk. Hvad der angaar Klædningerne er dog hovedsagelig alt omhandlet andetsteds, saa at det kan forbigaas her.

Tildelelse af Proviant eller Levnedsmidler i utilberedt Form, samt stundom ogsaa af Brændsel og Lys, skete i stort Omfang og i meget forskellig Mængde til en stor Del af Adskillige Hoftjenere, foruden til mange af Kancelliernes og Rentekamrets Personale, Slotstjenerne, de militære Befalingsmand og ligestillede, derhos til enkelte, der uden at høre til Hofstaten paa en eller anden Maade stod i Forbindelse med denne, saaledes en Tid lang Sognepræsten ved Sct. Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, vistnok nærmest fordi denne Kirke med tilhørende Kirkegaard almindelig benyttedes ved Begravelser af Hoffolk og af Slotstjenere i Kjøbenhavn. Stundom fremtræder Tildelelse af Proviant ogsaa som en Understøttelse til Personer, der var afgaaede fra Tjenesten, stundom som et Tillæg til Underholdet ved Hoffet, i det f. Eks. enkelte af Raaderne, foruden at de tillige med deres Folk som foran nævnt var berettigede at spise ved Hove, fik Proviant leveret til Husholdningen i deres Bolig eller til „Küchenspeise“, som der undertiden siges.

Provianten tildeltes nogle maanedsvis, andre aarsvis.

Den kunde især i sidste Tilfælde udgøre en ret betydelig Mængde, mindre maaske ifølge den Stilling, som den paagældende havde indtaget, end ifølge den Yndest, han havde formaaet at erhverve sig. Som et Eksempel

paa en saadan ret betydelig Mængde kan anføres, hvad der 1579 blev tilslaaet den da afgaaede Instrumentist Jakob Sefeld. Han skulde aarlig have 3 „Pund" Rug, 3 „Pund" Malt[1]), 2 Slagtenød, 3 levende Svin, 3 Sider Flæsk, 6 Lam, 8 Gæs, 1 Td. Smør, 2 Td. Sild, 3 „Pund" Bergfisk, 1 Td. Gryn, 1 Td. Ærter. Dertil skulde han aarlig have 2 Lpd. Lys, 10 Læs Brænde, og 6 Td. Kul[2]). Som et Eksempel paa en af de mindste Ydelser kan anføres for 1564 1 Svin, 1 Fjerding Smør, 1 „Pund" Mel, 1 „Pund" Malt[3]). Det bør maaske fremdrages, at der næsten altid blandt den Proviant, som tildeltes Skibshøvidsmænd, findes anført Salt, medens denne Vare ellers ikke leveredes.

Overordentlige Tildelelser af Proviant findes undertiden tilstaaet enkelte. En i Bremen bosat Raad fik saaledes 1567 og flere følgende Aar en Del Øksne foræret[4]). De i Kongens Tjeneste staaende Skippere, Styrmænd og Højbaadsmænd befaledes der 1576 tildelt hver Juleaften ½ Læst Rostocker-Øl i Stedet for som tidligere ved hver Højtid Øl, Mjød og Lys og hver Mand en Mark dansk til Offerpenge[5]).

Boliger findes ikke sjældent, især i Frederik II's Tid, tildelt til Ejendom som Gave. Til de højst stillede blandt de Daglige Tjenere, derimod sjældent eller næsten aldrig

---

[1]) Medens et „Pund" Rug da svarede til 20 Skp. (6. Aug. 1579, Kanc. Brevb.), og der da formodentlig i Sjæland gik 6 Skp. paa en Td. (27. April 1575, Kanc. Brevb., Kbhs. Dipl. IV. 634), kan det ikke oplyses, hvad der svarede til et „Pund" af de andre, nævnte Varer.

[2]) D. Mag. 2. VI. 47.

[3]) D. Mag. 2. V. 70.

[4]) 20. Novb. 1567, 23. Okt. 1569, 25. Sept. 1575 (Kanc. Brevb.).

[5]) 29. Decb. 1576 (Kanc. Brevb.).

til Hofjunkerne eller til dem, der hørte tll den anden af de foran nævnte Grupper, findes der saaledes adskillige Gange skænket en eller anden betydelig Landejendom. Køgemesteren Markdanner fik saaledes 1577 Rønninge Søgaard[1]), og Hofmarskalken Henrik Below fik 1579 Spøttrup til Ejendom med enkelte mindre væsentlige Forbehold[2]). Nogle af de mindre højt stillede Personer blandt de Daglige Tjenere, undertiden ogsaa en eller anden af Adskillige Hoftjenere, fik stundom tilsvarende en Landejendom, en Gaard eller et Hus i Kjøbenhavn eller i en Købstad, Ejendomme, som Kongen eller Kronen besad fra gammel Tid, eller som de var komne i Besiddelse af paa forskellig Maade, saasom ved Inddragning af gejstligt Gods, ved idømte Bøder eller ved, at ingen havde Arveret til dem. Raaden Kasper Paslick fik saaledes 1571 Rønnebæksholm foræret[3]), en Sølvpop fik 1587 en Gaard paa Gammeltorv i Kjøbenhavn[4]), en Enspænder fik 1580 Skøde paa en Gaard i Højbrostræde, og en Mundkok 1574 Skøde paa et Hus paa Østergade, ligeledes i Kjøbenhavn[5]). 1579 nævnes en Gaard i Næstved, der var skænket en Enspænder[6]), og 1590 et Hus i Kolding, som Frederik II vilde have foræret en i Hoftjeneste staaende Possementmager[7]), o. s. v. i stor Mængde.

Ogsaa Personer hørende til Kancellierne eller Rente-

---

1) Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede. 112.
2) Erslev l. c. 128.
3) Erslev l. c. 83.
4) Kbhs. Dipl. II. 431.
5) Kbhs. Dipl. II. 391, 341.
6) 15. Juli 1579 (Kanc. Brevb.).
7) 23. Juli 1590 (J. Tg.).

kamret, militære Befalingsmænd m. fl., undertiden enkelte Slotstjenere, opnaaede lignende Goder, dog i det Hele sjældnere end Hofstatens Folk. En meget sjælden Gang træffes ogsaa en lignende Gave tildelt en af Kongen yndet, men ikke i hans Tjeneste værende Person. Raadmand i Kjøbenhavn Johan v. Geldern fik saaledes 1581 en Gaard i Store Færgestræde sammesteds[1]).

Saadanne Gaver kunde dog ikke udstrækkes til de fleste. I Almindelighed blev der kun tilstaaet Daglige Tjenere, der ikke havde Ophold ved Hoffet eller modtog et Pengevederlag i Stedet, en Fribolig. Af dem, der hørte til Klassen Adskillige Hoftjenere, var der vel nogle, som opnaaede lignende, og nogle, som fik Penge til Husleje i Stedet; men mange maatte dog lade sig nøje med den Fritagelse for kongelige og borgerlige Skatter og Tynger, der i Almindelighed synes at være tilstaaet alle Hoftjenerne, for saa vidt de ikke drev borgerlig Næring, foruden nogle andre, der ikke hørte til Hofstaten[2]).

En stor Trang til at skaffe de mindre højt stillede af de daglige Tjenere Boliger fremtraadte især, da Frederik II ikke mange Aar efter sin Tronbestigelse indskrænkede Antallet af dem, der skulde have Bolig paa Kjøbenhavns Slot. Denne Trang tilfredsstilledes da efterhaanden for mange ved, at Kongen lod bebygge et hidtil omtrent tomt Strøg i den østre Del af Kjøbenhavn, hvorved efterhaanden den nuværende Lille Kongensgade opstod. Her, til Dels ogsaa i det nærliggende Strøg henad den daværende Østerport, findes der i Frederik II's Tid anvist især en Del af de mere underordnede Daglige

---

[1]) Kbhs. Dipl. II. 411.
[2]) Jvf. 7. Okt. 1567 og 20. Juni 1575 (Kanc. Brevb.).

Tjenere Boliger, medens de Gaarde og Huse, der anvistes eller foræredes de højere stillede, oftest laa i andre Dele af Byen.

Kongens Forsorg for Hofstaten indskrænkede sig dog ikke til Ydelsen af de foran nævnte Vederlag. Der synes saaledes i det her nærmest omhandlede Tidsrum at have været ansat Læger, som var forpligtede til at behandle Hoffolkene, naar de var syge[1]), og naar Hoffolkene afgik fra Tjenesten, var der vel nogle, som blev slet og ret aftakkede, og som Kongen altsaa ikke tog sig videre af senere; men Aftakningen ledsagedes dog ikke sjældent af en Gave, og man var ikke streng med Hensyn til Beregningen af den Løn, der tilkom den paagældende. De fleste, som afgik, fik deres Fremtid sikret paa en til deres tidligere Stilling svarende Maade. En nærmere Paavisning heraf vilde dog føre for vidt, og der skal derfor her kun tilføjes, at blandt andre Begunstigelser af en vis Betydning for Hoffolkene kan anføres, at de kongelige ikke sjældent viste dem megen Deltagelse med Hensyn til deres private Liv. Det forefaldt saaledes af og til, at Kongen gjorde de højere stilledes Brylluper, at han stundom personlig deltog i andre af deres Familiefester, og at han ved lignende Lejligheder ogsaa gav de mere underordnede betydelige Gaver. Hændte det, at nogen

---

[1]) Frederik II findes rost for sit personlige Mod over for Sygdomme (Vedel, Ligprædiken over Frederik II, Kbh. 1588. S. C. III flg.). Det maa vel derfor nærmest have været af Hensyn til Hof- og Slotstjenerne, at Kongen d. 18. Aug. 1583, da en smitsom Sygdom havde grebet meget om sig i Kjøbenhavn, befalede Lensmanden paa Frederiksborg og Kronborg med Hørsholm, at dersom nogen af Slotsfolket blev syg, skulde den paagældende tilføres Byen og ikke blive liggende syg paa Slottet (Sj. Tg.). Jvf. Rtm. Regnsk. 1584. 178.

af de Daglige Tjenere afgik ved Døden, medens de var i Tjenesten, bekostede Kongen i Reglen deres Begravelse. Der findes i Rentemesterregnskaberne adskillige Udgifter i saa Henseende, og de vise, at Begravelserne er foretagne med al ønskelig Hensyntagen til den paagældendes Stand og Stilling, saaledes de i Regnskabet 1591—92 forekommende Udgifter angaaende Hofskænken Hans Stralendorfs Jordefærd i Sct. Nicolai Kirke i Kjøbenhavn[1]). Undertiden udstraktes Bekostningen ved Begravelsen ogsaa til Personer, som ikke længer var i Hoftjeneste. Kongen befalede saaledes 1584, da den forhenværende Hofmarskalk Kristoffer v. Dohna var død i Nyborg, at denne, der var ugift, skulde begraves i Sct. Knuds Kirke i Odense, at Lensmanden i Nyborg skulde besørge Begravelsen, da Kristoffer v. Dohnas Slægt ikke kunde komme til Stede tilstrækkelig hurtigt, at han skulde drage Omsorg for, at adelige („gode") Mænd og Fruer fulgte Liget paa Vejen til Odense, og at han skulde føre Omkostningerne paa Regnskab[2]). Hvorvidt det pragtfulde Gravmæle, som endnu findes i Sct. Knud, blev bekostet af Kongen, kan dog ikke oplyses.

Af de Daglige Tjenere var det selvfølgelig de to første Grupper, de styrende Personer og Hofsinderne eller Hofjunkerne, der fortrinsvis gav Hofstaten sin Præg. Især i den første foregik der betydelige Forandringer i Løbet af det 16. Aarhundrede, og Betegnelserne paa de enkelte Stillinger skiftede en Del.

Forinden dette nærmere paavises, maa det bemærkes, at i alt Fald omtrent fra Frederik I's Tid har hverken de

---

[1]) Se nærmere herom Bricka, Afh. i D. Mag. 4. V. 358 flg.
[2]) 6. Juli 1584 (F. Tg.).

tre høje Rigsembedsmænd, Rigshofmesteren, Rigsmarsken og Rigskansleren, eller i Almindelighed nogen Rigsraad i Forbindelse med denne sin Stilling haft en Stilling i Hofstaten. I og for sig synes dette ogsaa at være naturligt; thi de kunde i Følge deres egentlige Stilling ikke være Kongens Tjenere, saaledes som ellers alle i Hofstaten maa skønnes at have været det, allerede i Følge det sædvanlige Udtryk Hoftjenere[1]). Der synes ikke at findes noget Spor, som peger i den modsatte Retning; thi det kan ikke ret vel betragtes som et saadant, at Frederik II undertiden ligesom har glemt dette og paalagt Righofmesteren eller den, der udøvede hans Embedsforretninger, at varetage et eller andet, som i det mindste fra Nutidens Standpunkt maa betragtes som vedrørende alene Hofholdningen, og som endog kunde være en Sag af ikke større Vigtighed, end at den aabenbart let kunde have været udført af mange andre. Kongen tilskrev saaledes 1574 Rigshofmesteren Peder Oxe om at skaffe en Del Proviant til Koldinghus i Anledning af nogle der forestaaende Festligheder, og 1587 tilskrev han Rentemesteren Kristoffer Valkendorf, som da, da der ikke var ansat nogen Rigshofmester, udførte

[1]) Jvf. S. 413. Anm. — Ingen af de nævnte findes i de kongelige Skrivelser kaldt Tjenere, saavidt bemærket, om der end kan findes et Eksempel paa, at de selv i Underskriften i Skrivelser til Kongen har betegnet sig saaledes. og hvor stor Vægt man overhovedet i hin Tid lagde paa, at dette Udtryk ikke brugtes paa urigtig Maade, kan ses af et fremmed Eksempel. Da Landgreve Philip af Hessen underkastede sig Kejseren efter Krigen 1547, gjorde han Indsigelse imod, at der i Underkastelsesakten var skrevet, at han fremtidig vilde forholde sig overfor Kejseren som en lydig Fyrste og Tjener, da han hverken havde Bestalling eller fik Tjenestepenge, og Indsigelsen blev tagen til Følge (Mohnike, Bartholomäi Sastrowen Herkommen. II. 695).

dennes Forretninger, om at lade gøre Brandjærn som dem, man plejede at sætte Gryder og Kedler eller lægge Brænde paa i et Køkken[1]). Vanskeligere er det dog, at bestemme den Stilling, som Kongens Kansler egentlig indtog. Ifølge en Instruks for Hofembedsmænd fra Christian II's Tid[2]) skulde det synes, at Kansleren henregnedes til disse, og en tilsvarende Antydning findes deri, at der i nogle Bestallinger for Kancellisekretærer m. fl., som nævnt foran Side 422, siges, at de var berettigede til at spise ved Hoffet ved samme Bord som Kansleren og Raaderne. Dette synes dog ikke at kunne have en afgørende Betydning. Kongens Kansler findes næppe at have været kaldt Tjener eller at have haft nogen Myndighed over Hoffolkene, og i alle Tilfælde kan han udelades af Betragtningen over Hofstatens Forhold, lige saa vel som det øvrige Personale i Kancellierne og i Rentekamret[3]).

---

[1]) 27. Sept 1574 (Kanc. Brevb.). 20. Jan. 1587 (Sj. Tg.).

[2]) D. Mag. 2. I. 307 flg.

[3]) Baade Johan Fris og Niels Kaas findes i Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 152, 164 opførte som Hofjunkere, medens de var Kanslere, den første dog kun i et Aar (?) (1558—59), den anden i længere Tid, fra 1578 (?) til sin Død 1594; ligeledes findes i Grundtvig, Meddelelser etc. 1872, 137 Christian Fris opført paa samme Maade fra 1596, da han blev Kansler. De nærmere Omstændigheder herved kan dog ikke oplyses, uden for saa vidt som Johan Fris egentlig kun findes nævnt i de Udbetalingslister, der er nævnte foran Side 413, Anm., og lignende. At Niels Kaas pludselig i Hofmønsterskriverens Regnskaber findes opført blandt Hofsinderne fra 4. April 1578 med Hensyn til de maanedlige Udbetalinger, efter at han tidligere er opført andetsteds i dem, er muligt ogsaa kun en Slags Regnskabspostering. Det kan bemærkes, at den tyske Kansler findes kaldt Tjener (f. Eks. Anders Barby 20. Okt. 1550, D. Kancellireg.), og at der i Christian I's og Kong Hans' Tid ogsaa nævnes en Dronningens Kansler, dog vistnok nærmest kun med Hensyn til hendes Livgeding (Wegener, Diplomatarium Christierni primi, 350 og D. Mag. 4. V. 93).

Selv om der ses bort fra de ovennævnte, er Spørgsmaalet om, hvem der var de styrende i Hofstaten i det 16. Aarhundrede, dog vanskeligt at besvare for en Del af Tidsrummet, paa Grund af, at Betegnelserne Hofmester og Marskalk jævnlig findes brugte som Forkortelser af Benævnelserne eller i Stedet for Benævnelserne paa flere forskellige Stillinger. Her behøves der dog blot taget Hensyn til de Tilfælde, da Hofmester kan betegne baade Rigshofmesteren og en af de styrende ved Hoffet, og da Marskalk kan betegne Rigsmarsken eller ligeledes en af de styrende ved Hoffet, og der behøves saaledes foreløbig ikke taget i Betragtning de Tilfælde, da Ordene Hofmester og Marskalk betegner andre Stillinger.

Betegnelsen Marskalk træffes langt tilbage i Middelalderen[1]), men uden at det kan siges, hvilken Stilling der egentlig er ment dermed. Ordet Hofmester forekommer først senere; men det ses af den saakaldte fornyede Unionsakt af 1436, at der dermed maa være ment en Hofembedsmand; thi, efter at der er omhandlet, at der i hvert af de tre Riger skulde være en Drost og en Marsk, siges, at der ligeledes i hvert Rige skulde være en Hofmester, og at denne, naar Kongen kom til det Rige, som han hørte til, skulde møde Kongen og „regere Kongens Gaard“ [2]).

Længere frem i det 15. Aarhundrede, i Christian I's Tid, bliver det tvivlsomt, hvad der skal forstaas ved Ordet Hofmester, undtagen naar der udtrykkelig er sagt

---

[1]) Saaledes i Valdemars Jordebog og i Dokumenter fra 1326 og 1377 (Geheimearchivets Aarsberetninger II. 15, 25 flg.).

[2]) Geheimearchivets Aarsberetninger II. 33. Jvf. om samme Erslev, Afh. i Hist. Tidsskr. 7. III. 81 flg.

Dronningens Hofmester, der vel maa antages at have forestaaet, hvad der særlig angik hende. Der nævnes i Dokumenterne fra Christian I's Tid en Danmarks Riges Marsk ligesom ogsaa en Danmarks Riges Kansler; men Hofmester forekommer vistnok stedse uden oplysende Tilføjelser, bortset fra den foran nævnte Dronningens Hofmester, undtagen i et enkelt Tilfælde, hvor der siges magister curie, hvad der bestemt antyder, at der er ment en Formand for Raadet, altsaa Rigshofmester[1]). Ingen Marskalk synes ellers nævnt uden Rigsmarsken, og der fremtræder saaledes intet, der nærmere angiver de styrende ved Hoffet.

Denne Uklarhed vedbliver endnu i Christian II's Tid og har givet Anledning til forskellige Tolkninger. I sin Fremstilling af Christian II's Hofstat siger Allen, at der fandtes en Hofmester for Kongens Hofstat og en Hofmester for Dronningens, og at den første havde Overbestyrelsen af Kongens Hofholdning og af de store Godser og Len (Fadeburslenene), af hvilke Kongen havde Indtægten. Endvidere siger han, at Christian II's første Hofmester var Niels Eriksen Rosenkrantz, at denne døde 1516, og at han efterfulgtes af Mogens Gøye, som dog sædvanlig findes kaldt Marsk, saaledes at enten begge Embeder var forenede, eller at Marsk i dette Tilfælde vilde betyde det samme som Hofmester[2]). Heise, der har behandlet det samme Emne, udtaler, at Niels Eriksen Rosenkrantz af Kong Hans før Aaret 1501 udnævntes til Hofmester for Kongens unge Søn, den udvalgte Konge Kristiern II, at Rigshofmesterpladsen synes at have staaet

---

[1]) Wegener l. c. 61.
[2]) Allen, De tre nordiske Rigers Hist. II. 236, jvf. 543 og om Hofordningen m. m. 226 flg.

ubesat lige til Kong Hans' Død, da Niels Eriksen fra at være den udvalgte Konges Hofmester steg til at blive den regerende Konges Hofmester eller med andre Ord til Rigshofmester og derpaa forblev i denne Stilling lige til sin Død, omtrent samtidig med, at Mogens Gøye blev Rigsmarsk, en Stilling denne synes at have indtaget under hele Kristiern II's Regering, men maaske endog har opnaaet straks efter sin Fader, Herr Eskild Gøyes Død (1506)[1]).

Medens Allen saaledes betragter Niels Eriksens Stilling under Christian II som en Hofembedsmands, mener Heise at maatte anse den som en Rigsembedsmands. Mogens Gøye antages af begge alt tidlig at være bleven Rigsmarsk, medens Allen antyder, at han med denne Stilling har forbundet Stillingen som den første Hofembedsmand. Heise støtter sig med Hensyn til, at Mogens Gøye tidlig blev Rigsmarsk, blandt andet derpaa, at han bar Sværdet ved Christian II's Dronnings Kroning den 12. Aug. 1515, medens Niels Eriksen som Hofmester bar Æblet[2]). Endvidere er der af dem begge taget Hensyn til to Aktstykker, som er af særlig Betydning for det her omhandlede Spørgsmaal, nemlig to Instrukser, der omhandler forskellige Hofembedsmænds Pligter, begge angives at være og er sandsynligt ogsaa fra Christian II's Tid i den Form, hvori de nu haves, og af hvilke den første er skønnet at kunne være fra 1522, medens den anden til Dels maa være ældre[3]).

---

1) Heise, Familien Rosenkrantz's Historie II. 69 flg.

2) Heise l. c. II. 70, Anm. 3.

3) D. Mag. 2. I. 307 flg. og 3. I. 158 flg. Ved den sidstnævnte Instruks er at mærke, at dens første Stykker i sproglig Henseende synes ældre end det efterfølgende, saa at det maa

I begge disse Instrukser findes der ikke nævnt nogen Hofmester, uden for saa vidt som der i den første er nævnt en Dronningens Hofmester, og i den anden en Hofmester paa en saadan Maade, at der ikke godt kan være ment andre end Rigshofmesteren. Der findes saaledes, skønt disse Instrukser omhandler Pligter for forskellige Hofembedsmænd, ikke nogen Hofmester som saadan nævnt i dem, og der har altsaa sandsynligt ej heller været nogen, da Instrukserne udfærdigedes. Derimod er i den første nævnt en „Marskalk", Mogens Gøye, og i dem begge er den saakaldte Fodermarsk stillet som den, der aabenbart var den fortrinsvis styrende i Hofstaten.

Det synes, at det navnlig er denne Mogens Gøyes Betegnelse, der har bragt den Anskuelse frem, at Mogens Gøye paa en Gang var i Hofstilling og var Rigsmarsk. At han var i Hofstilling, da den første Instruks blev udfærdiget, er uomtvisteligt; men var han da tillige Rigsmarsk, eller var han blot Fodermarsk?

Der er overflødigt her at gaa nærmere ind paa, at de Pligter, der fremsættes i Instrukserne angaaende Fodermarsken, og som senere vil blive omhandlede, gør det sandsynligt, at der ved Ordet Marskalk er forstaaet Fodermarsken, ligesom ogsaa at paavise, at Ordet Marskalk ikke sjældent er brugt som Forkortelse baade for Danmarks Riges Marsk, Hofmarskalk, Fodermarsk, Feltmarskalk o. fl. Afgørelsen maa hovedsagelig hvile paa,

---

skønnes, at dette er tilføjet i en ældre Instruks eller i et ældre Udkast, af hvilket man har beholdt Begyndelsen uforandret ogsaa i sproglig Henseende, medens Slutningen peger hen paa, at den har faaet sin Affattelse, som den nu foreligger, i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede.

om det bestemt kan paavises, at Mogens Gøye var Rigsmarsk paa den Tid, da den første Instruks blev given, den, i hvilken han nævnes som Marskalk. En saadan Paavisning kan dog alene støttes til de kendte Dokumenter; thi ældre Historikere, som Svanning og Hvitfeld, der stundom er tagne i Betragtning, gør sig altfor ofte skyldige i at tillægge Personer Titler eller Betegnelser, som de først opnaaede paa senere Tidspunkter end det, paa hvilket de omtales, eller som først kom i Brug paa den Tid, da de skrev deres Værker, til at man kan benytte deres Angivelser i saa Henseende[1]). I Dokumenterne synes det dog ikke, at han er nævnt som Danmarks Riges Marsk, førend, som alt paavist af andre, i Aaret 1518[2]), medens han tidligere alene findes betegnet som Ridder og Rigsraad eller blot en af Delene eller som Lensmand, naar han overhovedet er betegnet med Titel eller har betegnet sig selv, saaledes som det i øvrigt ogsaa forekommer i nogle Dokumenter efter 1518. Med Betegnelsen Rigsmarsk findes han derpaa flere Gange betegnet indtil den 2. Juni 1523, da han første Gang nævnes som „Hofmester“, hvornæst han den 3. Aug. s. A. kaldes Danmarks Riges Hofmester[3]).

[1]) Hvitfeld kalder f. Eks. Søren Norby for Rigets Admiral (S. 1183) og Mogens Gøye for Danmarks Riges Hofmester 1514 (S. 1105). Svanning kalder Søren Norby Amirallus regni (S. 67 (75)) og Mogens Gøye Marscallus regni indtil 1519 (S. 76 (85), 107 (118)), derpaa Magister aulæ regiæ (S. 184 (202)). (De dobbelte Sidetal svarer til de to Udgaver af Svanning, Christiernvs II, Daniæ Rex, begge trykte i Frankfurt 1658, kendelige fra hinanden ved, at den første har 504, den anden 539 paginerede Sider.)

[2]) 4. Jan. 1518 (Octava Innocentium 1518, Suhm, Samlinger til den danske Hist. II. 2. S. 81); 27. Marts 1518 (Rosenvinge, Gle. danske Domme, I. 38).

[3]) Fr. I's Reg. Frederik I's endelige Haandfæstning (Geheimearchivets Aarsberetninger II. 65).

Det sandsynligete turde saaledes være, at Mogens Gøye var Fodermarsk, baade inden han blev Rigsmarsk og paa det Tidspunkt, da den Instruks, i hvilken han nævnes som Marskalk, blev given, samt at dette Tidspunkt maa henføres til et Aar, der er tidligere end 1522, men, da Albert Ibsen nævnes som Dronningens Hofmester, ikke tidligere end 1515.

At Stillingen som Fodermarsk har været meget betydelig i den første Del af det 16. Aarhundrede, kan sluttes dels af de Personligheder, som vides den Gang at have beklædt hin Stilling, og dels af de Pligter og den store Myndighed, som var tildelt Fodermarsken.

Som Fodermarsker findes nævnt i hin Tid Oluf Jepsen Sparre, der var Broder til den senere Ærkebisp Aage Jepsen Sparre og nævnes som værende til Stede paa Stockholms Slot under dets Belejring 1501—02[1]), ligeledes vistnok Anders Bille 1508, skønt denne kun findes betegnet som Marskalk[2]). 1519 nævnes Karl Knudsen, om hvem Christian II skrev til Henrik Krummedige, at han havde betroet ham at gøre et Tog i Sverige med Kongens Folk (altsaa vistnok Hoffanen), og at Henrik Krummedige kunde betro sig til ham, som om han talte med Kongen selv[3]). Endelig kan nævnes den bekendte Mikkel Blik, som dog næppe er bleven Christian II's Fodermarsk førend under hans Landflygtighed[4]).

---

[1]) Allen, De tre nord. Rigers Hist. I. 297.

[2]) Geheimearchivets Aarsberetninger I. 68.

[3]) D. Mag. 3. II. 157. — I Svanning l. c. 287 (311) og 345 (373) kaldes Nicolaus Bilde (Klavs Bille ?) 1520 Aulæ marschallus. Han har saaledes den Gang vistnok været Fodermarsk og Anfører for Hoffanen.

[4]) Hvitfeld, 1352. Jvf. Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 2. S. 213.

Hvad Fodermarskens Pligter angaar, da ses det af den første af de to foran nævnte Instrukser, at det var Fodermarsken, som havde at udgive Befalingerne om den daglige Tjeneste, enhver ved Hoffet havde at forrette, endvidere at Fodermarsken skulde paasé, at der i Staldene ikke blev spildt Havre, Hø eller Straafoder, og at han, naar Kongen rejste, skulde bestille de fornødne Vogne og Færger. Hans Myndighed findes angivet med de Ord, at han skulde være berettiget til at straffe „alle i Gaarden, i hvad Magt deres Brøst findes“ — en meget vidtrækkende Myndighed, især da der tilføjes, at der skulde beskikkes en anden i Fodermarskens Sted, naar denne var fraværende, at den, der saaledes indtog hans Plads skulde skrive de begaaede Forseelser op, og, naar Fodermarsken kom tilhage, skulde denne da „spare ingen, hvem det saa er“.

I den anden Instruks findes omtrent det samme som i den første angaaende Fodermarskens Pligter, medens hans Myndighed endog synes tildelt endnu videre Grænser. I Spidsen for, hvad der angaar ham, er der nemlig stillet, at det hørte til hans Embede at drage Omsorg for, at alle i Kongens Gaard, hvad enten de var rige eller fattige, holdt Fred indbyrdes, og, hvis der var nogen, som forsyndede sig i saa Henseede, skulde Fodermarsken tage Borgen af ham, og den, som ikke vilde stille saadan Sikkerhed, skulde Fodermarsken sætte i Fængsel. Der tilføjes derhos, at han hver Jule- og Nytaarsaften skulde lade Gaardsretten læse op, at han stedse skulde have den hos sig og rette efter den „stundom med Naade og stundom uden al Naade“ [1]).

[1]) Laa Hofsinder i Borgeleje hos Lensmænd, synes der at have været overdraget disse Straffemyndighed efter Gaardsretten over

En saa udstrakt Myndighed, der endog indbefattede Benaadningsret, synes ikke godt at kunne være tildelt nogen af Hoffolkene uden den øverststillede, især naar det tages i Betragtning, at den Gaardsret, som der er Tale om, utvivlsomt maa være den saakaldte Erik af Pommerns, og at det saaledes endog var Livsstraf, og i det Hele meget strenge Straffe, som Fodermarsken kunde idømme og lade fuldbyrde.

Hofstatens Styrelse synes altsaa i den Tid, som Instrukserne gælder, at have været betroet Fodermarsken. Denne har tillige styret Staldvæsnet, og ved Siden af ham nævnes af Personer, der maa antages at kunne henføres til de styrendes Gruppe, kun en Skænk og en Køgemester (bortset fra Kongens Kansler).

Gaas der nu ud fra, at Mogens Gøye en Tid lang, indtil han blev Rigsmarsk, har beklædt en Fodermarsks den Gang høje Stilling i Hofstaten, er der flere Forhold, som mere eller mindre er blevne betragtede paa anden Maade, der kan forklares blot ved denne Fodermarskens Stilling og den ham tildelte Myndighed.

Naar saaledes i et Dokument af 29. Juli 1515 Niels Eriksen Rosenkrantz som Hofmester nævnes først af Rigsraaderne efter de gejstlige Herrer, og derpaa i et Dokument af 6. Okt. 1516 Mogens Gøye nævnes først efter hine[1]) (idet Niels Eriksen da var død), da synes dette ikke at behøve til Forklaring en Antagelse af, at Mogens Gøye da havde efterfulgt Niels Eriksen som Hofmester, men kun, at Mogens Gøye da paa Grund af sin høje Stilling ved Hoffet var den fornemste blandt de

Hofsindernes Svende og Drenge (saaledes udtalt i Skrivelse 23. Okt. 1550, D. Mag. 4. VI. 227 flg.).

[1]) Suhm, Nye Samlinger til den danske Hist. III. 154 flg.

tilstedeværende, verdslige Rigsraader. Ligeledes synes der intet at kunne have været til Hindring for, at Mogens Gøye paa Grund af sin fornemme Hofstilling bar Sværdet ved Dronningens Kroning 1515[1]). Mogens Gøye var som bekendt den, der 1517 lod Torben Oxe (og Knud Pedersen Gyldenstjerne) fængsle. Ogsaa dette synes at kunne forklares ved det ovenfor fremsatte angaaende Fodermarskens Pligter og Myndighed, idet Udtrykket „alle i Kongens Gaard“ nødvendigt synes at maatte indbefatte foruden de tilstedeværende Hoffolk Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, hvor Kongen da opholdt sig, og Slotstjenerne dèr, i en Sag, som angik Lensmanden selv. En Lovhjemmel for, at dette skulde høre til Rigsmarskens Pligter eller Myndighed, findes der næppe.

I Frederik I's Tid synes ingen Omordning af de styrende i Hofstaten at være foretagen[2]). Det er vedblivende Mænd af betydelige Ætter, der nævnes som Fodermarsker, 1525 Knud Pedersen Gyldenstjerne[3]), 1529 Niels Ibsen Bryske[4]), 1531 og 1533 Hartvig Andersen

---

[1]) Hermed kan sammenstilles, at ifølge Svanning l. c. 67 (75), bar Henrik Gøye Æblet og Jørgen Pogvisk Sværdet ved Christian II's Kroning 1514, medens det hos Hvitfeld (1154) er ved Kroningen i Stockholm 1520, at de samme nævnes, ligesom i øvrigt hos Svanning, hvad der, som fremsat af Allen, De tre nord. Rigers Hist. III. 1. S. 398, gør det sandsynligt, at der er en Fejl enten ved det ene eller det andet Aarstal.

[2]) Albert Ibsen Ravensberg findes i et Dokument af 6. Decb. 1526, der er udfærdiget af Rigsraadet og undertegnet af Rigshofmesteren og Rigsmarsken, betegnet som Kongens („vor kæreste og naadigste Herres“) Hofmester (D. Mag. 2. V. 211). Sandsynligheden turde dog her nærmest være, at Ordet Hofmester er brugt synonymt med Marskalk, saaledes som det ogsaa, hvad der vil blive nævnt i det følgende, ellers kan forekomme.

[3]) 17. Aug. 1525, Fr. I's Reg.

[4]) Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundede. 31.

Ulfeld[1]), og det er en overordnet Virksomhed, som stundom ses at være tildelt Fodermarsken. Der findes saaledes udtalt 1531, at en Del navngivne Hofsinder skulde holde sig rede til at følge denne, og senere, at Kongens Hofsinder skulde møde i Kolding, hvor Fodermarsken derpaa vilde give dem nærmere Besked[2]). Han ses ogsaa i den Tid en Gang at have optraadt som Øvrighedsperson, idet der af Dommen over Niels Brade fremgaar, at det var for Fodermarsken, at Otte Stigsøn havde aflagt Tilstaaelse, medens det tillige synes, at Fodermarsken betragtedes som hans rette Dommer[3]).

Det kan her være Stedet til at fremdrage, at hvor Bispers og andre Stormænds Hofstat, om den saa kan kaldes, omtales, findes der i den ikke nævnt nogen Hofmester; derimod forekommer de samme Betegnelser, som der ifølge det foregaaende formenes anvendte i Kongens. Hos Bisp Lage Urne fandtes der saaledes ifølge hans Testamente (foruden en Kansler) Fodermarsk, Køgemester, Skænk, Dørsvend o. fl.[4]). Otte Andersen Ulfeld nævnes som Fodermarsk hos Søren Norby 1524 og 1525, da han for Søren Norby forsvarede Visborg mod de Lybske[5]), og det ses, at der ogsaa fandtes en Fodermarsk ved Ærkebispesædet i Lund[6]).

---

[1]) 15. Aug. 1530, Fr. I's Reg.; Erslev l. c. 137; 15. Jan. 1533, Fr. I's Reg.

[2]) Fr. I's Reg. 358, 360.

[3]) 17. Aug. 1525, Fr. I's Reg. Hvidtfelt 1283. — Forholdet kan ikke fuldt oplyses af Mangel paa nøjere Kendskab til Otte Stigsøns (Ulfelds) Stilling, inden han sluttede sig til Søren Norby. Niels Brade synes derimod at have skullet forhøres af Rigsmarsken.

[4]) D. Mag. 3. III. 218 flg. — Som hans Fodermarsk nævnes Jørgen Rosengaard 1527 samme Sted 236 og 244.

[5]) Hvitfeld 1268; Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 2. S. 420, V. 89.

[6]) D. Mag. 4. I. 38.

At der i Kongens Hofstat og dermed i andres er foregaaet en Indflydelse fra tysk Side, synes rimelig, da ved de tyske Hoffer Marskalken i hin Tid synes at have været den fornemste, i alt Fald efter Kansleren, hvor en saadan fandtes[1]).

I Christian III's første Regeringsaar ses der ej heller at være foregaaet nogen Forandring. Albert Gøye nævnes som Fodermarsk 22. Juli 1535[2]), og det paalagdes ham noget før (i Maj? s. A.), dog uden at han da udtrykkelig nævnes som Fodermarsk, at tilsige alle Hofsinder, at de skulde samle sig i Vejle og drage over til Lejren i Fyen, samtidig med at Bispen i Aarhus var anmodet om at tilskrive Hofsinderne at begive sig did[3]).

Snart efter foregik der dog den væsentlige Forandring, at Hovedpersonerne i Hofstaten forøgedes, foruden med flere andre, ogsaa med en Hofmarskalk, en Betegnelse, der ikke vides at have forekommet tidligere. Den første, der nævnes i denne Stilling, er Knud Pedersen Gyldenstjerne 1536[4]). Han nævnes endvidere som saadan 1537, 38 og 41[5]), og han maa formodes at være bleven i denne

[1]) Endog Raadet i Lübeck synes at have underholdt en noget lignende Hofstat (jvf. Pauli, Lübeckische Zustände im Mittelalter. II. 79). — Lignende Betegnelser forekommer ogsaa vedblivende i det 16. Aarhundrede hos Følget hos forskellige Fyrster og Stormænd paa Rejse. Da Frederik II som Hertug 1548 rejste til Norge for at blive hyldet, nævnes bl. a. i hans Følge Byrge Ulfstand som Skænk og Otte Brade som Marskalk (Suhm, Nye Samlinger til den danske Hist. III. 276). Paa Jakob Ulfelds store Gesandtskabs Rejse til Rusland 1578 nævnes i hans Følge en Sekretær, en Rentemester, en Marskalk, en Køgemester og en Skænk (Haandskr. Gle. kgl. Saml. Fol. Nr. 871).

[2]) D. Kancellireg.

[3]) D. Mag. 3. V. 38.

[4]) 13. Novb. 1536 (D. Kancellireg.).

[5]) 29. Marts., 19. April, 10. Maj 1537, 22. Novb. 1538 (D. Kancellireg.). D. Mag. 3. VI. 299.

Stilling til 1543, da Holger Ottesen Rosenkrantz blev Hofmarskalk[1]).

Fra først af synes denne Forandring ikke at have været af meget indgribende Natur. I Christian III's alt foran (S. 411, Anm.) omtalte Hofordning, som dog ikke nærmere omhandler de enkelte, højere stillede Hofembedsmænds Pligter m. v., men kun Hofsinderne i Almindelighed, nævnes en „Marskalk“, der var disses Foresatte i flere Retninger, og formentlig maa der ved dette Ord være ment Hofmarskalken[2]); men der fandtes tillige ligesom før en Fodermarsk, og dennes Myndighed var endog paa den Tid bleven udvidet til at omfatte Personer udenfor Hofstaten, idet der ved Recessen 1537 var bleven forordnet, at Fodermarsken skulde være Dommer, naar nogen Svend beklagede sig over sin Husbond, og at enhver skulde rette sig efter hans Dom, som om den var afsagt af Kongen og Rigsraadet[3]).

Vedblivende var det ogsaa Mænd af betydelig Herkomst, der nævnes som Fodermarsker, Birger Trolle 1536, Lage Brade 1539[4]).

Samtidig med Hofmarskalken nævnes ogsaa Staldmestre. Personer med denne Betegnelse havde der ogsaa været i tidligere Tid i Hofstaten. De findes flere Gange

---

[1]) Ligprædikenen over samme, Kbh. 1576. — Om den ejendommelige Omstændighed, at Knud Pedersen Gyldenstjerne i et Brev af 2. eller 3. Decb. 1536 (Brevet trykt i Rørdam, Mon. hist. dan. 1. I. 250 flg.) betegner sig selv som Danmarks Riges Marsk, skønt han ikke var eller blev det, jvf. Heise, Artiklen Knud Pedersen Gyldenstjerne i Biogr. Lexikon.

[2]) Knud Pedersen Gyldenstjerne findes stundom i Kancelliskrivelser blot kaldt Marskalk, f. Eks. 30. Okt. 1538, og nævnes ogsaa flere Gange uden særlig Betegnelse.

[3]) Rosenvinge, Gle. danske Love IV. 187.

[4]) 12. Decb. 1536, 13. Sept. 1539 (D. Kancellireg.).

nævnte i de Regnskaber, som haves fra Kong Hans' Tid[1]); men de synes da at have været temmelig underordnede Personer. Det samme synes dog ogsaa nu at have været Tilfældet. Der nævnes som Staldmestre 1534 Joakim v. Preen og Borkart v. Boyneburg (eller Bommelberg)[2]), 1546 Johan Gøswin[3]), foruden Henrik Steberck før 1551 og Kasper Heidebrecher 1557-58 som Staldmestre særlig hos Dronningen[4]). Ingen af disse findes senere i højere Stillinger, uden for saa vidt at Borkart v. Boyneburg havde det mindre Len Saltø fra 1539 til 1552. Gøswin blev endog afskediget fra Hoftjenesten i en Slags Unaade 1558[5]), efter at han vistnok forinden havde ophørt at være Staldmester.

Stillingen synes altsaa nærmest at have været den, at Hofmarskalken raadede for alt, hvad der i det Hele taget angik Hofstatens Personel, særlig Hofsinderne, Fodermarsken over Hestevæsenet med Bistand af Staldmesteren for Staldenes Vedkommende, foruden af andre for de til Staldene knyttede særlige Dele af Hofstaten, Rustmesteren for det i Forbindelse med Staldene staaende Rustkammer og Vognmesteren med Hensyn til en Del af Køretøjerne. Paa denne Maade synes det derpaa at være blevet ved en Tid, idet dog ogsaa Hovedpersonernes Antal snart forøgedes med en Jægermester, en Betegnelse, der ikke synes at have forekommet tidligere[6]).

---

[1]) D. Mag. 4. I. 77, 82, 86 o. oft.
[2]) D. Mag. 4. III. 11, Anm. 1.
[3]) Rtm. Regnsk. 1546. 112 b.
[4]) 7. Novb. 1551, Kanc. Brevb.; Rtm. Regnsk. 1557—58. 76.
[5]) c. 25.—30. April 1559 (Kanc. Brevb.).
[6]) Den første, der blev Jægermester, synes at have været Borkart v. Papenheim, der nævnes i denne Stilling 1551 (Rtm. Regnsk. 80, 242) og derefter mindst i hele Christian III's Tid.

Endnu forekommer der som Fodermarsker danske af fornem Byrd. Erik Podebusk nævnes i denne Stilling 1550[1]), Jens Trudsen Ulfstand 1551[2]), men naar denne findes betegnet som Marskalk 1555[3]), betyder det vistnok Hofmarskalk; thi Jens Trudsen Ulfstand var da temmelig sikkert i denne Stilling[4]). Løsheden i Betegnelserne er maaske netop paa denne Tid størst. Erik Podebusk findes saaledes 1549 kaldt Marskalk[5]), Jens Trudsen kaldes stundom foruden Marskalk ogsaa Marsk, en Marskalk hos Hertug Hans kaldes ligeledes 1546 Marsk[6]), og Erik Ottesen Rosenkrantz kaldes 1556 Hofmarskalk, da han forestod Hertug Frederiks Hofholdning paa Malmøhus[7]).

At Fodermarsken da endnu indtog en betydelig Stilling, synes desuden at fremgaa af, at Erik Podebusk, der maa formodes ogsaa 1549 at have været Fodermarsk, var Fører for den store Skare af Hofsinder, som i hint Aar sendtes ud paa Gæsteri i Jylland, og det befaledes ham i Forening med Jørgen Brade at syne alle Hofsindernes Heste i Odense, inden Marchen tiltraadtes[8]).

Betegnelsen Fodermarsk synes derefter ikke at forekomme for Adelsmænd. Dog er der nogen Sandsynlighed for, at saadanne har beklædt denne Stilling noget ind i Frederik II's Tid, eller at Forholdet har været, at enten

---

[1]) 25. Aug. 1550 (D. Kancellireg.).
[2]) Danmarks Adels Aarbog 1896. 431.
[3]) Fyens Stifts literaire Selskabs Aktstykker II. 166.
[4]) Han er nævnt som Hofmarskalk 24. og 25. Febr. 1552, 13. og 17. Jan. 1554, 5. Aug. og 21. Okt. 1557 i Kanc. Brevb., derhos som Marskalk eller Marsk i Rtm. Regnsk. 1554, 56, 57—58, 59, 59—60 og Kbhs. Dipl. VI. 43.
[5]) D. Mag. 4. IV. 368.
[6]) Aarhusgaards Lensregnskab 1545—46.
[7]) Hist. Tidsskr. 5. VI. 78.
[8]) D. Mag. 4. IV. 368.

Hofmarskalk- eller Fodermarsk-Pladsen har været midlertidig ubesat, saa at der da, ligesom tidligere, kun har været én Marskalk som øverststillet ved Hoffet, og at Betegnelsen Marskalk derfor er brugt noget i Flæng snart i den ene og snart i den anden Henseende.

Flere Angivelser kan nemlig ikke let forklares uden en saadan Antagelse.

Efter at Friederich v. Dohna er nævnt uden særlig Betegnelse i en Lønningsliste af 17. Juli 1559 angaaende Deltagere i Ditmarskerkrigen under Jens Trudsens Befaling[1]), findes han tildelt Bestalling 13. Novbr. 1559 som „Vorwandt und Diener“ med Forpligtelse til paa nærmere Forlangende at hverve og tilføre en Fane Ryttere[2]), og den 6. Decb. s. A. nævnes Niels Trudsen Ulfstand som Hofmarskalk[3]). Derpaa findes Friederich v. Dohna nævnt som Marskalk 15. og 20. Juni 1560[4]), kort efter, som det synes, i 1560 og i Begyndelsen af 1561 som Hofmarskalk[5]) og saa igen kun som Marskalk i Slutningen af 1561 og 1562[6]).

En lignende Vanskelighed i Bedømmelsen af den paagældendes egentlige Stilling træder frem med Hensyn til Peder Gyldenstjerne. I en Skrivelse af 20. Febr. 1563

---

[1]) Rtm. Regnsk. 1. Jan. til 20. Sept. 1559. 111 b. Der er Betegnelsen dog kun Herr v. Dohna.

[2]) Bestallingsreg. 1555—73. 133 b.

[3]) Kanc. Brevb.

[4]) Rtm. Regnsk. 1559—60. 323, 303.

[5]) I det formentlig den 22. Juli 1560 udstedte Skøde paa Gisselfeld, 8. Febr. og 28. Marts 1561, jvf. 22. Juli 1561 (Kanc. Brevb.).

[6]) 1. Sept. 1561, 28. Marts 1562 (Kanc. Brevb.). — Han findes i Rtm. Regnsk. 1562 anført som betalt til Julen 1562, og det synes at være som Følge heraf, at han i Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 154 anføres som afgaaet fra Hoftjenesten 25. Decb. 1562 (?).

fra Kongen til Kansleren Johan Fris siges der nemlig, at denne skulde lade Johan Skovgaard udfærdige et Forligsdokument („Orfejde“) i skarpeste Form, gaaende ud paa, at Johan Skovgaard i alle Maader vilde være Kongen lydig, og at han og alle hans Slægtninge og Venner vilde lade Peder Gyldenstjerne, Marskalk, ubesværet („ubevaret“) med Ord og Gerning. Naar Johan Skovgaard havde underskrevet og beseglet Dokumentet, skulde Kansleren og Frans Brokkenhus lade ham „komme ud af Taarnet“ og forvise ham fra Kongens Gaard, da Kongen ikke dèr vilde have nogen, som satte sig op mod hans Marskalk eller andre, som førte Befaling[1]).

Ifølge dette maa det nærmest antages, at Peder Gyldenstjerne da var Hofmarskalk eller eneste styrende Marskalk ved Hoffet; men Friederich v. Dhona maa dog alligevel have været betragtet som den fornemste, om end i Øjeblikket vistnok fraværende fra Hoftjenesten; thi det var ham, der blev Anfører for Hoffanen 1563, medens Peder Gyldenstjerne kun tjente i den som hans Fænrik[2]).

---

[1]) Kanc. Brevb. — At Johan Skovgaard har hørt til Hofstaten, fører Skrivelsen selv Vidnesbyrd om. Han har sandsynligt været Hofjunker, skønt han ellers ikke vides nævnt som saadan. Han er forskellig fra den bekendte Hofjunker og Kancellisekretær Hans Skovgaard, hvis egentlige Fornavn muligt har været Johannes (Johan Erasmius, Oratio funebris etc., Hjelmstjerne, Kv., Nr. 3562, Kgl. Bibl.); thi begge findes nævnte samtidig 1564 (Hist. Tidsskr. 7. I. 460). Johan fik Anvendelse til Søs og blev fangen om Bord paa Otte Ruds Skib 1565; senere nævnes han kun nogle faa Gange. — Det angives, at Peder Knudsen Gyldenstjerne c. 1558 var Hofskænk et Aars Tid, medens Niels Trudsen Ulfstand, som da var den egentlige Hofskænk, laa syg, og at han kort efter Ditmarskerkrigen 1559 blev Hofmarskalk (Personalhist. Tidsskr. 3. III. 192 flg.).

[2]) Hist. Tidsskr. 7. I. 458.

I alle Tilfælde var dog Fodermarskens Stilling da stærkt aftagende i Betydning. Da Fodermarsker atter nævnes længere frem i Frederik II's Tid, ses de at have været temmelig underordnede Personer, som henregnedes til Enspændernes Gruppe. Derimod hævede Staldmesterens Stilling sig. For Jakob Sehested, der var Staldmester 1553[1]), kan Stillingens Betydning maaske være noget tvivlsom, om end Kongen gjorde hans Bryllup det paafølgende Aar[2]), for saa vidt som han er den samme, der i Rentemesterregnskabet 1556 nævnes som Hingstrider; men Stillingens Betydning kan næppe vurderes lavt, da Erik Ottesen Rosenkrantz var bleven Staldmester 1554[3]), og denne derpaa efterfulgtes af en Række hovedsagelig tyskfødte Adelsmænd, som Kongen skænkede sin særdeles Yndest og Tillid.

Hofstaten havde dermed naaet til den Ordning, som med Hensyn til de overordnet styrende blev væsentlig uforandret i den øvrige Del af det 16. Aarhundrede og noget derefter, idet de mandlige Hovedpersoner var Hofmarskalken, Staldmesteren, Hofskænken[4]), Køgemesteren og Jægermesteren. Hofmarskalkens Myndighed i Stedet for den tidligere Fodermarsks havde derhos fundet et Udtryk i Frederik II's Gaardsret af 1562, idet der ved denne forordnedes, at, naar en Svend ikke fik af sin Husbond, hvad der tilkom ham, skulde Husbonden staa Svenden til Rette for Hofmarskalken, saafremt Husbonden

[1]) 19. Juli 1553, Kanc. Brevb.
[2]) 18. Decb. 1553, Kanc. Brevb.
[3]) Rtm. Regnsk. 1554. 102.
[4]) Betegnelserne Skænk, Mundskænk og Hofskænk, af hvilke den sidste kom mest i Brug, maa antages at betegne den samme, overordnede Bestilling, medens Betegnelsen Vinskænk, der ikke synes at forekomme førend 1584, gælder en underordnet.

tjente i Kongens Gaard, og ellers for Rigsmarsken[1]). Flere af de nævnte Hofstillinger synes dog ikke endnu noget ind i Frederik II's Tid at have været tillagte saa stor Vægt, at en Person, der afgik fra dem, ikke kunde finde sig i at forblive i Hoftjenesten, som det synes, i mere underordnet Stilling[2]).

De Omraader, som i Hofstaten henhørte under de ovennævnte styrende, var for Hofmarskalkens Vedkommende, som alt til Dels nævnt foran, Ledelsen af Hoftjenesten i Almindelighed, derhos saa vidt synes i Forbindelse med Hofskænken og Køgemesteren Overholdelsen af Orden ved Spisningen og den dermed forbundne Udlevering af Mad og Drikke. Han udgav med Hensyn til alt dette de daglige Befalinger og var Fører for de daglige Tjenere, naar og hvorsomhelst en større Del af dem optraadte eller færdedes, derfor ogsaa i Reglen under Krigsforhold den selvskrevne Anfører for den hovedsagelig af Hoffolk sammensatte Hoffane. Under Staldmesteren henhørte Hestevæsenet, og hvad dermed var forbundet. Under Hofskænken henhørte Beholdningerne af Vin og Øl m. m., vistnok ogsaa Sølvkamret og det til samme knyttede Oplag af Dækketøj og andre Sager, der benyttedes ved Borddækningen, under Køgemesteren Køkkenet, Bagerset og Fadeburene, under Jægermesteren det temmelig store Jagtpersonale og de Redskaber, dette brugte. Et Tilsyn med nogle af de kongelige Skove synes en Tid at have været overdraget Jægermesteren[3]).

---

[1]) Secher, Corpus constitutionum Daniæ I. 195.

[2]) Efter at Jørgen Marsvin havde været Hofskænk 1556, findes han kaldt Hofsinde (27. Sept. 1559 o. oft. Kanc. Brevb.).

[3]) Borkart v. Papenheim befaledes 14. Okt. 1560 at give Kongen Underretning om, hvorledes det stod til med nogle Hunde, og om Dyrene formerede sig i Kongens Vildtbane. 5. Maj 1562 og

I enkelte Tilfælde, naar Hofmarskalken var forhindret i at følge Hoffet eller drage ud med en større Del af Hoffolkene, befaledes i Reglen den mest fremtrædende af Hofsinderne til at træde i hans Sted. Jørgen Urne blev saaledes i Sept. 1578 beskikket til at forblive i Kolding og under Hofmarskalkens Fraværelse føre Befaling over de Hofsinder, som forblev dèr, samt deres Folk[1]). Mere vilkaarlige Fremgangsmaader forekommer dog ogsaa. Kongen

---

c. 18. Okt. 1563 skulde han udvise Ved fra nogle Skove, og han forlovedes 4. Jan. 1571 fra den Befaling, han havde haft over Skovene i Kjøbenhavn, Frederiksborg, Krogen og Hørsholm Len (Kanc. Brevb.). — I de Lister, som findes i Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873—76 og 1872 over forskellige Hoftjenere i Tiden fra 1558 til 1648, kan der med Hensyn til de styrende i det her nærmest omhandlede Tidsrum foruden de Personer, som der er omtalt foran, her tilføjes: Hak Ulfstand blev Marskalk 15. Jnni 1564 (Hist. Tidsskr. 7. I. 460), Ludvig Munk nævnes som Hofmarskalk alt 25. Juni 1568 (Kanc. Brevb.), Grev Günther af Barby blev Marskalk 22. Febr. 1571 (Ligprædikenen over ham), Baltzer v. Lehsten (Leist, Leisten) nævnes som Hofmarskalk 26. Marts 1575 (Kanc. Brevb.). Som Skænk nævnes Erik Lange 26. Marts 1551 (Kanc. Brevb.), Jørgen Valkendorf 1553 og 55 (Erslev l. c. 150, 21), Niels Trudsen Ulfstand alt 22. Maj 1557, sidst 19. Apr. 1558 (Kanc. Brevb.), Korfits Tønnesen Viffert 5. Sept. 1563 (Kanc. Brevb.), Anders Bing 1. Apr. 1568 (Kanc. Brevb.), Mogens Kaas (uvist naar, Personalhist. Tidsskr. 1. V. 9), Morten Venstermand 16. Apr. 1571 (Kanc. Brevb.), Gotzlaf Budde først 28. Decb. 1577 (Kanc. Brevb.), sidst 15. Jan. 1580 (J. Reg.), Knud Brahe c. 1581 (Ligprædikenen over ham), Kristoffer Cardiot (Carioth) 1588 (Slangerup, Oratio funebris etc.), Ebbe Munk 1591—96 (Biogr. Lex.), Jakob Rosenkrantz alt 13. Okt. 1596 (Sj. Tg.). Som Køgemester nævnes Jørgen Kremohn Rantzau fra 1541 (Biogr. Lex.), sidst 11. Jan. 1551 (Kanc. Brevb.), Anders Bing 1559 (Ligprædikenen over ham), Jørgen Sehested alt 3. Novb. 1561 (Kanc. Brevb.), Wulf Leckow 1573 (Rtm. Regnsk.). Som Staldmester nævnes Holger Tønnesen Viffert alt 8. Apr. 1557 (Kanc. Brevb.). Som Jægermester nævnes Adam Normand første Gang 19. Febr. 1568 (Kanc. Brevb.), sidst 14. Juli 1594 (Sj. Reg.), Joakim v. Bülow alt 1595—96 (Rtm. Regnsk.).

[1]) 12. Sept. 1578 (Kanc. Brevb.).

befalede saaledes 1573 Rigshofmesteren Peder Oxe at mønstre hver Maaned de Hofsinder, som var i Kjøbenhavn, medens Kongen selv vilde føre Tilsyn med dem, som var hos ham i Skanderborg[1]).

Ved særdeles festlige Lejligheder udnævntes stundom enkelte Herrer udenfor Hofstaten til at bistaa de styrende. Ved Kroningsfestlighederne 1596 forordnedes saaledes, at foruden den egentlige Køgemester Peder Mund skulde den forhenværende Køgemester Kasper Markdanner og endnu en Adelsmand være i Køkkenet og foruden Skænken Ebbe Munk to Adelsmænd være i Kælderen[2]).

Gennemgaar man Fortegnelserne over dem, som har beklædt de ovenfor nævnte højeste Stillinger i Hofstaten, er der to Omstændigheder, som særlig paatvinger sig Opmærksomheden, den ene er den overordentlig korte Tid, i hvilken de som oftest har været i hine Stillinger, i Reglen kun nogle faa Aar eller endnu mindre. Den anden er, at der findes mange fremmede iblandt dem.

Den første Omstændighed har vel flere Aarsager. Som en saadan kan tænkes den Vankelmodighed, der var et Karaktertræk hos Frederik II; men den vigtigste turde dog være, at hine Stillinger for de i Danmark og Hertugdømmerne fødte banede Vejen til hurtig at opnaa, foruden de alt foran nævnte Gaver og Begunstigelser, nogle af Rigets bedste Len og dermed Udsigt til i Tidens Løb at blive Rigsraader og muligt naa endnu videre

---

1) 16. Juni 1573 (Kanc. Brevb.).

2) Kbhs. Dipl. IV. 741 flg. — Tilsvarende nævnes i Augustus Erich, . . . Beskriffuelse om . . . Christians den Fierdis . . . Kroning, Kbh. 1598 (S. Y. b.), Ebbe Munk som Overskænk og Peder Basse som Mundskænk.

frem. For de fremmede medførte Stillingerne især den Fordel, at de lettere blev satte i Stand til at indgaa Ægteskab med danske Adelsjomfruer og paa denne Maade komme i Besiddelse af Gaarde og Gods. Baade Tildelelsen af de større Len og Indgaaelsen af Ægteskab førte i Reglen med sig, at de paagældende afgik fra Hoftjenesten, og som oftest var det kun de fremmede, som ikke paa de angivne Maader hurtig høstede Fordel af deres Stilling, der forblev længe i samme.

Den anden Omstændighed havde vel nærmest sin Aarsag i det danske Kongehuses talrige Familieforbindelser i Nordtyskland, til Dels maaske ogsaa i den ringere Grad af Sympati, der i det hele taget synes at have været mellem Frederik II og den menige, danske Adel. Men det maa tillige fremdrages, at de faa af hine fremmede, hvis tidligere Levnedsløb kendes, og som meget hurtig forfremmedes til høje Stillinger i Hofstaten, ikke mindre end de fleste danske og holstenske, der kom i de samme Stillinger, havde tilbagelagt en meget hæderfuld Løbebane, inden de kom i Hoftjenesten her, og vist sig at være dygtige Mænd. Næppe kan man heller lade ude af Betragtning det Vidnesbyrd, som Vedel i sin Ligprædiken over Frederik II giver denne Konge angaaende, hvorledes han prøvede Hoftjenerne, nemlig at Kongen, idet han henholdt sig til den 101. Davids Salme, ikke beholdt den Mand i sin Tjeneste, der lønlig bagvaskede sin næste, og at han ikke kunde lide de hovmodige og ikke taalte Folk, der var falske af Sindelag eller viste sig som Løgnere [1]).

Nogen betydeligere Indflydelse paa Christian III

---

[1]) Vedel, Ligprædiken over Frederik II. Kbh. 1588. S. E. II. b. flg.

og Frederik II med Hensyn til Regeringsanliggender havde de ovenfor nævnte Hofmænd næppe (Kanslerne selvfølgelig fraregnede). Især den sidste Konge synes i det hele taget at have holdt dem i en vis Afstand og ikke i det daglige Liv at have plejet Omgang med dem mere, end hvad deres Tjeneste netop førte med sig. Det bør vistnok ogsaa bemærkes, at det endnu ikke i det 16. Aarhundrede var blevet Skik ved det danske Hof at benytte de med Ordet „Over“ sammensatte Titler, f. Eks. Overskænk og lign., saaledes som det alt da var indført ved enkelte tyske Hoffer[1]), og at der ikke er Spor til, at de nævnte Hofmænd har haft nogen Myndighed over visse Grupper af næringsdrivende Borgere og en dermed forbunden Bi-Indtægt, saaledes som det fandt Sted i Frankrig, i alt Fald til noget ind i det 16. Aarhundrede[2]).

Til de styrende i Hofstaten maa endnu henregnes Hofmesterinderne, der næppe manglede nogen Sinde, naar der fandtes en Dronning. Deres Virksomhedsomraade findes dog omtrent aldrig omtalt, saa at det ikke er muligt at danne sig en bestemt Forestilling om den, udover hvad det angaar, at de synes at have været den nærmeste foresatte for de adelige Jomfruer, der tjente Dronningerne og disses Døttre[3]).

---

[1]) F. Eks. ved det brandenburgske Hof (Rtm. Regnsk. 1595-96. 233 flg).

[2]) Jvf. herom Hauser, Ouvriers du temps passé. Paris 1899. 114.

[3]) Af Hofmesterinder er der for den her nærmest omhandlede Tid nævnt følgende: Fru Kirstine 4. Okt. 1557 (Rtm. Regnsk. 1557—58. 69 b.); Fru Anne Glob, Jørgen Urnes, først 4. Febr. 1558 (Rtm. Regnsk. 1557—58, 261 b.), sidst 26. Juli 1561 (Kanc. Brevb.); Fru Inger Oxe, Jørgen Brades Enke, fra c. 15. Juni 1572 (Kanc. Brevb.); Fru Beate Bille, Otte Brades Enke, ansat 30. Jan. 1584 i Stedet for Fru Inger Oxe, som maatte fratræde paa Grund af Svaghed (30. Jan. 1584, Sk. Tg.); Fru Beate Huitfeld, Knud Ulfelds Enke, der alt blev ansat hos Christian IV's Dronning inden Brylluppet (4. Okt. 1597, Sk. Tg.).

Foruden de foran nævnte findes den saakaldte Fiskemester, hvis Embede først oprettedes c. 1580, undertiden henregnet til Hofmændenes første eller styrende Gruppe[1]). Dette synes dog temmelig vilkaarligt, da hans Embede var af en hel anden Art end de andres, idet han f. Eks. drev Handel for Kongens Regning, og det kun var nogle faa underordnede, som henhørte under ham.

Snarere kan der derimod være Anledning til at henregne til den styrende Gruppe de Personer, der med Betegnelserne Hofmester eller Marskalk til sine Tider varetog en Styrelse paa visse begrænsede Omraader. Der forekommer saaledes vedblivende stundom en Dronningens Hofmester, vistnok især som den styrende angaaende Dronningens Følge, naar hun var paa Rejse. Saaledes forordnedes, at Jørgen Rosenkrantz skulde følge Dronning Sofia som hendes Hofmester, og Henrik Below som hendes Under-Hofmester paa den Rejse, som det var paatænkt at hun skulde udføre til Meklenburg 1587[2]). Andre findes ogsaa stundom nævnte, uden at det kan ses, hvad deres Omraade egentlig var[3]). Betegnelsen Hofmester forekommer tilsvarende om den styrende paa Rejser, som Prinserne foretog[4]), ligesom Ordet anvendtes paa samme

---

1) Saaledes hos Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76.

2) 27. Marts 1587 (J. Tg.).

3) Saaledes Mogens Gyldenstjerne paa den Rejse, Dronning Dorothea foretog til Sachsen 1548 i Anledning af hendes Datters Bryllup (D. Mag. 2. I. 365), Ditlev Holk, der c. 1580 blev Dronning Sophias Hofmester (Ligprædikenen over samme), og Jakob Sefeld, der udnævntes til Dronning Anna Cathrines Hofmester ved hendes Kroning 1598 (Ligprædikenen over samme).

4) Albert Skeel angives saaledes at være bleven forordnet 1598 som Hofmester hos Hertug Ulrik paa hans Rejse til Frankrig, England og Skotland (Slange, Christian IV's Hist. I. 188), og Hofjunker Alexander Rabe v. Papenheim som Hofmester hos Hertug

Maade baade da og senere angaaende unge Adelsmænds Rejser, derhos som Betegnelse paa den, der forestod en ung Fyrstes særskilte Hofholdning eller Hofstat. Henrik Ramel, der jævnlig kaldtes den udvalgte Konge, senere Christian IV's Hofmester, findes ogsaa betitlet Hofraad[1]), vistnok den eneste Gang, at denne Betegnelse i hin Tid er benyttet herhjemme. Ensbetydende med Hofmester findes Betegnelsen Marskalk brugt om den, der var den styrende i Følget ved en kongelig Persons Rejse[2]), foruden at de, som ved større, festlige Lejligheder havde at forestaa Anretningen, Opvartningen og i det Hele taget Iagttagelsen af Orden, ligesom nu til Dags kaldtes Marskalke[3]).

Hans paa den Rejse, som denne tiltraadte samme Aar (Ligprædikenen over ham, Univ. Bibl.).

[1]) 31. Juli 1594 (F. Tg.).

[2]) Saaledes nævnes Peder Oxe som Marskalk paa Rejsen til Sachsen 1548 (D. Mag. 2. I. 365), og det befaledes 8. Jan. 1583 Hak Holgersen Ulfstand at være Marskalk for de Adelsmænd m. fl., som skulde følge Kongen udenlands (F. Tg. Smaalandene).

[3]) Saaledes ved Kroningen 1596 (Kbhs. Dipl. IV. 741 flg.). Der betaltes da for 30 Stokke af Ask, beslagne med Sølv, til Anvendelse som Marskalkstave (Rtm. Regnskb. 1596—97. 467).

Dorothea, Kristiern den førstes dronning, og familien Gonzaga.

Af
Johannes Lindbæk.

Æblet kan undertiden falde grumme langt fra stammen. — Markgrev Johan af Brandenburg, ældste søn af kurfyrst Frederik I, besad såre lidt af slægten Hohenzollerns energi. Ikke heller var han den vanskelige stilling voxen, som faderen gav ham, ved 1426 at gøre ham til styrer af Mark Brandenburg. Snart kom der fra alle sider klager over hans slaphed og svaghed; der var altid usikkerhed og misfornøjelse i landet, og stæderne måtte hjælpe sig selv mod hussiterne. Sin energiske svigersøn Kristiern I lignede han kun i sin stadige pengeforlegenhed, som han mødte med idelige pantsættelser af kronens lande. Det guldmageri, som han begyndte med i en ung alder, bidrog vel heller ikke til at forbedre finanserne. Til sidst måtte faderen 1437 fjærne ham, og han fik da en del af familiens frankiske lande, hvor han levede roligt og ubemærket til sin død 1464. „Af den energi, som en ung opadstræbende slægt må have, er der hos ham intet spor[1])". — Energien

[1]) Droysen: Geschichte der preussischen Politik I—II passim.

savnes derimod ingenlunde hos hans to døtre, Barbara af Mantova og Dorothea af Danmark (de andre børn døde før faderen).

Der var i en senere alder stor ydre lighed mellem disse to søstre. Denne lighed var alle påfaldende under dronning Dorotheas besøg i Rom 1475. „Af mange grunde anser enhver hende for Eders Nådes søster, da hun i ydre og bevægelser ligner Eder meget“, skriver en af de gejstlige i kardinal Gonzagas tjeneste til markgrevinde Barbara[1]). Mere betyder det vel, at kardinalen selv fremhævede denne lighed stærkt, og mest, at dette bekræftes af en samtidig mantovansk krønikeskriver[2]), der intet havde at gøre med markgrevindens familiekreds. — Det er da heldigt, at man på det gamle fyrstelige slot i Mantova har et udmærket portræt af Barbara i de berømte fresker, som Mantegna udførte i Camera degli Sposi 1474. På den ene væg er hele familien Gonzaga fremstillet, og her troner Barbara i midten, tydelig nok også som den, der har mest myndighed — Lodovico, hendes Mand, var på den tid aldrende og svagelig. Trækkene ere brede, kraftige og energiske, om end ikke smukke, typen er rent tysk, noget for grov, men hovedindtrykket er fasthed og myndighed, og hun er „et levende billede af den antike romerske matrone“ [3]). — Omtrent således har dronning Dorothea set ud, på den tid, da hun foretog sin rejse til Rom.

---

[1]) Brev fra Giovanni Arrivabene. Rom 3die maj 1475.

[2]) Andrea Schivenoglia: Cronaca di Mantova 1445—1484. Udgivet i „Raccolta di cronisti e documenti storici Lombardi inediti“ vol. II af Carlo d' Arco (1857). Forfatteren er fuldt samtidig og pålidelig, dog ikke altid i datoer.

[3]) Müntz: Histoire de l'art pendant la Renaissance I, 156. Friedländer i „Jahrbuch der königl. preuss. Kunstsammlungen“ IV, 49.

Til den ydre lighed svarer en betydelig overensstemmelse i karakteren. De ere begge gode hustruer, der forstå at vinde deres mænd og have dygtighed nok til at være dem en god støtte i statsstyrelsen, endogså til ofte at styre staten — og styre den godt — under deres fraværelse. De ere udmærkede mødre og arbejde ivrigt på at få deres børn vel anbragte. Og her stille de absolut familiehensynet over statshensynet. Lige som Dorothea til Danmarks skade skaffede sin yngre søn Frederik andel i hertugdømmerne, således bevægede Barbara sin mand til at dele sit land mellem sine sønner, så at den ældstes, Federicos, andel blev stærkt formindsket (1478). Og alligevel modtog denne hende efter faderens død med dyb ærefrygt og gjorde ikke forsøg på at omstøde testamentet. Thi lige så vel som Dorothea øvede stor indflydelse over sin mand og måske endnu mere over sin søn Hans, således gælder noget lignende om Barbara. Man ser det allerede af Mantegnas freske, men endnu mere af kong Kristierns og dronning Dorotheas modtagelse hos hendes søn kardinalen i Rom, thi hverken havde denne været så god eller brevene så talrige, hvis ikke Barbara havde givet sine bestemte ordrer — Kardinal Gonzaga forsikrer gang efter gang, at han har modtaget dronningen så vel, „mest af ærbødighed for Eders Nåde, da hun er Eders søster“ [1]). — Fælles for søstrene er endvidere deres stærke vedhængen ved familien. Dette viser sig allerede i, at lige som Dorothea opkaldte sine sønner efter sin fader og farbroder, således blev Barbaras ældste søn kaldt Federico efter hendes farbroder og en datter Dorothea efter hendes søster

[1]) Således i breve af 20de april, 15de og 22de maj 1475.

(denne datter blev forlovet — eller måske gift — med hertug Galeazzo Maria af Milano, men døde ung). Barbara havde jævnlig besøg af sin slægt og sørgede for at få adskillige af sine børn gift med tyske. — Fælles er desuden deres stærke religiøsitet; lige som Dorothea som bekendt var ivrig for at få de danske franciskanerklostre reformerede, således fremhæve samtidige, at Barbara var en flittig besøgende af kirker og klostre[1]). — Men fælles er endelig deres utrættelighed og hensynsløshed, når det gælder deres ret — vi skal senere se, at de kæmpe med lige iver for deres arvekrav. I det hele gælder det vel nok om dem begge, at de ere mere respekterede end elskede. Selv de danske franciskaneres historieskriver er ikke synderlig varm i sin omtale af Dorothea, ordenens velynderinde, og alle de tyskere, som Barbara drog til Mantova, vare just ikke afholdte dèr.

Livet havde imidlertid bragt søstrene i vidt forskellige forhold. Barbara, der blev født 1423, kom i 10 års alderen til Italien for at blive gift med tronfølgeren til Mantova, den 9 år ældre Lodovico. Det lille hof var allerede under hendes svigerfader Gian Francesco et midtpunkt for humanisme og renæssance. Den udmærkede pædagog Vittorino fra Feltre virkede dèr, og Barbara blev som markgrevens egne børn opdraget af ham. Hun var en flink elev, og samtiden roste hende for, at hun talte og skrev fire sprog, tysk, italiensk, græsk og latin. I endnu højere Grad fortsattes de kunstneriske og litterære sysler, da hendes mand kom på tronen 1444. Ganske vist var hans første ti år krigerske. Han måtte

[1]) B. Hofmann: Barbara von Hohenzollern s. 27 (41ster Jahresbericht des historischen Vereins für Mittelfranken 1881), Hovedværket om Barbara.

deltage i de store krige mellem Milano og Venezia, der fremkaldtes af dogen Foscari; han viste sig som en dygtig kriger og forstod at bevare sin lille, men på grund af hovedstadens beliggenhed meget vigtige stat trods gentagne farer, og efter freden i Lodi (1454) fik han lejlighed til at sørge for statens indre udvikling. Den fred, han nu nød til sin død (1478), blev benyttet godt. Landets materielle udvikling blev fremmet, bl. a. ved anlæg af kanaler, velstanden og folketallet tiltog, så at byen talte 32,000, hele landet 128,000 indbyggere, og mange fremmede adelsslægter flyttede til Mantova. Der blev anlagt et stort hospital, og indbyggerne vare meget imponerede over et stort kunstfærdigt uhr, som han lod opstille. — Men også for de åndelige interesser blev der sørget. Der oprettedes et bogtrykkeri i Mantova, et af de første i Italien, hvor Decamerone blev trykt 1472. Ved hans hof færdedes berømte humanister som Guarina, Filelfo og Platina. Af samtidens store kunstnere var Leone Battista Alberti en tid i Mantova, hvor han udførte et af sine bedste arbejder, kirken S. Andrea. Endnu vigtigere var det, at det 1459 lykkedes Lodovico at knytte Mantegna til sin hovedstad, hvor han forblev til sin død (1506). Han var ikke alene hofmaler, men stod tillige i nært venskabsforhold til familien, hvad talrige breve fra ham vidne om. — Var Lodovicos indre styrelse fortjenstfuld, så var hans anseelse udad til også betydelig. Denne fyrste „med det milde sind og den stærke kærlighed til retfærdighed“ samt en fremragende klogskab blev højt skattet af alle, særlig af Francesco Sforza, hvis nære ven han i mange år var. Af Milanos hertuger „kaldte Philippo Maria ham for søn, Francesco for broder og Galeazzo Marie for fader“, siges der, og vist er det, at

han flere gange under vanskelige forhold blev kaldt til Milano for at hjælpe med at styre staten. — Barbara stod værdigt ved hans side og delte hele hans sans for kunst og videnskab. Hun, den fuldt ud tyske kvinde, vandt anerkendelse for sin høje dannelse, sin klogskab og sin elskværdige optræden hos fremragende Italienere, selv hos den ypperste af alle hendes samtidige, Æneas Sylvius Piccolomini [1]).

De forhold, Dorothea kom til at leve under, bleve vidt forskellige herfra. Hun blev dronning over tre riger, men hvor magten ikke altid svarede til glansen, hendes energiske og fantasirige, men i politik som i pengesager højst uvederhæftige mand var den største modsætning til den kloge Lodovico. En vigtigere modsætning er det, at hun stod ganske udenfor renæssancebevægelsen, savnede både Barbaras humanistiske dannelse og hendes forståelse for kunst. Heller ikke søsterens fine ydre optræden fandtes hos hende. Kurfyrstinde Anna, hvem hun besøgte 1475, gav en meget lidet smigrende skildring, og den dom, som den pavelige ceremonimester, Johann Burckard, fældede om hende under besøget i Rom 1488, var just heller ikke mild.

Trods den store ulighed var slægtbåndet dog stærkt nok til, at søstrene i mange år vedligeholdt en livlig

---

[1]) Hofmann: Barbara. Litta: Famiglie celebri d' Italia (famiglia Gonzaga). — Om Mantovas historie under Lodovico: Platina: Historia Mantuæ (går til 1464, først udgivet 1675). Schivenoglias krønike. — Equicola: Cronica di Mantova (1521). — A. Possevinus junior: De familia Gonzaga 1628. — Lodovicos forhold til humanisterne er fremstillet af Luzio-Renier (I Filelfo e l' umanismo alla corte dei Gonzaga. 1890). — Hans forhold til Mantegna skildret bl. a. af Henry Thode (Künstler-Monographien 27).

forbindelse[1]). Der er endnu bevaret over 60 breve af denne korrespondance, og der henvises i dem til flere, der senere ere gåede tabt, så at man tør sige, at der i en lang årrække — i al fald 1458-80 — gik breve frem og tilbage[2]) flere gange om året. Brevene besørgedes af faste budbringere i begge hoffers tjeneste, Mantovas bud var den længste tid Conradus Hertensteiner (Hertrystanus), fra dansk side nævnes oftere Henricus Sprenger (Swartz). Sendebuddene må have været pålidelige og højt betroede mænd, thi det siges ofte, at de mundtlig skal berette, hvad slægtningene i øvrigt have at meddele hverandre. Formodentlig ere da ofte netop de vigtigste oplysninger gåede tabt. — Undervejs besørgede sendebuddene breve til de fælles tyske slægtninge, faderen markgrev Johan og farbrødrene kurfyrst Frederik II og markgreve — senere kurfyrste — Albrecht Achilles. — I

[1]) Kilderne for det følgende ere væsentlig fund fra Archivio Gonzaga i Mantova, som jeg efter opfordring af hr. Hofrath Pastor undersøgte i januar 1901. Dèr findes en samling breve fra kong Kristiern og dronning Dorothea til slægten i Mantova, 59 i alt, der strække sig fra 1450(?) — året for det første brev er usikkert — til 1496 (det sidste brev hidrører fra kong Hans). I arkivet noteres de som E, IX, Affari di Danimarca. Af brevene ere 5 på tysk, resten på latin. Disse breve suppleres delvis af dem, der ere trykte i Script. Rer. Danic. VIII. — I Archivio Gonzaga findes endvidere 26 breve fra 1474 og 1475, der omhandle kongens og dronningens udenlandsrejse. De ere dele af den store brevvexling, som kardinal Francesco Gonzaga og de gejstlige i hans tjeneste førte med Mantova. De ere alle italienske og noteres i arkivet under mærket E. XXV. 3.

[2]) De tilsvarende breve fra Mantova synes alle at være gået tabt. Dette må så meget mere beklages, som Barbara — hvad de breve fra hende, som Hofmann har ladet trykke som bilag til sin afhandling, vise — skrev udmærket latin, vidt forskelligt fra det frygtelige sprog, som findes i brevene fra Kristiern den førstes kancelli.

faderen havde søstrene deres kæreste sammenknytningspunkt, han besøgte Barbara to Gange[1]), og det tør vel antages, at søstrene også have truffet hinanden hos ham. I det mindste udtaler Dorothea 1458 håbet om, at hun og Barbara kan træffes dèr, og beder B., hvis hun vil rejse til ham, da meddele hende det sex måneder forud. „Jeg ønsker af mit inderste hjærte at se eder" [2]). Hvis de ikke havde set hinanden, siden Barbara drog hjemmefra, må deres gensidige erindring have været svag, for Dorothea var da kun tre år.

Med kort tids mellemrum mistede de deres forældre. Faderen døde 16de november 1464, moderen, Barbara af Sachsen, 10de oktober 1465. Strax efter faderens død begyndte for begge søstre den lange strid om fædrenearven med Albrecht Achilles. De havde jo den samme interesse og søgte også at virke sammen så godt, som afstanden tillod det. 1ste januar 1465 opfordrede dronningen sin slægtning Albrecht til at lade hende og hendes søster samt deres moder få deres arv[3]). Hans svar har ikke tilfredsstillet Dorothea, thi tre måneder efter opfordrer hun Barbara til en sammenkomsl for at træffe aftale om fælles forholdsregler. En udsending, som hun havde sendt til Albrecht, havde bragt det svar. at der ikke var noget, der tilkom hende. „Formodentlig har eders bud bragt samme svar. Men med dette svar kan jeg ingenlunde lade mig nøje, og I sikkert heller ikke. — Min høje fader har meddelt mig mundtlig og efter moden og alvorlig overvejelse, at han i et kloster i Nürnberg havde en stor sum guld- og sølvpenge, kost-

[1]) Hofmann: Barbara s. 7, 11.
[2]) Dorothea til Barbara. Stockholm 11te maj 1458.
[3]) Riedel, Codex Bran. III, 3, 70—71.

bare klenodier, juveler, guld- og sølvtøj, og at to eller tre munke i klosteret og lige så mange af byens råd skulde tage vare derpå. Men det synes ovennævnte markgreve at nægte". Derfor beder hun Barbara forhøre sig hos sin søn kardinalen og andre gode venner om den sikreste måde at træffes på; hun lover ikke at foretage sig noget skridt overfor Albrecht eller slutte forlig med ham, før hun har faaet Barbaras svar, og beder hende love det samme [1]). Også senere udtalte dronningen ønsket om en sammenkomst med søsteren [2]) — om den er kommen i stand, er ubekendt —, og i oktober erklærede hun Barbara: „Jeg har endnu ikke indgået noget forlig med Albrecht om arven og medgiften og vil heller ikke gøre det, før eders tarv er sket fyldest så vel som min; jeg vil ikke gøre noget, der på nogen måde kan være eder til skade". — Hun opfordrede Barbara til at komme til stede ved et muligt forligsmøde, som skulde finde sted 1ste maj 1466 i Lübeck eller et sted i nærheden. — Kort i forvejen havde dronningen også ladet sin mand opfordre kardinal Gonzaga til at virke for hendes sag [3]).

[1]) Dorothea til Barbara. København 3die april 1465.

[2]) do. til do. Roskilde 26de juni 1465.

[3]) S. R. D. VIII, 424—26. Breve af 3die oktober 1462 (kongen til kardinal Gonzaga) og 14de oktober 1462 (kongen til Barbara. — Åarstallet må være galt. Det er klart, at dronningen ikke kunde have strid med Albrecht Achilles om sin arv efter faderen, før end denne var død, og at A. A. heller ikke forinden kunde have noget at gøre med udbetalingen af hendes medgift. Da aftrykket i S. R. D. er sket efter en meget slet afskrift, er man berettiget til at antage, at årstallet beror på en fejllæsning. 1465 vilde da passe bedst, så meget mere som tallene V og II let lade sig forvexle. — At brevet af 14de okt. er fra Dorothea og ikke fra kongen. fremgaar af hele indholdet. I S. R. D. er overskriften også kun „Ad dominam Mantuanam". — Den Fredericus, som omtales i brevet, er naturligvis ikke Barbaras unge søn — således som forfatterne af

Det er ikke stedet her til at udrede den uendelige arvesag, der trak ud fra år til år. Ej heller er det let at sige, på hvilken side retten var. Søstrene kunde have grund nok til at beklage sig over, at de hverken fik deres medgift — for Dorothea 30,000 gylden, for Barbara 12,000[1]) — eller deres arv, især hvis der havde været så mange kostbarheder, som Dorothea meddelte. Men Albrecht hævdede med bestemthed, at der intet var eller rettere sagt kun gæld. „Jo længere jeg undersøger min broders affærer, des vidtløftigere blive de". Gælden opgiver han til 14,000 gylden og alle boets aktiver til knap 6000, og han mener med rette, at det vilde være en dårlig forretning for kongen at overtage dette bo. Guldmageriet havde slugt alt[2]). Dorothea fik sin mand til at udstede et åbent brev om Albrechts forurettelser mod hende[3]), selv klagede hun til kejser og pave, Barbara i al fald til kejseren[4]), men intet hjalp. 1471 skriver Barbara til Albrecht, at hun ingen strid har med ham uden i én sag — da havde hun altså endnu intet fået[5]). Endelig i december 1472 kom der et forligsmøde i stand i Wilsnack, hvor kongen, dronningen og den nuværende kurfyrste (siden 1470) Albrecht, Johan af Sachsen-Lauen-

registret til S. R. D. antage — hvis mening vilde have grumme ringe vægt, men kurfyrst Frederik, som Dorothea faktisk henvendte sig til. — De øvrige udaterede breve angående arvesagen i S. R. D. VIII, som i Regesta I ere henførte til 1462—63, må rettes på samme måde til 1465—66. I det hele må denne brevsamling sikkert benyttes med den yderste forsigtighed.

1) Riedels Codex III, 2, 40.

2) Albrecht Achilles til kurfyrst Frederik 1ste juli 1466. Riedels Codex III, 3, 79.

3) S. R. D. VIII. 430.

4) Albrecht Achilles til Barbara 28de marts 1469. Riedels Codex III, 2, 40.

5) Hofmann: Barbara 47.

burg, Magnus og Dorothea af Mecklenburg vare til stede. Dorothea meddelte sin søster, at hun havde været dèr for at tilbede det hellige blod, men at der tillige var truffet en afgørelse i arvesagen. Denne afgørelse gik formodentlig ud på, at søstrene skulde have livgeding, Dorothea på 2000 gylden årlig, Barbara på 1000, et forslag, der tidligere havde været oppe[1]). Men heller ikke dette gennemførtes. Endnu så sent som 1478 opfordrede Dorothea vidnerne ved forliget til at sørge for, at det blev overholdt — sandsynligvis uden frugt[2]). Hos Dorothea i al fald efterlod den hele sag en varig bitterhed mod de tyske slægtninge.

Men søstrene satte ogsaa hinanden ind i deres øvrige familieforhold. 1469 var dronningen stærkt optaget af sin datter Margrethes giftermål med kongen af Skotland og særlig af de klæder, der vare nødvendige for at optræde på en værdig måde ved bryllupsfesten. Barbara måtte til hende og datteren sende fløjel og gyldenstykke. 20de april meddelte Dorothea, at datteren skulde drage afsted i løbet af 10 dage, men afrejsen blev udsat, formodentlig på grund af ordningen af medgiftspørgsmaalet. Den 8de juni var hun og datteren på Ørekrog, hvor de ventede på medbør til sejladsen. „Gud give, det må ske i en salig stund“, tilføjer dronningen. Snart efter sejlede Margrethe afsted, og brylluppet holdtes i Edinburgh den 10de juli[3]).

1472 er der et mærkeligt forsøg fra Barbaras side

---

[1]) Dette forslag omtales i brevet af 28de marts 1469. — Brev fra Dorothea til Barbara, dateret Wilsnack 16de december 1472.

[2]) Dorothea til hertuginden af Mecklenburg 17de september 1478. Riedel III, 3, 113.

[3]) Dorothea til Barbara. København 3die marts og 20de april, Ørekrog 8de juni 1469.

på at benytte de danske slægtninges hjælp til at få hendes børn forsørgede. — Barbara havde ved Dorotheas sendebud ladet fremstille for søsteren, at hun havde en lille søn, som skulde være gejstlig (Lodovico, 1483 bisp i Mantova, død 1511), og hvem hun, når han blev voksen, ønskede at sende til Danmark, for at han „skulde blive som søn“ og opnå gejstlige beneficier eller bispedømmer dèr. „Blodets bånd er så stærkt, at jeg vil gøre eder alle mulige tjenester“, skriver Dorothea. — Sandsynligvis er planen dog bleven opgivet. — Samtidig meddelte Barbara sin søster, at hun havde en giftefærdig datter, som hun kunde ønske at få gift med en af kongen af Polens sønner, og hun bad da kongen og dronningen, som måtte kende forholdene bedre, om at anstrænge sig for, at dette giftermål kom i stand. Dorothea svarede, at kongen ganske rigtig for omtrent fire år siden (formodentlig 1467, da der aftaltes forlovelse mellem prins Hans og kong Kasimirs datter)[1]) havde haft sin „heraldus, vir discretus“ som gesandt i Polen, og at denne oplyste, at kong Kasimir havde tre sønner, hvoraf den ældste var i en passsende alder og nu konge i Bøhmen. Imidlertid „eders Nåde ved jo godt, at konger skal lokkes til ægteskab ved stor medgift“, og da Barbara kun kunde byde 20,000 rhingylden, kunde sagen vanskeligt drives igennem. Alligevel, „jeg skal gøre for eders børn, alt hvad jeg formår“, og selv om dette ikke lykkedes, var der jo andre muligheder. — Barbara sendte så Hertensteiner til Danmark for at træffe nærmere aftaler, og kongen lod en „lærd og værdig mand, der var doktor i Kejserretten“, ledsage ham til Polen.

---

[1]) S. R. D. VIII, 439-40.

Dorothea forsikrede sin søster, at den lærde mand sikkert skulde gøre sig alle mulige anstrængelser, men alligevel blev det påtænkte ægteskab ikke til noget. Den af Barbaras døtre, som talen må have været om, Barbara, blev 1474 gift med den berømte grev Eberhard im Bart af Würtemberg[1]).

Det var ikke alene breve, som sendebuddene bragte fra den ene søster til den anden, de udførte også kommissioner. Både moden og stoffet vare finere i Italien end i Norden, og Mantova var berømt for sine væverier. Dronningen lod derfor i stor udstrækning sin søster besørge tøj til sig. Beskrivelsen af det tøj, der ønskes, er, som det sømmer sig en god husmoder, meget omhyggelig. Det skal være „et stykke tøj, indvævet med guld, af den slags, som kaldes samyt (fløjel), af sort eller grå farve, og 10 alen længere, end det, eders Nåde sendte sidst“ [2]), eller „bedste slags fløjel i tre farver, mørkt, grønt og hvidt eller himmelblåt, 16 alen af hver“ [3]). Til gengæld sendtes der gaver til Mantova. Kongen sendte sin svoger to heste[4]), dronningen oftere sin søster, såvel som hendes søn kardinalen, hermelin. Således sendte hun 1458 Barbara 20 timmer hermelin, som hun bad hende bære til minde om, at kongen var bleven herre over Sverige[5]).

Endnu kærkomnere måtte det være, at kong Kristiern 1465 lod sin sekretær Caspar de Cassis (Cassill), en gejstlig fra stiftet Mainz, overbringe sit ordenstegn,

---

[1]) Dorothea til Barbara. Segeberg 28de okt. og Wilsnack 16de decbr. 1472.
[2]) do. til do. København 20de april 1469.
[3]) do. til do. Gottorp 26de juli 1475.
[4]) Kristiern til Lodovico. København 2den april 1465.
[5]) Dorothea til Barbara. Stockholm 11te maj 1458.

den gyldne kæde, både til Barbaras mand og til hendes ældste søn Federico[1]). Selv fik Barbara ordenstegnet under kongens besøg i Mantova 1474. — I de sjælemesser, som Dorothea lod stifte for sin slægt, glemte hun ikke søsteren og hendes søn kardinalen.

Det vilde have været heldigt, om sendebuddene havde taget andet med til Danmark end fløjel og guldbrokade. Forbindelsen var så livlig, og kunstsansen hos familien Gonzaga så stor, at man kunde vente at finde påvirkning fra den mantovanske kunst i Danmark. Müntz antager også uden videre dette for givet („Barbaras uophørlige forbindelse med sin familie bidrog i ikke ringe grad til at lade renæssancen trænge op til Norden“ [2]), men i al fald for Danmarks vedkommende gælder det aldeles ikke. Det eneste kunstværk, man kan sætte i forbindelse med dronning Dorothea, altertavlen fra Thurø, viser en middelalderlig stil, fuldstændig gotik[3]). Det kan være ganske rimeligt, at en eller anden humanistisk dannet mand fra Gonzagaernes hof er kommen i kongens tjeneste — som skriver el. lign. —, men har det været tilfældet, har det i al fald heller ikke efterladt

---

[1]) Kristiern til Lodovico. Gottorp 1465. Kristiern til „Franco Fredericus“ (ɔ: Dorotheas ældste søn Federico). Gottorp 1ste december 1462. S. R. D. VIII, 432. — Det sidste årstal må rettes til 1465 som i de tidligere omtalte breve. — Det er ikke tænkeligt, at kongen med tre års mellemrum har sendt den samme mand ned med ordenstegnet og næsten enslydende breve, end mindre, at sønnen skulde have fået det før faderen. — Det er også ganske rimeligt, at ordenstegnet først uddeltes efter ordenens stiftelsesbrev 1464. Se Werlauff: Om en paatænkt Ridderorden for Norge 1747.

[2]) Müntz: Histoire de l'art pendant la Renaissance I, 155.

[3]) For denne som for andre oplysninger må jeg takke hr. dr. phil. Francis Beckett. Se samme forfatters „Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark“ 7.

sig spor. Den gunstige lejlighed til at lade fremmed kultur trænge op til Danmark blev altså ladt ganske ubenyttet. — Det stemmer godt hermed, at hvad kongen og dronningen på deres rejser interesserede sig for, kun var kirker og festligheder.

Politiske begivenheder omtales kun sjældent og flygtigt i brevsamlingen. Kongen spurgte et par gange sin svoger, hvorledes det gik med Tyrkerkrigen, et par gange nævnes også — ganske kort — de svenske forhold. Af interesse er kun en beretning om den heldige, men betydningsløse rytterkamp i nærheden af Axevalla 28de marts 1469, som kongen ligeledes omtalte i breve til Lübeck og Rostock 9de april[1]). Dronningen skriver derom: „Henimod begyndelsen af februar drog min høje herre og husbond med en ikke ringe styrke op til Gøtland for at befri borgen Axwold fra belejring. Denne borg blev da angrebet af næsten hele Sveriges magt, men da belejrerne erfarede kongens personlige tilstedekomst, efterlod de deres forråd og flygtede. Mange dage igennem oppebiede kongen dèr sine fjenders tilbagekomst. Da disse ved deres spejdere erfarede, at kongen med det kækkeste mod ventede dem, skræmmedes de og holdt sig på et sikkert sted. For da ikke til ingen nytte at vente på de frygtsomme fjender og fuldstændig udspise den egn, hvor han var med sine folk, forlod kongen Gøtland og drog tilbage til Danmark. Da fjenderne havde erfaret hans bortmarsch, drog de lige ned til Danmarks grænser, men da kongen havde fået dette at vide, greb han til våben, skønt han var farlig syg, ilede mod dem, gik dem imøde i en ryttertræfning, dræbte

[1]) Regesta I 4347. Anden række I, 2, 6711.

mange, fangede en stor mængde og jog resten på flugt, og tilsidst kom han tilbage til mig med sundhed og sejr“ [1]).

Af mest betydning måtte forbindelsen være på ét punkt af den udenrigske politik, forholdet til paven. Kristiern den førstes kirkepolitik var jo meget ivrig, om end ikke altid heldig. Det var da til nytte netop på hovedvejen til Rom at have et venskabelig sindet hof, til hvilket han kunde anbefale sine udsendinge, og hvor de kunde nyde gæstfrihed. I de første år gjorde han dog mindre brug heraf; da var hans væsentligste forbindelse ved pavehoffet kardinal Prospero Colonna (død 1463), en meget indflydelsesrig mand, der bl. a. havde afgørende betydning for valget af Pius den anden [2]). I disse år omtales da også kun to gange kongens sendebud, den bekendte Marcellus, ærkebisp i Trondhjem, vistnok 1450 [3]), og kongens tit anvendte udsending Geminianus fra Treviso 1458. Den sidste havde i Mantova beklaget sig over, at han ikke havde fået penge nok med. Dorothea afviste med harme en sådan beskyldning, da kongen altid gav sine gesandter tilstrækkeligt, og lovede at lade Geminianus exemplariter afstraffe [4]). — Men i 1459 henledtes hele Evropas blik på Mantova. Pave Pius den anden, der havde gjort det til sin livsopgave at kæmpe mod Tyrkerne, sammenkaldte én stor kongres for at forhandle derom, og Lodovico og Barbara opnåede

---

[1]) Dorothea til Barbara. København 20de april 1469.

[2]) Se Litta: Famiglie celebre italiane. Colonna.

[3]) Kristiern til Lodovico. København 3die december. Brevet er halvt ødelagt, så at årstallet er faldet bort. Et senere arkivmærke har året 1463, hvilket må være galt. Brevet er i al fald før 1457, da kongen kun kalder sig konge af Danmark og Norge, snarest 1450, da Marcellus beredte sig til at drage til kurien (Regesta I 3926, Anden række I, 2, 5751).

[4]) Dorothea til Barbara. Stockholm 11te maj 1458.

efter store anstrængelser at få kongressen henlagt til deres by. De behandlede deres høje gæster vel, men resultatet af kongressen, der har mest interesse ved at være den første almen-evropæiske, var grumme magert. Paven var ivrig nok; han opholdt sig i Mantova i 8 måneder (27de maj 1459 til 19de januar 1460) trods det usunde klima og sin svaghed, men hans flammende ord vandt ingen genklang, og hans vidtskuende blik for, hvad der måtte være Evropas fælles sag, deltes ikke af de snævertsynede samtidige — og mindst af Italienerne[1]).

Kristiern I havde naturligvis ikke tænkt på at indfinde sig — han undskyldte sig for paven med, at han ikke havde fået tid til at sammenkalde rigets parliamentum —[2]), man havde vel heller ikke ventet nogen bistand fra hans lande, der regnedes for at „have større rigdom på fisk end på penge". Derimod kunde han passende benytte lejligheden til ved slægtningenes og Colonnas hjælp — Colonna var med paven i Mantova — at opnå forskellige ønsker. I juni 1459 sendte han således sin kandidat til den ledige bispestol i Linkøping, Kettil Karlsson Vasa, til Mantova for at opnå pavens stadfæstelse og anbefalede ham stærkt ikke blot til paven og flere kardinaler, men også til Lodovico og Barbara, for at de skulde virke for ham. Som bekendt opnåede han, hvad han ønskede, men han skulde få år senere sande, at han ikke havde karakteriseret Kettil godt, når han skrev, at han „med et ungdommeligt ydre frembød et billede af den ærværdige alderdom"[3]). Senere på

---

[1]) Om kongressen i Mantova se Pastor: Geschichte der Päpste II, 33—71.

[2]) Kristiern til paven juni 1459. S. R. D. VIII, 413—14.

[3]) Kristiern til paven juni 1459, til kardinal Colonna og andre

året bad han også slægtningene virke til, at hans kandidat til bispestolen i Odense, Mogens Krafse, blev stadfæstet af paven i steden for Peder Axelsøn. Hans brev om denne sag er meget voldsomt i sine udtryk — Peder Axelsøn kaldes en gammel, sløv og næsten sindssyg mand — og meget karakteristisk for så vidt, som kongen omtaler sig selv som den eneste, der har retten til at besætte de ledige bispestole[1]). — Også på dette punkt fik kongen sin vilje frem, om end striden varede i flere år. Den sluttede med, at paven 1462 pålagde Peder Axelsøn evig tavshed[2]).

Også i de følgende år anbefalede kongen adskillige af sine sendebud til slægten i Mantova[3]). Men snart efter kongressen fik han en slægtning i det høje kardinalkollegium, der med ganske anderledes eftertryk kunde virke for hans sager. Pave Pius havde under kongressen sluttet et varmt venskab med familien Gonzaga, og han viste den da den velvilje at ophøje Lodovicos næstældste søn, Francesco (født 1444), til kardinal 18de december

kardinaler 1459. S. R. D. VIII, 413—14. Kristiern til Lodovico. København 15de juni 1459. Dorothea til Barbara 17de juni 1459.

[1]) Kristiern til Lodovico. København 25de november 1459. — En række aktstykker om denne mærkelige og næppe endnu fuldt opklarede sag i Danske Magazin II, 1—25.

[2]) Pavebrev af 1ste juli 1462. Utrykt.

[3]) 1458 11te maj havde Dorothea anbefalet kongens sendebud Marquardus Conrivel (Gemel?) kannik fra Øsel, kongens kapellan; 3die marts 1462 anbefalede kongen adelsmanden Johannes Kokeritze, der var på vejen til Rom (dateret fra Gottorp), 15de juli samme år (København) anbefalede Dorothea Schelmerus Gerardi (?), der så 30te oktober samme år blev koadjutor i Vexiø. 29de novbr. 1472 anbefalede kongen endelig (fra Segeberg) Christoffer van Breydenbach. Wilhelmus Molitoris, tidligere notar hos kardinalen, trådte 1466 i kongens tjeneste som hans notar i Rom og overbragte 1473 bud til Danmark.

1461. Den unge mand, der da studerede i Padova, blev modtaget med megen ære i Rom, og glæden var stor i Mantova, men noget værdigt medlem af det høje kollegium blev han just ikke. Kirkelige interesser lå ham ganske fjærnt. Han var en smuk og livsglad mand, der satte megen pris på denne verdens glæder og var „mere skabt for jagt og glæde end for kirken“. Han var en varm tilbeder af det smukke køn og efterlod sig i al fald én uægte, men legitimeret søn, der blev betænkt i hans testamente. Samtiden så dog mildt på hans udskejelser, den verdslige retning var godt på veje til at trænge ind i kirken, og hans gavmildhed og „fyrstelige luxus“ gjorde ham populær. Eftertiden bedømte ham hårdere, og en af familien Gonzagas historikere siger: „Han levede kort og vil ikke mindes af efterkommerne“.

Dog har man ikke ret til med Müntz at karakterisere ham kun som „un assez mauvais sujet“. Fra forældrene havde han arvet interessen for kunst og havde selv en samling antike broncer og kameer; han stod i forbindelse med fremragende humanister og reddede en af de berømteste, Platina, da han havde deltaget i en sammensværgelse mod Paul den anden (1468). — Men også politisk dygtighed havde han arvet. En samtidig siger: „Skønt han havde sæde blandt de ringeste kardinaler“ — han blev aldrig andet end diakon — „stod han dog i klogskab, anseelse og yndest kun tilbage for få eller for ingen“. Hos Paul den anden var han i gunst, og paven gjorde ham til biskop af Mantova (1466) og apostolisk legat i Bologna (1471). Hans anseelse var så stor, at man varslede ham selve tiaraen for pavevalget 1471. Han virkede imidlertid for Sixtus den fjerde og havde hovedandel i dennes valg. Paven viste sig

taknemlig, ikke blot ved at give ham store beneficier og embeder — således ærkebispedømmet Bologna 1476 — men også ved at indrømme ham betydelig indflydelse. En nærmere udredning af hans politiske rolle under pave Sixtus kan imidlertid ikke gives, da der aldrig er fremkommet nogen fyldig fremstilling af hans liv. Man ser dog, at han blev anvendt i betydelige hverv, som kræved stor diplomatisk dygtighed — f. ex. en udsendelse til Bologna, da det gjaldt om at forhindre denne stads hersker fra at slutte sig til Lorenzo af Medici efter attentatet på denne (1478). Kuriens forhandlinger med Tyskland gik væsentlig gennem ham, da han havde så stor slægt dèr, og det siges, at han var ivrig for at få det påtænkte store fyrsteforbund mod byer og bønder i stand (1474). — I det hele var han en indflydelsesrig mand, hvis venskab det nok var værd at have[1]).

Det var da heldigt for hans familie, at han, som hans sekretær Giovanni Pietro Arrivabene sagde, var „en god og nyttig slægtning at have ved hove“ [2]). Han

[1]) En gunstig dom om ham hos de samtidige Gaspar Veronensis (Muratori: Scriptores rerum Italicarum III, 2, 1029) og Jacobus Volaterranus (Muratori XXIII, 190), en mindre gunstig hos den noget yngre Raphael Volaterranus (Commentariorum urbanorum libri 38). Hans testamente aftrykt hos Müntz: Les arts à la cour des papes III, 297 ff. I øvrigt den under Mantova anførte litteratur og Pastor: Geschichte der Päpste II, passim.

[2]) Gio. P. Arr. til Barbara 16de maj 1475. Denne Arrivabene, der har skrevet de fleste af brevene om kongens og dronningens besøg, var en fremragende humanist, elev af Filelfo og i længere tid kardinal Gonzagas sekretær. Senere blev han pavelig nuntius i Napoli og døde som biskop i Urbino 1504. — Hans langt mindre betydelige broder Giovanni, der har skrevet en del af brevene om dronningens besøg, var ligeledes en tid kardinalens sekretær og døde i Rom 1489. — For disse oplysninger må jeg takke hr. arkivar Davari i Mantova.

fik sine to yngre brødre, Gian Francesco og Ridolfo, anbragte som kondottierer hos paven, og strax efter sin ankomst til Rom erklærede han sin morfader, at han skulde stå til tjeneste for sine slægtninge, deriblandt kong Kristiern, om de måtte ønske noget i Rom[1]). Kongen henvendte sig da også flere gange til ham, og hvad han ønskede, blev hurtig besørget. Således anbefalede han den 24de marts 1466 Albert Krummedige, der var valgt til biskop i Lübeck, til hans velvilje, og Krummedige fik derefter pavelig stadfæstelse 2den juni samme år. 14de november 1468 anbefalede kongen den bekendte klosterreformator Laurentius Branderi, der da også 25de juni 1469 fik tilladelse til at reformere franciskanerklostret i Odense[2]). Brevvexlingen mellem kongen og kardinalen er så ufuldstændig bevaret, at man ikke kan anføre stort flere end disse tilfælde, men man tør sikkert antage, at han på alle punkter har været kongen en god støtte i hans kirkepolitik. Den væsentligste hjælp ydede han ham dog i spørgsmålet om Ditmarsken, men hvornår og hvorledes, er det umuligt at sige. Det er sagtens sket ved en henvendelse fra paven til kejseren[3]).

Francesco gjorde dog ikke folk tjenester af pur velvilje. Hans ødselhed bragte ham i stadig pengeforlegenhed, og han anmodede derfor også straks efter sin udnævnelse sin morfader om at underrette ham om, hvor der måtte være gode beneficier ledige i Tyskland,

[1]) Francesco til Johan af Brandenburg 2den april 1462. Aftrykt i Hofmann: Barbara 43.

[2]) S. R. D. VIII, 435—36, 444. Utrykte pavebreve.

[3]) Giovanni P. Arrivabene til Barbara 16de maj 1475: „Jeg ved godt foruden mange andre ting, hvor meget han har hjulpet dem i en sag om et af deres hertugdømmer, der kaldes Ditmaria“.

for at han i tide kunde søge dem og derved forbedre sine indkomster[1]). Selv i det fattige Danmark kunde der vel findes et eller andet beneficium, der var værd at have. Da den genstridige Peder Axelsøn var død 1463, lod Francesco paven overdrage sig hans forrige embeder, provstiet i Lund og prioratet i Dalby. Sagtens har dette været en betingelse for den gode hjælp, han havde ydet kongen i denne sag. Imidlertid fik kardinalen ikke noget af embedernes indtægter, kongen forestillede ham, at de vare for små til at kunne afgive noget, og kardinalen var da føjelig nok til at afstå dem til fordel for to af kongens kapellaner, Johannes Bing, der blev provst i Lund, og Johannes Brostorp, den senere ærkebisp, der fik Dalbys priorat. Nogen afståelsessum var der ikke tale om, da embederne bleve taxerede meget lavt[2]). Det var vel som en trøst, at dronningen samtidig sendte ham hermelin.

Nogle år efter var der imidlertid en federe bid at få. Da ærkebiskop Tuvo af Lund var død 1472, providerede paven Francesco Gonzaga med stiftet, kort efter at Johannes Brostorp var valgt af kapitlet[3]). Kardinalen sendte „Meister Wilhelm“ (Molitoris) op for at bede sine slægtninge sørge for, at han blev indsat. Der blev svaret fra dansk side, at kongen og dronningen havde

[1]) Hofmann: Barbara 43.

[2]) Den nærmere gang i denne sag er følgende: 23de august 1463 får kardinalen de to embeder, 3die oktober 1465 (1462 i S. R. D. må rettes som i de forud omtalte breve) brev fra kongen til kardinalen om embedernes fattigdom, 28de december samme år resignerer Gonzaga på provstiet i Lund, 2den oktober 1466 anmoder kongen ham om ligeledes at resignere på prioratet, 1468 nævnes Johannes Brostorp som prior i Dalby. S. R. D. VIII, 424, 434. Utrykte pavebreve.

[3]) Utrykt pavebrev af 3die maj 1472.

gjort sig al mulig flid, så meget mere, som de gærne havde set kardinalen som ærkestiftets ihændehaver, men forgæves, thi ridderskabet, der var meget mægtigt i Danmark, havde ladet formærke, at om de ikke opretholdt Joh. Brostorp, så skulde de og deres arvinger miste land og rige. Selvfølgelig beklagede kongen og dronningen meget dette resultat og gjorde en mængde undskyldninger [1]). — Denne beretning kan naturligvis ikke tages for gode varer. Et beneficium i Danmark kunde man nok unde kardinalen, derimod kunde det let blive farligt at lade ham komme ind i landets højeste gejstlige embede. Det var jo en af kuriens teorier, at et embede, der én gang var besat ved pavelig provision, dermed for al fremtid var hjemfaldet til dets besættelse, og man kunde således skabe et ubehageligt præcedens. — Efter hele Kristierns karakter er det dog ikke utroligt, at han kan have givet kardinalen løfte på Lund, men nu brød sit ord. Kardinalen fik foreløbig ikke andet end gode løfter. Men næste år kom kongen til Rom, og da kunde der vel være udsigt til at få i al fald en afståelsessum. Den klemme havde han på kongen, at den pavelige bekræftelse endnu ikke var givet Johannes Brostorp.

Kongen vedligeholdt under sin rejse [2]) en livlig forbindelse med slægten i Mantova. Den kunde være ham til stor nytte, til at forsyne ham med lejdebreve, lade sikre bud bringe breve til paven o. lign. Allerede på afrejsens dag, 9de januar (1474) (som Paludan-Müller

---

[1]) Dorothea til Barbara. Segeberg 18de marts 1473.

[2]) Det har ikke været meningen at give en ny skildring af denne rejse, der er så godt behandlet af Paludan-Müller (Hist. Tidskr. V, 2). Hvad jeg kan bringe, er kun spredte rettelser og tilføjelser.

rigtig har antaget), afsendte han Henricus Sprenger til Lodovico i et sådant ærende og meddelte tillige, at han *ex solempni voto* vilde drage til Rom. Herved bevises altså tilværelsen af det såmeget omtalte løfte, hvis existens Pal. Müller har betvivlet[1]). Hvad løftet er gået ud på, og når det er aflagt, skal jeg lade være usagt. Men det forekommer mig unægtelig, at P. M. skyder rejsens religiøse karakter noget for meget i baggrunden. Kongens religiøsitet var vistnok oprigtig nok, og han kunde sikkert efter sit bevægede liv længes efter at få aflad. Det stemmer godt hermed, at han senere fra Innsbruck udtalte, at han vilde frabede sig al modtagelse undervejs, men kun i Mantova, for slægtskabets skyld, ønskede at hædres. — Da Lodovico modtog dette brev, var kongen imidlertid langt sydpå. 19de januar passerede han Brandenburg[2]) og drog så til møde med Albrecht Achilles og kejseren. På et senere tidspunkt af rejsen afsendte han fra Bozen sin ledsager Henricus Sanckenstede, doctor legum, kannik i Lübeck og Hildesheim, til Mantova for at give nærmere oplysninger om sin rejse[3]). Fra Bozen var det hans hensigt at drage over Wormserjoch, den gang den eneste forbindelse mellem Adigedalen og Valtellina (Stilfserjoch existerede ikke), men man forestillede ham i Meran, at den rute på denne årstid var umulig at følge. Et pas på 8000 fods højde, tilmed ad datidens snævre stier, var sikkert også umuligt at passere først i marts. Han rejste da hurtigt tilbage fra Meran, var i

[1]) Anf. afhdl. 257.

[2]) Breve fra Kristiern til Lodovico fra Segeberg 9de januar, Brandenburg 19de januar, Iisprugh(!) 27de februar 1474.

[3]) Kristiern til Lodovico, Poczano(!) 30te marts 1474. Poczano kan kun betyde Bozen. Men 30te marts var kongen i Firenze. 30te er derfor vistnok fejlskrivning for 3die.

Trento 8de marts og agtede derfra at drage videre over Borghetto, Peschiera (altså syd om Gardasøen), Brescia og Martinengo til Milano. Dèr skulde han forhandle „visse hemmelige og vigtige sager“ med hertugen, og derfor kunde han ikke, som det ellers var hans agt, komme til Mantova først[1]).

I steden for at drage til Martinengo begav kongen sig imidlertid til det nærliggende slot Malpaga, der tilhørte den berømte kondottiere Bartolomeo Colleoni, hvis rytterstatue i Venezia endnu giver den bedste forestilling om vildheden og menneskeforagten hos datidens krigshøvdinger. Johan Petersen fortæller ganske kort om dette besøg: „Den tolvte marts kom kongen til Malapago i det venezianske område. Der red herren af Koya(!!) kongen i møde med 500 heste af én farve og førte ham til sit slot. Næste dag ledsagede han ham så vidt, som hans område strakte sig, under højt råb Koya, Koya“. I den afsidesliggende egn holdt der sig imidlertid også en tradition om den mærkelige nordiske konges besøg. Denne tradition lyder, som den blev optegnet af en hundrede år senere historiker, omtrent således[2]):

„Kongen vilde, da han var vendt tilbage fra sin pilgrimsfærd til Rom, besøge Colleoni, før han forlod Italien. Han blev modtaget med gæstebud, turneringer og jagt og udtalte sin forbavselse over, at der på dette ensomme landslot kunde findes så stor pragt og glans. — Colleoni havde udenfor slottet indrettet en formelig

[1]) Kristiern til Lodovico. Trento 8de marts 1474.

[2]) Spino i „Vita e fatti dell' eccellentissimo Capitano di guerra Bartolomeo Coleone“ (Venezia 1569), citeret af C. Fumagalli i hans bog „Il Castello di Malpaga e le sue pitture“ (Milano 1894), der indeholder en god samling afbildninger af slottet og dets fresker.

teltlejr med grave og palissader for at lade en del af slottet blive ryddeligt for kongen og hans følge og tillige for at give den fremmede konge en prøve på den italienske krigsdygtighed. Da kongen nærmede sig, drog Colleoni ham i møde på en stor pansret stridshest, to svende bar hans hjælm og lanse; efter dem fulgte hele hans trop, 100[1]) ryttere i slagorden, alle smukke og velrustede folk, med vajende faner og under trompeternes klang, som om de drog i kampen, et vidunderligt og prægtigt skue. Kongen havde nu blandt sine folk en dansk af en umådelig og fabelagtig størrelse, som få havde vovet at brydes med, og ingen havde kunnet overvinde. Kongen plejede at prale med hans styrke for at vise nationens kraft og vildhed. En dag havde nu denne i kongens og Colleonis nærværelse overvundet adskillige Italienere, der havde dristet sig til at brydes med ham, og medens han hovmodigt vedblev at udæske alle til kamp, stod der tilfældigvis udenfor kredsen blandt tilskuerne en ung bjærgbo, der netop havde kørt kul til slottet, en firskåren mand på 25 år. Han var vant til at brydes med sine lige, og derfor havde han strax lagt mærke til, at den danske nok var stærk, men ikke behændig, og da han var forbitret over, at en barbar skulde prale af at have ydmyget Italienere, udtalte han: „Hvis han havde at gøre med mig, vilde han måske ikke overvinde mig“. Da Colleoni havde erfaret dette, lod han bonden kalde til sig, og da han havde undersøgt ham og fundet ham brugbar, lod han ham klæde fornemt på i soldaterdragt og sagde: „Vis dig nu som en modig mand, og denne dragt skal være din“. Da bonden så

[1]) Johan Petersens tal 500 er rigtigere. Colleoni, som holdt et glimrende hof i Malpaga, havde 600 ryttere i sin tjeneste.

i nogen tid behændigt havde undgået den danskes angreb, benyttede han en gunstig lejlighed og kom med et pludseligt sæt lige ind på sin modstander, greb ham om livet og kastede ham til jorden med hovedet nedad og benene i vejret til største glæde for alle tilskuerne. Bifaldet voxede, da Bartolomeo lod den kæmpendes gamle klæder bringe ind på kamppladsen. Dem bandt han i en bylt, kastede denne over ryggen og bar den hjem som minde om sin sejr. — Bartolomeo gav kongen ved hans afrejse en af sine rustninger af fint og kostbart arbejde, og hele følget en dragt i sine farver, rødt og hvidt".

Denne fortælling bærer bestemt præg af en lokal tradition. Nogle urigtigheder er der kommet ved dens vandring fra mund til mund i 100 år; kongen kom ikke på hjemrejsen, men på udrejsen til Malpaga, han opholdt sig dèr kun én dag, ikke flere, som fortællingen synes at antage. Men i øvrigt stemmer dens kærne ikke dårligt overens med Johan Petersens skildring, og den fortjener i al fald at bevares som en morsom og ikke usandsynlig anekdote. — Det har sikkert interesseret kong Kristiern, som selv var en dygtig kriger, at se italiensk krigsvæsen på nært hold.

På det endnu velbevarede slot minde sex store fresker om kongens besøg. De forestille hans ankomst, en jagt, et måltid og en turnering til ære for ham, uddeling af belønningen til bonden (eller af dragterne til kongens følge) og kongens afrejse. Malede som de ere ved år 1530 af Girolamo Romanino fra Brescia, en fremragende maler af den venezianske skole, måske som afløsning af ældre fresker, kan de vel gøre krav på kunstnerisk interesse, men ikke gælde som historisk vidnesbyrd. Dragterne tilhøre tiden fra det 16de århundredes be-

gyndelse, og afbildningerne af kongen stemme kun altfor godt med den upålidelige Corios[1]) beskrivelse af ham som „en gammel mand af alvorligt udseende med langt skæg og hvidt hår“, så godt, at man må antage, at Romanino har sin forestilling om kongen netop fra Corio. — Meliolus' medaille, der stammer fra kongens besøg i Mantova, viser, at han intet skæg havde[2]). — Det er jo også umuligt, at kongen på én dag, trods sine kæmpekræfter, skal have kunnet overkomme en turnering og en jagt og desuden siddet model for en maler i flere forskellige stillinger.

Efter kongens besøg i Milano kunde Lodovico og Barbara endelig få deres slægtning at se hos sig. En pålidelig samtidig krønikeskriver giver en livlig og interessant skildring af kongens besøg i Mantova[3]): „Den 22de marts 1474 kom kongen af Danmark til Mantova. Han havde et smukt følge og kom fra Milano og drog ind i Mantova ad Porta di Cerese. Denne konge drog til Rom for at få kronen på rette vis, efter som han havde gjort sig til konge med sværd i hånd. Han var en mand på 56 år, høj og svær med et fornemt ydre, klædt i brunt og lige så alle hans fæller. Han havde

---

[1]) Citeret i Paludan-Müllers afhandling s. 345.

[2]) Se Becketts Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark s. 6. — Kongen er som bekendt også fremstillet på en freske i S. Spirito i Rom. Denne freske, som synes at være malet af en maler af den umbriske skole mellem 1479 og 1482, har sikkert oprindelig givet et pålideligt billede af kongen. En væbner til venstre på billedet holder et våbenskjold, der er fuldkommen korrekt. Grov overmaling og senere ødelæggelse have imidlertid berøvet billedet al betydning. Slg. Brockhaus: „Das Hospital Santo Spirito zu Rom im 15. Jahrhundert“ i Repertorium für Kunstwissenschaft VII.

[3]) Andrea Schivenoglia; Cronaca di Mantova 1445-84 (Raccolta di cronisti e documenti storici Lombardi inediti vol. II, s. 177 f.).

omtrent 200 heste med sig, men i hans følge var der en hertug af Sachsen og mange andre fyrster fra hans land. Og de vare meget fromme og smukke mænd[1]), klædte i brune kapper og med udtakkede (afrapatij) hætter på hovedet. Hr. markgreven af Mantova udsendte for at møde denne konge hele adelen ved sit hof lige til Casalmaggiore. Han overnattede i Viadana, derpå i Borgoforte, og så drog han ind i Mantova. Og dèr var opstillet en baldakin, hvor der var mange doktorer, riddere og dommere, og man viste ham stor hæder. Men denne konge var svoger til hr. Lodovico, markgreve af Mantova, på følgende måde: „Denne konges hustru og markgrevens hustru vare søstre“. Jeg vilde ikke kunne fortælle den hæder, som man viste dem alle.

Den 23de marts var der de smukkeste udstillinger i butikkerne i Mantova, som man nogen sinde havde set, og der blev udstillet omtrent 5000 kæmmede tøjer vævede af uld (deij garzarij panij intreghij di lana). Men dette blev gjort for at vise landets rigdom for disse tyske[2]).

Den 24de marts rejste ovennævnte konge fra Mantova og drog til San Benedetto; derpå overnattede han i la Mirandola. Denne konge vilde absolut være i Rom

---

[1]) Med denne meget smigrende bedømmelse af vore landsmænd må man sammenstille, hvad den samme forfatter (s. 151-53) siger om de tyske, der 1463 ledsagede Barbaras svigerdatter, Margrethe af Bayern, til Mantova: „Du skulde have set dette gesandtskab! Alle så ud som kokke og kokkedrenge. Mantovanerne undrede sig meget over slige folk og deres dårlige levemåde. — Prinsessen kunde slet ikke tale italiensk, og med hende kom mange tyske mænd og kvinder, og hun var helt klædt i rødt, det vil sige i grovt stof af en hæslig farve. Om hendes levemåde og optræden vil jeg slet ikke tale“.

[2]) Langs med Mantovas hovedgader og pladser strækker sig buegange, hvor butikkerne findes. Byen var berømt for sit uldvæveri.

til påsken for at få afladen, og påsken var den 10de april 1474. Det vilde være meget trættende at tale og skrive om den hæder, som markgreven af Mantova viste kongen"[1]).

Hvad de høje slægtninge i øvrigt have forhandlet om, derom tie beretningerne. Dog indlod Lodovico sig på at anbefale kongens ansøgning om, at Milano måtte gøres til kongerige, overfor Albrecht Achilles. Sikkert har den kloge markgreve med megen mistillid hørt om sin svogers fantastiske planer. Om morgenen den 24de marts drog kongen så „rask og fornøjet" fra Mantova til Rom, „hvor han ventedes med stor længsel"[2]).

I Rom havde man imidlertid forberedt alt til kongens komme. Da kardinal Gonzaga underrettede paven herom, svarede denne, at det glædede ham, og at han vilde lade kongen bo i det palads, hvor kejseren før havde boet[3]). Dette palads lå nord for Peterspladsen, omtrent der, hvor nu Scala regia fører op til Cappella Sistina[4]). Kongen boede altså i pavens umiddelbare

---

[1]) Denne skildring stemmer godt overens med Johan Petersens. Dette gælder også om datoerne, thi J. P. siger, at kongen kom til Viadana den 20de. Hans kilde har da udeladt nattelejet i Borgoforte. At kongen forlod Mantova den 24de og ikke den 23de, bekræftes af Barbaras nedenfor anførte brev. Lidt påfaldende er det, at Schivenoglia kalder kongens og hans følges dragt brun, alle andre kilder sort. Men forskellen mellem disse farver er jo ikke stor.

[2]) Lodovico til Albrecht 24de marts 1474 trykt i Archiv für Kunde österreich. Geschichtsforschung VII, 91. Barbara til Albrecht af samme dato, trykt i Hofmanns Barbara 48.

[3]) Francesco Gonzaga til Barbara 3die marts 1474.

[4]) Se Ehrle-Stevenson: Appartamento Borgia, Commentario (1898), hvori der gives en omhyggelig redegørelse for hele Vatikanets udseende i det 15de århundrede. — I det palads, hvor kongen boede — der kaldtes Palatium Cameræ, fordi Camera apostolica havde sine kontorer dèr — modtog paverne jævnlig fyrstelige

nærhed, og denne kunde besøge ham uden at komme ud af sit palads. Det meddeles da også, at paven den 16de april gik ned i kongens lejlighed og var hos ham i tre timer[1]). Samtalen må have været noget anstrængende, da kongen jo ikke talte latin („pulchra bestia, si non careret loquela"). Det havde været kardinalens hensigt at modtage kongen i sit hus, hvis ikke paven havde overtaget værtskabet. Men kardinalen kunde jo vise sin elskværdighed på anden måde. Han modtog ham i Viterbo, og den 17de april holdt han stort gilde for ham og hans følge. Til bords med kardinalen var kongen, hertugen af Sachsen-Lauenburg, Greven af Helfenstein og kongens marsk, Claus Rønnov; i de andre værelser spiste kongens følge, og det hele måltid var prægtigt og rigeligt, men ikke pralende. Efter måltidet gav kardinalen kongen tre smukke muldyr, hver med et par kasser, hvoraf den ene var til et alter med alt det fornødne til messetjenesten, den anden til et spisebord, desuden fik kongen et juvelbesat kors til værdi af 150 dukater med et stykke af det hellige kors, hvis ægthed først blev prøvet over ilden, og til dronningen skulde han medtage et krystalglas, der indeholdt en torn af tornekronen. — Kongen var meget glad over disse gaver og hele gildet.

Men kardinal Francesco kunde gøre kongen væsentligere tjenester end at holde gilder for ham; han var hans bedste støtte til at opnå, hvad han ønskede sig af paven. Desværre er det ikke muligt at følge i det enkelte, hvorledes Francesco virkede for kongens sag. Da Mantova-brevene fra tiden før 19de april ere

---

gæster, som Karl den 8de af Frankrig, Francesco Gonzaga af Mantova (1484-1519) og den berømte tyrkiske prins Djem.

[1]) Giov. Pietro Arrivabene til Barbara 19de april 1474.

gåede tabt, findes den eneste efterretning derom nu i Arrivabenes ovenfor omtalte brev: „Den 18de april var der konsistorium, fordi kongen vilde anbefale en kirke i sine riger til paven og kardinalerne og takke for den hæder, man havde vist ham. Gonzaga og en anden kardinal hentede kongen op til konsistoriet, hvor hans forslag bleve fremsatte, derpå fulgte de ham atter ned. Monsignore (Gonzaga) fik expederet to bispedømmer, som kongen ønskede (Carl Rønnov blev bisp i Odense, Helrik von der Wisch i Slesvig), derpå gav han afkald på stiftet Lund og skaffede den udvalgte ærkebisp (Johannes Brostorp) pavelig provision, og alle kongens andre ansøgninger skaffede han en god og hæderlig expedition. Efter konsistoriets slutning bleve flere kardinaler sendte til kongen for at overbringe ham svaret på hans forslag. Jeg er vis på, at han vil vende hjem vel tilfreds og sige, at han er bleven hædret endogså over forventning, men han har grund til at være taknemlig mod kardinalen af Mantova, fordi disse præster af naturen ikke pleje at være så elskværdige". — Blandt de sager, der expederedes, var vel også omdannelsen af Benediktinerklosteret i Odense til et domkapitel, en sag, der som bekendt førte til en endeløs strid. Det er ganske mærkeligt, at kardinal Gonzaga et år før havde foretaget en ganske tilsvarende omdannelse af sin biskopskirke S. Andrea i Mantova. Det er måske ikke for dristigt at antage, at efterretningen herom har tilskyndet kongen til at gøre noget lignende. I samme konsistorium expederedes sikkert bullen om de 16 beneficier i Danmark og Sverige, som kongen vilde reservere sig (bulle af 22de april). — Om kongen netop fik sat alle sine ønsker igennem, bl. a. at hans ret til

at besætte bispestole i sine lande skulde ligefrem anerkendes af paven, kan man ikke se med sikkerhed. — Imidlertid havde han grund til at være tilfreds med kardinalen. Han gjorde ham da også til sin protektor og generalprokurator ved kurien, og „jeg er vis på", siger Arrivabene, „at han ikke ønsker, at hans sager skal gå gennem andre hænder". — Men kardinalen havde da også grund til at vente belønning for sine tjenester.

Sagen om stiftet Lund stod uafgjort, da kongen kom til Rom. Imidlertid gik kardinalen efter længere forhandlinger ind på at give afkald på stiftet, hvilket han da gjorde i konsistoriet 18de april. „Skønt Monsignore nu forlangte, at han i det mindste skulde have erstatning for stiftets indkomster i de forløbne to år, som han vurderede til 8000 dukater, så svor kongen næsten grædende på, at når de nødvendige udgifter vare fradragne, var der ikke et udbytte af 600 dukater årlig; det vilde ruinere hans riger aldeles at betale en så stor sum. Kongen gjorde så mange undskyldninger og forsikrede så ofte, hvor oprigtig ondt det gjorde ham, at kardinalen blev ganske rørt. Derfor gjorde kardinalen alt muligt for ham og sørgede for det samme fra pavens side og føjede ham da også i dette spørgsmål, for at vise, at han satte mere pris på hans velvilje end på penge. Tilsidst blev man da også enig om, at kongen skulde give 4000 rhingylden. Imidlertid bad kongen kardinalen om at holde denne sag ganske hemmelig, da man i Danmark vilde være meget fortrydelig over, at det skulde siges, at han havde købt dette bispedømme for penge. Derfor vilde han betale pengene af sin egen lomme, og han lovede at betale 1000 rhingylden, før han forlod Italien, og de andre i

løbet af tre år" [1]). — Hvor usandfærdig kongens henvisning til den mulige uvilje i Danmark var, er klart nok, men kardinalen troede i al fald, at han nu havde sikkerhed for at få sine penge.

Kongen viste som bekendt under sit ophold den største ærbødighed mod paven. Kardinal Ammanati fortæller, at han endogså holdt vaskebækkenet for ham. Paludan-Müller [2]) tvivler uden grund om, at dette kan forholde sig rigtigt. Ceremoniellet for pavens festmåltider påbød netop, at når paven før og efter måltidet skulde vaske sine hænder, skulde den fornemste tilstedeværende lægmand, kejser eller konge, række ham vaskevandet [3]). Og Ammanati siger ikke noget om, at det var ved gudstjenesten, at kongen viste paven denne høflighed. Hvad han beundrer hos kongen, er da kun, at han så villigt rettede sig efter ceremoniellet. — Men også Roms forskellige helligdomme viste han sin ærbødighed. To gange så' han Peterskirkens relikvier, hvoraf den ypperste er „billedet af herrens ansigt" (ɔ: Veronikas svededug), og gav hver gang almisse til kirken, i alt 15 dukater [4]). Han besøgte pavens store stiftelse, hospitalet S. Spirito in Sassia, og skal have givet en større pengegave dertil; i det fine tyske broderskab i hospitalet Anima lod han sig optage med sine fornemste ledsagere [5]). Også det svenske Brigitta-hospital viste han sin velvilje ved at skaffe absolution for dets forstander Petrus Henrici for

[1]) G. P. Arrivabene til Barbara 19de april og 1ste maj. Francesco Gonzaga til Barbara 1ste maj.
[2]) P. M.'s afhdl. s. 284 f.
[3]) Diarium Paridis di Grassis (år 1504). Utrykt i Vatikanets arkiv.
[4]) Cancellieri: Notizie delle venute in Roma di Canuto II e Christiano I, s. 11-14.
[5]) Kirkehistoriske Samlinger IV, 6, 711-12.

et drab, denne havde begået[1]). Endelig besøgte han den 22de april Roms syv pilgrimskirker. Det var da intet under, at han kunde vinde navn for fromhed, og at det kan siges om ham på underskriften til den freske i S. Spirito, der forestiller hans besøg hos paven:

„[Sixtus] Regem Daciæ, Sueciæ, Norvegiæ Gothorumque ad limina apostolorum et ad sedem mira cum devotione venientem magnifice, ut pontificem decebat, in ædibus suis recepit[2])“.

Men ikke alene for sin — uden tvivl meget oprigtige — fromhed vandt kongen anseelse, også ellers lyder der kun ros over ham, særlig for hans elskværdighed og gavmildhed. Naivest udtrykker sig en gejstlig, Bartolomeo Marasca, der havde været kardinalens lærer og nu var bleven „attacheret“ kongen for den tid, han var i Kirkestaten[3]): „Kongen synes mig at være den hæderværdigste fyrste, der nogensinde har været i Rom, og det har været alles mening, der have haft at gøre med ham. Jeg har hverken forladt ham dag eller nat, d. v. s. til han kom i seng. Jeg fattede så stor kærlighed til ham, at da han fik feber, blev jeg meget bedrøvet derover. Men når han og hans folk spise så mange løgspiser og krydrede retter (mane vivande), som om de vare i deres fædreland, hvor man kan tåle sligt, så er jeg bange for, at det skal gå dem galt som franskmændene for to år

---

[1]) Pavebrev af 26de april 1474. Utrykt.

[2]) Denne oprindelige indskrift, der var forfattet af pavens bibliotekar Platina, er nu afløst af en senere, der dog er temmelig enslydende.

[3]) Bart. Marasca til Barbara 23de april 1474. M. var provst i Mantova, kardinalens sekretær og pavelig kapelmester, døde 1487. Da han blev anvendt til diplomatiske sendelser i Tyskland, kunde han formodentlig tysk.

siden, der døde næsten allesammen[1]). Derfor beder jeg Eders Nåde om at få ham til at tage kraftige afførelsesmidler, når han kommer til Mantova, da det vilde være en stor betryggelse for hans sundhed. Det vilde være synd, om der passerede ham noget, så stor er hans godhed og elskværdighed, fromhed og gavmildhed, især med almisser. Mellem kongen og kardinalen er der kommen den største ømhed. Dette kan jeg sige, fordi jeg hele tiden var til stede". — Mere at betyde havde det, at kardinalen og hans følge åbenbart bleve imponerede af kongen. „Han har store planer og mægtige forbindelser", siger Arrivabene. Kardinalen tænkte på at benytte sig af hans indflydelse til at fremkalde en gunstigere stemning hos Bologneserne mod sig[2]).

Også kongens følge efterlod sig et godt navn og blev rost af alle. Der er grund til her at dvæle ved enkelte af dette følge. — I det var bl. a. kongens marsk, Claus Rønnov, der her kunde virke for sin søn Carls anerkendelse som biskop i Odense. Kongen viste sin trofaste tjener stor ære; marsken var den eneste ikke fyrstelige person af følget, der ved festerne sad til bords med kongen, han var også den eneste, der sammen med ham optoges i Animas broderskab. Af andre skandinaviske adelige var sikkert rigsråden Eggert Krummedige, en svensk adelsmand, der for sin troskab mod kongen var bleven fordrevet af Karl Knutson, med på rejsen. I det mindste

[1]) 1472 havde Ludvig XI sendt et stort obediensgesandtskab til paven; det blev bl. a. beværtet fyrsteligt af kardinal Gonzaga. — Den 19de april fik kongen et let anfald af feber, som dog hurtigt gik over. — Kongen og hans folk plejede at spise en kraftig frokost, suppe og kød, strax om morgenen. Synderlig heldig under italiensk klima har denne diæt næppe været.

[2]) G. P. Arrivabene til Barbara 1ste maj 1474.

meddeler kardinal Gonzaga sin moder, at han efter hendes ønske havde forestillet en dansk adelsmand for paven og skaffet ham de sager expederede, som han ønskede, og Eggert Krummedige fik netop på den tid forskellige pavelige begunstigelser, bl. a. tilladelse til at spise smør, ost o. lign. i fastetiden[1]). En anden fordreven svensk adelsmand, der ligeledes ledsagede kongen, fik en mærkelig skæbne. Han kaldte sig senere Peter Cohorn, men har vel nok været medlem af den store slægt Horn. Han havde hjulpet ærkebiskop Jøns med at få kong Kristiern indsat som konge i Sverige og blev til løn kammerherre og feltoberst. Efter kongens fordrivelse måtte også han flygte til Danmark, og lige som Krummedige deltog vistnok han i slaget på Brunkeberg på kongens side. I Rom duellerede han med en anden deltager i rejsen, der kaldes grev Scheilemberg(!), og var så uheldig at dræbe ham. Kardinal Giuliano della Rovere (senere pave Julius II) hjalp ham mod kongens vrede, men han blev i al fald dømt til landflygtighed. Han begav sig da til den lille by Montfavet ved Avignon og døde dér 1479. Hans efterkommere leve endnu ved Avignon[2]).

Blandt kongens tyske ledsagere vare to unge gejstlige af hans slægt. Den ene, Johannes Diepolt fra stiftet Utrecht, der kaldes kongens neveu, fik pavelig dispensation for uægte fødsel — han var søn af en biskop[3]). Den anden, Conrad, greve af Ritberch eller Rethberg

---

[1]) Francesco Gonzaga til Barbara 5te juni 1474. Utrykt pavebrev af 6te juni 1474.

[2]) L. Bygdèn: „Peter Cohorn“ i Svensk Personhistorisk Tidskrift 1899, 146 ff.

[3]) Utrykt pavebrev af 24de april 1474.

(ɔ: Ritberg), kannik i Køln, som kongen kalder sin svoger, blev samme dag som denne optaget i Animas broderskab. 1477 var han kongens udsending til Mantova og paven[1]), senere blev han biskop i Osnabrück og Münster (død 1508). — Om en tredje af kongens følge meddeler Arrivabene følgende[2]): „Fra Napoli ankom den 23de april greven af Barby, der havde nydt overordentlig stor ære af kongen af Napoli og medbragte gaver til værdi af mere end 1000 dukater, fløjel, gyldenstykke, halskæder og to heste. Han havde mange kærlige bud til kongen, blandt andet forslag om at lade Kristierns ældste søn ægte kongen af Napolis datter. — Ærkebispen af Salerno har været hos kongen for at indbyde ham til Napoli". — Dette forandrer fuldstændig opfattelsen af den temmelig miskendte greve af Barbys optræden. Når kong Kristiern kendte det napolitanske ægteskabstilbud allerede i Rom, kan han ikke være bleven overrasket over det i Lodi. Hans forsikring overfor Milanos gesandter om, at han slet ikke kendte noget til denne sag, hans vrede overfor gerven, har da kun været komediespil, der vel var nødvendigt for at skjule for hertugen af Milano, at der var andre planer oppe end tanken om ægteskabet med „jomfruen af Savoyen", og den unåde, som greven af Barby faldt i, kan ikke have været alvorlig ment. Kong Kristiern må have været et ganske fint hovede, når han så fuldstændig har kunnet narre Italienere[3]).

Kongen udsatte sin afrejse fra Rom flere gange, væsentlig af hensyn til sin nylig overståede sygdom.

---

[1]) Dorothea til Lodovico og Barbara, Nyborg 20de april 1477.
[2]) G. P. Arrivabene til Barbara 24de april 1474.
[3]) Slg. Pal. Müllers afhdl. 308-10.

Endelig den 27de blev han atter ledsaget op i konsistoriet og tog afsked med paven og alle kardinalerne. De ledsagede ham udenfor porten, og kardinal Gonzaga drog med ham over Bracciano til Viterbo. Den 29de april fulgte kardinalen kongen to mil udenfor Viterbo, hvor de tog afsked med hinanden „med mange tårer“. — Det var i Viterbo, kongen modtog brev fra kejseren, der opfordrede ham til møde med sig og kongen af Frankrig i Strassburg. Brevet bad han kardinalen om at vise paven, og denne udtalte sin glæde over denne kongens politik, da også han holdt med Frankrig mod Karl af Bourgogne [1]. Kongen og paven have sikkert drøftet den evropæiske storpolitik sammen, men ikke kampen mod Tyrkerne, som ikke nævnes med et ord i depescherne. Hvad der blev sagt derom i samtiden, er lige så løs folkesnak som Schivenoglias formening om, at han vilde til Rom for at få sin kongeværdighed bekræftet.

1ste maj anmeldte kong Kristiern fra Siena sin ankomst til Mantova for sine slægtninge dér. „Det vilde være for besværligt at berette“, siger han, „med hvilken ærbødighed og hæder jeg er bleven modtaget både af paven og eders søn kardinalen, der er meget venlig sindet mod mig“ [2], og vel havde han grund til at rose kardinal Gonzaga for hans ivrige støtte.

Kongens andet ophold i Mantova varede sex dage. Der blev afholdt store fester for ham, han gav Barbara sin orden og slog to italienske adelige til riddere. Den ene af disse, Philippus Novolonius (Nugolanus), skal have

---

[1]) G. P. Arrivabene til Barbara 28de april, Francesco Gonzaga til B. 1ste maj 1474. Slg. Pal. Müllers afhdl. 307.

[2]) Kristiern til Lodovico. Siena 1ste maj 1474.

vundet ridderslaget ved en stor tale til kongen[1]). — Men der blev også tid for ham til at lade kunstnerne forevige sig. Det var formodentlig nu, at Meliolus slog sin udmærkede medaille af ham, og at Mantegna malede ham i en freske på Mantovas gamle slot. Om denne freske véd vi nu intet andet, end hvad en senere krønikeskriver[2]) beretter: „Lodovico hædrede i høj grad kejser Frederik og kongen af Danmark, hvis billeder malede af Mantegna efter naturen ses i det værelse, han har malet i Mantovas kastel, og disse malerier ere således, at de give en god forestilling om, hvor udmærket en kunstner Andrea Mantegna var". — Freskerne fandtes altså endnu først i det 16de århundrede, men ere nu sporløst forsvundne. Da Mantegna er en så skarpsynet og sandfærdig kunstner, er tabet af dem i høj grad at beklage.

Foruden de andre ting, kongen på sin senere rejse skulde forhandle med hertugen af Milano om, havde slægten i Mantova også bedt ham forhøre sig om, hvorledes stemningen imod dem var dér. Det venskab, der havde hersket imellem de to stater, sålænge Francesco Sforza levede, var nemlig nu stærkt kølnet, og det indtryk, kong Kristiern fik i Milano, var da også, at stemningen dér ingenlunde var gunstig mod Mantova, og at man pønsede på ondt mod denne stat[3]). Også for kardinal Gonzaga havde kongen påtaget sig at virke hos

---

[1]) Utrykt beretning af Vedel, citeret i Werlauffs „De hellige tre Kongers kapel i Roskilde" 27. Beretningen lider af flere urigtigheder ved f. ex. at lade hertugerne af Milano og Mecklenburg være til stede i Mantova, men at den indeholder noget sandt, ser man af, at kongen 18de maj fra Cremona anbefalede sit sendebud Philippus Nugolanus, miles ei dilectus, til Barbara.

[2]) Equicolas Cronica di Mantova trykt 1521.

[3]) Kristiern til Lodovico. Milano 24de maj 1474.

hertugen af Milano, og han gjorde det. I det hele var hans villighed til at optræde som mægler stor, og netop på dette tidspunkt kom hans våbenkonge, der kaldes Denimark, tilbage fra England og Bourgogne med breve fra disse landes herskere[1]). Sikkert nok har han søgt at få dem til at opgive angrebet på Frankrig.

Medens kongen nu nærmede sig mere og mere til Italiens grænser, ventede kardinal Gonzaga med ængstelse på de 1000 dukater, han skulde have som første afdrag på kongens gæld til ham. Han burde være bleven mistænksom ved, at det varede så længe, inden han fik det formelige gældsbevis udleveret. Albrecht Clitzing, der jo var den betydeligste rejseledsager, kongen havde, mellemleddet mellem ham og Albrecht Achilles og kongens tolk i alle vigtige anliggender, havde stadig gjort vanskeligheder og udleverede det først den sidste morgen i Viterbo. Man tilskrev Albrecht skylden — „han har to slemme egenskaber, hovmod og ondskab" — men skylden var nok snarere kongens. Kardinalen ventede så meget mere utålmodigt, som han skyldte de 1000 dukater og flere til bort, men pengene kom ikke. Forgæves bad han sin moder lægge sig imellem, forgæves tænkte han at få Eggert Krummedige til at minde kongen om betalingen. Det lyder som nødsskrig, når der skrives: „Gud give, at kongen ikke undlader at sende pengene". „Vi ere i en sådan pengenød, at jeg er bange for en skandale med det første" [2]). Men på den tid var kongen forlængst ude af Italien. Efter at have besøgt kejseren i Augsburg og Albrecht Achilles i Ansbach kom han 6te august til Tangermünde, hvor han blev modtaget af Albrechts søn

[1]) Kristiern til Barbara. Cremona 18de maj 1474.
[2]) Forskellige breve til Mantova, det sidste af 9de juli.

Johan Cicero og opholdt sig i flere dage[1]). Og et par uger efter var han atter i sit land. — Men få måneder senere kunde kardinalen fatte nyt håb om pengene, da det meddeltes, at dronning Dorothea var på rejse til Italien.

Dronning Dorotheas rejse til Rom var i sin karakter vidt forskellig fra kongens. Den sidste havde væsentlig været politisk, hendes var virkelig, hvad den kaldte sig, en „bedefart“, pilgrimsrejse, for at opnå jubelårets aflad. Dette viste sig allerede i dragten, hun og hendes følge vare beskedent klædte i hvidt, siges der, hun selv var klædt som en nonne. Under sit ophold i Rom viste hun den største iver for at besøge de hellige steder. Det forstår sig, at hun benyttede lejligheden til at opnå forskellige begunstigelser af paven ved sin søstersøns hjælp, men disse vare ikke store nok til alene at kunne forklare hendes rejse. Med politiske personer kom hun så godt som ikke i berøring, og politik nævnes meget lidt. Og dog trods sin beskedne karakter fik hendes rejse ved sit hovedresultat, oprettelsen af Københavns universitet, en større betydning for Danmarks historie end kongens.

Hun ledsagedes på sin rejse af et følge på 40—50 heste og en vogn; selv red hun i reglen. Af følget kan man med bestemthed kun nævne hendes hushovmester Johan Oxe til Tordsø, Barbara Brahe til Bollerup, enke efter Stig Olufsen Krognos, og dronningens skriftefader, Sachseren Conrad Gruben. Dekanen fra Bamberg op-

[1]) Kristiern til Barbara. Tangermünde 10de august 1474. Slg. Regesta I, 4510, Anden række I, 2, 7201. — Når kongen var i Tangermünde 10de august, kan han ikke, som Johan Petersen siger, være kommen til Braunschweig den 12te. Braunschweig ligger sydligere end Tangermünde.

trådte i Rom som hendes tolk. Måske har også Lave Brok til Estrup og den forhenværende bisp i Slesvig, Nicolaus Wulf, været med, da de lige som de ovenfor nævnte opnåede forskellige pavelige begunstigelser.

Man ventede i Rom, at dronningen sammen med sin svigersøn kong Jakob af Skotland skulde komme dertil allerede ved midfaste, men man formodede dog, at hun vilde blive opholdt noget længere på grund af kongens rejse til Køln for at mægle fred[1]). Det blev også ganske rigtigt tilfældet. Hun havde begyndt sin rejse den 6te januar, men blev en tid opholdt ved forhandlinger med staden Lüneburg om det fornødne lejde til at drage igennem dens distrikt. Staden fornærmede hende ved at fordre, at hun ikke måtte have stratenrøvere med, eller folk, der skyldte borgerne penge, hun fordrede da et lejde, „som man plejede at give det til fyrster og herrer“, og fik det formodentlig[2]). Men i Lauenburg, hvorfra hun den 1ste februar bad sin søster om at skaffe hende lejdebreve fra Milano og Venezia, vilde hun oppebie kongen, der havde meddelt, at han snart vilde komme tilbage med velforrettet sag. Han tog fejl heri, og Dorothea ventede da også forgæves og måtte drage tilbage til Holsten. Endelig den 28de februar fik hun meddelelse fra ham om, at hun kunde

---

[1]) G. P. Arrivabene til Barbara 5te februar 1475. I samme brev nævnes som et rygte, at kong Kristiern lagde råd op med hertug Karl af Bourgogne om slægtskab ɔ: om, at prins Hans skulde ægte hertugens datter. Hvis dette rygte — der nævnes allerede i november 1474 (Regesta Anden række I, 2, 7226) — taler sandt, har man deri den bedste forklaring på. at ægteskabet med „jomfruen af Savoyen“ blev opgivet. Kongen havde altid mange strænge på sin bue.

[2]) Quellensammlung der schl. holst. lauenb. Gesellschaft II, 19-20. — 16de januar var dronningen i Gottorp, 27de i Reynebeke.

rejse[1]), og hans instruxer for hende. Hun måtte, uvist af hvad grund, gøre omvejen fra Segeberg over Lübeck[2]), men kunde så derfra den 7de marts drage sydpå.

Dronningens forhold til hendes slægt i Ansbach havde jo ikke været det hjærteligste, og hun synes da fra først af slet ikke at have villet besøge den. Dog ændrede hun sin bestemmelse og meddelte fra Eichsfeld i Thüringen, at hun på sin „Kirchfart“ til Rom også vilde til Ansbach. Albrecht Achilles var ikke hjemme, og kurfyrstinde Anna kunde på grund af det korte varsel ikke gøre store anstalter. Alligevel gjorde hun, hvad hun kunde, og sendte en af sine riddere, Sebastian von Seckendorff, til Nürnberg for at byde hende velkommen. Dorothea, der om aftenen den 22de marts var kommen til Bamberg, drog derfra tidlig næste morgen til Nürnberg. Det var Skærtorsdag, og hun fejrede påsken dér[3]). — Tidlig om morgenen 2den påskedag mødte Annas søn, markgrev Frederik, hende ved stenbroen udenfor Nürnberg med et følge på 40 ryttere, hilste ærbødigt på hende og førte hende derpå til Heilsbronn. I denne lille flækkes berømte klosterkirke (Münsterkirche) er en stor mængde medlemmer af huset Hohenzollern begravet, bl. a. husets tre første kurfyrster. Blandt de mange interessante gravmæler, der strække sig fra 1297 til 1625 og vedligeholdes af den tyske kejserfamilie, kan man særlig fremhæve den smukke ligsten over kurfyrstinde Anna, der viser hendes kloge og smukke træk. Også Dorotheas fader ligger begravet her. Hun besøgte

---

1) Dorothea til Barbara. Lauenburg 1ste februar, Segeberg 1ste marts.
2) Daae: Kong Christiern den Førstes norske Historie, 92.
3) Dorothea til Barbara. Nürnberg 27de marts 1475.

graven og fik det ønske at rejse faderen et mindesmærke. Barbara og hun bleve under hendes ophold i Mantova enige om at dele udgifterne, og da dronningen på sin tilbagerejse atter besøgte Heilsbronn, forhandlede hun med klostrets abbed derom. Mindesmærket vilde koste 400 rhingylden („der svare til en rente af 20 gylden"), hvad Dorothea også var villig til at betale, og desuden skulde der fire gange årlig holdes højtidelig mindefest for faderen med vigilier, messer og anden gudstjeneste. Begge søstrene synes at have været ivrige herfor — „vi vil handle med oprigtighed i denne sag, lige som vi elske denne vor faders sjælefrelse" [1]) — men hvis monumentet er bleven udført, findes det i al fald ikke mere. Måske har Tillys ryttere ødelagt dette som forskellige andre gravmæler i kirken. Johan Alchymistas levninger findes nu i en stor stenkiste, der indeholder lig af tyve medlemmer af familien Hohenzollern.

Abbeden i Heilsbronn trakterede Dorothea godt med steg og fisk, så hun først „sent om aftenen" (kl. 7!) den 27de nåede til Ansbach, hvor kurfyrstinden modtog hende. Tonen var just ikke hjærtelig fra nogen af siderne. Dronningen var ikke til at formå til at blive mere end én dag over og beklagede sig meget over kurfyrsten, naturligvis angående arvesagen, Anna hævnede sig ved at give sin mand en meget satirisk skildring af dronningen. Denne vilde have alt, hvad hun så', så at kurfyrstinden måtte gemme flere ting for hende. Da hun så' kurfyrstindens ordenskæde [2]) og fik at vide, at den var af guld, forlangte hun den strax. „Hvad det så havde været, der havde tilhørt Eders Nåde, havde hun taget det alt

---

1) Dorothea til Barbara. Gottorp 26de juli 1475.

2) Den af kurfyrsterne Frederik II og Albrecht stiftede svaneorden.

sammen, thi hun mener, at hun har ret dertil". — Dorothea har vel på denne temmelig nemme måde tænkt at få i al fald noget af sin arv. — Dronningen var ikke mindre forfængelig end havesyg. Anna måtte pynte hende med sit hovedtøj, hun spejlede sig og fandt meget behag i sig selv, og trådte derpå ud til sine folk, for at de også skulde beundre hende. „Thi jeg ser vel", bemærker Anna, „at alderen ikke hjælper mod dårskab, vi forekomme os selv så smukke, at vi ikke se rynkerne ved øjnene". — Imidlertid blev dronningen stærkt formildet ved, at man foranstaltede en jagt for hende og fangede en hjort, og ved det gilde, der fulgte efter, synes det at være gået meget gemytligt til. „Vi gav hendes fruer og jomfruer så godt at drikke, at de stod på hovedet. En af dem havde nær mistet et øje, hun gik fejl af døren og faldt med hovedet ned mod trappetrinene" [1]).

Den 29de marts drog dronningen lige sydpå, kurfyrstinden og hendes søn ledsagede hende til Kønigshofen, og nogle af Annas riddere lige til Augsburg, hvor hun ankom den 31te marts og fik store gaver af byens øvrighed, 76 kander vin, 24 æsker med sukker og så mange fisk, som 8 mand kunde bære [2]). Fra Augsburg fulgte hun så den almindelige rute over Brennerpasset. Søndag den 9de april var hun i Bozen og vilde rejse derfra over Neumarkt, Trento, Roveredo og Verona og komme til Mantova næste fredag [3]).

„Den 7de marts kom til Mantova dronningen af

---

[1]) Kurfyrstinde Anna til Albrecht Achilles, Sebastian von Seckendorff til den samme. Ansbach 3die april. Riedel: Codex III, 2, 160-63.

[2]) Kroghs afhandling i „For Romantik og Historie" VII, 363.

[3]) Dorothea til Barbara. Bozen 9de april 1475.

Danmark, som var søster til fru Barbara, markgrevinde af Mantova. Denne dronning lignede sin søster meget, men hun var klædt som en nonne og drog til Rom med et smukt følge af mænd og kvinder, og hun blev 4 dage i Mantova og blev derpå ledsaget ud af byen under store æresbevisninger af mange folk“. Således fortæller den mantovanske krønikeskriver[1]), og mere véd man ikke om hendes besøg. Man tør dog antage, at mødet mellem søstrene har været hjærteligt — Lodovico traf hun ikke, da han for sin sundheds skyld brugte badene i Acqui ved Genova —, og at dronningen ikke har undladt at vise sin andagt over for „Kristi blod“, der var Mantovas fornemste relikvie. — Fra Mantova gik rejsen med samme hurtighed sydpå over Bologna og Firenze[2]). „Den 29de april 1475 ankom til Viterbo dronningen af Danmark for at få afladen med omtrent 40 ryttere, alle klædte i hvidt, beskedent (marmorino, domesticamente). Hun var omtrent 55 år gammel“ [3]).

I Rom havde imidlertid kardinal Gonzaga forberedt alt til at modtage sin moster. Da han meddelte paven hendes komme, svarede denne spøgende: „Godt, det bliver din sag at gøre honnør for hende, da hun er din veninde“. Kardinalen så' deraf, at paven ikke vilde påtage sig udgifterne, hvad han heller ikke vilde tigge ham om, og han modtog hende derfor i sit eget palads. Han var administrator for kirken S. Lorenzo in Damaso

---

1) Schivenoglia anf. st. 180. Datoen er gal, efter brevet fra Bozen er hun kommen til Mantova 14de april.

2) Dronningen var i Firenze 24de april.

3) Cronica di Viterbo 1475-79 af den samtidige Giovanni di Juzzo (Documenti di storia Italiana Tom. V, 411). — En del andre italienske kilder nævne kort dronningens rejse.

og boede i nærheden af den [1]). Såvel paladset som kirken nedreves senere af kardinal Raffaello Riario og erstattedes af det berømte Cancellaria. I sit palads gjorde han plads til hende, hendes jomfruer og nogle få andre af følget, resten boede på gæstgiverstederne i nærheden [2]).

Da kardinalen havde hørt, at dronningen var nær ved byen, sendte han „Johan af Brandenburg“ (medlem af familien Hohenzollern?) ud for at modtage hende. Han traf hende den 30te april syd for Viterbo og fulgte hende til Bracciano, hvor hun måtte blive en dag. Den 2den maj blev hun nærmere ved Rom modtaget af kardinalens broder, Gian Francesco Gonzaga, der var kondottiere hos paven (han kunde formodentlig tysk, da han i tidligere år havde opholdt sig ved Albrecht Achilles' hof). Ved totiden („kl. 20“) red kardinalen selv hende i møde og modtog hende med megen kærlighed hinsides Ponte Molle. Imellem broen og Porta del Popolo traf hun „mange gesandter og prælater“, og ved porten modtoges hun af 18 kardinaler til hest, som ledsagede hende til kardinalens palads igennem en stor menneskemasse og dér tog afsked med hende. Værelserne, der bleve anvist hende, vare smukt udstyrede, middagen, hvor hun var til bords med kardinalen og Gian Francesco, lige så, alt skulde vise hende, at hun var hjærtelig velkommen [3]).

Der var vrimlende fuldt af pilgrimme, samtalerne drejede sig kun om jubelåret, så at selv politiske begivenheder ikke vakte interesse. Det blev bestemt at uddele jubelafladen til de mange fremmede på Kristi Himmelfartsdag, den 4de maj. Dronningen, som strax dagen

---

1) Raphael Volaterranus: Commentariorum urbanorum — 73.
2) Francesco Gonzaga til Barbara 20de april 1475.
3) Giovanni Arrivabene til Barbara 3die maj 1475.

efter sin ankomst havde vist sin fromhed ved at besøge tre kirker, drog den 4de maj sammen med kardinalen til Vatikanet. Hun var helt sortklædt, som endnu alle kvinder, der få audiens hos paven. Paven ventede hende i „Papegøjeværelset“ sammen med kardinalerne, og hun viste ham sin ærbødighed ved at kysse hans fod og hånd; han modtog hende med stor venlighed og kærlighed. Da alle hendes folk ligeledes havde kysset pavens fod (det er kun de fornemste personer, der få tilladelse til at kysse hans fingerring), blev hun ført til „Loggia della Benedizione“, hvorfra velsignelsen skulde lyses ud over de forsamlede. „Lidt efter lod paven sig bære derhen, og det glædede ham meget at se på trapperne til S. Pietro, pladserne og gaderne, ja helt ud til Engelsborg, en umådelig mængde mennesker, hvis tal man anslog til 200,000 (!). Paven gav højtideligt velsignelsen, fuldstændig aflad og jubelaflad til alle tilstedeværende. Kardinal Gonzaga oplæste afladen på latin, en anden kardinal på italiensk. Derpå vendte han sin stol hen imod dronningen, der sad ganske tæt ved, og gav hende velsignelsen med smilende ansigt“ [1]). For den fromme dronning har denne dag sikkert været uforglemmelig. Selv for vor tid er det et stort minde at have set paven uddele velsignelsen til de troende, og hvor meget mere dengang.

Det Rom, som dronning Dorothea den 4de maj 1475 så ud over, var vidt forskelligt fra vore dages. Den smukke loggia, som hun stod på, den ærværdige Peterskirke med alle sine dyrebare minder, ere blevne jævnede med jorden af kunstelskende vandaler, Julius II og Bra-

[1]) Giov. Arrivabene til Barbara 5te maj 1475.

mante. Raffaels freske „Branden i Borgo“ giver dog en god forestilling om den daværende Peterskirke; han såvel som Michelangelo protesterede forgæves mod vandalismen. Af Vatikanet fra hin tid existerer kun den inderste kærne. Renæssancen var først lige begyndt at trænge ind i Rom, et af dens hovedværker dér, hospitalet S. Spirito, var netop påbegyndt, Nikolaus den femtes gigantiske planer om byens ombyggelse existerede væsentlig kun på papiret. Kunstimpulser har Dorothea da ikke kunnet få her, og hun fik dem heller ikke, så lidt som antiken, der endnu kun interesserede enkelte fremskredne ånder, betød noget for hende. For hende var Rom kun byen med de mange kirker og hellige relikvier. Og med utrættelig energi søgte hun at få alt det af Rom med.

Efter den store velsignelse den 4de maj besøgte dronningen Vatikanets kapel, hvor Giuliano della Rovere læste en højtidelig messe. Derpå begav hun og kardinal Gonzaga sig til Peterskirken, hvor hun så' relikvierne, særlig „Herrens åsyn“. Efter middag red dronningen og kardinalen kl. 2 først til S. Maria della Consolazione, derpå til Lateranet, hvor hun viste sin ærefrygt mod hovederne af Petrus og Paulus. I det gamle Lateranpalads's kapel, Sancta Sanctorum, så' hun det ældgamle billede af Kristus, der skal være malet af Lukas. Endelig red hun og kardinalen til hans egen kirke, S. Maria Nuova, hvor munkene kom hende imøde i procession og sang et Te Deum. Kardinalen viste hende klostret og dets haver, man indtog en improviseret forfriskning og vendte tilbage ved solnedgang. Men tidlig næste morgen besøgte hun de syv pilgrimskirker, og „således vil hun sikkert tilbringe hele tiden med fromme øvelser“. Hendes utrættelige fromhed imponerede kardinalens omgivelser,

for hvem sligt var langt mere en forretningssag, men fik dem samtidig til at jamre over, at hun for lutter fromhed aldrig kunde passe spisetiderne [1]).

Dronningens hovedformål med rejsen var at opnå jubelafladen, men tillige skulde hun benytte lejligheden til at få forskellige pavelige gunstbevisninger. I alt skulde hun opnå 9 buller og nogle brevia. Det lykkedes kardinalen med stor anstrængelse at bevirke, at bullerne bleve givne gratis, og brevene kun taxerede til nogle få hundrede dukater. Besparelsen var betydelig, da bullerne ellers vilde have kostet mange tusind dukater [2]). — En del af de buller, der udstedtes under hendes ophold, ere også ganske rigtig gratis. Synderlig interesse have de fleste af dem dog ikke. Hun fik ret til at have rejsealter og vælge skriftefader, og hendes tidligere skriftefader Conrad Gruben fik tilladelse til at drage til Jerusalem (på hendes vegne?). Størst betydning havde en skarp bulle, der udstedtes mod dem, der forholdt hende hendes ejendele [3]). Den skulde vel især bruges mod Sten Sture, måske dog også mod Albrecht Achilles. — Af hendes ledsagere fik Barbara Brahe og Johan Oxe store afladsbegunstigelser for en række kirker og kapeller, de havde givet gaver til, lignende buller udstedtes (dog efter afrejsen) for biskop Nicolaus af Slesvig, medens Lave Brok nøjedes med at få tilladelse til at have rejsealter [4]).

Efter dronningens afrejse var der endnu tre buller

[1]) Giov. Arrivabene til Barbara 5te maj 1475.
[2]) Giov. Arrivabene til Barbara 11te maj, G. P. Arrivabene til Barbara 16de maj 1475.
[3]) Dipl. Norveg. VI, 620—21.
[4]) Utrykte pavebreve, de fleste af 8de og 9de maj, de, der vedrøre bispen af Slesvig, dog først af 28de juni 1475.

tilbage at expedere. „Det var vanskeligt at få dem udstedt gratis, da de i virkeligheden hverken vedrørte kongen eller dronningen, men kardinalen håbede dog at få dem gratis“ [1]). Af disse tre buller kendes nu kun de to, der begge ere udstedte 19de juni [2]). Den ene giver medlemmerne af kongens broderskab ret til at vælge skriftefader, den anden er bullen om oprettelsen af et universitet i København. Man har tidligere, ganske uden bevis, antaget, at dette sidste skyldtes kongens rejse. På forhånd vilde det være usandsynligt. Vel var man ikke hurtig med expeditionerne i det pavelige kancelli, men så længe som 14 måneder ventede man dog ikke i en så vigtig sag, der var fuldstændig afgjort. — Vort universitet bør da mindes, at dets oprettelse skyldes dronning Dorotheas rejse, men at kardinal Francesco Gonzaga var den, der her som ved alle andre lejligheder gav hende og kongen en værdifuld støtte. — For så vidt som kongen og dronningen naturligvis på forhånd havde drøftet denne sag, tilkommer der dog også kongen en stor del af æren.

Dronningens rejse var jo en beskeden pilgrimsrejse. Der var ingen af de fester som under kongens besøg, og paven nøjedes med at give hende nogle Agnus dei og indviede lys; ved afreisen gav han hende dog en smaragdring, der vurderedes til 250 dukater, men brevskriveren tilføjer forsigtigt: „Jeg véd ikke, om Eders Nåde, når I ser den, vil vurdere den til så meget“ [3]). Også kardinalen gav hende kun nogle småting. Selv viste hun

---

[1]) G. P. Arrivabene til Barbara 18de maj 1475.

[2]) Regesta I 4546-4547. Bullen om universitetets oprettelse trykt i Matzens: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie I.

[3]) G. P. Arrivabene til Barbara 16de maj 1475.

heller ikke den samme gavmildhed som kongen, og intet steds nævnes der gaver af hende til kirker eller klostre. Rosen over hende lyder også ganske anderledes mat end over kongen, selv om der siges, at hun er en „dignissima Madonna". — Selv om hendes elskværdighed dog måske ikke var stor, og hendes energiske fromhed kunde virke noget trættende, så bevarede kardinalen den samme velvilje for hende. Efter hendes ønske optog han i sit hus en ung gejstlig, der var greve og kongens slægtning (Conrad Ritberg?). Da hun fik gigt i skulderen, som følge af, at hun havde været for længe i badet, lod han sin læge sørge for at helbrede hende med salve og piller, fik hende til at opsætte sin rejse nogle dage for ikke at risikere tilbagefald, og han lod lægen ledsage hende på rejsen. Det var næppe alene af ærbødighed mod sin moder, at han viste dennes søster så megen elskværdighed, han lader virkelig til selv at have syntes om dronningen, og det var ikke helt usandt, når han efter hendes afrejse skrev til sin moder: „Udgifterne have været meget store for mig, dog har jeg gjort det alt sammen med glæde i enhver henseende og mest af ærbødighed mod Eders Nåde, og med så meget mere ømhed og kærlighed, som det ofte forekom mig, når jeg var sammen med hende, også hvad det ydre angår, at jeg var sammen med min moder" [1]). — Det var da ikke uden grund, at det kunde siges om dronningen: „Det har ikke lidt at betyde, at hun her har truffet en søstersøn, der er kardinal", eller at hun senere ofte takkede for al den venlighed, hun havde mødt „in reysa(!!) sua".

Den 15de maj opnåede dronningen atter privat

[1]) Francesco Gonzaga til Barbara 22de maj 1475.

audiens hos paven, der tilstod hende, hvad hun ønskede. Kardinalen førte hende til Vatikanets kapel, hvor der var messe i pavens nærværelse. Hun tog derpå afsked med paven, regningerne fra de „hoteller“, hvor hendes følge havde boet, bleve betalte[1]), og kl. 12 drog hun fra Rom. Kardinalerne ledsagede hende fra Gonzagas hus til byens port, og hun nåede så den aften til Bracciano. Kardinalen havde givet hende sin læge og Johan af Brandenburg med, som ledsagede hende i al fald til Innsbruck. Hendes hjemrejse kan ikke bestemmes nærmere. Hun passerede Mantova og drog derfra samme vej, som hun var kommen, over Brenner. Hun havde på sit første besøg i Ansbach lovet at komme igen, da hun gærne vilde forhandle mundtlig med kurfyrsten om arvesagen, og hun har sikkert også været der; i al fald var hun i det nærliggende Heilsbronn. I juli var hun hjemme[2]). — Omtrent samtidig var kongen vendt tilbage fra sin menings- og frugtesløse mæglingsrejse til Køln. Dronningen havde med interesse fulgt hans mæglingsforsøg under sin rejse. I Firenze fik hun på nedvejen brev fra ham om, at han håbede at kunne forsone hertugen af Bourgogne med kejseren i løbet af 12 dage[3]). I Trento talte hun på opvejen med en dansk pilgrim, der af hertugen af Braunschweig havde hørt, at kongen havde haft held med sig og var på hjemrejsen; hun håbede

---

[1]) G. P. Arrivabene til Barbara 16de maj 1475. — Regningen var på 240 dukater, hvoraf paven betalte de 140, dronningen resten, medens hun selv og hendes nærmeste følge vare kardinalens gæster. — 240 dukater, c. 2500 kr., er just ikke meget for c. 35 personer i 14 dage. Dronningens hele rejse har næppe kostet stort.

[2]) Dronningen var i Rendsborg 19de juli, på Gottorp 26de juli.

[3]) Dorothea til Barbara. Firenze 24de april 1475.

dog at få nærmere besked af hertug Sigismund af Tyrol [1]. — Som bekendt havde kongen dog ikke held med sig. Ægtefællerne traf sammen på Gottorp omkring den 20de juli, han efter en kostbar og unyttig, hun efter en hurtig og billig rejse, hvorfra hun vendte hjem, ikke alene med en „vel renset samvittighed", men også med vigtige resultater.

Kardinal Gonzaga opnåede derimod ikke, hvad han ønskede. Dronningens kapellan, der meldte hendes komme, havde ganske vist 2000 dukater med, men det var annaterne for Lund, der skulde betales i det pavelige kammer. Kardinalen havde skaffet udsættelse for betalingen af disse annater indtil jul og siden fået denne frist forlænget, så han var noget bittert stemt over, at der intet var til ham. Dronningen svarede, at hun intet kendte til sagen, og det samme svarede Johan Oxe. — Han kunde da ikke gøre andet end lade et bud bringe brev til kongen for at minde om pengene. Hans moder, der var bekymret over sønnens pengetrang, lod Hertensteiner rejse med i samme ærinde og talte også personlig med sin søster om sagen. Kardinalen havde dog ikke stort håb om sine penge, — „men komme de, vil de være i høj grad til pas" — og resultatet var da også kun et ganske ubestemt løfte af kongen om at holde et eller andet ærkesæde disponibelt for en af Barbaras sønner [2]. Hvad den slags løfter betød, havde man i Mantova nu temmelig tydelige prøver på. — Takkeskrivelser var der

---

[1]) Dorothea til Barbara. Trento sabato proximo (!!). I mange af alle andre holdepunkter kan denne dato ikke bestemmes. — Hun var nået fra Mantova til Trento i 6 dage.

[2]) Kristiern til Lodovico. Gottorp 28de juli 1475.

nok af fra dansk side[1]), men af penge kom der sikkert ingen. I al fald måtte kongen 1476 undskylde sig overfor Lodovico, fordi han endnu ikke havde betalt ham de penge tilbage, som denne havde lånt ham på hans rejse. — Formodentlig fik hverken Lodovico eller kardinalen nogensinde noget; kongens pengetrang var meget stor i hans sidste år. Imidlertid meddeler en dansk krønike, der er skrevet af en klærk hos ærkebisp Birger kort efter 1500, at ærkebisp Johannes Brostorp måtte betale en stor afståelsessum til kardinalen[2]). Om krønikens pålidelighed er der ingen grund til at tvivle. Den eneste forklaring er da, at kongen vel har fået pengene udbetalte af ærkebispen, men har ladet dem gå i sin egen lomme; den hemmelighedsfuldhed, som kongen under sine samtaler med kardinalen vilde indhylle sagen i, bliver da også lettere forklarlig. En sådan optræden fra kong Kristierns side — der kun kan kaldes bedrageri — var ikke just værdig for de nordiske rigers konge, men den var heller ikke klog. Kardinal Gonzaga havde virkelig, som han og hans omgivelser mente, et moralsk krav på at få belønning for de store tjenester, han havde ydet, og han var for mægtig en mand til, at man skulde gøre sig ham til uven for 4000 dukater, der kun kunde veje lidt i kongens uhyre gæld. Måske ændrede han virkelig sin holdning. 1477 udstedtes der en pavelig bulle, der gav Ditmarskerne fuldstændig ret i deres opfattelse af striden med kongen[3]). Om dronningens standpunkt skulde have været forskelligt fra kongens, om hun, hvis slægtkærlighed

[1]) Således tre breve fra Gottorp 25de, 26de og 28de juli 1475, et fra København 29de august s. år, tre fra København 1476.
[2]) Script. Rer. Dan. V, 628.
[3]) Regesta I, 4604.

var så stor, ikke har haft noget imod, at kardinalen fik stiftet Lund eller i al fald erstatning derfor, derom lader sig intet sige.

Forbindelsen mellem Danmark og Mantova fortsattes i de følgende år, men savner interesse. Dog ser man dronning Dorotheas kærlighed til søsteren af, at hun efter Lodovicos død (1478) skrev til den daværende markgrevinde af Mantova, Margrethe af Bayern: „Da nu efter Guds vilje markgreven af Mantova er død, så bede vi med inderlig flid Eders Nåde at vise venlighed mod vor kære søster Barbara, markgrevinde af Mantova, ved hendes kære herre og gemals død og i hendes kære mangfoldige bedrøvelse“ [1]). Brevet nåede ikke sin adressat, thi netop på den tid (oktober 1479) døde Margrethe. I de næste år ryddede døden i det hele godt op mellem dronningens slægtninge. 1481 døde både hendes mand og hendes søster Barbara, 1483 døde kardinal Gonzaga som følge af sine udsvævelser, 1484 døde Barbaras ældste søn Federico, markgreve af Mantova. Det var da under helt andre forhold, at dronningen anden gang (1488) drog til Rom. I Mantova traf hun nu som markgreve Federicos søn, den unge Gian Francesco (1484—1519), som hun næsten ikke kendte. Hun passerede Mantova på nedrejsen, men følte ikke lyst til at vende tilbage dertil. Hun meddelte da markgreven fra Bologna, at hun vilde lægge hjemrejsen over Venezia [2]) hvor hun ganske vist blev vel modtaget. I Rom plagede den pavelige ceremonimester Johan Burchard hende med sine forskrifter om ceremoniellet, blev afvist, men hævnede sig ved at opfordre kardinalerne til ikke at vise hende

[1]) Dorothea til Margrethe. København 9de oktober 1479.
[2]) Dorothea til Gian Francesco 20de maj 1488.

synderlig ære og ved at give en ugunstig skildring af hende i sin dagbog[1]). Sikkert har hun med bitterhed måttet føle, at tiderne vare forandrede.

Endnu et brev minder om det gamle slægtskab. 1496 sendte markgrev Gian Francesco, sin tids ypperste jæger og ridder, en mand til Danmark for at købe falke, og denne fik en skrivelse med tilbage fra kong Hans[2]). Men dermed var også forbindelsen mellem Danmark og Mantova ophørt for bestandig.

---

[1]) Skildringen er trykt i Nye Kirkehistoriske Samlinger VI og bedre i Diarium Johannis Burchardi ed. Thuasne I, 306-308. — Den betydning, man har tillagt denne skildring, lader sig næppe hævde, især ikke, når man siger — som i Biografisk Lexikon — at „hun og hendes følge gjorde et dårligt indtryk på de forfinede Romere". For det første var Johan Burchard hverken forfinet eller Romer. Han var fra Strassburg og bevarede altid sin tyske karakter, fuldstændig upåvirket af humanisme og renæssance. — Men dernæst er denne pedant, for hvem ceremoniellet var alt, og som forstod begivenhederne i verden så lidt, at hans væsentligste tanke under Karl den 8des indtog var, at ceremonierne endelig måtte være i orden — skønt dette tog vel kunde give anledning til dybere betragtninger — ikke en mand, hvis karakteristik kan gøre krav på at kaldes slående eller træffende. — Skildringerne af dronningen fra egentlig italiensk side ere slet ikke ugunstige.

[2]) Kong Hans til Gian Francesco. Nykøbing 12te september 1496.

Anmeldelser.

P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Med 13 Tavler. (Kgl. Danske Videnskab. Selsk. Skrifter, 6. Række. hist. o. filos. Afd. V. 1.) 1900.

Middelalderens Møntvæsen er et Omraade, hvori det falder baade Historikere og Arkæologer meget vanskeligt at trænge ind. Mønterne, som oftest smaa og uanselige, har i sig selv lidet, som tildrager sig Interessen; det store Tal, hvori de findes, virker afskrækkende paa den, der ikke har gjort dem til Genstand for et særligt Studium. Ogsaa den Methode, der skal anvendes for at bestemme Mønternes Tid og Hjemsted, hvor selve deres Indskrifter ikke er tilstrækkelige, er fremmed for den ikke-numismatiske Forsker; man maa bygge paa Mønternes Typer og Stil, og der hører et øvet Øje til at komme frem ad den Vej; fremfor alt maa man studere Møntfundene, søge at bestemme disses Nedlæggelsestid, og derfra drage Slutninger om de Mønter, som forekommer i Fundet. Alt dette gør, at kun den særlige Møntkender ret kan komme til at beherske hele dette Omraade, og det maa da være hans Sag at forelægge det i en saadan Skikkelse, at det kan blive tjenligt for den almindelige Historie; før det er sket, vil de Oplysninger, som gemmer sig her, oftest komme til at ligge ubenyttede hen.

De danske Møntkendere har tidligere kun i ringe Grad gjort de Kundskaber, de sad inde med, tilgængelige for andre. Kr. Jürgensen Thomsen ordnede Møntrækkerne saavel i den kongelige Møntsamling som i sin store Privatsamling med megen Dygtighed, og han skaffede tillige Forskningen et

udmærket Grundlag ved at indføre, at ethvert Fund, som afleveredes til Statssamlingen, blev nøjagtig beskrevet i Møntkabinettets „Fundprotokol"; men skrive om Mønterne gjorde han saa godt som ikke, og vi har fra hans Haand kun et Par, faa Sider tællende Smaa-Afhandlinger. Hans Efterfølger, C. F. Herbst, hvis Nøjagtighed og Skarpsyn gjorde ham til en udmærket Møntkender, var litterært ogsaa kun meget lidt produktiv. Selv blev jeg, der i mine første Studieaar, ja allerede Drengeaar, var kommet dybt ind paa Møntomraadet, tidlig draget bort herfra, og kom kun til at skrive en enkelt større Særundersøgelse („Roskildes ældste Mønter"; Aarbøger f. nord. Oldkyndigh. 1875), hvori jeg fremsatte en Del Iagttagelser om vore ældste Møntforhold. I det hele henlaa da vore middelalderlige Mønter endnu som et Omraade, paa hvilket Møntkendere var hjemme, men hvori ingen anden kunde eller turde vove sig ind i.

Dette Forhold er nu ganske forandret, takket være en Række Arbejder af Musæumsinspektør P. Hauberg. Allerede i 1884 fremstillede han i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed den danske Mønthistorie i Tidsrummet fra Valdemar Sejrs Død og indtil Valdemar Atterdag, og ved Hjælp af de talrige Fund lykkedes det ham at bringe Orden i den store Masse, for største Delen ganske indskriftløse Smaamønter, som Møntsamlerne plejer at kalde „Borgerkrigsmønter". Et Par Aar efter føjede han dertil en Skildring af Danmarks Møntvæsen fra den Tid, da Dronning Margrete paa ny begyndte at slaa Mønter efter engelsk og tysk Forbillede, og indtil Kristjern I's Død (Aarbøg. 1886); desuden fremstillede han et Grænseomraade, Gullands Møntvæsen (Aarbøg. 1901), og hermed var da vore Møntforhold i hele den senere Middelalder oplyste. Nu vendte Hauberg sig mod vore ældste Mønter, og efter Forarbejder, der har strakt sig over en lang Aarrække, har han i det store Værk, hvis Titel er anført over disse Linier, skildret vore Møntforhold fra de ældste Tider og frem til Erik Lams Død 1146. Hvad der staar tilbage, er kun den egentlige Valdemarstid, hvis Mønter for øvrigt er særlig dunkle og hvor heller ikke Fundene synes at give tilstrækkelig

Oplysning; ogsaa denne Tidsalder tør vi dog vente behandlet af Forfatteren, som endda først havde tænkt paa allerede at medtage den i det sidst fuldendte Værk.

Saaledes foreligger da nu paa meget lidt nær en fuldstændig dansk Mønthistorie for Middelalderen; det Storværk, hvormed saa mange Numismatikere har syslet, har Hauberg haft Energi nok til at gennemføre. Han har derved kunnet bygge paa den rige Tradition, som i Tidens Løb er samlet op, men paa ethvert Punkt har han optaget Studierne fra Grunden af, gransket Mønterne selv fra alle Synspunkter og dertil knyttet de Oplysninger, der har kunnet fremdrages fra de historiske Kilder. Højst er han sikkert naaet i sit sidste og største Arbejde.

Naar det overfor vore ældste Møntforhold i første Række maatte gælde om at faa disse Tusinder og atter Tusinder af Mønter bragt i en sikker kronologisk Orden, har Hauberg derved med god Grund først og sidst bygget paa Møntfundene, og han har, hvad disse angaar, tilvejebragt et yderst omfattende Materiale; vore egne Fundprotokoller har givet meget, men næsten endnu mere har han bragt for Lyset ved at gennemgaa de Fund, der er indkomne til den stockholmske Møntsamling, og ved at fremdrage talrige Fund, som er komne i Privates Hænder, hvorved hans udmærkede Møntsamlerforbindelser er kommet ham til Hjælp. Alt i alt kender han over 200 Fund, hvori der er forekommet danske Mønter fra Tiden før 1146[1]), og for de fleste af disse kan Nedlægningstiden bestemmes i det mindste paa et Tiaar; man vil fatte, hvilket fortræffeligt Grundlag dette er for Tidsbestemmelsen af Mønterne. — Hvor Fundene svigter, maa man ved Mønternes Ordning især bygge paa de Figurer, der fremtræder

[1]) S. 174 burde det ved Selsøfundet være anført, at Ramus' Afhandling staar i Skandin. Litteraturselsk. Skrifter, Bd. XX. — Naar Enegaardsfundet (Nr. 79) af Thomsen er beskrevet under Navn af Øster-Larsker Fundet og af mig omtalt som Nylarsker Fundet, havde det været praktisk, om der i den bogstavordnede Fortegnelse over Fundene (S. 182) havde staaet Henvisninger under disse Benævnelser.

paa dem, og paa den hele Stil, hvori de er udførte. Her er Haubergs tidligere Kunstneruddannelse kommet ham til god Nytte, og i hans Iagttagelser finder man rundt om Beviser paa, hvor fint og skarpt han ser. Hans Medvirkning skyldes det sikkert ogsaa, at de 13 Tavler Afbildninger, paa hvilke alle Tidens Mønttyper er gengivne, er blevet saa udmærkede, paa en Gang smukke og karakterfulde.

Paa dette Grundlag, udfyldt naturligvis med hvad selve Mønternes Indskrifter kan oplyse, har Hauberg i Slutningen af sit Skrift givet en kronologisk ordnet Fortegnelse over alle Mønterne fra det behandlede Tidsrum. Han beskriver her i alt 302 Mønttyper; Antallet af selve Mønterne i deres forskellige Variationer er imidlertid meget større, idet det samme Møntbillede blev benyttet af forskellige, undertiden talrige Møntprægere, og hver af disse endda ofte arbejdede med flere Stempler, og i Virkeligheden omfatter Fortegnelsen mange Tusinde Mønter. I Enkelthederne finder selv de indviede her overordentlig meget nyt, mange hidtil ukendte Mønttyper, ikke mindre helt nye Tidsbestemmelser; betegnende er det f. Ex., hvorledes Hauberg gennem sine Fundstudier har kunnet godtgøre, at en Række Runemønter med *Magnus rex*, som man hidtil uden Mistanke har henført til Magnus den Gode, i Virkeligheden tilhører Sven Æstridsøn.

Denne Møntfortegnelse afgiver den faste Basis for Møntlhistorien, og det er den, hvormed Forfatteren arbejder i de forudgaaende Afsnit. Han belyser Møntretten, Møntembedsmændene, Mønternes Typer og Forbillederne derfor, endelig Møntregningen, og søger her at forbinde de Oplysninger, Mønterne selv giver, med hvad der kan hentes fra de historiske Kilder. Hvad disse indeholder, er rigtignok overmaade lidt for denne fjerne Tid, hvori de skriftlige Optegnelser kun lige begynder; Hauberg har stræbt at bringe det mest mulige ud deraf ved ogsaa at medinddrage Oplysninger fra senere Tider eller hvad der kan læres af Forholdene i vore Nabolande, især England. Interessant er det, hvad han vist med Rette gør gældende, at de Navne, der findes i saa stort Antal paa Mønterne fra det 11. Aarhundrede og som rent navnehistorisk

har megen Interesse, ikke gælder selve Møntmesteren, men hans Hjælpere, Møntprægerne [1]).

Hele det store Stof, Forf. sysler med, behersker han fuldstændigt; hans Undersøgelse er opstillet med stor Klarhed og alle Enkeltheder behandlede med en sjælden Flid og Nøjagtighed. I sine Slutninger viser Hauberg i det hele megen kritisk Maadehold. Ganske er han vel ikke undgaaet den Fristelse, som ligger saa nær for en Specialforsker, at overvurdere Beviskraften af sit Materiale; en Fundstatistik som den S. 41 anførte afgiver rigtignok en yderst svag Sandsynlighed for, hvor de her omtalte Mønters Hjemsted egentlig er. Som Regel udtrykker Forfatteren sig dog med stor Forsigtighed, antyder selv, hvilken Vægt der kan tillægges de Grunde, han kan anføre, og minder ofte om, hvor let nye Fund kan bringe Oplysninger frem, som vil foranledige Ændringer. Paa nogle Punkter kunde Studierne vel yderligere uddybes, maaske især hvad Mønttyperne og deres Forbilleder angaar; man faar f. Ex. ikke Klarhed over, om det mærkelige Slange- eller Ormebillede, der dukker op paa Knud den stores Mønter [2]), efter Forf.'s Mening virkelig er laant fra nogle gamle northhumbriske Mønter, der aldrig vides at være fundne i Danmark, eller ikke snarere er hentet fra selve den ejendommelige danske Ornamentik, hvad jeg i sin Tid har søgt at gøre sandsynligt. Imidlertid har vi jo her ikke en Monografi, tværtimod en Oversigt over

---

[1]) Blandt Møntstederne har Hauberg S. 73 et *Toftum*, der findes paa Mønter fra Sven Æstridsøns Tid og af numismatiske Grunde sikkert maa søges paa Fyn, men han har ikke turdet stedfæste det nærmere. Der er dog vist god Grund til at tænke paa Gamtofte i Baagherred, som var Sæde for en af Fyns Provster og i denne Forbindelse kaldes Tofte (Rørdam i Saml. t. Fyns Hist. I, 203, jfr. III, 263).

[2]) Typen S. 109 næstnederst. Ogsaa ved de to nærmest efterfølgende Typer havde der vel været Grund til at henvise til min detaillerede Behandling af dem i den føromtalte Afhandling; nu vil det være ret ubegribeligt for Læseren, at det Præg, som S. 110 kaldes „2 Vinkler adskilte ved et Tværbælte,“ S. 185 omtales som Gavle.

et yderst omfattende Stof, og netop med denne Oversigt til Baggrund vil det siden være frugtbart at gøre enkelte Punkter til Genstand for udtømmende Særstudier. Overfor Møntregningen har Forf. fremlagt et stort positivt Stof; alligevel kan man her næppe naa til fuld Klarhed.

Saavel ved dette sit sidste Arbejde som ved sine tidligere Afhandlinger har Hauberg sikkert indlagt sig stor Fortjeneste af dansk Historiegranskning. Mens jeg gav mig af med Møntstudier, ærgrede jeg mig ofte over, hvor systematisk Historikerne undlod at tage Hensyn til, hvad Mønterne kunde oplyse, som naar f. Ex. Oluf Nielsen skrev om vore Bynavnes ældste Former, ganske glemmende, at mange af disse forekom meget tidligere paa Mønter end i de skrevne Kilder (sml. Danske Samlinger, 2. R. III, 121). Siden har jeg bedre forstaaet, at selve Stoffets Karakter her lagde store Vanskeligheder i Vejen for den, som ikke var inde i dette særlige Omraade. Netop derfor er det af saa stor Værdi for vor Historie, at vor middelalderlige Mønthistorie nu foreligger saa grundig fremstillet, som sket er gennem Haubergs Arbejder.

Kr. Erslev.

Smaastykker.

5.

Er „Indfødsretten“ givet ved en kabinetsordre?

Af L. Koch.

Dr. phil. Aage Friis siger i sit skrift „A. P. Bernstorff og O. H. Guldberg“ s. 248 (anmærkning til s. 11): „Når provst Koch (Hist. Tidsskr. 6. IV. s. 39) siger, „at beslutningen, der gjaldt landets vé og vel, ikke toges uden statsrådets vidende“, så er dette bevislig ganske forkert. Det bliver siden (s. 72) påvist, hvorledes indfødsretten, en af den guldbergske tids vigtigste love, med forsæt blev unddraget statsrådet og afgjort ved kabinetsordre, som statsrådsanordningen beredte plads for“.

Jeg har bestandig ment, at der var en hage ved denue påstand om, at indfødsretten var givet ved kabinetsordre; men først nylig har jeg havt lejlighed til at undersøge sagen nærmere. — Det er jo vel bekendt, at kollegierne intet havde med denne anordnings udarbejdelse at gøre. Den blev den 15de Januar 1776 fuldt færdig tilstillet begge kancellierne, og det var da allerede bestemt, at den skulde udkomme d. 29. Januar på kongens fødselsdag. Der er ikke fra kancelliernes side foretaget nogensomhelst indstilling, og anordningen er ikke indført i Sællandske registre.

Alt dette kan vel se meget vilkaarligt ud; men det må bemærkes, at indfødsretten ikke var en almindelig anordning, men en grundlov, evig og ubrødelig, ligesom selve kongeloven. Det eksemplar af den, der sendtes til det tyske kancelli, var

ledsaget af en „forsikringsakt“, hvorved arveprins Frederik for sig og sine efterkommere forpligtede sig til at overholde den, hvis hans slægt nogensinde skulde bestige tronen. Indfødsretten var altså ikke en anordning, som kongen, der havde givet den, atter kunde ophæve, men han og alle følgende konger vare forpligtede til at overholde den.

Udfærdigelsen af en sådan akt kunde slet ikke komme ind under bestemmelserne i statsrådsanordningen af 13. Februar 1772. Den hørte ikke til de sager fra kancellier og kollegier, der skulde behandles i statsrådet, før de forelagdes kongen til underskrift. Dens bekendtgørelse var heller ikke en kabinetsordre udstedt til embedsmænd eller andre enkelte personer, om hvilken der skulde gøres forestilling til korroboration. Den kunde kun udstedes af den enevældige konge selv; thi det var ham alene, der kunde tage en bestemmelse, som indskrænkede den rettighed og myndighed, han hidtil havde havt.

Hertil kan dr. Friis naturligvis svare, at det kun er humbug at tale om den enevældige konge i Christian VII's tid, og at det vilde have været naturligt og billigt, om statsrådet havde fået lejlighed til at forhandle indfødsrettens bestemmelser i det enkelte. Jeg skal ikke imødegå en sådan påstand; hvad der har været mig magtpaaliggende er kun at vise, at der her var saa særegne omstændigheder, at der må andre eksempler til for at bevise, at det er „ganske forkert“, når jeg har sagt om tiden 1772—84, at beslutninger, der gjaldt landets vé og vel, ikke toges uden statsrådets vidende. Ti disse ord kan efter hele den sammenhæng, hvori de læses, kun sigte til sådanne kabinetsordrer, der stred imod eller måtte betragtes som en misbrug af anordningen af 13. Febr. 1772; men indfødsretten ligger i et andet plan, som ikke berøres af denne anordning.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Rigsarkivar C. T. Odhner i Stockholm er, efter at have fyldt sit 65de Aar, under 21. Juni 1901 traadt tilbage fra sin Embedsstilling. Han havde beklædt den siden 1887, og under hans Styrelse har det svenske Rigsarkiv faaet sin ny, store Bygning, ligesom ogsaa Organisationen af Landsarkiverne er begyndt; ikke mindst er der dog Grund til at fremhæve den Liberalitet og Elskværdighed, som han sammen med Arkivets øvrige Embedsmænd altid har vist imod Forskere, ogsaa de fremmede. Til hans Efterfølger er fra 1. Juli s. A. udnævnt Lektor Emil Hildebrand, en af Sveriges mest fremragende nulevende Historikere og længe knyttet til Rigsarkivet, tillige særlig bekendt som den ihærdige Redaktør af Svensk Historisk Tidskrift.

Den 15. August 1901 døde Karl Weinhold, Professor i tydsk Sprog og Litteratur ved Berlineruniversitetet. Han var født 1823 i Schlesien og havde med særlig Forkærlighed studeret schlesisk Sprog og Litteratur. Fra 1861 til 1876 var han Professor i Kiel, men blev derpaa kaldet til Breslaus Universitet, hvor han virkede indtil han ved Müllenhoffs Død overtog dennes Professur i Berlin. Weinholds største Fortjenester ligge vistnok indenfor Studiet af de tydske Dialekter, men hans mythologiske Undersøgelser og hans sagn- og kulturhistoriske Skrifter — saaledes *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter* — ere ogsaa komne Norden til gode; hans underholdende og indholdsrige Bog *Altnordisches Leben* (1856) har bidraget meget til at sprede Kundskab om Nordens Aandsliv og Skikke i Tydskland. *Joh. Stp.*

De sidste Maaneder af Aaret 1901 har beriget den danske historiske Litteratur med forskellige vigtige Værker, dels Udgaver af Kilder, dels Fremstillinger. Til de første hører Prof. Kr. Erslevs Udgave for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450.* Udg. har, paa Grund af dens særlige Karakter, udsondret denne Gruppe af Kilder fra sit Repertorium diplomaticum Daniæ mediævalis som en Samling for sig, til hvilken der i Repertoriet paa Tidsstedet kun henvises. Samlingen har en meget stor Betydning for Kendskaben til vor Middelalder, baade i personal- og lokalhistorisk, men navnlig dog i kulturhistorisk Henseende, og den mønsterværdige Sagoversigt vil i en fortrinlig Grad lette Brugen. Til Udgaven af Teksterne har Prof. Gertz ydet sin sagkyndige Bistand. Dernæst bør fremhæves de af Rigsarkivet ved dets Chef C. F. Bricka udgivne *Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske Hof om Forholdene i Norden 1567—1573.* Dançay var i en lang Række af Aar fransk Resident i København; hans Legationsarkiv blev efter hans Død 1589 ikke ført til Frankrig, og to af hans Kopibøger forblev i Norden; den ene af disse, der omfatter Aarene 1575 og 1580—86, er havnet i det kgl. Bibliotek i Stockholm og allerede 1824 udgivet, den anden, der opbevares i det danske Rigsarkiv, er den, som nu er offentliggjort, efter dog forinden delvis at være bleven benyttet, især af svenske Historikere. Brevenes Hovedinteresse knytter sig til de diplomatiske Forhold imellem de nordiske Riger, Frankrig, Polen og Hansestæderne i Aarene før og efter Stettinfreden; med Hensyn til de indre Forhold er Oplysningerne rigere for Sveriges Vedkommende end for Danmarks, hvad der naturligt ligger i de store datidige Brydninger i Sverige; i Danmark ser Dançay tilbage paa Rivningerne mellem Adelen og Frederik II som et tilbagelagt Stadium, og fremhæver ofte, hvorledes alt nu er i Ro uden Udsigt til Forandring; dog indeholder Samlingen nogle Bemærkninger af Interesse ogsaa om de indre Forhold, derimod saa godt som ingen Karakteristikker af de ledende Personligheder. — Af de fremstillende Arbejder bør først nævnes Prof. Troels

Lunds 14de Bog af hans *Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede.* Med dette Bind har Forf. ført sin Fremstilling af *Det daglige Liv* til Ende, og dette i sit Anlæg og sin Udførelse saa mærkelige og enestaaende Arbejde i dansk Litteratur er saaledes bragt til Afslutning. Bindets Indhold er ogsaa *Livsafslutning* ɔ: det behandler Død og Begravelse. I Lighed med de tidligere Dele har dette Bind et dobbelt Maal. Det vil fremstille de enkelte Sædvaner og Skikke, der knytter sig til Emnet, men det vil tillige vise disses Forbindelse med Fortiden eller Brud med denne og give Indblik i Folkets Psykologi. Det er næppe sikkert, at alle Forf.'s Betragtninger vil kunne staa overfor en kritisk Prøvelse, og særlig synes han ofte for tilbøjelig til at lægge en dybere Betydning ind i visse Fænomener end de har haft, ligesom Fremstillingen vilde have vundet ved ikke at være saa bred. Men disse Indvendinger formindsker dog ingenlunde Værdien af et Værk, der helt igennem er baaret af et aandfuldt, selvstændigt Syn og søger at drage en dyb historisk Forstaaelse af Tidsalderens Væsen ud af alle dens Fremtoninger, ligesom det er bygget paa de mest udstrakte Studier. Af en ganske anden Art, men af ikke mindre Interesse, er Prof. Kr. Erslevs Skrift: *Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721*, udgivet som Universitetsprogram til Reformationsfesten 1901. Det giver en ny og i alt væsenligt uden Tvivl rigtig Opfattelse af de meget omstridte Akter; der er dog saa meget mindre Grund til her at gaa nærmere ind derpaa, som Skriftet allerede nu har tildraget sig saa stor og almindelig Opmærksomhed. Et Hovedværk for Sønderjyllands Historie er dernæst den af Franz v. Jessen redigerede *Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Dokumenter, Aktstykker, Kort og statistiske Oplysninger vedrørende Sønderjylland. Udgivet af de samvirkende sønderjydske Foreninger.* Dette Skrift er af den største Værdi baade i national og i videnskabelig Henseende; det vilde være for vidtløftigt her at opregne alle de fortræffelige Artikler, det indeholder, forfattede af udmærkede Videnskabsmænd og særlig sagkyndige; saa meget skal kun siges, at det giver mere end

selve Overtitlen lover, idet det ikke alene er Nordslesvigs Forhold, men hele Hertugdømmets Historie, der belyses i etnografisk, sproglig og politisk Henseende. — For det 19. Aarhundredes Vedkommende er der endvidere Grund til at henlede Opmærksomheden paa Overlærer Karl Schmidt's *Meddelelser om de Begivenheder, som knytter sig til de fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808,* et særdeles flittigt Skrift, der paa Grundlag af danske og fremmede, ogsaa utrykte Kilder nøje fremstiller den ejendommelige Episode, der skyldtes de spanske Troppers Sendelse til Danmark af Napoleon og deres Oprør mod Kejseren. Endelig skal bemærkes, at af *Danmarks Riges Historie* er den første Del, der er forfattet af Prof. Joh. Steenstrup, naaet frem til Afslutningen af den 3dje Bog med Aaret 1157.

Den danske personalhistoriske Litteratur er blevet forøget med et nyt Tidsskrift: *Personalhistoriske Samlinger, udgivne af* Th. Hauch-Fausbøll. Det udgives maanedsvis og falder i to Dele; den første omfatter mindre Afhandlinger og Meddelelser af genealogisk og biografisk Art, den anden er en Slægthaandbog, der skal give et Register over ansete Familiers nuværende Medlemmer samt Fortegnelse over herværende, ikke naturaliserede fremmede Adelsslægter samt Stamhus- eller fideikommisbesiddende Familier.

Ogsaa den nyeste svenske historiske Litteratur har forskellige Skrifter af Interesse at fremvise. Kammerraad Dr. Gabriel Thulin har udgivet *Utredning rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän,* med tilhørende *Samling af Urkunder* vedrørende samme Emne (Stockholm, 1901). Det meget grundige Arbejde, der er en Frugt af adskillige Aars Studier i danske og svenske Arkiver, vil have en sfor Betydning for Kendskaben til Udviklingen af de kirkeretlige Forhold, særlig Kaldsret, Kirkegods og Tiende; thi Forf. har ikke alene givet os et helt Diplomatarium desangaaende, men tillige en historisk Fremstilling, der omfatter baade de særlig behandlede Landsdele og Danmark i det hele i Tiden efter Reformationen. To andre Skrifter er Led af den diplomatiske Detailforskning, som i de senere Aar her naaet et stort,

maaske for stort Omfang i Sverige og delvis i Finland. Vigtigst er Docent ved Helsingfors Universitet Hjalmar Crohns *Sverges Politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58* I—II. (Helsingfors, 1901). Paa Grundlag af meget omfattende Undersøgelser i mange Arkiver og med udtømmende Benyttelse af Litteraturen, fremstiller Forf. de Bestræbelser, der fandt Sted i Tyskland fra Eksekutionsdagen i Nürnberg 1650 til Rhinforbundets Afslutning 1658 for igennem Sammenslutning af Stænderne indbyrdes og ved Tilslutning til Frankrig og Sverige at skabe et Værn for Fredstilstandens Opretholdelse i Riget, og endvidere Sveriges Stilling til disse Bestræbelser; han kommer her til Resultater, der i flere Henseender afviger fra den tidligere Opfattelse, og betoner navnlig, hvorledes Kristina stillede sig meget køligt til de tyske foederative Ideer og Karl Gustav kun ved Hensynet til Sveriges farlige Stilling 1657—58 bragtes til at nærme sig til dem; heller ikke hos ham var der dog, i Modsætning til hvad Tilfældet for Frankrigs Vedkommende var med Mazarin, nogen alvorlig Tanke om at benytte dem til at befæste Sveriges fremtidige Magtstilling i Tyskland, endnu mindre om at modificere sin polsk-nordiske Politik af Hensyn dertil; Forf. betoner dette som et vigtigt Moment til at forklare, hvorledes Indflydelsen Syd for Østersøen efterhaanden gik bort fra Sverige og over til Frankrig. Den samme Tid som Chrohns Skrift behandler J. L. Carlbom i sin Afhandling for Doktorgraden i Upsala: *Magnus Dureels Negotiation i Köpenhamn 1655—57;* ogsaa i dette Arbejde er der nedlagt megen Flid og et betydeligt Arkivarbejde, men det bringer som Helhed ikke nogen Forandring i den tidligere Opfattelse af de resultatløse Underhandlinger om et Forbund mellem Danmark og Sverige i Tiden før Udbrudet af den store Krig 1657. For Sveriges 18de Aarhundrede er Hovedværket den med 6. Del afsluttede 2den Udgave af C. G. Malmström's *Sveriges politiska Historia från konung Karl XII's död till statshvälfningen 1772* (Stockh., 1901); det er en Ære for svensk Litteratur, at dette i alle Maader grundlæggende Arbejde har kunnet udgives paa ny og i en delvis omarbejdet Form. For den følgende

Periode maa det sikkert haabes, at fhv. Rigsarkivar Odhner nu ved sit Otium vil vinde Lejlighed til at afslutte sit store Arbejde om Sveriges Historie under Gustav III, der hidtil i 2 Bind er ført ned til 1787. Langt mere begrænset i Formaal, men dog af betydelig Interesse, er et lille Skrift af Prof. L. Stavenow: *Konung Gustaf III* (Göteborg, 1901). Skriftet gengiver en Række populær-videnskabelige Forelæsninger ved Göteborg Højskole, i Tilslutning til Forf.'s tidligere lignende Arbejde om Frihedstiden. Hvad det tilsigter er mest en psykologisk Vurdering af Kongen, og med megen Glæde læser man den fint forstaaende Analyse af de mange modstridende Elementer i hans Karakter, saaledes som de udvikledes eller vandt Magten i hans Livs forskellige Perioder.

Af *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* er udkommet 22. Aarg., omfattende Litteraturen for 1899 (Berlin, 1901). Danmark er, som tidligere, behandlet af Overlærer Hans Schjøth i Kristiania, Hertugdømmerne af Dr. Ad. Hofmeister.

Prof. Karl Lamprecht i Leipzig, hvis *Deutsche Geschichte,* af hvilken hidtil var udkommet 6 Bind, har vakt saa megen Opmærksomhed og saa megen Strid, har til dette Værk udgivet et første Supplementbind, med Titel: *Zur jüngsten deutschen Vergangenheit* (Berlin, 1902). Det behandler det 19. Aarhundredes Musik, Billedkunst, Poesi og Verdensanskuelse.

Dronning Sofie og livgedinget.

Et stykke dansk landbrugshistorie fra tiden 1600.

Af

M. Mackeprang.

Den 4. april 1588 døde Frederik II på Antvorskov. Hans hustru, dronning Sofie, var den gang næppe 31 år gammel, og den unge enke agtede da heller ingenlunde at forsage verden. Hidtil var hun ganske trådt i skygge for kongen; hun havde kun været „min Soffi“ og holdt sig fjærn fra al deltagelse i det offentlige liv. Man kunde derfor have ventet, at hun helt havde helliget sig til opdragelsen af sine mange små børn, men i stedet for kastede hun sig med en forbavsende energi og stædighed ind i en hårdnakket strid med rådet og formynderregeringen. Hele denne bevægede tid er fornylig bleven udredet, og det er da heller ikke politikeren eller moderen, men godsbestyreren, der her skal beskæftige os. Thi uagtet hendes virksomhed som herskerinde over livgedingsgodserne kun delvis kan klargøres, er det forholdsvis lidet, der vides, dog af betydning såvel for forståelsen af dronningens personlighed som for kundskab om dansk landbrug på dettes overgang fra middelalderligt storgods til nyere stordrift[1]).

[1]) Hovedkilden er dronningens, i Rigsarkivet opbevarede brevbøger, der dog uheldigvis langtfra alle er i behold. Over samlingen, „dronning Sofies arkiv“, findes en særlig seddel-

Efter tidens sædvane var der før ægteskabets afslutning tilsikret dronningen et livgeding. Hun skulde have de tre hovedlen på Lolland-Falster: Nykøbing, Ålholm og Haldstedkloster med det dertil hørende Ravnsborg samt de under disse liggende smålen, som alle opregnes i livgedingsbrevet [1]). Med undtagelse af Nykøbing, der skulde være hendes residensstad, var købstæderne ikke indbefattede i livgedinget, og ligeledes havde kongen forbeholdt sig „die köningliche hoheit, gemaine landtvolge und steur, auch zoll und accysz, item derer von adel roszdienst", ligesom han skulde indsætte landsdommeren, til hvis underhold Karleby og Krønge birker var henlagt. På disse undtagelser nær var lenene tilsikrede hende med alle kgl. herligheder, men de skulde „efter gammel nedarvet sædvane besættes med og forvaltes af adelsmænd født i vort rige Danmark", vistnok en ganske gavnlig bestemmelse, der i det mindste på dette vigtige punkt stængede døren for hendes landsmænd, som ellers i stort tal fandt tjeneste ved hendes hof og på hendes skriverstue. På Meklenborgeren Frederik Hobe nær, der tilmed var dansk gift, tilhørte dronningens øvrige lensmænd da ogsaa den indfødte adel.

I det hele og store var det altså krongodset på Lolland-Falster, der var henlagt til livgedinget. Det havde tidligere i samme egenskab været givet til Frederik I's dronning Sofie, og i det følgende århundrede fik Sofie Amalie det. Det var intet dårligt enkesæde. Alt i alt ansloges den visse rente i 1572 til c. 18,500 dlr., hvortil kom ladegårdenes avl, sagefald, gårdfæstning,

---

registrant. Til hendes holstenske og meklenborgske godser er der ikke taget noget hensyn.

[1]) Kgl. ægteskabssager Nr. 18.

skovhugst, oldengæld, og alt andet uvist[1]). Til de egentlige livgedingsgodser sluttede sig desuden Ulfeldternes gamle herregård Bønnet på Falster med dens betydelige tilliggende af 60 gårde foruden gadehuse og fiskeboder, som Frederik II havde tilskiftet sig af Peder Gyldenstjerne til Thim. Det havde sikkert været kongens mening, at denne gård skulde lægges til livgedinget, til hvilket den hørte i årene nærmest efter 1588. Men bindende aftaler var ikke trufne, og juridisk set var derfor rådet og formynderregeringen i deres gode ret, da de, medens striden med dronningen var hedest, på en yderst smålig måde lod hende føle deres magt ved 1594 at fratage hende Bønnet og oprette et nyt lille selvstændigt len af dette gods og den 1590 købte Torkildstrupgård. Selvfølgelig måtte dette nålestik virke ret irriterende, og dronningen beklagede sig også bittert herover, men foreløbig til ingen nytte. Næppe var imidlertid Kristian IV bleven kronet, førend han tilbagegav moderen Bønnet, „efterdi vi vel kunne eragte, for hvad synderlig årsags skyld vor kære hr. fader lod sig være anliggende forskrevne gods sig at tilforhandle[2])“.

Senere udvidedes livgedinget noget ved, at det lolland-falsterske bondegods, der i resten af dronningens levetid ved mageskifte kom i kronens besiddelse, lagdes hertil. De to store ejendomme Korselitse og Skørringe, hvis tilliggende på Falster tilsammen udgjorde noget

[1]) Se beregningen i Kgl. ægteskabssager 19., hvor følgende taxt er fulgt: 1 td. hvede 2 dlr., 1 td. rug (36 tdr. i læsten) 1, 1 td. byg (48 tdr. i læsten) 1, 1 td. havre 1/2, 1 td. ærter 1, 1 td. smør 12, 1 ko 3, 1 svin 2, 1 får el. lam 1 mk., 1 gås 4 sk., 1 høne 4 hvid og 1 td. ål 6 dlr.

[2]) Kronens Skøder I, 294—95; Erslev, Aktst. t. Rigsraadets etc. Hist. I, 70—71; III, 472.

over 100 gårde, og hvis erhvervelse 1603—04 dannede slutstenen på kronens næsten absolute eneherredømme over denne ø, blev derimod bortforpagtede til hende på livstid mod en årlig afgift af 2500 dlr.[1]). Af større interesse end de små udvidelser, dronningens godser fik ved disse mageskifter, er det, at hun 1621 gjorde forsøg på at få Haldsted kloster ombyttet med Maribos gods på Lolland-Falster. Der blev i den anledning foretaget en besigtelse af de to len, som dog uheldigvis kun er i behold for Maribos vedkommende; det vilde ellers have været interessant at få lidt nærmere oplysninger om Haldsted ladegård og dens avl, så meget mere som det hedder: „Forfares af regnskaberne en god grødefuld jord at være til klostret, som årligen fast alle tider haver givet rundeligen efter sæden“. Om forholdet mellem de to godskomplexers indkomst kom synsmændene til det resultat, at Maribo kloster gav 72½ slettedlr. mere om året, ligesom der også kunde sås et par tdr. korn mere. Men til gengæld foldede kornet bedre på Haldsted, og dets bygninger var ikke så kostbare at holde vedlige som det langt større anlæg ved Maribo. Da der i det hele haves så få ældre efterretninger om Haldsted kloster, det nuværende Juellinge, anføres her et uddrag af besigtelsens meget summariske bygningsbeskrivelse. Gården består af tre grundmurede huse og kirken den fjerde, hedder det; det søndre er „et skønt nyt hus for 30 år siden ungefær først opbygt, to lofter højt“, de andre er gamle dog meste parten ny „afflyet“, men bygfældige på taget. I ladegården var et passeligt grundmuret hus

---

[1]) Kronens Skøder I, 340—41, 47. Christian IV's egenhænd. Breve I, 18. Det efter 1588 tilmageskiftede bondegods anføres under sine gamle ejeres navn i Nykøbing lensregnskab for 16⁴⁰/₄₁.

til en kornlade og en anden „mellem træ opmuret", der dog var noget gammel; desuden endnu en lade, fæhuse og stalde „af træ ophuggen og med ler slagen", alle passelig vel ved magt. Uvist hvorfor kom mageskiftet ikke i stand, og 1623 lagdes Maribo under Sorø[1]).

Som alt omtalt bestod livgedinget af tre store len, af hvilke dog Nykøbing fra 1592 var forenet med Ålholm, hvis lensmand til tider også havde Haldsted under sig. På Nykøbing fandtes der så kun en skriver, der så meget lettere kunde bestride forretningerne, som dronningen fra 1594 regelmæssig selv holdt hus på slottet, der i de foregående år var bleven ombygget og betydelig udvidet af den fra Meklenborg indforskrevne bygmester Filip Brandin. Slottet blev som bekendt nedrevet i det 18. århundrede, og kun ubetydelige rester af det er endnu bevarede, derimod gemmer Nykøbing kirke endnu flere minder om dronning Sofie, først og fremmest hendes desværre stærkt overmalede anetavle[2]).

Med lenene foregik der strax den gennemgribende forandring, at medens Ålholm og Haldsted hidtil havde været afgiftslen, blev de nu ligesom Nykøbing regnskabslen, således at lensmanden fik en fast årlig lønning dels

---

1) Indkomne breve til Danske kancelli 1621 $^{12}/_{5}$. Derimod foretoges vistnok 1622 et mageskifte mellem noget af Ålholms og Maribos gods, over hvilket et par små jordebøger ligger ved samme sag. Jfr. Sm. Tegn. 1622 $^{22}/_{5}$. M. h. t. Haldsted kl.s bygninger kan mærkes, at lensmanden Kristoffer Rosengård 1588 $^{26}/_{7}$ fik befaling til at gøre den påbegyndte bygning færdig, ligesom dronningen 1589 $^{28}/_{4}$ tilskrev ham, at hun havde sluttet kontrakt med Hans von Andorp om et nyt hus paa klostret, hvorfor bønderne skulde hjælpe med at rydde grunden (F. og Sm. Tegn.).

2) Om slottets ombygning se Friis, Bidr. t. dansk Kunsthist. S. 126 ff.

i rede penge, dels i naturalier (genant). På de to førstnævnte slotte kom der nye folk, på Nykøbing blev derimod foreløbig den gamle lensmand, Niels Friis, siddende på de samme vilkår som tilforn; bl. a. havde han avlen fra ladegården, hvad der senere gav stødet til hans afskedigelse. Thi 1592 lod dronningen ham vide, at hun ikke kunde undvære ladegården fra slottet, og, fortsatte hun, „efterdi vi vel kan eragte, at dersom Du forskrevne ladegård mister, skulde Du og være tilfreds at afstå lenet, og Du heller vilde Dig forbedre end forringe; da for sådan lejligheds skyld er vi nådigst med Dig tilfreds og Dig fra forne slot og len Nykøking ville forløve". At nåden har været så overvættes stor, turde vel være tvivlsomt[1]). Tilsyneladende var hendes lensmænds stilling så noget nær den samme som de kongeliges; i virkeligheden var de dog ulige mere bundne, og dronningens stadige indgriben selv i rene småting måtte uvilkårlig give dem et præg af godsforvaltere eller fogeder. Deres lensbrev indeholdt vel nok de sædvanlige bestemmelser om, at bønderne skulde holdes ved lov og ret, skovene ikke forhugges osv., men desuden pålagdes det dem at føre tilsyn med avlen, ladegården og humlehaven, ligesom deres ret til at jage og fiske på det nøjeste blev afgrændset[2]). Og foruden det egentlige lensbrev udfærdigedes der stundom en instrux, som vel at mærke ikke angik lensmandens bestilling som embedsmand, men udelukkende tog sigte på ladegårdens avl og nøje angav, hvormange lam der skulde købes til dronningen, hvormange øxne der skulde sendes hende, hvor-

[1]) Kopibog o. danske miss. 1590—92. 1592 $^{20}/_{2}$.
[2]) Se f. ex. Kristoffer Rosengårds og Frederik Hobes lensbreve af 1588 $^{25}/_{7}$ bl. a. i Dokum. vedr. livged.

mange tdr. trækul der skulde brændes, og hvormeget hørfrø der årlig skulde sås[1]). Foruden i kongens rentekammer revideredes deres regnskaber af hendes rentemester Johan Oberberg, og hun passede på som en smed, at ikke grisene og gæssene fik for meget korn, eller man glemte at føre disses fjer og fedt til indtægt. Man skulde også snarere tro, at talen var om en ladefoged end om en adelig lensmand, når dronningen under et af sine ophold i Meklenborg anmodede Anders Dresselberg på Ålholm om næst efter at fortælle hende noget om kongen og berette, hvorledes det stod til med sundheden i lenet, at lade hende vide, om kornet var kommen godt og tørt ind, om han havde opstaldet øxne nok og haft tilstrækkelig mange oldensvin på skoven samt forhøre, hvorledes det gik med studene på Haldsted kloster[2]).

En af hovedegenskaberne ved hendes styrelse: Sparsommelighed ofte dreven helt ud til grændsen af gærrighed lægger sig jævnlig for dagen i hendes forhold til lensmændene. Når hun tillader en af dem at anskaffe noget nyt køkkentøj, tilføjes det forsigtig i brevet, „dog ikke mere, end det er nødvendigt“, og når lensmændene på Haldsted og Ålholm kort efter hendes tiltrædelse fik lov til at få levende dyr i stedet for de øxne-, fåre- og lammekroppe, der var tillagt dem i genant, opnåede de kun denne begunstigelse mod til gengæld at holde slottene frit med lys og talg[3]).

Betegnende er følgende skrivelser til Knud Urne på

---

[1]) Se f. ex. memorial til Knud Urne fra 1597 i Dokum. vedr. livged.

[2]) Kopibog o. tyske miss. 1603 8/10.

[3]) Kopibog o. ty. miss. 1614 29/9; Tegn. o. Registre 1588—89, 1588 20/9, 1/10.

Haldsted: „Efter at vi af Dit lensregnskab ser, at der af de 6 køer, som vi nådigst haver undt Dig til Din husholdning, er bleven tillagt noget ungt fæ, så ville og befale vi Dig hermed nådigst, at Du med det første sælger dette unge fæ og fremtidig fører os det til regning. Men de sex køer ville vi atter nådigst, at Du må beholde". Få måneder efter bestemte dronningen sig imidlertid til kun at have stude og ungkreaturer på Haldsted, og Knud Urne fik derfor tillæget forærende, „dog så at Du skal have og holde dette tillæg på Dine egne godser og ej på Haldsted, men de sex køer skal Du holde på Haldsted" [1]). Sikkert har den før nævnte Anders Dresselberg handlet klogt, da han udbad sig en skriftlig tilladelse til — som dronningen flere år tilforn havde befalet — at lade det røde, mølædte klæde, hvormed lensmandens stue på Ålholm var draget, uddele til de fattige peblinge i Nysted [2]).

Det kunde se ud, som livgedingets tilstand ikke har været den bedste, da dronningen overtog det; i hvert fald var der nok at tage hånd i hanke med og fuld af virkelyst kastede hun sig over sin nye opgave. Hun har været en praktisk anlagt natur med stærkt udviklet økonomisk sands, ikke blot passivt, men også aktivt, således at hun forstod at lade pengene formere sig — allerede i sine første enkeår har hun ret store pengetransaktioner med forskellige danske adelsmænd — tillige gennemtrængt af en stærk bevidsthed om sin myndighed og uden smålig ængstelse for at bruge den fuldtud, selv om det just ej ubetinget blev til hendes undersåtters både. Intet under, at hun derfor var fast bestemt på at bringe

---

1) Kopibog o. ty. miss. 1598 $^{27}/_{5}$, $^{28}/_{9}$.
2) Kopibog o. ty. miss. 1604 $^{28}/_{2}$.

det mest mulige ud af den fede og frugtbare jord, hvis herre hun var bleven. Hvorledes kunde dette nu bedst ske? Livgedinget sondrede sig naturlig i to store hovedgrupper: Bondegodset og kronens egne ladegårde. Indtægten af den første kunde vanskelig eller omtrent umulig bringes op over det engang givne, dertil var den vigtigste faktor, landgilden, af en altfor konstant art. Ikke således, at den ikke måtte eller kunde forøges, der haves jo exempler på det modsatte og ikke så få endda. Men den havde allerede flere steder nået en højde, som vanskelig lod sig overskride, og der var ikke få tilfælde, hvor den måtte nedsættes, dels for enkelte år, når det faldt ind med misvæxt, eller andre ulykker ramte bonden, dels en gang for alle. Der var utvivlsomt mange bønder, om hvem det uden overdrivelse kunde siges, at når de havde udgivet deres landgilde, „skulde de ikke have meget tilbage deres hus med at opholde“ [1]). På grund af tidens fuldstændige ukendskab til alt rationelt skovbrug kunde heller ikke en så god indtægtskilde som skovene, der navnlig på Falster havde en betydelig udstrækning, gøres mere indbringende. De leverede vel nok tømmer til eget brug, men ikke til forhandling, var så noget nær kun til for jagtens og svinenes skyld. Den godsejer, der ønskede et forøget udbytte, så sig derfor udelukkende henvist til ladegårdene; løsnet havde alt længe været at skaffe dem så stort tilliggende og bringe dem i så god drift som vel mulig.

Foruden ladegårdene, der hørte til hovedslottene samt til Øens len, nu Ulriksholm på Lolland, fandtes der paa Falster forskellige større gårde, der ikke dreves

---

[1]) Tegn. o. Regn. 1588—89, 1588 $^{22}/_{9}$.

direkte under slottet, hvis egentlige avlsgård var den i Nykøbing landsogn liggende Nørre ladegård, det nuværende Vestensborg. Der var den nu forsvundne Sønder ladegård, som til tider synes at have været overladt til lensmanden, der var Bønnet, som både før 1594 og efter 1596 var bortforpagtet for et år ad gangen til en årlig afgift af 300 dlr. Desuden Stadagergård eller Sofienholm (nu Vennerslund), som styredes af en foged, og Gedsergård, der ligeledes var bortforpagtet. Endelig Sørup, som oprindelig havde været et selvstændigt len, men 1568 var bleven lagt under Nykøbing og nu degraderedes til en større bondegård. I det mindste fik lensmanden befaling til at nedbryde det bygfældige hus og lade det opføre halvt så stort, så at det kunde blive en god bondebygning[1]).

Det var især i de første par år af sin enkestand, at dronningen var ivrig efter at bringe det forsømte på fode og lægge nyt land under ploven, og næppe var kongens jordefærd endt, førend der udgik den ene skrivelse herom efter den anden til hendes lensmænd. Frederik Hobe fik befaling til at lade Ålholm ladegårds marker rydde og rense for tjørn og andet ukrudt, så de kunde blive god engbund eller agerland, nye enghaver og vænger indtoges til gården, ligesom de ældre marker blev indgrøftede og hegnede med gode stengærder, som bønderne skulde rense en gang om året og i det hele holde ved god magt. Lignende stengærder opførtes om Nykøbing ladegårds marker, de er et vidnesbyrd om, at herregårdsjordens udskillelse af fællesskabet med bonde-

---

1) Bønnet: Registre 1590—92, 1590 26/8; Gedsergård: Stds. 1588 22/9; Sørup: Stds. 1591 26/5, jvfr. 1588 29/9.

jorden nu var definitivt afgjort [1]). Tæt ved Ålholm ved landsbyen Stubberup (Herridslev sogn) lå den gang en sø, som dronningen i begyndelsen af 90erne lod udtørre og tilså tilligemed en rimeligvis nærliggende mose, Langemose; det indvundne areal lå dog for langt borte fra ladegården, hvorfor det senere bortfæstedes til bønderne [2]). Også dem synes hun at have opmuntret til at tage fat på de udyrkede jorders kultivering, således tillodes det bønderne i Stokkemarke sogn og kort efter bønderne i Nørre- og Sønderherred, der havde fæstet nogle øde jorder og nymarkejorder til deres gårde, at beholde dem i deres levetid, ligesom efterfølgerne måtte beholde dem sammen med gårdene „under et fæstning“ [3]).

Dronningen slog sig dog ikke til tåls med det land, hun kunde vinde ved rydning og udtørring; også på anden og ulige mindre tiltalende vis udvidede hun sine hovmarker, nemlig ved den i Tyskland og hertugdømmerne ret almindelige fremgangsmåde at nedlægge eller, som det i hendes kancellistil brutalt hedder, at ødelægge bøndergårde og drive deres tilliggende sammen med ladegården. Æren for at have indført dette i Danmark tilkommer dog ikke hende, det var allerede kendt tilforn. Professor Fridericia anfører nogle exempler på inddragning af bondejord under herregårdsmarkerne ældre end 1588, som kan suppleres med et par tilfælde hentede fra de bind af „Kancelliets Brevbøger“, der er udkommet efter hans grundlæggende afhandling „Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold

1) Tegn. o. Reg. 1588—89, 1588 $^{18}/_{9}$, $^{19}/_{9}$, 89 $^{22}/_{9}$.
2) Kopib. o. da. miss. 1591 $^{21}/_{9}$. Ty. miss. 1596 $^{29}/_{12}$.
3) Tegn. o. Reg. 1589 $^{4}/_{6}$, $^{20}/_{6}$. For de øde jorder bortfaldt naturligvis begunstigelsen, når nogen vilde overtage dem.

i det 17. Aarhundrede“ [1]). Således får en kgl. énspænder Søren Glad, der var bleven forlenet med Valsøgård, hvis avl var meget ringe, en gård i Valsø by, som bonden må rømme, og Køne Quitzov, der af den samme enspænder havde købt en gård i Jylland, som han vilde bruge som avlsgård, tillodes det at lægge en bondegård ind under den [2]). Som et tydeligt tegn på den retning, udviklingen var ved at slå ind på, fortjener det også at anføres, at Frederik II i det gavebrev, hvorved han (1571) skænkede en betydelig mængde af Roskilde domkapitels gods til universitetet, opstillede den fordring, at professorerne ikke måtte indrette avlsgårde på godset, men skulde besætte det med bønder [3]). Banebryder har dronningen altså ikke været, men der er ingen tvivl om, at hun af sit ganske hjærte har bifaldet denne måde at vinde land på og muligvis ved sit exempel givet udviklingen et stød fremad — hvis det ellers gjordes nødig. Typisk er nedlæggelsen af Rudbjerg ved Haldsted kloster. Dronningen havde forfaret, hedder det i en skrivelse til lensmanden, at avlen til klostret var meget ringe, „og vi gærne den noget større ville have, hvilket ikke lettelig kan ske, uden vi ødelægger en by ved klostret, som kaldes Rudbjerg“; han skulde derfor udvise de 4 af kronens tjenere, der boede der, og lægge jorden under klostret. Bønderne bad mindelig om at beholde deres gårde nogle år endnu eller i det mindste høsten over, men dette kunde ikke tillades, da avlen skulde forbedres „med det første“; som en slags skadeserstatning

---

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. II, 550—51.

[2]) 1574 3/8, 79 24/4; 1577 1/8 udlægges en gårds jord i Flynderup til eng for hospitalet i Helsingør.

[3]) Kronens Skøder I, 128.

skulde lensmanden give dem de første ledige gårde uden indfæstning, noget der var fast regel, når en af kronens fæstere blev opsagt fra sin gård, men hvorom der karakteristisk nok aldeles ikke havde været tale i det første brev[1]). Hvormange gårde dronningen i alt har nedlagt, kan uheldigvis ikke afgøres. Foruden de fire mænd fra Rudbjerg omtaler hendes kopibøger kun et par tilfælde; 1588 nedlægges en gård til fordel for Ålholm og 1590 2 gårde i „Huegelstrup“ for at skaffe Bønnet større avl, da den var meget ringe. Endvidere fik præsterne på Askø, Fæmø, Fejø og Bogø løfte på, at når en gård blev ledig på øen, skulde den lægges til præstegårdene[2]). Sandsynligvis skyldes det dog kun den ufuldstændige stand, hvori kopibøgerne er bevarede, at nedlæggelserne ikke fremtræder i større omfang, og utænkeligt er det jo heller ikke, at dronningen har forhandlet mundtlig om sagen med vedkommende lensmand, uden at der er bleven udstedt nogen skriftlig befaling herom; ejendommeligt er det i hvert fald, at alle de nedlæggelser, der omtales i brevbøgerne, stammer fra tiden, før hun tog fast ophold på livgedinget. Og det støtter denne antagelse, naar det i matriklen fra 1661—62 meddeles, at hun har ladet landsbyen Busseby på Falster nedbryde[3]). Desuden omtales i Nykøbings lensregnskab fra 1641—42, at der i Korselitse og Bellinge er bleven afbrudt henholdsvis 5 og 2 gårde, som er henlagte til hovedgårdene af samme navn, samt at Nørre ladegårds

---

[1]) Tegn. o. Reg. 1589 10/1, 4/3, 1/6. Muligvis er det af denne grund, at Krist. Rosengård 1589 21/7 fik befaling til af antage 4 tærskere udover de i lensbrevet angivne, da avlen var meget forbedret.

[2]) Tegn. o. Reg. 1588 20/9, 90 4/6, 91 9/9.

[3]) Hist. Tidsskr. 6. R. II, 553 anm. 1.

tilliggende er bleven forøget med en gård i Ravnstrup by. Når disse nedlæggelser har fundet sted, oplyser regnskabet dog ikke, kun for Bellinges vedkommende siges, at det er sket „for nogle år siden“. I Haldsted og Alholm len synes der efter regnskaberne ikke at være bleven nedlagt andre gårde end de tidligere omtalte. Derimod har adelen været meget ivrig; forud for 1642 er i Ålholm len 20—30 gårde samt en hel landsby (Gjedstofte), i Haldsted len 36 gårde bleven afbrudte og deres jord lagt under herregårdene[1]).

Det større areal måtte jo have en forøget avl til følge, så meget mere som dronningen fra Meklenborg og Holsten havde god lejlighed til at faa brugeligt sædekorn, og at hun allerede 1591 gav befaling til at købe en eller to gårde i Nakskov til kornmagasin, tyder jo også på forholdsvis velstand. Kornet solgtes til storkøbmænd fra København eller Lybæk, der stundom forudkøbte hele beholdningen, i hvilken landgildekornet dog spillede langt den største rolle. Det siger sig selv, at kontrakterne var ret fordelagtige for dronningen, men stundom var det dog nærved at gå galt. Om en af sine lybske handelsforbindelser, Gertrud Rosenow, havde hun således fået at vide, at hun var så betynget med gæld, at der næppe var håb om, at hun kunde få sine penge. Den gamle statholder Henrik Rantzau fik derfor i kom-

---

[1]) Lensregnsk. fra 1641—42 (de ældste efter dronningens død). Oplysningerne om de nedlagte gårde findes i afkortningsregistret for bispetiende og landgilde. I Ålholm len nævnes 21 gårde samt på tre steder „nogen gårde“, efter tiendens størrelse i alt sandsynligvis 6—7 stykker; i det ene tilfælde er jorden lagt under slottet. — Af Haldsted lens 36 gårde tager Fru Øllegård Pentz, en af dronningens tidligere jomfruer, de 12 til sin nye herregård Fredsholm.

mission i al hemmelighed at undersøge hendes kår, „om vi med lempe kunne komme til vor betaling, efterdi vi ikke gerne så hendes ulykke“; han syntes at have haft held med sig, thi nogle måneder efter betalte Gertrud omtrent 4000 dlr., sikkert til megen ærgrelse for de øvrige kreditorer[1]). Forøvrig holdt dronningen takket være sine udenlandske forbindelser lensmændene godt à jour med høstudsigterne og priserne i Tyskland, ligesom hun også sørgede for at gøre store indkøb af varer som humle o. l., når priserne var særlig lave, selv om hun havde mer end tilstrækkelig store beholdninger liggende.

Korndyrkningen var dog lidet produktiv og desuden i højeste grad slumpelykken underkastet. „I almindelige år høstede man ikke over 2—3 fold, i særlig gunstige år et par fold mere, men i ugunstige år, der hyppig indtraf, mindre, stundom ikke en gang udsæden“ [2]). Selv her i Danmarks fedeste og bedste egne kunde denne sidste eventualitet indtræffe. Således ramtes Nykøbing len 1589 af en haglskade så voldsom, at flere bønder ikke en gang fik udsæden igen, og allerede det næste år måtte lensmanden indberette, at bønderne på Falster og Småøerne „ikke haver bekommet så meget byg igen, som de haver såt, en part aldeles intet“, og armoden var så stor, at skulde landgilden indkræves, blev der ikke mange bønder tilbage på gårdene. Ikke synderlig bedre må det på denne tid have ståt til på Lolland, da lensmanden på Haldsted kloster fik ordre til at indkøbe sædekorn til bønderne, som både manglede byg og havre.

---

[1]) Danske miss. 1590 $^{24}/_{2}$, Registre 1590 $^{4}/_{6}$.

[2]) Christensen-Hørsholm, Agrarhist. Studier I, 32.

Ulige mere pålidelig var kvægavlen, og studefedningen havde da også dronningens varmeste interesse. Allerede i den første sommer af sin enkestand begyndte hun på de bestillinger af staldøxne hos forskællige adelsmænd, der gentager sig næsten hvert eneste år og ofte når en betydelig højde. Det første år er det kun 88, i 1589 er det steget til 192, og 1591 købes der ikke mindre end 200 stykker til Ålholm og 100 til Haldsted. Dyrene bestilles regelmæssig i juni—juli måned og skal leveres til september. Stundom købes de af hendes bønder, der da ej måtte sælge til andre, før hun havde forsynet sig tilstrækkelig. I Begyndelsen af sin enkestand synes hun tillige at have benyttet sig af sin dobbeltstilling som enkedronning og regerende dronning til at komplettere sine besætninger på en for hende meget behagelig måde. Da hun således manglede malkekøer på Haldsted, beordrede hun lensmanden på Skanderborg, hvor hun vidste, der var „flux unge køer“, til at sende hende 24 af „de bedste og smukkeste malkekøer, som der udi ladegården findes“ [1]). Også opdræt lagde hun sig efter og flyttede af hjertens lyst rundt med stude og kalve fra den ene gård til den anden, hvor der nu var bedst plads, ja stundom måtte dyrene endogså over til hendes gårde i Holsten, når der ikke var staldrum nok på livgedinget. I efteråret 1590 var der således for meget ungt fæ på Ålholm, hvorfor lensmanden skulde sende 40 stude- og kviekalve til Stadager for at skaffe plads til staldøxne; besætningen på Stadager skulde sælges, for at det nye kvæg kunde blive indstaldet, og dette må have været af en særlig god race, thi da Niels Friis meddelte dronningen,

[1]) Tegn. 1588—92, 1588 1/10.

at priserne var meget lave, og at der desuden var „smukt ungt fæ“ derimellem, lod hun ham vide, at det dog skulde blive ved den gamle besked „af den årsag, at det som Du igen bekommer, er af det store slags fæ“. Det var åbenbart med en vis med taknemlighed parret stolthed, at dronningen 1611 påbød at lade hugge en ny kostald på 32 bindinger til Ålholm, „da vor kvægavl ved guds velsignelse har formeret sig fra år til år, hvorfor den almægtige billigvis skal have lov og tak“.

For fedestalden glemte hun ikke mejeriet, om end det naturligvis stod i anden række. I 1591 antages der en mejerske til Stadager, „at hun der vore køer udi befaling kan bekomme“, som det hedder med den sædvanlige højtidelige kancelliformular, ligesom de Stadager køer var bønder og mejersken en højbåren lensmand. Bønnet, hvor dronningen havde 50 gode malkekøer, overlodes 1597 til en „Marricke“, efter navnet at dømme en Hollænder, der vel sagtens skrev sig fra de på Sydfalster bosatte Hollændere. I det hele har disse øjensynlig været søgte til denne bestilling. Da det på Nykøbing ladegård kom for dagen, at mejersken var utro og også ellers „forholdt sig ilde og beflitter sig på allehånde letfærdighed“, og da fogeden, som dronningen nok tænkte sig, hverken på „Butte“ (Botø) eller andetsteds havde kunnet få en ny, anmodede hun lensmanden om gennem en ven i København at forhøre sig om en „god, from, ærlig kvinde“ fra Amager.

Det var dog ikke blot avlingens forøgelse, der lå dronningen på sinde; i enhver henseende var hun ivrig efter at gøre sig sit livgeding så frugtbringende som mulig. Der blev anlagt fole- og stodhaver ved de forskællige slotte samt i Vigsnæs sogn, den brede landtunge,

der fra det nordøstlige Lolland skyder sig ud i havet, hvor bønderne blev tilsagte til at omgrave og indgrøfte en birkeskov [1]). Møllerne rundt omkring i lenene blev istandsatte eller flyttede og nye opførtes, som ved Nykøbing, hvor hun sluttede kontrakt med et mekanisk geni af en møller, der lovede hende at bygge en mølle „så konsterig og vel, at vi dertil skal have en gefallen", og da hun nærede tvivl om resultatet, erklærede at ville gøre arbejdet for intet, hvis den ej blev efter ønske [2]). Sin jagtret hævdede hun strængt. Forordningen af 7. decbr. 1596, der meget indtrængende og alvorlig forbød adelen at jage storvildt i kronens skove og enemærker, er udstedt, fordi hun havde beklaget sig over dette indgreb i hendes rettigheder, hvilket „kan eragtes og regnes at ske af nogen synderlig forsæt og trodsighed", og hun lod ikke en lensmand gå fri for skarp tilrettevisning, når hans skytte havde skudt et stykke vildt på hendes grund. Bønderne i Haldsted len forbød hun at jage efter ænder og ællinger, hvorved „de ødelægger meget fugl om året", og såvel af hensyn til vildtet som fåreflokkene skulde de enten holde deres store hunde bundne eller lade deres forben afhugge. Mod deres ødelæggelser af skovene skred hun ind ved at påbyde, at de kun måtte hugge efter skovfogdernes anvisning [3]). I højere grad end jagten synes det dog, som om fiskeriet har ligget hende på hjerte. Allerede i efteråret 1588 sendte hun en digemester over til Falster for at forfare, om der var noget sted, som egnede sig til diger og fiskedamme, ligesom hun antog en mand til

1) Tegn. o. Reg. 1588 $^{16}/_{12}$, 89 $^{15}/_{5}$, Danske miss. 91 $^{10}/_{11}$.
2) Danske miss. 1590 $^{2}/_{11}$ o. a.
3) Tegn. o. Reg. 1588 $^{1}/_{10}$, 89 $^{26}/_{6}$, Ty. miss. 1600 $^{3}/_{3}$.

at rense de gamle damme, i hvilke der skulde sættes fisk til foråret. Et par år senere skrev hun til lensmanden Niels Friis på Nykøbing, at han skulde lade undersøge, om „der noget sted på landet er, at stranden løber op, at den udi fremtiden kunde dæmme(s) og gøre(s) der ferske søer af“. Det næste år fik han befaling til at indrette flere nye damme og fiskeparker, ligesom både han og Kristoffer Rosengård på Haldsted måtte gøre store indkøb af krebs i Rostock, en gang 20, en anden gang 30 skok[1]). Også havevæsenet interesserede hende, der anlagdes haver ved slottene, og idet mindste ved Nykøbing var der ansat en uddannet gartner til at passe rosengården, som haven her kaldtes. Han fik en ret anseelig løn, 40 dlr. foruden de sædvanlige tillæg, og fra haveelskende adelsmænd søgte hun at skaffe ham urter og blomster. At hun har tillagt frugtavlen betydning, fremgår noksom af, at mølleren ved Stadagergård fritoges for sin landgilde mod at passe abbildhaven[2]). Foretagsom og fuld af virketrang havde hun sine tanker henvendt på småt som stort, ja om det så var rotterne og musene, gik de ikke ram forbi. I 1591 blev der nemlig antaget en rotte- og musefanger, „som skal fordrive alle de rotter og mus, som på vort livgedingslot Nykøbing er såvel som på vore gårde herudi vort land Falster“. Store sager fik denne Danmarks første kammerjæger

---

[1]) Tegn. o. Reg. 1588 19/11, Danske miss. 90 23/9, 91 8/9, 26/12. Stundom bortforpagtes fiskeriet for ret betydelige summer til lensmændene. Jørgen Grubbe på Haldsted giver således hele 100 rdlr. for fiskeriet i en enkelt sø. Se kvitteringer fra 1621 ff. i „Kvitteringer 1606—26“.

[2]) Danske miss. 1591 13/8, 22/9. Registre 1590 4/6. Tegn. o. Reg. 1589 2/9, 97 13/3. Skrivelse til Karl Bryske, Peder Mundt og Ditlev Holk om at give hendes gartner urter og andet.

dog ikke for sit brydsomme hverv, kun 3 daler om året samt frit underhold, når han var „på jagt“ [1]).

Den halve eller hele snes nedlagte gårde blev ikke den eneste uheldige følge, dronningens iver efter at drive sit landbrug i vejret fik for Lolland-Falsters bønder. Det øgede areal og den mere intensive drift krævede selvfølgelig en større arbejdsstyrke, og denne måtte bønderne levere. For avlingens skyld kunde hun ikke miste nogen af de bønder, der lå til livgedingshusene, erklærede hun landsdommeren på hans anmodning om erstatning for Krønge birk, der uden vederlag var bleven fraskiftet embedet [2]). Thi folkeholdet var ikke stort på dronningens gårde. Efter en tilfældig opbevaret fortegnelse fandtes der foruden fogederne 1 mejerske, 2 piger, 3 arbejdskarle og 1 røgter på Stadagergård, 1 mejerske, 1 pige og 2 karle på Nørre ladegård og 1 karl på Sønderladegård, ligesom man af lensbrevene ser, at der holdtes tærskere på Ålholm og Haldsted, hvis antal senere forøgedes [3]). Hovedbyrden kom naturligvis til at hvile på ugedagsbønderne, der boede i det sogn, hvor avlsgården lå. Som påvist af professor Fridericia i hans ovenfor omtalte afhandling, finder der navnlig i det 17. århundrede en større tilvæxt sted af adelens ugedagsbønder, og noget ganske lignende kan iagttages for livgedingets vedkommende. Bedst lader dette forhold sig undersøge på Falster, thi da kronen ejede så godt som alt bondegods på øen, kan böndernes overgang fra almindelige fæstere til ugedagstjenere med stor sikkerhed aflæses af mandtallene over extraskatterne. Efter disse har deres antal været:

---

[1]) Danske miss. 1591 12/8.
[2]) Danske miss. 1590 16/6.
[3]) Dokum. vedr. livgedinget.

	1610	1611	1612
I Klodskov	19	19	21
- Skørringe	11	11	11
- Korselitse	8	8	8
- Botø	10	10	10
- Sundby		16	16
- Falkerslev			7
- Dalby			1

Fra 1610 til 1612 er deres tal således steget fra 48 til 74, på hvilken højde det senere i det hele og store holdt sig.

Men samtidig fik både kronens fæstere og de jordegne bønder en skæbnesvanger udvidelse af deres hoveri. I september 1588, den måned, hvor overhovedet alt sættes i ny skik, fik Ålholms bønder i Fuglse herred følgende skrivelse: „Vider, at eftersom vi er til sinds at ville avlen, (som) til vort slot Ålholm liggendes er, lade forbedre og gøre større, end den her til dags haver været, og vi forfarer, det skal være disse omliggendes byer besværligt den at drive og udføre, da beder vi Eder alle og hver særdeles strængeligen byder og befaler at rette Eder herefter, når . . . . . Eder tilsigendes vorder, at i da med Eders plove og harver (giver møde) og her avlen tilhjælper at pløje og harve med andre vore bønder og tjenere . . . . ., sammeledes at I og retter Eder efter med Eders heste og vogne at komme og gødning udage og udføre, når I derom tilsigendes vorder“ [1]). En nogenlunde lignende befaling udgik det følgende år til kronens bønder „såvel jordegne som skattebønder“ i Haldsted og Ravnsborg len. Motiveringen var ganske den samme.

[1]) Tegn. o. Reg. 1588 $^{18}/_{9}$.

Dronningen havde erfaret, at det faldt klostrets ugedagsbønder besværligt at drive den forøgede avl, hun havde derfor fundet det rettest, at de øvrige gav en håndsrækning med, „eftersom andetsteds herudi riget for kronens gårde og slotte er sædvanligt“, og befalede dem nu efter tilsigelse at give møde med deres heste og vogne, plove og harver at høste samme avl og hjælpe den i og af jorden[1]).

Der er ingen tvivl om, at for ugedagsbønderne kunde det være meget behageligt, at en del af byrden væltedes over på de fjærnere boende, læsset blev sikkert stort nok endda. Bondestanden i sin helhed havde dog ingen grund til at glæde sig, allermindst da hoveriet her fremtræder i sin mest uhyggelige skikkelse. Det må antages, at denne byrde for krongodsernes vedkommende har været ordnet på samme måde som på herregårdene, hvor hoveriet havde været bestemt fastsat i jordebogen, således at bonden på forhånd vidste, hvormeget arbejde han var pligtig til at yde sit herskab. Men ved formlen: „når Eder tilsigendes vorder“, var døren slået op for det ubestemte hoveri, aldrig kunde man nu vide sig sikker. Det var ikke blot det egentlige avlingshoveri, der blev mere trykkende, også småhoveriet som hørspinding og vandbæring på ladegården voxede eller indførtes fra nyt. Til bønderne i tre sogne i Lollands Nørreherred uddeltes der således blår og hør til spind, uagtet de havde vægret sig ved at udføre dette arbejde[2]). Det skortede da

---

[1]) Tegn. o. Reg. 1589 21/6.

[2]) Ty. miss. 1599 23/11. 1608 19/7 fik hovbønderne på Haldsted tilladelse til at grave en brønd i borggården, for at de kunde slippe for den daglige hovtjeneste med at bære vand til køgers og bryggers.

heller ikke på klager over det nye arbejde og ansøgninger om lettelser. Kronens tjenere i Hunseby, 12 i tallet, besværede sig således 1597 over, at de var hårdere beklemt med ægter og arbejde end tilforn, idet de nu skulde gøre hovning og høstarbejde til Øens ladegård, for hvilket de tidligere havde været fri; forhen havde de nemlig ej haft andet arbejde end 1 dag age at møg med to vogne, at harve til rug 1 dag med to harver samt at stille to karle til høstarbejde i én dag. Desuden var de nu såre hårdt besat med langægter både til Nykøbing og til Haldsted, hvorfor de bad om nogen forlindring. Dronningen svarede, at hun vilde have lejlighed i agt, når der kom en ny lensmand, men der forlyder intet om, at bønderne fik lempeligere kår[1]). Ikke bedre gik det kronens 16 bønder i Vejlby. De havde 1615 beklaget sig over, at de var mere fortrykte med hoveri end de andre bønder, og at arbejdet faldt dem yderlig besværligt, da de boede tre mil fra slottet og først blev tilsagte aftenen forud. De ansøgte derfor om at få hoveriet afløst med en pengeafgift, men opnåede kun et løfte om at blive tilsagte mere betids. Tre år efter indgav de imidlertid et nyt bønskrift, der omstændelig gør rede for deres kår. Foruden at landgilden var meget høj i forhold til gårdenes størrelse, var hoverit bleven mere og mere trykkende. Det gamle hoveri var, hedder det, to bud (karle) at binde neg, to dage at skibe korn, hver age fem læs ved om sommeren, to dages høslet, to dages møgagning, tre pløjedage, at age byg om høsten to dage, vod at drage vinter og sommer sex dage, „og når vi tilsiges at drage vod, og der kommer et andet bud om

[1]) Indk. skrivelser 1597 18/7. Ved skr. af 1597 7/11 og 98 3/3 indskrænkes dog fribefordringen (Ty. miss.).

slottens arbejde, og vi ikke da kommer begge steder, forfølges vi på vore tre mark; gærder, broer og planker holder vi årlige ved lige". Alt dette kunde synes at være arbejde nok og overstiger langt det hoveri, der ydedes ved 16. århundredes midte, men i den nye lensmands tid var hertil yderligere kommen „hør at skætte og hegle, at vinde garn, at kløve staver, at age hø, at age ved om vinteren, at age korn af loen, at tærske to dage om året, stundom mere, item at børste hør; nu er os påkommen nogle gærder på Hømosen, hver mand sex favne . . . . . ydermere besværes vi med langrejser at age til færgestederne og andre steder fast mere end de andre". Arbejdet faldt dem meget hårdt, da de næsten intet tyende kunde holde, og på grund af den lange vej til slottet tog en dags hovning dem tre dage, ovenikøbet fik de tit deres tilsigelse altfor sent. Sidste gang havde de fået løfte om et godt ansvar, når der kom en anden lensmand, og de bad derfor om at måtte give penge i stedet for arbejde. Alt var dog til ingen nytte; dronningens svar lød kort og fyndigt: Ist gantz abgeschlagen. Og endda kunde de prise sig glade over ikke at have fået så barsk en afvisning, som de Horbelev sognemænd, der kærede over, at de foruden deres hoveri til Korselitse også havde fået to øde gårde at drive. Bag på deres supplikats er i dronningens kancelli skrevet: „De klager og ved ikke hvorfor; de skal pløje, eller man skal vide dem noget andet, men når de to øde gårde atter bliver besatte, da har de ej mere at pløje end forhen, og de er nok til det"[1]). I det hele ligger der over disse korte og barske svar en tone, som i det frem-

[1]) Indk. skrivelser 1618 4/4, 1620 19/4.

mede sprog virker dobbelt hårdt og skurrende. En bonde, der på grund af sygdom og misvæxt ikke kunde betale sin landgilde, var bleven udvist af sin gård, som han havde haft i fyrretyve år. Tilmed var den nu sat i fæld for 20 daler og hans gods beskrevet, men besætningen var så god, at han sagtens kunde klare for sig. Dog, om et par dage skulde han rejse og, „hvor skal jeg fattige mand hen . . . jeg får at ligge på gaden“, klager han og anråber dronningen om at være ham nådig: Ist abgeschlagen[1]).

Lad nu end være, at bønderne, som det alle tider har været skik, har malet alt så sort som mulig, noget mildt og nådigt herskab har dronning Sofie sikkert ikke været. Til hendes ros skal det dog siges, at hun skar alle over en kam, og gjaldt det om at afværge angreb udefra eller overgreb fra fogederne, havde bønderne i hende sikkert en bedre forsvarer end i den adelige lensmand. Ved flere lejligheder søgte hun at skærme dem mod de overdrevne friægter, således f. ex. overfor Henning Gøje til Kærstrup der gjorde fordring paa frikørsel til hove lige fra sin egen gård[2]). Og at hun ej var bange for at sige sine embedsmænd ren besked, fik de ofte at føle. Da en bonde i Øster Karleby havde ført klage over skriveren og en adelsfrue, fru Margrete til Søbygård, der havde fratvunget ham noget korn, skrev hun til lensmanden Knud Urne: „Skulde det nu i sandhed forholde sig, som han klager, da undrer vi os ikke over, at, som Du beretter, så mange gårde er øde, og vore undersåtter bliver fattigere, medens derimod skrivere og fogeder tager til i velstand. Og . . . . vi har for-

[1]) Indk. skrivelser 1615 juli?
[2]) Ty. miss. 1597 18/6, 1600 29/3.

ordnet og sat Dig til vor lensmand, for at Du skulde vide vore undersåtters bedste og beskytte og skærme dem for overfald, og i det mindste ej tillade skriveren at beskatte og besvære dem med slig handel, som her klages over, da vi ej ville tillade ham nogensomhelst handel med vore undersåtter og formener, at han vel og tilstrækkelig kan hjælpe sig med det, han efter gammel sædvane har for sit embede, ja (for) at Du i lige måde ej skulde tillade, at vore undersåtter blev besværede af fremmede og andre". At klagen efter lensmandens erklæring var ganske grundløs, gør jo ikke irettesættelsen blidere[1]). Og hænder det end, at dronningen klager over, at hendes gårde bliver øde, fordi bønderne søger til købstæderne eller over til Maribo klosters grund, kendes der til gengæld flere eksempler på, at bønderne ønskede sig tilbage under hendes regimente eller ansøgte om at blive under det, hvad enten de nu var bortforlenede eller skulde mageskiftes med adelsgods.

Hvorledes bønderne har mægtet bære al den nye tynge, lader sig ikke afgøre. Vor eneste målestok for deres skiftende kår er antallet af de øde og forarmede gårde, således som det kendes fra skattemandtallene, men det behøver ikke at siges, at faktorer, med hvilke dronningens hoveri intet havde at skaffe, her griber forstyrrende ind; i første række de extraordinære skatter, der fra 1620erne svarede meget ilde til deres navn, så vist som de kom igen hvert år ligeså sikkert som vinterkulden. At de øde gårde steg i tal, er utvivlsomt; 1610 var der på Falster 21 af dem, i efteråret 1630 46 og endelig 1640 59; samtidig er de „forarmede", en kategori

---

[1]) Ty. miss. 1599 $^{3}/_{1}$.

der ej kendes i 1610, voxet fra 29 i 1625 til 151 i 1640. Til orientering tjener, at kronen dengang havde 12—1300 fæstere på øen. Men stigningen foregår underlig springvis; allerede ved Kalmarkrigens slutning var tallet oppe på 46 for derefter 1617 at synke til 33, ved Kejserkrigens begyndelse var der kommen 9 til, men i stedet for at stige jævnt under krigen gik det nedad og holdt sig omkring 30. Skyldes dette ret ejendommelige tilfælde muligvis indvandring fra Jylland eller hertugdømmerne af folk, der flygtede for fjenden? Og at tilstanden har været langt bedre end andetsteds, fremgaar tilfulde af den vel nok noget eufemistiske udtalelse af Arent Berntsen, at „næppelig over det ganske land den ringeste øde gård skal fornemmes“ af den årsag, at der ikke findes adelige sædegårde på øen, hvorfor bønderne „ikke med så meget stort trældom, arbejde og mange rejser at gøre besværes“ [1]).

Gennem mangfoldige småtræk har jeg søgt at tegne et billede af dronning Sofie som godsbestyrerske, og forhåbentligvis er det lykkedes mig at give læseren noget af det samme indtryk af en virketrang, for hvilken intet er for småt, en lyst til selv overalt at have hånd i hanke med, som jeg selv i langt mere fortættet form fik ved gennemlæsningen af hendes brevbøger. Det er ikke efter fremmede, at Kristian IV havde de selvsamme egenskaber, men unægtelig var de her bedre på deres plads, og modsat sønnen var moderen ikke af dem, der kneb på skillingen, men lod daleren springe; hun vidste særdeles godt, hvad pengene var værd. Man kan trygt sige, at intet, der kunde lade sig gøre ved et påbud fra hendes

[1]) Frugtbare Herlighed I, 116—17.

side, er blevet ugjort, ingen overflødig udgift har fra år til år fået lov til at sløse upåagtet hen, ingen indtægtskilde, selv ikke den ubetydeligste, er bleven unyttet; et år sælges der således halvfjerde hundrede tdr. nødder fra Nykøbing.

Til alt uheld er der ikke bevaret et eneste af dronningens lensregnskaber, endsige da en hel række af dem. Vi er derfor ude af stand til at kunne afgøre, hvorvidt hendes rationelle landbrug har betalt sig, eller om det, der tjentes ved ladegårdenes større avl, gik tabt ved, at de øde gårde bredte sig, og bønderne ikke mægtede at udrede deres landgilde. Som en slags erstatning findes der dog i brevbøgerne en række kvitteringer til lensmændene, der gengives s. 555 i tabellarisk form, således at der blot er taget hensyn til overskuddet i rede penge, ikke til de beholdninger af korn, mel eller viktualier m. m., der altid fandtes på slottene, eller til ladegårdenes skiftende kvægbesætninger.

Er der end mange og tildels betydelige svingninger, kan der dog ikke være tvivl om, at det hele har været en særdeles god forretning, ligesom man må have lov til at slutte, at godserne efterhånden er kommen i bedre stand. I modsætning til hvad der var tilfældet på kronens godser, er restancerne gennemgående meget små; totalindtægten når aldrig ned til de 18500 dlr., hvortil den var anslået 1572, og selv i de dårligste år er der på Ålholm og Haldsted altid et par tusend dalere udover den afgift på tre og fem tusend, som lensmændene tidligere havde svaret.

	Nykøbing.		Haldsted.		Ålholm.		Samlet indtægt.
1588—89	9619 rdlr.		7385 rdlr.		6532 rdlr.		23536 rdlr.
1589—90	12747	15	9236		7043	453	29026
1590—91	8104	221	9963	1414	5839	692	23906
1605—06	12542	1542	7551	51	6748	735	26841
1606—07	—		7496	47	5190	125	—
1607—08	11975		8962	54	6993	118	27930
1612—13	19950	1450	13719	635	9156	606	42825
1614—15	14319	819	9793	293	—		—
1619—20	—		11714		10064		—
1620—21	11005	516	—		6659		—
1621—22	15585	101	7745		7430		30760
1622—23	17693	425	10018		8897		36608
1623—24	19066	691	10791		8669		38526
1624—25	23105	1256	12570		8376		44051
1625—26	18877	819	9985		9370		38232

Det første tal angiver den hele nettoindtægt, hvad enten denne er betalt eller ikke, dog altid således at det foregående års restance — forsåvidt den kendes — er fradraget. Restancerne er trykt med nonpareil. Beløb i mark og skilling er ej medtagne, og de fra 1620 forekommende dlr. kurrant à 40 ß lybsk er ligesom i selve kvitteringerne behandlede som rigsdlr. specie (se f. ex. Ålholm 1619—20). Hovedmassen af kvitteringerne findes i en på tysk ført kvittancebog fra 1606—26.

Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat?

Af

Henning Matzen.

I sin Afhandling om de gamle Danskes Retssædvaner og Avtonomi udtalte J. F. W. Schlegel, at det vilde være et fortjenstfuldt Arbejde for en i den kanoniske Ret vel bevandret Lærd at vise, hvorvidt den skaanske Kirkelov stred mod hin. Dette fortjenstfulde Arbejde har Dr. L. Holberg udført, idet hans Bog: „Kirke og Len i Danmark under Valdemarerne“ har et første Afsnit med Overskrift: „Skaansk-sjællandsk Kirkeret“, hvori Forfatteren grundigt og klart har belyst den skaanske Kirkerets hele Forhold til Datidens kanoniske Rets Udvikling.

I samme Afsnit kommer han da ogsaa ind paa det blandt saa mange Forfattere saa meget omstridte Spørgsmaal om Tidspunktet for den skaanske Kirkerets Vedtagelse og besvarer det i Overensstemmelse med K. Maurer derhen, at Biskop Absalon, ligesom Biskop Arne af Skalholt et Aarhundrede senere, er kommen overens med sin Foresatte, Ærkebispen, om den Kirkeret, som hver af dem skulde udarbejde, saaledes at begge Love henholdsvis for Sjælland og Skaane ere blevne udarbejdede efter en fælles Plan og udgivne omtrent sam-

tidig. Forfatteren selv gisner derhos yderligere, at der ikke har fundet et særligt sjællandsk og et særligt skaansk Maalstævne Sted, paa hvilket henholdsvis hver af Lovene er bleven vedtaget; men at der i Dagene før 21. Juli 1171 i Ringsted er bleven afholdt et sjællandsk-skaansk Møde eller mulig et Rigsmøde, hvorunder Sjællændere og Skaaninger ere traadte sammen med Ærkebiskop Eskil og Biskop Absalon til Forhandling om Kirkeloven, og at denne saa er bleven vedtagen af Eskil og Absalon paa den ene, de sjællandsk-skaanske Repræsentanter paa den anden Side, hvorefter Lovene ere blevne lyste paa Landstingene, i Sjælland om Onsdagen, i Skaane om Løverdagen.

Jeg anser dog ikke denne Gisning om begge Kirkeretters Vedtagelse paa et Fællesmøde for rigtig. Den skaanske Kirkeret siger nemlig udtrykkelig i Fortalen, at en er sat paa Maalstævne i Lund af (Ærke)biskop Eskil efter alle Skaaningers Bøn, fordi Retten før var for haard. Nu er denne Fortale vel af Dr. Secher og Dr. Holberg stemplet som Afskriververk; men jeg tilstaar, at jeg ikke ser, med hvad Føje. De af den førstnævnte Forfatter fra selve Indholdet hentede Indvendinger mod dens Ægthed har Dr. Holberg selv, saavidt jeg skjønner, fyldestgjørende gjendrevet. Den findes dernæst i de ældste og bedste Haandskrifter, ogsaa i dem, som hidrøre fra de Afskrifter, hvilke Gældkær Niels Erlandsen lod tage af den oprindelige Skraa i Lunds Domkirke, kun at i dem findes indskudt Ordene „mest med Thord Gældkær". Disse Ord maa da betragtes som et uægte Indskud; men om Ægtheden af den øvrige Fortale er der ikke Grund til at tvivle. Til Haandskrifternes Vidnesbyrd kan yderligere føjes den Betragtning, at man

ikke godt kan tænke sig Skraaen affattet uden en saadan Fortale. Hvis den nemlig havde manglet, vilde Kirkeretten have foreligget som en Opskrift af Kirkerets-Regler, der aldeles ikke vilde have udvist noget angaaende deres egen Tilblivelse, forpligtende Kraft og Gyldigheds Omraade. Vel finde vi endnu fra Valdemar II's Tid i Skaane formløse Opskrifter af den verdslige Ret, f. Ex. Forordningen om Ættebod; men den var vedtaget paa Skaanes Landsting, hvorved dens Gyldighed og Gyldigheds Omraade var givet og kundgjort. Kirkeretten var derimod vedtaget paa Maalstævne, og der foreligger intet Vidnesbyrd om, at den, saaledes som den sjællandske, er bleven lyst paa Landstinget. Derfor var Fortalen her en ligefrem Nødvendighed.

Fortalen til den sjællandske Kirkeret, hvorefter Retten er sat paa Maalstævne i Ringsted Lund af (Ærke)biskop Absalon, er dernæst ogsaa bleven stemplet som et Afskriververk; men den findes ligeledes i gamle gode Haandskrifter; jfr. C. Kier: Valdemars sjællandske Lov S. 114; og den hævder af saglige Grunde sin Plads lige saa vel som Fortalen i den skaanske Kirkeret. Efterskriften i den sjællandske Kirkeret vilde ikke i saa Henseende fuldtud erstatte Fortalen. Hvad der er anført for dens Uægthed er, at Ordet Lund findes ved Siden af Ringsted, hvilket skal vise, at det er en Skriver, der har indrettet den skaanske Prolog til Brug i Sjælland ved at indskyde Ringsted foran Lund. Men denne Sammenstilling viser efter mit Skjøn med Sikkerhed ikke andet end netop det, at den skaanske Kirkeret har tjent til Forlæg for den sjællandske. Da et Eksemplar af Forlægget skulde laves til, har man muligvis nøjedes med at skrive Ringsted ovenover Lund eller sætte det

første Ord udenfor i Margen, og paa denne Maade kunne begge Ord være slupne ind i senere Afskrifter. Denne Sammenstilling kan derfor ikke godtgjøre Fortalens Uægthed; men hvad der derhos efter mit Skjøn særlig taler for Ægtheden af den sjællandske og derigennem ogsaa af den skaanske Kirkerets Fortale er, at den sjællandske Kirkerets Efterskrift, som man i Almindelighed er enig om at anse for ægte, ligefrem forudsætter Fortalen. Denne beretter, at Loven er sat paa Maalstævne, og Efterskriften føjer dertil Angivelse af Dag og Tid, naar dette er sket. — Efter Fortalens Ordlyd maa man altsaa anse hver af Lovene for sat henholdsvis af Ærkebiskop Eskil paa et Maalstævne i Lund og af Biskop Absalon paa et Maalstævne i Ringsted.

Naar Efterskriften til de af Niels Erlandsen tagne Afskrifter beretter, at den skaanske Skraa er givet af Ærkebiskop Eskil og Biskop Absalon, med Kong Valdemars gode Vilje, saa kan det sidste være rigtigt nok; men at Absalon ogsaa skulde have været med til at give Loven, modsiges af selve dens Fortale. Sammenhængen er rimeligvis den, at Niels Erlandsen har sin Kundskab fra Seglene, som hængte ved den originale Skraa. De første vare formodentlig Eskils, Absalons og Valdemars, og derfra har han da sluttet til, at disse tre have været med ved Lovens Udstedelse. Den sikre Kjendsgjerning er altsaa kun den, at „Biskop“ Absalon har været med til at besegle Loven. Vel kan herved dog gjøres den Anmærkning, at der i de samtidige Akter fra Striden mellem Kong Kristoffer og Ærkebiskop Jacob Erlandsen kun tales om, at Kongers og Ærkebispers Segl fandtes paa Skraaen; S. R. D. V S. 583: sigillata sigillis domini regis et quorundam archiepiscoporum Lundensium; S. 587

sigillis regum et archiepiscoporum quorundam signata; S. 588: vallata sigillis regum et quorundam prælatorum, qui pro tempore fuerunt in Lundensi ecclesia. Men da Niels Erlandsen netop var en af dem, der i Anledniug af Striden om Skraaen bleve tiltagne ad examinanda statuta Schanensium, da jeg derhos ikke kan tænke mig nogen fornuftig Grund til, at han skulde have villet sætte Biskop istedetfor Ærkebiskop Absalon, og da en Fejltagelse ved en særlig Undersøgelse ikke kan formodes, saa gaar jeg ud fra, at Biskop Absalon har beseglet den skaanske Skraa, og denne Besegling fordrer efter Dr. Holbergs Mening en Forklaring, som har ført ham til Gisningen om Lovens fælles Udarbejdelse og Vedtagelse i et fælles Møde med Besegling af baade Ærkebispen og Bispen. Men naar nu denne fælles Vedtagelse ikke kan antages paa Grund af Skraaernes egne Udtalelser af maa der søges en anden Forklaring; og den templet vel heller ikke falde saa vanskelig. Ærkebispens i gamle den skaanske Vedtægt paa Kirkens, Kongen p jællandske Vegne; men Biskop Absalon repræsenterer sin Plads Skaane hverken Stat eller Kirke. Hans Segl ka et. Eftervære Udtrykket for, at hans Raad og Medvir aa Henbleven ydet ved Udfærdigelsen, og at han harvær anført i dens Indhold. Det er rimeligt nok, at hans Bes Siden er bleven ønsket af Ærkebispen, navnlig i Betrag der af, at Skraaen f. Ex. i sin Procesmaade var ukano land og ikke mindre kunde Kongen ønske den Betrygge nne der laa i hans prøvede Ven og Raadgivers Medbeseglin e Maaske har Absalon ved denne som ved andre Lejligheder været Mægleren mellem Valdemar og Eskil, og hans Segl som saadan under Skraaen var da paa sin rette Plads ved Siden af Kongens og Ærkebispens. Men

naar altsaa Absalon var enig i Skraaen for Skaane, og en væsentlig enslydende af ham er bleven udstedt for Sjælland, hvorfor kunne da begge ikke antages at være blevne givne samtidig i 1171?

For denne samtidige Udstedelse paaberaaber man sig yderligere den Kjendsgjerning, at den skaanske Kirkelov overalt bruger Udtrykket Biskop, medens den dog, hvis den var udfærdiget særskilt alene for Skaane, burde have benyttet Titlen Ærkebiskop, hvilket de ældste Haandskrifter af den skaanske verdslige Lov altid nøje overholde. I en skaansk-sjællandsk Fællestext var derimod Ordet Biskop, der kunde bruges om begge Stifters første Gejstlige, paa sin Plads. Herimod maa dog indvendes, at der ogsaa i de ældste danske Texter af den skaanske verdslige Lov ingenlunde læstes Ærkebiskop men Biskop. Dette gælder saaledes om den danske Lovtext, som Andreas Sunesøn lagde til Grund for sin Parafras; thi i denne forekommer ikke paa et eneste Sted Ordet archiepiscopus men derimod episcopus, antistes eller pontifex. De Haandskrifter, i hvilke Ordet Biskop endnu findes, have derfor sikkert paa dette Sted bevaret fra oprindelige Text; jfr. f. Ex. Sk. L. IV — 19 i Runeførste riftet. Paa tilsvarende Vis stiller Forholdet sig og d idslovens Kirkeret, der overalt har Biskop, ligesom med tingsloven fra først af har samme Udtryk, der først er ens Løb paa sine Steder er bleven afløst af Ærketil op. Naar vi ogsaa møder Ordet Biskop i den ›anske Kirkelov, viser dette derfor ingenlunde i og ›r sig, at Loven ved sin Udstedelse var bestemt til at gjælde for andre Stifter end Skaanes. At man i en Kirkeret for et enkelt Bispedømme, selv om dettes Indehaver havde Titel af Ærkebiskop, dog fastholdt Beteg-

nelsen Biskop, var ogsaa ganske i sin Orden som Følge af, at Ærkebispens Værdighed som saadan ikke vedkom Forholdet overfor Bispedømmets læge Befolkning. Overfor den øvede Ærkebispen sin kirkelige Myndighed, ydede sine kirkelige Goder og stillede sine kirkelige Krav netop i Egenskab af Biskop, og naar ifølge den skaanske Skraa Bønderne lovede at yde tredelt Tiende, var det netop Biskopstiende, som dette Løfte gjaldt; til Gjengjæld fæstnedes bl. a. Gebyrerne for de biskoppelige Handlinger. Her var derfor netop Brugen af Ordet Biskop den ene rigtige.

Imod at Kirkeretterne ere blevne udstedte samtidig, og for at den skaanske Kirkeret er bleven udstedt først, taler dernæst en Flerhed af Grunde. Den første er Forskellen i den formelle Affattelse, idet den sjællandske Kirkeret har en Efterskrift, indeholdende ikke blot en Dagtegning, men ogsaa den betydningsfulde Meddelelse, at Loven er bleven lyst paa Landstinget. Dette tyder allerede paa, at Loven er udstedt paa et Tidspunkt, hvor man ikke blot lagde større Vægt paa den formelle Udfærdigelse, men ogsaa paa den Kjendsgjærning, at Vedtægten var bleven lyst paa Thinge og derigjennem kundgjort paa bindende Maade for hele Landet. — Dertil kommer saa Forskjellen i Indholdet.

Jeg skal her foreløbig kun dvæle ved den Hovedforskjel, at medens den skaanske Lov har Bevis ved Jernbyrd, er dette fuldstændig slettet i den sjællandske. I Særdeleshed har skaanske Kirkeret i Art. 13 en Regel om Bevis ved Jernbyrd i Anledning af et lønligt Drab. Den hjemler da Anvendelsen af den strængeste Art af samme Bevis, kaldet Skra, bestaaende i, at den Sigtede skulde gaa over tolv gloende Plovjern. Reglerne derom

ere ganske stemmende med de i skaanske Lovs V — 38 indeholdte Regler om samme Æmne; jfr. Andr. Sunesøn Art. 57. Sjællandske Kirkelovs tilsvarende Artikel har samme Overskrift: Thet ær ræt um scra; ligesom Indholdet af Reglen er svarende til den skaanske Kirkerets Regel, blot at Nævn er sat istedetfor Jern og Skra. Den nærmest liggende Stutning fra denne Sammenstilling fører til den Antagelse, at den skaanske Lovs Regel har afgivet Forlægget og er bleven overført fra Skaane til Sjælland med Ændring af henholdsvis Jern og Skra til Nævn. En modsat Fremgangsmaade er utænkelig; thi i den skaanske Regel er der en Klimax i Bevisets Strenghed; de første ni Mand slippe med Skudsjern, medens den tiende skal a scra ganga; den sjællandske Regel har derimod det samme Bevis ved Nævn i alle Tilfælde. Imod denne Antagelse henviser imidlertid Forfatteren til, at det er muligt, at den sjællandske Kirkelovs oprindelige Text har været stemmende med den skaanske, men at den ikke er bleven overleveret os; vi har kun Haandskrifter af Loven fra Tiden længe efter Jernbyrds Afskaffelse, indeholdende en revideret Text, i hvilken efter Jernbyrds Afskaffelse Nævn er sat i Stedet. Et Vidnesbyrd om Artiklens oprindelige Indhold er kun levnet i Overskriften; men den vilde man næppe have beholdt ved Skraaens Udstedelse, hvis hele det tilsvarende Indhold var bleven udtaget. Derimod bliver det forklarligt, at en saadan Unøjagtighed som Bibeholdelse af Ordet scra i Overskriften trods Ændringen i Indholdet kunde finde Sted, hvis man tænker sig en privat Revision foretaget f. Ex. af en af Roeskilde Bispens Skrivere, hvorved han afskrev den sjællandske Kirkelov, men med de Rettelser, som Afskaffelsen af Jernbyrd gjorde nødvendig. Det er da først denne gjennemsete

Text af den sjællandske Kirkeret, som foreligger selv i de ældste Haandskrifter af den, som ere blevne overleverede til os. Den skaanske Kirkeret er derimod paa Grund af den senere derom opkomne Strid bevaret med større Troskab i sin oprindelige Text end den sjællandske, og derfor kan der ikke sluttes fra en Sammenstilling mellem begges bevarede Texter.

Jeg vil nu foreløbig gaa ud fra Rigtigheden af Forfatterens Gisning om den sjællandske Kirkerets oprindelige Text, men under denne Forudsætning fremhæve, at bemeldte Text i hvert Fald er oprindelig skaansk Ret, som først ved Kirkeretten er bleven overført til Sjælland. Denne alt af C. Kier hævdede Paastand anser Forfatteren dog næppe for vel grundet, eftersom man ikke kjender Sjællands verdslige Lov paa Kirkelovens Tid og følgelig ikke ved, hvorvidt den sjællandske Ret, som vi nu kjende, er overensstemmende med den i 1171 gældende. Men herimod er at fremhæve, at vi kjende den sjællandske Rets Regler om Forfølgning og Straf af Drab fra den Tid, da Jernbyrd endnu var i Brug i Sjælland, i den til Skaane overførte Opskrift, som kaldes Orbodemaal; i den finde vi imidlertid aldeles ingen Regel, svarende til den heromhandlede skaanske Regel om lønligt Drab. De sjællandske Bestemmelser have vel Regler om, med hvilket Bevis den, der sigtes for Drab og benægter at være skyldig, skal fri sig; men en Adgang for Eftermaalsmanden til, hvor ingen Gærningsmand har meldt sig, at gaa rundt og sigte 10 Mænd efter hinanden for at være Gærningsmænd, kender Orbodemaal saavel som Valdemars og Eriks sjællandske Lov aldeles ikke. Dette staar i god Sammenhæng med, at Reglerne om Drab i det Hele vare strængere i Skaane end i Sjælland.

Her finde vi Reglerne om Drabsmandens Ret til Bidrag af Frænderne og Adgang til privat Inddrivelse deraf som gældende Ret i Eriks sjællandske Lov, medens disse Ordninger i Skaane findes ophævede Slag i Slag; jfr. Præmisserne til Kong Knud VI Fdg. 28. Decbr. 1200 for Skaane: didicimus evidenter terram vestram præ ceteris regni nostri homicidii sceleribus aggravatam, m. v.; og Sk. L. VII — 15; jfr. A. Sunesøn Art. 95, der særlig omtaler Straffen for Mordere, som skulle stejles. Jeg maa derfor anse det for givet, at Forlægget for den heromhandlede Bestemmelse i den skaanske som i den sjællandske Kirkeret netop er hentet fra Skaanes verdslige Ret.

Men hvis da Forfatterens Gisning er rigtig, at Skaanske og Sjællandske Kirkeret er givne samtidig i 1171, og baade Eskil og Absalon have været enige om at indføre Bevis ved Jernbyrd i dem, hvorledes kommer da særlig Eskil til at staa overfor sin gode Ven Pave Alexander III? Forfatteren fremhæver selv, hvorledes Eskil i sin Udlændigheds Tid 1161—1168 har været under Paavirkning af denne, som imidlertid 1171 skrev til Ærkebispen i Upsala: ferri judicium catholica ecclesia contra quemlibet, etiam nedum episcopum, non admittit. Og saa skulde hans gode Ven, den nordiske Kirkes Primas, Ærkebispen af Lund, i Ledtog med Biskoppen af Sjælland netop i samme Aar have indført dette af Kirken ikke admitterede Bevismiddel i sin allerværste Skikkelse baade i Skaane og Sjælland. Dette synes dog hartad utroligt. Ulige rimeligere er det derfor, at Eskils Indførelse af Jernbyrd i den skaanske Skraa tilhører et længere tilbageliggende Tidspunkt, da Kirken endnu ikke havde taget saa bestemt Afstand fra Jernbyrds Brug, medens Absalon, da han i

1171 overførte den skaanske Kirkeret til Sjælland har skyndt sig med at rense den for enhver Levning af det forbudte Bevismiddel.

Hvad Forfatteren herimod anfører om Biskop Absalons Forhold til Jernbyrd, forekommer mig at være irrelevant. At han lod nedskrive Vederlagsretten, hvori Jernbyrd var paabudt af Knud den Rige, og at han medvirkede ved Udstedelsen af Fdg. 28. Decbr. 1200, hvorved Brugen af Jernbyrd i Skaanes verdslige Ret igjen indskærpes, viser intet med Hensyn til hans Forhold overfor Sjællands verdslige og endnu mindre med Hensyn til hans Forhold overfor dets kirkelige Ret. Ved Optagelsen i Kirkeretten for Sjælland vilde Jernbyrd være bleven indført paa et Omraade, hvor det hidtil utvivlsomt ikke var bleven anvendt, og det kan Biskop Absalon ikke formodes at have villet være med til. At han saa har undladt at rette mere end nødvendigt ved Forlægget, naar blot Jernbyrd blev fjærnet, og at derfor Indgangs-Ordene til Art. 13 saavel som hele det øvrige Indhold ere blevne staaende, forekommer mig ikke uforklarligt. Ordet scra hævdede jo selv efter Ændringen sin Plads som en ganske enestaaende Anklage Ordning, paa hvilken den historiske Betegnelse fremdeles kunde finde Anvendelse om end i ændret Bemærkelse.

Jeg antager derfor, at den foreliggende ældste Gjengivelse af den sjællandske Kirkeret ogsaa indeholder den oprindelige Text, saaledes som den blev vedtaget 1171, og at derimod den skaanske Kirkeret tilhører en ældre Tid.

Selv bortset fra den ovenfor omtalte Meddelelse om Biskop Absalons Besegling, hvoraf fremgaar, at Skraaen er bleven vedtaget efter 1158, mener jeg, at den bør

henføres til Tiden omkring 1160. Til dette Resultat fører netop efter mit Skjøn Dr. Holbergs fortræffelige Udredning af Kirkerettens Forhold til Datidens kanoniske Retsudvikling.

Jeg skal begynde med Bestemmelsen om Bispetiendens Ydelse.

I Gratians Dekret indskærpes ikke blot Tiendernes Ydelse, men det fremhæves ogsaa udtrykkelig, at der ikke bør ske nogen Løskøbelse fra deres Ydelse, og hertil føjes i Stroma Rolandi den yderligere Forklaring, at Ingen maa fri sig for Tiendeydelse ved Penges Betaling. Dekretet er fra Tiden omtrent 1150, og Stroma Rolandi forfattet kort efter. Forfatteren, Magister Rolandus Bandinellus, blev Pave under Navn af Alexander III 1159.

Nu fremhæver Forfatteren (S. 81), at „det kan antages“, at Paven i Praxis har virket for, hvad Magisteren lærte i Teorien, og at han har gjort, hvad han kunde, for at udrydde den paa mange Steder indtraadte Løskøbelse. Denne Bevægelse har efter Forfatterens Mening paavirket det danske Episcopat og ført til, at Ærkebiskop Eskil, efterat han i sin Udlændigheds Tid 1161—1168 havde været under Paavirkning af Pave Alexander III, har arbejdet for Tilvejebringelsen af Kirkelovene for Sjælland og Skaane, hvorved Løskjøbelse afskaffedes. Den Antagelse, hvorpaa denne Forfatterens Slutning bygges, er imidlertid ikke dokumenteret ved Pavebreve af tilsvarende Indhold, og jeg har heller ikke fundet saadanne. Men det er formentlig ogsaa unødvendigt at ty til denne Antagelse for at begrunde Ærkebiskop Eskils Iver for Bispetiendes Indførelse.

Rolandus Bandinellus havde alt været Kardinal siden

1150 og fungeret som pavelig Kansler siden 1153. I denne Egenskab har han udfærdiget Breve til Nordens Gejstlige, deriblandt f. Ex. et af 1155 i Repert. Dipl. I S. 4, indeholdende Privilegier for det af Ærkebiskop Eskil stiftede Kloster i Tommerup i Skaane. Og yderligere sendtes han i 1157 af Pave Hadrian IV til Kejseren af Tydskland for at virke for den fangne Ærkebiskop Eskils Løsladelse. Man behøver derfor ingenlunde at oppebie Ærkebiskop Eskils Samliv med ham i Landflygtigheds Aarene for at antage, at Eskil er kommen under en stærk Paavirkning til at søge Bispetienden indført. Gratians og Kardinal Rolands' Avtoritet var vistnok fuldkommen tilstrækkelig dertil, især efterat den sidstnævnte i Aaret 1159 var bleven valgt til Pave.

Saa begynder rundt omkring Bevægelsen for Tiendepligtens Gennemførelse; Kirke og Len S. 80; C. Kier i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1891 S. 130. Selv skriver Paven 6. Juli 1161; Dipl. Svec. I S. 60; til Sverige forat indskærpe Tiendepligten. Er det saa troligt, at Ærkebiskop Eskil skulde have siddet disse sin Vens og øverste Foresattes Bestræbelser overhørig lige indtil 1171? Nej han har uden Tvivl langt tidligere sat sig i Bevægelse. Derfor er det ogsaa efter mit Skjøn et forkert Syn paa Forholdenes Udvikling, hvorfra K. Maurer og efter ham Dr. L. Holberg gaa ud, naar de, som ovenfor omtalt, fremhæve, at Biskop Absalon, ligesom Biskop Arne af Skalholt et Aarhundrede senere, er kommen overens med sin Foresatte Ærkebispen om den Kirkeret, hver af dem skulde skrive. Det var ingenlunde Absalon men Eskil, som tog Initiativet, og han har kun taget Absalon med paa Raad ved sin Kirkerets Udarbejdelse.

Andre kirkeretlige Regler i Skraaen skjønnes

ogsaa at tale for dens Tilblivelse ikke altfor lang Tid efter Dekretets Fremkomst. Saaledes stemmer Reglen om Kirkens Indvielse i Art. 1 med Gratians Dekret og den i Summa Stephani (kort før Aar 1159) anførte Mening, medens den er i Strid med den Teori, som senere gjordes gjældende i et Pavebrev af Alexander III; Kirke og Len S. 16. Endvidere er Reglen i Kirkerettens Art. 2 om, at Bønderne med Bispens Vilje skulle kalde Præst i nærmere Overensstemmelse med Gratians Dekret; men henimod den Tid, da — efter Forfatterens Mening — de danske Kirkelove affattedes, synes kanonisk Ret endog tilbøjelig til at ville fjærne den svage Indflydelse paa gejstlige Embeders Besættelse, som fandtes i Patronatsretten. Forfatteren anfører saaledes Summa Rufini, affattet ved Aaret 1155, hvilken enhver Kanonist, der havde studeret i Paris i Tiden efter 1160 maatte kjende, til Hjemmel derfor. Hvor meget rimeligere er det da ikke, at Skraaen er udstedt, inden Studiet af Summa Rufini havde kunnet øve sin Virkning her i Norden.

Naar dernæst Dekretet indskærper Reglen om, at Gudsfreden skal overholdes „sicut ab archiepiscopis et episcopis uniuscujusque provinciæ constituta est“, vilde det dog ikke have været rimeligt, om det danske Episcopat havde ventet med at give Regler derom til 1171.

I Henseende til Forholdet mellem Dekretet og Kirkeloven kan endelig ogsaa mærkes Bestemmelserne i sidstnævnte om Kirkeran, Angreb paa Præst; Kirke og Len S. 28, 49 m. fl.

Paa den anden Side var Kirken endnu efter Dekretet ikke naaet til at tage saa bestemt Afstand fra Bevis ved Jernbyrd, som Tilfældet viser sig at være ifølge Pave Alexander III's ovenfor anførte Brev af 1171. Derfor

kunde kirkeretlige Hensyn ikke hindre Ærkebiskop Eskil i at vedtage Jernbyrds Anvendelse i 1160, tilmed i et Land, hvor den havde slaaet fastere Rod end i noget andet dansk Land.

Efterat altsaa Gratians Dekret havde paabudt fuld Tiendes Ydelse, og Eskils Ven Rolandus Bandinellus, som bestemtere havde præciseret dette Paabud, i 1159 var bleven valgt til Pave, satte Ærkebiskop Eskil sig i Bevægelse for at gennemføre denne Ordning. Spørge vi saa, om der var et Tidspunkt i vort Lands politiske Tilstand, der lod Mulighed aaben for, at denne Bestræbelse kunde gennemføres med Kong Valdemars gode Vilje, henvises vi til Aaret 1161. Da sluttede Ærkebiskop Eskil Fred med Kongen og afstod ham alle de „beneficia, quæ superiores reges sacris ædibus religiosa liberalitate detulerant“ (Saxo S. 772). Men dette Offer, hvorved han søgte at vinde Kong Valdemars Venskab; jfr. Saxos Ord: „eodem præcipitio mentis ad recuperandam regis amicitiam procurrit“; kunde da netop ogsaa være en yderligere Grund for ham til at sikre og for Kongen til at indrømme Kirken nye Indtægter. Den gode Forstaaelse mellem Kongen og Ærkebispen finder ogsaa sit Udtryk i det Privilegium, som Kong Valdemar den 27. Marts 1161 tildelte det af Ærkebiskop Eskil stiftede Tommerup Kloster i Skaane; Repert. Dipl. I S. 5. I dette Privilegium siges: „Concedimus insuper fidelibus infirmis in extremo positis, lege Danorum servata, quod medietatem [in!] omnium facultatum donare possint prelibatis fratribus“. Jeg har alt i mine Forelæsninger over Retshistorien henledet Opmærksomheden paa dette Privilegium til Støtte for Kirkerettens forud for samme stedfundne Vedtagelse. Dr. Holberg bemærker derimod

S. 121 Note 1, at Skaanske Kirkelov ikke existerede, da dette Privilegium blev udstedt; thi i modsat Fald vilde Kirkerettens Art. 8 ligefrem have hjemlet det i Privilegiet Omtalte som almindelig Ret, og der vilde da ikke have været Mening i at indrømme sligt som et Privilegium.

Jeg skjønner imidlertid ikke rettere, end at Kong Valdemar efter Forfatterens Mening i hvert Fald vilde have gjort sig skyldig i en Overflødighed, hvad enten saa Kirkeloven monne have existeret den Gang eller ikke; thi Kongen giver jo netop efter Ordene sit Privilegium med Overholdelse af en gjældende dansk Lov. Men spørger man saa, hvilken denne Lov monne være, skjønner jeg ikke rettere, end at det maa være den skaanske Kirkelov; thi dens Udtryk stemme Ord til andet med Privilegiets Ordlyd. Udtrykket „infirmis“ svarer til det danske Udtryk „i sotum“; „in extremis positis“ til „a døzdighi“, og „medietatem omnium suarum facultatum“ til „halfæn hofoplot sin“.

Men dertil kommer saa, at denne Fremhævelse af den danske Lov som Rettesnor ingenlunde staar saa overflødig, som Forfatteren synes at antage; thi Datidens kanoniske Ret var ingenlunde paa det Rene med samme Regel. Gratians Dekret henholder sig til den hellige Augustinus' Ord, at der til gudelig Brug kun kunde testeres en Broderlod. Rufinus fortolker nu vel denne Udtalelse urigtig derhen, at man kunde efterlade Kirken sin halve Formue; men denne urigtige Fortolkning havde saa langt fra vundet almindelig kanonisk Anerkjendelse i Aaret 1161, at Pave Alexander III endnu i Brev af 6. Juli 1161 til Sverige fastholder Augustinus's Regel efter Ordlyden.

Derfor er der god Mening i, at Kong Valdemar i

Privilegiet af samme Aar udtrykkelig fremhæver, at han paa dette Punkt netop fastholder den danske Lovs Regel. Det var et Konge Bud, der derhos var til Fordel for det af Eskil stiftede Kloster; derfor var der ikke Anledning for ham til at rejse Indvending derimod fra kanonisk Synspunkt.

Jeg gaar derfor ud fra, at den skaanske Kirkeret er sat inden 27. Marts 1161, og det staar saa kun tilbage at besvare Spørgsmaalet om, hvorfor det da varede indtil 1171, inden Biskop Absalon udstedte en tilsvarende Kirkeret for Sjælland. Svaret derpaa falder ikke vanskeligt; thi i samme Aar 1161 drog Eskil i Landflygtighed, idet Skismaet, som herskede i Kirken, igjen bragte ham i Strid ikke blot med Valdemar men ogsaa med Absalon, fordi Eskil holdt paa sin Ven Alexander III, medens Valdemar og Absalon hyldede Modpaven Victor. Først i 1168 vendte han tilbage. Men derefter optoges Absalon af Krigstog; i Aaret 1170 fulgte Knud Lavards Skrinlæggelse og Kong Knud VI's Kroning. Det er da begribeligt, at der først i 1171 blev Tid for ham til at tænke paa at faa Kirkeretten vedtaget, og dette skete saa med Udelukkelse af den ukirkelige Jernbyrd og med enkelte Læmpelser.

Saaledes siger Skaanske Kirkeret Art. 14, at Julehelg skal holdes fra den Time, den ganger ind, medens samme Artikel i den sjællandske Kirkeret tilføjer, fra hvilken Tid den gaar ind, nemlig fra Advent. Denne Tilføjelse er en utvivlsom Forbedring af Texten. Skaanske Kirkeret Art. 16 bestemmer dernæst, at en Part fjerde Gang skal stævnes i Kirken paa en Helligdag i Paahør af Præsten og Kirkemændene. Denne Regel er lidet heldig. Hvad har en Stævnings Forkyndelse med Gudstjeneste

at bestille, og hvorledes kan en Lægmand træde op og føre Ordet i Kirken paa en Helligdag, medens Præsten tilligemed Kirkemændene maa nøjes med at være tavse Tilhørere. Sjællandske Kirkeret derfor ændrer Reglen derhen, at fjerde Stævning skal foretages af Præsten selv i Skrud. Denne Ændring maa jeg med C. Kier anse for en ubetinget Forbedring.

Naar endelig den Skaanske Kirkeret Art. 1 paalægger Bønderne ved Kirkevielse at yde Biskoppen tre Nætters Underhold, medens den sjællandske kun paalægger dem at underholde Biskoppen én Nat, saa medfører denne Ændring ikke blot en Lettelse for Bønderne, men er ogsaa i bedre Overensstemmelse med Summa Stephani, jfr. ovfr. S. 569. Den Gisning om en mellemkommen Revision af den sjællandske Kirkelov, som Forfatteren ogsaa paa dette Punkt henviser til, turde derfor være i alle Maader overflødig.

Kabinettet i Struensees tid

af

L. Koch.

Da inkvisitionskommissionen efter Struensees fald anstillede sine undersøgelser i hans sag, modtog den nogle skrivelser, der må anses for kongens vidneforklaringer. De er skrevne af kammerjunker E. C. E. Schack, men attesterede af kongen. I en af disse skrivelser siges det, at da Struensee vilde være kabinetsminister, havde han forestillet kongen „hans så længe havte besværlige arbejde med allerhøjstsamme, og de gode forslag, han havde gjort, som f. e. konseillets afskaffelse eller ophævelse, hvilken han har sagt var en stor tjeneste, der var sket den suveræne magt. I lige måde adelens svækkelse, ved hvilken lejlighed han havde foretrukket borgerne og forskaffet disse næsten lige fordel med adelen, som han har sagt var overensstemmende med salig kong Fredrik III's meninger. I lige måde har han bedet Hs. Maj. ved forestillingerne at ombefale forestillingsherrerne at efterlade deres portefeuiller i Hs. Maj.'s gemak til nøjere eftersyn, hvorved Hs. Maj. ikke af dem blev surpreneret“ [1]).

---

[1]) Kongen har nedenunder skrevet: „De efterretninger, som Cammerjunker Schack har meddeelt Commissionen har sin fulde Richtighed. Christian.“

Enten nu Struensee ved denne lejlighed har udtalt sig således, eller ej, så omtales her det, som i virkeligheden er det ejendommelige for hans korte regeringstid. Som bekendt reformerede han også i andre retninger; men de sociale og humane, ja selv de kirkelige reformer, han foretog, må nærmest betragtes som en fortsættelse af, hvad der, om end i mindre udpræget form, var begyndt allerede før hans tid[1]. — Det, hvorved hans regering skarpt skiller sig fra fortiden, er hans afskaffelse af alt, hvad man den gang efter Montesquieu kaldte intermediære magter. Det var derved, han vilde gennemføre de principer, som grev St. Germain først her i landet havde udtalt, og som sikkert er komne til Struensee gennem Gähler og vel især Rantzau Ascheberg[2].

Hovedskridtet i denne retning var konseillets afskaffelse; men dette har dog åbenbart ikke været et led af Struensees oprindelige plan. Da Bernstorff afskediges 15 September 1770, udnævntes der nemlig 4 nye medlemmer, af hvilke kun de to, Rantzau og Gähler, var Struensees tilhængere, medens den første deputerede i finanskollegiet, I. O. Schack, stod Bernstorff meget nær; den fjerde, admiral Rømeling, havde næppe noget egentligt politisk standpunkt. D. 24 September forlangtes det, at konseillet skulde udtale sig om, hvorledes det hensigtsmæssigst skulde indrettes. Den skrivelse, det modtog fra kabinettet, har både de fortrin og fejl, som mange senere. Den er klart og logiskt affattet, delt i 11 punkter, der med al ønskelig bestemthed angiver de

---

[1]) E. Holm, Danmarks riges hist. V. 324.
[2]) Danske Mag. 5. III. 38. 41. Hist. Tidsskr. 6. V. 73.

forandringer i dets stilling, som nu skulde indtræde; men den viser tillige, at Struensee ikke har kendt konseillets hidtilværende indretning, idet han som noget nyt anfører, at det ikke skal afgøre sagerne, endnu mindre have den lovgivende eller udøvende magt, at det ingen ekspedition eller sekretær skal have, og at justitssager ikke skal appelleres til det. — Især Thott og Schack udtalte da også meget bestemt, at intet af dette i fortiden havde fundet sted. Men skrivelsen viser tillige, at der i de få dage, der var gåede siden Bernstorffs afskedigelse, allerede må være foregået en forandring i Struensees plan, hvis han i det hele har havt en sådan, og ikke først efterhånden dannet den, da magten var faldet i hans hånd. Det bestemtes nemlig nu, at medlemmerne ingen rang skulde have som sådanne, hvad dog utvivlsomt måtte have stået i deres udnævnelse, hvis det den gang havde været påtænkt, og der skulde ingen bestalling udstedes for dem, uagtet det otte dage iforvejen var pålagt kancelliet at udfærdige disse bestallinger.

I de betænkninger, som Rantzau og Gähler afgav, viser de begge, at et konseil som det hidtilværende ikke passer i en suveræn stat. Men Rantzau anser det for ønskeligt, at det skal bestå af alle de første deputerede i kollegierne, af de øverste i kirken, medlemmer af højesteret, provinsernes guvernører og repræsentanter for Norge, et stort, trofast, helt afsondret kongerige, hvoraf ingen nogensinde kaldes til berådslagning om sin egen interesse; „hvorledes skulde det være muligt at begå fejl i en regering, hvor monarken regerer helt uindskrænket og kalder udvalgte undersåtter af alle stænder og fag til tro rådgivere“. — Gähler fremhæver, at konseillet ikke må have nogen forbindelse med kol-

legierne, og at det ikke skal være et statsråd, men kongens råd[1]).

Det er især heri den forandring ses, som er foregået i dagene mellem d. 15 og 24 September. At fire deputerede i kollegierne kaldtes til medlemmer af konseillet, tyder på, at tanken først har været, som Rantzau fremstiller det, at kongens øverste embedsmænd tilsammen skulde udgøre hans råd. Når det siden bestemtes, at kancelliernes sager ikke skulde refereres i konseillets møde, og at der ingen forbindelse måtte være mellem dette og kollegierne, måtte et konseil som det bestående, hvis medlemmer alle sad i kollegierne, blive umuligt. — Struensee havde ikke rådført sig med Gähler, da Bernstorff afskedigedes og de nye konseilsmedlemmer udnævntes. Aftenen før havde Gähler været på Hirschholm, og Struensee havde siddet hos ham på hans værelse til kl. 1 om natten uden at tale et ord om, hvad der skulde ske, eller rettere allerede var sket. Dagen efter, da Gähler fik sin udnævnelse, var det ham en fuldstændig overraskelse. Det ligger da nær at antage, at Struensee har rådført sig med Rantzau, og at han senere er bleven påvirket af Gähler, således at dennes erklæring fremstiller det nye synspunkt for konseillets indretning, Rantzaus det allerede opgivne.

Konseillet fik aldeles ingen betydning, det afskaffedes ved en kabinetsordre af 27 December 1770, hvori det udtales, at hensigten er at give regeringsformen sin naturlige og væsentlige renhed, så den i alle måder bliver, som nationen har overdraget den til kongens fædre. Ved de mange poster af høj rang og ved den anseelse, deres

---

[1]) Danske Saml. 1. V. 104 f.

indehavere havde erhvervet gennem lange tider, var afgørelsen af statens anliggender kun bleven gjort vanskeligere og forsinket. — Da konseillet forsvandt, oprettedes der dagen efter en geheimekonferens, som kongen skulde kunne adspørge, når han ønskede råd og oplysninger. Det pålagdes den, i den kabinetsordre, hvorved den oprettedes, at oplyse, hvor store statens indtægter og dens gæld var så vel som de årlige udgifter, og derefter påvise hjælpemidler til at betale gælden og bestride udgifterne. Det må være denne betænkning, som kongen takker for d. 6 Juli 1771 med den tilføjelse, at den er — henlagt i arkivet. Omtrent samtidigt må konferensen være bleven ophævet; ti d. 16 Avgust blev dens papirer overgivne til finanskollegiet. — Struensee synes at have været bange for, at den skulde blive betragtet som en slags fortsættelse af konseillet; ti vel bestemte han, at den skulde holde sit møde i konseillets værelse paa kancelliet; men dettes ornamenter og sirater skulde først borttages. — Kronen var nu befriet for alle officielle rådgivere; men disses indflydelse havde været så ubetydelig, at der derved ikke skete nogen forandring i regeringsmåden.

Al magten var samlet i kabinettet, og alle regeringsforanstaltninger iværksattes ved kabinetsordrer. Disse var dog selvfølgeligt ikke noget nyt. Der var, for ikke at tale om tidligere tider, udstedt mange sådanne i Christian VII's første regeringsår. De fleste angik vel personlige forhold, ansættelser, afskedigelser og benådninger. Men også sager, der må henregnes under lovgivningsmagten, er blevne afgjorte på denne måde. Således findes der fra året 1768 flere ordrer om landbovæsnet, især om den da bestående generallandkommission, og

om dens forandring til et kollegium. Det er ikke Reverdil, der har fået kongen til at udstede disse ordrer; ti han var dengang ikke mere her i landet. Måske er det et vidnesbyrd om, at kongen endnu som tidligere virkelig havde interesse for denne sag[1]).

Det var altså kun en fortsættelse af, hvad der hidtil havde fundet sted, når den forandring, der skulde ske ved Bernstorffs afskedigelse, forud varsledes ved to kabinetsordrer, der tilstilledes kancellierne d. 4 September 1770, om indskrænkning af uddeling af titler og rang og om censurens ophævelse. Befalingen om disse tilligemed tilståelse af portofrihed for Rantzau er af kongen selv skrevet på samme stykke papir, udateret og uunderskrevet, tilstillet kabinetssekretær A. Schumacher. Som bekendt er dennes redaktion af ordren meget kortfattet og ufuldstændig; den fik først et højst nødvendigt suplement ved en ny ordre af 3 Oktober 1771. Men kongens befaling er endnu kortere, den lyder således: „Endnu en ordre til kancellierne, som giver tilladelse uden nogen indskrænkning for pressen til at bøger kan blive trykte uden nogen censur“ [2]). Det turde være enestående, at en forandring i lovgivningen, der skulde få så stor betydning for fremtiden, er blevet påbudt i to linier, uden at der er anstillet nogen som helst undersøgelse om dens forhold til de bestående love eller om den virkning, den kunde antages at ville udøve. — En anden ordre fra denne tid, er ganske vist mindre betydelig, men har

---

[1]) Rigsarkivet. Christian VII's kabinetsordrer 1766—71. Til det danske Kanc. m. m.

[2]) „Encore un ordre aux chancelleries, qui donne la permission sans restriction pour la presse, que les livres doivent être imprimés sans aucune censure“.

dog sikkert, hvis den er blevet bekendt, ikke vakt så lidt opsigt. D. 8 September udtalte kongen, at han al tid havde ønsket at vise sin interesse for Voltaire og den agtelse, han følte for hans literære talenter, hvorfor han vilde give et bidrag til hans monument.

Efter Bernstorffs afskedigelse fik kabinettet imidlertid en langt betydningsfuldere stilling, ikke blot fordi nu langt flere ordrer udstedtes end tidligere; men især fordi det mundtlige referat af alle kollegiernes forestillinger ophørte: Alle forestillinger skulde indrettes som de militære med en ekstrakt, hvorpå kongen vilde skrive sin resolution, der siden af kollegiet skulde overføres på forestillingen (10 November). — Sagerne skulde foredrages kort og tydeligt, ikke ledsages med vaklende betænkninger, der kunde forstås på to måder. I tilfælde af meningsforskelligheder skulde der indgives separatbetænkninger; frimodig åbenkjærlighed vil al tid være kongen velkommen. Kun i overordentlige tilfælde måtte der foreslås undtagelser fra lovene og dispensationer. Love, der gjorde sådanne nødvendige, skulde forandres. Departementerne måtte ikke drage hele sagens detail til sig, men overlade den til embedsmændene osv. (4 December)[1]). D. 15 December sendte Schumacher det danske kancelli en — mærkeligt nok — dansk ordre, at alle forestillinger herefter efter kongens befaling skulde sendes til kabinettet, og det samme befaledes for de andre kollegiers vedkommende.

Det er øjensynligt, at kabinettets arbejde herved måtte forøges i høj grad, og det blev det, som siden

[1]) Også til denne ordre findes der en egenhændig koncept af kongen.

skal omtales, endnu mere ved at mangfoldige institutioner og sager, som hidtil havde sorteret under kollegierne, inddroges under det. Det var talrige portefeuiller med store bunker papir, der hver uge indleveredes, og hertil kom endnu den store mængde ordrer, der udstedtes.

Den grundvold, hvorpå den hele ordning hvilte, og som desværre bestandigt svigtede, var at kongen selv ledede kabinettets arbejde. Struensee har i sit forsvarsindlæg bestemt forsikret, at kongen i den første tid selv udarbejdede alt, og at han arbejdede med lyst og selv læste alt igennem, og dette er i det mindste ikke helt urigtigt. Sålænge Schumacher var sekretær til d. 20 Marts 1771 findes der talrige af kongen affattede koncepter til kabinetsordrer, som der i det foregående er anført eksempler på. — Der er vel ikke tvivl om, at Struensee har inspireret ham, men han har dog næppe dikteret; ti kongen skriver bestandig fransk, medens Struensee sikkert vilde have brugt det tyske sprog, som i den grad beherskede hele forretningsgangen, at det danske kancellis forestillinger, der var de eneste, som blev indgivne på dansk, i kabinettet måtte oversættes på tysk. I året 1770, eller i det mindste til henimod dets slutning, er disse kongens ordrer overordentligt formløse, udaterede og uunderskrevne. Siden får de dog som regel dato, hvad måske allerede tyder på, at kongen ikke har været ene om dem. Man kunde fristes til at betragte det som et vidnesbyrd om, hvorledes denne virksomhed endte, at af et kondolencebrev til kong Gustav III i anledning af hans faders død er halvdelen skrevet af kongen, halvdelen af Struensee. Man synes at se kongen blive ked af arbejdet og løbe sin vej.

Derimod vedblev kongen hele året 1771 som regel at påtegne forestillingerne. Men her bruges bestandigt det tyske sprog, ofte overordentlig sjusket skrevet, så endog sætningerne ere ufuldendte[1]). Her er det vistnok sandsynligt, at Struensee i det mindste så godt som har dikteret; men det synes virkeligt, at han ikke nogensinde helt har opgivet at få kongen til at beskæftige sig med forretningerne.

Som et eksempel på kongens egenhændige rettelser i en forestilling skal her nævnes en af Schumacher affattet koncept til forordningen 16 November 1770 om landvæsenskollegiets ophævelse og dets forandring til en kommission. — Kongen har tilføjet navnene på kommissionens medlemmer samt „Alle gager af fonden må bortfalde efter den første indretning. De medlemmer, som afgår, skal efter deres duelighed blive befordret andensteds“. — Schumacher havde, da kommissionen vilde tabe i anseelse ved at ophøre at være et kollegium, foreslået, at kongen selv skulde anses for dens chef og præses. — Hertil har denne bemærket: „En kommission behøver ingen chef, og dens anseelse vil

[1]) Således i en påtegning på en forestilling fra finanskollegiet af 14 November 1771. Pest- og sundhedsvæsnet var lagt under kollegiet, og dette androg derfor på, at det måtte meddele admiralitetet, at karantænekommissionen også skulde sortere under det. Kongen har påskrevet forestillingen, at dette ikke kan ske; men kollegiet kan „alles was zur Beförderung dieses Geschäftes dienlich ist, an mich einberichten um danach die nöthigen Ordres zu geben in welcher Absicht der dritte Punkt in dieser Vorstellung“ .... Her afbrydes der, og man får altså ikke fuld besked på, hvad der skal gøres for at bøde på, at kabinettet har adskilt, hvad naturligt hørte sammen, under to kollegier. Det tredie punkt gik ud på, at det udenlandske departement skulde sende indløbende efterretninger til kollegiet i stedet for til admiralitetet.

blive opretholdt ved at den gør gode forslag og at sådanne udføres". — Ligeledes er det foreslået, at da forandringen kunde virke skadeligt på nogle egennyttige godsejere, skal det pålægges kancelliet nu som før at fremme denne sag. Kongen: „Dette er unødvendigt og udvises tilstrækkeligt af det følgende". — Endelig har han under forestillingen skrevet: „Dette kan udfærdiges med de tilføjede forandringer. Tillige skal der gives en ordre, at kommissionen får amterne Vordingborg og Antvorskov at administrere, og derved har det princip for øje, at jeg ikke vil indrette etablissementer for proprietærer, men for bønder, og at de skal iagttage dette og gøre de nødvendige forandringer, uanset hvad de vil koste". Så vel denne forestilling som kongens rettelser er affattede på tysk.

Men om end kongen således på ingen måde er holdt udenfor kabinettets arbejde, er det selvfølgeligt ikke ham, der har gjort det. Schumacher fik en gang tilstået et lille beløb til at holde en skriver. Da han 19 Marts 1771 ansattes i det danske kancelli, blev hans plads ikke en gang straks besat; først d. 27 Juli udnævntes en ungdomsven af Struensee, J. D. Panning, til hans eftermand, og da dette først meddeltes finanskollegiet d. 23 Oktober, er han vel ikke før den tid kommet til København. Han var den gang løjtnant i Holland, altså aldeles ukendt med danske forhold, og det vides ikke, at han har havt nogen anden hjælp end et par skrivere. Der er intet spørgsmål om, at det jo er Struensee selv, der har været sjælen i hele kabinetsvirksomheden. Han fik først ved sin udnævnelse til maitre des requêtes den 18 December 1770 en stilling, der officielt bragte ham i forbindelse med administrationen, og det var hans udnævnelse til

kabinetsminister 14 Juli 1771, der satte ham i spidsen for kabinettet. Dette blev ganske vist et vendepunkt i hans korte historie, men på kabinettet synes det ikke at have øvet nogen indflydelse. Alle de talrige ordrer har et mærkeligt fælleds præg, som om de var affattede af den samme mand. Det er ikke vanskeligt at finde fejl i dem, enten, som alt er omtalt, fordi de røber ubekendtskab med landets lovgivning og institutioner, eller fordi der er jasket ved affattelsen, f. eks. når en ordre af 20 Juli 1771 bestemmer, at alle hidtilværende pensioner mellem 500 og 1000 rd. skal nedsættes med det halve og de mellem 200 og 500 med en fjerdedel, hvorved en pension på 500 rd. vilde blive reduceret til et mindre beløb end en på 400[1]. Men i det hele siges det klart, hvad det er, der skal ske. Ordrerne har tidt ikke krævet så lidt overvejelse; de er ofte affattede i mange punkter, f. eks. ordren om hof- og stadsretten i 11, om den københavnske fattigkommission i 9, om politiets ordning i København i 6, om finanskollegiets indretning i 8 osv.

Det er sandsynligt, at de mænd, der har nydt Struensees tillid, har givet anledning til adskilige kabinetsordrer, men det synes, at de i reglen er blevne formede i kabinettet. Der kendes således mange erklæringer, som

---

[1]) Derimod er det næppe rigtigt, når det ofte er blevet sagt, at Struensee ved en fejltagelse valgte Tyge Rothe til borgermester i København i stedet for hans ældre broder, der var landsdommer i Jylland. I kabinetsordren står der „Justitzrath Rohte“. Men landsdommeren var ikke justitsråd, men overauditør, og man tog den gang ikke således fejl af titler. T. Rothe var heller ikke landsdommer i Sælland. Høst, Struensee I, 261 (den danske udgave).

Gähler, ofte i en halv privat form[1]), har afgivet om de forskellige sager, landboforhold, søenroulleringen, tallotteriet, odelsvæsnet, kancelliernes og marinens ordning m. m. Men hvor meget han end taler om klarhed: „Hvor der ingen klarhed er, kan heller ingen orden finde sted", står hans forslag dog i den henseende langt tilbage for kabinetsordrerne. Man får ofte indtrykket af, at han ikke rigtigt vidste, hvad han vilde. — Således vil han i landvæsenskommissionen kun have sådanne medlemmer, „qui d'âme et de corps sont portés pour la liberté et pour la proprieté des paysans" (2 Nov. 1770). Fjorten dage tidligere har han billiget et forslag om at begrænse stavnsbåndet til tiden fra det 14de til det 36te år; men han tilføjer, at dette ikke straks skal udføres. „Så længe ekstraskatten vedvarer og bøndernes stilling ikke er blevet tåleligere end hidtil, vilde det være farligt at give dem frihed. Lukker man et dueslag op, når duerne lide nød eller foruroliges af rovdyr, flyver de fleste af dem bort". — Om tallotteriet siger han, at da det er indført i tilgrænsende lande, bliver det et malum necessarium også at indføre det her, da folk ellers spiller i udlandet og pengene går bort fra landet. — Der er mellem Gählers erklæringer og forslag ingen, der er skikkede til at udstedes som færdige ordrer, om end nogle har givet anledning til sådanne[2]).

Men har Struensee, og det er det sandsynligste, ikke blot ledet kabinettets arbejde, men i det væsentlige gjort

---

[1]) Tonen er tidt meget fortrolig og vidner om, hvor nær de to mænd en tid stod hinanden, f. eks. „Mon cher Struensee" og „Vale et ama te amantem". Gähler holder af at bruge latinske floskler. Det var vel også ualmindeligt, at en general var i stand dertil.

[2]) Rigsarkivet. Struensee 28, Gählers kopibog.

det, er det en uberettiget beskyldning, der stundom er rejst imod ham, at han ikke har været synderligt arbejdsom. I sit fængsel sagde han til Münter, at hans tid om dagen havde været så optaget af hoffet, at han måtte benytte natten til sit arbejde. — U. A. Holstein siger, at han indtil i sommeren 1771, da der skete en forandring, var flittig og tog sig varmt af forretningerne. Så vidt ses kan, besørgedes sagerne hurtigt, måske alt for hurtigt, men der var ingen forsinkelse eller opsættelse. — Da hans regimente endte, var der bragt forvirring nok i alle forhold, men rent kontormæssigt set kan man ikke sige, at der var forvirring i kabinettet. Den nye regering har trot, at kabinetsordrer var strøede ud over landet til embedsmænd og institutioner, uden at man i kollegierne vidste rede på dem. Sådanne ordrer indkaldtes derfor; men hverken biskopper eller amtmænd havde modtaget nogen eneste; alt var tilstillet dem på regelmæssig måde. Derimod indkom der en del fra københavnske institutioner, magistraten, politimesteren, Fredriks hospital og banken. Men så vidt jeg har kunnet se, var de alle tillige meddelte vedkommende kollegier.

Det lyder måske underligt at sige, at kabinetsordrernes største fejl var den konsekvens, hvormed de fastholdt „de vedtagne principer", som der bestandigt tales om, og dog er dette tilfældet. Det kommer til dels af, at denne principfasthed var af den art, som let opkommer hos en mand med et godt og klart hoved, stor selvtillid og meget få kundskaber. — Men desuden kan der, selv hvor principerne er ganske rigtige, komme de besynderligste ting ud af at anvende dem på de urette steder, og det er dette, Struensee ideligt gør sig skyldig

i. Har man først læst en del af hans ordrer igennem, er intet lettere end så at sige i alle tilfælde at kunne forudsige, hvorledes hans afgørelse vil blive; man behøver blot at følge hans egen vej, lade virkeligheden og sagens omstændigheder ude af betragtning, men derimod gøre principerne gældende.

Der er vel således ingen tvivl om, at det er ganske rigtigt, at den administrative og dømmende magt så vidt muligt bør adskilles, og at det måske er den fortrinligste af alle Struensees foranstaltninger, at han fik oprettet hof- og stadsretten i København[1]). Men det bliver allerede en mislig anvendelse af principet, når en ordre af 18 Juni 1771 forlanger, at de forskellige domstole og instanser i amterne skal ophæves, og der skal kun være en domstol i hvert amt, der afsiger de domme, som øvrigheden eksekverer. Membra skal være literati og have testimonium idoneitatis. Domstolene skal sammentræde kvartaliter eller månedlig. — Det er ikke bekendt, at det danske kancelli har foretaget noget som helst i denne anledning, og det er intet under; ti ordren er kun ud-

[1]) Der kan næppe føres noget bedre forsvar for denne foranstaltning end det, det danske kammer meget mod sin villie leverer i en forestilling fra 1772. — Det havde en strid med agent Borre, som havde forpagtet tobakshandlen. Kancelliet vilde have den afgjort ved domstolene, men kamret vilde ikke „have sine resolutioner trukne for domstolene“. Dette „vilde medføre mange ulemper, og kunde det ske, at kamret tabte; ti mange kammerprinciper er ikke legaliserede ved lov og forordninger, men dog så bekendte, at de tjene mellem kamret og en regnskabsbetjent til regel og rettesnor“. — Det indstillede derfor, „at sålænge kamret ikke har sin egen ret, hvor kammersager i sidste instans pådømmes, skal enhver, der ved bestalling, instruktion eller kontrakt står under kamret, efterkomme dets befaling uden påanke for nogen ret“. Finanskoll.'s forestilling 2 Sept. 1772.

talelse af et princip, der er ikke så meget som et vink om, hvorledes den skal udføres, endnu mindre nogen anvisning på, hvorfra pengene, der vil medgå til udførelsen, skal komme. — Men rent parodisk bliver det, når en ordre af 4 Juni 1771 i anledning af en fornyelse af det ostindiske kompagnis oktroi kræver „at ved denne lejlighed må der ses hen til, at justitsvæsnet i Trankebar skilles fra kammer og politivæsnet“, og ved en anden af 8 August, at „I Vestindien må de samme principer som her antages .. Justitssager skal fuldkommen adskilles fra regerings- og kammersager“. — Dette viser, hvorledes Struensee betragtede „principerne“ som en universalmedicin, der kunde anvendes på alle forhold.

Desuden kunde det ske, at principerne kom i strid med hinanden. Således gentages det ideligt, at kollegierne ikke må blande sig i forretningernes detail. I instruksen for forholdet mellem finanskollegiet og de det underlagte kamre hedder det: „Endelig skal finanskollegiet se til, at forretningerne i kamrene stedse drives efter de antagne grundsætninger og efter en vis overensstemmelse og ensformighed, og være mig ansvarlig derfor. Dog må det herved nøje iagttages, at overkollegierne ikke blander sig i de underordnedes detail“, og dette gentages mange gange. — Men det var ganske uforeneligt med det andet princip, at hele styrelsen skulde samles i kabinettet, og hver gang der var noget i vejen på et eller andet punkt, erklærede kongen, at han altid gav de overordnede skylden, når de underordnede forså sig; det var umuligt at gennemføre den stærke koncentration oventil og så afbryde den på et vilkårligt punkt længere nede.

Det viste sig netop ved finanskollegiet, hvorledes man på den måde kom til at lave omsvøb og unyttige

embeder. Det bestod af 4 deputerede, af hvilke den første kun skulde beskæftige sig med „generalia“, medens de tre andre hver stod i spidsen for et af de tre kamre, det danske, norske og tyske, der alle skulde indsende deres forestillinger gennem kollegiet. Men dette forhandlede ikke om disse forestillinger, men gjorde blot en ekstrakt af dem og indsendte dem tilligemed denne til kabinettet. Følgen heraf blev, at det tilsyneladende så mægtige finanskollegium i virkeligheden fik mindre indflydelse end kamrene, det var de tre deputerede, der stod i spidsen for disse, justitsråd C. A. Struensee, Tyge Rothe og Oeder, der rådede over forretningerne. Holstein, som af den grund søgte og fik afsked fra kollegiet, kunde med rette sige, både at dette var kamrenes brevbærer, og at det var umuligt således at skille generalia fra specialia. Hans embede blev heller ikke besat igen, og det synes ikke at have øvet nogen som helst virkning paa finanskollegiet, at det herefter kun havde tre deputerede[1]).

Også en anden af grundsætningerne var af en tvivlsom beskaffenhed. Det siges i kabinetsordre af 4 December 1770, om de forandringer, der skal foretages ved kollegierne, at kun i overordentlige tilfælde må der foreslås undtagelser og dispensationer; love, der gør sådanne nødvendige, skal rettes. Hvis der mangler grundsætninger, hvorefter forskellige tilfælde kan afgøres, skal sådanne tilvejebringes. — Meningen er, at der skal skaffes en lovgivning, hvis bestemmelser uden videre kan finde bogstavelig anvendelse på ethvert retstilfælde. Men dette vilde have krævet en gennemgående forandring af

---

[1]) Rigsark. Struensee, Mellemværende med skatkamret. En skrivelse fra Holstein d. 30 Juli 1770. Han søgte sin afsked 17 Sept. og fik den 22 Sept.

den hele gamle i høj grad fragmentariske lovgivning, og selv nye love vilde dog aldrig nå at omfatte hele livet, der bestandigt forandrer sig, uden megen fortolkning og anvendelse af analogi. Struensee kunde derfor heller ikke gennemføre dette princip, uagtet mange af de spredte og vilkårligt valgte lovforandringer er fremkaldte netop ved enkelte tilfælde, som han mente ikke kunde afgøres efter de bestående love. — I påtegninger på forestillinger er der ret ofte, når formildelser var foreslåede, skrevet „Nach dem Rechten", men ofte er der også slået endog betydeligt af på de straffe, loven krævede [1]).

Det var en følge af den stærke centralisation, at kabinettet vel var meget kraftigt, når det gjaldt at befale, men det var lige så svagt, når det gjaldt om at udføre befalingerne. Det er, som om Struensee har trot, at når ordren var nedskrevet, måtte udførelsen følge af sig selv. Ordren er de ofte omtalte „generalia", der var kabinettets sag, udførelsen „specialia", der tilkom kollegierne og embedsmændene. Der kan anføres eksempler nok paa, at han har drevet sin villie frem, også hvor den mødte indvendinger. Men han har også ofte ladet sig standse af sådanne, ikke på den måde, at ordrerne er blevne tilbagekaldte, men at han har ladet sagen falde hen, selv hvor man skulde synes, at vanskelighederne ikke var uovervindelige. Således blev det ved to ordrer af 26 April og 12 Juni 1771 til Københavns magistrat forbudt herefter at begrave i kirkerne og befalet, at der skulde anvises begravelsesplads i nærheden af søerne. Herimod indgav magistraten d. 31 Juli „fornøden remonstration", og „herved blev det", siger den siden. — Lige-

[1]) Hist. tidsskr. 5. IV. 287 f.

ledes fik den d. 15 August befaling til at låne penge i banken for at oprette et rugmagasin; men banken vilde intet låne den, og siger den: „Ingen resolution herom er os tilkommen, hvorfor heller ikke noget magasin er oprettet“ [1]). — I det hele findes der mange ordrer, i anledning af hvilke der slet intet vides at være foretaget.

Der skal i det følgende anføres nogle spredte eksempler, der kan oplyse, hvad her er omtalt i almindelighed, og som i det hele må anses for karakteristiske for regeringsmåden.

Det måtte blive en nødvendighed for Struensee at søge at bryde kollegiernes magt. Dette var alt delvis sket ved at de berøvedes de fornemme mænd, der hidtil havde stået i spidsen for dem, og ved at det personlige referat ophørte. Men de skulde desuden indskrænkes til at stå i forbindelse med kabinettet oventil, og med deres egentlige undergivne nedadtil, så de egentlig intet andet havde at gøre, end at indhente, modtage og ekspedere kabinettets ordrer. Det befaledes derfor ved kundgørelsen af, at Struensee var udnævnt til kabinetsminister, at „alle ordrer, som på et kollegiums forestilling skal gives til et andet, skal udfærdiges af kabinetsministeren og ikke mere ske ved udfærdigelse af en befaling i kollegiet eller ved kommunikationer“. Herved var al forbindelse og forhandling mellem kollegierne indbyrdes afbrudt, men der var tillige indført en forretningsgang, som var så besværlig og havde så mange omsvøb, at det næsten var umuligt at overholde den. Den blev derfor flere gange indskærpet, således ved en kabinetsordre til alle kollegierne i anledning af, at det danske

[1]) Rigsarkivet, akter vedkommende indkaldelse af kabinetsordrer. 1772.

kammer havde udfærdiget en ordre til hofintendant Wegner om at skaffe lokale til hof- og stadsretten. Det hedder her: „Da jeg (kongen) har bemærket, at ordren af 15 Juli ikke efterkommes, befales, at de forskellige kollegier og departementer ikke må udstede ordrer, hverken til hinanden indbyrdes eller til personer, som ikke sorterer under dem, ej heller modtage eller efterkomme sådanne ordrer. Men de skal indsende deres beretninger til mig, hvorefter det nødvendige gennem kabinettet vil blive tilstillet vedkommende". Overhovedet blev efterhånden flere og flere sager og institutioner, som naturligt sorterede under kollegierne, unddragne disse ved at det pålagdes, at forslag, indberetninger o. desl. skulde afgives til kabinettet, „à moi directement", som det ofte hedder i kongens koncepter.

Dertil kom, at påtegningerne på forestillingerne langt fra al tid var høfligt affattede, og der er ingen tvivl om, at kollegiernes embedsmænd kun har næret uvillie mod den regering, der ikke blot stækkede deres magt, men også vilde belære dem med hensyn til ting, som de selv mente at forstå bedre. Men afskedigelsen hængte over deres hoveder, og der var kun lidt mod til at gøre indsigelser. Et sådant om end meget spagfærdigt forsøg blev dog gjort af det danske kancelli, der rigtignok også blev særdeles hårdt behandlet.

En forordning om, at forældre ikke behøvede inden en vis tid at fremstille deres hjemmedøbte børn i kirken var blevet underskrevet af kongen 27 Juli 1771. Men nogle dage efter skrev kongen på en anden forestilling, at forordningen burde have været langt mere omfattende m. m., hvad ikke kunde forstås anderledes, end at han forlangte den omarbejdet, og der tilføjedes kollegiet den

ydmygelse, at det befaledes, at herefter skulde kabinetsministeren parafere dets forestillinger tillige med kancelliets medlemmer. Samtidig var det galt i en anden sag. En kommerceråd Beck havde fået kongens tilladelse til, at han måtte sætte en afsindig søn i Møens tugthus, når han juridisk havde bevist hans sindssygdom. I overensstemmelse hermed udfærdigede kancelliet da en skrivelse til tugthusdirektøren, hvori det brugte udtrykket „lovmæssigt bevis". Men denne vilde kongen ikke underskrive, han vilde, at sønnen skulde dømmes til at være sindssyg og skrev på forestillingen: „Ordren om indsættelsen af Becks søn må ikke udfærdiges, før han er retslig dømt dertil, og kancelliet må ikke forelægge mig nogen ordre til underskrift, der i så høj grad er min mening og mine givne befalinger imod" [1]).

Begge disse overhalinger modtog kancelliet på en dag, og forskrækkelsen og indignationen var stor. Luxdorph har skrevet i sin kalender: „Jeg fik portefeuillen om aftenen sildigt og i den øsende regn gik op til Schumacher, som havde sat sig for at rejse med Høier om fredag morgen for at arrangere de kongelige domæner. De blev fredagen over, og et kærlingeråd blev besluttet, at ingen forestilling skulde ske til kongen, men at Schumacher skulde skrive til Struensee. Bone deus in qvæ nos reservasti tempora". — Brevet blev virkelig skrevet, og Luxdorph har ret i, at det ikke vidner om meget mod. Om sagen med Becks søn skriver Schumacher, at han ikke kan se forskellen mellem udtrykkene „juridisk bevis" og „lovmæssigt bevis", hvorfor han ikke kan tro andet, end at forestillingen er bleven urigtigt oversat

[1]) Se nærmere herom Hist. tidsskr. 5. IV. 293 og 297.

i kabinettet. Hvad forordningen om hjemmedåb angår, spørger han, om den virkelig skal forandres, fordi der er tilføjet de ord: „Da vi desto sikrere kunne formode, at ingen uden nødvendighed vil opsætte sit barns dåb“, især da kongen alt har approberet dem i den tyske forordning.

Dette sidste blev dog ikke forlangt; men iøvrigt opnåede kancelliet ingen anden oprejsning end nogle høflige ord i det svar, Struensee gav, hvor han belærte det om, at der var stor forskel paa en afsagt dom og juridisk bevis, men kongen vilde ikke, at nogen måtte sættes i tugthuset uden lov og dom (Urtel und Recht). Det kan befales tugthusdirektøren at udføre en konfirmeret dom, men ikke at afsige en sådan; ellers opstår der en ny jurisdiktion, der er værre end de afskaffede, fordi den angår undersåtternes frihed. Kongens resolution beror derfor ikke på en urigtig oversættelse; „ti det er at bemærke, at kongen meget godt forstår dansk“. — Skrivelsen indeholder derimod ingen oplysninger om, hvorledes det skulde gå til at erhverve dom for, at et menneske var så sindsygt, at han måtte sættes i forvaring. — Med hensyn til forordningen om hjemmedåb forklares det, at kongen er af den mening, at en lovgiver aldrig må tale i en bedende, formanende eller ønskende tone, men helt simpelt uden mange omsvøb eller anførelse af grunde, og således, at der ikke blev den ringeste tvivl om anvendelsen af hans befalinger.

Finanskollegiet, som Struensee havde givet så stort et område, at hele pengevæsenet, sundhedsvæsenet og alt, hvad der angik næringsvejene, var det underlagt, fik en høfligere behandling end kancelliet; men heller ikke det fik lov til at handle imod „principerne“. Så-

ledes værgede Struensee landbokommissionen mod at blive inddraget under det, kongen vilde selv give denne sine befalinger, og den skulde indberette direkte til ham [1]). I det hele har han bestandigt antaget sig bøndernes sag. Også her kan han udstede ordrer, som det var umuligt, at der kunde komme noget ud af, således som når det under 28 Maj 1771 pålægges finanskollegiet at overveje, om ikke de af proprietærerne købte krongodser kunde indløses og udskiftes til bønderne, uden at der siges et ord om, hvorfra pengene hertil skulde komme. — Han tog i det hele al tid parti for bønderne og vilde ikke, at den strenge ret skulde anvendes overfor dem. D. 16 Juli 1771 befaledes det således, at det danske kammer skulde inddrive restancerne fra de møenske godser, men ikke hos de bønder, der selv havde købt deres gårde. — Ret mærkelig er i denne henseende en sag angående en by på Falster, Alstrup, der 1767 var sat til auktion, hvor bønderne blev højstbydende med 45 rd. pr. tde. htk. Det var blevet dem sagt, at deres bud ikke vilde blive approberet, med mindre de vilde gå til 50 rd., men da en godssamlende borger i Nykøbing, Hinckeldey, kort efter bød denne pris, blev byen solgt til ham, uden at der var givet bønderne lejlighed til at forhøje deres bud. Siden havde disse klaget derover og ført proces med Hinckeldey, uagtet kancelliet efter H. Stampes betænkning havde erklæret, at denne var retmæssig ejer. Men d. 6 August 1771 udtalte en kabinetsordre den modsatte anskuelse. Hinckeldeys købebrev var uregelmæssigt, bønderne havde købt gårdene og det danske kammer skulde sætte dem i besiddelse af disse. Herpå kunde dette dog

[1]) Kollegiets forestilling 4 Juni 1771.

ikke indlade sig, og d. 19 September foreslog det, at man skulde modtage et tilbud af Hinckeldey om at sælge byen for 70 rd. pr. tde. htk. Kongen skrev paa denne forestilling, at sagen var afgjort helt mod hans tænkemåde, da han altid havde villet bøndernes frihed. Han fratog derfor en embedsmand, der havde haft med salget at gøre, etatsråd Lassen, hans pension. Det er, siger han, „svært at forstå, at en i sig selv uretmæssig sag ved sin form kan blive retsgyldig; men dette kan dog aldrig ske til skade for trediemand, men kun for kontrahenterne“. — Da kongen her er kontrahent, vil han bære tabet, og kamret skal derfor købe byen paa den fordelagtigst mulige måde og sælge den til bønderne for 45 rd. pr. tde. htk. — Der er næppe forekommet noget tilfælde, hvor bønder og herremænd stod imod hinanden, uden at Struensee har givet de første medhold. En anden sag var det, hvor det gjaldt hoffets ønsker. To embedsmænd, amtmand Prøck og amtsforvalter Buschmann i København, blev afsatte, fordi de ikke drev ivrigt nok på et strengt kørselsarbejde, der var pålagt bønderne med på en gang at køre grus til Hirschholm og sten til Roskildevejen. — Dette viste sig også, da der d. 6 Juli 1771 udstedtes en ordre til overjægermester Gramm om, at vildtet udenfor dyrehaven skulde bortskydes, da det skadede agerdyrkningen. Dette har sikkert mødt modstand ved hoffet; ti 8 dage efter bestemtes det, at på kongens vildtbaner i Nordsælland skulde det bevares; det skulde der forbydes at skyde storvildt. — Siden findes der talrige ordrer om de kongelige jagter, endog i stor detail. Overjæger Bruhn, der forestod parforcejagten, skulde se, om man ikke kunde få fat på den hjort, der nyligt ved en sådan var undsluppet. Han

forespurgtes, om der ikke kunde anbringes både i søerne for at forhindre, at hjortene slap bort ved at svømme; overjægermesteren fik ordre om anskaffelse af vindhunde, svejshunde og støvere, falkejagter skulde holdes hver lørdag, da kongen fandt stort behag deri m. m. Endnu i December, da hoffet for sidste gang i Struensees tid drog ind på Frederiksberg slot, befaledes det, at hegnet omkring Søndermarken skulde tættes, for at harerne ikke skulde løbe deres vej.

Den eneste almindelige foranstaltning til bøndernes fordel, som Struensee nåede at få gennemført, var hoveriforordningen af 20 Februar 1771. Forordningen var udarbejdet af landbokommissionen; men det synes at være gået med den som med mange andre af kommissioner affattede forordninger, at den har lidt af fejl. Husmændene og fæstebønder med mindre end 1 tde. htk. klagede over, at deres hoveri var blevet hårdere end før, og finanskollegiet gav dem ret og foreslog forandringer i loven, som billigedes af kabinettet[1]).

Et hovedpunkt i Struensees program var naturligvis sparsommelighed i finanshusholdningen, hvilket dog ikke var noget nyt; også før hans tid havde det længe havt store vanskeligheder at forhindre, at de årlige udgifter oversteg indtægterne. Det var også i det mindste til dels for at få bedre oversigt over finansvæsenet, at dette samledes under finanskollegiets styrelse. Partikulærkassens indtægter inddroges i statskassen, på hvilken kongen da skulde trække; dens bestyrelse underlagdes Struensee, der, siger kongen, „skal få mine befalinger derom og i den anledning gøre mig de nødvendige fore-

1) Forestilling 25 Juli 1771.

stillinger (18 Juni 1771). Han var således i virkeligheden uindskrænket herre over den. — Skatkamret ophævedes ved en kabinetsordre af 18 April 1771. Det var oprettet af Schimmelmann som et forsøg på at danne det reservefond, man så tidt havde savnet. men den bestandige pengenød havde forhindret, at det fik nogen virkelig betydning. Ved opløsningen var dets formue:

1.185.991	rd.	i obligationer fra skattedirektionen,
50.000	-	i forskrivninger fra partikulærkassen,
40.000	-	efter en rentekammerskrivelse af sparede pensioner,
152.386	-	i rede penge.

Det var altså kun den sidste sum, der var disponible penge. De 50000 rd., som partikulærkassen skyldte, var rekvirerede ved en ordre af 12 Marts, „da kassen var kommet til kort". Det var også denne kasse eller måske snarere den specielle kabinetskasse, som vistnok den gang oprettedes, der profiterede ved ophævelsen. Der skulde nemlig indbetales 50.000 rd. kontant til kongen samt 200.000 rd. i skattedirektionsobligationer, medens resten af disse annuleredes; statskassen fik 102.386 rd. [1])

Det skal ikke bebrejdes finanskollegiet, at det ikke i løbet af et år kunde bringe orden i finanserne, men det synes som om pengemanglen 1771 har været endnu større end tidligere. I Juni var således hele statskassens beholdning 50.000 rd. Partikulærkassen havde den 31

[1]) Rigsarkivet. Dokumenter, som har givet anledning til kvæstioner m. m. i Struensees sag. Det er formodentlig en af de obligationer, som kongen beholdt, der i de første dage af Januar 1772 er forlangt udbetalt af skattedirektionen, der lover at betale afdrag, når kassens tilstand tillader det. Den var på 100.000 rd.

Maj forlangt 30.000 foruden 70.000, som den havde modtaget i April og Maj; men da marinebestyrelsen samtidigt forlangte 55.000, så finanskollegiet sig ikke i stand til foreløbigt at skaffe partikulærkassen mere end 10.000. Siden måtte den sidste endog låne statskassen 20.000 rd., der krævedes tilbagebetalte i December. — Struensee havde begyndt med skattelettelser, saltskattens og kvartprocentskattens ophævelse. Men det viste sig, at man måtte skaffe nye indtægtskilder, og finanskollegiet tænkte på et statslån.

Derom blev der ført en korrespondance mellem C. A. Struensee og Schimmelmann. Denne er ført i overordentligt venskabelige former, Schimmelmann tilsiger således Struensee sin bedste understøttelse til oprettelsen af en species- og girobank, og han vil gerne vise ham personlige tjenester, men den vidner tillige om, at han enten kun har havt lidt tro til statens kredit, eller at han ikke har havt synderlig lyst til under de daværende forhold at hjælpe den ud af sin forlegenhed. — Struensee udtalte sig overfor broderen i stærke udtryk om Schimmelmanns nødvendighed under de daværende forhold; man får det indtryk, at han har grund til at frygte for, at ministeren vil skille sig af med ham på samme måde som med alle de andre ældre statsmænd. Men han har næppe forstået Schimmelmanns rette mening, når han d. 14 Juli forsikrer broderen, at han har lovet at skaffe et lån på 1½ million rd. i Holland, „når blot vi var fri for den expedition til Algier“. — Samtidig med at han har skrevet dette brev, må han have fået et fra Schimmelmann af 12 Juli, hvori han taler om den ulejlighed, han har havt med at dæmpe nogle onde rygter om, at man vilde råde kongen til ikke at betale

sin gæld. De havde gjort så stærkt indtryk på mange, at en kommissionær i Altona, der skulde sælge nogle danske obligationer, ikke havde afsat en eneste. — D. 19 Juli skrev han atter, at der måtte gås meget forsigtigt til værks i denne sag, i hvilken han med villie endnu ikke har gjort noget skridt; han må først bekæmpe de almindelige fordomme, og først i næste måned vil han atter skrive om sagen. — Men kort efter fik han et brev fra Struensee, hvori denne må have tilstået, at de pengeberegninger, han havde gjort, ikke vilde slå til; ti Schimmelmann minder ham om, at efter disse skulde der ikke kunne opstå nogen pengenød, før han om efteråret atter kom til København, og han lader ham vide, at når man lader de indkomne skatter indsende hurtigt, vil man kunne få 400.000 rd., som er, hvad der skal bruges til 1ste Oktober. — Hans korrespondenter i Holland, siger han, mener nok, at et lån vilde kunne fås, men de fraråder at udbyde det før til efteråret. — Endelig d. 27 August giver han et bestemt løfte om at skaffe et lån, der nu skulde være på 5—6 millioner, „da det er umuligt at komme igennem uden dette"[1]). Når Schimmelmann nu synes villigere til at skaffe lånet, er måske grunden den, at H. F. Bargum havde vist lyst til at få fat på forretningen. Schimmelmann siger vel, at han gerne under ham den, men han tilføjer, at man da må håbe, at han vil gå tilværks med større akkuratesse og tilforladelighed

[1]) Halvdelen skulde anvendes til de nuværende fornødenheder, halvdelen til at betale banken, „damit diese sich im Stande finden möge den Norwegen aus allen Kräften zu assistiren und es dahin zu bringen, dasz ihre Banco Noten in Copenhagen und Altona zu aller Zeit mit klingender Müntze realisirt werden". — Dette viser, at Schimmelmann den gang har havt andre planer med banken end to år senere.

end ved tidligere tilfælde, og han havde vel heller ikke uret i at misrekommandere ham, hans stilling var sikkert alt dengang rokket, 4 år efter gik han fallit[1]). — Når man ved, at Schimmelmann allerede i Juni ansă Struensees stilling for usikker[2]), forstår man, at han ikke havde stor lyst til at optræde som lånsøger på Danmarks vegne i udlandet. Der blev heller næppe gjort noget virkeligt skridt i denne sag. — Mellem C. A. Struensees papirer findes et udkast til et lån på 1 million rd., som postkassen skulde optage under statens garanti; måske er dette affattet, da det viste sig, at det ikke blev til noget med Schimmelmann. Denne beholdt dog sin plads i skattedirektionen, hvis beholdning ikke inddroges i den almindelige statskasse.

Derimod blev den formindsket. D. 23 November fik direktionen en forespørgsel om, hvorledes den havde skaffet 700.000 rd., som den havde indbetalt i statskassen[3]), og hvilke anstalter den havde truffet til at betale renter og opsagte kapitaler ved årets ende. Tanken om lånet var da ikke opgivet; ti den skulde tillige gøre forslag til „en udenlandsk pengetransaktion til at bestride de overordentlige udgifter i det nye år". — Samme dag fik finanskollegiet ordre til at overveje, om der ikke kunde lægges 20 pct. skat på arv i sidelinier. — D. 3 December fik finanskollegiet ordre til at låne 500.000 rd. i banken, skattedirektionen måtte i den anledning udlevere vestindiske obligationer til samme beløb, som banken skulde

---

1) Rigsark. Struensee. 21 og 22 C. A. Struensee.

2) Hist. tidsskr. 6. IV. 26.

3) Det er formodentlig et afdrag herpå, når direktionen 11 Oktober 1771 anviste finanskollegiet „100.000 rd. på den for indeværende år allernådigst bevilgede forskud".

modtage som pant, uagtet deres værdi sikkert var meget tvivlsom. Efter statsregnskabet havde finanskollegiet dog i 1771 kun modtaget 300.000 rd. af dette lån. — Statens regnskab for 1771 balancerer med 12.478.253 rd., men deraf var altså mindst 1.100.000 lån eller forbrug af midler.

Det kunde være overmåde fornuftigt, at partikulærkamrets indtægter indgik i statskassen; men det nyttede rigtignok ikke meget, når denne måtte udbetale til hoffets brug mere end den oppebar. Struensee havde også her de bedste hensigter. D. 21 September 1770 fik overhofmester Fr. Moltke og stiftamtmand Scheel det hverv at afgive en betænkning over, hvorledes hoffets udgifter, der i de sidste år var stegne, kunde bringes ned. Der fastsattes da forskellige reglementer. Der skulde til sk[illegible] spillene betales årligt 110.000 rd., til staldetaten [illegible] til kongens garderobe 10.000, dronningens appan[illegible] dobledes, så den udgjorde 48.000. — Til partikulæ[illegible] skulde der i de 8 måneder af året betales 12[illegible] månedlig og i de 4 måneder, der begyndte k[illegible] 20.000. Men dette beløb blev langt overskrede[illegible] er alt omtalt, hvorledes kongen tog sin store ar[illegible] skatkamrets beholdning og i April og Maj månede[illegible] udbetalt 100.000 rd. af statskassen. I tidsrummet fra[illegible] 20 Oktober til d. 13 Januar har denne mindst[1]) udbet[illegible] 120.000 rd., medens den efter reglementet kun skuld[illegible] have betalt 44.000. D. 8 December 1771 forlangte kongen, at banken „af bevægende årsager“ skulde sende ham [illegible] 2000 aktier à 100 rd. Han havde betinget sig disse imod at betale 200.000 rd. til oprettelse af en species- og

[1]) Beløbet er opgivet efter de rekvisitioner, som kabinetsordrerne udviser; men fortegnelserne over disse er ikke fuldstændige.

girobank; men denne var ikke oprettet og pengene ikke betalt, da aktierne krævedes. Kongen lover samtidigt, at han iøvrigt vil forhjælpe banken til alt det, som kan være til dens opkomst. En ordre af samme dato, hvorved banken fritages for at skaffe ham 2000 aktier til 200.000 rd., må formodentlig anses for en slags kvittering for, at det løfte, der var givet ham, skulde anses for opfyldt, så han skulde betale 200.000 rd. til species- og girobanken uden noget yderligere vederlag. — Struensee forsmåede heller ikke at forøge kongens indtægter ved at lade ham opkøbe tallotteriets aktier; han ejede 1772 277 aktier til et beløb af 138.500 rd., hvilket var mere end alle de andre interessenter tilsammen havde[1]).

Hofudgifterne er blevne ikke lidt forøgede ved de store gaver, der skænkedes først og fremmest til Struensee og Brandt, men også til hele den klike, der stod dem nær, dog Gähler undtaget. Han kunde med rette sige, at han ikke havde modtaget en skilling af kongen[2]). Brandt har sikkert været en dyr mand. D. 24 Oktober 1771 udstedtes der en kabinetsordre om, at der skulde udarbejdes en plan for et fransk teater, der skulde sættes i forbindelse med Kristiansborg slot, og det er slet ikke usandsynligt, at rygtet kan have havt ret, når det for-

[1]) Finanskoll.'s forestill. 7 Okt. 1772.

[2]) Denne har selv i en skrivelse til inkvisitionskommissionen udtalt, at det er usandt, at han har givet Struensee og Brandt de bekendte store gaver på 50.000, der er opførte på den specielle kabinetskasses regnskab, medens han nok huskede, at han havde givet dem hver 10.000. Kommissionen har dog ikke dristet sig til på dette udsagn at dømme dem for falsk. Han husker, at han har givet grevinde Holstein en dedomagement på 3.000 rd., fordi hun havde tabt i spil, men det glædede ham, at der kun er betalt 3.000 rd. til hende af en anden gave på 11.000 rd.

taltes, at han, da marmorkirkens bygning standsedes, havde spurgt Jardin, om den ikke kunde indrettes til et teater[1]).

— Det er utvivlsomt, at statens finansielle stilling i året 1771 var blevet forringet ved skatkammerets ophævelse, formindskelse af skattedirektionens midler og lånet i banken. — Det kan endnu bemærkes, at d. 23 November 1771 fik direktionen ordre til at udfærdige 4 obligationer, hver på 25.000 rd., der ligesom de udenlandske skulde lyde på ihændehaveren. Allerede to dage efter sendte den et udkast til dem til kabinettets approbation. Man fristes til at antage, at Struensee på denne måde har villet sikre sig penge for det tilfælde, at han skulde blive nødt til at forlade landet; han har på dette tidspunkt ikke kunnet undgå at se, hvor usikker hans stilling var blevet.

Det punkt, hvorpå sparsommeligheden mærkedes af befolkningen, var ved indskrænkningen af lønningernes størrelse og pensionernes inddragelse eller formindskelse. Der var ganske vist lønninger, der havde en urimelig størrelse; mange af disse var allerede enten inddragne eller bragt ned i rimelige forhold derved, at så mange højere embeder ikke besattes, og ved at sportlerne ophørte. En måde, hvorpå enkelte embedsmænd fik store indtægter, var at de bestyrede flere embeder og oppebar løn for dem. Således havde overjægermester Gramm som hof- og stiftsjægermester oppebåret 3.000 rd. foruden nogle sportler, især et stort brændselsdeputat. Da han blev overjægermester, fik han efter nogle års forløb tillige lønnen for dette embede, 8.000 rd., så han i alt havde

---

[1]) Bobé, Reventlowske papirer III, 92.

11.000. Men ved en kabinetsordre af 19 Januar 1771 berøvedes denne løn og sportlerne ham, så han kun beholdt 3.000 rd. — Det er i det hele øjensynligt, at dette beløb, som Struensee også tillagde sig selv som kabinetsminister og Brandt som grand maître de la garderobe, skulde være den højeste løn for en embedsmand. Det kunde sagtens gå for dem, der havde kabinetskassen i baghånden; men i virkeligheden kunde en mand ikke leve i en høj stilling ved hoffet med denne indtægt. Reglen blev heller ikke overholdt. U. A. Holstein havde som overpræsident i København 3.000 rd., og da han blev første deputeret i finanskollegiet, fik han et tillæg af 1.000; men dette beholdt han, da han afgik fra kollegiet.

Hårdest ramte naturligvis afskedigelserne uden pension eller pensioners inddragelse og formindskelse. Det var dog ingenlunde alle de embedsmænd, der afskediges, som ingen pension fik; en sådan, om end kun lille, tilstodes de fleste, andre fik løfte om et års indtægt og ansættelse andensteds. Men der var dog ikke få, som slet intet fik, og deres forbitrelse er næppe bleven mindre ved at afskedigelsen tidt fandt sted under en hyklerisk form, som om kongen derved vilde bevise vedkommende en velgerning. Således f. eks. når der tilskreves kammerherre v. d. Luhe, at han afskediges som maître des requêtes for at skaffe ham en lettelse i hans vidtløftige forretninger, medens enhver vidste, at det skete, fordi Struensee skulde have embedet, eller når det brev fra kongen, hvorved Benzon afskedigedes som statholder i Norge, begynder således: „Min kære etatsråd Benzon! Da De i Deres høje i mine forgængeres tjeneste opnåede alder kan trænge til mere ro“ ... Benzon afskedigedes uden pension.

Den kabinetsordre af 20 Juli 1771, der bestemmer, hvorledes pensionerne skulde nedsættes, er alt omtalt. Den blev forøvrigt ikke en gang overholdt. Ved en ordre af 30 August, altså kun 6 uger senere, mistede en forhenværende fuldmægtig i finanskollegiet helt en pension på 200 rd., vistnok fordi han var revisor i assurancekontoret. For to andre underordnede betjente nedsattes pensionerne fra 160 og 150 rd. til 50, uagtet pensioner under 200 rd. ikke skulde formindskes.

Men det var ikke blot småfolk, der ramtes. F. C. Rosenkrantz var, måske på grund af hans forstyrrede formuesforhold, den eneste af det afskaffede konseils medlemmer, der havde fået pension; men fra Juli kvartal anvistes den ikke længer; han var da så fattig, at han ikke kunde betale sine tjenestefolk. — På samme tid inddroges 4.000 rd., som hidtil havde været betalte prins Carl af partikulærkassen. Denne havde d. 31 Marts fået tilstillet en fortegnelse over de pensioner, som skulde inddrages, og mellem disse har formodentlig dette beløb været. Prinsens hustru skrev i den anledning et meget krænket brev til sin broder, men det nyttede så lidt, at finanskollegiet d. 31 November fik ordre til at undersøge, hvor meget der var tillagt prinsessen af zahlkassen, hvortil dette beløb anvendtes, og om en del pensioner til folk, der havde været i hendes tjeneste, var indbefattet deri. — Først ved en kabinetsskrivelse af 8 December 1772 befaledes det at betale prinsen de 4.000 rd. fra den tid af, da de var inddragne. — Det kan også nævnes, at 3 Januar 1772 tilkendegaves det partikulærkassen, at de sædvanlige nytårsgaver til enkedronningen og hendes hofstat dette år skulde betales for sidste gang.

Lige så lidt som den uheldige finanstilstand må tilskrives finanskollegiet, lige så lidt må den helt lægges Struensee til last; men han kan ikke frikendes for at have bidraget til den. De talrige ordrer, der blev givne, og som tidt kostede meget at udføre, var altid affattede uden at nogetsomhelst overslag var gjort. Der kunde da fremkomme mærkelige resultater. Da således Københavns bestyrelse blev omordnet, havde man inddraget nogle indtægter, accise og konsumption, ialt 7.800 rd., i kongens kasse. Port- og passagepenge samt fejepenge (Fegergeld) var bortfaldne, i alt 10.000 rd. Samtidigt var det pålagt byen at betale pensioner til den afgåede magistrat og løn til politimesteren, der hidtil var bleven lønnet af staten. Det kunde da kun lidt nytte, at det i Holsteins instruks stod, at han skulde ordne byens indtægter således, at alle dens udgifter og betjente kunde betales af disse. — Han opgjorde den 29 Juli 1771 balancen med det sørgelige resultat, at indtægterne udgjorde 49.266 rd., udgifterne 85.281. Sådanne fejltagelser skulde nok bringe pengevæsenet i uorden.

Med hensyn til udenrigspolitiken[1]) da er det forbavsende at se, i hvilken tone Struensee vover at tale til kejserinde Catharines repræsentant i København, Filosofow, især når man tænker på, hvor forsigtigt Bernstorff havde behandlet ham og Saldern. — I en af de sædvanlige udaterede skrivelser pålægger kongen Schumacher at skrive til Filosofow, at kongen glæder sig over kejserindens venskab, men tillige, „at jeg ikke vil svare på resten af hans brev, fordi jeg ikke troede, at

[1]) Om Struensees udenrigspolitik henvises til prof. E. Holms afhandling, hist. tidsskr. 4. II, til hvilken der her kun skal tilføjes et par supplementer.

han havde modtaget ordre af kejserinden til at sende mig det, og at i det hele hans optræden i disse sidste dage har fjernet sig alt for langt fra den måde, hvorpå man plejer at forhandle mellem to hoffer, til at jeg kunde betragte den som autoriseret og billiget af hans hof"[1]). — Noget senere skriver Schumacher ikke synderligt høfligere „Jeg har flere gange forsikret om bestandigheden af mine følelser for kejserinden, og hvad resten angår vil jeg lade svare ved den minister, som jeg vil udnævne for det udenlandske departement — det er, hvad kongen byder mig at sige Dem som svar paa Deres brev".

Efter at grev Osten havde tiltrådt udenrigsministeriet, bliver tonen noget mindre skarp, men iveren for at forsone kejserinden er ikke blevet større. D. 16 Januar 1771 er der i kabinettet skrevet på en forestilling: „Desuden kan det pålægges grev Scheel (gesandten i Petersborg), at han ikke viser for megen iver eller uro, som om jeg ønskede et svar fra kejserinden, heller ikke skal han søge at overbevise hende om, at jeg forbliver fast i mine anskuelser. Jeg vil heller bevise dette ved handlinger end ved ord". — D. 17 Februar skriver kongen egenhændigt til Osten, at han vil holde alle sine forpligtelser mod Rusland, hvor besværlige de end er, men Rusland skal også holde sine. „Det må iagttages, at jeg ikke al tid forekommer Rusland ved føjelighed og tjenester, ene i håb om at komme i besiddelse af Holsten, hvilket ikke synes mig så sikkert, som man al tid har sagt mig, og mageskiftet er meget fordelagtigere for det hertugelige hus og meget kostbart for mig; jeg vil ikke forhøje prisen for det, og i det hele ikke for Rus-

[1]) Holm omtaler s. 360 Filosofows depesche i anledning af dette svar.

lands skyld gøre udgifter, hvis virkning al tid er usikker". — Der er ikke i de bekendte kabinetsordrer synderligt spor af, at Struensee, hvad dog utvivlsomt var tilfældet, har måttet givet efter for Osten i henseende til den måde, hvorpå Danmark skulde optræde overfor Rusland.

Da oberst Falkenskjold var sendt til Petersborg, skrev han hjem om, at man der klagede over, at Rantzau endnu bestandig var i kongens tjeneste. I en skrivelse til Falkenskjold af 29 Juni afviser Struensee denne klage med ikke ringe værdighed: En undersåts stilling skal ikke afhænge af, om han behager en udenlandsk magt. Det er til ham selv alene, man skal se hen i udenlandske anliggender. Det at en mand er ansat i generalitetet synes kun at have ringe betydning for Rusland, men det har den største betydning for ham, „et il n'y cedera jamais". — I en noget senere skrivelse bemærker han, at Falkenskjold jo iøvrigt selv ved, hvor lidt indflydelse Rantzau har på kabinettet.

Danmark var hele den tid, da Struensee havde magten, i krig med Algier. Man skulde have troet, at Struensee, der d. 17 Marts 1771 lod kongen befale, at det skulde siges i Rusland, at hans bestræbelser for at ordne det indre af hans land ikke tillod ham at være for virksom udadtil, vilde have gjort alt muligt for at få gjort ende på en så fjern og kostbar krig; men dette var ikke tilfældet. — I virkeligheden var det vel nok Gähler, der her drev værket. Det var sikkert sandt, når han skrev til Osten kort efter hans udnævnelse til udenrigsminister om det mislykkede forsøg på at bombardere Algier: „Jeg kan ikke tænke på denne ekspedition uden at det skærer mig i hjærtet. Kongens ære,

nationens anseelse og undersåtternes interesse er kompromiterede ved den". Men Struensee delte ganske hans anskuelse. Han skrev til ham d. 28 Februar 1771: „Jeg bifalder ganske Deres forslag. Det var bedre, at kongen solgte flåden, end at han skulde opgive denne ekspedition; den vilde dog være unyttig for ham, når han ikke kunde sætte den i virksomhed. Danmark bør være et handelsland, og man bør intet spare, når det gælder at sikre handelen. Desuden behøver man kun at tage skatkamret; Schimmelmann har al tid lovet kongen, at det skulde tjene til at forhindre, at hans ret krænkedes". — Denne udtalelse er et eksempel på, hvor løst og letfærdigt han kunde behandle alvorlige sager. Det er ovenfor omtalt, at da kongen nogle måneder efter virkelig tog skatkamret, fik statskassen 100.000 rd.

Der er næppe noget punkt, hvorpå kabinetsregeringens afmagt til virkelig at udføre noget viste sig i så høj grad som ved de udrustninger, der skulde finde sted i anledning af toget til Algier. — Admiral Rømeling var d. 18 September 1770 blevet første deputeret i admiralitetet i stedet for Danneskjold Laurvig, der var blevet afskediget af statstjenesten. Han var næppe nogen særdeles dygtig mand, og i ethvert tilfælde både lidet skikket og lidet tilbøjelig til at arbejde efter et nyt system. Gähler siger om ham, at han arbejdede på samme måde som Hauch, hvem Struensee havde afskediget fra generalitetet. Han var imidlertid mellem dem, som efter Bernstorffs afskedigelse var blevne medlemmer af konseillet, og da det befaledes, at alle kollegierne skulde omdannes efter krigskollegiets forbillede, opnåede han, at det tillodes, at den gamle ordning af admiralitetets

to kollegier, krigskancelliet og kommissariatet, i alt væsentligt bevaredes[1]).

Da schoutbynacht Kaas, der havde havt kommandoen over eskadren i Middelhavet, var kaldt hjem, sendtes viceadmiral Hooglant til Marseille for derfra at gå til Port Mahon, hvor eskadren lå, og overtage kommandoen med ordre til at krydse i Middelhavet og blokere Algier. Men dette formåede han ikke, måske mest fordi skibsbesætningerne hærgedes af sygdom. I September 1771 androg de københavnske grosserere om en konvoiering for de skibe, der skulde hjem fra Middelhavet. Kabinettet tillod, at to skibe, der skulde hjem, måtte ledsage handelsskibene, når farten ikke derved forsinkedes og ejerne vilde betale udgifterne; men det fandt iøvrigt, at konvoieringen var ganske overflødig, da Algier var blokeret. — Men dette var ikke tilfældet, eller i ethvert tilfælde var blokaden ikke effektiv. Der kom flere gange efterretninger om, at kapere var set både i Middel- og Atlanterhavet, og hver gang sendtes der Hooglant formanende kabinetsskrivelser om at passe bedre på.

På orlogsværftet skulde der på en gang bygges 8 bombardergalioter, og d. 31 September 1770 befaledes det, at alt andet arbejde midlertidigt skulde standses. Men desuagtet gik det kun småt med arbejdet, i August 1771 var kun tre galioter løbne af stabelen[2]). Endnu dårligere gik det med et andet arbejde, nemlig støbningen af mørsere. De skulde efter en ordre af 12 Marts 1771 støbes her hjemme, „da det ikke er sikkert og passende at lade sine våben forfærdige udenlands“. Dette vil sige, at de skulde støbes på Frederiksværk af Gählers ven

[1]) Høst, Struensee III. 7.
[2]) Smstds. I. 241.

Classen. Men han, som ellers var en dygtig mand, var her uheldig, hans mørsere sprang den ene efter den anden ved prøveskydningerne, og først da general Huth d. 17 Oktober fik overtilsynet med støbningen, lykkedes de bedre.

I slutningen af den nævnte kabinetsskrivelse af 12 Marts tilføjes det, at kongen vilde holde sig til kollegiet, når udrustningen ikke var færdig i rette tid eller led af mangler; „han kunde ikke give sig af med udførelsens detail, og kollegierne vilde ikke være ham til nogen nytte, når han skulde gå ind på denne og undersøge og approbere ethvert punkt“. Det lyder, som om Struensee har ment, at når han blot havde havt tid til at tage kommando på Holmen, skulde arbejdet nok være gået bedre. — Det varede heller ikke længer end til d. 28 Marts, så erklærede kongen ligefrem, at han var misfornøjet med admiralitetet, og Rømeling, J. G. Moltke og etatsråd Top afskediges da fra dette, og grev Gr. Haxthausen, schoutbynachterne Hansen og Fischer og etatsråd Willebrandt kom i deres sted. Det var Gähler, som satte denne forandring i værk. Han havde den største tro på virkningen af, at kollegierne omdannedes efter hans eget kollegiums forbillede, og allerede d. 12 Februar var der nedsat en kommission af Haxthausen og Willebrandt, af hvem altså ingen den gang havde sæde i kollegiet, for at udarbejde en plan til dets omdannelse [1]. — Det har næppe været noget behageligt hverv, de to mænd har havt. C. A. Struensee fortæller i et brev til broderen, at han har spist hos Gähler sammen med

[1]) Høst, Struense I. 242.

Willebrandt, og at denne havde beklaget sig ynkeligt over den foragt, hvormed han allevegne blev behandlet.

Nu havde han jo imidlertid sejret over sine modstandere og skulde selv udføre sin plan, men arbejdet herpå har næppe fremmet rustningerne. — Da det forlangtes, at tømmermændene på Holmen også skulde arbejde om søndagen, gjorde de i Juni mytteri og forlod arbejdet. Som følge deraf først suspenderedes, siden afskedigedes Holmens chef Reiersen, der var bleven ansat året i forvejen, og begge ekvipagemestrene, kaptainerne Thura og Hammelef, mistede deres stilling og udkommanderedes, „da jeg, skriver kongen d. 20 Juni, ikke kan andet end være højst misfornøjet med, hvad der er sket på Holmen, og jeg al tid søger grunden til de undergivnes ulydighed i de kommanderendes konduite". — Hansen fik ordre til at bringe orden på værftet, og generaladjudanten, som bragte ham denne, skulde blive på Holmen, til dette var sket. Det gik den gang ligesom senere, de oprørske tømmermænd skulde ikke straffes, men Hansen skulde snakke godt for dem og sige dem, at kongen for denne gang vilde anse det for en misforståelse. Den næste søndag sendtes generaladjudanten atter til Holmen for at se, om der arbejdedes, og hvis dette var tilfældet, skulde han tilkendegive Hansen kongens tilfredshed og tømmermændene, at de skulde få fri om mandagen. — D. 28 Juni tilkendegaves det Hansen, at han med udelukkelse af kollegiet, af hvilket han selv var medlem, skulde lede udrustningerne under kongens umiddelbare kommando, A. de Fontenay blev overekvipagemester og midlertidigt Holmens chef, Brandts ven, løjtnant Åboe, adjudant. Men i virkeligheden var det

altså nåt, at kabinettet havde fået ledelsen af Holmen i sin hånd.

Omordningen af kollegiet blev skyld i matrosernes bekendte tog til Hirschholm d. 8 September 1771, hvor de vilde klage over, at de ikke havde fået deres løn. Willebrandt, der især forestod den nye ordning, havde gjort de såkaldte mønsterskrivere til divisionskvartermestre og afskaffet deres kontorer, hvor mandskabets tilgodehavende beregnedes. Hvervningschefen skulde så sammen med en skriver besørge dette arbejde, som før havde påhvilet tre mønsterskrivere med deres folk, og dette formåede han ikke. Den 10 September fik admiralitetet en skarp irettesættelse, og dermed var Willebrandts rolle udspilt, d. 4 Oktober søgte han permission på grund af sygdom, og en måned senere fik han sin afsked [1]. — Disse vanskeligheder ved marinestyrelsen havde desuden den følge, at Struensees tillid til Gähler svækkedes. Denne må også med rette bære skylden for meget af den forvirring, der var fremkaldt.

Matrosernes opløb har sat sit spor i en kabinetsordre til oberst Numsen af 9 September om at sende et detachement soldater, der skulde patruillere omkring Hirschholm slot. Det var første gang, det viste sig, hvor let hoffet var at forskrække. Dette gentog sig

[1]) I sin ansøgning om entledigelse taler han meget ynkeligt om sit nedbrudte helbred; men han må være kommet sig godt ved et par måneders ophold i Bagsvær; ti d. 11 November skrev han til Struensee, at han ønskede at ansættes enten som resident i Lybæk, eller som generalkrigskommissær i Holsten, eller som amtmand i Danmark eller som toldkæmner i Helsingør. — Åboe, der kun var løjtnant, søgte Willebrandts plads. Han vilde nøjes med 1.200 rd., medens Willebrandt havde fået 1.800, samt bestræbe sig for, at hans ansættelse kunde blive „zum Besten des Königs und der guten Sache“.

endnu samme måned, da der skulde gives en fest for tømmermændene på Fredriksberg, ved hvilken hoffet havde lovet at komme, men kongen meldtes syg, da der gik rygter om, at der skulde gøres et forsøg på at styrte Struensee[1]). Også denne forskrækkelse gav anledning til, at der sendtes tropper til Hirschholm. D. 26 befaledes det, at 100 mand af garden skulde besætte slottet, d. 28 at en eskadron af det sællandske dragonregiment skulde rykke ind på dette, og d. 29 at hele dette regiment skulde gå i kantonnement i dets omegn, og den på slottet liggende eskadron skulde kompletteres. Samtidigt udsattes åbningen af højesteret, der først fandt sted d. 6 Oktober. Struensee skrev til Osten, at der var megen uro i byen; „men den offentlige mening, der ofte ledes og forføres af misfornøjede, fortjener ingen opmærksomhed“.

Da hoffet havde taget ophold på Fredriksberg, omlagdes de tropper, der havde kvarter i København og omegn. Eichstedts dragoner skulde ligge i København, Lyngby, Hirschholm og Søllerød. Arveprinsens regiment, der formodentlig er blevet anset for upålideligt, flyttedes til Nyborg. Det jydske dragonregiment skulde drages nærmere til København, og det holstenske infanteriregimente indkvarteres i selve denne by. D. 28 November bestemtes det, at det sællandske dragonregimente skulde have vagten på Fredriksberg, ligesom det havde havt

---

[1]) Efter en skrivelse til inkvisitionskommissionen fra en officer, Du Val, troede man, at enkedronningen og prins Fredrik vilde møde, prinsen vilde kaste sig for kongens fødder og præsentere ham en skrivelse. Oberst Numsen skulde da lade fodgarden slå kreds om ham for at understøtte prinsens anmodning. — Reverdil o. a. har ment, at der virkelig var noget sandt i rygterne; men denne form kan planen umuligt have havt.

den på Hirschholm; der skulde udstilles 18 mand som skildvagter.

Alt dette så jo meget alvorligt ud, men da garden juleaften gjorde oprør, var ynkeligheden om muligt endnu større end tidligere. Gardens opløsning var befalet ved en kabinetsskrivelse af 21 Dec. 1771, underskrevet af Struensee med begyndelse: „Seine Majestät der König wollen“ [1]). — Det er sagt, allerede i anklageskriftet mod Falkenskjold, at Struensee opløste fodgarden, fordi han ingen tillid havde til det norske mandskab, hvoraf den bestod. Men dette kan ikke have været grunden; ti den nævnte ordre bestemmer, at dens mandskab skal optages i infanteriets grenaderkompagnier, og at disse skal have slotsvagten, så denne vilde, hvis planen var bleven udført, være kommet til at bestå af det samme mandskab, blot i en anden uniform. Men det var Struensees anskuelse, at enhver ting blot skulde indrettes efter den brug, der skulde gøres af den, men uden nogen udsmykning, og det er sikkert ikke mindre her end ved hestgardens afskaffelse denne hans uvillie mod luksus, der gør sig gældende [2]). Gardens mytteri har ikke fremkaldt mange kabinetsordrer, den forfærdelse, det vakte, da en afdeling af den drog ud til Fredriksberg, har været så stor, at der kun er uddelt mundtlige ordrer. Da Gähler

[1]) Se herom Hist. tidsskr. 6. V. 109.

[2]) Denne uvillie mod luksus viser sig i mange små ting. Da en kirkeejer søgte om at måtte nedtage blyet af en kirke og anvende, hvad han fik for det til at istandsætte og udsmykke kirken, påtegnedes forestillingen, at han måtte anvende det til istandsættelse, men ikke til prydelse. — Ridebanen på Kristiansborg skulde istandsættes, men der måtte kun tænkes på at gøre den brugelig, ikke på „embellisements“. — I de sidste dage, han havde magten, afskaffedes generalernes stadsuniform.

kom til Fredriksberg, blev han næppe godt modtaget. I en af kongens skrivelser til inkvisitionskommissionen siger han, at han mundtligt sagde Gähler, at han med største misfornøjelse havde erfaret gardens slette opførsel, og at han befalede ham at bruge magt mod den, og at han skulde lade nogle regimenter marchere mod den med fældet bajonet, hvis de ikke vilde adlyde, og i nødstilfælde skyde på den; man måtte i almindelighed lære folkene at være lydige.

Den alt omtalte officer, Du Val, blev kl. 9 om aftenen sendt ind til byen for at spørge kommandanten, general Gude, om kongen sikkert kunde komme til byen. Gude svarede først ja, men vilde dog, da Du Val trængte nærmere ind på ham, ikke påtage sig ansvaret for, hvad der kunde ske. — Kl. 10 sendtes han atter ind med ordre til, at kommandanten med det onde eller med det gode skulde skaffe garderne bort fra slottets vagtstue, hvor de havde indesluttet sig, kongen vilde være herre i sit hus. — Gude svarede: Jeg vil først lade skyde med løst krudt for at forskrække dem; dersom det ikke hjælper, vil jeg lade skyde med skarpt. Da Du Val kom tilbage, forestillede han Struensee det forfærdelige i, at kongens undersåtter skulde skyde på hverandre. Samtalen fandt sted i kongens forværelse, og Struensee syntes bevæget og gik ind til kongen; men et kvarter efter kom han tilbage og sagde, at det skulde blive ved ordren.

Denne blev dog som bekendt ikke udført. Dagen efter udstedtes der en ordre til generalitetet om, at de gardister, der ikke vilde tage tjeneste i infanteriregimenterne, skulde aflevere deres våben og klæder og indkvarteres i Lyngby og Hillerød, til de kunde hjemsendes til Norge; der bestiltes kvarter til 300 mand. Ved en

ny ordre af 30 December tillodes det, at de måtte beholde munderingerne, når de selv vilde sørge for hjemrejsen. Struensee havde øjensynligt tabt regeringens tømmer; de strenge befalinger blev ikke adlydt, og han kunde heller ikke fastholde dem. Det hele opløste sig i holdningsløshed. — Endelig d. 6 Januar fik generalitetet en skarp irettesættelse. Af en forestilling, det havde gjort, sås det, at den nødvendige subordination i hæren manglede. Etaten skulde i sig selv og i garnisonen have fundet de nødvendige midler til at undertrykke uroligederne. Kollegiet skulde sørge for, at kommandantens anseelse opretholdtes, at de underordnede adlød og ikke ræsonnerede osv. Mindet om garden skulde fuldkommen udslettes af militæretaten; ingen officer måtte hverken ved hoffet eller andensteds vise sig i dens uniform.

Denne sag fik et efterspil, som heller ikke kabinetsordrerne fortæller noget om. D. 17 December kom general Gude til oberst Bielefeldt i hans kvarter og meddelte ham en mundtlig ordre til, at efter en ham givet kabinetsordre skulde hurtigst muligt 10 trepundskanoner med fornødent mandskab holdes beredt til øjeblikkelig udrykning, og dagen i forvejen havde han fra generalitetet fået befaling til, at skarpe patroner og øvrig ammunition skulde udleveres. — Bielefeldt udtalte sin forundring over, at kommandanten i fredstid kunde befale udrykning af feltartilleri, hvilket han formente tilkom kongen og generalitetet. Gude sagde, at Struensee vilde have havt kanonerne stillet ved hovedvagten, men havde dog frafaldet dette, da han var gjort opmærksom på, at det vilde volde for stor opsigt. — Den næste dag sendte Bielefeldt major Stricker til Gude for at forlange en skriftlig ordre, men han fik det svar, at Gude selv ikke

havde fået nogen sådan, uagtet han havde bedt Struensee derom; men denne havde svaret, at han ikke al tid for sådanne småtings skyld kunde give skriftlige ordrer. Bielefeldt bestemte nu, ikke at vilde lade nogen kanoner rykke ud af tøjhuset, før han fik kongens ordre. — D. 3 Januar spurgte Gude adjudanten, om ordren var udført. Han fik det svar, at kanonerne var beredte og mandskabet holdtes samlet i kvartererne og kunde møde med en times varsel. Men hermed var Gude ikke tilfreds, kanonerne skulde kunne bruges straks. Bielefeldt sendte da bud, at han ikke havde mandskab til stadigt at besætte 10 kanoner; der vilde da ingen afløsning kunne finde sted, og artilleritjenesten kunde ikke besørges. Gude slog sig da tilfreds med at 4 kanoner skulde holdes fuldt besatte, og der afgaves derfor 2 officerer, 4 underofficerer og 36 mand dagligt til forstærkning af tøjhusvagten.

Bielefeldt henvendte sig nu til generalitetet, hvor man slet intet vidste om den hele historie. Han gik da til Struensee og fremstillede sine betænkeligheder for ham. Struensee spurgte, om da mere end en mand kunde befale i fæstningen, uden at der opstod uorden. Bielefeldt svarede, at han ikke kunde forstå, hvorledes kommandanten kunde komme til at kommandere feltartilleriet, hvortil Struensee bemærkede, at det måtte være hans sag, kommandanten måtte vide, hvad han efter omstændighederne havde behov. Men da Bielefeldt sagde, at Gude havde udtalt, at han havde ordren fra Struensee, tav denne [1]).

---

[1]) Skrivelse fra Bielefeldt 11 Februar 1772: „Dokumenter, som har givet anledning til kvæstioner“.

Det var denne mobilisering af en styrke på 42 mand, der vakte de forfærdeligste rygter i København, foranledigede enkedronningen og hendes søn til at søge sikkerhed for deres liv og frihed, og som bidrog meget til at det blev muligt, at statskupet d. 17 Januar kunde udføres med hele befolkningens tilslutning. I det mindste når vognen allerede hælder, kan liden tue vælte stort læs.

Det er kun en meget ringe del af Struensees kabinetsordrer, her er omtalt, for slet ikke at tale om påtegningerne på forestillingerne. Enhver, der kender noget til hans regering, vil straks se, at der er mangfoldige af de områder, hvorpå han har reformeret, eller i det mindste søgt at reformere, der end ikke er nævnte. — Men det anførte vil dog tilstrækkeligt vise, hvilken karakter hans regering har havt, og hvorfor den måtte ende i forvirring. — Det var ikke urigtigt, at der trængtes til reformer, og der er jo adskillige punkter, hvor han har truffet det rette, og hvor han har givet anordninger, der fik varig betydning. Men selve administrationen har været utrolig slet. Han har i højeste grad manglet overblik, og derfor slet ikke vidst, hvad der vilde komme ud af de reformer, som foretoges i kraft af nogle doktrinære principer. Hele hans omordning af administrationen gjorde denne besværligere og opfyldte den med endnu flere omsvøb end tidligere.

Det var umuligt at samle hele ledelsen i kabinettet og at regere med kollegier, der kun skulde være dettes ekspeditionskontorer, medens dog hele ansvaret for udførelsen af kabinettets ordrer kastedes over på dem. Allermindst kunde dette lykkes med en sindssvag konge

og en minister, hvis hele liv indgød så lidt agtelse som Struensees.

Man havde i begyndelsen trot, at der bag ved de mange reformer lå et virkeligt system, og at der bag ved de mange bydende ordrer stod en mand med en ubøjelig villie. Men det viste sig snart, at ingen af delene var tilfældet; de forskellige led i systemet kom i strid med hverandre, og det skortede overalt på evne til at udføre, hvad der var befalet. Det var på høje tid, da enden kom, men det er beklageligt, at den blev så blodig. Ti der er ingen tvivl om, at hvad man end ellers vil dømme om Struensee, så har han trot, at kunne udrette noget godt. Det er omstændighederne og ikke en plan, der har ført ham ind på statsmandsbanen, og disse omstændigheder var af den art, at han måtte for sin egen sikkerheds skyld stræbe efter at få en stilling, hvor han i virkeligheden var enerådig. Men han har da tillige trot, at han derved kunde udrette noget til gavn for staten. Om han end derved i høj grad har overvurderet sine evner, så svarede dog hans forseelser ikke til den straf, han fik. Men Suhm har ret i, at „grev Struensee havde en forunderlig bekvemhed til at bedærve endog sine gode gerninger og til at gøre sig forhadt“ [1]), og det var det, der voldte hans ulykke. Den dom, der blev fældet over ham, ligner mere en aktors indlæg i en sag end en besindig dom; men jo mere man lærer hans regeringsmåde at kende, desto mere lærer man dog at forstå, at så mange hæderlige mænds navne kan stå

---

[1]) Saml. Skr. XVI. 52.

under den. De havde uret i de motiver, de tillagde ham, og de har gjort sig skyldige i med forsæt at sætte hans handlinger i det værste lys. Men de har ret i, at han i løbet af 1½ år havde nået at bringe en sådan forvirring i statens anliggender, at al virkelig regering var ved at ophøre.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

I sjelden høj Grad har Døden gjort sin Høst imellem ansete Historikere udenfor Danmark siden Trykningen af vort sidste Hefte.

Sverige har lidt sit største Tab ved Martin Weibulls Bortgang 17. April 1902. Født 1835 blev han Dr. phil. og Docent ved Lunds Universitet 1862, ekstraordinær Professor 1877 og ordinær Professor i Historie 1888. Hans Studier og Forfattervirksomhed har væsenligst samlet sig om to Omraader; det ene var de skaanske Provinsers Historie, det andet var Gustav II Adolfs og Kristinas Tid. Hans Hovedarbejder paa det første Omraade var, foruden hans Disputats: *Skåne vid medlet af 17de århundradet.* I, *Lunds Universitets Historia 1668—1868* I—II, Lund 1868—76 (sidste Del i Forening med El. Tegnér) og det store Tidsskrift vedrørende de skaanske Landsdele, der begyndte som: *Samlingar till Skånes Historia, Fornkunskap och Beskrifning* 1869 og fortsattes indtil nu under flere vekslende Titler; det udgaves af den skaanske historiske Forening, men W. besørgede Redaktionen og skrev i det en stor Mængde værdifulde Artikler. Til denne Side af hans Virksomhed maa ogsaa nærmest henregnes hans Udgave af *Sthen Jacobsens Nordiske Kriigs Krönicke* (Lund 1897). Fuldt saa meget var han dog optaget af sit andet Omraade. Inden for det frembragte han sit betydeligste Arbejde: *Gustaf II Adolfs Historia* (i 4de Del af den illustrerede Sveriges Historia) (1881); en mindre Afhandling til samme Konges Historie er: *Gustaf II Adolf och Kristian IV 1624—25* (i Lunds Universitets Års-Skrift 1895). Stadigt var det ogsaa hans Tanke

at skrive Kristinas Historie og han samlede ved Arkivrejser, bl. a. til Montpellier og Paris, særdeles vigtigt Materiale dertil; han naaede dog kun at faa mindre Arbejder herom færdige, deriblandt navnlig hans dygtige, men ufuldførte kritiske Studie over *„Mémoires de Chanut“* (i Svensk Historisk Tidskrift 1887—88). Ogsaa til den senere Del af det 17. Aarhundrede har han givet vigtige Bidrag i 2 Afhandlinger: *Förbundet mellan Sverge och Frankrig år 1672* (Acta Universitatis Lundensis 1864) og *Freden och Förbundet i Lund 1679* (i Nordisk Tidskrift 1870). W. var en Mand med store Kundskaber og selvstændige Ideer, med en livfuld, fantasirig og let begejstret Aand og med en varm Kærlighed ikke alene til sit Fædreland, men ogsaa til hele Norden; særlig bør her fremhæves med hvilken overordentlig Sympati han omfattede Danmark og danske Anliggender; han følte sig som Skaaning i nært Forhold til det Land og det Folk, de skaanske Provinser tidligere havde tilhørt, og han betragtede disse skaanske Provinsers nulevende Befolkning som særlig kaldet til at virke for Fællesskabet i Norden. Alle disse Egenskaber fik et lødigt Udtryk saa vel i hans personlige Optræden som i hans Forfatterskab. Ved Siden deraf havde han som Historiker dog ogsaa i ikke ringe Grad fremtrædende Svagheder. Han havde stor Vanskelighed ved at samle sig til at faa noget gjort færdigt; haabende paa senere at kunne tage dem op igen slap han ofte sine Opgaver ufuldførte. Han manglede ogsaa ofte Evnen til fuldt at tænke de foreliggende Spørgsmaal igennem og fristedes af sin livlige Aand til at nøjes med Fraser. Endelig bevirkede hans stærke skandinaviske Sympatier, at han ret hyppigt oversaa Forskellen paa Nutid og Fortid og ikke satte sig tilstrækkeligt ind i den behandlede Tids Synspunkter. — En anden Historiker har Sverige mistet i Robert Maurits Bowallius, død 19. Jan. 1902, henved 85 Aar gammel. Efter allerede fra 1842 at have været knyttet til det svenske Rigsarkiv, var han i Tiden 1874—82 dettes Forstander. Som saadan er hans Navn navnlig knyttet til, at han 1877 begyndte Udgivelsen af *Meddelanden från Svenska Riks-Archivet.* Af hans ikke mange Arbejder skal nævnes

det betydeligste: *Om Svenska statsskickets förändring efter konung Carl XII's död* (i Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar 21. D. 1854).

England har mistet Gardiner og Lord Acton. Samuel Rawson Gardiner, der døde 23. Febr. 1902, var født 1829. Efter en stærkt religiøst bevæget Ungdomsperiode, under hvilken han gik over til Irvingianismen, samlede han sig fuldstændigt om historiske Studier. Han blev aldrig knyttet til noget af de store Universiteter — et Tilbud fra Lord Rosebery i 1894 om at overtage Professoratet i nyere Historie i Oxford efter Froudes Død afslog han; derimod var han i mange Aar Lærer ved King's College i London og ved The London Society for Extension of University Teaching, ligesom Eksaminator i Historie ved London's University. Det var denne Lærervirksomhed, der fremkaldte hans bekendte paalidelige, men tunge og ret ubearbejdede *Students' History of England* I—III. En langt betydeligere og aandfuldere Oversigt over Englands Historie leverede han i den af ham og Mullinger udgivne *Introduction to the study of English History* (1. Udg. 1881). Af andre mindre Bøger af ham skal nævnes den fortræffelige lille *The Thirty Years' War* (1872; ogsaa oversat paa Dansk); tillige var han i en Række Aar Udgiver af *English Historical Review.* Men alt dette var kun Biting over for det, som blev hans Livs store Gerning, om hvilken han i en sjælden Grad samlede hele sin Energi. I 1863 begyndte han sin Fremstilling af Englands Historie i Tiden fra Jakob I's Tronbestigelse; uden Tvivl har det straks da staaet for ham som Maalet at føre denne Skildring ned til Restaurationen 1660. Efter først i en Række Bind med forskellige Titler at have behandlet Tiden til 1642 samlede han disse i en ny Udgave: *A History of England from the accession of James I to the outbreak of the civil war 1603—42,* T. 1—10 (1883—84); derefter skrev han *A History of the civil war 1642—49*, T. 1—4, og *A History of the Commonwealth and the Protectorate,* hvoraf han fik færdig de 3 første Bind indtil 1656 (1886—1901). Han naaede saaledes, i flere af sine sidste Aar svækket af Sygdom, end ikke ud til Cromwells Død; men

sin Opfattelse af Protektoren, fra en af hvis yngre Sønner Traditionen i hans Familie paastod at han nedstammede, havde han dog tillige gjort Rede for i to mindre Skrifter: *Cromwell's Place in History* (1899) og: *Oliver Cromwell* (1901). Han har tillige udgivet mange Kilder til Tidens Historie, især i Camden Society's Publikationer, og den vigtige Samling: *Constitutional Documents of the Puritan Revolution* (1890). G.'s hele Forfatterproduktion led af en mærkelig Svaghed i Komposition, der træder stærkest frem i hans Students' History, men ogsaa i høj Grad mærker alle hans store Bøger; den kronologiske Gruppering er saa overvejende, at den sammenhængende Skildring for en stor Del falder i Stykker; det synes at have skrevet sig fra en bevidst Bestræbelse efter stadigt at sætte sig hen i de historiske Begivenheders Øjeblikke, saaledes at han har villet lade Læseren se paa Begivenhederne, som de maatte være oplevede af de samtidige, i hele deres Forskelligartethed, uden at han har ønsket at samle dem under større Synspunkter paa langs. Skønt hans Fremstilling i og for sig er livlig og betagende nok, kommer der derved over hans Værker noget spredt, der virker trættende. Følgen af hans Maade at ville skrive Historie paa bliver ogsaa den, at der i selve hans Karakteristikker af Personer, Bevægelser og Tilstande kommer noget uheldigt udstykket. Han var dernæst, og dette er naturligvis i og for sig en Ros, en overordentlig forsigtig og ængstelig Bedømmer, der vilde have hele sit Materiale samlet, før han udtalte en endelig Dom; som han fremstillede kronologisk, saaledes arbejdede han ogsaa med Aar for Aar, og først naar han var færdig med at gennemarbejde en hel Tid eller et enkelt Menneskes hele Liv, stolede han paa sin egen Opfattelse. Det er derfor sandsynligt, at han har betragtet sine Meninger f. Eks. om Cromwell som foreløbige, indtil han i sine Studier fuldt ud var naaet til hans Død. Endog med Hensyn til denne hans Helt er det derfor vanskeligt at udtale sig med fuldstændig Sikkerhed om hans Opfattelse. Dog staar den gennemgaaende som højst sympatetisk; han er overbevist om hans store Idealitet og hans overordentlige Evner; han ser

hans politiske Maal som det at lægge Regeringen i Hænderne paa de bedste i Folket og derfor ogsaa paa sig selv, tillige som den, der i Hjertet ønskede at komme tilbage til lovlige Former, men hvis Skæbne det var at dette maatte mislykkes, fordi han havde maattet grundlægge sin Magt paa Hæren, bl. a. for at gennemføre den ganske vist begrænsede Tolerance, der var hans Ideal. Cromwell er endvidere for G. den store Forener af høje aandelige Formaal med en sjelden Realisme, men hans Realismes Resultater bliver de største. Medens han vil gøre England til Leder af den protestantiske Verden, naar han mest at fremme dets Magt og Handel, og medens han er den ivrige Puritaner, betyder hans Regeringsperiode Nedgangstiden i Puritanismens Herredømme. Det kan næppe siges, at G.'s Forsøg paa Cromwells Karakteristik afgørende har løst de store Problemer, der knytter sig til denne. Men hvad han har gjort bliver ikke desto mindre i høj Grad værdifuldt. Han har til mange af de behandlede Fænomener medbragt en sjælelig Forstaaelse, bundende i den alvorligste og mest upartiske Fordybelse i Tiden, og han har navnlig som ingen anden ud og ind gjort sig til Herre over hele det uhyre Stof, sigtet det kritisk, fjernet gamle urigtige Forestillinger og Traditioner, og derved ladet Englands Historie i den af ham behandlede Tid fremstaa i hel ny Skikkelse. Det menes, at der foreligger saa meget Forarbejde til hans Skildring af de sidste Aar af Cromwells Liv, at en saadan vil kunne udgives; C. H. Firth, hvis Cromwellbiografi tidligere er nævnet her (S. 397), har paataget sig dette Arbejde. Af alle, der kendte ham, pristes G. som den elskværdigste, nobleste og mest hjælpsomme Personlighed. — Lord Acton (oprindelig Sir John Emerich Edward Dalberg Acton, Sønnesøn af Ferdinand IV af Neapels bekendte Premierminister), f. 1834, Professor i nyere Historie i Cambridge, er død 19. Juni 1902. Største Delen af hans Liv var hans Navn i England mindre knyttet til hans videnskabelige Virksomhed end til hans Optræden som frisindet Katolik i Kamp mod Ultramontanismen; uddannet i München af Döllinger blev han hele sit Liv Modstander af Pavens Ufejlbarhedsdogme; personlig var han

stærkt knyttet til Gladstone. Som Professor var han beundret for sine Forelæsningers Veltalenhed; i hans historiske Opfattelse traadte den moralske Maalestok stærkt frem. En meget kendt Afhandling af ham er *German Schools of History* (i English Historical Review I, 1886, ogsaa udgivet særskilt); den indeholder Betragtninger over Historieskrivningens Udvikling i Tyskland i det 19. Aarh., men har mere Betydning ved enkelte træffende, originale Tanker end som Helhedsbillede. Lord A. var i de sidste Aar af sit Liv knyttet til det store historiske Foretagende, som Cambridge Universitetet er i Færd med at udgive, og hvoraf 1. Bind skal udkomme til Novbr. d. A.: *The Cambridge Modern History*; hans Død vil dog ikke skade Værket, da han mere blot havde planlagt det end egnede sig til at gennemføre det i Enkelthederne.

For Tysklands Vedkommende skal nævnes følgende afdøde: 6. Decbr. 1901 døde Karl v. Hegel, Professor i Erlangen, f. 1813, Søn af den berømte Filosof. Hans Hovedarbejder har drejet sig om Middelalderens Stadforfatninger. Efter at have udgivet *Geschichte der Städteverfassungen in Italien* 1—2. Th. (1847), der i adskillige Henseender brød nye Baner for Opfattelsen, vendte han sig til de beslægtede Forhold i Tyskland og Norden. 1891 udkom hans *Städte und Gilden der Germanischen Völker im Mittelalter* 1—2. Th., som foruden Tyskland ogsaa omhandlede de nordiske Lande, England, Holland, Belgien og Nordfrankrig, og hvor han navnlig bekæmpede den indtil da herskende Teori om Gilderne som Udgangspunktet for hele Købstædernes retslige Særstilling. For svagere regnes et af hans sidste Arbejder paa dette Omraade: *Die Entstehung des Deutschen Städtewesens* (1898). Han ledede tillige for den bajerske historiske Kommission den store Udgave af *Chroniken der Deutschen Städte vom 14. bis in 16. Jahrh.*, og udgav sin Faders Brevveksling (1—2. Th., 1887). — Franz Xaver v. Kraus, f. 1840, Professor i Freiburg i Kirkehistorie, døde 30. Decbr. 1901. I sin Ungdom var han blevet indviet til katolsk Præst, og, skønt han gik over til Universitetsvirksomhed, vedblev han dog at nære den største Interesse for de kirkelige Spørgsmaal og deltog

ivrigt paa gammel-katolsk Side i Kampen mod Ufejlbarhedsdogmet. Han har skrevet en *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, 1—3 Bd. (1872—73) og en omfattende Biografi af *Dante* (1897), men hans Hovedarbejder samler sig om kristelig Arkæologi og Kunst, og her erhvervede han sig Autoritet som en af de største Kendere; nævnes skal hans *Realencyplopädie der christlichen Alterthümer*, 1—2. Bd. (1880—86) og især hans store Arbejde: *Geschichte der christlichen Kunst*, 1. Bd. og 2. Bd. 1.—2. Abth. 1. H. (1896 ff.); det blev ikke fuldført, men gaar fra Oldtiden til Begyndelsen af Renæssancen. Lige før sin Død havde han udgivet en kortere Biografi af *Cavour* (i den af frisindede katolske Lærde udgivne Samling: Weltgeschichte in Charakterbildern), hvor han gav en højst sympatetisk Skildring af denne Statsmand uden at bebrejde ham, at han gav Pavens verdslige Magt Dødsstødet. — Julius Köstlin, Professor i Teologi i Halle, f. 1826, døde 13. Maj 1902. Han var en af Tysklands anseteste Kirkehistorikere og har udgivet den største og grundigste Lutherbiografi (*Martin Luther, sein Leben und seine Schriften*, 1—2. Th., 1875). — Paul Scheffer-Boichorst, f. 1843, døde 17. Jan. 1902 som Professor i Berlin efter fra 1876 til 1890 at have været ansat i Strassburg. Hans Arbejder angaar aldeles overvejende Middelalderen, især Hohenstaufertiden og italienske Forhold; han var stærkt paavirket af Ficker, og hans kritiske Studier er som Regel værdifulde; stor Strid vakte en Tid et Skrift om den florentinske Historieskriver *Dino Compagni* (1875), hvis Værk han vilde reducere til en senere Forfalskning. Han medvirkede ved Nybearbejdelsen af Böhmers Regesta imperii 1125—1198 og fra 1871 ved Udgivelsen af Monumenta Germaniæ.

I Holland døde 11. Jan. 1902 Cornelius Petrus Tiele, f. 1830, indtil Aaret før sin Død Professor i Religionshistorie og Religionsfilosofi i Leiden og anset for en af de dygtigste Repræsentanter for det religionsfilosofiske Studium i Nutiden; et af hans Hovedværker er af F. Buhl 1884 oversat paa Dansk m. Titel: *Kortfattet Religionshistorie*. — I Italien døde Cesare Paoli 20. Jan. 1902; han var Professor i de histo-

riske Hjælpevidenskaber ved Istituto di studi superiori i Firenze og har ydet mange vigtige Arbejder over Palæografi og Diplomatik; en Tidlang var han Udgiver af Tidsskriftet: *Archivio storico Italiano.*

Den til Foraaret 1902 berammede *internationale historiske Kongres* i Rom (se S. 210) er bleven aflyst.

Professor Edvard Holm har af sit store Værk: *Danmark-Norges Historie 1720—1814* udgivet 4 Bd. 1—2. Afd.'s 1. Hefte (1902), omfattende Tiden 1766—72. Vi haaber at komme tilbage til en nærmere Omtale af dette saa vigtige Arbejde. Det samme gælder det nysudkomne 5. Bd. af Professor Dietrich Schäfer's *Geschichte von Dänemark*, der behandler Frederik II's og Kristian IV's Historie (Gotha, 1902). Et andet Bidrag til Kristian IV's Historie foreligger i Oberst Axel Larsen Liljefalks nu afsluttede, paa arkivalske Studier grundede Skrift: *Kejserkrigen*, hvoraf 2. Afsnit er udkommet i Aar.

Professor Yngvar Nielsen i Kristiania har udgivet en stor Biografi: *Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg 1779—1840*, 1—3. D. (Chrania, 1901—02). Den er for Begyndelsens Vedkommende en gennemset ny Udgave af hans Skrift fra 1888: Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans Samtid; men dette omfattede kun Tiden til 1813. Helt nyt er saaledes det her omtalte Værks 2. og 3. Del, og det tilfører vor Viden baade om Begivenhederne 1814 og om Norges Historie indtil 1840 en overordentlig stor Berigelse.

Dr. Léon Pineau, der for nylig er bleven udnævnt til Professor i tydsk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Lyon, har udgivet andet Bind (584 Sider) af sit Værk: *Les vieux chants populaires scandinaves. Étude de littérature comparée. (II. Époque barbare. La legende divine et héroique)*, Paris 1901. Enhver Nordbo maa glæde sig over den Varme, hvormed Forf. omfatter sin Opgave, og den Sikkerhed, hvormed han læser de nordiske Kilder; man kan vanskeligt oplede en Bogstavfeil i hans lange Gjengivelser af nordiske Texter, og man forbauses ofte over, hvor rigtigt han har forstaaet mangt et dunkelt Udtryk, der tilmed maaske var underligt stavet

eller i en vanskelig Dialekt. Hans Værk er derfor en udmærket Hjælp for Franskmænd til Kundskab om vore Folkeviser; det udførlige, veiledende Register vil desuden yde en fortrinlig Bistand ved litteraturhistoriske og kulturhistoriske Undersøgelser.

Ved vor Omtale af første Bind udtalte vi en Tvivl om, at Forf.'s Hovedresultat vilde finde Tilslutning. Dette er slaaet til. Professor Pineaus Bog er rundt om bleven modtaget af Videnskabsmændene med megen Ære; man har uvilkaarlig faaet Sympathi for den aandfulde, enthousiastiske Lærde; men saavel Litteraturhistorikerne som Folkloristerne have vægret sig ved at gaa ind paa hans Antagelse om, at Viserne skulde være ikke blot ældre end Eddasangene, men stamme fra en graa Urtid og paa mange Maader afspeile en forhistorisk Kultur. Det samme Grundsyn kommer igjen i det nye Bind; men det forekommer os ikke, at de her givne Undersøgelser over Trylle- og Kæmpeviser have tilveiebragt et sikrere Fodfæste for hans Opfattelse.

Dette er naturligvis en Hovedmangel og beklageligt. Til Gjengjæld ville Læserne af Værket — foruden at høste Nytte af den Kundskabsmængde, som Forf. besidder — glæde sig over mangen vækkende Bemærkning og mangen træffende Sammenstilling med Folketro og Folkeskikke i fjerne Lande.

Joh. Stp.

I høj Grad til Nytte for Studiet af Frankrigs Middelalders Historie vil blive: A. Molinier: *Les Sources de l'histoire de France.* Skriftet tilsigter at give hvad Wattenbachs bekendte Værk er for Tyskland, en indgaaende Angivelse af alle de middelalderlige Kilder med Undersøgelse af deres Proveniens, Omraade, Værdi og Udgaver. Foreløbigt er udkommet 1. Del, omfattende den ældste Tid, Merovingerne og Karolingerne (Paris 1902), men Hensigten er at gaa videre til 1494.

Af Professor i Leiden P. J. Bloks meget fortjenstfulde: *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, er udkommet 5. Del (1902), omfattende Tiden fra den westfalske Fred til Vilhelm III's Død (1648—1702). Foruden en Skildring af selve de store Begivenheder i denne Periode med træffende og

upartisk Vurdering og Karakteristik af de ledende Mænd, især Jan de Witt og Vilhelm III, gives der i to omfattende Kapitler Udsigter over Landets og Folkets Tilstande i social, økonomisk og aandelig Henseende, henholdsvis ved Aar 1660 og ved Aarhundredets Slutning. Forholdet til Norden er dog kun kort behandlet.

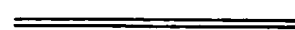
Et vigtigt Bidrag til Napoleonslitteraturen er fremkommet i England ved John Holland Rose's Værk: *The Life of Napoleon I*, V. 1—2 (London, 1901). Om der end savnes en dybere gaaende Karakteristik af Kejseren, har Bogen dog en særdeles stor Værdi ved Forfatterens meget omfattende Kundskab til den trykte Litteratur paa alle Punkter og ved hans indsigtsfulde Kritik; tillige har han i ikke ringe Grad udnyttet utrykt Stof fra de engelske Arkiver.

Rettelser.

S. 388 L. 14 f. n. 2. August læs: 31. Juli.
- 440 L. 6 f. n. (Ulfelds) læs: (Hvides).

Navneregister.

(Ved **Carl Fredstrup.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskaber for og Virksomhed i Aarene 1900 og 1901.

Regnskabet for 1900.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1900	2438	Kr.	77	Ø.
2)	Medlemsbidrag	3010	—	50	-
3)	Solgte Skrifter	213	—	39	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
	— — Carlsbergfondet	400	—	„	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	471	—	89	-
		6734	Kr.	55	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	962	Kr.	88	Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	1459	—	28	-
3)	Papir	285	—	„	-
4)	Bogbinderarbejde	125	—	37	-
5)	Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	374	—	97	-
6)	Skrifternes Opbevaring	33	—	35	-
7)	Forskelligt	58	—	50	-
		3299	Kr.	35	Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1900	3435	—	20	-

Regnskabet for 1901.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1901	3435	Kr.	20	Ø.
2)	Medlemsbidrag	2933	—	„	-
3)	Solgte Skrifter	133	—	89	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
	— — Carlsbergfondet	400	—	„	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	584	—	55	-
		7686	Kr.	64	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	996	Kr.	60	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1106	—	66	-
3) Papir	356	—	25	-
4) Bogbinderarbejde	103	—	10	-
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	333	—	65	-
6) Skrifternes Opbevaring	33	—	35	-
7) Forskelligt	33	—	54	-
	2963	Kr.	15	Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1901	4723	—	49	-

Foreningen har i 1900 og 1901 udgivet:

For 1ste Halvaar 1900: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 2. Binds 5.—6. Hefte (S. 417—636). Marts—Oktbr. 1900.

For 2det Halvaar 1900: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 3. Binds 1.—2. Hefte (S. 1—212, L. 1—37). Decbr. 1900—Marts 1901.

For 1ste Halvaar 1901: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 3. Binds 3.—4. Hefte (S. 213—398). Septbr. 1901.

Paa Aarsmødet 9. Maj 1901 genvalgtes Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup til Medlem af Bestyrelsen. Til Revisorer genvalgtes Bibliotekar Gjellerup og valgtes, i Stedet for afdøde Bibliotekar Vahl, Statsraadssekretær Koefoed.

Paa Aarsmødet 9. Juni 1902 genvalgtes Generaltolddirektør M. Rubin til Medlem af Bestyrelsen. Revisorerne genvalgtes. Bestyrelsen bestaar nu i Oktbr. 1902 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang, Generaltolddirektør M. Rubin og Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Jan. 1900 talte 827 Medlemmer, har ved Dødsfald og Udmeldelser mistet i 1900 41 og i 1901 43 Medlemmer; derimod er der i samme Aar indtraadt henholdsvis 22 og 16 Medlemmer. Den havde saaledes 31. Decbr. 1901 et Medlemstal af 781, af hvilke 161 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(September 1902.)

De med * betegnede erlægger som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Aall, Th., fhv. Bureauchef, Christiania.
*Aarnes, Boghandlermedhjælper, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
Adler, B. D., Grosserer.
Ahlefeldt-Laurvigen, C. J. F. Greve, Kammerherre, t. Langeland.
Ahlefeldt-Laurvigen, F. V. Greve, t. Møllerup.
Ahlefeldt-Laurvig-Bille, C. J. Grevinde, t. Egeskov.
*Almquist, J. A., Dr. phil., Stockholm.
*Ambrosiani, S., Kand., Upsala.
Ammentorp, J. L., Korpslæge, Dr. med.
Ammundsen, O. V., Professor ved Universitetet.
Andersen, J. O., Cand. theol.
Ankiær, R. A. E., fhv. Rektor, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
Arnau, N. J. A., Kassekontrolør.
Arnheim, F., Dr. phil., Berlin.
Arup, P., Læge, Slangerup.
Aumont, A., Cand. phil.

Baagøe, C., Cand. theol., Testrup Folkehøjskole.
Bache, C. P. M., Kammerherre, Stiftamtmand.
*Bachke, A. S., Bergmester, Bodø.
Baden, N. M., Lærer, Holstebro.

Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bak, Lærer, Ollerup.
*Bang, A. C., Dr. theol., Biskop, Christiania.
Bang, G., Dr. phil.
Bang, P. C., Oberst.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Kirke-Hvalsø.
Barth, A., Fuldmægtig.
Bauer, V. L., Skibskaptajn.
Bay, E., Enkefrue.
Bay, V., Overretssagfører.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Bech, J. P., Hofjægermester, Valbygaard.
Beck, J. C. T., Byskriver, Svenborg.
Begtrup, H., Folkehøjskoleforstander, Hillerød.
Behrens, C., Redaktør.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Benzon, V. V., Prof., Hofmedicus.
Berendsen, J. M., Toldforvalter.
Berg, Apothekbestyrer, Fuglebjerg.
*Berge, C. R., Boghandler, Christianssand.
*Bergh, J., Advokat, Christiania.
*Bergh, J., Assessor, Trondhjem.
*Bergh, K., Sorenskriver, Bergen.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
Berthelsen, C., Præst, Gjerlev.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Baron, Kammerherre, t. Sønderkarle.
Besthorn, R., Dr. phil.
Bidstrup, J., Arkivskriver.
Bjerge, P., Folkehøjskolelærer, Askov Folkehøjskole.
Bing, H., Fabrikant.
Bing, A., Redaktør.
Bing, L., Vexellerer.
Birch, P. C., Plantageejer, Hellerup.
Blangstrup, J. C., Kaptajn, Redaktør.
*Blicher Holst, Christiania.
Bloch, J., Arkivsekretær.
Bloch, H. E., Direktør ved Kunstmusæet.
Bloch, V. A., fhv. Rektor.
Blom, O. E., Oberst.
Bobé, L., Arkivassistent.
Bokkenheuser, F., Prof., Skolebestyrer.
Boldt, H. W., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Bonnesen, Fuldmægtig.
Borch, G. F., Dr. med., Prof.

Bornemann, C., Kammerjunker, Cand. jur.
Borup, L. C., Konferensraad, Borgmester.
Boserup, J. J., Læge, Borup.
Branner, C., Skolebestyrer, Ordrup.
Breinholt, N. B., Proprietær.
Bricka, C. F., Dr. phil., Rigsarkivar.
Brix, C. C., Etatsraad.
Brockenhuus-Schack, L. Greve, Kammerherre, Amtmand, Svenborg.
*Brun, C., Sognepræst, Bergen.
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm.
Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, fhv. Overbibliothekar.
Bræstrup, C. L. T., Herredsskriver, Vejle.
Brønniche, H. F., Overlæge.
Budtz, T. E., Politimester, Odense.
*Bull, E., Student, Christiania.
*Burenstam, C., Minister, Tjelfrosta, Sverige.
Busk, Lærer, Odense.
Bøgh, N., Professor.
Bølling, F. A., Bogholder.

Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
Casse, P., Overretsprokurator.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Sognepræst t. Tyrsted.
Christensen, W., Dr. phil., Arkivsekretær.
Christensen, N. O., Grosserer.
Christensen, J. P. M. M., Kaptajn i Ingeniørkorpset.
Christensen, Lærer, Holstebro.
Christensen, O. T., Dr. phil., Professor ved Landbohøjskolen.
Christensen, C. V., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Christensen, Realskolebestyrer, Vamdrup.
Christensen, J., Sagførerfuldmægtig.
Christensen, Tømmerhandler, Nykøbing p. M.
Christiansen, C. S., Arkivassistent.
Clausen, J., Bibliotheksassistent.
Clausen, H. V., Mag. art.
Clausen, E., Translatør, Lærer, Kjøge.
Cold, T. B., Expeditionssekretær i Marineministeriet.
*Collett, A., Expeditionschef, Christiania.
la Cour, L. F. B., Cand. mag., Lyngby.
la Cour, V. B. B., Stud. mag., Lyngby.

*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. J., Cand. jur.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.

Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave.
*Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
Dall, C. E., Kommunelærer.
Dam, C. F. E., Cand. pharm.
Damgaard, A. K., fhv. Stiftsprovst, Odense.
Danneskjold-Samsøe, Grevinde, Gisselfeld.
David, C.
Delbanco, H. V., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
*Delgobe, C., Ingeniør, Christiania.
Deuntzer, J. H., Dr. jur., Konseilspræsident.
Dons, J., Kapitajn, Daurup.
Drachmann, A. B., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Dreyer, F., Justitsraad.
*Drolsum, A. C., Overbibliothekar, Christiania.

Eegholm, H. A., Grosserer.
*Ehrensvärd, A., Greve, Tosterup, Skaane.
Elmquist, A. F., fhv. Overlærer.
Elmquist, P., Skoleinspektør.
Engelsted, C. S. M. N., Dr. med.
Engelstoft, P., Stud. mag.
Erichsen, B., Cand. mag.
*Erichsen, A. E., Rektor, Stavanger.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Estrup, J. B. S., Godsejer.
v. Euch, J., Biskop.

Fabricius, K., Cand. mag.
Fenger, S., Højskolelærer, Askov.
Fenger, H. M., Lic. theol., Provst.
Fenger, L. P., Professor, Stadsarkitekt.
Feveile, R. S., Kaptajn, Klokker.
Fiedler, O. J., Distriktslæge, Assens.
Fischer, C., Entreprenør.
*Fliflet, N., Sorenskriver, Hamar.
Fogh, E., Bogholder.
de Fontenay, O. E. le Sage, Prof., Læge.
de Fontenay, F. le Sage, Stud. mag.
*Forstén, Professor, Stockholm.
Foss, E. A., Ingeniør.
Fredstrup, C., Bibliotheksassistent.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Friis, P., Cand. theol., Lyngby.

Friis, A., Dr. phil.
Friis, Tandlæge, Hjørring.
Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.

Gaardboe, A., Lærer, Tislum.
Gad, G. E. C., Universitetsboghandler.
Gad, O., Boghandler.
Gamèl, A. C., Etatsraad, Grosserer.
Garde, P. S., Adjunkt, Nykøbing p. F.
Gebhardt, Dr. phil., Nürnberg.
Geleff, L., Viceskoleinspektør.
Gering, H., Professor, Kiel.
Gertz, M. C., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gjellerup, S. M., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
Gigas, E., Dr. phil, Bibliotheksassistent.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Geh.-Etatsraad.
Gotschalk, E. G., Ritmester.
Gram, A. V., fhv. Adjunkt.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Lektor, Örebro.
Gredsted, H. V. S., Justitsraad, Hospitalsdirektør.
Groothoff, A. V. H., Amtmand, Rønne.
Grove, G. L., Arkivsekretær.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Højesteretsassessor.
Grünfeld, F., Prof., Dr. med., Overlæge.
Grønbech, H. F., Adjunkt, Rønne.
*Grönblad, C., Stud., Upsala.
Grønlund, Herredsfuldmægtig, Svenborg.
Gøttsche, P. V., Adjunkt, Herlufsholm.

Haagen, M. E., Frøken.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
Hage, A., Kammerherre, Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hagen, S. A. E., fhv. Musikhandler.
Hagerup, E., Boghandler.
Halkier, H. B., Højesteretsadvokat.
Hamann, V. E., Cand. jur.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Sognepræst t. Allerum, Skaane.
*Hammer, Redaktionssekretær, Christiania.
Hammerich, O. J. N., Cand. phil.
Hammerich, A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.

Hansen, J. T., Arkitekturmaler.
Hansen, S., Cand. mag., Vejle.
Hansen, V., Farvehandler.
Hansen, P., Folkehøjskoleforstander, Vallekilde.
Hansen, C. B. V. F. T., Herredsfoged, Lemvig.
Hansen, N., Lærer, Aaker.
Hansen, H. J., Lærer, Kjøge.
Hansen, H., Overretssagfører.
Hansen, J., Sognepræst t. Gislev.
Hansen, J. S., Sognepræst, Thisted.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Harbou, F. H. W., Oberstlieutenant i Generalstaben.
Harder, F. C. C., Justitsraad, Kasserer ved den kgl. Civilliste.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
Hauberg, P. Musæumsinspektør.
Hauch, A. G. Ø., Rektor, Roskilde.
*Hazelius, G., Stud., Upsala.
Hedemann, C. E., Gouvernør for de dansk-vestindiske Øer, Oberst.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Provst, Sognepræst t. Ringsaker, Norge.
Hegel, J., Boghandler. *(Foreningens Kasserer.)*
Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
Heide, A., Etatsraad, Bankdirektør.
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Rektor, Viborg.
*Helland, G., Cand. phil., Bergen.
*Helmertz, H., Häradshöfding, Sala.
Hendriksen, F., Xylograf.
*Henie, C., Læge, Christiania.
Henningsen, F. P. D., Professor ved Kunstakademiet.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Herbst, C. F., Konferensraad, fhv. Musæumsdirektør.
*Heuch, J. C., Biskop, Christianssand.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Rigsarkivar, Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hiort, N. B., Assistent.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hjorth-Nielsen, Postassistent.
Hirschsprung, H., Dr. med., Prof., Overlæge.
Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
*Holck, O. E., Skoledirektør, Hamar.

Holck-Winterfeldt, G. C. F. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Fjellebro.
*Holler, J., Porsgrund.
Holm, C., Amtsforvalter, Svenborg.
Holm, O., Grosserer.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, P. E., Dr. phil., fhv. Professor ved Universitetet. (*Foreningens Æresmedlem.*)
*Holmberg, Højskoleforstander, Tärna, Sverige.
Holmgaard, M., Partikulier, Viborg.
Holst, J., Boghandlermedhjælper.
v. Holstein, C. F. F., Expeditionssekretær i Magistraten.
*Holta, O., Brugsejer, Skien.
Holten, J. J., Etatsraad, fhv. Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kammerherre, Amtmand, Randers.
Hornemann, G. M., Provinsarkivar.
Hoskiær, P., Borgmester, Nakskov.
Hude, Anna, Dr. phil., Arkivassistent.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Rigsarkivar, Christiania.
Huus, J. T. C., Seminarieforstander.
Hvass, A. N., Overretssagfører.
Hviid, C. A., Borgmester, Stege.
Høeg, J. C., Provst, Sognepræst t. Hunseby.
Høffding, H., Stud. mag.
Höhlbaum, K., Dr. phil., Professor, Giessen.
Høiby, C., Fuldmægtig.
*Hølaas, A., Foged, Sætersdalen.

Jacobsen, C., Dr. phil., Brygger, Direktør ved Kunstmusæet.
Jacobsen, E., Cand. mag.
Jacobsen, L. C. E., Kontorchef i Finansministeriet.
Jansen, P. H. G. T., Kommunelæge.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Jensen, H., Birkefuldmægtig, Rude.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, P. G. C., Højesteretssagfører.
Jensen, F. C. C., Kaptajn, Odense.
Jensen, H., Partikulier, Haraldslund.
Jensen, C. C., Prokurist.
Jensen, C. A., Stud. mag.
Jerichau-Christensen, P. A., Kontorchef i Generaldirektoratet for Postvæsenet.
Jermiin, Kaptajn.
Jochimsen, T. C., Stadsingeniør.

Jónsson, F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Juul, C. F. A. Baron, Kammerherre, t. Lundbæk og Mundelstrup-gaard.
Juul, C. Sehestedt, Hofjægermester, t. Ravnholt.
Iversen, M., Skolebestyrer.
Jørgensen, P. J., Cand. jur.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, P., Vinhandler.

Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnamagnæanske Haandskriftsamling.
Kalkar, K. O. H. T., Pastor emeritus.
Kall, R., Premierlieutenant i Artilleriet.
Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
Kampmann, H. C., Postmester, Kalundborg.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
Kauffmann, H., Overlærer, Randers.
Kielsen, S. T., fhv. Overlærer, Fredensborg.
Kier, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kirchhoff, J. M. H., Kammerherre, Oberst.
Kirk, O., Cand. jur., Faaborg.
Kirketerp, M., Overretsassessor.
*Kjær, A., Bibliothekar, Christiania.
Kjær, S., Lærer, Kongsted.
Kjær, H. A., Musæumsassistent.
Klitgaard, C., Postexpedient, Aalborg.
Knudsen, J., Cand. mag.
Knudtzon, N. H., Grosserer, Fredensborg.
Koch, J. G. C. F., Konferensraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Justitiarius i Højesteret.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Glostrup.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
Kofoed, C, Cand. polit.
*Koht, H., Universitetsstipendiat, Christiania.
Koppel, V., Cand. mag.
*Koren, K. B., Stiftsarkivar, Trondhjem.
Kraft, A., Dr. phil., Assistent ved Fængselsvæsenet, Horsens.
Krag, O., Cand. jur.
Krag, P. R., Kammerherre, Direktør for Udenrigsministeriet.
Kranold, C. J. C. F., Kammerherre, Generalmajor, Aarhus.
Krarup, A., Bibliotheksassistent.
Krarup, J. F., fhv. Registrator.
Kring, K. C., Sognepræst t. Kobberup.

Kringelbach, G. N., Arkivar i Rigsarkivet.
v. Krogh, C. C., Kammerherre, Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
Krüger, C. J., Prof., Skolebestyrer, Helsingør.
Kühle, S. A. v. d. Aa, Kaptajn, Bryggeridirektør.

Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, Nanna, Cand. mag.
Langkilde, H. P. E., Etatsraad, Juulskov.
Langkilde, C. V., Partikulier.
Larsen, M., Cand. phil., Horsens.
Larsen, A., Kunstmaler.
Larsen, Lærer, Nysted.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, V. L., Stiftsprovst, Viborg.
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberst i Artilleriet.
Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Lauridsen, P., Skoleinspektør.
Lauritzen, W., Stud. mag.
Laursen, L. R., Arkivsekretær.
Lautrup, C. L. A., fhv. Overretsassessor, Viborg.
Lemche, J. H., Læge, Lyngby.
Leschly, M., Oberst.
Levin, P. T., Dr. phil.
Liisberg, H. C. Bering, Inspektør ved Rosenborg-Samlingen.
Liljefalk, A. Larsen, Oberst, Fredericia.
Lind, H. Ø., fhv. Adjunkt, Randers.
Lind, B., Enkefrue.
Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby.
Lindberg, A. V., Etatsraad, Bogholder i Ordenskapitlet.
Lindbæk, J. P., Cand. mag.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
Linnemann, A., Overretssagfører.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lorenzen, L. J. v. d. Hude, Assistent ved Statsbanerne.
Lorenzen, M., Mag. art.
Lorenzen, V., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Etatsraad, Stiftsskriver, Roskilde.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
*Lund, Th., Boghandler, Laurvig.
Lund, T. P., Borgmester, Aarhus.
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
Lund, B., Frøken.

Lund, E. F. S., Musæumsinspektør.
Lund, O., Kancelliraad, Herredsfuldmægtig, Silkeborg.
Lund, C. C., Postinspektør.
Lund, H. C. A., Professor.
Lund, T., Dr. phil., Professor.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro.
Lund, W., Stationsforstander, Vedsted.
Lundbye, C. P. C., Mag. art.
*Lundgreen, Cand. mag., Christiania.
*Lundgren, F., Grosserer, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør.
Lybecker, J. L., Boghandler.
Lyngbye, E., Kaptajn i Artilleriet.
Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
Løffler, J. B., Professor.
*Løvvig, C., Lensmand, Førde, Norge.

Maarssøe, Folkehøjskoleforstander, Aarhus.
Mackeprang, M., Dr. phil., Musæumsassistent.
Macqueen, J. R., Brookhouse, Sussex, England. (Livsv. Medl.)
Madsen, Lærer, Vestkilde.
Madsen, E., Oberst.
Mansa, C., Godsejer, Mors.
Marstrand, J. N., Raadmand.
*Martens, A., Sanitetskaptajn, Bergen.
*Matthiesen, L., Frøken, Christiania.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Meidell, F., Kaptajn.
Meinert, A. V., Pastor emeritus.
Melbye, C. C., Cand. jur., Skelskør.
Melchior, M., Grosserer.
Meldahl, F., Kammerherre, Prof. ved Kunstakademiet.
*Mellbye, J. E., Gaardbruger, Grefshejm, Norge.
Melsteð, B. T., Arkivassistent.
*Meyer, T., Godsejer, Christiania.
Meyer, E., Kontorchef i Nationalbanken.
Meyer, C., Overretssagfører.
Meyer, M. A., Overretssagfører.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Michelsen, P., Privatsekretær, Orebygaard.
*Moe, Stud. philol., Trondhjem.
Moffat, Alex. C., Swansea, England.
Mohr, C., Bergen.
Kr[illegible]lerup, W., Dr. phil., Direktør ved Nationalmusæet.

Moltke, F., Kammerherre, Birkedommer, Fredensborg.
Moltke, F. C. Greve, Kammerherre, t. Bregentved.
Moltesen, L., Dr. phil.
*Montan, E. W., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Mossin, A., Cand. mag., Svenborg.
Munch, P., Dr. phil.
Munck af Rosenschöld, Kand., Lund.
*Munk, S., Adjunkt, Stavanger.
*Munthe, C. O., Oberstlieutenant, Christiania.
Müller, V., Cand. mag.
Müller, V. C. T., Kontorchef i Overformynderiet.
Møller, A., Bogholder, Faaborg.
Møller, N., Cand. jur.
Møller, H. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Møller, E., Grosserer.
Møller, F., Grosserer.
Møller, T. C. F., Sognepræst t. Birkerød.

*Naumann, E., Stud., Gøteborg.
Neergaard, G. V., Cand. jur., Aarhus.
Neergaard, N. T., Direktør.
Neergaard, A. M. E. A., Kammerherreinde, Gunderslevholm.
Neergaard, C. P., Musæumsinspektør.
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Nationalbank-Direktør.
Nielsen, F. K., Dr. theol., Biskop, Aalborg.
Nielsen, E., Boghandlermedhjælper.
Nielsen, J., Lærer.
Nielsen, H., Overretssagfører.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Professor, Christiania.
Nielsen, A., Skolebestyrer, Fakse.
Nielsen, H. Holten-, Formand for Patentkommissionen.
*Nissen, Cand. jur., Christiania.
Nisted, M., Skolebestyrerinde, Randers.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyborg, J. P., Kaptajn, Aalborg.
Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Professor.
*Nyström, J. F., Lektor, Upsala.

*Odhner, C. T., Dr. phil., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Oldenburg, V., Overpræsident.
Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
Olrik, A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.

Olrik, H., Dr. phil., Prof., Forstander for Statens Lærerkursus.
Olrik, P. C. S., fhv. Konsul. (Livsvar. Medl.)
Olrik, J., Musæumsassistent.
Olsen, A. M. D., Lærerinde.
Olsen, F., Postkontrollør.
Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
Olufsen, M., Frue.
Oppermann, A., Professor ved Landbohøjskolen.
Ostenfeld, J. S. M., Cand. mag.
*Otto, A., Kontorchef, Christiania.
Ottosen, J., Cand. mag.
Oxholm, C. A. G. O'N., Kammerherre, Hofjægermester, Rosenfeld.

Paludan, H., Overretssagfører.
Paludan, J., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Pappenheim, M., Dr. jur., Professor, Kiel.
*Paus, C., Proprietær, Christiania.
*Pedersen, T., Adjunkt, Drammen.
Pedersen, R., Professor ved Universitetet.
Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Røepstorff.
Petersen, K. T., Apotheker.
Petersen, P. T., Cand. mag., Odense.
Petersen, Lærer, Odder.
Petersen, T. E., Konferensraad.
Petersen, J., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Petersen, Skoleinspektør, Allinge.
Petersen, P. N., Sognepræst.
Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
Philipsen, G., Cand. jur.
Piper, V. C., Bagermester.
Plesner, J., Skolebestyrer, Birkerød.
Plum, P. A., Dr. med., fhv. Professor ved Universitetet.
Pontoppidan, L., Kammerherre, Oberst, Helsingør.
Poulsen, R., Gaardejer, Skjelby.
Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge.
*Prebensen, N. C. G., Amtmand, Arendal.
*Probst, Chr., Bergen.
Pürschel, V., Cand. jur.

Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, O., Gaardejer, Islemark.
Rasmussen, S. J., Kaptajn.
Rasmussen, Sagførerfuldmægtig, Aalborg.
Rasmussen, R. A., Sognepræst t. Kongerslev.

Reedtz-Thott, K. T. T. O. Baron, Gehejmekonferensraad, t. Gavnø.
Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Repholtz, M. G. P., fhv. Højesteretsassessor.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Sognepræst t. Vejen.
*Ring, L., Korpslæge, Christiania.
Rist, P. F., Oberstlieutenant.
Rockstroh, K. C., Premierlieutenant.
Rohmell, O. J., Dr. med., Overlæge ved St. Hans Hospital, Roskilde.
Rosendal, H., Folkehøjskoleforstander, Lyngby.
Rosenstand, F. V. F., Geh.-Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm.
Rubin, M., Generaltolddirektør.
Ræder, J. G. F., Justitsraad, Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Rømer, S. N., Skibsmægler.
Rørdam, T. S., Dr. theol. & phil., Biskop.
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.

*Sagen, L. C., Overlærer, Christianssand.
Salomon, J., Bibliothekar ved Raadhusbibliotheket.
Sarauw, G. L. F., Musæumsassistent.
*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs.
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
*Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.
Scheel, F. C. R. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
Scheel, L. V., Pakhusforvalter.
Schiøth, A., Lærer, Melløse Skole (Skævinge).
Schiøtt, F. H., Cand. polit.
*Schjøth, H., Overlærer, Christiania.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schmidt, S. S. V., Bogholder.
Schmidt, L. H., Pastor emeritus.
Schmidt, V., Dr. phil., Prof., Docent ved Universitetet.
Schoning, H. O., Mag. art.
Schou, C., Frk., Stud. mag.
Schrøder, L., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schwanenflügel, H., Dr. phil.

*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
*Schück, H., Professor, Upsala.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Heidelberg.
Schøller, C. E. A., Jægermester, t. Margaard.
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafbestyrer, Larvik, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Herredsfoged, Nakskov.
Sehested, Th., Frøken.
Sehested, H., Kammerherre, t. Stamhuset Broholm.
*Selmer, J., Byfoged, Hammerfest.
Simonsen, O., Cand. mag., Vejle.
Simonsen, D., Overrabbiner.
*Skjoldborg, J. G., Amtmand, Christiania.
Skousen, O. P., Lærer, Vennebjerg (Kjerrumgaard).
Slomann, E., Skolebestyrer.
Smith, S. Birket, Dr. phil., Overbibliothekar ved Universitetsbibl.
Sporsén, S. N. E., Fuldmægtig i Kultusministeriet.
Stage, C., Boghandler.
Stage, G., Læge.
*Stang, E., Højesteretsassesor, Christiania.
Starcke, C. N., Dr. phil., Skolebestyrer.
*Steen, F. M. B., Justitssekretær, Bergen.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur. &. phil., Professor ved Universitetet.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
Stemann, G. C. V. H., Kammerjunker, Stiftamtmand, Ribe.
Sthyr, H. V., Dr. theol., Biskop, Odense.
*Stille, A., Docent, Lund.
Storck, H. B., Professor, Arkitekt.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
Struer, H., Laboratorieforstander.
Stryhn, H. C., Cand. mag.
Strøm, V. R., Adjunkt, Aalborg.
Strøm, R., Etatsraad, Nationalbank-Direktør
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
Svegaard, P., Boghandler, Sorø.
Svendsen, N. S., Sagfører, Ringsted.
*Sylwan, O., Professor, Göteborg.
Sylow, N. C. H., Dr. jur., Birkedommer.
Søltoft, M. B., Frøken, Aalborg.
Sørensen, C. T., Kaptajn.
Sørensen, E., Læge, Tømmerby.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
Sørensen, A., Prof., Skolebestyrer, Hobro.

Tage Hansen, Prof., Overlæge, Aarhus.
*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg, Sverige.
Tang, N., Folkehøjskoleforstander, Elev Højskole.
*Taranger, A., Professor, Christiania.
Tarp, J. S., Sognepræst t. Lunde.
*Taube, B. Friherre, fhv. Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
Teisen, K., Advokat, Filadelfia.
*Thaulow, F., Læge, Skjærdalen, Ringerige.
Thelin, C., Frue, Tärna, Sverige.
Therkelsen, S., Frøken, Horsens.
Thiele, J. R., Inspektør ved den kgl. Kobberstiksaml.
Thiset, A., Arkivar i Rigsarkivet.
Thomassen, C. F., Kancelliraad, Seminarieforstander.
*Thomle, E. A., Arkivar, Christiania.
Thomsen, V., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorkildsen, Kand., Porsgrund.
Thorsen, P. K., Mag. art.
Thorsøe, A., Dr. phil.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, J. P. B., Adjunkt.
Thygesen, J., Cand. jur., Lykkesgaard.
Thygesen, V., Cand. mag.
Tommerup, P., Sognepræst t. N.-Tranders.
Topsøe, H. F. A., Dr. phil., Direktør.
Torm, E., Frue.
Torup, J. F., Cand. philol.
Trier, C. A., Cand. mag., Faaborg.
Trier, H., Cand. phil.
*Trolle-Bonde, C. Greve, Trolleholm, Sverrig.
Tuxen, A. P., Oberstlieutenant.
Tuxen, S. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Tvermoes, R., Etatsraad, Nationalbank-Direktør.

Ulrik, A., Kredslæge.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Eker, Norge.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.

Waage, G. H., Cand. jur.
*Wachtmeister, H. G. Greve, Årup, Sverige.
Wad, G. L., Provinsarkivar, Odense.
Wad, C. D., Stationsforstander, Vejen Station.
Valentiner, M., Frøken.
Valeur, J., Direktør, Odense.

Valeur, C. T., Enkefrue.
*Varenius, O., Lic. phil., Upsala.
Wassard, C. S., Etatsraad, Overretssagfører.
*Wedberg, J. O., Justitieråd, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geheimekonferensraad.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
*Weibull, L., Docent, Lund.
Weitemeyer, H., Mag. art.
West, F. J., Arkivassistent.
*Westling, G. O. F., Rektor, Sundsvall.
*Westrin, T., Dr. phil., Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
*Westrum, A., Adjunkt, Levanger, Norge.
Wichmann, J. V., Dr. med.
Wiese, K. P. J., Adjunkt, Sorø.
*Wieselgren, H., fhv. Bibliothekar, Stockholm.
Wilhelmsen, C., Boghandlermedhjælper.
Villumsen, H., Folkehøjskoleforstander, Bælum.
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Kammerherre, t. Sanderumgaard.
Wineken, O., Borgmester, Bogense.
Winding, A., Kommunelærerinde.
*Winther, T., Overlærer, Drammen.
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Worm, V., Fuldmægtig i Landbrugsministeriet.
Wroblewski, O. B., Boghandler.
Wulff, L. E., Departementschef i Landbrugsministeriet.
van Wylich, P. F. N., Straffedommer.
*Wæringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahrtmann, M. K., Læge.
Zerlang, J., Sognepræst t. Gram, Sønderjylland.
Zeuthen, L., Overretssagfører.
Zytphen-Adeler, C. Baron, Arkivar i Udenrigsministeriet.

Øllgaard, F. A. M., Birkedommer, Hillerød.
Østerberg, F., Cand. phil.

Kjøbenhavn. Adelig Klub.
Arbejderforeningen af 1860.
Folkebibliothekernes Læsestuer (3 Expl.).
Garnisonsbibliotheket.
Genealogisk Institut.
Generalstaben.
Handels- og Kontoristforeningen.
Højesteret.
Industriforeningen.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Kvindelig Læseforening.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Nationalmuseets 2. Afdeling.
Officersskolen.
Provinsarkivet for Sjælland.
Raadhusbibliotheket.
Regensens Læsestue.
Rigsarkivet.
Rigsdagens Bibliothek.
Skandinavisk Antikvariat.
Statens Lærerkursus.
Statens statistiske Bureau.
Studenterforeningen.
Studentersamfundet.
Udenrigsministeriet.
Universitetets filologisk-historiske Laboratorium.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskole.
Aalesunds højere Almenskole*.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskole.
Statsbibliothek.
Akureyri Amtsbibliothek.
Askov Folkehøjskole.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.
Bonn. Rohrscheid u. Ebbecke, Buchhandlung.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Den norske Generalstabs Bibliothek*.
Det kgl. norske Rigsarkiv*.

44*

Storthingets Bibliothek*.
Kathedralskolen*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet * (2 Expl).
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christiansunds højere Almenskole*.
Drammens højere Almenskole*.
Faaborg og Omegns Læseforening.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Latinskole.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Gefle. Gestrinska Fonden*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Hamburgs Stadtbibliothek.
Verein für hamburgische Geschichte.
Harlev Lærerforening.
Herlufsholm Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Universitetsbiblioteket*.
Moss højere Almenskole*.
Nykøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Det Classenske Bibliothek.
Odense Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Provinsarkivet for Fyn.
Fyns Stiftsbibliothek.
Ordrup. St. Andreas Kollegiet.
Randers lærde Skole.
Ranum Seminarium.
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne lærde Skole.
Sandefjords højere Almenskole*.
Skaarup Seminarium.

Skiens højere Almenskole*.
Slagelse Realskole.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementarläroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Svenska Akademiens Nobelbibliothek*.
Østermalms Läroverk*.
Tromsø kommunale Bibliothek*.
Trondhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Södermanland-Närikes Nations Bibliothek*.
Vejle Skolevæsen.
Latin- og Realskolen.
Vexiö högre allmänna Läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Provinsarkivet for Nørrejylland.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^{2}/_{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1899,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi og Arkivvæsen.

C. G. Björling, P. J. Jørgensen og *A. Taranger*: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1899. (T. f. Retsvidensk. XI, 389—425.)

C. Nyrop: Indholdsfortegnelse til Tidsskrift for Kunstindustri 1885—99. (T. f. Kunstind. 1899. 204—9.)

Bibliotheca Steenstrupiana. I—IV. Lpz. 1898.

J. Salomon: Raadstuebibliothekets fotografiske Billedsamling. (T. f. Kunstind. 1899. 62—67.)

V. Gödel: Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 3. (Kongl. Bibliotekets Handlingar. XXI, 193—304.)

Fortegnelse over Arkivalier afleverede til Nørrejyllands Provinsarkiv i Viborg. (Viborg Skoles Program 1899.)

„Vor Ungdom". Indholdsliste til Aargangene 1879—98. Tillæg til „Vor Ungdom". 1899.

V. Mollerup: Østifternes historisk-topografiske Selskab. (Fra Arkiv og Museum I. S. I—XI.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelsen S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. 202.—230. H.

A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger. 12.—30. H.

Saxo Grammaticus: Die ersten neun Bücher der dänischen Geschichte. Uebersetzt u. erläutert von *H. Jantzen*. 1. H. Berlin.

Heimskringla. Udg. ved *F. Jónsson*. 7. H.

Snorre Sturlasson. Norges Kongesagaer i Oversættelse ved *G. Storm*. 23.—47. (sidste) H. Kra. 4°.

Danmarks Riges Historie. 49.—64. H. (II, 5.—11. H. III, 1.—8. H.)
Anm. af D. Schäfer i Hist. Z. 83. Bd. 329—35.

J. Ottosen: Vor Historie. Den nordiske Folkestamme gennem Tiderne. („Frem“.)

P. Andresens Anmeldelse af *Sophus Müller*: Vor Oldtid. (Højskolebladet XXIV, 1605—12.)

I. F. Böhmer: Regesta Imperii. I. Die Regesten des Kaiserreiches 751—918. 2. Aufl. 1. Bd. 1. Abth. Innsbruck. 4°.

W. G. Searle: Anglo-Saxon Bishops, Kings and Nobles. Cambridge.

R. Parisot: Le royaume de Lorraine sous les Carolingiens (843—923). Paris. 1898. Thèse.

Aug. Eckel: Charles le Simple. Paris.

A. Åkerblom: Heimskringlas framställning af förhållandet mellan Olof Skötkonung och Olaf den helige (Sv. hist. T. XIX, 229—36).

H. Böhmer: Kirche und Staat in England und in der Normandie im XI. u. XII. Jahrhundert. Lpz.

S. Larsen: Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 81—145.)

Joh. Steenstrup: Svend Estridssøns Dødsaar. (Hist. T. 7. R. II, 229—39.)

J. Olrik: Sagnkrøniken i Lundeårbøgerne. (Hist. T. 7. R. II, 222—29.)

H. Olrik: Til Belysning af Valdemarerne. (Dansk T. 1899. 129—45.)

A. Bachmann: Geschichte Böhmens. I. Bd. (Bis 1400.) Gotha.
I Heeren-Ukerts Samling.

E. von Nottbeck u. *W. Neumann*: Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. 2. Lief. Kirchliche Kunst. Die Grabsteine Revals. Reval. 4⁰.

Les Registres de Grégoire IX. Fasc. 6. Paris. 4⁰.

Les Registres d'Urbain IV (1261—64). Fasc. I. Paris. 4⁰.

J. v. Pflugk-Harttung. Die Anfänge des Johanniter Herrenmeistertums. (Hist. Vierteljahrsschrift II, 189—210.)
Danske Forhold omtales f. Eks. S. 200 og 207.

Die Chroniken d. niedersächsischen Städte. Lübeck. 2. Bd. (= Die Chroniken d. deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrh. 26. Bd.) Lpz.

Mecklenburgisches Urkundenbuch. Vol. XIX. 1376 — 80. Schwerin. 4⁰.

K. Koppmann: Zum Umschwung in den mecklenburgisch-nordischen Verhältnissen in den Jahren 1388 und 1389 (Auszüge aus Rostocker Weinamts-Rechnungen). (Hansische Geschichtsblätter 1898. 133—40).

Hansisches Urkundenbuch 5. Bd. 1392—1414; 8. Bd. 1451—63. Lpz. 4⁰.

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. III, 1. H. (1401—20).

Deutsche Privatbriefe des Mittelalters. Hrsg. v. G. Steinhausen. 1. Bd. (O. m. T.: Denkmäler d. deutschen Culturgesch. 1. Abth.: Briefe). Berlin.
Bl. a. Breve til og fra Christiern I og Hans.

G. v. d. Ropp: Die Hanse und der Reichskrieg gegen Burgund 1474—75. (Hansische Geschichtsblätter. 1898. 43—55.)

E. Schäfer: Zur Geschichtsschreibung des Albert Krantz. (Z. d. Vereins f. Hamb. Gesch. X, 385—484.)

Harder: Die Schlacht bei Hemmingstedt. Wo hat die Schanze gelegen? Eine Entgegnung auf den Artikel des Herrn A. Bartels in Nr. 5 der „Heimat“ 1898. Heide.

Hanserecesse. 3. Abt. 6. Bd. (1510—16). Lpz. 4⁰.

K. P. Arnoldson: Nordens enhet och Kristian II. Sthm.
Jfr. Sv. hist. T. XIX. Granskn. 56—60.

Svenska Riksdagsakter 1521—1718. 2. delen. III. 1571—92, utg. g. *E. Hildebrand.* Sthm.

D. Enders: Ein neu aufgefundener Brief Luthers an den gefangenen König Christian II von Dänemark, 28. Sept. 1532. (Z. f. Kirchengesch. XX, 234—36.)

M. Mackeprang: Et Par Bidrag til Grevefejdens Historie. (Slutning.) (Danske Mag. 5. R. IV, 97—99.)

E. Hildebrand: Måns Svensson Some och Peder Skram. (Sv. hist. T. XIX, 213—20.)

Drei Briefe Bugenhagens. Herausgegeben und erläutert von *G. Buchwald* und *O. Vogt.* (Baltische Studien N. F. III, 127—36.)

E. Hildebrand: Från Gustaf Vasas sista tider. (Sv. hist. T. XIX, 283—306.)

Max Goos: Hamburgs Politik um die Mitte des XVI. Jahrhunderts. (Z. des Vereins f. Hamb. Gesch. Bd. X. 131—97.)

Nuntiaturberichte aus Deutschland. 1. Abt. 1533—1559. IX. Bd. Nuntiatur des Verallo 1546—1547. Gotha.

F. R. Friis: Om Betalingen for Kong Christian III's Gravmonument. (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 305—13.)

Tr. Lund: Livsbelysning. 2. Udg.

Paa Tysk m. T.: Himmelsbild und Weltanschauung im Wandel der Zeiten. Autoris. Uebersetzung v. *Leo Bloch.* Lpz.

Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle, udg. ved *G. Bang.* 2. (sidste) H.

Arnold Munthe: Svenska sjöhjeltar. II. Jakob Bagge. Sthm.

B. Olsen: Dronning Sophies Portrætter paa Frederiksborg og Mauritshuis. (Ill. Tid. XL, Nr. 15.)

A. Meister: Der Strassburger Kapitelstreit 1583—1592. Strassburg.

Acts of the Privy Council of England. New Series. Vol. XIX. A. D. 1590. London.

Dombog for 1604. Udg. ved E. A. Thomle. Chria. (= Norske Herredags-Dombøger. 1. R. VI.)

P. J. Blok: Geschiedenis van het Nederlandsche Volk. 4. Deel. [1609—48.] Groningen.

D. Ferguson: The Settlement of the Danes at Trankebar and Serampore. (Journal of the R. Asiatic Society. London 1898. 625—29.)

A. E. Erichsen: Optegnelser af Erik Ivarsen Nordal og Ivar Eriksen Leganger (c. 1620—65). (Personalhist. T. 4. R. II, 113—31.)

J. W. Nilsson: De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrige 1629—31. Lund. (Akad. afh.)

W. Struck: Johann Georg und Oxenstierna Novbr. 1632 — Herbst 1633. Stralsund.

W. Struck: Gustav Adolf und die schwedische Satisfaktion. (Hist. Vierteljahrsschrift. II. H. 3 u. 4.)

C. Spannagel: Kurfürst Georg Wilhelm von Brandenburg und der schwedische Reichskanzler Axel Oxenstierna im Jahre 1633. (Forschungen z. brandenb. u. preuss. Gesch. XI, 2.)

Das Haupt-Registratur- oder Secretbuch des Lübecker Syndikus Dr. Joachim Carstens. Hrsg. von *O. L. Tesdorpf* [1630 ff.]. (Z. f. lübeck. Gesch. VIII, 1—53.)

Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser m. m. Danmarks Lovgivning vedk. 1558—1660. Udg. ved V. A. Secher. V. Bd. 1.—2. H. [1639—43.]

S. R. Gardiner. Oliver Cromwell. Paris. 4°.

S. v. Bischoffshausen: Die Politik des Protectors Oliver Cromwell in der Auffassung und Thätigkeit seines Ministers des Staatssecretärs John Thurloe. Innsbruck.

L. Bobé: Breve til Statholder Rigsgreve Christian Rantzau til Breitenburg fra Corfitz Ulfeldt og Theodor Lente. (Danske Mag. 5. R. IV, 157—89.)

M. K. Zahrtmann: Povl Anker og Jens Kofoed. Annotationer. (Hist. T. 7. R. I, 613—26.)

G. L. Grove: Poul Ancker og Jens Koefoed. Duplik. (Hist. T. 7. R. I, 626—31.)

C. Lagerberg: Aschebergska Grafkoret i Kristine kyrka i Göteborg jämte biografiska anteckningar om Aschebergska ätten. Göteborg.

Omtaler bl. a. Rutger von A.'s Deltagelse i Karl Gustavs Krige.

O. Malmström: Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges Historia. Sthm.

A. Hjelmérus: Til Karl X. Gustafs Historia. En engelsk Diplomat om Politiken i Norden. Halmstad.

de Bildt: Christine de Suède et le cardinal Azzolino. Lettres inédites (1666—68). Avec une introduction et des notes. Paris.

Fr. Nielsen: Dronning Christina og Rom. (Teol. T. Ny R. I, 5—28, 97—131.)

J. A. Fridericia: Er Kongeloven fra 1665 eller fra 1668? (Hist. T. 7. R. II, 216—22).

Landforsvarets Tilstand ved Tronskiftet 1670. Aktstykker, meddelte af *H. W. Harbou*. (Milit. T. XXVIII, 240—71.)

C. F. Bricka: Indstilling og Resolution om militære Forfremmelser i Septbr. 1673, nærmest i Norge. (Danske Mag. 5. R. IV, 189—92.)

N. P. Jensen: Christian V. i Slaget ved Lund. En kritisk Undersøgelse. (Hist. T. 7. R. II, 1—45.)

G. Bulard: Les traités de Saint-Germain (1679). Essai sur l'alliance étroite de Louis XIV et du Grand Electeur après la Guerre de Hollande. Paris 1898.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. 15. delen. 1686—89. 1—2. Sthm.

M. L.: Marie Aurora, Grevinde af Königsmark. (Nord og Syd. II. 683—96.)

S. 684 omtales Anbefalinger for hende og hendes Søstre fra det danske Hof til Enkekurfyrstinden af Sachsen 1644.

A. Krieger: Eine kaiserl. Brautwerbung in Kopenhagen 1697. (Neue Heidelberger Jahrbücher. IX, 164—81.)

Til Prinsesse Sofie Hedvig for den senere Kejser Josef I.

E. Olmer: Alliansen mellan Sverige och huset Lüneburg 1698. (Sv. hist. T. XIX, 41—70.)

O. Malmström: Högmålsprocessen mot Nils Bjelke. Sthm. (ↄ: Lund.)

O. Sjögren: Karl XII och hans män. 1.—28. H. Sthm.

L. Daae: Nogle Bemærkninger om norske Forhold fra det attende Aarhundrede. (Norsk hist. T. 3. R. V, 429—33.)

Just Juels Dagbøger, i Uddrag oversat paa Russisk af J. N. Stherbatcheff. Moskwa. 4°.

C. Hallendorff: Anmärkningar öfver G. Adlerfelts Histoire Militaire de Charles XII. (Sv. hist. T. XIX, 177—98.)

Kong Frederik IV's første Kamp om Sønderjylland. Krigen 1700. Udarbejdet ved Generalstaben af *H. W. Harbou*, *A. P. Tuxen* og *C. L. With*. (O. m. T.: Bidrag til den Store nordiske Krigs Historie udgivne af Generalstaben. I.)

A. Stille: Om platsen för träffningen „vid Näs“ den 18. febr. och för slaget vid Helsingborg den 28. febr. 1710. (Sv. hist. T. XIX, 239—46.)

O. Kuylenstierna: Striderna vid Göta Älfs Mynning. Åren 1717 och 1719. Sthm.

J. Ræder: Fortsatte notiser om Carl XII's død. (Norsk militært T. 62. Bd. 481—88.)

A. W. Ward: Great Britain and Hanover. Oxford.
Forholdet til Danmark 1720 omtales f. Eks. S. 85, 100.

C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från Karl XII's død till 1772. 2. uppl. 4. D. Sthm.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 15. delen. 1746—47 (I). 2. häft. Sthm.

A. Skavlan: Træk af Norges nyere Historie. Chria.

› *J. Schovelin*: Fra den danske Handels Empire. Forhold og Personer i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel. 1. Del.
Anm. af M. Rubin. (Tilskueren 1899. 591—95.)

Preussische und österreichischc Acten zur Vorgeschichte der siebenjährigen Krieges. Hrsg. von *G. B. Volz* u. *G. Küntzel*. Lpz. (O. m. T.: Publicationen aus d. k. preuss. Staatsarchiven. 74. Bd.)

Richard Waddington: La Guerre de Sept ans. Histoire diplomatique et militaire. Les débuts. Paris.

E. Gigas: Fra Biblioteker og Arkiver. IV. Morten Rothenborgs Klageprædiken over Frederik V. (Nord og Syd. II, 408—18.)

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXV. [Jan. —Mai 1766.] Berlin.

E. Holm: Dronning Juliane Marie som hun viser sig i sine Breve til Frederik II af Preussen. (Hist. T. 7 R. II, 46 —75.)

T. B. Cold: Arveprins Frederik. (Dansk T. 1899. 193—212.)

L. Bobé: Kong Christian VII's egenhændige Forvisningsordre for Dronning Caroline Mathilde (i Arkivet paa Breitenburg). (Hist. T. 7. R. II, 213—16.)

Å. Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg. Bidrag til den Guldbergske Tids Historie (1772—1780).

Anm. af E. Holm i Hist. T. 7. R. II, 520—34.

P. Bonnefon: Un mémoire inédit de Dumouriez sur l'état de l'Europe en 1773. (Revue hist. T. 71, 42—61.)

P. Wittichen: Die polnische Politik Preussens 1788—90. Göttingen.

L. Wahlström: Gustaf III och Benzelstjernas plan mot ryska flottan 1789. (Sv. hist. T. XIX, 91—108.)

T. Hartman: De tre Gustavianerna G. M. Armfelt, J. F. Aminoff och J. A. Ehrenström. Helsingfors.

Vort Folk i det nittende Aarhundrede. Udg. af *V. Østergaard*. 33.—46. H. 4°.

H. Christensen: Nicolai Wergeland. (Af det norske Aandslivs Historie i det 19de Aarhundrede. I.) Bergen.

H. Christensen: Nicolai Wergeland. (Samtiden. X, 280—88, 289—96, 321—27.)

H. Maxwell: The life of Wellington. I—II. London.

1807. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 478 og 480.)

C. J. Anker: Kontreadmiral H. C. Sneedorffs efterladte breve fra 1807—14 i uddrag. Kra.

C. O. Munthe: Kampen ved Trangen den 25. april 1808 (Slutning). (Norsk militært T. 62. Bd. 73—89.)

En konungafamiljs afsked från sitt land. Ur efterlämnade anteckningar af Georg Ameen. (Ord och Bild. XVIII, 314—20.)

Omtaler ogsaa Enkedronning Sofie Magdalenes Stilling.

P. Boppe: Les Espagnols à la Grande Armée. Paris.

A. Blomberg: Marskalk Bernadotte och hans tid. 2. omarb. uppl. 1.—12. H. Sthm.

C. Schefer: Bernadotte Roi (1810—1818—1844). Paris.

Jfr. Sv. hist. T. XIX. Granskn. 71—75.

O. Alin: Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810—15. 1. H. Sthm.

W. v. Hassell: Geschichte des Königreichs Hannover. 1. Teil. 1813—1848. Bremen 1898. 2. T. 1. Abt. 1849—62. Lpz.

Auxiliærkorpset 1813. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 475—76.)

Å. Friis: Nye Aktstykker vedrørende de politiske Forhandlinger i København i December 1813 og Kielerfreden i Januar 1814. (Slutning.) (Danske Mag. 5. R. IV, 101—56.)

O. Alin: Fjerde artikeln af fredstraktaten i Kiel 14. januari 1814. Pröfning af en af Hans Forssell utførd Rättshistorisk kontrollanalys. Sthm.

Forhandlingsprotokol ført i Regjeringsraadet og Statsraadet Marts til Decbr. 1814. Chria.

Claus Pavels Dagbøger. 1817—1822. 4.—5. H. Kra.

L. Dietrichson: Svundne Tider. Af en Forfatters Ungdomserindringer. 2. Del. 1859—62. Kra.

A. Koelliker: Erinnerungen aus meinem Leben. Lpz.
Bl. a. omtales hans Rejse i Hertugdømmerne 1840.

L. Hertel: Flor og de nordslesvigske Bønder. (Højskolebladet. XXIV, 697—702, 734—42, 758—64.)

I. Ross: I Norge 1845, samt en udflugt til Danmark. Historisk essay. Kra.

O. Kyhl: Krigene 1848—50 og 1864.

J. Sandel: Fortællinger fra Krigen 1848—50. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 477—85).

O. Lütken: Fra Krigsaaret 1848. Spredte Optegnelser fra Marineministeriets Arkiv. (T. f. Søvæsen. 34. Bd. 1—31.)

Odense frivillige Korps 1848. Af Korpsets Foureer (*M. Jacobsen*). Særtryk af „Fyens Stiftstidende“ 1898.

L. Wagner: Efterslæt fra 1848. Barndomsminder. (Dansk T. 1899. 757—62).

F. Meidell: Et djærvt Gennembrud d. 23. April 1848. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 494.)

Carsten Anker. (Norsk militært T. 62. Bd. 117—28.)
Deltog i Krigen i Slesvig 1848.

C. Jensen, Lerchenborg: Minder fra Krigsaaret 1849. Optegnelser og Erindringer. (Folkelæsning. Nr. 229.)

M. Eskesen: For 50 Aar siden. (Højskolebladet. XXIV, 65—68.)
Kampen ved Brøns 22. Jan. 1849.

P. Munch: Danmark for 50 Aar siden. (Nord og Syd. II, 433—36, 628—31.)

P. Munch: Parlamentarisme og almindelig Valgret i Europa. (Nord og Syd. II, 570—84, 657—68.)

W. Jensen: Der Ehrentag von Eckernförde. Eckernförde.

O. Lütken: Eckernförde (Fægtningen 1849 efter Vilh. Petersens Billeder paa Frederiksborg). (Ill. Tid. XL. Nr. 27.)

P. L. Müller: Kampene om Kolding under Felttoget 1849. Kolding.

E. Gandil: Erindringer fra den fjendtlige Besættelse af Kolding i 1849. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 479.)

Collin-Lundh: Brudstykke af en Dagbog, ført under Fredericias Belejring i Maj 1849. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 481.)

H. G. Bønnelycke: Fra Belejringstiden i Fredericia 1849.

Rytterkampen ved Aarhus d. 31. Maj 1849. I. Af *H. Castenschiold*. II. Af *P. Hansen*. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 482.)

N. Neergaard: Under Junigrundloven. 26.—27. Lev.

A. Larsen: Fredericiadagen. (Nord og Syd. II. 593—628.)

Skade: Fredericiaslaget. Foredrag. Aarhus. P.

Festskrift i Anledning af Fredericia-Slagets Halvtredsaarsdag. 6. Juli 1849—1899. Aarhus.

P. N.: Slaget ved Fredericia. (Ill. Tid. XL. Nr. 41.)

A. Wetche: En lille Episode fra 6. Juli 1849. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 488.)

P. Lauridsen: Mellem Slagene. En Fremstilling af den civile Kamp om Sønderjylland 1849—50. (Sønderjydske Aarb. 1899. 181—277.)

H. S.: Omkring Isteddagen. Efter Fru Asta Heibergs Optegnelser. (Nord og Syd. II, 502—12.)

En slesvigholstensk Officers Erindringer fra Stormen paa Frederiksstad d. 4. Okt. 1850. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 489.)

A. B. Thorson: Dansk og tysk Styrelse i Slesvig for det sprogliges Vedkommende. (Dansk T. 1899. 161—72).

P. de la Gorce: Histoire du sesond empire. T. 4. Paris.

E. Marcks: Bismarck und die Bismarck-Literatur des letzten Jahres. Eine kritische Betrachtung. (Deutsche Rundschau. IC, 36—65, 242—79, 316—17.)

O. Kaemmel: Kritische Studien zu Fürst Bismarcks Gedanken und Erinnerungen. 3. Schleswig-Holstein. (Die Grenzboten. 58. Jhrg. Nr. 41—42.)

M. Busch: Tagebuchblätter. 1.—3. Bd. Lpz.

Godske Nielsen: Udvalgte Bladartikler. Trykt som Manuskript for Venner.

Bl. a. politiske og litterære Karakteristiker.

Et Brev fra Kong Frederik VII. Meddelt af *C. Trap*. (Ill. Tid. XL. Nr. 32.)

(Til J. P. Trap, 26. Oct. 1863.)

Moltkes militärische Werke. III. Kriegsgeschichtliche Arbeiten. 2. Th. Berlin.

S. 75—112: Kurze Uebersicht des Feldzuges 1864 gegen Dänemark. Gengivet i Vort Forsvar. XIX. Nr. 492, 494, 495.

M. v. Poschinger: Kaiser Friedrich. Bd. I—II. Berlin.

Bd. II gaar til 1870. Omtaler Krigen 1864.

C. E. Simonsen: Bille, Heltzen. Et Blad af vor nyere Historie. (Dansk T. 1899. 302—14.)

C. E. Simonsen: Den franske Uge i København 1867. (Dansk T. 1899. 744—56.)

Nouveau Recueil Général de Traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international. Continuation du grand Recueil de G. Fr. de Martens par F. Stoerk. 2. série. T. 25. 1. livr.

Danske Traktater fra 1894 og 1896.

H. Holm: Konflikt eller Reformer? En Redegørelse for Rigsdagssamlingen 1898—99.

Topografi.

J. F. Nyström: Geografiens och de geografiska upptäckternas historia till början af 1800-talet. Sthm.

F. W. Lucas: The Annals of the voyages of the brothers Nicolo and Antonio Zeno in the North Atlantic. London 1898. 4°.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 21.—28. H.

J. C. West: Danmark i Fortid og Nutid. 1.—2. H.

Danske Herregaarde. (Ill. Tid. XL. Nr. 20, 31, 35, 40.)
Bjørnsholm, Benzon, Gisselfeld, Borreby.

H. C. Bering Liisberg: København i gamle Dage. 4.—8. H.

Fr. Schiøtt: Frederikskirken paa Amalienborg. (Fra Arkiv og Museum. I, 1—49.)

Alb. Jensen: St. Petri Kirke. Nogle Notitser vedrørende Kirkens Historie og skitserede Oprids til en eventuel ydre Istandsættelse. (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. I. Aarg. 73—87.)

F. R. Friis: Prinsens Palæ i Kjøbenhavn. (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 287—304.)

Ph. Weilbach: Hvem har bygget Frederiks Hospital? (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. (I. Aarg. 157—62.)

F. R. Friis: Livsforsikringsselskabet Hafnias Gaard i København (sluttet). (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 257—59.)

Industriforeningen for Helsingør og Omegn (stiftet 1871). (Ill. Tid. XLI. Nr. 9.)

J. Kornerup: Om Kalundborg og dens Kirke. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 179—88.)

N. V. Nielsen: Præstø Kjøbstads og Klosters Historie, for Størstedelen efter utrykte Kilder.

H. F. Rørdam: Om Grundlæggelsen af Klosteret i Præstø. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 131—36.)

L. Bobé: Roeskilde adelige Jomfrukloster 1699—1899. 4⁰.
Ikke i Bogh.

F. R. Friis: Om nogle Restaurationsarbejder i Roskilde Domkirke og ved de kongelige Begravelser. (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 314—20.)
Under Christian VI.

Roskilde Domkirke. (Ill. Tid. XLI. Nr. 10.)

Roskilde Borger-, Haandværker- og Industriforening (stiftet 1840). (Ill. Tid. XL. Nr. 21.)

F. R. Friis: Bidrag til Vallø Slots Historie. (Bidrag til dansk Kunsthistorie. 5. H. 260—86.)

Buschau: Bornholm. 1—2. (Globus. 76. Bd. Nr. 6—8.)

Czarens Hus i Nykjøbing, Falster. (Ill. Tid. XL. Nr. 15.)

A. la Cour: Den Classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard.

H. F. Rørdam; Efterretninger fra Skam Herred i Fyn. (Kirkehist. S. 4. R. V, 720—86.)

Odense Haandværker- og Industriforening (stiftet 1857). (Ill. Tid. XL. Nr. 37.)

F. M. Andersen m. fl.: Odense borgerlige Korps i 19. Aarh. Odense.

Aalborg Haandværkerforening (stiftet 1848). (Ill. Tid. XL. Nr. 31.)

C. C. Clausen: Aarhus og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. II.)

Aarhus Haandværkerforening (1849—1899). (Ill. Tid. XL. Nr. 15.)

C. C. Clausen: Fredericia og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. I.)

H. F. Rørdam: Hvorledes Michaelis Kirke i Fredericia fik sit Navn og hvad Navnet betyder. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 188—200.)

E. Rostrup: Den forsvundne Fyrreskov paa Læsø. (Botan. T. XXII, 280—82.)

Randers Befæstning i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Uddrag af Tingbøger fra 1587, 1598 og 1599. Meddelt af *Stemann*. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 203—17.)

Stemann: Randers Helligaandshus. Et Kloster fra Katholicismens Forfaldsperiode. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 1—43.)

Randers Haandværkerforening (stiftet 1848.) (Ill. Tid. XL. Nr. 46.)

E. Dam: Ringkøbing Apotek gennem 150 Aar. Et Mindeskrift, udgivet af H. L. Heiberg. 4°.

Ikke i Bogh.

H. Begtrup: Af en gammel Fattigprotokol. (Højskolebladet. XXIV. 1585—94.)

Udby-Ørslev Sogn c. 1800.

L. Gallois: Les Grundkarten d'Allemagne. (Revue hist. T. 71, 89—92.)

Omtaler ogsaa Kortene over Slesvig og Holsten.

C. Berthelsen: Sønderjylland. En folkelig Fremstilling. Rønne.

J. Ottosen: Hovedtræk af Sønderjyllands Historie. P. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 11.)

P. Munch: Sønderjydsk Historie. (Sønderj. Aarb. 1899. 59—90.)
Anmeldelser.

Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Udgivne ved *F. Falkenstjerne* og *A. Hude*. 2. H.

A. Larsen: En Rejseerindring fra Hertugdømmerne. (Dansk T. 1899. 504—9.)

J. Johansen: Oplevelser i Sønderjylland 1860—71. Odense.

Nordslesvig 1899. Udvisningsdebatterne i Landdagen og Rigsdagen. Aabenraa. (Kbh.)

U. Birkedal: Salzborg 1732 — Nordslesvig 1898. (Højskolebladet. XXIV, 289—96.)

G. Brandes: Danskheden i Sønderjylland. (Tilskueren 1899. 185—99, ogsaa særskilt.)

G. Brandes: Le droit des faibles: le Slesvig danois. (Revue de Paris. 1899. 1er avril.)

Th. Brix: Der nationale Grössenwahn und der Kampf mit den Dänen. Berlin.

J. Clausen: Hvad er Grunden? og Hvorom er Kampen? Betragtninger angaaende den sønderjydske Sag. Kolding. P.

H. Høffding: Fichtes Taler til den tydske Nation og Nordslesvigernes nationale Kamp. (Dansk T. 1899. 1—11.)

P. Langhans: Deutsche und Dänen in Nordschleswig. (Petermanns Mittheilungen. 45. Bd. 37—39.)

Julius Kaftan: Nord-Schleswig. (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. 170—78, 564—73.)

H. Delbrück: Ausweisungs-Politik. Reichstag. Gedanken und Erinnerungen des Fürsten Bismarck. (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. 179—87.)

H. Delbrück: Unser Programm. (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. 376—91.)

A. L: Det nordslesvigske Spørgsmaal og tre tyske Professorers Udtalelser. (Nord og Syd. II, 381—92.)

P. Skovrøy: Optanternes Retsstilling. (Sønderj. Aarb. 1899. 91—107.)

X: Optanternes Retsstilling. (Sønderj. Aarb. 1899. 108—13.)

K. Strackerjan: Adler oder Dannebrog?! Eine Anklage gegen die dänische Lostrennungspartei Nordschleswigs. Berlin.

T. Tomasson: Fra Sønderjylland. (Højskolebladet. XXIV, 159—62, 812—16, 1119—24.)

M. Voss: Aus dem vorreformatorischen Husum. (Heimat. 1899. Nr. 6 u. 7.)

H. Jellinghaus: Vorgeschichtliche Grabstätten und geschichtliche Dörfer um Segeberg. (Mittheilungen d. anthropolog. Vereins in Schleswig-Holstein. 12 H.)

H. Jellinghaus: Holsteinische Ortsnamen. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 203—327.)

J. Erichsen: Zur Geschichte der Besitzungen des Klosters Bordesholm. I. Th. Kiel. (Diss.)

H. Eckardt: Alt-Kiel im Wort und Bild. Kiel.

H. C. Carstensen: Chronik des Dorfes u. Kirchspiels Leck u. der Karrharde. Herausg. von Gr. Nissen. Altona.

G. Schröder: Nachrichten über die Stadt Neustadt in Holstein im Mittelalter. (Z. der Ges. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 87—199.)

G. Harloff: Chronik der Kirchengemeinde Pronstorf. Ahrensböck.

A. Bugge: Studier over de norske byers selvstyre og handel før Hanseaterne. Kra.

Koren-Wiberg: Det tyske Kontor i Bergen. Tegninger med Beskrivelse. Bergen. 4°.

J. Wahl: Træk af de Bergenske fæstningsverkers historie i ældre tider. (Norsk militært T. 62. Bd. 197—216, 255—80, 456—66, 489—517.)

B. E. Bendixen: Mariakirken [i Bergen] og dens udstyr. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 5. II.)

B. E. Bendixen: Lidt lokalhistorie [fra Bergen]. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 5. I.)

L. Daae: Mandal og Landskrone. (Norsk hist. T. 3. R. V, 427—29.)

Karter og topografiske Tegninger vedkommende Throndhjem og Trøndelagen. Udg. ved *Kr. Koren.* 1. H. Trondhjem. Fol.

P. O. Welander: Falu koppargrufva för och nu. (Ord og Bild. XVIII. 225—39, 300—307.)

Ogsaa paa Unionstiden.

J. F. Rønne: Fra Færø. (Dansk T. 1899. 609—24.)

Th. Thoroddsen: Geschichte der isländischen Geographie. Uebers. von N. Gebhardt. II. Lpz. 1898.

W. G. Collingwood and *J. Stefánsson*: A Pilgrimage to the Saga-steads of Iceland. 4°.

B. Kahle: Ein Sommer auf Island. Berlin 1900 [ɔ: 1899].

Th. Thoroddsen: Jordskælv i Islands sydlige Lavland, deres geologiske Forhold og Historie. (Geogr. T. 15. Bd. 93—120.)

D. Bruun: Arkæologiske Undersøgelser paa Island. (Geogr. T. 15. Bd. 78—87.)

Ogsaa som Særtryk.

Kr. Kålund: Det islandske lovbjærg. (Aarb. f. n. Oldk. II. R. 14. Bd. 1—18.)

Diplomatarium Islandicum. V. 1. Khöfn. V. 2. Reykjavík. (c. 1330—1476).

V. Guðmundsson: Stjórnarskrármálið. (Eimreiðin. V. 32—77.)

F. Jónsson: Grønlands gamle Topografi efter Kilderne. (Meddelelser om Grønland. XX.)

F. Jónsson og *H. Pétursson*: Um Grænland að fornu og nýju.

V. Garde: Sommer i Grønland. (Nord og Syd. II, 368—77.)

T. Kornerup: Nordiske Opdagelsesrejsende og Forskere i Grønland. (Nord og Syd. II, 353—67.)

A. E. Nordensköld: Mineral, som innehålla sällsynta jordarter. Historik. (Nordisk (Letterst.) T. 1899. 320—33.)

S. 331 omtales Grønland og Mineralierne dèr.

K. Østergaard: Danske Nybyggere i Hamilton og Valley Countyer, Nebraska, N. Amerika. (Højskolebladet. XXIV, 721—26, 753—58, 785—90.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 97.—104. H. (XIII. Pelli—Reravius.)

S. Elvius: Bryllupper og Dødsfald i Danmark 1898. (Personalhist. T. 4. R. II, Till.)

J. B. Halvorsen: Norsk Forfatter-Lexikon. 1814—1880. 49.—51. H. Steen — Synnestvedt. Kra.

S. H. Finne Grøn: Risør slægter. 8.—10. h. Kra.

Allgemeine Deutsche Biographie. 221.—23. Lief. Zeisberger—Zumkley. Lpz.

Dictionary of National Biography. Vol. 57—60. Tom—Whewell. London.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1900. 17. Aarg. 16⁰.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh. 3.—6. H. Folio.

G. Bang: Familieoptegnelser til den danske Adels Personalhistorie i det 16. og 17. Aarh. (Personalhist. T. 4. R. II, 16—23.)

G. N. Kringelbach: Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden. Supplement til „Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848".

V. Nannestad: Portraiter fra Kirken. J. H. Paulli. N. G. Blædel. Tredie Bidrag til en Karakteristik af dansk Prædiken i det nittende Aarhundredes sidste Halvdel.

H. F. Rørdam: Theologiske Kandidater fra det 17de Aarhundrede. (Kirkehist. S. 4. R. V, 805—14.)

D. Thrap: Christianssands Stifts Prester i det syttende Aarhundrede. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forh. 1899. Nr. 4.) Chria.

C. Silfverstolpe: Klosterfolket i Vadstena. 2. H. Sthm. (Skrifter och Handl. utg. genom Svenska Autograf Sällsk. IV.)

V. Richter: Tillæg til Juridisk Stat. Odense. P.
Uden Titelblad.

Gamle Næsgaardianere. Udgivet af et Udvalg, samlet og redigeret af *F. Hjort*. Odense.

Medlemmerne af Landstinget Januar 1899. Ved Rigsdagens Bureau. P.

Medlemmerne af Folketinget Januar 1899. Ved Rigsdagens Bureau.

P. Hennings: Fortegnelse med tilføjede biografiske Notitser over Soranere, afgaaede ved Døden i Tidsrummet April 1896 — April 1899. Holbæk. P.

Ikke i Bogh.

Meddelelse om Studenterne fra 1859 ved Mindefesten den 3. Oktober 1899. P.

Ikke i Bogh.

Studenterne fra 1874. P.

Ikke i Bogh.

C. F. Sommer: Familien Abbestée. ((Personalhist. T. 4. R. II, 51—60.)

A. Larsen: Absalon.

L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie. (II.) 4⁰.

Ikke i Bogh.

L. Bobé: Om den i Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde nævnte Kaptajn Bendix Ahlefeldt. (Personalhist. T. 4. R. II, 38—44.)

J. Borup: H. C. Andersen. (Dansk T. 1899. 396—405.)

E. Slomann: Carl Bagger. (Tilskueren. 1899. 241—64.)

C. Mourier: Carl Bagger og hans Hustru. (Tilskueren. 1899. 596—601.)

Stamtavle over Familien Bassøe samt nogle Oplysninger om Familierne Aalborg, Haslund, Hjort, Holst, Nørbech, Oftedahl og Smith. Kria.

H. Christensen: Mænd og verker fra den norsk-danske oplysningsperiode. IV. En kongelig konfessionarius og hans „Filosofi for Ulærde". (Samtiden. X, 144—49.)

Christian Bastholm.

C. S. Nielsen: En Odense Kunstner og hans Værk. (Nord. Ugeblad f. kath. Kristne. 47. Aarg. 425—30.)

Claus Berg (c. 1500).

F. C. A. Betz: En gammel Lærers Livserindringer. Med vedføjede Slægtregistre over Familierne Betz og Foss. (Trykt som Manuskript.) Nykjøbing F.

F. Beckett: Jacob Binck. (T. f. Kunstind. 1899. 179—90.)

J. Borup: St. St. Blicher. (Dansk T. 1899. 727—33.)

Jul. Petersen: Johan Jessenius a Jessen (Jessinsky). (Ugeskr. f. Læger. 5. R. VI, 625—40, 649—65.)

Berører bl. a. hans Forhold til Tyge Brahe.

R. Pixis: Kepler als Geograph. München. Dissert.

Bidrag til Tyge Brahes Hist. S. 26, 30, 34 o. fl. St.

L. Daae: Et Brev fra 1802. (Personalhist. T. 4. R. II, 156—58.)

Forf. er Fru Mette Johanne Bull, f. Colbjørnsen.

L. Mylius-Erichsen: Billedhugger A. Bundgaard og hans Arbejder. (Kjøbenhavns ny Raadhus. I.) (Vagten. I, 32—43.)

Å. Friis: Johan Bülows Selvbiografi. (Dansk T. 1899. 406—48, 474—93).

Breve fra *Erik Bøgh*. (Ill. Tid. XL, Nr. 48, 49).

A. Matthison-Hansen: Thomas Clitau. (Dansk T. 1899. 625—35.)

B. Cloetta: Liv og Virksomhed gennem et halvt Aarhundrede. P.

G. L. Grove: Nogle Oplysninger om Admiral Cornelius Cruijs's Herkomst. (T. f. Søvæsen. 34. Bd. 69—83.)

C. K.: En Dansk [Diederichsen] under Guillotinen. Et Minde fra den store Revolutions Tid. (Nord og Syd. II, 513—16.)

E. Hannover: Maleren C. W. Eckersberg. 4°.

S. Grundtvig: En Recidivist (Chr. Pedersen Egebjærg 1819—1899). (Nord. T. f. Fængselsvæsen. XXII, 224—29.)

J. Fibiger: Mit Liv og Levned. 1898.

Anm. af *Niels Møller* i Nord. T. 1899. 488—92, og af *A. Madsen* i Højskolebladet. XXIV, 1213—22.

E. W(aage): Johannes Fibiger. (Dansk T. 1899. 315—19).

E. A. Thomle: Endnu lidt om Familien Flood. (Personalhist. T. 4. R. II, 153—55.)

A. Ipsen: Lorenz Frölich. (Tidsskriftet „Kunst", 8.—9. H.)

Kommandørkaptein Henrik Gerners Dødsleie d. 26.—27. Dec. 1787. Beskrevet af *H. C. Sneedorff*. Meddelt af *C. J. Anker*. (Personalhist. T. 4. R. II, 141—49.)

E. A. Thomle: Om Lieutenant Carl Aug. Ludv. v. Gleditsch. (Personalhist. T. 4. R. II, 251—53.)

E. Wellejus: Toldforvalter, Etatsraad S. N. Greisen. (T. f. Toldvæsen. XVII, 210—11).

H. Begtrup: N. F. S. Grundtvigs kristelige Opvækkelse i Vinteren 1810—11. 1.—2. Opl.

L. Schrøder: N. F. S. Grundtvigs Liv og Gerning. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 12.)

V. Sommerfeldt: Grundtvig som salmedigter. Kra.

K. Madsen: Vilhelm Hammershøj. (Tidsskriftet „Kunst". 11.—12. H.)

S. Michaëlis: Hans Nic. Hansen som Raderer. (Tidsskriftet „Kunst". 10. H.)

L. Mylius-Erichsen: Billedhugger Niels Hansen-Jacobsen. (Vagten. I, 387—402.)

V. Klein: Caspar Frederik Harsdorff 1735—1799. (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. I, 141—56.)

Fr. Schiøtt: Fra Caspar Harsdorffs Embedsvirksomhed. (T. f. Kunstind. 1899. 37—56.)

J. E. H. Bjerre: Stamtavle over den Hartmann'ske Slægt. 4⁰. P.

Johan Daniel Herholdt og hans Værker. (Meddel. fra akad. Architekt-Forening. II, 49—56.)

Til Minde om Ove Hohlenberg. P.

Til Minde om Johan Christopher Holck, født 5. September 1824 — død 27. April 1899. P.
Ikke i Bogh.

Joh. Steenstrup: En Tale for Prof. Edvard Holm. (Tilskueren. 1899. 310—16.)

C. F. v. Holten: Erindringer. Udgivne af *W. Bloch*. 1.—2. Opl.

V. E. Tychsen: Statsminister, General Heinrich Wilhelm von Huth 1717—1806. (Milit. T. XXVIII, 63—79.)

H. F. Rørdam: Arild Hvitfeldt og Præsten i Faarevejle. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 60—71.)

J. P. Jacobsen: Breve, med et Forord udgivne af *E. Brandes*. 1.—2. Udg.

P. V. Jacobsen: Breve. Udg. af *Jul. Clausen*.

Jul. Clausen: Af *P. V. Jacobsens* Dagbøger 1827—33. (Personalhist. T. 4. R. II, 61—111.)

G. N. Kringelbach: P. V. Jacobsens Ansættelse i det danske Kancelli. (Personalhist. T. 4. R. II, 237—39.)

J. Nielsen: N. J. Jensen. Et Blad af Folkehøjskolens Historie. Aarhus.

J. Ottosen: A. D. Jørgensen. Nogle mindeord. (Sønderj. Aarb. 1899. 278—324.)

J. Ranftl: Der dänische Dichter Johannes Jørgensen. (Hist.-polit. Blätter f. das kathol. Deutschland. 124. Bd. 721—40.)

L. Bobé: Slægterne Kielman v. Kielmansegg fra Holsten og Nedreøsterrig i dansk Tjeneste, med et Tillæg om Familien Preen. (Personalhist. T. 4. R. II, 24—38.)

C. Koch: Søren Kierkegaard og Eventyret. (Dansk T. 1899. 146—60.)

Krohnernes slægtebog. Ved *B. E. Bendixen*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 5. IV.)

N. V. Dorph: P. S. Krøyer som Tegner. (Tidsskriftet „Kunst". 1.—2. H.)

Nogle Udtalelser af Landgreve Carl af Hessen om General Køller-Banner. Meddelte af *L. Bobé*. (Danske Mag. 5. R. IV, 99—100.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: En Adelsslægt i Decadence. (Personalhist. T. 4. R. II, 41—51.)
Slægten Lange (med 3 Roser i Vaabenet).

O. G. Petersen: Til Minde om Johan Lange. (Med Portræt.) (Botanisk T. XXII, 212—26.)

H. H. Lefolii: Fra mine Minders Kreds. (Højskolebladet. XXIV, 375—82, 401—12, 433—38.)

C. E. A. Schøller: Familien Leschly i Danmark og Norge. Aarhus.

H. F. Rørdam: Om Separatisten Søren Lintrup. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 72—91.)

H. F. Rørdam: En Notits om Hartvig Lohmann. (Kirkehist. S. 4. R. V, 823.)

Joh. Clausen: Bør der ikke rejses et Mindesmærke for Oberst Læssøe? (Vort Forsvar. XIX. Nr. 490.)

B. E. Bendixen: Skiftet efter Albert Henrik Meyer paa Lungegaarden. (1786—1788.) (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 5. III.)

Joh. Heinemann: Johann Meyer, ein Schleswig-Holsteinischer Dichter. I—II. Hamburg.

Joh. Clausen: Sognepræst Moe i Skanderup og hans Domme.

H. J. Huitfeldt-Kaae: Christian Gram Molberg. (Personalhist. T. 4. R. II, 1—15.)

P. Videbech: Johannes Moldenhawer og Blindeforskolen paa Refsnæs. (Ill. Tid. XL, Nr. 44.)

Joh. Clausen: Briefe an den Grafen Ludwig Moltke 1761—1767. (Z. der Ges. f. schlew.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 335—42.)

G. L. Wad: Om Kjøbmand Rasmus Møller i Nyborg. (Personalhist. T. 4. R. II, 159—69.)

H. Kau: Stiftsprovst M. Mørk Hansen og den danske Sag i Sønderjylland. Et Mindeskrift. Odense.

M. Bruhn: Mendel Levin Nathanson. (Berlingske Tidende. 3. Jan. 1899.)

Livserindringer. Nogle Blade af *Anders Andreas Nielsen (Ravns)* Levnedsbog. Silkeborg.

Johs. Brochmann: Zakarias Nielsen. (For Kirke og Kultur. VI, 291—96.)

J. Aakjær: Præsten Peter Lorentz Nørholm til Taarup og Kvols. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 165—202.)

F. Opffer: Familien Opffer. Optegnelser.
Ikke i Bogh.

Erindringer fra Generalmajor *Julius Paludans* Barndom. Forfattede 1877 af ham selv, ordnede og meddelte ved *C. L. With*. (Personalhist. T. 4. R. II, 180—237.)

F. Lange: Frederik Paludan-Müller. Et Levnedsløb.

E. A. Thomle: Om Familien Pharoe. (Personalhist. T. 4. R. II, 247—51.)

Hother Ploug: Carl Ploug og Studenterne. (Højskolebladet. XXIV, 619—21.)

Sigurd Müller: Afsløringen af Carl Plougs Mindesmærke i Kolding den 24. September 1899. (Højskolebladet. XXIV, 1265—78.)

K. Heiberg: Breve fra Biskop *Fr. Plum* til Biskop Fr. Münter. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 44—59.)
1812- 14.

F. E. Ramus. (Generaltolddirektører og Generaldirektører for Skattevæsenet. II.) (T. f. Toldvæsen. XVII, 245—49.)

Daniel Rantzau. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 471, 473, 478.)

L. Bobé: Genealogiske Optegnelser tildels vedrørende Generallieutenant Johan Rantzau og hans Slægt. (Personalhist. T. 4. R. II, 243—47.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Generalmajor Georg Reichwein [1593—1667]. (Norsk hist. T. 3. R. V, 337—426.)

C. E. A. Schøller; Et Rosenkrantzsk Epitafium. (Personalhist. T. 4. R. II, 170—72.)

G. L. Wad: Hans Hansen Rosencreutz. (Personalhist. T. 4. R. II, 131—40.)

G. Hornemann: Et Bidrag til Hans Rostgaards og Krogerups Historie. (Fra Arkiv og Museum. I, 50—71.)

Reimer Hansen: Der dithmarsische Chronist Johann Russe und seine Vorgänger. (Z. der Ges. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 1—86.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Skiftebrev efter Christopher Throndssøn Rustung 1578. (Personalhist. T. 4. R. II, 240—42.)

P. F. Rist: Olaf Ryes Saga. Optegnelser, Dagbøger og Breve.

Fr. Meidell: Til Olaf Ryes Saga. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 486 og 492.)

C. C. A. Gosch: Jørgen Christian Schiødte. Et Bidrag til Naturvidenskabens Historie i Danmark i det nittende Aarhundrede. 1.—2. D.

H. J. Huitfeldt-Kaas: Efterretninger om Familien Sibbern. Chria. 4°.

H. Høffding: Frederik Christian Sibbern. (Mindre Arbejder. S. 61—112.)

F. Jørgensen: W. C. E. von Sponneck. (Generaltolddirektører og Generaldirektører for Skattevæsenet I.) (T. f. Toldvæsen. XVII, 121—29.)

R. Palleske: Der dänisch-deutsche Dichter Schack v. Staffeldt. (Euphorion. Z. f. Literaturgesch. VI, 2. H.)

A. Köcher: Herzog Johann Friedrich, Bischof Steno und Pastor Petersen in Hannover. (Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen. 1899. 204—12.)

Harald Smedal: Frederik Henrik Stuckenberg. (Nordisk T. f. Fængselsvæsen. XXII.)

C. Nyrop: Det Suhr'ske Hus i Kjøbenhavn 1749—1899. Historiske Meddelelser. 4°.

H. Kau: Præsten Hans Sveistrup. En Levnedstegning. Odense.

E. A. Thomle: Lidt om Familien Sverdrup. (Personalhist. T. 4. R. II, 149—52.)

Generalsekretæren [ɔ: Fr. Thomassen]. Særtryk af „Nyt T. f. Abnormvæsenet".

Hauch og *A. Oppermann*: Hans Chr. Ulrich. (T. f. Skovvæsen. XI, 28—37.)

Ogsaa i Forsttidende 1899.

Otto Vaupells Deltagelse i Fredericiaslaget. (Nedskrevet af ham selv.) (Vort Forsvar. XIX, Nr. 484.)

E. Brandes: To Breve fra *Karl Verner*. (Tilskueren. 1899. 233—40.)

H. F. Rørdam: Thomas von Westen. (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 153—79.)

F. Kerff: Martyrerne i Gorkum og hl. Vilhad. (Nord. Ugeskr. f. kath. Kristne. 47. Aarg. 441—45.)

Vilhad, en dansk Graabroder, dræbtes i Brielle i Holland 1572.

Ahnfelt: Brefvexling mellan Peder Winstrup och Zacharias Kling. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 201—5.)

C. E. A. Schøller: Familieoptegnelser af Bryghusskriver Johannes Wulff. (Personalhist. T. 4. R. II, 176—79.)

E. Gigas: Spansk Diplomat og dansk Hofmand. En Levnedsskildring. (Grev — Alfonso Maria de Aguirre y Gadea — Yoldi, 1764—1852.) (Litteratur og Historie. II, 1—139.)

Vilh. Andersen: Adam Oehlenschläger. Et Livs Poesi. Ungdom, Manddom og Alderdom.

Jvfr. V. Vedels Anm. i Tilskueren 1899. 997—1004.

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser ere anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet. — I. T. = Illustreret Tidende. XL. — T. f. S. = Tidsskrift for Søvæsen. — U. f. L. = Ugeskrift for Læger. — V. F. = Vort Forsvar. XIX.

r: Departementschef P. O. A. Andersen. (I. T. Nr. 46.) — Kammerherre, Oberst Carsten Anker. (V. F. Nr. 477.) — *X*: Stiftamtmand C. P. M. Bache. (I. T. Nr. 51.) — *P. N.*: J. J. Bahnson. (I. T. XLI, Nr. 9.) — Christian Becher. (Medd. fra akad. Architekt-Forening. II, S. 7.) — A. E. Betzonich. (I. T. Nr. 35.) — *—n. —n.*: Thorvald Bindesbøll. (Medd. fra akad. Architekt-Forening. I. 25—28.) — *C. C.*: Kommandør Sigurd Bojesen. (T. f. S. 579—80.) — *C. Th. Zahle*: Fhv. Folketingsmand, Kommandør S. Bojesen. (I. T. Nr. 40.) — *R. H.*: Kaptajn A. H. Boldt. (T. f. S. 622—24.) — *C.*: Indenrigsminister Bramsen. (I. T. Nr. 50.) — Indenrigsminister Bramsen. (Aarbog for det danske Postvæsen. IX. 3—5.) — *Fr. Meidell*: I Anledning af Brygger Hans Larsen Brandstrups Død. (V. F. Nr. 488.) — *H. Wexelsen*: Hans Brun. (Hbl. XXIV, 529—34.) — *Fr. E. Boisen Bennike*: Hans Brun. (Hbl. XXIV, 561—68.) — *V. H.*: Kontreadmiral C. Bruun. (I. T. XLI, Nr. 3.) — Etatsraad Burmeister. (I. T. Nr. 15.) — Folketingsmand Jens Busk. (Frit Ordskifte. Nr. 1.) — *P. A. Rosenberg*: Erik Bøgh. (I. T. Nr. 48.) — Folketingsmand J. C. Christensen. (Frit Ordskifte. Nr. 3.) — Folkethingsmand Poul Christensen. (Frit Ordskifte. Nr. 7.) — L. Dæhnfeldt. (Gartner-Tid. 1899. 261—63,) — *Mandrup Philipsen*: E. F. Esmann. (I. T. Nr. 43.) — *P. N.*: Generalmajor Theodor v. Freiesleben. (I. T. Nr. 33.) — *—l—n*: Knud Gamborg. (I. T. XLI, Nr. 6.) — *p*: Vilh. Groth. (I. T. Nr. 52.) — *H. F.*: Kaptajn A. V. Güntelberg. (T. f. S. 272—74.) — *P. N.*: Generalmajor Jørgen Hammer. (I. T. Nr. 15.) — Oberst *Søderberg*: Generalmajor J. Hammer. (V. F. Nr. 472.) — *P.*: Xylograf H. P. Hansen. (I. T. XLI, Nr. 10.) — *E. v. d. Recke*: Bankdirektør Axel Heide. (I, T. Nr. 52.) — Pastor J. C. Holck. (I. T. Nr. 32.) — *P. Munch*: Peter Edvard Holm. (I. T. Nr. 23.) — *F. Kolbye*: Viggo V. Holm. (I. T. Nr. 50.) — V. v. Holstein-Rathlou, de jydske Skarpskytters Fører i 1849. (V. F. Nr. 480.) — *A. N.*: Den tapre Landsoldats Komponist (Emil Hornemann). (I. T. Nr. 45.) — *E—e*: Severin og Andreas Jensen. (I. T. XLI. Nr. 9.) — *Kl. Berntsen*: Diderik Johansen. (Hbl. XXIV, 337—44, 369—76.) — *F. L.*: Maskinmester Sophus Arnold Johnsen. (T. f. S. 274.) — *P. N.*: Generalløitnant H. A. T, Kauffmann. (I. T. Nr. 24.) — *A. L. Hansen*: Generalløjtnant Oluf Krabbe. (V. F. Nr. 491.) — *P. H.*: Vilhelm Kyhn. (I. T. Nr. 34.) — *Ingvor Bondesen*: Joakim Larsen. (I. T. Nr. 46.) — *G. H.*: G. A. Lembcke. (I. T. Nr. 52.) — *H. Bovsgaard-Rasmussen*: Etatsraad I. Z. Levy. (I. T. XLI. Nr. 6.) — Bankdirektør Martin Levy. (I. T. Nr. 32.) — *J. L. Lybecker*: Generalkonsul C. P. Lorck. (I. T. Nr. 46.) — *Eduard Larsen*: Troels Lund. (I. T. Nr. 17.) — *M. Eskesen*: Harald Lunddahl. (Hbl. XXiV, 267—70.) — *N. Dalhoff*: Pastor Lunddahl og Diakonissestiftelsen. (Hbl. XXIV, 270—72.) — *O. Vaupell*: Generalmajor Niels Chr. Lunding. (V. F. Nr. 483.) — *Jul. Petersen*: Poul Anton Madvig. (U. f. L. 145—47.) — Fysikus Madvig. (I. T. Nr. 21.) — *Carl Ewald*: Johannes Magnussen. (Vagten. I, 465—66.) — *Bahnson*: Oberst F. A. Moltke. (V. F. Nr. 481.) — Ole Peter Momme. (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. I, 121—28.) — *J. Borup*: Pastor Ferdinand Nansen. (I. T. XLI, Nr. 4.)

— *P. N.*: Generalløjtnant Nickolin. (I. T. XLI, Nr. 5.) — *Ramsing*: Oberstløjtnant Edvard Nielsen. (Ungdom og Idræt. III, 373—80, 393—99, 412—17; ogsaa V. F. Nr. 485—86.) — *J. Nielsen*: Pastor Kristen Nielsen. (Hbl. XXIV, 1073—78.) — *C. W*: Kommandør C. O. E. Normann. (T. f. S. 268—72.) — Kommandør C. O. E. Normann. (I. T. Nr. 25.) — — *x*: Amtmand C. L. V. Rømer v. Nutzhorn. (I. T. XLI, Nr. 7.) — *Friis-Nybo*: Billedhugger C. T. Nyegaard. (Vagten. I, 230—31.) — *Hans P. Petersen*: Thomas Jørgensen Nørrelund. (Hbl. XXIV, 295—300.) — Folketingsmand L. P. Ovesen. (Frit Ordskifte. Nr. 2.) — *Ph. Weilbach*: Billedhugger C. C. Peters. (I. T. XLI, Nr. 2.) — *Ph. Weilbach*: Professor Edvard Petersen. (I. T. Nr. 18.) — *H*: Johanne Petersen, Forstanderinde for „Skolen for vanføre“. (I. T. XLI. Nr. 3.) — *J. Carlsen*: Prof. Dr. med. Julius Petersen. (I. T. Nr. 29.) — *G. Himmelstrup*: Højskoleforstander Povlsen, Dal. (Hbl. XXIV, 1031—34.) — *P. N.*: Generalmajor Johan Theodor Ravn. (I. T. Nr. 44.) — *Alfr. Ipsen*: Albert Richter, Calderons Oversætter. (I. T. Nr. 26.) — *O. Vaupell*: Oberstløjtnant Riebau. (V. F. Nr. 476.) — *V. Hansen*: Kaptajn E. O. Rosell. (V. F. Nr. 487.) — *P. Videbech*: Dr. med. Th. Rovsing. (I. T. XLI, Nr. 2.) — *R*: N. A. S. Schiørring. (Ungdom og Idræt. III, 613—15.) — *Alfr. Ipsen*: Rudolf Schmidt. (I. T. Nr. 29.) — *N. J. Simonsen*: Hvorledes jeg blev Sanger. (I. T. Nr. 22.) — *H*: Fabrikant J. Stallknecht. (I. T. XLI, Nr. 10.) — *Lohmann*: Gamle [Pastor] Strøm fra Marslev. (Hbl. XXIV, 305—16.) — *P. Videbech*: Professor Carl Ludvig Studsgaard. (I. T. Nr. 22.) — Carl Ludvig Studsgaard. (B. f. L. 248—52; Hospitalstidende. 222—24.) — *Anders Rendbæk*: Rasmus Sørensen (1799—1865.) (Hbl. XXIV, 1705—12.) — *Magdalene Thoresen.* (Selvbiografi.) (I. T. Nr. 36.) — *R. B.*: Søminemester A. P. C. Truelsen. (T. f. S. 334—35.) — *J. Pedersen*: Erik Waage. (Vagten. 1. Aarg. 550—52.) — — *s* — *y*: Holger Vadum. (Vagten. 1. Aarg. 83—85.) — *Marius Sørensen*; Otto Vaupell. (V. F. Nr. 479.) — *Joh. Clausen*: Mindeord om Oberst Otto Vaupell. (V. F. Nr. 479.) — Otto Vaupell. (V. F. Nr. 479.) — *P. N.*: Oberst Otto Frederik Vaupell. (I. T. Nr. 30.) — *V. S.*: Th. Wessel og E. Vett. (I. T. XLI, Nr. 8.) — *G. H.*: August Winding. (I. T. Nr. 39.) — *H. Nutzhorn*: August Winding. (Hbl. XXIV, 805—12.) — *J. C. B. la Cour*: J. N. Winther. (Hbl. XXIV, 1489—94.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

F. Liebermann: Die Gesetze der Angelsachsen. 2. Lief. Halle.
Indeholder bl. a. Knud den Stores Love.

J. Ficker: Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte. IV, 2. H. Innsbruck.

P. Vinogradoff: Geschlecht und Verwandtschaft im altnorwegischen Rechte. (Z. f. Social- u. Wirthschaftsgesch. VII, 1—43.)

J. Olrik: Harald Héns love. (Hist. T. 7. R. II, 177—212.)

L. Holberg: Kirke og Len under Valdemarerne. Retshistoriske Afhandlinger.

Kr. Erslev: Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen. (Hist. T. 7. R. II, 247—304.)

H. Matzen: Den danske Statsforfatningsret. 3. Del. 3. gjennemsete Udg.

Elis Wadstein: Tvenne frågor ur den fornsvenska statsrätten. (I. Västgötalagens konong vrækæ, II. Eriksgatan.) (Sv. hist. T. XIX, 109—24.)

Trälen enligt Skånelagen. En kulturbild från fördom af *Elfkarlen.* (Ny illustreradt Tidning. 35. Bd., 617—19.)

Den skånska järnbörden. En kulturbild frän fördom af *Elfkarlen.* (Ny illustreradt Tidning. 35. Bd., 512—13.)

A. E. Bryndum: Et Sognevidne af Smollerup Sogn 1591. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 222—24.)

T. D. H.: En holstensk Hekseproces [1686]. (Nord og Syd. II, 754—59.)

K. Maurer: Yfirlit yfir Lagasögu Íslands. (Lögfræðingur. III, 1—48.)

Repertorium over Legater og milde Stiftelser. 14.—18. H. Vejle, Aalborg, Hjørring, Viborg og Thisted Amt samt Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer. 4°.

H. Hildebrand: Sveriges Medeltid. III, 1. Sthm.

H. C. Bering Liisberg: Fra gamle Dage. Tidsbilleder fra Livet i Danmark. Efter trykte og utrykte Kilder.

H. C. Bering Liisberg: Vore Bedsteforældres Tid. („Frem".)

Kærlighedsbreve fra det 18. Aarhundrede. Meddelte af *Nic. Bøgh.* (Personalhist. T. 4. R. II, 172—75.)

O. Lund: Livet i en Provinsby ved Aarhundredets Midte, udg. ved *O. Geismar.*

F. Printzing: Die Entwickelung der Kindersterblichkeit in den europäischen Staaten. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. 3. F. XVII, 577—635.)

S. 625: VIII. Dänemark.

H. L. Bisgaard: Danmarks økonomiske Udvikling. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 6.) P.

Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen udg. ved *C. Nyrop.* I. Bd., 1. H.

C. Nyrop: Danske Gildesegl. (T. f. Kunstind. 1899. 71—79.)
Jvfr. H. Olriks Anm. i Nordisk T. 1899. 576—80.

C. Nyrop: St. Knudsgildernes Segl. (T. f. Kunstind. 1899. 1—16.)

K. Warburg: Folkbildning och folkbibliotek. (Nordisk T. 1899. 205—26.)
Omtaler ogsaa danske Forhold.

Kr. Erslev: Rostjeneste-Rustning. (Hist. T. 7. R. II, 393—99.)

G. Bang: Forfald eller Ikke-Forfald indenfor den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. I, 581—612.)

Thiset: Betydningen af Tilgang og Afgang for den danske Adel i det 16.—17. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. II, 76—105.)

G. Bang: Forfald eller Ikke-Forfald. Afsluttende Bemærkninger. (Hist. T. 7. R. II, 399—406.)

A. Thiset: Begrebet Dansk Adel, særlig med Hensyn til Kong Christian V's Adels- og Vaabenbreve. (Hist. T. 7. R. II, 305—92.)

M. Rubins Anmeldelse af Pontus E. Fahlbeck: Sveriges Adel. (Hist. T. 7. R. II, 106—29.)
Jvfr. Nordisk T. 1899. 410—15, Anm. af *Sam. Clason.*

P. Lauridsen: Den gamle danske Landsby. En Redegørelse. (Aarbog f. dansk Kulturhist. 1899. 76—185.)

S. Kjær: Fra Vornedskabets Dage. Kulturbilleder. I.

P. Hansen: Gamle Tider. (Aarbog f. dansk Kulturhist. 1899. 186—92.)

V. Bang: En Stavnsbundens Frihedsbrev. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 220—22.)

J. B. Krarup: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden. III. Det sydvestlige Jylland.

H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland. 2. Del.

V. Lassen: Bondestandens Indsats i vort Samfundsliv. (Tilskueren. 1899. 269—78.)

J. M. Friis: Kvægbrugets Udvikling i Præstø Amt i Aarene 1886—1897.

A. Bing: Kvægavlens Udvikling i Sorø Amt.

J. M. Amdisen: Beretning om Langaa og Omegns Landboforenings Virksomhed i 25 Aar. 1874—1899. Randers. P.

C. Lütken: Den Langen'ske Forstordning. Et Bidrag til det danske Skovbrugs Historie. 4°.

Handelsbriefe aus Riga und Königsberg von 1458 und 1461. Mitgeteilt von *W. Stein*. (Hansische Geschichtsblätter. 1898. 59—125.)

Das Kieler Varbuch (1465—1546). Hrsg. v. *H. Luppe*. Kiel. (= Mittheil. d. Ges. f. Kieler Stadtgesch. 17. H.)

K. Hildebrand: Sveriges deltagande i Östersjöhandeln under 1500-talet. (Sveriges Almänna Handelsfören.'s Månadsskr. Nr. 9, 13. 1899.)

R. Ehrenberg: Aus der Hamburgischen Handelsgeschichte. II. Zur Hamburger Islandsfahrt [im 16. Jahrhundert]. (Z. d. Vereins f. Hamb. Gesch. Bd. X, 16—29.)

Understøttelsesforeningen af Købmænd m. fl. i Danmarks Købstæder og Handelspladser, København undtagen. 1874—1899. Odense. P.

Ikke i Bogh.

J. Krabbe: Islandske Handelsforhold i de sidste 25 År. (Nordisk T. 1899, 96—116.)

22. December 1874 — 1899. Den alm. danske Skibsførerforening af 1874.

J. H. L. Vogt: Norges bergverksdrift, et historisk tilbageblik og et udblik i fremtiden. I. Norges bergverksdrift indtil 1814. (Statsøkonom. T. 1899. 39—58.)

F. Engsig-Karup: Foreningen til Lærlinges Uddannelse i Haandværk og Industri for hele Landet. 1874—1899.

M. Rubin: Statistisk Bureaus Historie. Et Omrids udarbejdet i Anledning af Bureauets 50-aar. Bestaaen.

G. Norrie: Doktorgradens Forhold til kirurgisk Praksis før 1788. (Ugeskr. f. Læger. 5. R. VI, 1153—57, 1177—92.)

K. Carøe: Skarpretter og Kirurg. (Bibl. f. Læger. 7. R. X, 663—65.)

G. Norrie: Militærlægens Funktioner og Stilling i Danmark før og efter 1867. (Militærlægen. VII, 193—206.)

J. Kier: Lidt om Badevæsen i Fortid og Nutid. Foredrag, holdt i Lægeforeningen f. Kbh. og Omegn. P.

F. Levison: Ligbrændingsspørgsmaalets Udvikling i de senere Aar. (T. f. Sundhedspleje. VII, 197—222.)

D. Gautier: Den danske Dyrlægeforening 1849—99. (Maanedsskr. f. Dyrlæger. XI, 33—61.)

H. Rørdam: Apothekervæsenets Oprindelse og Udvikling, særlig i Danmark.

Sylvester: 10 Aar. Afholdssamfundet, dets Tilblivelse og 10-aarige Virksomhed 1889—99. Udgivet af *A. Schmidt*. P.

E. Ekhoff: Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 19—80.)

E. Madsen: Om Artilleriet i de danske Hære i det 16. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. II, 135—76.)

En prästelig rapport af år 1711 rörande danska krigsfångars innanläsnings- och kristendomskunskap. Meddel. af *H. Lundström*. (Kirkehist. S. 4. R. V, 799—800.)

A. Larsen; Den almindelige Værnepligts Udvikling. (Nord og Syd. II, 521—47.)

J. Lembcke: Vort Fodfolk 1842—99. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 496 og Milit. T. XXVIII, 161—211.)

Danish Fairy and Folk Tales. A Collection of Popular Stories and Fary Tales. From the Danish of *Svend Grundtvig*, *E. T. Kristensen*, *Ingvor Bondesen* and *L. Budde*. By *J. C. Bay*. London and New York.

Færøske Folkesagn og Æventyr, udg. ved *J. Jakobsen*. 2. H.

Íslenzkar gátur, þulur og skemtanir. VI, 2.

E. Gigas: Nordiske Anekdoter. Et Par Sammenstillinger. (Litteratur og Historie. II, 140—211.)

F. L. Grundtvig: Frygt for at tælle. (Dania. VI, 184—87.)

H. F. Feilberg: Ilden — Arnen — Hjemmet. (Aarbog f. dansk Kulturhist. 1899. 36—75.)

Kr. Nyrop: St. Eligius. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 155—66.)

Svend Feldings Klokke 1634. Meddelt af *V. A. Secher.* (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 218—19.)

H. F. Feilberg: Den fattige mands snaps. (Dania. VI, 1—29.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *F. Nielsen.* 13.—17. H.

Monumenta ordinis fratrum praedicatorum historica. T. IV. Acta Capitulorum Generalium (Vol. II.) rec. *F. B. M. Reichert.* Romae.

La Baronne de *Wedel-Jarlsberg*: Une Page de l'Histoire des Frères-Prêcheurs. La Province de Dacia (Danemark, Suède et Norvège). Rome — Tournai.

H. F. Rørdam: Anmeldelse af To Ritualbøger fra Middelalderen (udgivne af *J. Freisen*). (Kirkehist. S. 4. R. V, 787—94.)

J. O. Andersens Anmeldelse af Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis. Herausgeg. von *J. Freisen* (Paderborn 1898). (Teol. T. Ny R. I, 89—96.)

L. Daae: Om Stavanger stift i middelalderen. (Norsk hist. T. 3. R. V, 218—336.)

Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog. Udg. ved *A. Bugge.* Chria.

L. Schmitt: Die Verteidigung der katholischen Kirche in Dänemark gegen die Religionsneuerung im 16. Jahrh. Paderborn.

A. Brandrud: Kirkehistorisk studium og kirkelig historieskrivning i Norge og Danmark efter reformationen indtil Holberg. (For Kirke og Kultur. VI, 77—97.)

A. C. Bang: Dokumenter og studier vedrørende Den lutherske katekismus' historie i Nordens kirker. (Universitetsprogr.) Kra.

F. Konstmann: Melchior Hoffmanns Aufenthalt in Schleswig-Holstein. (Heimat. 1899. Nr. 11.)

O. Ahnfelt: Fortsättning af instruktionen i „En skriftebok från Göinge härad". (Kirkehist. S. 4. R. VI, 206—8.)

Stavanger Domkapitels Protokol 1571—1630. Udg. ved *A. Brandrud.* 2. H. Chra.

H. F. Rørdam: Tydsk Gudstjeneste i Nykjøbing p. Falster. (Kirkehist. S. 4. R. V, 804.)

Fr. Wedel: Herrnhusitismen. (Theol. T. XIV, 218—73, 383—454.)

H. F. Rørdam: Blade af Møens Kirkehistorie i første Halvdel af 18. Aarh. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 92—130.)

Biskop *Søren Lintrups* Visitatsbog. Med indledning og anmærkninger ved *S. Nygård.* (Sluttet.) (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 97—164.)

I. Heilmann: En Klokkers Optegnelser. (Kirkehist. S. 4. R. V, 800—3.)

Peder Øgler, Klokker i Slagelse 1745—72.

K. Heiberg: Fra det københavnske Brødre-Societets Dagbogsoptegnelser 1746—69. (Slutning.) (Kirkehist. S. 4. R. V, 629—67.)

Jørgen Nielsen: Sønder Næraa Valgmenighed 1875—1900. (Højskolebladet. XXIV, 1643—56.)

J. Nylev: Ubberub Valgmenigheds Tilblivelse og Udvikling 1873—98. Kolding (1898). P. (Særtryk af Højskolebladet.)

R. Petersen: Kirkelige Meddelelser fra Danmark i 1898. (Kyrklig T. V, 44—58, 126—35.)

F. Witt: Quellen und Bearbeitungen der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte. Systematisch und chronologisch zusammengestellt. Kiel. (= Publikationen des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. I. R. 1. H.)

Den katholske Kirke paa Island. (Efter *P. A. Baumgartner* ved Dr. *H.*) (Nord. Ugeblad for kath. Kristne, 47. Aarg. S. 37—43, 49—55, 67—73, 81—89, 101—9.)

V. Sørensen: Overdragelsen af Brødremenighedens grønlandske Mission til den danske Kirke. (Nordisk Missions-T. Ny Række. I, 219—25.)

A. v. Deewitz: In Dänisch West-Indien. Anfänge der Brüdermission. 2. Aufl. Herrnhut.

N. H. Bang: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie.

N. Söderblom: Gamla svenska minnen från den södra Seinestranden i Paris. (Ord och Bild. XVIII, 129—44.)

E. Carlsson: Det högre skolväsendet i Norge och Danmark. Sthm.

G. J. L. Feilberg: Bidrag til Frederiksborg Latinskoles Historie. Efter Forf.s Død supplerede og udg. af *J. Elvius*. P.
Ikke i Bogh.

Herlovianere. Af En af dem. (Ill. Tid. XL, Nr. 14 og 16.)

B. Hoff: Sorana. V—VII. (Sorø Akademies Progr.)

J. Hoffmann: Slagelse Borger- og Friskole. Efter 1815. (Vor Ungdom. 1899. 687—716.)

H. F. Rørdam: Degne og Skoleholdere paa Møen 1728—50. (Slutning.) (Kirkehist. S. 4. R. V, 668—719.)

A. Jørgensen: Aalborg Skolevæsen gennem 50 Aar. Aalborg.

A. Møller: Viborg Latinskole for 50 Aar siden. (Vor Ungdom. 1899. 319—45.)

Jos. Friesen: Schulordnungen in Schleswig-Holstein seit Einführung der Reformation. (Mitteil. d. Ges. f. deutsche Erziehungs- u. Schulgesch. IX, 133—67. Berlin.)

Jaakim Larsen: Danmarks Lærerforening og dens Virksomhed 1874—1899.

V. Rasmussen: Folke-Højskolen. Foredrag. Særtryk af „Vor Ungdom“ 1899. P.

L. Schrøder: Askov Højskoles første Dage. (Aarbog f. dansk Kulturhistorie. 1899. 1—35.)

A. Bobjerg: Fra Danebod Højskole. (Højskolebladet. XXIV, 513—20.)

H. L. Bisgaard: Et enestaaende Oplysningsarbejde. (Dansk T. 1899. 356—67.)
Studentersamfundets Arbejderundervisning.

S. C. A. Tuxen: Oplysningsarbejdet i vort Landbrug. (T. f. Landøkonomi. 1899. 314—25; ogsaa Højskolebladet. XXIV, 1041—52.)

Holger Pedersen: Sprogvidenskaben. (Sønderj. Aarb. 1899. 114—79.)

V. Dahlerup: Hovedpunkter i dst danske Sprogs Historie. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 1.) P.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 28. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 17. H.

Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet d. 4. Maj 1898 nedsatte Kommission ved *Fr. Nielsen, A. Olrik, J. C. H. R. Steenstrup*.

Jvfr. Max Pappenheim i Kritische Vierteljahrsschr. f. Gesetzgebung u. Rechtswiss. 41. Bd., 378—83.

N. Andersen: Gennem 600 år. (Sönderj. Aarb. 1899. 1—58.)

N. Andersen: Det danske sprogs indflydelse på højtysk i Nordslesvig. (Dania. VI, 129—83.)

Kr. Nyrop: Eufemisme. (Dania. VI, 195—224.)

J. Jónsson: Um íslenzk mannanöfn. (Safn til sögu Íslands. III, 567—694.)

K. Østergaard: Det danske Sprog i Amerika, dets Stilling i Øjeblikket og mulige Fremtidsudsigter. (Højskolebladet. XXIV, 919—28, 945—56.)

P. Hansen: Illustr. dansk Literaturhistorie. 2. Udg. 23.—34. H.

S. Bugge: The Home of the Eddic Poems with special reference to the Helgi-Lays, translated by W. H. Scofield. London.

F. v. d. Leyen: Das Märchen in den Göttersagen der Edda. Berlin.

R. M. Meyer: Über den begriff des wunders in der Edda. (Z. f. deutsche Philologie. 31. Bd. 315—27).

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser udg. af *A. Olrik*. 2. Bd. 1. H. 4°.

Danske Folkeviser i Udvalg ved *A. Olrik* under Medvirkning af *Ida Falbe-Hansen*.

A. Olrik: Nordisk folkeviseliteratur i de sidste år. (Dania. VI, 92—110.)

O. Klockhoff: Folkvisan om konung Didrik och hans kämpar. (Arkiv f. n. Filologi. XVI, 37—95, 103—35.)

Old English Ballads. Selected and arranged by *F. B. Gummere*. Boston.

H. Christensen: Bondelivsidealet i dets udvikling indenfor de nordiske litteraturer fra renæssancen til vore tider. (Samtiden. X, 401—26.)

Holbergs Komedier udgivne af *J. Martensen.* 5. Bd.

Taphanel: La Beaumelle et Saint-Cyr. (Bulletin critique. 1899. 5. janv.)

K. Goedeke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. 2. ganz neu bearb. Aufl. 20.—21. H. Dresden.

H. Trier: Wessel og Gellert. (Vor Ungdom. 1899. S. 803.)

F. Rønning: Rationalismens tidsalder. Sidste halvdel af 18. århundrede. En literærhistorisk fremstilling. 3. del. Det Rahbek-Baggesenske tidsrum. 1785—1800. 2. afdeling. 1793—1800.

Jvfr. Jul. Clausens Anm. i Nordisk (Letterst.) T. 1899. 573—76.

S. Trier: En [dansk] Gadevise fra 1793. (Nord og Syd. II, 516—19.)

J. Borup: Dansk Digtning i Begyndelsen af 19. Aarh. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 10.)

F. Baldensperger: Quæ in Oehlenschlægerii Carmine „Aladdin“ inscripto e germanicis Litteris pendeant. Nancy. Thèse.

V. Andersen: Aladdin-Litteratur. (Dania. VI, 225—27.)

E. Elberling: Et og Andet om Aladdin.

J. Bing: Norske digte og digtere. Chra.

M. Herzfeld: Die Skandinavische Litteratur und ihre Tendenzen nebst anderen Essays. Berlin. 1898.

J. Clausen: Berlingske Tidende 1749—1899. (Berlingske Tidende. 3. Jan. 1899.)

F. v. Jessen: Berlingske Tidende 1749—1899. (Ill. Tid. XL, Nr. 16.)

E. Elberling: Dagspressen i Danmark 1859. (Ill. Tid. XLI, Nr. 1.)

F. v. Jessen: Illustreret Tidende 1859—1899. (Ill. Tid. XLI, Nr. 1.)

P. Severinsen: W. H. F. Abrahamsons Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog“. (Kirkehist. S. 4. R. V, 814—23.)

J. N. Skaar: Ældre og nyere Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog“. (Kirkehist. S. 4. R. V, 795—98.)

Kristian Lohmann: Salmebog for Kirke og Hjem og dens Forgængere. (Højskolebladet. XXIV, 1395—1402, 1425—32, 1457—64, 1494—1500, 1521—30, 1553—62.)

Meddelelser fra Nationalmuseets 2. Afdeling. I. (Fra Arkiv og Museum. I, 72—88.)

Joh. Clausen: Et Par Ord om Mindesmærker. (Højskolebladet. XXIV, 1193—1200.)

L. Fenger: Den danske Landsbykirkes Udvikling. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 141—53.)

V. Koch: Kridtstensformationens Stenarter i danske Kirker fra Middelalderen. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 170—88.)

V. Koch: Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 188—205.)

J. B. Løffler: Har Uvelse Kirke haft Tvillingtaarn? (Aarb. f. n. Oldk. II. R. 14. Bd., 167—70.)

R. Haupt: Das Kreuzhaus. (Z. der Gesellsch f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 331—34.)

S. Ambrosiani: Rester af stafbyggnad i Gåsetornet, Vordingborg. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 146—54.)

J. Kornerup: Middelalderens Fresko- og Kalkmalerier. (Tidsskriftet „Kunst“. 9. H.)

Hotzen: Die mittelalterlichen Wandmalereien im Kreuzgange und im Dome zu Schleswig. (Z. f. bild. Kunst. N. F. XI, 1. H.)

D. Schnittger-Schleswig: Die Granitlöwen am Schleswiger Dom. (Repertorium f. Kunstwiss. XXII, 66—69.)

G. Brandt: Der Ahrensboecker Kruzifixus. Lpz. Fol.

G. v. Bezold: Die Baukunst der Renaissance in Deutschland, Holland, Belgien und Dänemark. Stuttgart.

F. R. Friis: En Sølvpokal tilhørende Lunds Domkirke. (T. f. Kunstind. 1899. 80.)

Fra 1596.

H. Ehrenberg: Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen. Lpz. u. Berlin. 4°.

F. Schiött: Gamle kjøbenhavnske Springvandsprojekter. (T. f. Kunstind. 1899. 80—85.)

F. R. Friis: Frontispicerne paa Kancellibygningen. (T. f. Kunstind. 1899. 195—97.)

G. Göthe: Sergels bref till Abildgaard. Ännu ett blad ur Sergels lefnadshistoria. (Nordisk T. 1899. 377—99.)

E. Gigas: Endnu lidt om danske Silhuetter. (T. f. Kunstind. 1899. 192—93.)

R. B.: Monumenter til Minde om Krigsbegivenhederne 1848—50. (T. f. Kunstind. 1899. 122—24.)

V. E. Tychsen: Det ny Fredericia Monument. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 492.)

M. Gandolphe: La vie et l'art des Scandinaves. Paris.

A. Aumont og *E. Collin*: Det danske Nationalteater 1748—1889. 16. H. 4⁰.

W. E. B.: Teaterloven af 1889. (Ill. Tid. XL, Nr. 15.)

Hans von Bülow: Briefe. III. 1855—64. Lpz. 1898.
Omtaler bl. a. Gade og F. Hartvigson.

A. Sædder: Sangforeningen „Arion". Tilbageblik i Anl. af 50aars-Jubilæet.

P. Hauberg: To Myntfund fra Erik af Pommerns Tid. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV. 206—8.)

Wilh. Berg: Dragsmarks Kloster. II. (Bidrag t. kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. VI. Bd. 275—432.)
S. 344—45 omtales danske Mønter fra 15. Aarh.

G. Bilfinger: Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen. I. Das altnordische Jahr. Stuttgart. 4⁰.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1900,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi og Arkivvæsen.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXI. 1898. Berlin.
II, 385—91 Litteratur om Hertugdømmerne (af A. Hofmeister); III, 177—85 om Danmark og Norge til 1523, 186—97 om Danmark efter 1523, 198—204 om Norge efter 1523 (af H. Schiøth).

C. Björling, Frantz Dahl og U. A. Motzfeldt: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1899. (T. f. Retsvidenskab XIII, 439—84.)

O. S. Jensen: Bibliografi for 1899. (Arkiv for nord. Filologi XVII, 281—310.)

(Kr. Kålund): Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek og i universitetsbiblioteket (udenfor den Arnamagnæanske samling) og den Arnamagnæanske samlings tilvækst 1894—99, udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat.

V. Gödel: Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. IV. (Kongl. Bibliotekets Handlingar. XXII, 305—459.)

K. Hansen: Fortegnelse over danske Landbrugsskrifter. Bidrag til en systematisk Fortegnelse over den danske Landbrugslitteratur. Odense.

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelsen S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

R. v. Fischer-Benzon: Litteraturbericht für die Jahre 1897—1900. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXX, 359—410.)

G. Hille: Uebersicht über die Bestände des königl. Staatsarchivs zu Schleswig. Lpz. (Mitteil. der k. preuss. Archivverwaltung. H. 4.)

Nachtrag zu den Regesten der Urkunden etc. des Möllner Rathsarchivs. (Archiv d. Vereins f. d. Gesch. Lauenburgs VI, 2. H., 53—72.)

Aktstykkerne findes nu i Statsarkivet i Slesvig.

F. Witt: Die neueste Literatur über schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. (Schriften d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. 2. R. 4. H. 143—147.)

H. Pettersen: Bibliotheca Norvegica. I: Norsk Boglexikon 1643—1813. 1. H. Kria. 4⁰.

B. Lundstedt: Aperçu de la principale littérature bibliographique de la Suède. Sthm. P.

S. 29 ff. Histoire.

C. Borchling: Mittelniederdeutsche Handschriften in Skandinavien, Schleswig-Holstein, Mecklenburg und Vorpommern. Göttingen. (Nachrichten von d. K. Ges. d. Wiss. Philol.-hist. Kl. Beiheft.)

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. 231.—62. H.

Monumenta Scaniæ historica. Diplomatarium diœcesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok, utg. af *L. Weibull.* III. 1. H. Lund. 4⁰.

A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger. 31.—39. (sidste) H.

Saxo Grammaticus: Die ersten neun Bücher der dänischen Geschichte. Uebersetzt u. erläutert von *H. Jantzen.* (Sluttet.) Berlin.

Heimskringla. Udg. ved *F. Jónsson.* 8. H.

Danmarks Riges Historie. 65.—87. H. (III. 9; IV. 10—19; V. 10—18.)

A. D. Jørgensen: Fortællinger af Nordens Historie. I. Indtil Reformationen. 2. Opl. (Folkelæsning Nr. 188.)

C. O. E. Arbo: Er der foregået nye invandringer i Norden? Forsög på en anthropologisk besvarelse. (Ymer. XX, 25—49.)

K. Müllenhoff: Deutsche Altertumskunde. 4. Bd. Berlin. (O. m. T.: Die Germania des Tacitus.)

S. 496. 44. Cap. Von den Suiones.

G. Schütte: Var Anglerne Tyskere? (Sønderjydske Aarbøger. 1900. 1—61.)

F. Dahn: Die Könige der Germanen. VIII. Die Franken unter den Karolingen. 5.—6. Abth. Lpz. 1899—1900.

P. V. Hammer: Vikingerne og deres Krigskunst. (Vort Forsvar XX, Nr. 498—99.)

V. Guðmundsson: Nordboernes skibe i vikinge- og sagatiden. (Særtryk af Folkelæsning Nr. 192.) P.

Olshausen: Das Gräberfeld auf dem Galgenberge bei Wollin. (Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie. 1899. 217—20.)

Jomsvikingernes Grave.

A. Bugge: Nordisk Sprog og nordisk Nationalitet i Irland. (Aarbøger f. nord. Oldk. 2. R. XV, 279—332.)

J. C. H. R. Steenstrup: Danmarks Sydgrænse og Herredømmet over Holsten (800—1100). Universitetsprogr. 4°.

J. C. H. Steenstrup: Venderne og de Danske før Valdemar den Stores Tid. Universitetsprogr. 4°.

F. Jónsson: Knytlingasaga, dens Kilder og historiske Værd. (Videnskabernes Selskabs Skrifter. Hist.-filos. Afd. 6. R. VI. Nr. 1.)

Johannes Bugenhagens Pomerania. Hrsg. von O. Heinemann. (Quellen zur Pommerschen Geschichte. IV.) Stettin.

E. Aurelius: Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen. (Kyrkohist. Årsskrift I, 205—24.)

H. Olrik: Knud den hellige i de ældre kildeskrifter og den senere overlevering. Et genmæle. (Hist. T. 7. R. III, 55—80.)

A. Fabricius: Korstoge fra Norden til den spanske halvø. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XV, 16—50.)

Krøniker fra Valdemarstiden, overs. af *J. Olrik.* 1. H. (Skrifter udg. af Selskabet f. hist. Kildeskrifters Overs.)

Kr. Erslev: Dagen for Arkonas Indtagelse. (Hist. T. 7. R. II, 597—600.)

A. Holm: Lübeck. Die freie und Hanse-Stadt. Bielefeld. u. Lpz.

Les registres d'Urbain IV (1261—64). 2.—3. fasc. Paris. 4°.

K. Koppmann: Der Rostocker Urkundenfund vom 6. Mai 1899. (Beiträge z. Gesch. d. Stadt Rostock III, S. V—XXX.)

Bl. a Aktstykker vedrørende Erik Menveds Kampe.

Urkunden zur Geschichte Rostocks 1300—1321. Mittgetheilt von *E. Dragendorff.* (Beiträge z. Gesch. d. Stadt Rostock III, 47—66.)

Bruchstücke einer stralsundischen Chronik, veröffentlicht von *R. Baier.* (Pommersche Jahrbücher I, 51—76.)

Bl. a. om Stralsunds Forhold til Erik Menved.

M. Wehrmann: Der Streit der Pommernherzoge mit den Wittelsbachern um die Lehnsabhängigkeit ihres Landes. (Baltische Studien. N. F. IV, 17—64.)

Kristoffer II's Stilling til Striden omtales f. Eks. S. 24, 37 o. fl. S.

J. v. Pflugk-Harttung: Der Johanniter- und der Deutsche Orden im Kampfe Ludvigs des Bayern mit der Kurie. Lpz.

S. 575 ff. omtales Valdemar Atterdags Stilling til Ordenen og Salget af Estland 1346.

Mecklenburgisches Urkundenbuch. XX. 1380—85. Schwerin. 4°.

G. Storm: Dronning Margretes Valg i Norge. (Norsk hist. T. 4. R. I, 1—27.)

H. Prutz: Preussische Geschichte. 1.—2. Bd.

Til 1740.

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. III. 2. H. (1420—37.)

W. Altmann: Regesta Imperii. XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds II, 3. Lief. Innsbruck. 1897—1900.

Urkunder till Stockholms Historia, utg. af *K. Hillebrand.* I. Stockholms Stads Privilegiebref 1423—1700. 1. H. Sth.

L. Daae: Om Affattelsestiden for nogle Afladsbreve. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 395—97.)

Breve fra 1434 og 1442?

K. Fabricius: Bondeoprøret 1441. (Hist. T. 7. R. II, 455—519.)

C. Bildt: Svenska minnen och märken i Rom. Sthm.
S. 220 ff. om Chr. I's Besøg 1474.

L. Bygdén: Peter Cohorn. Et nordisk medeltidsminne i södra Frankrige. (Personhist. T. I. 146—60.)
Svensk Adelsmand, som ledsagede Chr. I til Rom 1474.

S. Fitte: Die Schlacht bei Hemmingstedt. (Sonntagsbeilage zur Vossischen Zeitung 1900. Nr. 7—8.)

Kinder: Zur Gedenkfeier der Hemmingstedter Schlacht. (Heimat X, Nr. 2.)

Smålandslif 1521. (Sv. hist. T. XX, 299—302.)
To Breve fra Søren Norby.

D. Schäfer: Der Flottenführer der Verbündeten in der Grafenfehde. (Hans. Geschichtsblätter 1899. 167—78.)

K. Koppmann: Zur Geschichte Dr. Johann Oldendorps. (Beiträge z. Gesch. d. Stadt Rostock III, S. XXXI—XLIV.)
Bl. a. hans Forhold under Grevefejden.

H. Schnell: Mecklenburg im Zeitalter der Reformation 1503—1603. (Mecklenburgische Geschichte in Einzeldarstellungen. V.) Berlin.
Bl. a. om Begivenhederne i Danmark 1536.

E. Arup: Det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne 1536. (Hist. T. 7. R. II, 587—97.)

Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsts Moritz von Sachsen. Hersg. von *E. Brandenburg.* I. Bis Ende 1543. Lpz.

Konung *Gustaf I*'s Registratur, utg. genom *V. Granlund.* Sthm. (Handlinger rörande Sveriges Historia 1. Serie XVIII. 1546—47.)

Ad. Hansen: En Notits om engelske Instrumentister ved Frederik II's Hof. (Tilskueren 1900. 549—54.)

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. Ved *L. Laursen.* 1576—79.

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 1585 (1584)—1590. 1. Abt. Die Kölner Nuntiatur. 2. Hälfte. Hrsg. v. *S. Ehses.* (Quellen und Forschungen aus d. Gebiete d. Geschichte, hrsg. von der Görres-Gesellschaft. VII.) Paderborn, 1899.

A. Lewenhaupt: Biografiska data rörande Vasahuset. (Sv. hist. T. XX, 164—76.)

S. 175 omtales Kong Chr. IV som en af Gustav Adolfs Faddere.

Svenska Riksdagsakter 1521—1718. 3. delen II, 1595—96. Utg. gen. *E. Hildebrand.* Sthm.

Jfr. Sv. hist. T. XX, Granskn. 1—12. Anm. af *N. Edén.*

A. Kleinschmidt: Drei Jahrhunderte russischer Geschichte. (1598—1898.) Berlin 1898.

V. Schweitzer: Christian IV von Dänemark und sein Verhältniss zu den niederdeutschen Städten bis zum Jahr 1618. Lübeck 1899.

Dissert.

F. Grautoff: Die Beziehungen Lübecks zu Christian IV bis zum 30-jähr. Kriege. Marburg 1899.

Dissert.

S. Clason: Förhållandet till Polen och Petrus Petrejus' sändning till Danzig 1615. (Sv. hist. T. XX, 177—94.)

Omtaler ogsaa Forholdet til Danmark.

Des Schwerinschen Dompropsten und Ratzeburger Domherren *Otto von Estorf* Diarium belli Bohemici et aliarum memorabilium. (Archiv des Ver. f. d. Gesch. Lauenburgs. VI, 2. H., 1—52.)

Axel Oxenstjernas Skrifter och Brefvexling. I, 3. Sthm.

D. Schäfer: Die Schlacht bei Lutter am Barenberge. (Neue Heidelberger Jahrbücher X, 1—37.).

M. H. Nielsen: Stormfloden 1634. (Sønderj. Aarb. 1900. 253—92.)

Diarium öffwer det, som wedh den Hennes Kgl. May:tttz och Cronones skepflotta, hwilken om hösten A:o 1644 under Carl Gustaff Wrangels conduite uthgick till siøs, förnembligst passerat och föreluppit är. Ur Sjökrigsarkivet, Sthm. Karlskrona.

V. Wessberg: Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643—45. I.—II. Kriget på norska gränsen. Sthm. Progr. 4°.

C. O. Munthe: Hannibalsfejden 1644—45. (Norsk milit. T. 63. Bd. 231—63, 319—53, 446—64, 526—46, 555—78, 633—65.)

Ogsaa som særlig Bog. Kra. 1901.

J. Scharffenberg: Det militære sanitetsvæsen i Norge i midten af det 17. aarhundrede, navnlig under Hannibalsfeiden 1643—45. (Norsk Mag. f. Lægevidensk. 1900. Nr. 6.)

Ogsaa som Særtryk.

Generalmajor *G. Reichweins* Kopibog 1646—1657. (Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. II, 1—96.)

C. Firth: Oliver Cromwell and the rule of the Puritans i England. New York a. London.

Forholdet til Danmark berøres flere Steder, f. Eks. S. 371, 374.

J. N. Bowman: The Protestant Interest in Cromwell's Foreign Relations. Heidelberg. Dissert.

A. Wohlwill: Die Verbindung der Hansestädte und die hanseatischen Traditionen seit der Mitte des 17. Jahrhunderts. (Hansische Geschichtsblätter 1899. 3—62.)

J. Levin Carlboom: Sverige och England 1655—august 1657. Göteborg. Akad. afhandl.

Jul. Bidstrup: Østifternes Købstæder under Svenskekrigen 1658—60. I—II. (Fra Arkiv og Museum. 252—80, 392—422.)

Axel Larsen: Danmark og de souveræne gottorpske Hertuger. (Sønderj. Aarb. 1900. 155—228.)

L. M. Bååth: Dronning Kristina (Sv. hist. T. XX, Granskn. 43—62).

Vejledende Arkivregistraturer. III. Finansarkiverne 1660—1848. Generalpostdirektionens Arkiv 1711—1848. Ved *J. Bloch.*

A. S.: Anmeldelse af Sthen Jacobsen: Den nordiske Kriigs Krönicke utg. af M. Weibull. (Sv. hist. T. XX, Granskn. 78—87.)

N. Wimarson: Amiral Ugglas expedition vinteren 1676. (Sv. hist. T. XX, 341—69.)

A. Stille: Christian V i Slaget ved Lund. Nogle Bemærkninger som Svar til Oberst N. P. Jensen. (Hist. T. 7. R. II, 559—76.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. 16. delen. 1693, 1697. Sthm.

Kong *Christian V*'s egenhændige Dagbog for Aaret 1694. Meddelt af *C. F. Bricka*. (Danske Mag. 5. R. IV, 231—88.)

E. Olmer: Sveriges förhållande till konungavalet i Polen 1697. (Svensk hist. T. XX, 249—87.)

C. Bastrup: Konvoirejser i Slutningen af det 17. Aarhundrede. (T. f. Søvæsen. Ny Række. XXXV, 212—60.)

H. W. Harbou, A. P. Tuxen og *C. L. With*: Kong Frederik IV's første Kamp om Sønderjylland. Krigen 1700. Kbh. 1899.

Jfr. Vort Forsvar XX, Nr. 508, 514. Anm. i Nord. T. 1900. 251 - 55 af A. Larsen, i Sv. hist. T. XX, Granskn. 67—72 af *A. S.*

Des kgl. Dänischen Envoyé *Georg Grund*'s Bericht über Russland in den Jahren 1705—1710. Nach dem im Dän. Reichsarchiv befindlichen Original mitgeth. von *G. L. Grove*. (Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg 8. Série. T. 4. Nr. 7.)

de Broglie: Charles XII au camp d'Altranstädt. (Revue des deux mondes, Jan.)

G. Syveton: Louis XIV et Charles XII. Au camp d'Altranstädt 1707. La mission du baron de Besenval. Paris.

J. P.: Vestgötar och Östgötar i slaget vid Helsingborg 1710. (Sv. hist. T. XX, 102—05.)

A. Nyström: Karl XII och sammensvärjningen mot hans envälde och lif. Sthm.

B. Williams: The Foreign Policy of England under Walpole (English Historical Review XV, 251—76.)

Forholdet til Danmark berøres f. Eks. S. 269—70.

To Viser fra Udkommanderingens Tid 1758. (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 165—71.)

C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från Karl XII's död till 1772. 2. uppl. 5. D. Sthm.

1760—66.

Å. Friis: Det danske Hof i 1770. (Tilskueren 1900. 779—802, 883—914.)

E. v. Mettenhorn: Das Weiberregiment am Hofe der Königinn Karoline Mathilde von Dänemark. Berlin 1901 [ɔ: 1900].

Å. Friis: Aktstykker og Breve til Belysning af Grev Ostens politiske Stilling og Danmark-Norges Forhold til Sverige 1772—1773. (Danske Magazin 5. R. IV, 193—230.)

Et Brev om Kronprinds Frederik (VI) fra 1784. Meddelt af *L. Daae*. (Personalhist. T. 4. R. III, 15—18.)
Skrevet af Fr. Stoud.

Joh. Gabr. Oxenstjerna: Mitt minne. (Svenska Memoarer och Bref, utg. af *H. Schück* och *O. Levertin*. I, 67—158.)
Danmarks Politik 1787—88 omtales stadig.

F. Kunze: Lavater in Dänemark. (Die Grenzboten. 59. Bd., Nr. 25.)

J. S. Hohlenberg: Landsætning og Forlis af Orlogsskibet „Oldenborg" i Table Bay d. 5. Nov. 1799. (T. f. Søvæsen. Ny R. XXXV, 349—67.)

En Hundredaarsmindedag. (Vort Forsvar XX, Nr. 514.)
Fregatten Freyas Kamp i Kanalen 25. Juli 1800.

Vort Folk i det 19. Aarhundrede, udg. *V. Østergaard*. 47.—57. H. 4°.

G. Kaufmann: Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrh. (=Das 19. Jahrhundert im Deutschlands Entwicklung. Bd. 4.) Berlin.

A. T. Mahan: Slaget ved Kjøbenhavn. I. (Vort Forsvar XX, Nr. 522.)

C. Th. S(ørensen): Fæstningskatastrofen den 2. April 1801. („Politiken" 3., 5., 6. Juni.)

Otto Lütken: Fæstningskatastrofen den 2. April 1801. En Indsigelse. („Politiken" 2. Juli.)

C. W.: „Politiken" og Slaget paa Rheden. (Vort Forsvar XX, Nr. 509.)

A. Thorsøe: Kampen den 2. April 1801. (Vort Forsvar XX, Nr. 509.)

G. Hornemann: Fra 1807. En Landsbypræsts Dagbog under Kjøbenhavns Belejring. (Fra Arkiv og Museum I, 284—328.)

C. O. Palmstierna: Krigen 1808—1809. Ved *C. J. Anker*. (Norsk milit. T. 63. Bd. 687—700.)

Fægtningen ved Trangen 25. april 1808. Af *S. Godée*. Ved *C. J. Anker*. (Norsk milit. T. 63. B. 612—16.)

C. J. Anker: Affæren ved Prestebakke 10. Juni 1808. Efter grev *G. Lewenhaupts* optegnelser. (Norsk milit. T. 63. Bd. 547—52.)

G. Norrie: Fra 1809. (Militærlægen. VIII, 160—73.)

O. Malmström: Kronprinsen Karl Augusts død. (Ord och Bild IX, 497—504.)

Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812, utg. af *O. Alin.* Upsala. (Inbjudningsskrift, Upsala universitet.)
Ogsaa i Upsala universitets årsskrift 1900. 54—119.

A. Tuxen og *J. C. Johansen:* Foranstaltninger til Sønderjyllands Forsvar og Hærens Opmarche bag Lille Bælt 1813—14. (Meddel. fra Krigsarkiverne VIII, 357—436.)

Öfverste *Brelins* Anteckningar 1809—1818. (Svenska Memoarer och Bref, utg. af *H. Schück* och *O. Levertin.* I, 1—63.)
S. 35 ff.: Norska fälttåget (1814).

Claus Pavels Dagbøger 1817—1822. Udg. for den norske hist. Forening af *L. Daae.* 2. Bd. 1. H. Chria.

P. Munch: Det danske Folks politiske og nationale Gennembrud efter Julirevolutionen (1830—48). (=Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 24.)

Jul. Clausen: Skandinavismen, historisk fremstillet. Aarhus.
Anm. af J. A. F. i „Politiken" 14. November.

G. Kemp: Politisk Skandinavisme. (Højskolebl. XXV, 472—74.)

C. B. H.: Den nordiske Foreningsbevægelse i Sverrig. (Højskolebl. XXV, 373—82.)

A. M. Diemer: Skandinavisme i Skolerne. (Højskolebl. XXV, 308—12.)

P. A. Munch. (Folkevennen. 48. Årg. 385—401, 465—82.)
S. 465 ff. Kjøbenhavn og Stockholm 1835—37.

K. F. Heigel: F. C. Dahlmann (Westermann's ill. deutsche Monatshefte. 44. Jahrg. August.)

Nogle Breve fra *J. C. Drewsen* til J. F. Schouw. (Fra Stænderforsamlingernes og Christian VIII's Dage.) Meddelte af *Jul. Clausen.* (Dansk T. 1900. 556—70.)

F. Barfod: Dronning Karoline Amalie. 2. Udg.

H. P. B. Barfod: Kong Frederik VII. (Vort Forsvar XX, Nr. 502.)

A. Margutti: Die Meeresbeherschung im ihrer Rückwirkung auf die Landoperationen des grossen Krieges. Wien u. Lpz.
Omtaler bl. a. de to slesvigske Krige.

G. Thorsander: Dansk-tyska krigen 1848, 1849 och 1850. Sthm.

Jh. Sandel: Fortællinger fra Krigen 1848—50. 1850. (Vort Forsvar XX, Nr. 510—13, 515.)

E. Petersen og *Axel Larsen:* Treaarskrigens Styrkeforhold. (Vort Forsvar XX, Nr. 520.)

Frz. Volger: Die Sachsen-Altenburgischen Truppen im Schleswig-Holsteinischen Feldzuge 1849. Altenburg 1899.

O. Lütken: Fra Krigsaaret 1849. Eckernförde Affæren. (T. f. Søvæsen. Ny Række. XXXV, 501—25.)

Gloy: Proben aus dänischen Soldatenbriefen von 1849—50. (Heimat X, Nr. 10).

P. Lauridsen: Mellem Slagene 1849—50. Et sønderjydsk Mindeskrift. Flensborg. (Særtryk af Sønderjydske Aarbøger 1899—1900.)

H. H. v. Osten: Die schleswig-holst. Armée im Frühling 1850. (Heimat X, Nr. 5.)

O. B. Wroblewski: Erindringer fra Felttoget 1850.

C. Aldenhoven: Ein Gedenktag für Schleswig-Holstein (Die Nation 17. Jhrg. Nr. 41.)

P. N.: Slaget ved Isted. (Ill. Tid. XXI, Nr. 43.)

Butenschön: Aus der Schlacht bei Idstedt (Heimat X, Nr. 9.)

Ræder: Tidspunktet for Avantgardens Angreb under Istedslaget. (Vort Forsvar XX, Nr. 520.)

Breve fra Deltagere i Istedslaget. I—II. (Vort Forsvar XX, Nr. 513—14.)

Breve fra Deltagere i Frederiksstads Forsvar 1850. I. (Vort Forsvar XX, Nr. 518.)

P. F. Sørensen: Smaatræk fra Frederiksstads Belejring i 1850. (Vort Forsvar XX, Nr. 516.)

A. Larsen: Frederiksstad. (Vort Forsvar XX, Nr. 515, 517.)

J. Fibiger: Et Besøg i Flensborg og Slesvig 1850. (Tilskueren 1900. 741—46.)

A. Thorsøe: Den danske Styrelse i Slesvig 1850—64. Helsingør.

H. R. Ferber: Der Flensburger Löwe im Hamburger Volkslied. (Mittheil. d. Ver. f. Hamburg. Gesch. XIX, 111—16, 148, 207—9.)

H. v. Poschinger: Fürst Bismarck und die Diplomaten 1852—1890. Hamburg.

Gebhardt: Die Ergebnisse der Kritik von Bismarcks „Gedanken und Erinnerungen". (Sitzungsber. d. hist. Gesellschaft zu Berlin 1899. Nr. 4.)

R. Fester: Über den historiographischen Charakter der „Gedanken und Erinnerungen" des Fürsten Otto v. Bismarck's. (Hist. Z. 85. Bd. 45—64.).

Politiken overfor Hertugdømmerne omtales S. 54.

K. Gjellerup: Bismarks Memoireværk „Tanker og Erindringer". (Tilskueren 1900. 975—1011.)

Skade: Bismarck og Sønderjylland. Et Foredrag. Aarhus. P.

Jfr. Vort Forsvar XX. Nr. 505.

A. Fabricius: Danmark, Preussen og Bismarck. (Helsingør.)

Frá hird Friðriks konungs VII. (Sunnanfari VIII, 7, 14—15, 30—32, 38—39.)

Af Holtens Erindringer.

Fr. Bajer: Marinens Opgave under Krimkrigen og fælles nordisk Neutralitet. (T. f. Søvæsen. Ny R. XXXV, 137—49.)

Fr. Bajer: Forsög på större Neutralitetsforbund under Krimkrigen. (Letterstedtske T. 1900. 431—46.)

Fr. Bajer: Le système scandinave de neutralité pendant la Guerre de Crimée et son origine historique. (Extrait de la Revue d'Histoire diplomatique du 1er avril 1900.) Paris.

Fr. Bajer: Ideen til Nordens, særlig Danmarks vedvarende Neutralitet, dens Oprindelse og Udvikling i kort Overblik. P.

Fr. Bajer: Diplomatiske Småtræk i Norden ved Krimkrigens Udbrud. (Letterstedske T. 1900. 147—51.)

Fr. Bajer: Canroberts Sendelse til Stockholm og København 1855. (Dansk T. 1900. 680—91.)

R. Fester: Bismarck's Gespräche mit Napoleon III im April 1857. (Hist. Z. 84. Bd. 460—65.)
Angaaende Hertugdømmerne.

W. Bigge: Feldmarschall Graf Moltke. Ein militärischer Lebensbild. I—II. München. 1901 [ɔ: 1900].

M. Jähns: Feldmarschall Moltke. 2. Teil. 1.—2. Hälfte. Meisterjahre. 1858—66, 1866—81. Lebensabend. Berlin.

N. P. Jensen: Den anden slesvigske Krig 1864.
Jfr. Vort Forsvar XX, Nr. 501, 503, 504 og 505.

Tuxen: Nogle Bemærkninger til Oberst N. P. Jensens „Den anden slesvigske Krig 1864". (Milit. T. XXIX, 266—300.)

N. P. Jensen: Et Tilsvar. (Milit. T. XXIX, 382—430.)

v. Moltke: Kort Oversigt over Felttoget i 1864 mod Danmark. (sluttet). (Vort Forsvar. XIX, Nr. 497.)

K. Larsen: Det danska folket under 1864 års krig. Et föredrag. (Ord och Bild IX, 433—58.)

K. Larsen: Vort Folk i 64. 1—2. Opl.
Jfr. Vort Forsvar XX, Nr. 518.

N. Møller: Folk i fire og tres (Tilskueren 1900. 812—22.)

Chr. Nielsen: Bag Dybbøl Banker. (Ill. Tid. XLI, Nr. 28.)

C. Nielsen: I tysk Fangenskab. (Ill. Tid. XLI, Nr. 31, 32, 33.)

M. Philippson: Das Leben Kaiser Friedrichs III. Wiesbaden.
Kap. 5. Der Kampf um Schleswig-Holstein.

Sveriges och Norges Traktater med främmande Magter. XII, 3. Sthm.
1868—77.

F. Kretz: Oversigt over Rigsdagens Virksomhed fra 1884-85—1899-1900.

A. Duus: Konfliktspolitikens sidste Triumf. Betragtninger over et gammelt Stridspunkt. (Særtryk af „Nationaltidende", Novbr. 1899.) P.

H. Holm: Skattereformernes Stranding. En Redegørelse for Rigsdagssamlingen 1899—1900.

V. Lassen: Rigsdagssamlingen 1899—1900. (Tilskueren 1900. 427—34.)

Topografi.

K. Ahlenius: Till kännedom om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft. (Skrifter utg. af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala VI, 5.)

M. Sørensen: Danmarks Land og Folk. 3. Udg. (Aalborg 1899.)

J. P. Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 29.—36. H.

J. C. West: Danmark i Fortid og Nutid. 3.—5. H.

Danske Herregaarde XXI—XXIII. (Ill. Tid. XLI, Nr. 17, 48; XLII, Nr. 8.)

Gjorslev, Lerchenborg, Holmegaard.

C. C. Andersen: Lidt om det gamle Kjøbenhavn. (Meddelt af akad. Architekt-Forening II. Nr. 14.)

C. Bruun: Kjøbenhavn. Efter Forf.s Død fortsat af P. Munch. 47—48. Lev.

H. C. Beering Liisberg: København i gamle Dage. 9.—13. H.

A. Mathiesen og *C. A. Jensen:* Bremerholms Admiralgaard udenfor gamle Østerport. (Fra Arkiv og Museum. I, 191—218.)

Fr. Schiøtt: Det kgl. Landslot Frydendal 1668—70. (Fra Arkiv og Museum. I. 218—51.)

Helsingør Bys Inventarium fra 1618. Ved *M. Mackeprang.* (Fra Arkiv og Museum. I, 426—28.)

O. Lund: Smaabilleder fra Helsingør 1800—1830. Udg. v. O. Geismar.

Fr. Schiøtt: Jægersborg Slots Nedbrydelse i 1761. (Fra Arkiv og Museum. I, 329—39.)

L. Fenger: Kirken og Antoniusklosteret i Præstø. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 546—61.)

O. M. B.: Ringsted. (Ill. Tid. XLI, Nr. 46.)

J. Kornerup: Bispegaarden og Palæet i Roskilde. (Ill. Tid. XLI, Nr. 26.)

C. Neergaard: Helliggesthus og Duebrødrehospital i Roskilde. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 445—97.)

Roskilde Svaneapothek. (Meddel. fra akad. Architekt-Forening. II. Nr. 12.)

B.: Søborg Slots Ruiner. (Ill. Tid. XLI, Nr. 53.)

Fr. Jürgensen West: Tryggevælde Ladegaard i 1662. (Fra Arkiv og Museum. I, 340—59.)

Fr. Schiøtt: Fra „Gaasens“ Fortid. (Fra Arkiv og Museum. I, 98—108.)

Gaasetaarnet i Vordingborg.

J. A. Jørgensen: Bornholms Historie. I. Fra Oldtiden til 1660. 1.—5. H. Rønne.

M. K. Zahrtmann: Bornholms Krønike og dens Forfatter. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 604—8.)

Forf. var Rasmus Pedersen Ravn, Sognedegn i Aaker 1654—77.

Ræbild: Stamhuset Engestofte. I Anledning af Stamhusets 100-Aars Jubilæum d. 8. Nov. 1899. Maribo. (1899.) P.

C. Weismann: Skove og Skovbrug paa Fyn i 19. Aarh. Odense.

C. C. Clausen: Middelfart og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. IV.) P.

C. C. Clausen: Odense og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. VI.)

C. Solberg-Nielsen: Helgenskrinene i St. Knuds Kirke i Odense. (Nord. Ugebl. for kat. Kristne. 48. Aarg. 401—7.)

F. Uldall: Et 600-Aars Jubilæum. (Fra Arkiv og Museum. I, 281—84.)

En Klokke i St. Knuds Kirke i Odense fra 1300.

Holger Hansen: En Gaard i Odense. (Fra Arkiv og Museum. I, 135—43.)

Et borgerligt Inventar fra Middelalderens Slutning. Ved *Jørgen Olrik.* (Fra Arkiv og Museum. I, 429—32.)

Odenseborgeren Mikkel Klaussøns.

E. V. Lose: Historiske Fortællinger om Skeby og Otterup Sogne og til Dels deres nærmeste Omegn. Odense.

Palleske: Die dänische Nordseeküste. (Globus. 77. Bd. Nr. 14.)

J. Brüel: Klitterne i Hjørring Amt 1550—1850. Aalborg.

P. Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred. En historisk-topografisk Beskrivelse. Ringkøbing.

C. Klitgaard: Blade af Vendsyssels Historie. Historiske Skildringer i populær Form. Hjørring (1899).

Jul. Bendtzen: Guds Legems Lav eller Papegøjegildet i Aalborg.

S. Hansen: Gudenaa, Gudenkjær, Gudensø, Gudenfjord. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 465—86.)

J. Dam: Hjørring og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. V.)

V. Greibe: Hobro, Mariager, Hadsund. (Danmarks Byer og deres Mænd. III.)

Meddelelser om Hornslet Sogn og Omegn i 16. Aarh. I. Et gammelt Haandskrift, meddelt af *V. Bang.* II. Tillæg af *S. Hansen.* (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 437—62.)

Horsens og Omegns Skytteforening. 35-Aars Jubilæum. (Ill. Tid. XLI, Nr. 43.)

H. Boesgaard-Rasmussen: Kalø. (Ill. Tid. XLI, Nr. 52.)

Axel Thomsen: Løkken og Omegn. (Ill. Tid. XLI, Nr. 43.)

Stemann: Randers Helligaandshus. Et Kloster fra Katholicismens Forfaldsperiode (Slutning). (Kirkehist. S. 4. R. VI, 294—339.)

Stemann: Randers Bys Indhegning i Slutningen af 17. Aarhundrede. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 293—328.)

Stemann: Randers Porte og Broer i sidste Halvdel af 17. Aarh. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 508—19.)

M. A. Caprani: Højskamlingen i Tekst og Billeder. (Ill. Tid. XLI, Nr. 45.)

C. Klitgaard: Meddelelser om Slettegaard og dens Ejere. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 261—93.)

A. C. Nielsen: Vadgaard i Himmerland som Præstebolig og Bondehjem. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 401—36.)

H. F. Rørdam: Om Vardes Fortid, særlig i kirkelig Henseende. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 596—602.)

S. Hansen: Nedre Bro, Nedde Aa og Wedthug Mark ved Vejle. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 524—28.)

J. B. Løffler: Ruinerne af Vitskøl Klosterkirke. Fol.

R. Hansen: Zur landesgeschichtlichen Forschung in Schleswig-Holstein. (Deutsche Geschichtsblätter. I, 9. H.)

W. Splieth: Die Bernsteingewinnung an der schleswig-holsteinischen Küste. (Mittheil. d. anthropolog. Vereins in Schleswig-Holstein. 13. H.)

Eckmann: Über die Bedeutung der Ortsnamen in Schleswig-Holstein. (Heimat X, Nr. 3.)

R. Hansen: Zur geographischen Verteilung der Personennamen Schleswig-Holsteins um 1500. (Globus. 78. Bd. H. 4.)

Å. Friis: Andreas Peter Bernstorff und die Herzogtümer Schleswig und Holstein. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXX, 251—336.)

Bruhn: Herzog Friedrich. (Heimat X, Nr. 7—8.)

H. H. v. Osten: Herzog Friedrich von Schleswig-Holstein. Garding.

K. Samwer: Herzog Friedrich von Schleswig-Holstein. Wiesbaden.

Anhang: Die am Herzogsdenkmal abgebildeten zehn Männer.

J. P. Bang: Kristendom og Nationalitet med særligt Hensyn til Forholdet mellem Dansk og Tysk i Sønderjylland.

T. Tomasson: Frimenighedsbevægelsen i Nordslesvig. (Ill. Tid. XLI, Nr. 53.)

Th. P.: Indvielsen af de sønderjydske Frimenighedskirker. (Højskolebl. XXV, 1269—80.)

G. Brandes: Hr. v. Köller og Fyrst Imeritinski. (Sønderj. Aarb. 1900. 164—84.)

A. D. Jørgensen: Die dänisch-deutsche Frage. P.

Ogsaa paa Fransk og Engelsk.

La lutte nationale dans le Slesvig. (Kbh.)

Ogsaa paa Engelsk m. T.: Prussian rule in Slesvig.

Th. P.: Fra Sønderjylland. (Højskolebl. XXV, 353—56, 407—12, 507—12, 545—50, 612—15, 702—6, 795—800, 925—32, 1053—56, 1185—90, 1520—24, 1547—52.)

H. Petersen: Aus Nordschleswig. (Die Grenzboten. 59. Jhrg. Nr. 29.)

H. Petersen: Der Sprachenkampf in Nordschleswig. (Die Gegenwart. 58. Bd. Nr. 42.)

G. Johannsen: Nordslesvig i 1897, 98 og 99. (Sønderj. Aarb. 1900. 293—314.)

P. v. Hedemann: Hemmelmarck. Eine Gutswirtschaft des vorigen Jahrhunderts. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXX, 169—208.)

I Svansø.

J. Erichsen: Die Besitzungen des Klosters Neumünster von seiner Verlegung nach Bordesholm bis zu seiner Einziehung. (Z. der Gesellschaft f. Schleswig-Holst. Gesch. XXX, 1—166.)

v. Weber-Rosenkranz: Das adeliche Gut Schinkel. (Heimat X, Nr. 10—11.)

C. Bohn: Lauenburg im 19. Jahrhundert. (Archiv d. Vereins f. die Geschichte Lauenburgs VI, 2. H. 73—124.)

H. Koht: Det norske kongedømes utvikling. (Samtiden XI, 304—26.)

Ogsaa særkilt. Krania.

L. Daae: Fra Akershus's fortid. (Folkevennen. 47. Årg. 1899. 35—43, 97—106, 241—50, 289—96.)

Fra det gamle Fredrikstad. (Folkevennen. 48. Årg. 254—59.)

L. Daae: Fra Kongsbergs Fortid. (Folkevennen. 48. Årg. 65—83, 151—73.)

R. Svendsen: Ringsaker Kirke og Altertavle. Kra. 1899.

Jfr. Kirkehist. S. 4. R. VI, 398.

Til Throndhjem Domkirkes Historie. (Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. II, 172—76.)

Optegnelser fra 16. Aarh.

J. A. Hoff: Tønsberg. Bidrag til Byens Historie. Kria.

P. Blom: Beskrivelse over Vardal prestegjeld før og nu. Hamar. (1899.)

D. Schäfer: Die Ausgrabungen bei Falsterbo. (Hans. Geschichtsblätter 1899. 65—92.)

H. Mortensen: Hveen. Bidrag til en historisk Beskrivelse. Trykt som Manuskript.

B. Olsen: Tvillinggaarden Næs. (Meddel. fra akad. Architekt-Forening. II, Nr. 14.)

I Skaane.

F. J. Bærendtz: Kalmar slott. Beskrifning och historia i sammandrag. 2. uppl. Kalmar.

A. v. Geyr-Schweppenburg, S. J.: Meine Reise nach den Färöern. Paderborn.

T. Kornerup: Islande, monuments de l'antiquité, nature, itinéraires de touristes. Publié par les soins de Daniel Bruun. 4°.

Ikke i Bogh.

Þorvald Thoroddsen: Landfræðissaga Íslands. III. 1.

Ferðarolla Magn. Stephensens 1825—26. (Sunnanfari VIII, 54—56, 62—64, 71—72, 78—79, 86—88.)

Diplomatarium Islandicum. VI. 1. Reykjavík.
1476—81.

Thora Thoroddsen: Nogle Ord om islandske Kvinders Udenlandsrejser og Kunstflid i Sagatiden. (Nord. Ugebl. f. kat. Kristne. 48. Aarg. 427—31.)
Ogsaa i „Kvindernes Blad" 24. Maj.

Bjørn Magnusson Ólsen: Um Kristnitökuna árid 1000 og tildrög hennar. Reykjavík.

S. Sigurðsson: Skógarnir í Fnjóskadal. (Andvari XXV, 144—75.)

B. Grøndal: Reykjavík um aldamótin 1900. (Eimreiðin VI, 57—124.)

C. Schierbeck: Reykjavik. (Ill. Tid. XLI, Nr. 40.)

M. Bartels: Isländischer Brauch und Volksglaube in Bezug auf die Nachkommenschaft. (Z. f. Etnologie XXXII, 87—108.)

H. M. K.: Grønland. (Folkevennen. 47. Bd. 1899. 107—17, 176—88.)

Hansêrak, Vestgrønlænder, Kateket: Dagbog om de hedenske Østgrønlændere, ført under den „danske Konebaads-Expedition"'s Rejse 1884—85. Oversat og forklaret af S. Rink.

A. C. Jacobsen: I Baad langs Grønlands Østkyst. Forord af O. Irminger.

A. Lorenzen: Die dänische Expedition nach Ostgrönland. (Die Natur. 49. Jhrg. Nr. 22.)

L. Olufsen: Die Eskimos. (Die Natur. 49. Bd. Nr. 43.)

F. Körner: Ein vergessener Erdtheil. Grönlandisch-normannische Geschichten nach isländischen Sagen und neuern Grönlandsfahrten. 2. Aufl. Gütersloh.

Ph. Rosenstand: Fra Guvernør Birchs Dage. Nogle Blade af de dansk-vestindiske Øers Historie, skrevne paa St. Croix 1878. (Tilskueren 1900. 373—94.)

F. Børgesen og *F. P. Uldall:* Vore vestindiske Øer.

C. Rothe: Lidt om Vestindien.

H. Krebs: Et Bidrag til det meget. som i den senere Tid er skrevet om de vestindiske Øer. P.

O. Hartmann: Skandinaver i Syd-Afrika. En Række Biografier og Skildringer. 1. Del. Cape Town.

Kr. Østergaard: Fra Amerika. (Højskolebl. XXV, 575—82.)

Biografi.

Fr. Bajer: International genealogisk „Ordbog“. (Personalhist. S. I, 25—28.)

Dansk biografisk Lexikon. 105.—112. H. (XIV. Resen-Saxtrup.)

E. F. S. Lund: Danske malede Portræter. Under Medvirkning af C. C. Andersen. I, 5.—8. H; II. Rosenborg. 5.—8. H.; VI, 1. H.; VII, 1.—2. H. 4⁰.

S. Elvius: Bryllupper og Dødsfald i Danmark i 1899. (Personalhist. T. 4. R. III. Till.)

Th. Hauch Fausbøll: Slægthaandbogen. Tillæg til Personalhistoriske Samlinger.

Nulevende Medlemmer af Slægterne Aagesen, v. Abercron, Adolph, Afzelius, Albeck, Andræ, Arendrup, Bech, Benzon. Berling, Beyer (Bajer), Bilsted, Bing, Bissen, Blechingberg, Bluhme.

To Mindestene. (Ill. Tid. XLI, Nr. 45.)

For Oberst Vaupell i Kolding, for General Krogh i Lekkende Skov.

Allgemeine Deutsche Biographie. 224.—28. Lief. (Zumpt-Zyrl; Nachträge bis 1899: Abendroth-Bessels.) Lpz.

Dictionary of national biography. 61.—63. Bd. Whichcord-Zuylestein. London.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1901. 18. Aarg. 16⁰.

J. E. Boesen: Dansk Adel. II, 1—3. Sorø. (Indbydelsesskrift, Sorø Akademi.)

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra 15., 16. og 17. Aarhundrede. 7.—10. H. Folio.

A. Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie. Et Bidrag til de svundne Aarhundreders Personal- og Kulturhistorie udarbejdet efter Kirkebøger og Arkivdokumenter.

B. J.: Tveir Íslandsrádgjafar. (Sunnanfari VIII, 25—26.)
Ministrene C. S. Klein og A. H. F. C. Goos.

50-Aars Officersjubilæum. (Ill. Tid. XLII, Nr. 6.)
Med Portræter.

C.: To Overpræsidenter (C. S. Klein og V. Oldenburg). (Ill. Tid. XLI, Nr. 15.)

Postvæsenet og vor Postetat. (Ill. Tid. XLI, Nr. 50.)

Dødsfald i 1900 indenfor Postetaten. (Aarb. f. d. danske Postvæsen X, 115—25.)
H. T. Kall, C. C. F. Greve Holck, P. R. Dam, T. D. Beissenherz, H. H. Grove, L. F. V. Richter, C. C. Hjort, H. W. Nissen, C. L. Kauffmann, J. P. Pedersen, C. Braunstein.

John M. Møller: En Rettelse (til Wibergs Præstehistorie). (Kirkehist. S. 4. R. VI, 623.)

H. Kiærskou: Om danske Samlere af vestindiske Planter. (Botanisk T. XXIII, 35—47.)

L. Daae: Danske og norske Studerende ved Universitetet i Greifswald. Gjennemset og suppleret af *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 340—78, 498—507.)

K. H. Karlsson: Danske, norske og holstenske Studenter, indskrevne ved Universitetet i Siena. Med Anmærkninger af *C. E. A. Schøller*. (Personalhist. T. 4. R. III, 54—67.)

Studenterne fra 1860, udg. af genealogisk Institut.

E. Vedel: Fortegnelse over Veteranissimi blandt Studenterne fra 1840 for saa vidt de endnu levede i Efteraaret 1895. 4°.

J. Olrik: Sven Ågesøn (Aggesøn) og hans forgængere i dansk historieskrivning. (Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Oktbr. 1894 — Oktbr. 1899. 25—37.)

G. Brandes: Emil Aarestrup. (Ill. Tid. XLII, Nr. 9.)

V. Rørdam: Aarestrup. (Dansk T. 1900. 801—21.)

S. Skouboe: Fra Aarestrups første Praksis. (Ill. Tid. XLII, Nr. 9.)

E.: Digteren Emil Aarestrup. (Højskolebl. XXV, 1565—70.)

Fr. Schiøtt: N. A. Abildgaard som Arkitekt. (Fra Arkiv og Museum I, 428—29.)

A. Larsen: Absalon (sluttet). (Vort Forsvar XIX, Nr. 497.)

H. G.: Biskop Absalon. (Nord. Ugebl. f. kat. Kristne. 48. Aarg. 593—99.)

Th. Hauch Fausbøll: Er Familien Akeleye uddød? (Personalhist. T. 4. R. III, 151—57.)

Th. Hauch Fausbøll: Familien Arendrups Oprindelse. (Personalhist. S. I, 44—49.)

Th. Hauch Fausbøll: Anna Helene von Arenstorff. (Personalhist. S. I, 3—6.)

Fire Breve fra *Carl Bagger* til Thora Fiedler. Offentliggjorte af *P. F. Lange*. (Ill. Tid. XLI, Nr. 37, 38.)

S. Trier: Baggesen og Napoléon. (Dansk T. 1900. 692—712.)

A. Oppermann: Frederik Andreas Christian Bang. Særtryk af Frederiksværk og Helsinge Dagblad for 2. Okt. 1900. Holbæk. P.

S. C. Barth: Livserindringer. Trykt som Manuskript. Præstø. (Odense.)

V. Bergsøe: Krigen og Koleraen. Fortsættelse af „De forbistrede Drenge".

Til Minde om Pastor Berthelsen.

H. Hansen: Steen Blichers Barndom. (Dansk T. 1900. 241—58.)

O. P. Balle: Carl Bloch som Raderer. (Kunst. 2. Aarg. 9. H.)

V. A. Secher: Mordet på Peder Jensen Blusser og hustru i Skagen 1615. Yderligere oplysninger. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 520—24.)

M. H. Zahrtmann: Lisabet Bohns Enkestand. (Fra Arkiv og Museum I, 360—91.)

D. Thrap: Familien Bonnevie i Norge og Danmark 1715—1900. 3. Udg. Kria.

D. Thrap: Familien Bonnevie. Supplement til Stamtavlen. (Personalhist. T. 4. R. III, 181—82.)

Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae ab anno 1588, nunc primum collectae a *F. R. Friis*. Fasc. I. 4⁰.

H. Wilhelmsson [E. Wester]: Urania och Titan. (Ord och Bild. IX, 65—78.)

Om Sophie og Tyge Brahe.

F. R. Friis: Et Par Minder om Sten Brahe til Knudstrup. (Personalhist. T. 4. R. III, 67—69.)

A. Ponsonby: Tycho Brahe. (Nineteenth Century. Nr. 280, S. 993—1004.)

K. Norup: „Hvem er den store Mand"? (For Kirke og Kultur VII, 398—413.)

Om G. Brandes.

H. F. Rørdam: Om Klosterreformatoren Laurentius Branderi. (Kirkehist. S. 3. R. VI, 398—99.)

Navnets danske Form vist „Brandsen".

V. Hansen: Peder Jensen Bredal. (Vort Forsvar XX, Nr. 522.)

P. Severinsen: Brorsons Portræt og lidt om historiske Portrætter. (Højskolebl. XXV, 1088—90.)

Nih. Bøgh: Erik Bøgh.

J. A. S. Sørensen: Stamtavle over Jens Christensen og Hustru Karen Nielsdatters Slægt. Skelskør. 4°. P.

P. Hennings: Familien de Coninck. (Personalhist. S. I, 73—88.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Bidrag til den norske Adels Historie. I. Familien Dahl. (Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. II, 97—164.)

F. Linderberg: A. Kr. Povlsen Dal. (Højskolebl. XXV, 1065—72, 1111—18.)

Jfr. Højskolebl. XXV, 1154—58, 1385—92, 1412—19.

L. Bøgeskov: Inger Dal, hendes Søn og hendes Venner. (Højskolebl. XXV, 881—88, 912—20, 946—54, 987—98, 1022—30, 1038—46, 1078—88, 1118—26.)

Mindefesten for J. B. Dalhoff. (T. f. Industri. I, 257—69.)

M. Eskesen: Sønderjyden Nikolaj Dam. (Højskolebl. XXV, 1461—68, 1493—1502.)

S. Holst Jensen: Andreas Dolleris. (For Kirke og Kultur. VII, 291—312.)

E. Hannover: Maleren C. W. Eckersberg. Kbh. 1899. 4°.

Anm. af P. Hertz i Tilskueren. 1900. 249—62.

A. Dolleris: Johannes Ewald.

P. Alsted: F. F. Falkenstjerne. (Højskolebl. XXV, 297—308, 329—38.)

Ch. Friis: Erindringer fra 2. Postsekretariat for 50 Aar siden. (Aarb. f. d. danske Postvæsen X, 160—72.)

Fr. Poulsen: Gravskrift over Frederik Christian Frandsen Friis, Sognedegn i Tranebjærg paa Samsø. (Personalhist. T. 4. R. III, 69—72.)

L. Daae: Om Overlærer Otto Thott Fritzner (1779—1838). (Vor Ungdom 1900. 24—31.)

S. Müller: Lorenz Frölich. (Højskolebl. XXV, 1629—44.)

P. Krohn: Lorenz Frölich. Fortegnelse over Kunstnerens Illustrationer, Raderinger m. m. (Bogvennen 1900. 5—72).

C. H. Ostenfeld: Otto Gelert (1862—99). Et Par Mindeord. (Botanisk T. XXIII, 323—27.)

Jul. Clausen: Baggesen og A. C. Gierlew paa Rejse. Udtog af Gierlews Rejsedagbog 1803. (Personalhist. T. 4. R. III, 131—51.)

H. Begtrup: N. F. S. Grundtvig som Bibelkristen. En Oversigt over hans aandelige Udvikling 1811—21.

H. Begtrup: Af en gammel Avis. (Højskolebl. XXV, 1—22.)
Artikler af N. F. S. Grundtvig 1810—11.

H. Begtrup: Et Blad af Grundtvigs Dagbøger. (Den danske Højskole I, 78—80.)
Tiden omkring 1800.

Af Grundtvigs og Ingemanns Brevveksling. Ved *V. Brücker*. (Højskolebl. XXV, 349—52.)

Th. Jensen: Tolv Foredrag om N. F. S. Grundtvig. Stege.

L. Nyegaard: Grundtvig 1805—10. Asatroen og Kristendommen. (Dansk Kirketidende 1900. 33—43.)

H. Rosendal: Grundtvig og Mynster. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 564—69.)

E. Schrøder: N. F. S. Grundtvigs Levned. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse, udg. af Kirkeligt Samfund af 1898. II. 1.—3. H.)

L. Schrøder: N. F. S. Grundtvig, den nordiska folkhögskolans fader. Sthm.

O. Dahl: Biskop Gunnerus' Virksomhed fornemmelig som Botaniker. III. Tillæg II. Uddrag af Gunnerus' Brevveksling. H. 5. (Norske Vidensk. Selsk.'s Skrifter 1899, Nr. 4.)

Indust: Firmaet C. B. Hansens 70-aars Jubilæum. (Ill. Tid. XLII, Nr. 12.)

H. F. Rørdam: En dansk Student ved Universitetet i Franeker. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 402—4.)
Knud Hansen, † 1647.

A. Hammerich: J. P. E. Hartmann. (Letterst. T. 1900. 603—27.)

H. Nutzhorn: Johan Peter Emilius Hartmann og hans Betydning som folkelig og kirkelig Tonedigter. (Højskolebl. XXV, 425—40.)

H. Ploug: J. P. E. Hartmann og hans Kunst. (Dansk T. 1900. 305—21.)

Breve fra J. P. E. Hartmann. (Ill. Tid. XLI, Nr. 25.)
Til Pastor J. Borup.

Th. Hauch Fausbøll: To Hauch'ske Slægtebøger. (Personalhist. S. I, 7—20, 29—44.)

S. Alkærsig: Peter Andreas Heiberg. (Højskolebl. XXV, 183—90, 201—8.)

H. F. Rørdam: Nicolaus Heldvaderus. Et Litteratur- og Kulturbillede. (Hist. Samlinger og Studier. IV, 1—64.)

Th. Hauch Fausbøll: En Heldvadsk Gravskrift. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 535—40.)

Høyer Møller: Om Helgesen. (Vort Forsvar. XX, Nr. 498.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. (Hist. Samlinger og Studier IV, 133—92.)

J. Krebs: Zur Beurteilung Holks und Aldringens. (Hist. Vierteljahrsschrift III, 321—78.)

S. H. Finne-Grøn: Slægtebogsoptegnelser om Familien Holtermann. (Personalhist. T. 4. R. III, 48—54.)

John M. Møller: Præsten Jens Nielsen Høstmarks „Testamente". (Kirkehist. S. 4. R. VI, 624.)

P. Jensen: Kobber-Jens, en selvhjulpen Mand fra Aarhundredets Begyndelse. (Aarbog for dansk Kulturhist. 1900. 135—54.)
Jens Andersen Borup Höwenhof.

B. Petersen: „Slesvigeren". (T. f. Toldvæsen XVIII, 41—44.)
Toldassistent J. P. Jensen.

H. F. Rørdam: Om Tyge Brahes Præst paa Hveen. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 614—17.)

Jens Jenssøn.

F. Jónsson: Eiríkur Jónsson. (Arkiv f. nord. Filologi XVII, 319—20.)

Å. Friis: A. D. Jørgensen. (Letterstedtske T. 1900. 311—25.)

J. Stefansson: Bréf frá Jörundi „hundadagakóngi" til William Jackson Hookers. (Tímarit hins íslenzka bókmentafélags XXI, 189—92.)

A. Olrik: Jens Kamp. (Dania VII, 233—35.)

J. G. Appeldoorn: Søren Kierkegaard. (Theol. Tijdsschrift XXXIV, 227—96.)

H. Høffding: Søren Kierkegaard. (Ill. Tid.. XLII, Nr. 2.)

Kierkegaardske Breve. (Tilskueren 1900. 497—506, 659—74.)

Vekslede mellem Søren K., Faderen og Broderen P. Chr. K.

L. Kolderup Rosenvinge: Hjalmar Kiærskou. (Botanisk T. XXIII, 329—33.)

C. Klitgaard: Nogle Meddelelser om Kjøbmand i Blokhus Jens Carl Bang Klitgaard og Hustru Christiana Brix samt om de med dem beslægtede Familier Baltzersen, Behmann, Klitgaard m. fl. (Hjørring. 1899.)

H. Begtrup: Et Minde om C. Kold. (Den danske Højskole I, 74—77.)

F. Meidell: Til Minde om Sejrherren ved Isted. (Vort Forsvar XX, Nr. 519.)

F. R. Friis: Nogle Meddelelser om Erik Lange den yngre til Engelsholm. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 495—508.)

Leonore Christine von Schleswig-Holstein. (Zeitung f. Literatur, Kunst u. Wissensch. Beilage d. Hamburg. Corespondenten. Nr. 14—15.)

Fr. Meidell: En skaansk-dansk Familiehistorie. Efter trykte og utrykte Aktstykker. (Dansk T. 1900. 471—87, 609—29.)

Familien Liebman.

E. Linderberg: En Skolegerning i Sønderjylland. (Højskolebl. XXV, 659—70.)

J. Skytte: Oberst Frederik Læssøe. (Højskolebl. XXV, 937—45, 969—78.)

Papers illustrating the History of the Scots Brigade in the service of the United Netherlands 1572—1782, ed. by *J. Ferguson*. II. 1698—1782. Edinburgh 1899.

Bl. a. omtales S. 224, 227 den danske Greve af Løvendahl.

D. Schnittger: Die Magnussen. (Heimat X, Nr. 2.)

E. Michelsen-Klansbüll: R. Mejborg. (Schriften d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. II. R. 4. H. 147—49. Kiel.)

J. Heinemann: Johann Meyer, ein schleswig-holsteinischer Dichter. III. Hamburg.

H. R. Hiort-Lorenzen: Legatstamtavle for Christiane Muus, f. Bruuns og Magdalene Bartholine Bruuns Legat. 2. Udg. Roskilde. 4⁰. P.

L. Bobé: Oberst Ludvig Rudolf Müller von Aarwangen, Statsfange paa Christiansø. (Personalhist. T. 4. R. III, 1—15.)

H. Schwanenflügel: Jakob Peter Mynster. I.

Anm. af V. Brücker (Højskolebl. XXV, 1511—18).

O. Münster: Min Afskedigelse og Rektor Iversen. P.

Biskop *Frederik Münters* Selvbiografi. Ved *L. Bobé*. (Personalhist. T. 4. R. III, 157—74.)

Chr. Nielsen, en dansk Højskolemand. Breve og Foredrag. Til Minde om ham og Hindholm udg. af *L. C. Nielsen*. Med en Biografi ved *H. Willumsen*.

Anm. af *Z. Nielsen* (Højskolebl. XXV, 1304—14).

John M. Møller: Tingskriver Christoffer Nielsen. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 620—22.)

Omkring 1570.

Til Minde om W. Norup, Sognepræst for Deibjerg-Hanning. Struer. P.

En Tilføjelse til Artiklen om Lorents Peter Nørholm. (Af *A. Jantzen* og *C. V. Christensen*.) (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 463—64.)

N. Møller: Fr. Paludan-Müller. (Letterstedtske T. 1900. 44—52.)

Til Minde om Jens Paludan-Müller, Dr. theol. Provst (1813—1899). Udg. af hans Efterladte.

Otto Hansen: En Veteran fra første Krig. (Vort Forsvar XX, Nr. 519.)

Skovløber P. Petersen.

Ph. Weilbach: Architekt Vilhelm Petersen og Domkirken i Firenze. (Meddel. fra akad. Architekt-Forening. II, Nr. 13.)

Th. Hauch Fausbøll: Efterretninger om Familien Plenge. (Personalhist. S. I, 68—72.)

N. C. Frederiksen: C. Ploug. (Tilskueren 1900. 183—202.)

H. Rosendal: Et Brev fra Fru Kamma Rahbek til N. F. S. Grundtvig. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 617—20.)

C. Rantzau-Breitenburg: Erindringer fra Kong Frederik den Sjettes Tid. Udg. af *L. Bobé*.

H. J. Huitfeldt-Kaas: Generalmajor Georg Reichweins Efterslægt. (Personalhist. T. 4. R. III, 73—117.)

Efterladte Breve fra den Reventlowske Familiekreds. Udg. af *L. Bobé*. IV. (H. E. Schimmelmanns og Hustru Charlotte Schimmelmanns Breve i Udvalg.)

E. Kraft: Chr. Richardt. (Tilskueren 1900. 411—18.)

R. T. Bartels: Gamle Minder 1848—50.

[Om Kaptain Joh. Fischer Rist.]

T. H. Fausbøll: Et forsvundet Epitafium. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 540—42.)

Over Generalmajor v. Rosenauer og hans Slægt; tidligere i Klarup Kirke.

H. W. Harbou: Af Niels Pallesen Rosenkrantz's Optegnelser. (Vort Forsvar XX, Nr. 500.)

N. V. Dorph: Landskapsmåleren Gotfred Rump. Från „Kunstforeningen“ i Köpenhamn. (Ord och Bild IX, 108—14.)

P. Rønning: Fra Fortid og Nutid. Erindringer fra mine Discipelaar [paa Løveapotheket i Odense] 1845—49. (Archiv f. Pharmaci og Chemi. VII, 6—13.)

Ogsaa som Særtryk.

A. de Boor: Beiträge zur Geschichte der Holsteinischen Familie von Saldern. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXX, 209—48.)

P. Bjerge: Sognepræst Jens Schiørring. (Højskolebl. XXV, 1365—74, 1307—1406, 1437—44.)

L. Schrøder: Nogle Minder om Jens Schjørring fra Tredserne. (Aarbog for dansk Kulturhist. 1900. 86—95.)

V. Hostrup Schultz: Mag. Albert Samuelsen Schrøder. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 379—86.)

Greve *Sigismund Ludvig Schulins* autobiografiske Meddelelser til Ordenskapitlet. Ved *G. L. Grove*. (Personalhist. T. 4. R. III, 18—48.)

Schümann: Erinnerungen eines alten Schleswig-Holsteiners. (Heimat X, Nr. 7—8.)

P. v. Hedemann: Zur Geschichte der Familie v. Sehested und die Eidergüter. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXX, 350—56.)

L. Daae: Om Ærkebiskop Jørgen Skotborg. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 401—2.)

Frederik Leopold Stolberg. (Nord. Ugebl. f. kat. Kristne. 48. Aarg. 369—76.)

Mindesmærket for Prof. Stockfleth. (Maanedsskrift f. Dyrlæger XII, 137—41.)

Frantz Dahl: Fr. Stuckenberg. (Z. f. die ges. Strafrechtswiss. XX, 155—58.)

Hannes Þórsteinsson: Æviágrip Benedikts sýslumanns Sveinssonar. (Andvari XXV, 1—35.)

N. Bøgh: Nogle Optegnelser om Cleophas Svenningsens Ungdom meddelte af hans Søster Dorothea Stephansen. (Personalhist. T. 4. R. III, 118—30.)

Th. Hauch Fausbøll: Biskop P. Tetens Efterkommere paa Sværd- og Spindesiden. (Personalhist. S. I, 20—24, 50—68.)

Th. Hauch Fausbøll: To Breve fra Biskop Tetens til Biskop Münter. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 386—89.)
Fra 1825—26.

C. F. Tietgen: Min første større Sag. (Ill. Tid. XLII, Nr. 13.)

Om Frederik Vilhelm Topsøe. Meddelelse fra hans Hustru. Kolding. P.

Barstad: Tordenskjold. Optegnelser fra manuskriptsamlingen i videnskabernes selskab i Trondhjem. (Norsk milit. T. 63. Bd. 424—45.)

J. Børresen: Tordenskjold. En karakterstudie. Kria.

D. Thrap: Et Brev fra 1812 samt nogle Oplysninger om Familien Trap (Thrap). (Personalhist. T. 4. R. III, 175—81.)

Fr. Meidell: Lidt Billedtext. (Vort Forsvar XX, Nr. 515.)
Til Billeder af Medlemmer af Familien Vaupell.

V. Vaupell: Familien Vaupell. (Højskolebl. XXV, 841—56.)

K. Jørgensen: Det Vaupell'ske Hjem i Kolding. (Højskolebl. XXV, 806—9.)

G. L. Grove: En versificeret Embedsansøgning fra 1826. (Personalhist. T. 4. R. III, 183—84.)
Fra Frederik Winding.

H. F. Rørdam: Mag. Peder Jacobsen Winsløw. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 561—63.)

N. Bøgh: Christian Winther. Et Livsbillede. II.

V. Dahlerup: „Maaren Knøvsdaatter" (ɔ: Karl Henrik With). (Dania VII. 210—19.)

V. Andersen: Adam Oehlenschläger. Et Livs Poesi. Eftermæle.

J. P. Kristensen-Randers: Et lærerigt Levnedsløb. (Højskolebl. XXV, 272—80.)
Oehlenschläger.

H. Nisch: Adam Gottlob Oehlenschläger. (Reclam's Universum XVI, H. 11.)

J. P. Bekker: Skolemanden Joh. Fred. Oest. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 608—14.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet. — I. T. = Illustreret Tidende 41. Bd. — V. F. = Vort Forsvar.

A. Aumont: S. Abrahams. (I. T. Nr. 29.) — Landinspektør A. N. Andersen. (Ugeskr. f. Landmænd 8. R. IV, 392—93.) — Landinspektør A. N. Andersen. (Landmandsbladet XXXIII, 409—10.) — *Jul. Clausen*: Kr. Arentzen (I. T. Nr. 16.) — Pastor J. L. Bang (I. T. Nr. 24.) — Overtoldinspektør Barner (T. f. Toldvæsen XVIII, 18-284.) — *R. Volf*: Vilhelm Bech. (I. T. Nr. 15.) — Postmester Beissenherz. (Landmandsblade XXXIII, 59.) — *Soph. M.*: Victor Bendix. (I. T. Nr. 22.) — *Thyra Jensen*: Handskemager Luis Beyer. (Hbl. XXV, 521—24.) — *B. J.*; Markús F. Bjarnason. (Sunnanfari VIII, 1—3.) — Stabslæge F. F. Biering. (I. T. XLII, Nr. 1.) — Dr. *Nikolaj Bjerring*. (Nord. Ugebl. f. kat. Kristne 48. Aarg. 657—62.) — *L. F.*: M. G. B. Bindesbøll (1800—1856). (Medd. fra akad. Architektforen. II, Nr. 24.) — *F. v. Jessen*: C. C. Birch, Kongens Foged. (I. T. XLII, Nr. 8.) —

E. D. G. Blechingberg. (T. f. Toldvæsen XVIII, 181—82). — Justitsraad H. P. L. Blom. (I. T. XLII, Nr. 7.) — *C.*: Etatsraad J. A. Blom. (I. T. Nr. 39.) — *S. Michaelis*: Henry og Karen Bramsen. (I. T. Nr. 19.) — *M.*: M. T. Bredsdorff. (Hbl. XXV, 1129—33.) — Henrik Vilhelm Brinkopf. (Meddel. fra akad. Arkitektforening. II. Nr. 17.) — *E.*: Carl Brosbøll. (Hbl. XXV, 649—54.) — *L. C. N.*: J. C. C. Brosbøll. (I. T. Nr. 34.) — *H. Bing*: V. Christesen. (T. f. Industri I, 14—16.) — *E—e*: Guld- og Sølvvarefabrikant Vilh. Christesen. (I. T. Nr. 16.) — C. M. Cold. (Landmandsblade XXXIII, 195—96.) — Jørgen Dalhoff. (I. T. XLII, Nr. 7.) — *C. Nyrop*: J. B. Dalhoff. (T. f. Industri I, 229—31.) — J. B. Dalhoff. (Meddel. fra akad. Architektforen. III. Nr. 3.) — Borgmester P. R. Dam. (I. T. Nr. 21.) — *J. M.*: H. T. Duseberg. (I. T. XLII, Nr. 4.) — Frøken Fold. (I. T. XLII, Nr. 3.) — *F. Meidell*: Kaptain J. T. Fremming. (V. F. Nr. 497.) — *Ph. Weilbach*: G. C. Freund. (I. T. Nr. 30.) — Landbrugsminister Fr. Friis. (Ugeskr. f. Landmænd. 8. R. IV, 225—26.) — Landbrugsminister Fr. Friis. (Landmandsblade XXXIII, 243—44.) — *N. V. Dorph*: Lorens Frölich (I. T. XLII, Nr. 3.) — *J. J. Lybecker*: G. E. C. Gad. (I. T. Nr. 53.) — G. E. C. Gad. (Nord. Boghandlertidende XXXIV, 218.) — *P. Petersen*: J. C. A. Giøe. (Smaablade for Døvstumme X, 1138—42.) — *E. M. H.*: C. G. Gædeken. (T. f. Sundhedspleje VIII.) — *H. A. Nielsen*: C. G. Gædeken. (Ugeskr. f. Læger. 1900. 1081—83.) — *P. Videbech*: Carl Georg Gædeken. (I. T. XLII, Nr. 7.) — *N. V. Dorph*: Vilh. Hammershøj. (I. T. 27.) — H. J. Hansen, Marsvinslund. (Landmandsblade XXXIII, 147.) — Harald Tang Harpøth. (Meddel. fra akad. Architektforening. II. Nr. 10.) — *C. P.*: J. P. E. Hartmann. (Folkebladet. XXI, 109—10.) — *S. Michaelis*: J. P. E. Hartmann. (I. T. Nr. 25.) — *G. Hetsch*: Lidt Hartmanniana. (I. T. Nr. 25.) — J. P. E. Hartmanns Begravelse. (I. T. Nr. 26.) — Generalmajor, Baron Haxthausen. (I. T. Nr. 21.) — *G—C*: J. H. Hegermann-Lindencrone, (I. T. XLII, Nr. 8.) — Pastor F. Heidens Jubilæum. (Nord. Ugeblad f. kat. Kristne 48. Aarg.. 119—21.) — *C.*: Direktør A. Hein. (I. T. Nr. 16.) — *H. T.*: Prof. Edv. Helsted. (I. T. Nr. 25.) — Vilh. Herold. (I. T. XLII, Nr. 11,) — *L. Wagner*: Hans Vilhelm Hertel. (Hbl. XXV, 585—94.) — Kancelliraad V. Hertz. (I. T. XLII, Nr. 5.) — *V. Ø.*: Arkitekturmaler Chr. Hetsch. (I. T. Nr. 52.) — *P. Videbech*: Prof. Hirschsprung. (I. T. XLII, Nr. 11.) — Etatsraad J. C. G. Howitz. (I. T. XLII, Nr. 2.) — Sofus Høgsbro. (I. T. XLII, Nr. 1.) — *L B. Poulsen*: A. D. Hørlück. (Hbl. XXV, 1333—38.) — Christian Høst. (Nord. Boghandlertidende XXXIV, 47—48.) — Chr. Høst. (Bogvennen 1900. S. 85—86.) — *J.*: Birkedommer Ingerslev. (I. T. Nr. 15.) — H. Iversen. (Landmandsblade XXXIII, 513—15.) — Oberst F. F. Jacobi. (I. T. XLII, Nr. 3.) — *F. v. Jessen*: Holger H. Jerichau. (I. T. XLII, Nr. 13.) — *H. Sylow*: Byfoged Kattrup. (I. T. XLII, Nr. 1.) — *W. Johannsen*: Johan Kjeldahl. (I. T. Nr. 33.) — *S. Rützou*: Hjalmar Frederik Christian Kiærskou. (Arch. f. Pharmaci og Chemi VII, 153.) — Botanikeren Hjalmar Kiærskou. (I. T. Nr. 29.) — Etatsraad P. F. Koch. (I. T. Nr. 23.) — Generalmajor E. C. L. Koefoed. (I. T. Nr. 42.) — *B. J.*: Dr. H. Krabbe og kona hans. (Sunnanfari VIII, 89—90.) — Murmester Carl Kruse. (I. T. Nr. 44.) — *K. Faber*: Carl Lange. (Hospitalstid. 4. R. VIII, 273—78.) — *H. Munch-Petersen*: C. G. Lange. (Ugeskrift f. Læger. 1900. 529—36.) — *Th. Stokkebye*: Prof. C. Lange. (I. T. Nr. 29.) — C. V. Lange. Generaldirektør f. Skattevæsenet. (T. f. Toldvæsen XVIII, 93—94.) — Justitsraad Lembche. (I. T. XLII, Nr. 8.) — *C. Nyrop*: C. F. Lichtenberg. (T. f. Industri I, 127—28.) —

Gehejmeraad Liebe. (I. T. Nr. 49.) — Kammerraad C. Lund. (Landmandsblade XXXIII, 207—9.) — *P. Brock*: Krigsassessor J. E. Madsen. (V. F. Nr. 516.) — *A. S. Poulsen*: Professor, Dr. theol. P. Madsen. (I. T. XLII, Nr. 13.) — *S. Lange*: Karl Mantzius. (I. T. XLII, Nr. 6.) — *F. Weibel*: Toldinspektør C. F. Meier. (T. f. Toldvæsen. XVIII, 118—19.) — *F. v. Jessen*: Joseph Michaelsen. (I. T. XLII, Nr. 7.) — *H.*: Kaptain Otto Ludvig Michael Munthe af Morgenstjerne. (T. f. Søvæsen. Ny Række. XXXV, 260—63.) — L. Mylius-Erichsen. (I. T. Nr. 21.) — Pastor A. Neuvels Jubilæum. (Nord. Ugeblad f. kat. Kristne. 48. Aarg. 200—6.) — *C.*: Biskop Fr. Nielsen. (I. T. Nr. 27.) — Zakarias Nielsen. (I. T. Nr. 29.) — *Thyra Jensen*: Kordegn Nissen-Juul (Hbl. XXV, 524—26.) — Oliemøller Olsen. (I. T. Nr. 24.) — Stabslæge Axel Paulsen. (I. T. XLII, Nr. 1.) — Folketingsmand Peschke Køedt. (I. T. Nr. 23.) — Konservator, Prof. F. Petersen. (I. T. Nr. 22.) — Etatsraad Georg Petersen. (I. T. XLII, Nr. 13.) — P. Petersen, Lærer ved Døvstummeinstitutet. (Smaablade for Døvstumme X, 1121—23.) — *V. Ø.*: Sophus Petersen. (I. T. Nr. 36.) — *P. N.*: Generalmajor S. W. V. Pfaff. (I. T. Nr. 23.) — Etatsraad, Assessor pharm. H. A. F. Piper (Arch. f. Pharmaci og Chemi VII, 130—33.) — *B. R.*: Emil Poulsen. (I. T. XLII, Nr. 3.) — Agent C. A. Quaade. (I. T. Nr. 46.) — *R. Bording*: Povl Edvard Rasmussen. (Hbl. XXV, 617—22.) — *P. Videbech*: Konferensraad, Prof. C. M. Reisz. (I. T. Nr. 20.) — Direktør Rentzmann. (I. T. Nr. 31.) — *F.*: Departementschef Ricard. (I. T. XLII, Nr. 6.) — *E. A. Svedstrup*: Admiral du Plessis de Richelieu. (I. T. XLII, Nr. 1.) — Amtmand Rump. (I. T. Nr. 49.) — Etatsraad Salomonsen. (I. T. XLII, Nr. 8.) — Kaptejn C. F. C. Sarauw. („Politiken“ 30. Nov.) — *—u—*: Conrad Friederich Sarauw. (I. T. XLII, Nr. 12.) — *Th. Stokkebye*: Prof. M. H. Saxtorph. (I. T. Nr. 26.) — M. H. Saxtorph. (Ugeskr. f. Læger. 1900. 284—85.) — *C.*: Provst Schepelern. (I. T. Nr. 31.) — *J. H. Monrad*: G. Schepelern. (Dansk Kirketidende 1900. 266—67.) — *Cimber*: Borgmester Schjørring. (I. T. XLII, Nr. 13.) — *J. H. Monrad*: Jens Schiørring. (Dansk Kirketidende 1900. 203.) — *H. P. Ø.*: Peter Schleisner. (Ugeskr. f. Læger. 1900. 217—20.) — *Ch. Schrøder*: Peter Slesviger (Schmidt). (Hbl. XXV, 565—68.) — Albert Schou. (I. T. Nr. 22.) — Biskop V. C. Schousboe. (I. T. Nr. 24.) — *J. H. Monrad*: Biskop Schousboe. (Dansk Kirketidende 1900. 156.) — *Ph.*: Generalløjtnant J. Z. Schroll. (I. T. Nr. 51.) — *N. B.*: Professor Segelcke. (I. T. Nr. 19.) — *V. Østergaard*: Simon Simonsen. (I. T. Nr. 35.) — Ved Asbjørn Skrumsagers Død. (Hbl. XXV. 1501—6.) — *Ic.*: Hans Smidth. (I. T. Nr. 23.) — Carl Rohl-Smith. (I. T. Nr. 49.) — *A. Moltke*: Axel Valdemar Staggemeier. (V. F. Nr. 507—510.) — *G. Delbanco*: Biskop H. A. E. Stein. (I. T. Nr. 17.) — Viggo Stuckenberg. (I. T. Nr. 20.) — *P. P.*: Sigurður E. Sverrisson sýslumaður. (Sunnanfari VIII, 17—19.) — Oberst T. H. A. Søderberg. (I. T. XLII, Nr. 7.) — Anton Marcellus Sørensen. (Meddel. fra akad. Architektforen. II, Nr. 24.) — *F. v. Jessen*: Professor T. N. Thiele. (I. T. XLII, Nr. 5.) — *J. H. Monrad*: V. Topsøe. (Dansk Kirketidende 1900. 363.) — *L. Wagner*: Frederik Vilhelm Wolfgang Topsøe. (Hbl. XXV, 689—92.) — Vilhelm Tuxen (Ugeskr. f. Landmænd. 8. R. IV, 321—24.) — *J. L. Heiberg*: J. L. Ussing. (I. T. Nr. 30.) — *E. Lehmann*: Erik Waage. (I. T. Nr. 15.) — Philip Weilbach. (Meddel. fra akad. Architektforen. III, Nr. 5.) — Philip Weilbach. (I. T. XLII, Nr. 9.) — Kontorchef Chr. Vermehren. (Aarb. f. d. danske Postvæsen X, 3—6.) — *N. P. Jensen*: Fr. v. Weyhe. (V. F. Nr.

499.) — *P. N.*: Generalmajor C. C. Zahlmann. (I. T. Nr. 35.) — *B. J.*: Geir Zoëga. (Sunnanfari VIII, 1—3.) — Malermester M. C. Øigaard. (I. T. Nr. 50.) — V. Østergaard. (I. T. Nr. 50.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

Chr. Kjer: Edictus Rotari: Studier vedrørende Langobardernes Nationalitet. Aarhus 1898.

Anm. af M. Pappenheim i Z. d. Savigny Stiftung f. Rechtgesch. Germanist. Abth. XXI, 253—56.

C. Malmroth: Kamrarnes inbördes ställning i stater med tvåkammarsystem. Lund. (Akad. afh.)

Danmark. S. 74—98.

H. Hildebrand: Sveriges Medeltid. III, 2—3. Sthm.

H. C. Bering-Liisberg: Vore Bedsteforældres Tid. („Frem“.)

E. Tang Kristensen: Fra Sabro Herred i første Halvdel af dette Aarhundrede. Paa Grundlag af *P. C. Hummeluhrs* Optegnelser. (Aarbog for dansk Kulturhist. 1900. 57—85.)

Danmarks Kultur ved Aar 1900. Udg. af *J. Carlsen*, *H. Olrik*, *C. N. Starcke*. 1.—13. H.

Urkundliches zur Kulturgeschichte. Mitgetheilt von *K. Koppmann*. (Beiträge z. Gesch. d. Stadt Rostock III, 67—70.)

S. 69. Anfertigung eines Gemäldes für Mathias Schröder in Falsterbo.

J. E. Sars: Über norwegische Cultur, verglichen mit dänischer. (Die Wage. Wiener Wochenschrift III, Nr. 35, 37.)

M. Rubin: Folketal og Fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst. (Hist. T. 7. R. III, 1—54.)

F. Linderberg: Folkemængdens Fordeling og den sociale Udvikling. (Højskolebl. XXV, 279—84.)

G. Bang: Sjællandsk Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede. Et Bidrag til ældre dansk Befolkningsstatistik. (Hist. T. 7. R. II, 417—54.)

M. Rubin: Den økonomiske Udvikling i Danmark i det sidste Slægtled. Særtryk af „Vort Folk i det 19. Aarh“. 4°.

Jfr. *W. Finn*: Die Handwerkerlöhne in Dänemark. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. 75. Bd. 524—26.)

Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen. Udg. ved *C. Nyrop*. I. Bd. 2. H.

Jul. Clausen: Et Forsvarsskrift for Adelen af La Beaumelle. (Hist. T. 7. R. II, 577—86.)

M. Koefoed: Hartkornet og dets Prisbevægelse. (Dansk T. 1900. 90—101.)

S. Kjær: Fra Vornedskabets Tider. Kulturbilleder. II. Ridefoged Peder Hammer.

S. Kjær: Vornede tvinges til Stavns. (Aarbog for dansk Kulturhist. 1900. 96—134.)

Landbrug og Bondeliv i Midtsjælland 1770. Skildringer af *A. Hennings*. Ved *J. Bloch*. (Fra Arkiv og Museum I, 155—90.)

S. Alkærsig: Anmeldelse af H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv. II. (Højskolebl. XXV, 605—12.)

J. v. Holstein-Ledreborg: Aus den landwirtschaftlichen Zuständen in Dänemark. Mit einem Schlusswort von *G. Ruhland*. Berlin.

R. Schou: Om Landbruget i Danmark. Paris (Kbh.). 4°.
Ogsaa med fransk Titel og delvis Tekst.

T. Claudi West: Enkelte Træk af Landbrugets Jorddyrkning og Plantekultur i Danmark ved Aar 1900. Aarhus.

R. J. Petersen-Børup og *H. Dorph-Petersen*: De danske Landmandsforsamlinger i 19. Aarh. Et Tilbageblik. Odense.

J. von Jordan-Rozwadowski: Die Bauern des 18. Jahrhunderts und ihre Herren im Lichte der neuesten deutschen Forschungen. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. 75. Bd. 337—68, 478—514.)
Ogsaa om Forholdene i Hertugdømmerne.

P. Hansen: Bidrag til Hegnenes Historie. (Aarbog for dansk Kulturhist. 1900. 155—63.)

F. Dyrlund: Om Stenkaste og Troshöwe. (Dania VII, 224—32.)

J. Bidstrup: Vejenes Tilstand mellem København og Nakskov 1797. (Fra Arkiv og Museum I, 144—54.)

O. Olafsen: Veje og Samfærdselsmidler i Norge i ældre Tid. (For Kirke og Kultur VII, 368—78, 414—25.)

M. Mackeprang: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (Forordn. af 1619). (Aarhus).
Anm. af P. Munch i Nationaløkon. T. 1901. 45—54.

P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør (1619—1848). 1.—2. Del. Aarhus.
Anm. af *C. V. Christensen* i Letterstedtske T. 1900. 330—33, og af *A. Taranger* i Norsk hist. T. 1900. Litt. 4—11.

R. Berg: Et Hundredaars-Jubilæum. (T. f. Industri I, 59—63.)
Forordn. 21. Marts 1800 om Laugene i København.

D. Schäfer: Zur Orientierung über die Sundzollregister. (Hans. Geschichtsblätter. 1899. 95—114.)

H. L. Møller: Dansk Studehold og Studehandel i det 16de og 17de Aarhundrede. (Dansk T. 1900. 585—601.)

N. Bang: Til Narva-Handelens Historie i det 16. Aarhundrede. (H. T. 7. R. II, 541—58.)

G. L. Grove: En Dagbog ført paa en Kinafarer 1730—32 af Kadet *Tobias Wiegandt*. (T. f. Søvæsen. Ny Række. XXXV, 181—211.)

J. Schovelin: Fra den danske Handels Empire. II.
Anm. af *Å. Friis* i Nationaløkon. T. 3. R. VIII, 521—52.

L. Schrøder: Et betydningsfuldt Bidrag til den danske Handelshistorie. (Højskolebl. XXV, 153—62.)
Anm. af *C. Nyrop*: J. P. Suhr & Søn.

O. B. Wroblewski: Lidt om Boghandelen i Danmark i det 19. Aarhundrede. (Nord. Boghandlertidende XXXIV, Nr. 45—54.)
Udkommen særskilt. Kbh. 1901.

A. Ulrik: Handelen med Kødvarer i København i ældre Tid. (T. f. Sundhedspleje VII, 278—87.)

V. Alstrup: Kjøbenhavns Ølhandlerforening af 1875. Udg. af Foreningen i Anl. af 25 Aarsdagen for dens Stiftelse.
Ikke i Bogh.

B. E. Bendixen: Et Omrids af Norges Handelshistorie. Bergen.

F. Bruns: Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik. (Hansische Geschichtsquellen N. F. II.) Berlin.

En gammel Ølskat. (T. f. Toldvæsen XVIII, 61—66.)
Christiern I's Frd. 1475.

V. A. Secher: Det danske Fyrvæsens Historie 1560—1660. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 329—400.)

F. Rømer-Sanne: En Stranding paa Vestkysten i 1808. (Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 487—94.)

C. Nyrop: Danske Farvere. En historisk Udsigt ved de Goldschmidtske Fabrikers Hundredaars Jubilæum. 1800—24. Dec.—1900.

Festskrift ved Uhrmager-Foreningen af 7. April 1875 25-aars Jubilæum.

Arbejderforeningen af 1860. (Ill. Tid. XLI, Nr. 52.)

P. Knudsen: Haandværkerforeningen af 1875. Et Mindeblad 1875—1900. P.

Ikke i Bogh.

P. Hertz: Lys og Luft i de store Byer. (Bibl. f. Læger. 8. R. I, 352—88.)

J. Kier: Lidt om Badevæsen i Fortid og Nutid. (Militærlægen. VIII, 1—36.)

Troels Lund: Sundhedsbegreber i Norden i det 16. Aarhundrede.

Anm. af *G. Brandes* i „Politiken“, 12. Novbr.

J. Scharffenberg: Skarpretteren som Kirurg. (Bibl. f. Læger. 8. R. I, 161—82.)

„Kjøbenhavns Kjøkkenseddel. Fredag d. 15. Febr. 1805“. Meddelt af *Jul. Clausen*. (Fra Arkiv og Museum I, 423—26.)

A. C. Nielsen: Rettergang om en Begravelse. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 528—35.)

C. V. Christensen: Baareprøven, dens historie og stilling i fortidens rets- og naturopfattelse.

Anm. af *A. Olrik* (Dania VII, 220—23) og *K. Lehmann* (Z. f. Volkskunde X, 234—35.)

C. V. Christensen: Hvorledes en Hekseproces kommer i Gang. En Fortælling fra Agernæs Birk. (Fra Arkiv og Museum I, 109—34.)

Chr. V. Christensen: Besættelsen paa Rosborg. En Heksehistorie. Med et Tillæg af *F. Hallager*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. II, 225—60.)

S. M. Hafström: Fra Horsens Tugthus. 12 Aars Iagttagelser. Aarhus.

K. Lau: Et lille bidrag til klinkspillets historie og terminologi i København i begyndelsen af 70erne. (Dania VII, 126—30.)

E. D. Schoenfeld: Das Pferd im Dienste des Isländers zur Saga-Zeit. Eine kulturhistorische Studie. Jena.

E. Madsen: Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarhundrede. III. (S. 181—293.) Operative Forhold. (Tillæg I til Milit. T. XXIX.)

J. Kier: Kjøbenhavns Garnison for 100 Aar siden. (Militærlægen VIII, 135—39.)

J. Lembcke: Vort Fodfolk 1842—99 (sluttet). (Vort Forsvar. XX, Nr. 498.)

F. Sinding-Larsen: Den norske Krigsskoles Historie i ældre Tider. Kria. 4°.

J. Gulowsen: Fra Dragontiden. Meddelelser om det norske Kavaleri indtil Begyndelsen af 19. Aarh. Hamar.

Oplandske kavalerikorps. Et 150 års Jubilæum. (Norsk milit. T. 63 Bd. 421—23.)

G. H. W. Planting-Gyllenbåga: Trondhjems Rytteriregimente. Lålands och Falsters Prestdragoner. Några anteckningar om tvenne af Norrmän och Danskar uppsatta regementen i svensk tjänst. Sthm.

Færøske Folkesagn og Æventyr, udg. v. *J. Jacobsen*. 3. H.

A. Olrik: Prøve af Sønderjyllands folkesagn. (Sønderj. Aarb. 1900. 229—38.)

Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig-Holstein u. Lauenburg. Hrsg. v. *K. Müllenhoff*. Reprod. d. 2. Abdr. d. Aufl. v. Jahre 1845. Kiel 1899.

Wisser: Volksmärchen aus dem östl. Holstein. (Heimat X, Nr. 10—11.)

Wisser: Ein Mahnwort zur Rettung der schleswig-holsteinischen Volksmärchen. (Heimat X, Nr. 8.)

Kirke-Leksikon for Norden, udg. af *F. Nielsen*. 18.—21. H. Aarhus.

H. F. Rørdam: En Johannesrøst fra Middelalderen. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 397.)

J. J. Jensen: Tedeum i Danmark. (Dania VII, 96—114.)

O. Ahnfelt: Lunds Domkapitels Stadgar af år 1590 på danska. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 405—23.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Fyns Stifts Kirkehistorie. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 508—44.)

W. Götz: Zinzendorfs Jugendjahre. Ein Versuch zum Verständnis seiner Frömmigkeit. Lpz.

K. Heiberg: Zinzendorf-Literatur. (Teol. T. Ny R. II, 58—74.)

F. Munck: Zinzendorf og Brødremissionens Begyndelse. (Nordisk Missions Tidsskr. Ny R. II, 158—60.)

H. F. Rørdam: Blade af Møens Kirkehistorie i første Halvdel af 18. Aarhundrede (Slutning). (Kirkehist. S. 4. R. VI, 241—93.)

P. J. N. Spandet: Indberetninger om Præstekald i Aarhus Stift. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 389—95.)

1806—1817.

K. Heiberg: Brødresocietetets Forhold til Grundtvigs Kamp mod Rationalismen, oplyst ved Breve. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 209—40, 424—44.)

F. Nielsen: Bornholms Valgmenighed. (Højskolebl. XXV, 553—64.)

J. Jørgensen-Borup: Et Bidrag til Bøvling Valgmenigheds Historie (Højskolebl. XXV, 745—52).

J. Nielsen: Sønder Næraa Valgmenigheds 25 Aars Fest d. 10. Jan. 1900. (Højskolebl. XXV, 119—26.)

H. R. Egebjerg: Vejstrup Valgmenighed 1875 — 21. Marts — 1900. (Højskolebl. XXV, 369—74, 393—98.)

J. Lund: En Tilføjelse [til Egebjergs Artikel om Vejstrup Valgmenighed]. (Højskolebl. XXV, 474—76.)

V. Beck: Den indre Mission. Efter et Foredrag i Studenterforeningen 22. Marts 1899. P.

K. G.: Kyrkliga Lifsrörelser i Danmark. Intryck från en resa i Danmark. Sthm.

J. Freisen: Taufritus in Schleswig-Holstein seit Einführung der Reformation bis heute. (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellschaft. XXI, 255—98.)

Freisen: Kirchliches Eheschliessungsrecht in Schleswig-Holstein seit Einführung der Reformation bis heute. (Archiv f. kathol. Kirchenrecht. 80. Bd., 2. H.)

E. Jacobs: Anton Heinrich Walbaum und die pietistische Bewegung in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. (Publikationen des Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. II. R. 4. H. 30—136).

Eine ältere Verordnung über Kirchspielchroniken, mitgeteilt von *F. Dane.* (Schriften d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. II. R. 4. H. 151.)
Frd. 11. Oct. 1831.

T. Løgstrup: Det kirkelige Missionsselskabs Hundredaarsfest. (Læsning for Missionsforeninger. I.) Kbh. 1899.

A. C. L. Grove-Rasmussen: Brødremenighedens Mission blandt Busknegrene i Surinam. (Smaaskrifter, udg. v. det danske Missionsselskab. Ny R. Nr. 24.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Forhandlinger 1608—14. (Hist. Samlinger og Studier IV, 65—132.)

Kr. Erslev: Den akademiske Lærerforsamling. En historisk Fremstilling.

H. Schück: Svenska Pariserstudier under medeltiden. (Kyrkohist. Årsskrift I, 9—78.)
Omtaler ogsaa flere Danske.

Et Tidsbillede fra det 18. Aarhundrede. Optegnelser af *Wille Høyberg.* Ved *H. Ehrencron-Müller.* (Tillæg VII til Vor Ungdom 1900.)

A. Lovum: Om den i begyndelsen af det 19. aarh. gjennemførte reform af det lærde skolevæsen i Danmark og Norge. (Vor Ungdom 1900. 401—29.)

De nordiske Landes Undervisningsvæsen 1895—1900. Kortfattet Redegjørelse, udarbejdet for det 8de nordiske Skolemøde i Kristiania 1900 ved Mødets Bestyrelse. Kria.

J. H. Larsen: Minder fra Roskilde Latinskole i Slutningen af 18. Aarhundrede. Ved *L. Prip* og *S. Elvius.* (Vor Ungdom 1900. 1—23.)

C. Nyrop: De Massmannske Søndagsskoler i hundrede Aar.
Ikke i Bogh.

De Massmannske Søndagsskoler. (Ill. Tid. XLI, Nr. 32.)

T. Hertel: De tre kateketiske Skoler og Mulernes Legatskole [i Odense] 1874—99. Odense. (1899.) P.

K. Ottosen: Lidt om Livet ved Jelling Seminarium for 50 Aar siden. (Vor Ungdom 1900. 325—45.)

J. Lindbæk: Folkehøjskolens Maal og Midler. (Dansk T. 1900. 351—59.)

H. Begtrup: „Den danske Højskole“. (Den danske Højskole I, 6—16.)

F. v. Jessen: Danske Folkehøjskoler. I. Askov. (Ill. Tid. XLII, Nr. 13.)

E. Marstrand: Studentermødet paa Askov Højskole. (Højskolebl. XXV, 1103—10, 1143—54.)

H. Holm: Rødkilde Folkehøjskole. (Ill. Tid. XLI, Nr. 35.)

M. Thunbo: En Højskole paa Færøerne. (Højskolebl. XXV, 700—702.)

A. S. Steenberg: Folkebogsamlinger, deres Historie og Indretretning. Aarhus og Kbh.

V. Haderup: L'enseignement dentaire en Danmark, son histoire et son état actuel. P.

J. Centerwall: Kvinnling uppfostran i Norden. (Letterst. T. 1900. 641—67.)

G. T. Flom: Scandinavian influence on southern Lowland Scotch. A contribution to the Study of the Linguistic Relation of English and Scandinavian. New York.
Disputats.

E. Björkman: Scandinavian Loan-words in Middle-English. I. Halle a. S. (=Studien zur engl. Philologie hrsg. von L. Morsbach. VII.)

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 29.—31. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 18. H.

V. Bennike og *M. Kristensen*: Kort over de danske Folkemål med Forklaringer. 2. H. 4°.

H. F. Feilberg: Landsmaal og gamle Bygningsformer. („Frem“.)

A. Jensen: Folkemål og rigsmål i Sønderjylland. (Dania VII, 65—95.)

J. Krey: Die dänische Sprache im Herzogthum Schleswig-Sonderburg. P.

Kr. N(yrop): Fremmede domme om dansk. (Dania VII, 55—57.)

H. S. Vodskov: Endnu en dom om dansk. (Dania VII, 236.)

M. Kristensen: Lidt sprogligt. (Sønderj. Aarb. 1900. 238—52.)

F. Dyrlund: Mere om Kantusse. (Dania VII, 121—25.)

A. Taranger: Vort Retsmåls Historie 1388—1604. Kra.

P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie. 2. Udg. 35.—38. H.

F. Jónsson: Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie. II. 4. H.

Faraday: Irish Influence on Icelandic Literature. (Memoirs and Proceedings of the Manchester Literary and Philosophical Society, Vol. 44, Part I.)

W. Keller: Die litterarischen Bestrebungen von Worcester in angelsächsischer Zeit. Strassburg. (=Quellen u. Forschungen z. Sprach- u. Culturgesch. der german Völker. H. 84.)

Dansk Paavirkning omtales f. Eks. S. 48.

A. Olrik: Bjarkemaal, Danmarks ældste Digt. (Dansk T. 1900. 1—8.)

F. Jónsson: Þórsdrapa Eilífs Goðrúnarsonar. Fortolket. (Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandlinger 1900. 369—410.)

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser, udg. af *A. Olrik*. 2. Bd. 2. H.

Th. A. Müller: Studier i danske folkeviser. (Dania VII, 27—36.)

H. F. Rørdam: Om nogle Skrifter af danske Forfattere før 1550. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 399—401.)

J. Bing: I Oslo for 300 Aar siden. En literær Skole. (Dansk T. 1900. 760—68.)

Fra Holberg til Chr. Richardt. En Litteraturhistorie i Biografier. Udg. af *V. Malling* under Medvirkning af fremragende Højskolemænd o. a. I. Halvbd. Aarhus.

Osc. Hansen: Filosofien i Danmark i det 18. og 19. Aarhundrede. I. Indledningsperioden 1700—1765.

Holbergs Komedier udg. af J. Martensen. 6.—7. Bd.

J. Bing: Holberg, Rostgaard og Montaigu. Gjennembruddet hos Holberg 1716—1722. (Letterstedtske T. 1900. 286—96.)

F. Rønning: Rationalismens tidsalder. 3. del. 2. afdel. 1793—1800. 1899.

Anm. af *K. Mortensen*. (Dania VII, 244—51.)

J. Bing: „Kjærlighed uden Strømper". (Samtiden XI, 436—49.)

S. Skouboe: Et Baggesensk Vers. (Dania VII, 125—26.)

H. Goedeke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. 2. Aufl. 7. Bd. Zeit des Weltkrieges. 7. Buch. 2. Abth. Dresden.

6. Kap.: Dichter in Nord-Deutschland. Schleswig-Holstein. 7. Kap.: Deutsche Dichtung im Auslande. II. Dänemark.

J. P. Kristensen-Randers: Oehlenschlägers Aladdin. En folkelig Udlægning. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse udg. af „Kirkeligt Samfund af 1898". I. Bd. 5. H.) P.

C. Elberling: Til Læserne af mit Skrift: Et og andet om Aladdin. P.

H. Begtrup: Morgiane. (Den danske Højskole I, 51—73.)

E. Gigas: Et Par Bemærkninger til den nye Udgave af Aarestrups Samlede Digte. (Dania VII, 115—21.)

J. Paludan: Lyksalighedens ö. Atterbom og Paludan-Müller. En sammenlignende litteraturstudie. (Letterstedtske T. 1900. 173—205.)

Eva Fryxell: Omkastning inom skönlitteraturen från kvinnodyrkan till kvinnoförakt. Kulturhistoriska anteckningar. (For Kirke og Kultur VII, 338—58.)

H. J. Hansen: Danmarks Stilling og Tilstand. I. Stormagterne og Danmark. II. Det kgl. danske Videnskabernes Selskab.

Jul. Clausen: Danmarks Vetenskapsakademi. (Ord och Bild IX, 45—50.)

H. H. Lefolii: Selskabet for hist. Kildeskrifters Oversættelse. Et Tilbageblik. Udg. efter Selskabets første 25 Virksomhedsår.

G. Brandes: Islendingar. (Sunnanfari VIII, 92—94.)
Oversat efter „Politiken“ 19. Novbr.

Th. Laub: Om Kirkesangen i Danmark. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 571—84.)

Jul. Lange: Udvalgte Skrifter. 1.—3. H.
Bl. a. Udsigt over Kunstens Historie i Danmark (1895).

J. Kornerup: Om Middelalderens Altere og Altertavler. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 584—95.)

H. Öhman: Medeltidens korstolar i Tyskland, Skandinavien och Finland. Ak. Afh. Helsingfors.

F. Lorenzen: Der Landkirchener Altar und seine Wiederherstellung. Ein Beitrag zur Kenntniss der mittelalterlichen Schnitzaltäre Schleswig-Holsteins. (Publikationen d. Ver. f. schleswig-holstein. Kirchengeschichte. II. R. 4. H. 1—29.)

R. Haupt: Die Petersthüre zu Schleswig. (Münchner Allg. Z. Beilage. Nr. 14.)

G. von Bezold: Die Baukunst der Renaissance in Deutschland, Holland, Belgien und Dänemark. (Handbuch der Architektur. 2. Aufl. IV. Th. 2. H.) Stuttgart.

P. Brock: Udstyrelsen af en Eremitage i Frederik III's Tid. (Fra Arkiv og Museum I, 89—97.)

Ph. Weilbach: En Bygning af Harsdorff i Trondhjem. (Meddel. fra akad. Architektforen. III, Nr. 3.)
Kathedralskolen.

A. Klein: Bindesbølls Universitetsbibliothek. (Meddel. fra akad. Architektforening. II, Nr. 7)

Akademisk Architektforening 1879—1899. (Meddel. fra akad. Architektforening II, Nr. 7.)

E. Jørgensen: Nyere dansk Bygningskunst. (Kunst. 2. Aarg. 6.—7. H.)

G. Göthe: Sergelska bref. Efterskrift til „Johan Tobias Sergel“. Sthm.

N. Lützhöft: Danske Billedhuggere efter Thorvaldsen. (Kunst 2. Aarg. H. 8.)

F. R. Martin: Dänische Silberschätze aus der Zeit Christians IV aufbewahrt in der kaiserlichen Schatzkammer zu Moskau. Sthm.

F. R. Martin: De svenska og danska silfverskatterna i Kreml i Moskwa. (Ord och Bild IX, 97—106.)

A. Aumont og *E. Collin*: Det danske Nationaltheater 1748—1889. 17. (sidste) H. 4°.

A. Hammerich: Studier over islandsk Musik. (Særtryk af Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 2. R. XIV. 1899.)

P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. (Vidensk. Selsk. Skrifter. Hist. og filosof. Afd. 6. R. V, 1—266.)

